ЖИВА СТАРИНА

ЕТНОГРАФИЧЕСКО (ФОЛКЛОРНО) СПИСАНИЕ

КНИГА ЧЕТВЪРТА.

НАРОДНОТО ОБИЧАЙНО ПРАВО

(I ГРАЖДАНСКО ПРАВО).

(Материялъ събранъ въ Западна България).

„Всѣка мома пѣснополецъ (пѣвецъ)
„Всѣка баба врачка (врачи)
Всѣки старецъ зналенъ (лѣтописъ)
„Много знай – много пати (тегли).
Народ. пословици.

отъ

Д. Маринов.

РУССЕ
Печатница и Литография—Перецъ Иос. Алкалай.
1894.

ДВѢ ДУМИ

Покрай другитѣ етнографически материяли азъ обрѫщахъ внимание и върху народнитѣ правни обичаи и понятия. Споредъ мене, и тоя материялъ влиза въ кржга на единъ етнографъ, който изучава народния животъ всестранно.

Изначало мислѣхъ цѣлия събранъ материялъ да издамъ въ една книга, но, като видѣхъ, че книгата ще излѣзне много голѣма, рѣшихъ да издамъ въ тая — четвърта — книга само гражданското обичайно право, а углавното да издамъ въ отдѣлна — пета — книга.

Да ли съмъ можалъ да вникнѫ въ всичкитѣ страни на народния правенъ животъ и да ли съ тоя материялъ ще принесѫ нѣкаква полза на нашето правно законодателство, туй и азъ самъ незнаѫ. Азъ направихъ туй, което можахъ — нека другитѣ, по щастливитѣ, направѧтъ повече

Димитровъ-день
1894 год.

Д. Маринов.

ГЛАВА ПРЪВА.

СЕМЕЙНО ПРАВО

А. ПЪТЬМЕ.

§ 1. Като пътувате прѣзъ селата въ Западна България отъ рѣката Тимокъ къмъ рѣката Искъръ и отъ Балкана къмъ рѣката Дунавъ, ще забѣлѣжите, че въ цѣлото туй пространство Вий ще срѣщате различни носии (костюме) и ще слушате различни говори. Ще исходите нѣколко села или цѣла група села, които иматъ еднаква носия и въ които селенитѣ говорятъ еднакъвъ говоръ; ще прѣминете въ най-близното село и ще видите, че носията е другаква, па и диалекта е различенъ. Такива групи отъ села, които иматъ еднаква носия и които говорятъ еднакъвъ говоръ, ще срѣщнете нѣколко.

Тия нѣща се забѣлѣжватъ много лѣсно и всѣкой може да ги распознае безъ никаква мжка. Има обаче и други нѣща, други различия, които, за да познаете и забѣлѣжите, изискватъ не само по-внимателно наблюдаване, но още и една извѣстна подготовка.

Така, ако вникнете въ тънкоститѣ на обрядитѣ и обичаитѣ; въ формата на обряднитѣ хлѣбове; въ празднуванието на различнитѣ суевѣрни митически праздници; въ темперамента на селенитѣ; въ тѣхната вънкашность: коситѣ, снагата (ръстътъ) очитѣ и др., па и въ начина на живота и занятията — ще забѣлѣжитѣ также една извѣстна разница: въ една група села обрядитѣ и обичаитѣ и обряднитѣ хлѣбове сж еднакви до поразителна тънкостъ, когато въ другитѣ групи села вече забѣлѣзвате една извѣстна разница. Ще забѣлѣжите въ една група села, селени високи, руси съ сини очи, дръзостни и съ свободна обноска, когато въ други групи села ще видите селени ниски, чърпооки, а нѣгдѣ пъкъ ще видите съ широки лица и тромы селени.

Всичкитѣ горни разници, вземени вкупъ, дѣлятъ цѣлото население на нѣколко групи, които групи ний нарѣкохме *пѣ.не племена*. До колко е вѣрно туй название ний незнаемъ, но присвоихме го едно, защото нѣмахме друго название, а друго, защото, по горнитѣ бѣлѣзи, а още и по сѫществующия антагонизмъ между отдѣлнитѣ групи, ний считаме тия групи, като останци отъ нѣкогашнитѣ плѣмена.

§ 2. Тия плѣмена по формата на носията сѫ осъмъ, а по разницата на диалектитѣ — четири.

Азъ зехъ първото число — осъмъ, но съ голѣмо прѣдпазване, защото ако земемъ прѣдъ видъ не само носията, но още и говорътъ, обрядитѣ, обичаитѣ, начина на живота, а главно типоветѣ числото на групитѣ ще бѫде не по-вече отъ четири, като разбираме въ туй число и оная група, която е размѣсена много или малко съ власи.

§ 3. Между тия отдѣлни групи, или, както ги вече нарѣкохме, плѣмена се съзира едни взаимна хладнина и едно взаимно желание да се изсмѣяватъ и подиграватъ.

Освѣнъ туй до сега е запазена и друга една чърта, която като че иде да докаже, че между тия отдѣлни групи и днеска сѫществува една хладнина, една малка нѣнавистъ. И днеска отъ едно плѣме, нито даватъ, нито зематъ мома отъ друго плѣме. Сѫщо сѫществува и тая чърта: едно семейство отъ едно плѣме, прѣселено всрѣдъ друго плѣме, ще запази твърдоглаво не само своята носия, но и свойтъ говоръ и всичкитѣ обряди съ най-тънкитѣ различия и особености, па и начинътъ на живота си и на полскитѣ си занятия, дори до трѣти повой.

Нѣколко примѣри ще освѣтлятъ по-добрѣ горѣ-исказанитѣ мисли.

1. Въ село Котеновци Ломска околия, Ломский окржгъ, въ 1872 г. се прѣселило едно семейство изъ планинскитѣ села, отъ плѣмето петъ [Гл. Жива-старина II 143]. Туй семейство бѣ запа-

зило своята носия (руфетъ) и свойтъ говоръ дори до 1878 год. Туй обстоятелство бѣ спечелило на семейството новъ коръ. «Торлаците», който коръ съществува и до днеска.

2. Въ 1878 г. башата на торлацитѣ е трѣбвало да жени сина си. Понеже никадѣ, нити въ Котеняци, нити въ Прогорелецъ Войници, Чърни-връхъ — села съсѣдни до Котеновци — не съ му дали мома, той билъ принуденъ да отиде за снаха чакъ въ своето село и плѣме.

Въ Торлацитѣ е имало мома, красива и работна и селскитѣ момци съ лудѣяли около неѫ, но трѣбвало е да бѫдатъ кандарисвани и молени родителитѣ ѝ, за да ѫ дадатъ за момъкъ отъ Котеновци.

3) Въ селата: *Сливата* и *Добридолъ*, пакъ Ломска околия, слѣдъ войната Руско-Турско, на мѣстото на черкезетѣ и татаретѣ, които населявахъ горнитѣ двѣ села, заселихъ се селени отъ разни планински села отъ Бѣлоградчишка околия: Горни-Ломъ, Долни-Ломъ, Репляна, Чупренье. И до днесъ тѣ съставляватъ нѣщо отличително отъ другитѣ съсѣдни села: друга носия, другакъвъ говоръ, различни обичаи и обряди.

И тѣ, нити зематъ, нито даватъ моми

4. Въ селото *Брѣзицитѣ*, Бѣлоградчишко, прѣди войната живѣяли черкезе и татаре, а слѣдъ войната съ населени селени отъ Станковци, Чупренье, Горни-Ломъ, Салашъ и други. Днеска туй село е прѣименувано въ Александрово. И сега тия прѣселенци съ запазили, и говора си, и носията си. Сѫщо и тѣ нити зематъ, нити даватъ моми.

5. Въ село Крива-бара Орѣховско, на мѣстото на черкезетѣ съ населени селени изъ планинскитѣ села: Копиловци, Влашко-село и др. Дѣдо Младенъ Стояновъ казва, че въ течение на 15 години нити съ дали, нити съ зели моми отъ съсѣднитѣ села. Отъ него чухъ думитѣ: «*Оти не отидѣ у циганьете, ами отидѣ у*

торлаците.» — които казала една майка на дъщеря си, която-отишла отъ Бутанъ въ една кѫща въ Крива-бара.

6. Носията ако и да съставлява слабъ критериумъ, за да могѫтъ се опредѣли плѣмената по нея, но както казахъ и по-горѣ, ако се вникне по̀-дълбоко въ живота и въ чъртитѣ на отдѣлнитѣ плѣмена, ще дойдемъ до заключение, тъй понѐ азъ мисля, че съ формата на облѣклото много тѣсно сѫ свързани и чъртитѣ на всѣкое плѣме и другитѣ разници, които спомѣнѫхме по̀-горѣ.

Ако земемъ на примѣръ по единъ типъ отъ всѣкое отъ описанитѣ отъ мене осъмъ групи и вникнемъ, както въ вънкашнитѣ имъ чърти, тъй и въ вѫтрѣшнитѣ и въ обноската и въ начина на живота, ще забѣлѣжимъ една разница, много или малко видима между тѣхъ.

Така, въ плѣмената, изложени въ таблицитѣ: втора, шеста и седма — общо нѣщо виждаме развлѣчени дрѣхи, не стѣгнѫти, но при това повечето сѫ: чърноокп, чърни косѝ, ниски, съ едно страхливо раболѣпно държание и непрѣдприемчиви, а при това отмъстителни.

Начинътъ на живота имъ, било богати, било бѣдни е пълнъ съ лишения, оскѫдности: храната проста и бѣдна, облѣклото нечисто и тънко, жилищата хижи уземъ и безъ удобства; постелки и завивки тоже не удобни.

Плѣмената изложени въ таблицитѣ: трета, четвърта и пета иматъ беневреци, стѣгнѫтъ поясъ и кѫси и тѣсни запити за снагата дрѣхи, но съ тая носия стоѫтъ въ свръска и слѣднитѣ вѫтрѣшни и вънкашни чърти и начинътъ на живота: повечето сѫ руси и съ сиви очи, високи и съ едно свободно и дързостно държанье; виждате безбоязность въ обноската и говорътъ и иматъ прѣдприемчивъ духъ.

Истина тия чърти въ нѣкои плѣмена отъ тая група сѫ по-силни и по-забѣлѣжителни, а въ нѣкои сѫ по-слаби и по-слабо видими, но общи чърти сѫ тия.

Начинътъ на живота е тоже различенъ: храната по-добра, жилищата по-удобни и по-човѣшки.

Плѣмената, изложени въ таблица осма иматъ широки гащи, дълги развлѣчени дрѣхи и нестѣгнатъ поясъ, но съ тая форма Вий виждате свързани извѣстни вънкашни и вжтрѣшни чърти, па и особенъ начинъ на живота. Вий виждате повечето дебели срѣдни люде, голѣма плоска глава, широкъ носъ, повечето чърни широки лица, троми, надути и Ви напомнуватъ много ясно теорията за татарското происхождение на Аспарувитѣ българе.

И тия чърти се различаватъ въ нѣкои подобности при особнитѣ плѣмена, но общитѣ чърти ще срѣщнете навредъ.

Начинътъ на живота тоже се отличава отъ тоя на другитѣ плѣмена. Кжщитѣ и тука се уземъ, но-вече по-чистички, по-удобни и комотни; постилки и завивки чистички; дрѣхитѣ имъ тоже чистички.

7. Ако прѣминемъ въ семейния животъ и вникнемъ въ обрядитѣ, които се извършватъ на свадба, кръщенье, смърть, служба, оброкъ, сборъ и други, както и формата ка обряднитѣ хлѣбове, ний ще се убѣдимъ, че формата на облѣклото стои въ тѣсна свръска съ разницитѣ въ обрядитѣ и въ разнообразията въ формата на обряднитѣ хлѣбове.

[Сравни типоветѣ на Стр. 32, 50, 55 и типоветѣ на стр. 38, 42, 43, 44, 46 и 47 въ Жива Старина II кн.]

[Бѣлѣжка. Ний мислимъ въ една особенна студия да се повърнемъ върху въпросътъ за плѣмената и за разницитѣ между тѣхъ].

Б. КНЕЗЪ.

§ 4. Дали отъ нѣкогашнитѣ плѣмена или отъ по послѣшни врѣмена, но въ тоя край е съчувана сѣнка отъ благородната

титла князъ, която тука носи название *кнѣзъ* [мн. число *кнѣзове*]. И до днесь въ Кулската и Бѣлоградчишка околии и часть отъ Видинската селскитѣ кметове се наричатъ отъ населението *кнѣзове*.

§ 5. Званието *Кнѣзъ* въ Турско врѣме е сѫществувало като официално название, съ което сѫ били свързани извѣстни права и длъжности. Като почнете отъ Българска Морава (тука азъ неговорьк за Сърбия, дѣто сѫщо е сѫществувало званието кнезъ) па дори до Искъра, кнезоветѣ сѫ влизали въ съставътъ на турската администрация и сѫ функционирали като органе на тая администрация. За всѣкоя нахия (окрѫгъ) е имало по единъ такъвъ *кнезъ*, който, по нѣкога, за по-голѣма тяжесть, носилъ е титлата *башъ-кнезъ* т. іе́. кнезъ на кнезоветѣ (на кметоветѣ).

Правата и длъжноститѣ, които сѫ имали кнезоветѣ, както и редътъ по който сѫ тѣ бивали обличани въ туй звание и лишавани отъ него, не сѫ били писани; нѣмало за тѣхъ нити правилници, нити законъ, а сѫществували сѫ въ обичаитѣ на народа, съчувани чрѣзъ прѣдание и прѣдавани отъ поколение на поколение.

Туй народно обичайно установление турскитѣ власти сѫ приели, уважавали и припознавали като законно.

§ 6. ***Изборътъ на кнеза.***

а) *Кнезътъ* е билъ изборенъ народенъ прѣдставитель, който е прѣдставлявалъ народа (раята) въ една нахия или каза прѣдъ турскитѣ власти. Избиранъ е билъ отъ нѣ пръвитѣ и по-заможни селени въ нахията, и то за всѣкоя нахия избиранъ е по единъ кнезъ, който, както спомѣнѫхъ и по-горѣ, по нѣкога е носилъ титлата *башъ-кнезъ*. [Туй само е било въ нахиитѣ мѣжду Българска Морава и Ломъ].

б) Избиранието на кнеза не е ставало по нѣкакви писани формалности, а просто, събравшитѣ се пърченци, като сѫ се съвѣщавали по-напрѣдъ вънъ, отивали въ конака при *войводата* или пашата (Видинъ) и изявявали, че тѣ сѫ избрали за нахийский кнезъ това и това лице, като сѫ прѣдставявали и самото лице.

в) Въ това си звание избрания князъ е встжпвалъ веднѣга и всичкитѣ власти сѫ го припознавали за такъвъ и сношавали сѫ се съ него като съ официално лице. Не е издаванъ никакъвъ писменъ официаленъ актъ, за да се утвърди избрания князъ въ туй си звание, нити пакъ се изисквало подобно утвържденіе.

г) Князътъ не е избиранъ за единъ опредѣленъ срокъ, а веднъжъ избиранъ, оставялъ е въ туй си звание до тогава, додѣто или правителството не го махвало, или населението не се оплаквало отъ него и искало неговото махване и замѣстването му съ другото.

Отъ туй ний виждаме, че нѣкои князове сѫ князували по десеть-петнадесеть па и двадесеть години, а нѣкои едвамъ сѫ искарвали една—двѣ години.

§ 7. *Правата и длъжноститѣ на князя.*

д) Князътъ еималъ право да засѣдава и въ двата мезлиша или съвѣти: *Даавието* [сѫдебния съвѣтъ] при кадията и въ *Идарето* [окржжния съвѣтъ] при «войводата» [сѣтиѣ каймакаинътъ] или при нашата, ако центрътъ на казата е градътъ, дѣто сѣдѣлъ паша, както д билъ гр. Видинъ. И въ двата тия съвѣти, той еималъ рѣшающъ гласъ, а особенно въ идарето. Особенно силно е било неговото участие и влияние въ тоя послѣдния съвѣтъ (идарето), кждѣто сѫ гледани и рѣшавани дѣла и въпроси, които сѫ се отнасяли и касаяли до даждията, земледѣлието, скотовъдството и други въ окржга. Въ всичкитѣ тия въпроси, мнението на князя е било прѣодоляюще. Много пжти се е случвало, щото по нѣкои въпроси, всичкитѣ членове въ Идарето сѫ съгласни и сѫ на едно мнение, а князътъ самъ е на друго противно мнение, и мазбатата (протоколътъ) се испращала на пашата безъ подписътъ на князя. Слѣдъ нѣколко дни тая мазбата се връщала пакъ назадъ неодобрена и съ забѣлѣжка: да бжде подписана и отъ князя. Почнували сѫ се нови дебати, нови съвѣщания по тоя въпросъ и рѣшенията, взети сега и съгласни съ мнението на князя, сѫ прѣ-

търпѣвали голѣми или малки измѣнения и съ тия видоизмѣнения мазбатата е испращана на Пашата съ подписъ на кнеза и тя е била утвърждавана.

Кнезътъ е билъ въ пълната смисъль трибунъ народенъ и можалъ е, ако е искалъ да принесе голѣма полза на народа. И такива добри кнезове, които сж умѣяли да защищаватъ народнитѣ интереси въ крѫгътъ на закона, сж кнезували по 20 години и повече и паметьта имъ между населението е съчувана съ благословии.

е) Кнезътъ е обикалялъ селата, съпроваждань, или отъ полицейски стражаре, или отъ други въорѫжени момци, българе. Въ тая си обиколка кнезътъ е дѣйствувалъ като органъ на правителството и е можалъ да извръшва и административни, и полицейски па и чисто сѫдебни работи.

Той е помагалъ на правителството да се съберѫтъ даждията; когато е било нуждно да се искарва ангария, било въ работници, било въ кола за нѣкаква правителственна работа, като замостъ, шосе или прѣвозване военни нѣща — тая ангария е искарвана отъ и чрѣзъ кнеза.

Ако нѣкѫдѣ въ каазата се появила нѣкаква разбойническа шайка, кнезътъ е искарвалъ потера да прѣслѣдва тая шайка, и той се грижалъ, или да бѫде тя изловена, или да бѫде пропѫдена въ друга каза.

Той е разглеждалъ спорове и дѣла не само граждански, но и углавни. Така на примѣръ: за зиманье--даванье, за дѣлба, за запалване, за побой, за кражба и други подобни, кнезътъ е прѣсѫждалъ самостоятелно и никой не е можалъ да развали неговата прѣсѫда или да гледа повторно дѣлото, което е веднъжъ гледано и рѣшено отъ него. И самия кадия не е приемалъ да разглѣжда спорове и дѣла, които вече сж разгледвани и свършени отъ кнеза.

Кнеза не е можалъ да гледа и сѫди само дѣла отъ голѣмо и тѣжко прѣстѫпление, като: разбойничество, обири и убийства попѫтищата и други отъ тоя родъ. Такива дѣла кнезътъ е билъ длъ-

женъ да изслѣдва и открива не само прѣстжпнипитѣ, но и тѣхнитѣ ятаци (укриватели).

Кнезътъ е ималъ право и власть: да затваря, да бие, па и да глобява и за тия свои дѣяния той не е отговарялъ прѣдъ никого, нити пакъ нѣкой е ималъ право да се оплаква противъ кнеза.

Много пжти се случвало та кнеза е ударялъ по нѣколко пржчки на нѣкой турчинъ или бейский синъ за нѣкакво сторено отъ тѣхъ насилие или друга пакость, и никой не е смѣялъ да г укори за туй му дѣяние.

ж) Къмъ селскитѣ старѣшини и селското население кнезътъ е ималъ такожде голѣми права.

Старѣшинитѣ сж се считали като органе на правителството, но непосрѣдственно сж били подчинени на кнеза. Той е можалъ да сваля «*старѣшината*» и да свика селенитѣ да си избержтъ новъ. Всичкитѣ спорове между старѣшината и населението сж гледани отъ кнеза и рѣшението му е било окончателно.

Когато е дохаждалъ кнеза въ нѣкое село, кехаята е свикалъ всичкитѣ селени да се събержтъ, за да чужтъ какво ще каже кнеза. И туй е за забѣлѣжване, че селенитѣ сж били длъжни да влизатъ при кнеза и да стожтъ при него *гологлави*, безъ капи.

Кнезоветѣ сж имали голѣмо влияние между населението, и както видѣхме, колчимъ е трѣбвало населението да се повежда, за да защищава нѣкои свои права, всѣкога на чело сж стояли кнезоветѣ и безъ тѣхъ нищо не е бивало. Така, когато станжхж възстанията въ Западна България въ Берковско, Ломско, Бѣлоградчишко, Кулско и Видинско прѣзъ годинитѣ 1835, 1837 и 1850, то на чело на тия възстания сж били кнезоветѣ.

Туй звание е сжществувало до освобождението, слѣдъ което се укина отъ новото устройство, което се въведе въ новото княжество.

Примѣри:

а) *По изборътъ на кнезоветѣ*

Видинско

Кнезътъ Стоянъ отъ Бойница е кнезувалъ повече отъ десеть години.

Станъ Тутунаръ отъ Връфъ е кнезувалъ три години.

Георги Попръданъ отъ Брѣгово е кнезувалъ четири год.

Ангелъ отъ Кирим-бегъ е кнезувалъ петь-шесть години.

Дѣдо Петко Мариновъ отъ с. Грамада въ врѣмето на когото станѫ и възстанието въ 1850 г. и когото турцитѣ наричахѫ «Паша-Петко» е кнезувалъ повече отъ тринадесеть год.

Ломско.

Кнезътъ Дѣдо Горанъ отъ Голинци е кнезувалъ около десеть години.

Дѣдо Пачо отъ Вълчедръма кнезувалъ само двѣ год.

Мико отъ Дрѣновецъ кнезувалъ е 5--6 години. Слѣдъ него е билъ избранъ за кнезъ синъ му Нино Миковъ, който е кнезувалъ 6--7 години и е послѣдния кнезъ.

Къно отъ Крива-бара е кнезувалъ най-много — повече отъ 20-25 години и е оставилъ най-добро въспоминание между селското население.

Цено отъ Влашка-махла е кнезувалъ 2-3 год.

Бѣлоградчишко.

Дѣдо Цоло Тодоровъ отъ Головица е кнезувалъ повече отъ 30 години и въ своето кнезуване е толкова помагалъ на селското население, щото колчимъ е пожелавало турското правителство да го смѣни (а туй е ставало нѣколко пѫти) почти цѣлото население е ходило чакъ у Видинъ при Пашата да моли да остави него за кнезъ. И всѣкога е побѣждавало. Че дѣдо Цоло е заслужвалъ такава прѣданность, доказва се отъ факта, дѣто той е билъ душата

на възстанието въ 1850 г. и мъченически умрѣлъ, посѣченъ въ тъмницата.

Берковско.

Дѣдо Цѣнко отъ Чемишъ е кнезувалъ повече отъ 20 г. въ врѣмето на тоя кнезъ е станѫло възстанието въ Берковско и Кутловско въ 1835 г.

Вратчанско.

Дѣдо Цоло Становъ отъ Долна-Кремена, Дѣдо Къно отъ Влашко-село, дѣдо Николо отъ Тишевица, дѣдо Иванъ отъ Типченица — сѫ кнезували: кой 5, кой десеть, а нѣкои, както дѣдо Иванъ 20 години.

На Дѣдо Къновата влака въ Влашко село и до днесь казватъ «Кнезовци».

б) *По правата на кнезоветѣ.*

1. Въ 1873 г. се продалъ десетъка (ушора) въ Ломската кааза. Въ условията, които ушурджитѣ (закупницитѣ на десетъка) сѫ били свързали съ Ломския идаре меджлисъ (окръж. съвѣтъ) е имало нѣколко точки съсипителни за населението. Членоветѣ на идарето, и турци и българе, подкупени види се отъ ушурджиитѣ, одобрили тѣзи условия напълно; само кнезътъ дѣдо Къно билъ противенъ на такива условия. «И безъ петелъ се съмнува» — казалъ единъ членъ въ Идарето Николчо Врѣбанчовъ, който е билъ купилъ ушура на 6-7 села. И тъй, мазбата (протокола) се испратилъ въ Видинъ и безъ мюхурътъ на кнеза. Отъ негова страна не е послѣдвало никакво протестиране; обаче Пашата, като не видѣлъ печата на кнеза, повърнѫлъ мазбатата да бѫде подпечатана и отъ него. Почнѫли сѫ се нови разисквания, увѣщания, па даже и заплашвания, но кнезътъ стоялъ на една дума. Най-сетнѣ се видѣло, че «безъ петелъ се не съмнува» въ тоя случай. Изъ условията сѫ били исхвърлени нѣкои точки, и мазбатата, подпечатена отъ всички, била испратена въ Видинъ и на часътъ утвърдена.

[Съобщава Дѣдо Къно кнеза, а провѣрено чрѣзъ сѫщий Николчо Връбанчовъ и членътъ Хусейнъ Ефенди].

2. Въ 1875 г. Трифунъ Пеновъ отъ Метковецъ отрѣзалъ кощата (косата) на Янка Петрова — дъщеря на Петръ Дебиятъ. Кнезътъ Нино е прѣсѫдилъ тоя процесъ по тоя начинъ: на Трифуна ударилъ 15 тояги, а Янка била длъжна да отпде за него. Петръ Дебиятъ — баща на Янка, не останѫлъ доволенъ отъ това прѣсѫждание, но отишълъ и при кадията. Кадията, като разбралъ, че тая работа е гледана и отсѫдена отъ Кнеза, испѫдилъ Петра. Споръ̀тъ се свръшилъ съ това, че и Петръ изелъ 10—15 тояги отъ Кнеза, за да «не му е жалъ» (Петру), като се изразилъ иронически Къно, когато ударилъ горнитѣ тояги по задника на Петра.

[Съобщава самъ Трифунъ].

3. Исмаилъ Войвода е билъ управитель на Ломската каза почти неотговоренъ. Старитѣ казватъ, че той е наслѣдилъ туй си звание отъ баща си. Слѣдъ смъртьта си оставилъ двама синове. Единия отъ тѣхъ е ималъ владѣния въ Вълковския топракъ. Едно отъ турчетата на тоя Исмаиловъ синъ, пакъ по име Исмаилъ поискалъ единъ день да изпасили една мома, което неуспѣлъ. Момата се оплакала на баща си, а бащата се оплакалъ на кнеза по онова врѣме Дѣдо Николо отъ Лабецъ. Турчето било въ селото и то на Кулата [Всичкитѣ господари сѫ имали въ селата по една висока кѫща на два или три етажа, която сѫ наричали кула]. Повикано било да дойде при кнеза но то отказало, като си позволило да отправи заканвания и попръжни по адресъ на Кнеза. Кнеза, увѣдоменъ за това, отишълъ въ самата кула, хванѫлъ турчето и заповѣдалъ да му ударѫтъ нѣколко пръчки. Бейтъ, баща на турчето, Афузъ се научилъ, но несмѣилъ или нерачилъ да каже нити думица на Кнеза.

Туй турче Исмаилъ и сега е живъ и вече е старецъ. Самъ той не крие този бой.

[Съобщилъ сѫщия Исмаилъ].

В. ГОСПОДАРЪ и ГОСПОДАРЛЪКЪ.

§ 8. *Господаръ и Господарлъкъ.*

Господаръ въ тоя край е означавало владѣтель на цѣлия топракъ (земля) на едно или повече села, на селищата, пасбищата и горитѣ.

Господарлъкъ е самото устройство т. іе. правата на Господаритѣ и тѣхнитѣ отношения къмъ раята.

Кога е основанъ Господарлъкътъ и вслѣдствие какви обстоятелства, туй за сега не може да се каже положително. Ако се вѣрва на увѣренията на нѣкои бейове — сами Господаре — Господарлъкътъ въ тоя край почнува отъ първата половина на XV столѣтие, именно отъ началото на войнитѣ между Турция и Австрия, слѣдъ които войни оржжието на турцитѣ почнжло да тръпи поражение, а особенно слѣдъ 1683 г. Въ 1699 год. Турция подписала въ Карловецъ «Карловцкия договоръ», споредъ когото Унгария и Трансилвания сж били отцѣпени за всегда отъ Турската империя. Вслѣдствие на това живущитѣ въ тѣзи страни турци се изселихж. Понеже имало много отличивши се въ тия войни юнаци, то Султанетѣ сж имъ подарили земли и населения. Западната часть на нашето отечество е било най удобно мѣсто за едно такова възнаграждение, защото никждѣ не е имало турско население, а само чисто българско. И тъй повечето села въ Видинския санджакъ: Гургусовишко, Зайчерско, Неготинско, Бѣлоградишко, Видинско, Ломско, Берковско, Орѣховско и Вратчанско сж били поклонени на различни такива юнаци, които ведно съ това сж добивали и бейска (княжеска) титла.

По тоя начинъ е възникнжлъ господарлъка и господаретѣ.

§ 9. *Правата и Господаретъ.*

Тия земли и населения сж давани чрѣзъ Султански фермани и берате. Въ тия фермане сж изброявани заслугитѣ на юнака,

подвигитѣ му, заради които заслуги и подвига му се дава туй или онуй село, или само земля безъ население. Въ тия фермане не сѫ указвани правата на Господаръть или неговитѣ длъжности къмъ населението, а само сѫ изброявани границитѣ (худутетѣ) на земята и още че му се дава тая земля на вѣчни врѣмена.

Подобенъ единъ фермань имаше въ бейския синъ прозванъ *Еркочъ* въ Ломъ, когото той изгубилъ, когато бѣгали въ Видинъ. Сѫщо такъвъ фермань видѣхъ въ Маруфъ-заде, Господаръть на Расловци, който фермань, споредъ Рамзи бей, зетъть на Маруфъ-заде носи дата 1105 отъ Егира или по нашето лѣточисление 1689. Кѫдѣ е сега тоя фермань, немогѫ да знаѫ. Рамзи-бей, отъ когото съмъ и събралъ материялъ по правата на Господаретѣ, ми чете и прѣведе съдържанието на материала, но въ него нѣмаше ни дума върху това: какви сѫ правата или длъжноститѣ на Господаръть къмъ селенитѣ. Само се спомѣноваше туй, че правата му сѫ само върху землята а никакъ не и върху раята, която е царска, както и самата земля.

И тъй, ако сѫ установени нѣкакви права и правни отношения между Господаретѣ и селенитѣ, то тия правни отношения сѫ се създали съ врѣмето и обичаитѣ, а не чрѣзъ нѣкакви правилници или писани регламенти и заповѣди.

Господарлъка е много интересно установление въ българското народно (обичайно) право и би заслужвало всестранно изучванье. До колкото можахъ азъ събрахъ слѣдния материялъ, който ми се съобщи непосрѣдственно, било отъ Господаре, било отъ селени, които сѫ били поданници на такъвъ Господарь. Тѣзи правни материяли могѫть да се сведѫть въ слѣднитѣ точки:

а. Господарьть е владѣялъ само землята, но надъ раята не е ималъ никаква власть, въ смисълъ на крѣностно положение, каквото бѣше въ Русия. Ако господарьть е билъ добъръ, то селото му се уголѣмявало отъ селени, които сѫ прѣбѣгвали отъ други села; ако ли е билъ лошъ и е мжчилъ селенитѣ, тия послѣднитѣ

сѫ можали да се изселятъ и да отиджтъ, или въ друго село безъ Господарь, или въ село пакъ съ Господарь. Стария Господаръ не е можалъ да спрѣ такива изселяющи се селени и не е смѣялъ да ги накаже за тая тѣхна дързость. Ако би се опиталъ да ги спрѣ насила, или да употрѣби надъ тѣхъ нѣкакво насилие, за тия свои дѣйствия, той е билъ отговоренъ прѣдъ Султанското правителство. Дѣйствително ставали сѫ подобни насилия; случвало се е, щото такива насилия да останѫтъ ненаказани, но причината е, не че тия насилия сѫ почивали на нѣкакви законни основания, или че правителството ги одобрявало, а само защото селенитѣ, като не сѫ знаили своитѣ права, бояли сѫ се да се оплачѫтъ. Има обаче множество примѣри, които ни доказватъ, че, щомъ е имало нѣкое сериозно и колективно, отъ селото, оплакване, Господарьтъ е тегленъ да отговаря, а по нѣкога и испращанъ на заточение.

И тъй селенинътъ е билъ свободенъ, както той, тъй и семейството му и не е билъ привързанъ за землята, както рускитѣ крѣпостни мужици.

б. Селенинътъ е ималъ кѫща, покѫщина, орѫдия за земледѣлчески занятия, домашенъ добитъкъ, които сѫ били негова собственность и които е можалъ да вземе съ себе си всѣкога, ако се изсели, или да ги продаде когато поиска.

Когато се говори за *кѫща*, трѣбва да се разбира материялътъ, защото мѣстото (гумното), на което е направена кѫщата, е било Господарско и което не е можалъ никога да продава.

Върху горнитѣ имущества Господарьтъ не е ималъ никакво право.

в. Господарьтъ е владѣялъ цѣлия топракъ, ливадитѣ, бранищата; но само ливадитѣ и бранищата сѫ били подъ непосрѣдственното негово владѣние, а топрака е билъ въ рѫцѣтѣ на селенитѣ. Той никога не е можалъ да продаде топрака на другого, или да испѫди селенитѣ и да засели други селени. Поне не помни се да е ставало такова нѣщо.

Г. Нивитѣ, които работи единъ селенинъ, по никакъвъ начинъ не сѫ могли да бѫдѫтъ дадени другиму за работа, но прѣминавали по наслѣдство на синове, внуци, правнуци и пр.

Д. Селенинътъ е билъ свободенъ да лови риба въ рѣката на всѣкѫдѣ, само не въ вадата и исподъ воденицата.

Е. Градилото, което е било потрѣбно за кѫща, пивница, зимникъ, кошъ, кошара, изба и тѣмъ подобни стѣжания, селенина е сѣкълъ безплатно изъ бранищего, но съ прѣдварително позволение на господаря.

Ж. За нивитѣ, които сѫ работени отъ селенитѣ, Господарьтъ е ималъ право да зима ежегодно слѣдния данъкъ: по 30 оки отъ всѣкой видъ храна, като кукурузъ, ячмикъ, жито ржжь, овесъ лимецъ, просо на единъ яремъ, нарѣченъ «*бондрукъ-хакя.*»

За дѣто сѫ пасли овцитѣ, господарьтъ е зималъ отъ всѣкоя бачия по 40 оки сиренье и 10 оки масло топено.

Заради селището и граинитѣ (за зеленчукъ) всѣкоя кѫща е била длъжна да дава за мугвакътъ на Господарьтъ кокошки, сиренье, масло, яйца колкото е било нужно и когато се поискало.

Заради дървата, що сѫ сѣкли изъ бранищата му, селенитѣ сѫ били длъжни да орѫтъ нивитѣ, които сѫ били подъ непосрѣдственното владѣние на Господаря, ако е ималъ такива; да возѫтъ трънье и колци за язътъ на воденицата му; да чистѫтъ, когато е било нуждно, вадата на воденицата.

Нивитѣ му сѫ орали въ недѣленъ и другъ праздиченъ день, когато не сѫ работили на своитѣ ниви; посѣвали сѫ най-напрѣдъ неговитѣ ниви, пожънвали сѫ най-напрѣдъ неговитѣ сеидби, овръшвали сѫ най-напрѣдъ неговото сноне. Додѣто сѫ жънали и връшели Господарскитѣ сеидби и сноне, или брали неговия кукурузъ, Господарьтъ е билъ длъженъ да ги черпи съ вино и ракия и да плаща на свирджии, които сѫ свирили, додѣто селенитѣ сѫ копали, жънали, брали или връшели.

З. Ливадитѣ си Господарьтъ давалъ да косѫтъ селенитѣ

на исполица, т. іе. половина отъ сѣното е давано на Господарьтъ, а половината е зималъ селенинътъ.

5. Нуждните мѣста, за посаждание лозе, Господаретѣ сж продавали съ пари, за туй и лозята сж били собственность на селенитѣ. Имало е обаче и такива Господаре, както на примѣръ Василовския, който на своитѣ селени е харизвалъ мѣста за лозе, а продавалъ е само на други селени отъ други села. Има и туй: всѣкой Господарь не е позволявалъ на своитѣ селени да садѣтъ лозе, за да се ненапиватъ, нито пакъ е позволявалъ въ селото да има кръчма. Ето защо ния срѣщаме такива явления: 1-во Въ цѣла една нахия ще има лозя само на петь шесть мѣста и въ тия лозя ще имать лозе селенитѣ отъ десетина села; За да идѣтъ селенитѣ отъ едно село въ лозето си, ще минѣтъ много пѣти прѣзъ три-четири села и ще исходѣтъ по петь-шесть часове пѣть. 2-ро Никадѣ въ селата не е имало кръчма, а селенитѣ сж се събирали, или по купищата, или по казанджийницитѣ, дѣто сж пекли кумина.

Бѣлѣжки: Въ Видинскитѣ лозя сж имали лозя селенитѣ почти отъ всичкитѣ околни села.

Въ Бѣлоградчишкитѣ почти сѫщото.

Въ Ломско е имало лозя само на нѣколко мѣста: Павликинъ, Багачина, Пчелинетѣ, Криво барски и Длъгошевски.

Въ Берковско е било почти сѫщото, защото лозята сж били сгрупирани само на двѣ-три мѣста:

Въ Врачанско лозя е имало само на Веселецъ, и Чиренско.

Това е само за села, които сж били Господарски, защото другитѣ села, всѣкое имало своитѣ лозя

Господарьтъ на едно село между другото, билъ е длъженъ да защищава своитѣ селени отъ насилия и отъ притѣснение отъ страна на когото и да било. Никой бей, какъвто и да билъ той, не е смѣилъ да произволничи въ село, което е било Господарско. Туй ни разяснява явлението, дѣто и онния села, които не сж били Господарски, допускали сж доброволно на нѣкой влиятеленъ бей да

устрои въ селото имъ кула, да направи воденица и да купи, или да завладѣе земля, та по тоя начинъ да иматъ покровитель надъ себе си. И такъвъ бей въ повечето случаи е билъ пакъ Господарь на друго нѣкое село. Такъвъ бей въ туй село не е билъ господарь и не е ималъ ония права и приходи, каквито е ималъ единъ Господарь въ едно господарско село. За разлика отъ Господарь, такива бейове сж наричани отъ селенитѣ, незнаж защо *спахии* (ед. ч. спахия), за които ще говоримъ тукъ по-долу.

Туй е Господарлъкъ и Господаре.

Господаретѣ сж просѫществували до 1850 г. до онуй възстание въ тоя край, което е описано отъ мене на друго мѣсто [Гл. «Сборникъ за Народни умотворения, наука и книжнина» книга II. стр. 61—114]. Туй възстание е възбудено най-много отъ насилията и притѣсненията, които сж правили господаретѣ на раята. Възстанието се потуши, но не прѣмина току-тъй безъ никакви слѣдствия. Отъ Ц-градъ е дошълъ нарочно царски пратеникъ, за да узнае причинитѣ на възстанието. Нѣколко Господаре, противъ които е имало най-голѣмо оплаквание, сж били заточени, а на другитѣ Господаре сж били отнети даденитѣ имъ права. Туй, което сж зимали отъ селенитѣ, почнѫло да имъ се плаща отъ хазната, а селенитѣ сж внисали туй даждие въ хазната. На господаретѣ сж оставени да владѣѭтъ като свое имущество само воденици, бранища, ливади, а землята, която е работена отъ селенитѣ е дадена на селенитѣ, и по тоя начинъ възникнѫли общински имущества, за които ний ще поговоримъ по послѣ.

Любопитенъ, па до нѣкждѣ и смѣшенъ е резултатътъ на тия правителственни изслѣдвания. За да знае правителството кой Господарь какъвъ приходъ е ималъ, та споредъ това и да му се плаща отъ хазната, питало е и селенитѣ какви нѣща и колко сж давали на Господарьтъ, и Господарьтъ какво и колко е получавалъ. Като не сж знаили причинитѣ на тѣзи изслѣдвания, Господаретѣ сж се страхували, че тѣзи свѣденія се събиратъ за обвинение; по-

ради това, тѣ сѫ молили селенитѣ да крыѫтъ, да не признаватъ, че сѫ давали, или че сѫ малко давали. Селенитѣ, които сѫ имали добри Господари, послушали сѫ молбитѣ имъ, но които сѫ имали лоши господари, когато сѫ ги питали, тѣ исповѣдвали, че сѫ давали на Господаря си много измислени работи и нѣща. По тоя начинъ нѣкои села, които сѫ искали да напакостѫтъ на лошитѣ си Господари, напакостили на себе си, защото сѫ се натоварили съ по тежъкъ данъкъ, а на Господаретѣ си направили добро. А селата съ добритѣ господаре, направили на себе си добро, а на Господаретѣ си лошо.

[Тѣзи свѣденія ми сѫ съобщени отъ Рамзи бей отъ Видинъ, Османъ ефенди и Махмудъ бей Рушеновъ отъ Ломъ, Ионче Тончевъ Ломъ, Кчеза отъ Крива-бара].

§ 10. *Спайя* (спахия) ний видѣхме, че имало е села, които не сѫ били господарски владѣнія; обаче, вслѣдствие усилнитѣ врѣмена, които сѫ настѫпили, насилията и произволитѣ, на които сѫ били изложени и тия сега сѫ били принудени да се подвергнѫтъ самоволно подъ покровителството, а съ това и подъ властьта на нѣкой влиятеленъ бей, или ага, се нарічалъ *спахия*.

Тоя *спайя* е ималъ право да направи кула вєрѣдъ селото, за която кула селенитѣ трѣбва да возѫтъ дърва, каманье и варъ ангария. Можалъ е да направи воденици на рѣката, за които селенитѣ сѫ били длъжни да правѫтъ язъ, и да копаѫтъ вода, по нѣкога съ пари, а повечето пѫти пакъ ангария. Ако е имало нѣкадѣ праздна земля, спахията е могълъ да ѫ завладѣе, като своя; ако е имало бранище безъ ступанинъ или селско, спахията е можалъ да го завладѣе. И кой е смѣилъ да му възрази за това? Нали е покровитель на селото. Като се сѣтимъ, че вслѣдствие усилнитѣ врѣмена селата сѫ се селили, селенитѣ бѣгали отъ едно мѣсто на друго, то много лѣсно ще си обяснимъ явленіето, дѣто такъвъ *спайя* или еубаша е ставалъ стопанинъ и владѣтель на пространни земли, ливади и бранища; за да узакони туй произволно заг-

рабванье на чужди земли, ливади и бранища, бейтъ е можалъ много лѣсно: или е изваждалъ отъ «войводата» (каймакаминътъ) или отъ нашата нѣкое позволително «*бурултия*» или заповѣдь «емирнаме», за да владѣе въ еди-кои си мѣстность, еди-кой топракъ съ тия и тия граници (худуте), въ които граници сж вклзали нивитѣ, ливадитѣ и бранищата на мнозина селени. И кой отъ селенитѣ е смѣлъ да се противи. Всѣкой се задоволавалъ да се покори и да работи тия свои дѣдови и бащини мѣста на исполица.

Нивитѣ, на такива спахии, които той не е могълъ самъ да работи, давалъ е на исполици и по слѣднитѣ условия: нивитѣ се орятъ отъ селенитѣ, сѣятъ съ тѣхно сѣме, жънатъ се отъ тѣхъ, връшятъ се сжщо отъ тѣхъ — житото, ячминътъ, овесътъ имецътъ се дѣлило на три части, отъ които една часть е зималъ спахията, и два дѣла е зималъ селенинътъ — работникъ.

Нивата, която е сѣяна съ кукуруз, селенинътъ е оралъ нивата, копалъ кукуруза, бралъ го и го лупилъ, а послѣ на кулеше се дѣлилъ: десеть коша на селенина, а единадесетия на спахията.

Ливадата ако е косилъ селенинъ на исполица, сѣното се дѣлило: два навалъци на селенина, а единъ навалъкъ на спахията.

Отъ бранището на спахията, който е сѣкълъ дрва, взималъ му е на кола, т. іе. колкото може да си натовари на една кола съ единъ чифтъ волове, биволе или крави. За тия «кола дрва» се взимало различно: 10 — 30 оки кукуруз, или 5 — 10 гроша.

§ 11. Тоя спахия ний ще различаваме отъ другия видъ спахия, който е закупилъ десетъка или ушура на селото и се казвалъ «ушурджия», а населението го наричало *сипдя*.

Такъвъ закупникъ е можалъ да бжде всѣкой: турчинъ, българинъ, евреинъ или другъ, само ако има пари да закупи десетъка.

Извѣстно е, че турското правителство продаваше на тѣргъ

десятъкътъ или ушура, прѣди още да бѫде събрана храната. Купецътъ, който се явяваше да наддава, наддаваше на рискъ, на късметъ: ако се случи плодородие той печели; ако се случи неплодородие, той губи. Тия обстоятелства карахѫ купцитѣ да даватъ малка цѣна. Случвало се обаче, щото въ наддаването, за да съперничествува другому, той се разгорѣщава и наддава до такава степень, до каквато противника му не може да го слѣдва. Тия рискове наддавачътъ прави съ надѣжда, че ще спечели, че ще извади отъ гърбътъ на селенитѣ.

Имало е случаи, та юшурджиитѣ сѫ спечелвали грамадни суми; имало е обаче противното: пропаднували сѫ до просешка торба.

Юшурджията закупва десятъка, т. іе. правото да зема десетата частъ отъ всичко що произвожда селенина отъ землята, а именно: кукурузъ, жито, ячминъ, лимецъ, овесъ, просо, бобъ, леща, грахъ, лукъ, пиперъ и другъ зеленчукъ; и отъ сѣното юшурджията зима десятъкъ, сѫщо и отъ гръститѣ. На правителството за всичко туй той дава една опредѣлена сумма 20—30—50 хиляди гроша споредъ селото, която сумма той внаса не на веднѫжъ, а на нѣколко срокове или таксите. Имало, що да земе юшурджията, нѣмало но сѐ правителството ще си земе своето, па било отъ самия юшурджия, било отъ приятелитѣ му.

Щомъ продажбата стане и тая продажба се утвърди отъ пашата, юшурджията встѫпва въ своитѣ права. Правителството е дължно да му дава всичкитѣ съдѣйствия. Недоразумѣнията и споветѣ между селенитѣ и спахията рѣшава идаре-меджлиси всѣкога съ участието на кнеза и тротопопа (башъ-попазъ).

Спахията, въ отношение къмъ десятъка и селенитѣ, има слѣднитѣ права:

Селенитѣ сѫ длъжни всѣкой своитѣ снопе-десятъкъ да довезѫтъ на общото гумно, дѣто ще се връше тоя десятъкъ.

Гумното ще се направи отъ селенитѣ. Снопето ще се овър-

ше съ селски конье, тока ще се прѣхвърга, сади, лопатерисва отъ селенитѣ. Житото ще се отвѣе и откара въ магазата (дугеньть), когото укаже спахията, пакь отъ селенитѣ. За всичко това юшурджията нѣма да заплати нито петъ пари.

Сламата отъ овръшеното жито, ячмикъ и друга храна, споредъ обичаитѣ остава на селото, т. іе. на черквата.

Кукурузътъ селенитѣ ще оберѫтъ, олупѫтъ и довезѫтъ въ селото. Отъ него юшурджията ще вземе десятъкъ въ оки, т. іе на десетъ оки кукурузъ на куленье, зима една ока. Понеже прѣтеглуването на такова грамадно количество е трудно, за това всѣкой селенинъ и спахията става споразумѣние отдѣлно като колко оки кукурузъ да се хване. Селенинътъ, който отъ дългъ опитъ знае, колко оки може да събере —, му указва на една цифра; спахията, който иска да земе повече десетъкъ, указва на друга цифра по-голѣма. Сега почнува се пазарлъкъ. Ако види селенинътъ, че цифрата приближава къмъ дѣйствителната вмѣстимостъ на коша, склонява се и тая цифра се забѣлѣзва въ тефтера. Случва се обаче щото юшурджията да настоява на една голѣма цифра, и по никакъвъ начинъ не отстѫпва: тогава се изважда кукурузътъ изъ коша растурва се, и тегленето се почнува съ кошлета. Прѣтеглѫтъ се двѣ или три кошлета и по тоя начинъ се намѣрва приблизителното тегло на кукуруза. Приблизително, защото кошлетата немогѫтъ всички да бѫдѫтъ еднакво пълни: едно повече друго помалко.

Кукурузътъ е прѣтегленъ и записанъ на оки, но съ кукулашкитѣ заедно, а на юшурджията трѣбва кукурузъ на зърна. Сега се почнува новъ пазарлъкъ между селенитѣ и юшурджията, като колко оки трѣбва да се отбиѫтъ на сто оки кукурузъ, заради кукулашкитѣ. Тоя пазарлъкъ става много лѣсно, защото обичайного народно право е установило туй правило: на една ока кукурузъ съ куленье вади се една литра или сто драма за куленьетѣ; отъ тука на 10 оки съ куленьетѣ вади се 2 оки и половина, а на 100 оки — 25 оки. Ако обаче юшурджията не се съгласява, тогава

зимать сто оки кукурузъ, обухватъ го и прѣтеглюватъ кукуруза и какалашкитѣ и по тоя начинъ установляватъ колко оки трѣбва да се отбие на сто оки.

Сѣното се смѣта на кола̀, и на десетъ кола юшурджията зима едни кола сѣно. Много рѣдко зима въ натура, а повечето стойностьта, прѣцѣнени по взаимно съгласие. Юшурджията въ сѣното може най-много да напакости на селенитѣ, защото сѣното се не брои лѣтѣ и додѣто е още на ливадата, но зимѣ и то, когато е вече напластено, зашумено и въ гумпото или на кошарата. Юшурджията гледа пласта, обикаля го, мѣрка го и казва, че въ пластъть има толкова и толкова кола сѣно, цифра, която надминава много повече дѣйствителната цифра. Туй знае и самия юшурджия, но тъй говори нарочно, защото иска да ограби селенитѣ. Селенинътъ увѣрява, че има толкова и толкова павиляка, толкова и толкова влаченьа̀ка, слѣдователно не може да има повече отъ толкова кола. Юшурджията настоява на своето, и иска да се растури пластъть, за да се увѣрьтъ, че той говори вѣрно. Да се растури пластъть значи да се съсипе сѣното, защото сѣното ще се намокри и неможе пакъ да се напласти и ще стане негодно за храна на стоката; его защо селенинътъ склоня и съ туй се натоварва съ по нѣколко «кола сѣно» въ всѣкой пластъ.

Противъ такъвъ юшурджия селенитѣ сѫ отмъщавали единственно съ туй, като сѫ устроявали срѣщу него анатемия или проклетия. [Гл. Жива Старина кн. III. стр. 375—380].

Градинитѣ съ зеленчука сѫ такожде броени отъ юшурджията и то: бобътъ краставицитѣ, патлиджана, тиквитѣ на гнѣзда, лукътъ на лехи, пиперътъ на стрѫкове, а зелъето на зелки — и отъ всичко е зималъ десетъкъ въ пари, а много рѣдко въ натура.

За зеленчука сѫществувалъ е отъ дрѣвни врѣмена слѣдния обичай: селенитѣ се обѣщаватъ да хранѫтъ юшурджията и слугитѣ му, колчимъ дойдѫтъ въ селото по десетъка, а юшурджията е отстѫпвалъ десетъка на градинитѣ. Ако юшурджията е добъръ, то

този обичай се почита и приспособлява, ако ли е лошъ, то той го прѣзира — а пъкъ селото пакъ храни и него и слугитѣ му, които сѫ въ повече случаи турци. Ако селенитѣ сѫ по-събудени и се оплачѫтъ на правителството, горнето обичайно право се установлява и приспособлява веднъга, а юшурджията трѣбва да избере, или едното или другото.

§ 12. *Субаша* [полякъ или пѫдаръ].

Села, които не сѫ били Господарски, а не сѫ рачили да иматъ спахия, подвъргнѫли сѫ се доброволно подъ властьта на другъ родъ господарь, когото наричахѫ *субаша*. Субашата е турчинъ, но не вече нѣкакъвъ бей, ефенди или ага, но отъ по долнето съсловие, само че е бабаитинъ, юнакъ и прочутъ като такъвъ.

На селенитѣ се прави пакость, било отъ друго село, било отъ ратаитѣ на нѣкой бей, или пъкъ отъ нѣкои проходящи пѫтници. На тия пакостници селенитѣ немогѫтъ да сторѫтъ нищо, защото, или иматъ защитникъ бей, или сѫ сами турци. Въ такъвъ случай, тѣ повикватъ нѣкой турчинъ, юнакъ и се условяватъ съ него да пази селото имъ и топрака имъ отъ подобни пакостници, а тѣ отъ своя страна се обѣщавали да му даватъ заере и други нѣкои нѣща. И тъй турчинътъ става пѫдарь селски, за да пази нивитѣ, ливадитѣ и бранищата, ако има, па и лозята, а селенитѣ сѫ негови чорбаджии. Тъй изглежда, но въ дѣйствителность той става господарь на селото и никой не смѣе да му каже, че е пѫдарь, а всѣкой го нарича субаша.

До колкото можихъ да съберѫ свѣдения, туй, азъ щѫ го нарекѫ, звание е установено слѣдъ укиняването на господарлъка, т. іе. слѣдъ 1850 г. Дѣдо Аврамчо отъ Вълкова Слатина и Дѣдо Къно отъ Крива-бара ме увѣряваха, че субашлъка е установенъ още отъ «*мора-кавга си*», т. іе. отъ врѣмето на гръцкото възстание. Понеже били дошли много баши-бозуци арнаути, изъ арнаутлука, за да биѫтъ Московеца на Калафатъ, то слѣдъ войната мнозина отъ тѣхъ сѫ останѫли въ Видинъ и Ломъ и искали прѣ-

питание. За да имъ се даде прѣпитание, испратени сж по селата за пждаре, или както се наричатъ още *полящи* (ед. ч. полякъ).

Туй мнѣние ще ми се и азъ да го приемж; дѣйствително всичкитѣ *субашии* бѣхж арнаути.

Арнаутинътъ субаша дошълъ голъ, босъ, но за нѣколко години той става ага и спечелва капиталъ.

Бѣлѣжка. Субашата Рамаданъ въ селого Мокрешъ, прѣзъ зимата е продавалъ въ Ломъ халва и буза, а пролѣтьта се условилъ въ Мокрешъ за пждаръ. Въ 1876 г. Рамаданъ бѣ единъ отъ най-заможнитѣ субаши и аги.

Било отъ простотията на населението, било отъ врѣмето, но между населението и субашата бѣше се създало слѣдното отношение съ слѣднитѣ права и длъжности:

а) Субашата, както видѣхме по-горѣ, е билъ длъженъ да пази топрака отъ пакости, а сжщо и селото, ако би дошълъ нѣкой турчинъ и би се опиталъ да прави насилие или други притѣснения.

б) За тоя неговъ трудъ селенитѣ му плащали споредъ както се условжтъ, но обикновенно по 20 оки кукурузъ на куленье на яремъ (единъ чифтъ волове) и по 5 оки жито.

в) Освѣнъ това *капанътъ* [глобата, която се зимала отъ добитъка хванжтъ въ нивитѣ] е билъ неговъ. Капанътъ е обикновенно установенъ, както слѣдва: за волъ, конь, биволъ по грошъ, а за овца, свиня по 10 пари.

г) Ако не може самъ да пази нивитѣ, то той за своя смѣтка цѣнава българе слуги, които ходжтъ изъ нивитѣ.

д) Освѣнъ горнитѣ приходи, селото е било длъжно да му дава храна, квартира и отопление и освѣтление безплата.

е) Много спорове като за прѣорванье, описванье и друга поразия сж рѣшавали отъ субашата.

ж) Ако сиималъ и свои ниви, селото ги копало, жънало,

срѣщу една малка нищожна надница. А той самъ е трѣбвало да откупва ораче и за връшидба.

Г. ОБЩИНА и ОБЩИНСКИ ВЛАСТИ.

§ 13. *Градска община.*

Общинитѣ въ градоветѣ сж били черковни общини. Черковната община е ржководила черковнитѣ работи и стояла е на чело на всичкитѣ еснафе, на чело на българското население въ градъть, па и на чело на всичкитѣ селски общини. Тая черковна община е ржководила учебното дѣло, грижала се за всичкитѣ народни работи и прѣдставлявала е българското население прѣдъ властитѣ. Общинския животъ въ градоветѣ има два периода: първия до установлението на Екзархията, а втория — отъ установлението на Екзархията до освобождението ни.

Първиятъ периодъ се губи въ мракътъ на робството и неизвѣстността. Общинския животъ въ тоя периодъ ни се прѣдставлява неорганизиранъ, неопрѣдѣленъ и безъ свръска между гражданетѣ. Черковнитѣ епитропи и свещенницитѣ бѣхж общинската власть, която управляваше и поддържаше черквата и училищата и се грижаше за тѣхното прѣуспѣване. Надъ тѣхъ бдѣхж еснафитѣ и по нѣкой заможенъ гражданинъ, нарѣченъ чорбаджия. Тия еснафи и чорбаджии избирахж епитропитѣ, и то отъ всѣкой еснафъ по единъ; срокътъ на тѣхната дължность бѣ обикновенно една година, слѣдъ което врѣме избирахж се нови епитропи. Дължността бѣ почетна и безплатна. Черковнитѣ епитропи цѣняваxж и учителитѣ, но всѣкога въ съгласие съ чорбаджиитѣ.

Че тоя общински животъ бѣ слабъ и не свръзваше гражданетѣ твърдо, познава се отъ онова скрѣбно явление, което се нарича *тарафи* и които истощаваxж дѣятелностьта на еснафитѣ и

гражданетѣ въ безполѣзни борби и гонения и които причинявахѫ упадъкъ на всичко обществено. Ако е имало въ нѣкой градъ повлиятеленъ чорбаджия, можалъ е за едно кратко врѣме да възстанови единство между гражданетѣ, но туй е зависяло отъ личната енергия и способность на едно лице. Всѣкой гражданинъ се считалъ въ право да се бърка въ общественнитѣ работи и настоявалъ е да се чуе и неговия гласъ, много пѫти въ работи, отъ които той не е ималъ никакво понятие.

Засѣданията на общинитѣ въ тоя периодъ се държехѫ обикновенно въ килиитѣ при черквата и то всѣкоя недѣля и праздникъ слѣдъ Св. Литургия. На тия засѣдания присѫтствуваха съ право на гласоподаване всичкитѣ, които обичахѫ, само трѣбваше да бѫде «*еснафъ-човѣкъ*», т. іе. човѣкъ дюкянджия и съ занятие — майсторъ. На тия засѣдания прѣдсѣдателствуваше или чорбаджията, или протопопа. Ако се съгласѣхѫ всички върху въпроситѣ — единство имаше; явѣше ли се разногласие — то дохаждаше расцѣплението и тарифитѣ изникваха. Ако чорбаджията бѣ влиятеленъ, то тарафитѣ бѣхѫ безсилни и незадоволнитѣ се задоволялахѫ да се подуѫтъ (посърдѫтъ), да поискажѫтъ нѣкоя горчива дума, но работитѣ общински вървѣхѫ.

Имаше и такива общини, дѣто управляваха само петъ-шестъ души чорбаджии; тѣ не даваха смѣтка никому, нити пакъ и смѣеше нѣкой да ги попита за нѣщо. Черквитѣ и училищата бѣхѫ подъ тѣхната властъ и тѣ се разполагахѫ съ тѣхъ и тѣхнитѣ имущества споредъ волята си. Ако имаше съгласие между тѣхъ, имаше и между гражданетѣ; родѣше ли се несъгласие, както ставаше по-често, и гражданетѣ се раздѣлѣхѫ, защото всѣкой отъ чорбаджинтѣ имаше и свои партизани.

Такъвъ бѣ общинския животъ до дѣто се учреди Екзархията или по̀добрѣ до 1870 г.

Като се учреди Екзархията, уставътъ Екзархийский прѣдвиждаше да се образуватъ общини. Тия общини се образуваха съ

свой прѣдсѣдатель и членове. Обикновенно прѣдсѣдателствуваха протопереитѣ. Тия общински съвѣти бѣха дѣйствителни прѣдставители на християнското българско население и ржководѣха черковно-училищния животъ на само въ градътъ, но и въ окржга. Въ тоя периодъ ний виждаме редовни засѣдания, за които се пишатъ протоколи; въ тия засѣдания присжтствуватъ само членоветѣ на общината, които сж избрани.

При избираниего на членоветѣ за общината, участвували сж всичкитѣ еснафи, на които устабашиитѣ, много пжти бѣха и членове въ общината. Тия членове се избирахж по за една година. Изборътъ бѣше по явно гласоподаване. Правата на тая община бѣхж много по-голѣми и по-опредѣлени. Всѣкоя недѣля слѣдъ Св. Литургия общината засѣдаваше, за да рѣшава разни спорове между отдѣлни граждани за чисто граждански дѣла; всичкитѣ спорове за дѣлба на имущества се такожде глѣдахж и рѣшавахж отъ общинскитѣ съвѣти; споровете между еснафитѣ се глѣдахж такожде отъ общината.

И всичкитѣ засѣдания ставахж безъ участието на турското правителство, което нарочно или не, оставаше нашия общински животъ свободенъ.

Общината още е избирала онния лица, които сж присжтствували като членове въ меджлиситѣ — право, което прѣди принадлѣжеше на протопопа или владиката.

§ 14. *Селски община.*

Ако градскитѣ общини не бѣхж официални учреждения, но имахж чисто черковно-училищенъ характеръ, то селскитѣ общини имахж и черковно-училищенъ характеръ, но съсрѣдоточавали сж въ себе полицейска, административна, сждебна и финансова власти.

Прѣди или додѣто се учредихж вилаетитѣ и се въведе новото административно устройство въ турция, общински съвѣти не сж никакъ сжществували. Имало е въ селото по единъ или двама

първенци, но тѣ не сѫ управлявали, защото, както тѣ, тъй и другитѣ селени сѫ били подчинени на Господарьтъ, спахията или субашата. За черковно-училищнитѣ работи е имало епитропи, които ведно съ свещеника и тоя първенецъ се грижахѫ за черквата, училището и учителитѣ. Тѣ рѣшавахѫ всички въпроси, които закачахѫ черквата и училището и другитѣ селени ги слушахѫ и испълняваха тия тѣхни рѣшения.

Епитропитѣ сѫ се поставяли отъ попървитѣ селени и безъ срокъ. Трѣбва да се знае и туй, че за епитропи сѫ се избирали и поставяли повечето пѫти изъ помежду по-заможнитѣ селени, но прѣдпочитали сѫ се онѣзи, които сѫ били грамотни и можали сѫ да помагатъ на свещеника.

Като се въведе новото устройство административно, въведе се званието *старешина*, лице, което е съсрѣдоточавало въ себе си полицейска, административна, сѫдебна и финансова власть; старешината е билъ посрѣдственникъ между селенитѣ и правителството, между селенитѣ и спахиитѣ, между селенитѣ и кнеза. Думата *старешина* по официаленъ турски езикъ се замѣнявала съ думата *мухтаръ* и то всѣкога двама: мухтари евелъ—старешина и мухтари—сани—помощника.

Избиранието на старешината и на помощника му, е ставало по много простъ начинъ. Слѣдъ Св. Литургия, ще се съберѫтъ селенитѣ въ килията; тука ще присѫтствува и свещеника. Като се поразговорѫтъ малко, единъ отъ по-старитѣ селени ще прѣдложи нѣкого и другитѣ го приемватъ. Тогава стария старешина ще прѣдаде *рабушетъ* (това сѫ тефтеретѣ и смѣткитѣ) и печатетѣ и съ това се свършва: новия старешина стѫпваше въ длъжностьта си, а стария прѣставаше да бѫде старешина. Този изборъ ставаше само, ако стария старешина не е можалъ да угоди на селенитѣ; ако се случеше добъръ старешина, той можеше да кметува дълго врѣме.

Избиранието е ставало всѣкоя година прѣзъ марта, когато се свършваше старата и почнуваше новата финансова година.

Новоизбрания старешина се утвърждаваше въ длъжностьта устно и безъ никакъвъ писменъ документъ, а само ще дойде въ градътъ съ кнеза, ще се прѣдстави на юзбашията (Околийския Началникъ) а по нѣкога и на каймакаминътъ; съ туй се свръшва припознаването му.

Ако има нѣкаква бъркотия въ смѣткитѣ на стария старешина, мал-мудурнътъ (казначея) ще разглѣда тия смѣтки.

Както спомѣнахме и по-горѣ, новия старешина ще бѫде такъвъ въ селото до една година; ако обаче нѣма причина да го извадѫтъ, той остаялъ и за друга, а за трета и т. н. т. А за да нѣма противъ него роптание, трѣбвало е да бѫде добрѣ съ нѣколко влиятелни селени и тогава и «*селѫто*» не можало да има нищо срѣщу него.

Правата на тия нѣкогашни старешини сѫ били много голѣми, ако земемъ въ внимание онова врѣме.

Старешината ведно съ свещенника и по-първитѣ селени е рѣшавалъ окончателно всичкитѣ спорове, които сѫ възниквали помежду селенитѣ: било че нѣкой прѣоралъ нѣкому нива, окосилъ чужда ливада; било че стоката нѣкому опасала чужда нива, градина, ливада или др. Всичко туй е рѣшавано въ село повечето пѫти окончателно. И углавни дѣла за побой, за оскърбления, па много пѫти и за запалване, сѫ рѣшавани пакъ въ село отъ старешината. Той е ималъ и туй право: да затваря, да глобява, па и да бие, и за тия свои дѣйствия, никога не е билъ отговоренъ прѣдъ правителственната власть. Само за тежки прѣстѫпления той е билъ некомпетентенъ да рѣшава и глѣда.

Когато е имало недоразумѣния за нѣкои работи, остаяни сѫ тѣ да ги разрѣши кнезътъ.

Старешината е събиралъ правителственнитѣ даждия; той е искарвалъ ангария; той е прѣдставлявалъ селенитѣ прѣдъ властьта.

За изгубенитѣ отъ него правителственни пари, отговарялъ е той съ своитѣ имущества лично.

А. ЄСНАФЪ и УСТРОЙСТВОТО МУ.

§ 15. ***Еснафъ.***

Всичкитѣ майстори отъ единъ и сѫщъ занаятъ съставляватъ еснафъ.

Еснафъ човѣкъ се разбира майсторъ, който е членъ въ единъ еснафъ, има дукянъ и занаятъ.

Еснафътъ е установление съ една строго-опредѣлена организация, която е свързвала отдѣлнитѣ членове. Организацията не е била установена отъ нѣкакъвъ законъ или другъ писанъ правилникъ, а е създадена отъ обичай и традиция; всѣкой майсторъ е билъ длъженъ да се подчинява на тая организация.

§ 16. ***Лонджа.***

Въ еснафътъ най-висшата власть е *лонджа* та, т. іе. съборътъ отъ всичкитѣ майстори, които сѫ самостоятелни и признати за такива.

Лонджата се свиква отъ устабашията или пръво-майсторътъ, въ недѣля или другъ праздникъ слѣдъ Св. Литургия. За да бѫдатъ извѣстени майсторетѣ, че ще има лонджа, чаушътъ ще извѣсти всѣкому.

Прѣдсѣдателството въ лонджата заема уста-башията или пръво-майсторътъ.

Майсторетѣ въ лонджата сѣдатъ и гласоподаватъ по първенство, т. іе. който е по-старъ сѣда, по̀ на пръво мѣсто и дава гласътъ си първъ, най-младитѣ майсторе сѣдатъ най-назадъ и си дава гласътъ най-послѣ.

Лонджата разглѣдва слѣднитѣ работи:

Избира новъ пръво майсторъ.

Избира новъ игидъ-башия

Провъзгласява новъ майсторъ отъ калфа.

Разглежда спорове между отдѣлни майсторе.

Разглѣжда смѣткитѣ на еснафътъ и разрѣшава расходитѣ и приходитѣ на еснафската касса.

Рѣшава пазарната цѣна на отдѣлнитѣ артикули и прѣдмети по които трѣбва всѣкой да продава.

§ 17. ***Уста-башия*** или ***пръво-майсторъ.***

Уста-башията или първо-майсторъ е прѣдсѣдателъ на еснафа, който ръководи дѣлата на еснафъ и прѣдсѣдателствува въ лонджата.

Уста-башията се избиралъ въ лонджата изпомежду по-старитѣ и заможни майстори и обикновенно за година врѣме. Ако се показалъ за достоенъ и способенъ, той е можалъ да бѫде прѣизбранъ и за втората, третата и повече години. Има примѣри, че единъ уста-башия бивалъ прѣизбиранъ прѣзъ пет-шестъ и повече години. Избиранието на уста-башията е ставало съ явно гласоподаване, и веднъжъ избиранъ можалъ е да бѫде смѣненъ само на крайтъ на годината, разумѣва се, ако е имало причини за това.

Уста-башията се грижалъ да има редъ и съгласие въ еснафътъ; да бѫде кассата всѣкога правилно водена; да свиква лонджата; да рѣшава малки въпроси и спорове между отдѣлни майстори, които нетърпѣтъ отлагание и да налага наказание, било на майсторетѣ, било на калфитѣ.

Уста-башията е разрѣшавалъ кому по каква сумма да се даде подъ лихва отъ еснафската касса.

§ 18. ***Игидъ-башията.***

Игидъ-башията е помощникъ на Уста башията и дѣсната ръка негова. Игидъ-башията се избира испомежду майсторитѣ.

Длъжностьта му е била да испълнява заповѣдитѣ на уста-башията и рѣшенията на лонджата, които сѫ се отнасяли за нѣ-

кого отъ майсторитѣ. Въ нѣкои еснафи игидъ-башията е държалъ и кассата еснафска. Ако е трѣбвало на нѣкой майсторъ да се затвори дукянътъ за нѣкоя негова простѫпка къмъ еснафътъ, или къмъ майсторъ, тѹй е извръшвалъ само игидъ-башията.

Игидъ-башията се избиралъ, както и уста-башията, и за сѫщия срокъ.

§ 19. *Чаушъ.*

Чаушътъ се избиралъ отъ лонджата испомежду по-младитѣ майстори по тоя сѫщъ начинъ, както и уста-башията и игидъ башията и за сѫщия срокъ.

Длъжностьта на чаушътъ е била да свиква майсторетѣ на лонджа; да призовава нѣкой майсторъ при уста-башията по заповѣдъ на послѣдния. Въ еснафътъ чаушътъ е игралъ единъ видъ полицейска роля; да се противи нѣкой майсторъ на чаушътъ въ тѹй врѣме, когато е испълнявалъ длъжностьта си, считало се най-толѣмата простѫпка въ крѫгътъ на еснафьть, и виновния е билъ наказванъ отъ лонджата.

§ 20. *Кассота еснафска.*

Кассата еснафска се съставяла: отъ еженедѣлния вносъ на всѣкой майсторъ и калфа; отъ лихвитѣ на суммитѣ, които сѫ давани на майсторетѣ; отъ вносоветѣ на онния, които сѫ бивали провъзгласявани отъ калфи за майстори; отъ завѣщания, които сѫ правили нѣкои майстори.

Всѣкоя недѣля чаушътъ ще тръгне отъ дукянъ на дукянъ съ една кутия, запечатена съ печата на еснафътъ или съ печагьть на уста-башията, и всѣкой майсторъ и калфа ще пустне въ тая кутия по една опредѣлена отъ лонджата сумма: на майсторъ по грошъ, на башъ калфа по 20 пари а на другитѣ калфи по 10 пари.

Отъ тия еженедѣлни вносове годишно се образува една значителна сумма, защото всѣкоя недѣля падатъ не подолу отъ 200 —300 гроша.

Суммитѣ, които съставлявать еснафската касса, сѫ прѣдо-

предѣлени за нуждитѣ на еснафътъ. Ако нѣкой майсторъ има нужда отъ пари, вмѣсто да отива при нѣкой фанеция, обръща се къмъ уста-башията на еснафа и той му дава исканата сумма съ една много малка лихва; процентътъ въ турско врѣме не е надминавалъ 5—6 %.

Ще се докара да кажемъ кожи, кърмъзъ, синьило, гьонове или друга стока. Търговеца, който е докаралъ стоката ще се обърне къмъ уста-башията на онзи еснафъ, който употрѣблява и работи докараната стока. Уста-башията ще свика веднъга лонджа и ще се съвѣтва, да ли еснафа ще има нужда отъ стока и отъ колко. Ако има нужда отъ стока, уста-башията ще се уназари съ търговеца и ще купи цѣлата стока. Стойностьта на тая цѣла стока ще се заплати отъ еснафската касса, а послѣ ще се распредѣли между майсторетѣ: всѣкому ще се даде толкова стока, колкото му позволява положението. За тая стока всѣкой майсторъ ще се задължи на еснафската касса и ще исплаща полека-лека съ една малка лихва.

Калфа иска да бѫде провъзгласенъ за майсторъ; за това е той билъ дъленъ да внесе въ еснафския ковчегъ 50—100 гроша.

Нѣкой майсторъ е бездѣтенъ; когато да умрѣ дължностъ е била да завѣщае една извѣстна сумма за въ еснафския ковчегъ.

Кассата и тия еснафски пари сѫ били душата на еснафа, защото е избавлявала майсторетѣ отъ лихварството и тѣжкитѣ проценти.

§ 21. ***Майсторъ.***

Майсторъ е самостоятеленъ търговецъ—работникъ, който има дукянъ, има подведомственни работници и е правоспособенъ гражданинъ.

За да стане човѣкъ майсторъ въ нѣкой занаятъ, трѣбва да прѣмине прѣзъ всичкитѣ стѫпала на еснафската иерархия: чи-

рякъ домашенъ, чиракъ—работникъ, калфа съ пръвъ хакъ, калфа съ втори хакъ, калфа съ третий хакъ и башъ калфа.

За да стане майсторъ, както ще видимъ, тука долу, трѣбва да се испълнятъ нѣкои формалности, но вече станалъ самостоятеленъ майсторъ, къмъ еснафътъ, къмъ лонджата и къмъ своитѣ калфи и чираци, той встжпва въ своитѣ обязанности и въ своитѣ права. Като майсторъ къмъ еснафътъ, той се уважава като «човѣкъ—еснафъ» и наслаждава на уважението отъ обществото и правителството. Съ типлата «Майсторъ» той се гордѣе и става правоспособенъ членъ на общината. Къмъ лонджата на неговия еснафъ, майсторътъ заема своето мѣсто а неговия гласъ вече се чува въ рѣшаванията на разни въпроси. Къмъ калфитѣ и чиракитѣ майсторътъ има почти неограничено право; колкото се отнася обаче до работата до храната—има строго опредѣлени отъ еснафътъ обичайни правила, които единъ майсторъ не може да наруши по никой начинъ. Тия правила ще бждатъ изложени тука по-послѣ.

Майсторътъ е дължанъ да храни калфитѣ, да имъ дава отопление, освѣтление и квартира. Храната трѣбва да бжде всѣкога вариво, па било то блажно или постно. Сухъ хлѣбъ, или качамакъ, или просеникъ никога не съставлява храна. Намирали сж се и такива майстори, които по нѣкога сж нарушавали тоя обичай, но пакъ затова той е билъ наказванъ съ това, дѣто на другата година сж излизали отъ него всичкитѣ калфи и той е оставалъ безъ работни рѫцѣ и съ това е бивалъ принуждаванъ да се поправи. Най-добрия майсторъ, а слѣдователно и най уважавания, е билъ този, който е хранилъ калфитѣ си добрѣ и гледалъ ги като свои дѣца.

Майсторътъ е могълъ да наказва чиракитѣ, калфитѣ, но никакъ не башъ-калфата. Ако башъ-калфата е нетърпимъ, наказванъ е отъ уста-башията.

§ 22. *Башъ-калфата.*

Башъ-калфата е калфа надъ всичкитѣ калфи и чираци и

главенъ надзорникъ на цѣлата работа. Той е и управитель на дукянътъ, и въ отсѫтствието на майстора, той го застѫпвалъ въ всичко: било въ распредѣлението на работата между другитѣ калфи, било въ продаване стока изъ дукянътъ. Нему сѫ били подчинени непосрѣдствено всичкитѣ калфи и чираци въ дукяна и той е ржководилъ и распредѣлялъ работата и отговарялъ е за успѣшното изработване на нѣкоя поржчка.

Той е само могълъ да изразява негодуване за нѣщо несправедливо, сторено нѣкому отъ калфитѣ отъ страна на майстора.

Само отъ башъ-калфа е могълъ да стане нѣкой майсторъ.

Платата на башъ-калфата, въ сравнение съ заплатата на другитѣ, е била най-голѣма.

§ 23. *Калфа.*

Калфа е момъкъ, който вече е схванѫлъ занаята добрѣ и може да работи. Калфата има нѣколко степени: калфи отъ пръвъ хакъ, калфи отъ втори хакъ и калфи отъ трети хакъ. Постари отъ третии хакъ се казватъ «стари калфи» и ако нѣма отъ тѣхъ по-старъ, такъвъ калфа се наричалъ «*башъ-калфа*».

Заплатата на калфата отъ пръвъ хакъ е най-малка; на втората година непрѣмѣнно тая заплата трѣбва да бѫде повишена съ 40—50 гр. и става калфа отъ втори хакъ; на третата година такожде трѣбва да бѫде повишена пакъ съ 50—60 гр. и става калфа отъ трети хакъ. Ако на примѣръ първата година му е дадено 50 гр. то до третата година хакътъ му ще порасте до 200 гроша. Стане ли единъ калфа, калфа отъ трети хакъ, той е вече свободенъ да отиде при който ще майсторъ и да се пазари за годишната заплата. Тая годишна заплата обаче не смѣе да бѫде никакъ по-долу отъ заплатата, която е получавалъ като калфа отъ трети хакъ.

§ 24. *Чиракъ.*

Чиракъ е момче, което желае да научи занаятъ и за това слугува безъ пари. Врѣмето, прѣзъ което чиракътъ слугува безъ

възнаграждение, безъ хакъ, се казва *чиракуванье*. Чиракуванъето трае обязателно три години. Срокътъ може да се скрати само по форма, т. е. вмѣсто да слугува само дома, да върши само чърната работа, майсторътъ го задържа въ дукянътъ да работи, но пакъ до три години той се счита чиракъ и неможе да получи никакъвъ хакъ.

Чиракътъ прѣзъ пръвата година на чиракуванието си слугува само дома: носи вода, мие паниците, сѣче дръва, носи ѣденье на калфитѣ, чисти имъ обущата и други такива домашни работи.

Отъ занаята прѣзъ тая година той ще научи само да «*бодика*», както казватъ, т. е. да си научи колѣнѣтѣ да се чупятъ и пръститѣ да пробадатъ.

Прѣзъ втората година на чиракуванието си, чиракътъ помалко слуша дома, а повече въ дукянътъ; въ домътъ го замѣства другъ чиракъ, който е дошълъ новъ.

Отъ занаята той вече знае по нѣщо и ако е даровитъ, бодъръ, трудолюбивъ и лѣсно схваща, което му се расправя, той може подъ падзора на нѣкого отъ калфитѣ да шие, или да работи не сериозни нѣща отъ занаята.

Ако забѣлѣжи майстора, че чиракътъ «*префаща*» (т. е. учи се) той го освобождава съвсемъ отъ домашната чърна работа и го оставя на дукянътъ, защото въ тоя случай има повече полза отъ него.

Прѣзъ третата година чиракътъ вече сѣди на дукяна, и ако послуша нѣщо у дома, то е много легка работа и то въ случай на нужда.

Отъ занаята вече той разбира и ползува майстора си не малко.

За да научи единъ чиракъ по скоро занаята, зависи отъ неговата даровитость, но зависи много и отъ благоволението на калфитѣ, а особенно на башъ-калфата, защото тѣ му даватъ ра-

бота, допускатъ го да работи; ако го мразятъ, тѣ му недаватъ работа, намиратъ му друга работа, биятъ го и съ това му много пречатъ да се учи.

Его защо чиракитѣ гледатъ да угодятъ на калфитѣ по-вече отъ колкото на майстора, защото майстора се и не брѣка въ «*одаята*» т. е. въ стаята, дѣто се работи. Ето защо, ако родителитѣ на чирака донесатъ отъ село нѣщо за ѣденье и пиенье, то тия нѣща се даватъ не на майстора, а на калфитѣ или башъ-калфата, само и само да го обичатъ.

§ 25. ***Канъ се произважда новъ майсторъ.***

Цѣлта на чиракуваньето, на работеньето, на трудоветѣ — е, единъ денъ и чиракътъ да стане майсторъ.

Чиракътъ додѣто да стане майсторъ прѣминава прѣзъ всичкитѣ тѣзи стжпала въ еснафското съсловие, които изложихме до тука.

Той е вече башъ-калфа; занаятътъ усвоилъ даже много често по-добрѣ и отъ самия майсторъ; майсторътъ вече остава на него управлението на дукяна и «одаята».

Това е извѣстно на всичкитѣ майстори.

Но той е башъ-калфа или калфа и не смѣе да надѣне името майсторъ.

Той съобщава на майстора си, че желае да стане майсторъ.

Майсторътъ му съобщава това на уста-башията и послѣдния свиква *лонджата*.

Лонджата е събрана. Въвежда се калфата, който желае да бжде провъзгласенъ за майсторъ. Майсторътъ му излага прѣдъ лонджата съображенията, по които той е на мнение, че Калфа Стоянъ заслужва да бжде признатъ за майсторъ. Лонджата разисква тѣзи съображения, намира ги основателни и рѣшава, че Стоянъ може да бжде майсторъ. Тогава става уста-башията, зима приготвения отъ по напрѣдъ *пищимали*, повиква калфата и го прѣпасва. Това се свръшва, и Стоянъ вече не е калфа, а майсторъ. Се-

та младия майсторъ Стоянъ ще цѣлува ржка на всичкитѣ майстори, като почне отъ уста-башията и всѣкому ще даде по единъ фесъ. Ако е по-заможенъ, тогава на уста-башията и на своитъ пръвъ майсторъ, при когото е почналъ чиракуването си, той ще даде сукно за джубе. Освѣнъ това новия майсторъ ще даде на по-младитѣ майстори по калъпче раки-сапунъ или по кърпа или другъ подаръкъ, и за еснафския ковчегъ една доброволна сумма.

Но съ това не е свършена работата. Новия майсторъ Стоянъ е вече майсторъ; но той още не смѣе да отвори самъ «*кепенекъ*» т. е. дукянъ и да стане самостоятеленъ майсторъ. Той е дълженъ още за една—двѣ години да бжде подъ опекунство. Или съ майстора си, или съ другъ майсторъ той е дълженъ да се *пиортачи* т. е. да се сдружи, да се практикува въ алишъ-вериша и да стане по-опитенъ.

Това опекунство надъ него трае не по-малко отъ година, а не и повече отъ двѣ. Слѣдъ туй врѣме той вече става самостоятеленъ майсторъ и отвара дукянъ самъ.

§ 26. ***Главнитѣ установени отъ обичаитъ задължения на всѣкой майсторъ.***

а. Всѣкой майсторъ е билъ дълженъ да продава разнитѣ артикули по тая цѣна, която е опредѣлена отъ лонджата на еснафътъ. Продаването съ по ниска цѣна се считало да «*кепазй занаята*» и като клоненье къмъ «*батакчилжкъ*». За това такъвъ майсторъ, за пръвъ пжтъ сж глобевали за въ полза на еснафския ковчегъ или за черквата (купувалъ восъкъ); за втори пжтъ затваряли му дукянътъ за едно кратко врѣме, а за трети пжтъ, като непоправимъ, исхвърлали го изъ крѫгътъ на еснафа и той вече не е могълъ да работи тоя занаятъ.

Правителството не е пръчило на тия еснафски распорежданния.

б. Всѣкой майсторъ е билъ дълженъ да затваря дукянътъ си въ тия дни, които сж установени отъ еснафътъ. Да отваря въ

недѣленъ или въ празниченъ день, значило е да наруши туй установление, и такъвъ се наказвалъ съ глоба нѣколко оки восъкъ за черквата.

в. Всѣкой майсторъ е билъ дълженъ да се отнася къмъ другитѣ майстори, било отъ неговия еснафъ, било отъ другитѣ еснафи, съ почитъ и уважение. За всичкитѣ спорове и недоразумѣния трѣбвало е да се отнася до надлѣжния уста-башия. Ако нѣкой нѣкого обругае, наказвалъ се съ глоба отъ уста-башията, или сж му затваряли дукянътъ за единъ—два дни.

Затварянието на дугенътъ е извършвалъ игидъ-башията по заповѣдь на уста-башията.

г. Никой майсторъ не е смѣилъ да прибира при себе си и да цѣнава калфи, които сж били при другъ майсторъ, додѣто не е пстекло врѣмето на това. Както казахме, калфа до третия хакъ е билъ обязанъ да слугува при тоя майсторъ, при когото е чиракувалъ.

д. Единъ калфа се цѣнявалъ всѣкога за година: отъ Гьергевденъ до другъ, Гьергевденъ или отъ Димитровденъ до другъ Димитровденъ; прѣзъ туй врѣме никой калфа не е смѣилъ да остави майстора си и никой майсторъ не е смѣилъ да го прибира.

е. Калфа такожде е билъ дълженъ да слугува у майстора си, у когото е чиракувалъ до трети хакъ. Ако го остави на вторий хакъ, той не е можалъ да отиде у другъ майсторъ, а е трѣбвало да бѣга отъ тоя градъ въ другъ градъ. Но и тамо е лошо за него, защото уста-башията на тоя еснафъ ще пише на уста-башията на сжщия еснафъ въ другия градъ, за да знае какъвъ калфа е тоя, който бѣга отъ майстора си. Много пжти такъвъ калфа, или е промѣнявалъ занаята, което е много мжчно, или се връщалъ пакъ при стария си майсторъ.

ж. Когато ще мине уста-башията на еснафа край дукянътъ на нѣкой майсторъ отъ сжщия еснафъ, то, било майстора (ако е

отъ по-младитѣ), било калфата, длъженъ е билъ да му стане накрака додѣто измине.

Виновния за туй нарушение се глобявалъ съ нѣколко оки восъкъ за черквата, или му се затварялъ дукянътъ за единъ день.

5. Като се почне отъ Кръстовденъ, па дори до Гьергевденъ, както калфитѣ тъй и чираците, сж били длъжни да стават на «*шивекерия*» т. е. рано, за да шиятъ и работятъ съ свѣщь най-малко два—три часа, до дѣто се съмне.

3. Когато умрѣ нѣкой майсторъ отъ еснафътъ, на погрѣбението му задължително ще присжтствуватъ всичкитѣ майстори отъ този еснафъ.

§ 27. ***Еснафска служба Светецъ.***

Всѣкой еснафъ прѣзъ годината има единъ опредѣленъ праздникъ, когато еснафътъ е избралъ за еснафский праздникъ, а святецътъ за патронъ (светецъ) на тоя еснафъ.

Когато се наближи тоя еснафски праздникъ, чаушътъ на еснафа, по заповѣдь на уста-башията ще тръгне отъ дукянъ на дукянъ съ еснафската кутия, за да събира пари, които сж нужни, за да се отпразнува службата еснафска. Всѣкой майсторъ е длъженъ да даде суммата, която е опредѣлилъ уста-башията. Ако събраната сумма се укаже недостатъчна, то недостигнжлата часть се допълня отъ еснафската касса.

Вечерьта срѣщу службата всичкитѣ майстори и калфи трѣбва да бждатъ на вечернята въ черква, която се отслужва отъ священиика.

На сутрьнта ще присжтствуватъ на Св. Литургия, за кожто еснафътъ е плащалъ на священиицитѣ, а на черквата плащалъ за свещи дървено масло и други. Свѣщитѣ на полулеитѣ, на свѣщницитѣ и на свѣщницитѣ въ олтарьтъ ще бждатъ измѣнени и гудени нови.

Тоя день ще има *коливо* (варено жито) за здраве на майсторитѣ, и священиика ще спомѣне имената на всичкитѣ майстори.

На другия день ще има пакъ Св. Литургия и коливо но, вече не за здраве, а за «*богдапрости*» за успокоение на душитѣ на всичкитѣ умрѣли майстори отъ еснафътъ.

Слѣдъ Св. Литургия ще има и парастасъ за мрътвитѣ.

Тоя день всичкитѣ майстори ще излѣзнѫтъ вънъ отъ градътъ и тамо ще похапнѫтъ, ще пиѫтъ и ще се веселѫтъ.

На третия день ще се събере лонджа, която има да прѣгледа смѣткитѣ на еснафската касса; да избере новъ: уста-башия, игидъ-башия и чаушъ, или да утвърди сѫщитѣ, и да произведе нови майстори, ако има кандидати за такива. Съ това се свършва еснафската служба тридневенъ празникъ.

Всѣкой еснафъ има си своя служба; много пѫти въ тоя еснафски праздникъ сѫ участвували и турци отъ сѫщия еснафъ, т. е. въ веселието.

Еснафъ безъ служба не е еснафъ.

Еснафскитѣ служби на разнитѣ еснафи сѫ:

На Абаджийский еснафъ е деньтъ Св. Петръ; на Терзийский еснафъ Св. Богородица (15 Авг.)

На Папуджийский еснафъ е Св. Спиридонъ

На Кожухаретѣ е Св. Илия [20 Юлий]

На Златаретѣ или куюмджиитѣ е Св. Конс. и Елена [21 Май]

На Мумджиитѣ (свѣщаретѣ) е Св. Пророкъ Даниилъ [17 Дек.]

На Хлѣбаретѣ е Св. Илия [20 Юлий]

На Абаджиитѣ е Св. Петръ [29 Юний]

На Дулгеретѣ е Св. Тома] [6 Окт.]

На Грънчаретѣ е Св. Илия [20 Юлий]

На Бояджиитѣ е Св. Стефанъ [27 Декемврий]

На Бакалетѣ е Св. Петръ [29 Юний]

§ 38. ***Купуванье стока за еснафа и начина на подѣляванието на стоката между майсторетѣ.***

Различнитѣ еснафи сѫ имали нужда отъ различни стоки. Така на кожухаритѣ били сѫ нуждни сурови кожи: агнешки, овчи,

овнови; на табацитѣ сурови кожи: овчи, козни, воловски, биволски и др.; на терзитѣ памукъ и басма; на казанджитѣ (котларетѣ) — бакъръ; на бояджитѣ кърмъзъ и синьило; на папуджитѣ гьонове, сафтияне, мешини и пр.

Тия стоки сж докарвани всѣкога въ голѣмо количество, и търговеца е прѣдпочиталъ да си продаде стоката топтанъ на купъ, отъ колкото да ж дѣли на касове. За туй уста башията отъ името на цѣлия еснафъ е купувалъ стоката и послѣ се раздѣлялa между майсторетѣ, като се гледало щото всѣкому да се даде не само спорѣдъ силитѣ му, но още да не бѫде никой онеправданъ и въ качеството на стоката.

Различнитѣ еснафи сж дѣлили стоката по нѣколко начина и методи.

Тия начини сж свързани тѣсно съ занаята и видътъ на стоката.

Така:

Кожухаретѣ сж закупвали кожитѣ отъ касапетѣ и тия кожи сж се дѣлили на три вида: Гергевски, Петровски и Св. Илийски — съ други думи кожитѣ сж събирали, сушени и три пѫти сж дѣлени между майсторетѣ: слѣдъ Гергевденъ, слѣдъ Петровденъ и слѣдъ Св. Илия. Понеже, и гергевскитѣ, и петровскитѣ, и Св. Илинскитѣ кожи не сж еднакви, то дѣлили сж се на три части: най-добри, срѣдни и най-долни. Сега всѣкоя отъ тия групи сж дѣлени на толкова дѣла, колкото майстори е имало въ еснафа и сѣтнѣ се хвърга жребие: кой купъ кому се падалъ, тоя купъ е и зималъ безъ ронтание, защото въ всичкитѣ купове, било отъ най добритѣ, било отъ срѣднитѣ, било отъ най долнитѣ кожи, кожитѣ сж все еднакви.

По никакъвъ начинъ тия касапски кожи не смѣе нѣкой отъ майсторетѣ да закупи самъ.

Извѣстно е, че свещенйцитѣ по селата събиратъ агнешкитѣ кожи, за дѣто сж чели молитва на агнетата, които ще се ко-

ката на [illegible]. Тя вика свидетелите предъ кадия. И въ тоя случай ката взема сто. майсторъ не сме да закупи кожите отъ всякого лице. И тя вика се разбира между майсторе.

Убитите сърнета. кози. овнове. кози. волски. биволски и всички други. за да ги шивать и изработять гюнове. сафтиянъ и мешини. И тия кожи се дѣлять божите на три купа: най-добри средни и най-долна стока. Дѣлено е после на толко дѣла колкото са майсторе и после е хвърлачо жребие.

Бояджиите са купували бакъръ. Бакърътъ е тегленъ на ока и всѣкой майсторъ е земалъ според положението си.

Терзиите са купували памукъ на бали. съ когото са подплащали антериите. Също са купували и басма на топове. Памукътъ е идялъ изъ македония. а басмата изъ Ц-градъ. Памука е дѣленъ на ока. а басмата на топове и всѣкой е земалъ според силите си.

Бояджиите са купували бърмъзъ и синьило. които са докарвани. или отъ Ц-градъ или отъ Виена. И едното. и другото се тегнило на ока. и всѣкой майсторъ е земалъ според състоянието си.

Бояджиите нѣкога са продавали и памукъ прѣденъ за прежда. Тоя памукъ е доходялъ. или отъ Ц-градъ. или отъ Виена и дѣленъ е билъ на «хартии» и пумера. Всѣкой майсторъ е земалъ отъ всѣкое пумеро по толкова «хартии», колкото му са позволявали средствата.

Абаджиите са купували олеви, шаекъ и гайганъ. Всичко е идяло отъ Тракия и Пирдопъ.

Бакалите са купували катранъ. сиджиме, дървено масло,

червенъ (бояма) пиперъ и др. Катранътъ, сиджимитѣ, зейгинътъ и червения пиперъ сж идяли изъ Македония.

Катранътъ се купува, на ока сиджимегѣ на тесге, зейгинътъ и червения пиперъ такожде на ока.

Грънчаретѣ сж купували глечь и то на ока.

§ 29. Отъ всичкитѣ еснафи и занаяти съ най-голѣма почитъ се наслаждавалъ табашкия еснафъ и занаятъ. Споредъ установения отъ древни врѣмена обичай, табацитѣ сж имали едно право, което не е ималъ никой другь занаятъ и еснафъ. Туй право се състояло въ това, че правителственъ агентинъ, билъ кой да билъ, не смѣилъ да влѣзне въ единъ табашки дукянъ, за да бие нѣкого, или да извади нѣкого отъ тамо, за да го арестува. Дукяньтъ табашки е билъ непрѣстжпна крѣпостѣ за правителството. Ако е имало да се арестува нѣкой, било отъ майсторитѣ, било отъ калфигѣ за нѣщо, заптието не е смѣяло да влѣзне въ дукянътъ, а е трѣбвало да чека и варди, додѣто да излѣзне гоненото или траженото лице изъ дукяна. Повече нѣщо, споредъ расказванието на нѣкои табашки майстори, ако нѣкой прѣстжпникъ, който е направилъ голѣмо прѣстжпление, избѣгне и сполучи да влѣзне въ нѣкой табашки дукянь, полицията пакъ не смѣе да влѣзне, за да го постегли, а само ще блокира дукянътъ, и ще чека прѣстжпникътъ да се принуди самъ отъ глади да се прѣдаде.

Туй почитание на този занаятъ и еснафъ се дава, по тия причини, защото отъ много нечистъ суровъ материялъ искарвалъ много чисто произведение.

§ 30. ***Яху-баба.***

Лицата, отъ които съмъ събралъ горния материялъ, ми съобщихж, че надъ всичкитѣ еснафи въ турция, въ Ц-градъ е имало единъ началникъ, който се наричалъ *Яху-баба*. Този Яху-баба е покровителствувалъ еснафитѣ; той е можалъ да расгури въ нѣкой градъ нѣкой отъ еснафитѣ; можалъ е само той да създава и

учреждава нови еснафи. Безъ неговото позволение еснафътъ не е могълъ да бѫде установенъ.

Нѣкой еснафъ въ нѣкой градъ се унищожавалъ, ако майсторетѣ не сѫ еснафъ—хора и връшкътъ работи, които не сѫ достойнии за благовъспитани людие и не живѣкътъ съ другитѣ еснафи, а сѫкътъ раздоръ. Туй растурянне можло да стане, ако се оплачкътъ другитѣ еснафи.

Такъвъ Яху баба е дохождалъ въ Видинъ въ 1850 г. и за посрѣщанието му сѫ ходили всичкитѣ Уста-башии отъ Ломъ, Берковица, Враца и др. Въ тоя случай сѫ му дали и нѣкакви парични помощи.

Бѣлѣжки. При всичкитѣ ми распитвания, за да узнаѫ нѣщо по-точно и по̀ пълно върху Яху-баба, нѣмахъ туй щастие. За туй молѫ другитѣ, които биха знаяли по-вече нѣщо да допълнѫкътъ тия ми бѣлѣжки.

[Тоя материяль ми е съобщенъ отъ Дѣдо Гено Абаджията, Дѣдо Манойло Бояджията, Иванчо Куюмджията, Торньо Кожухарътъ, Николчо Пънтовъ Лико Ниновъ въ терзпята — всички отъ Ломъ, а утвърдихѫ още и различни майстори въ Видинъ и Враца].

е. *Влака*

[Коренъ, сой, лоза̀, кьокъ, кръвь, рода̀].

§ 31. Въ обикновения говоръ *влака* означава много пръстове, много клонове, много стебла, свързани въ едно; така на пр. ако се говори за пръкье, за лозинье, за папуръ, за шаваръ и др., казва се: една влака пръкье, една влака папуръ, три влаки шаваръ и прочее.

Тука думата влака означава нѣколко семейства, които сѫ свързани чрѣзъ кръвни сродственни връски и съставляватъ една кръвь, или, както се казва, единъ коренъ, единъ сой, единъ кьокъ, една лоза—рода.

Въ влаката срѣщаме съвършенно ясно понятие, едно голѣ-

мо съзнание за туй кръвно единство. На вредъ ще чуете: «*ния сме отъ една влака*» — което означава «отъ една кръвь».

§ 32. Туй кръвно единство между отдѣлнитѣ семейства, които съставляватъ една влака се проявлява много силно и въ взаимната отбрана, взаимното подпомаганье и взаимната защита.

Така, ако се говори нѣкждѣ нѣщо лошо, било за мома, било за невѣста, било за мжжь или жена и тамо присжтствува нѣкой отъ сжщата влака, веднъга ще счете туй и за свое оскръбление и ще се обади да защити *одумваното* (оклеветеното) лице.

Туй единство се проявлява още и въ браковегѣ и въ усиновяването.

Споредъ черквата и черковнитѣ установления, брако-съчетанието, оженването между момъкъ и мома отъ една кръвь се не позволява и до седмия степенъ, а въ осмия вече тѣ не сж вече рода и могжтъ да се земжтъ. На туй черковно позволение старитѣ гледатъ като на грѣхъ и не допускатъ оженването на момъкъ съ мома, които сж отъ една и сжща *влака,* ако ще-би да сж истекли и 15 степени.

Ако стане оженването на млади отъ една влака, на тоя бракъ гледатъ като на кръвосмѣшение и *кобатъ* (прѣдсказватъ) лоши слѣдствия. Случкитѣ дохаждатъ та подтвърждаватъ по нѣкога тия лоши прѣдсказвания, затова и такива бракове сж рѣдки.

Когато ще земе нѣкое бездѣтно семейство *раньениче,* всѣкога ще гледа туй раньениче да бжде отъ сжщата влака; ако въ тѣхната влака нѣма такова дѣте, което би се дало за раньениче, тогава само ще се потражи и земе такова отъ друга влака.

§ 33. Освѣнъ туй кръвно единство, между отдѣлнитѣ семейства отъ една и сжща влака, въ влаката като че се проявлява една малка сѣнка отъ имущественна врьска, имущественно задължение, която сѣнка нѣкога навѣрно е била конкретно понятие на общо имущество и общо владѣние.

Така на примѣръ: да се прави и поправя нѣкой мость на

нѣкой бара, който е правенъ отъ родоначалника на влаката въ ненапомнено врѣме, да се чисти, поддържа и харчи за нѣкоя чешма или геранъ, които сж правени отъ родоначалника на влаката; да се държи и поддържа нѣканъвъ оброкъ, установенъ отъдавни врѣмена, още отъ врѣмето на родоначалника на влаката—всичко туй ще връши нѣкой *зѝдруги* отъ тая влака, но въ името и разноскитѣ на цѣлата влака.

§ 34. Името на една влака повечето пѫти произтича отъ името на *чюкунъ дедо*, който е родоначалникъ на влаката. Има и такива влаки, които носѫтъ своитѣ названия отъ короветѣ на тия родоначалници

§ 35. Влаката се състои само отъ мѫжска кръвь, защото женската кръвь отива въ чужди влаки и се смѣсва въ чужди зàдруги и та може да създаде само друга влака, съ отдѣлно название.

Ж. ЗАДРУГА.

§ 36 ***Що нарѣчено задруга.***

Кѫдѣ името задруга разбираме повече семейства (10—15 20 и повече), които живѣѫтъ въ едно гумно (двòръ), работѫтъ на една нивà, орàтъ на една, бàкъ на една и се управляватъ отъ една власт. Тия семейства сж свързани тѣсно кръвь близко [illegible]

а. Родоначалникъ

§ 37 [illegible]

§ 38 [illegible]

Въ задругата сѫ умрѣли мѫжьетѣ стари, а сѫ останѫли все малолѣтни мѫжки дѣца, които не сѫ още способни и кадърни да управляватъ имуществата. Въ такъвъ случай майката, тетката или бабата зима на себе си тая грижа, поема управлението на задругата и имуществата, но само додѣто *подякне* нѣкое отъ момчетата. Щомъ подякне нѣкое, било то синъ, внукъ или синъ на умрѣлъ братъ, той поема управлението, а жената, която бѣше домовладика, остава като проста помощница и подъ нейния надзоръ врѣши всичко, а особенно когато ще купи или продаде нѣщо, дълженъ е да се съвѣтва съ нея.

Въ цѣлия край азъ срѣщнѫхъ слѣднитѣ задруги, ако могатъ тѣ да бѫдатъ наречени такива съ тоя съставъ [Гл. Ж. Старина II. Книжка]:

Катерина Димова Въльова Видинъ 10 душъ	[Стр. 231]
Гица Здравкова Нешовци Периловецъ 11 душъ	[Стр. 256]
Иванчовци село Ерденъ 12 душъ	[Стр. 275]
Братоевци село Барованъ 14 душъ	[Стр. 282]
Ивана Кунина Врънвакъ 11 душъ	[Стр. 285]
Чифлигарцитѣ Брестье 10 душъ	[Стр. 287]
Дашовци Реслецъ 10 душъ	[Стр. 288]
Кукувичковци Глава 11 душъ	[Стр. 289]
Младеновци Глава 10 душъ	«
Илковци Глава 10 душъ	[Стр. 289]
Ивановци Глава 15 душъ	«
Дудуленковци Горникъ 12 душъ	[Стр. 291]
Фильовци Горникъ 12 душъ	[Стр. 292]
Муйновци Върбица 16 душъ	[Стр. 293]
Филиповци Луковитъ 20 душъ	[Стр. 300]
Мончовци Бо́гозенъ 19 душъ	[Стр 301]
Камберковци Бадовене 11 душъ	[Стр. 305]
Горговци Гор. Кремена 17 душъ	[Стр. 306]

Ако вникнемъ въ числото на членоветѣ, кото съставлявать

тия задруги, въ които глава и управитель сѫ жени. съ изключение на Муйновци, Филиновци, Мончовци и Герговци—всичкитѣ други могѫтъ да бѫдѫтъ наречени полѣсно семейства отъ колкото задруги, въ които майката е глава на семействата.

Тукъ не трѣбва да причислимъ онѣзи семейства, дѣто главата и домовладиката е жена, а мѫжътъ ѝ е живъ и е «*зетъ на кѫща*», т. е. отишълъ е въ домътъ на момата, а не тя въ неговата кѫща.

§ 39. ***Синътъ управитель въ задругата.***

Днесь въ задругата, като едно голѣмо противуречуще на духътъ на задружния животъ срѣща се и таково явление, щото домовладика распоредитель и управителътъ въ задружната община се являва не другъ, а синътъ. Тъзи задруга много мѫчно може да се нарѣче задруга, но ний ѫ наричаме такава, защото тука още сѫ синовегѣ на живия баща, и брати на управителътъ на задругата, и защото тя не е семейство, а състояща се сама отъ нѣколко семейства.

Такива явления нѣкога сѫ били съвършенно невъзможни, а днесь, ако и рѣдки, но вeч почнуватъ да се срѣщатъ.

Причинитѣ на тия явления произтичатъ отъ новия ни политически животъ и отъ условията, които сѫ свързани съ него.

Най стария синъ е билъ войникъ; въ военната служба се отличилъ и достигнѫлъ до старший унтеръ офицеръ или до фелдфебелъ; връща се въ селото съ претенция на голѣмо знание, разказва голѣми работи и нѣща, които за неговитѣ съселени сѫ доказателство на голѣма ума.

Става изборъ за кметъ; селенитѣ даватъ гласътъ си за тоя момъкъ, и той става кметъ и управлява селото. Може да управлява селото, та ли не може да управлява една кѫща! И ето той отнелъ правата на баща си. Кѫщата се сърди, но нѣма възможность да повърне предишния редъ и най-после отстѫпва.

Минѫла се една година, две години и той не е кметъ; на

неговото мѣсто е избранъ другъ, сѫщо като него младъ, който тоже ще се върнѣлъ, или отъ училището, или пакъ отъ войската. Прѣследватъ му смѣткитѣ и се указва *липса* нѣколко стотинъ или хиляда лева. За да се заплатятъ тия пари, прибѣгва се къмъ имуществата му. Запечатватъ кошоветѣ, амбаретѣ, бъчвитѣ съ вино; описватъ стоката, нивитѣ, ливадитѣ, и други имоти.

Но тия имоти негови ли сѫ? Стареца, който е живъ плаче и утвърждава, че тия имоти сѫ неговъ потъ и потъ на неговитѣ по-млади синове. И самия бивший кметъ се сѣща, колко е било гибелно, дѣто той се усмѣлилъ да земе отъ ржцѣтѣ на баща си неговото право по единъ такъвъ начинъ, противенъ на старитѣ обичаи. Утвърждава той, доказва той съ свидѣтели, съ свидѣтелства отъ общината, че еди кое си имущество, еди-кое си имущество е на бащ1 му и пр., но много рѣдко успѣва и наконецъ задругата се разрушава. Отъ събранигѣ свѣдения такъвъ е билъ конецъть и слѣдствията почти въ всичкитѣ задруги, въ които синъть е станѣлъ управителъ при живота на баща си.

Трѣбва да се забѣлѣжи, че такива надути съ голѣми претенции момци излизатъ само изъ срѣдата на войницитѣ и ученицитѣ, защото изъ срѣдата на еснафскитѣ калфи никога не сѫ можли да излѣзнѣтъ момци, които бихѫ показали непокорство къмъ баща си и неговитѣ наредби.

Такива задруги ако и да се управляватъ отъ синътъ, въ данъчнитѣ книги фигурира пакъ името на «стареца», пакъ него тражатъ, било въ общината, било въ правителственнитѣ учреждения, само че вмѣсто «*стареца*» являва се пакъ тоя управитель на задружния имотъ.

Въ цѣлия тоя край, споредъ събранитѣ свѣдения, срѣщатъ се слѣднитѣ задруги, въ които синътъ е зелъ първенството на баща си:

Дългодѣлци Лом. Паковци 14 душъ билъ ученикъ и кметъ селски.
Дългиделъ Ломск. Кариузовци 11 душъ билъ фелдфебелъ.

Дива-слатина	Лом.	Петканници	16	душъ	билъ фелдфебелъ.
Суточино	Лом.	Ерцитѣ	11	душъ	Старший унтеръ офицеръ
Ривна	Лом.	Иоцинци	11	душъ	Старший унтеръ офицеръ
Бѣла-слатина	Врат.	Калмуковци	11	душъ	Старший унтеръ офицеръ
«	«	Пекници	12	душъ	« « «
Реслецъ	«	Вековци	10	душъ	Старший унтеръ офицеръ
Оходенъ	«	Йовковци	9	душъ	
Кутанъ	«	Гутатовци	19	душъ	билъ ученикъ и кметъ
Острово	«	Бешовиченетѣ	19	душъ	фелфебелъ
Селаковци	«	Фискаретѣ	11	душъ	
«	«	Йоновци	14	душъ	Старши унтеръ офицеръ
«	«	Доброновци	16	душъ	
«	«	Дуновци	15	душъ	Тукъ домовладиката е внукъ
«	«	Дочовци	15	душъ	

---

40 *Срѣдния братъ управитель въ задружната община.*

По горѣ казахме, че въ задругата като законенъ и естественъ домовладика и управитель се явяватъ: дѣдото, бащата, чичата и лалото (байото) т. н. най-стария, по възрастенъ мжжъ въ нея.

Видѣхме также въ какви случаи и обстоятелства се явяватъ единъ другъ, трети или четвърти като такъвъ. Като нарушение на тоя обичаенъ строй въ задругата се случватъ по нѣкога такива явления, щото домовладици въ задругата ставатъ по-млади по възрасть мжжье. Туй явление прѣди освобождението никакъ, абсолютно никакъ не е се срѣщало, а днесь, както видѣхме се срѣща. Освѣнъ описания случай, дѣто синътъ, при живота на баща, става домовладика и управитель, срѣща се още другъ случай, дѣто срѣдния братъ, при живота на свойтъ по-старъ братъ, свойтъ лало, става домовладика и управлява задругата и нейното имущество.

Въ тоя край, споредъ събранитѣ свѣдения, срѣщатъ се слѣднитѣ задружни общини, въ които домовладиката е срѣдния братъ.

Село *Баровци* Ломск. Паликарци 11 душъ кметъ
Село Джурилово Вратч. Стойчовци 14 душъ
Село Койнаре Вратч. Хаджийци 13 душъ

Трѣбва да се знае, че, както първия, така и втория случай, дѣто се явяватъ въ задругата като домовладици по-млади по възрастъ мѫже, се гледа отъ народа съ недобро око и се строго осѫждатъ такива млади, които нарушаватъ «*единъ отъ старинье останѫлъ адетъ и увождатъ новъ адетъ.*«

42. *Дѣдото*, *старецътъ* встѫпва въ своето звание не по изборъ, а по право, освятено отъ обичайтъ и прѣдавано отъ поколение на по-колоние отъ незапомнени врѣмена. Щомъ умрѣ *стария*, билъ той дѣдо, чичо, тато или лало, тутакси неговото мѣсто заема най-стария мѫжъ въ задругата и почнува да прави распореждания, които се испълняватъ отъ всички безъ никакво противорѣчие.

43 Дѣдото, старецътъ въ една задруга има право да распредѣля работата както между мѫжетѣ така и между женитѣ, ако е за полска работа. Всичкитѣ сѫ дължни да го слушѫтъ и да испълняватъ неговитѣ распореждания. Кой ще оре; кой ще бѫде при овцитѣ; кой ще иде на воденица; кой ще иде на дърва; кога ще почне жътва; коя ньива или ливада ще се ожъне и покоси пръва и пр. пр. всичко туй распорежда стареца.

Кога ще се ожени нѣкое момче отъ задругата; кое момиче ще земѫтъ за туй момче; кому ще се даде момата, ако ѫ има въ задругата; колко ще се иска за неѫ и пр. — туй всичко такожде зависи отъ стареца.

Стареца има право да мъмре, да гълчи, да хока — па и

да почука̀ува ако стане нужда и никой не смѣе за това да му се разсърди.

Старецътъ съ една дума има право да връши къмъ семействата и членоветѣ въ задругата всичко; въ туй всичко обаче трѣбва да се проявлява отеческа любовь: стареца е дължень да доказва съ дѣлата си, съ обноската си, че той обича еднакво всичкитѣ, че той радѝ еднакво за доброто на всичкитѣ и че всичко връши за доброто на цѣлата задруга.

44. Всичкото движимо и недвижимо имущество на задругата стоѝ подъ надзора на дѣдото и той располага съ него. Дѣдото може да продаде жито, кукурузъ, ичмикъ, брашно, сѣно, дръва, конь, волъ, овца, вълна, яганца, свинье и друго. Ако туй движимо имущество, кое е за проданъ, е отъ голѣма стойность, дѣдото счита за своя дължность да се *допита* (съвѣтва) съ задружния съвѣтъ. Недвижими имоти дѣдото не може да продаде; ако ли нуждата е дошла до тамо, щото непрѣмѣнно би трѣбвало да се продаде нѣкой недвижимъ имотъ, тогава стареца обязателно трѣбва да иска съгласието на задружния съвѣтъ. Истина, както въ единия, така и въ другия случай, рѣшающия гласъ е пакъ на стареца, но все трѣбва да се допита.

45. Ако трѣбва да се земѫтъ пари отъ нѣкого, или отъ земледѣлската, или сиротска касса, стареца пакъ трѣбва да се съвѣтва съ задружния съвѣтъ, като колко пари да се земѫтъ, за колко врѣме и какво да се заложи. Тѣзи пари земени веднѫшъ съ подписа на стареца, сѫ дългъ на цѣлата задруга и тя солидарно е задължена да ги плаща. Никой отъ съчленоветѣ на задругата не може да се откаже, било отъ дълга, било отъ лихвитѣ и послѣдствията. Заложеното недвижимо имущество срѣщу този, или другъ дългъ, е заложено имущество на задругата цѣла, а не частно на нѣкой само съченъ.

Самъ стареца не може да направи дългъ и неможе да заложи нищо. «*Не може*» не трѣбва да се разумѣва въ сѫщин-

ската смисълъ на думата и въ нейното свщинско ограничение, защото той може да направи всичко и за туй негово дѣяние другитѣ съчленове въ задругата ще се ограничѫтъ само да се посърдѭтъ да погълчѫтъ, безъ да ги чуе обаче стареца и съ това се свръшва работата. Дългътъ, когото е направилъ стареца, и имота, когото е продалъ, или заложилъ сѫ дѣла свръшени и цѣлата задруга е отговорна. Но неможихъ да намѣрѭ понѐ единъ примѣръ, дѣто стареца да е извръшилъ тѣзи работи безъ съвѣщание съ мѫжьетѣ въ задругата.

46. Стареца или дѣдото на една задруга е прѣдставитель на тая задруга. Било въ общината, било въ други правителственни учреждения, за всички работи, които се касаѭтъ до задругата и нейното имущество викатъ и тражѫтъ никого другото, а само стареца.

Има ли да се плащѫ данъкъ, бегликъ, десетъкъ или другъ видъ даждия, ще викатъ стареца.

На даже и за нѣкои простѫпки на нѣкого отъ членоветѣ на задругата, нѣма да се тражи дѣецътъ на простѫпката, а пакъ стареца. Ако има нѣгдѣ направена *пораза* отъ нѣкого отъ задругата, викатъ пакъ стареца и той плаща и глобата и обезщетението за тая причинена пораза.

47. *Старецътъ въ кѫщи.* Освѣнъ тѣзи права, които изложихме до тука, стареца има още други отличия въ кѫщи. Прѣдъ него никой не смѣе да пуши тутунъ. Ако *жените* или *мѫжьетѣ* (помчетата, както ги нарича той) сѫ сѣднѫли и старецътъ се *задидѐ* (покаже се, иде при тѣхъ) то тѣ трѣбва да му станѫтъ на крака.

Въ кѫщи, когато той е сѣднѫлъ, то може да сѣдне въ неговото присѫтствие само *бабата* му и най-стария слѣдъ него мѫжъ въ задругата (братъ или синъ). Ако се вечера или обѣдва, той обѣдва самъ съ бабата или най-стария мѫжъ, а другитѣ стоѫтъ прави и щé ѣдѫтъ послѣ, когато той се дигне и излѣзне.

Съ него ще ѣде цѣлата задруга само когато е служба светецъ или заговезни. И въ тоя случай старецътъ стои на чело; додѣто той не почне да ѣде, никой несмѣе да сегне; ако той се наѣде, то и другитѣ трѣбва да станѫтъ ако и да не сѫ си доѣли.

Ако има гость и този гость трѣбва да се угости, то на трапезата сѣда съ госта само стареца и най-стария мѫжь слѣдъ него.

На бѫдня вечеръ само стареца можи да кади трапезата съ ралника. На служба ако свещенника закѫснѣе или недойде да прѣкади трапезата и обряднитѣ хлѣбове, то само стареца има право да извърши туй прѣкадване. Прѣчупването на хлѣбоветѣ са[illegible] извършва съ свещенника или съ най-стария слѣдъ него мѫжь.

Б. ЗАДРУЖНИЯ СЪВѢТЪ.

48. *Кои съставляватъ задружния съвѣтъ.*

Ний видѣхме, че старецътъ или дѣдото въ задругата, ако и да има въ всичко пълно право, све пакъ той счита за своя дѣлжность да се допитва, да се съвѣтва сегисъ тогисъ съ нѣкои отъ мѫжетѣ въ тая задруга. Тѣзи мѫжье съставляватъ задружния съвѣтъ, който е и стълбътъ на задругата и задружния животъ. Безъ този съвѣтъ, задругата би се распаднѫла. Въ съвѣта влизатъ само мѫжье, а рѣдко и то много рѣдко и бабата. Както стареца е старецъ въ задругата и управитель на имуществата не на основание на некакъвъ законъ, а на основание на обичайтъ, тъй и съвѣта е ржководитель и помощникъ на стареца. Като има дѣдо въ задругата, има и съвѣтъ на тоя дѣдо. Съвѣта се съставлява отъ по-старитѣ мѫжье въ задругата, които вече сѫ оженени и иматъ дѣца непомлади отъ 12—14 години.

Ако въ задругата домовладиката е *дѣдо* тогава въ съвѣта и съвѣтници сѫ синоветѣ му, които сѫ сами вече дѣди а внуци-

тѣ му т. н. синоветѣ на синоветѣ му нѣматъ гласъ въ съвѣщанията.

Ако дѣдото въ задругата *баща,* т. н. има мѫжье самосинове, то въ съвѣта сѫ само най-старитѣ му синове които сѫ оженени и не сѫ по-млади отъ 30 години. По-младитѣ му синове пакъ пѣматъ гласъ.

Ако дѣдото въ задругата е *чичо* т. н. нѣколко брата въ едно, отъ които братия само единъ е живъ, *а* дѣцата на другитѣ сѫ вече сами стари мѫжье, то въ съвѣта сѫ само най-старитѣ мѫжье братенци и синове, които сѫ женени и не по-млади отъ 25—30 години. Другитѣ такожде нѣматъ гласъ.

Ако въ задругата старецътъ е *Лало* т. н. нѣколко бра́тия, които сѫ живи, то съвѣтници сѫ всичкитѣ братия ако сѫ не по-млади отъ 25 години и сѫ женени. По-младитѣ братия, както и синоветѣ на всичкитѣ братия нѣматъ гласъ въ съвѣта.

49 ***Какъ ставатъ съвѣщанията, и каква сила иматъ взетитѣ рѣшения за стареца.***

Ако има да се продаде нѣкое движимо имущество, като: жито, брашно, кукурузъ, вълна, овци, говеда или друго и стойноста на туй имущество е по-голѣмшка, стареца, като вечера ще повика тия, които се считатъ като негови съвѣтници и ще имъ съобщи, че ѣди-кой си тръговецъ иска да купи ѣди какво си и дава такава и такава цѣна.

За тая цѣна сѫ продали тая сѫща стока, да кажемъ вълна, и Огуреловци (това ще бѫде коръ́тъ на друга задруга), а ния какво да направимъ? Вия какво мислите?

На туй питанье, ще отговори най-стария между мѫжьетѣ, че да се продаде или не стоката. Другитѣ, ако не одобраватъ ще помълчѫтъ и ще кажятъ: «Неможе ли се откачи още нѣкоя пара? или: не бива ли да се почека?» На такива въпроси стареца ще отговори, че той мислилъ да се почака, но хората вече продаватъ, па «незнамъ и ния нетрѣбва ли да продаваме». Съвѣщанието се

свръши съ рѣшението: каквото направятъ другитѣ хора, това да направятъ и тѣ и «стареца нека гледа, какво е по добро това нека направи».

Ако се касае работата да се продаде нѣкоя нива, ливада, бранище, лозе или друго нѣщо или да се земятъ пари подъ лихва, съвѣщанието пакъ става по сѫщия начинъ.

Трѣбва да се забѣлѣжи туй, че никоя задруга не продавала нива, ливада, бранище или лозе, а е гледала да купи такива, защото споредъ мнението на старитѣ: «*лъже се, не кой купува, а кой продава*»

Отъ изложението до тукъ се вижда, че съвѣщанията сѫ ставали съвършенно патриархално, дѣто мненията сѫ. и свободни, и искренни и, ако се гледа отъ страна, ще се помисли, че тѣ сѫ проста една формалность, но дълбоко вникнѣто, тѣ сѫ били нуждна потрѣбность, върху която се крѣпила задругата и задружния животъ.

Рѣшенията въ тия съвѣщания за стареца на задругата сѫ били отъ вънка не задължителни, но вътрѣшно гледани, думитѣ «ти какво направишъ, ти какво кажешъ» сѫ били священни и дѣйствително старецътъ го правилъ и говорилъ съ сърдцето и устата на всички.

50 ***Може ли задружния съвѣтъ да проявява неудобрение срѣщу нѣкои работи на дѣдото и по кой начинъ.***

Както видѣхме до тука, старецътъ въ една задруга дѣйствува въ името на тая задруга самостоятелно и неограничено, само отъ врѣме на врѣме, когато той счетѐ и намѣри за нуждно, се съвѣтва до *мѫжетѣ* въ задругата и то не до всички, а само до нѣкои. Много е възможно слѣдователно, съ тѣхното (на момчетата), или безъ тѣхното съгласие да направи нѣкакви погрѣшки, които сѫ гибелни за имуществата на задругата.

Тия грѣшки, които сѫ напакостили на задружния имотъ, сѫ наскърбили всички па даже и женитѣ, но тѣ не могатъ по

никакъвъ начинъ да накаратъ «*мжжьетѣ*» и «*момчетата*» да проявятъ нѣкакво неудоволствие или неудобрение на тия старчеви дѣяния, защото тия дѣяния сж дѣяния на всички, и погрѣшкитѣ на стареца сж погрѣшки на всички.

Ако обаче тия грѣшки се повтарятъ често, почти всѣкога: ако стареца всичко продава евтино, а купува скжпо, даже и такива работи, които и «*дѣцата знаятъ*» неудоволствието се ражда, сърднята се проявлява и между «*момчетата*» почнува шушуниканье. Най-стария синъ, братъ, братенецъ, когато сж на работа, и когато знае, че «*стареца*» нѣма да чуе, ще каже: «*я не знамъ, стареца какво това прави; све губи и све губи; све го лъжжтъ, све го мамятъ*». Тия думи ще се кажятъ прѣдъ *бабата*, *майката стрината* или *каката* т. н. прѣдъ жената на стареца. И това е толко. Ако стареца продължава да се мами, да се лъже, тогава най-стария синъ, братъ или братенецъ ще замоли бабата на стареца да му договѣсне за това. И това договѣсване е много силно: старецътъ, или се поправя, или отстжпва управлението на имота на най-стария отъ мжжьетѣ. Туй обаче е много рѣдко, защото става само, когато старецътъ отъ старость се вдетиньи или позлощасгие се умопобърка — случаи, които се излагатъ тукъ долу.

51. ***Ако дѣдото се пропие, вдѣтиньи или умопобърка може ли да бжде ограниченъ въ своитѣ дѣяния, по кой начинъ и въ каква форма.***

Случайтъ, щото старецътъ да се пропие, да стане пияница и вслѣдствие на това да почне да нанися постоянна врѣда на задругата и на нейния имотъ не стрѣщнжхъ никждѣ. Колкото и да распитвахъ, на всѣкждѣ и всѣкой ми отговаряше, че тѣ не сж запомнили такъвъ старецъ, съ многобройна чельадь, съ синовевнуци и превнуци да стане пияница и да продала едно-друго за вино и ракия и да си не гледа работата.

Вторийтъ случай, старецътъ вдѣтиненъ се срѣща много често. Старецътъ е достигнѫлъ до много дълбока старость; синоветѣ му сѫ сами вече старци по на 70—80 годишна възрастъ, а внуцитѣ му иматъ вече синове за женидба. Стареца почне да недовижда, да недочува и отегнѣе. Въ такава възрасть, споредъ мнението на народа, стареца става дѣте, вдѣтинява се. И дѣйствително той почне да се подава на измама: нѣщо продалъ много евтино, нѣщо купилъ много скѫпо и пр. Задружния съвѣтъ, пли мѫжьетѣ, на които гласътъ се чува, като видѫтъ, че стареца принася врѣда, натоварватъ най стария между тѣхъ и той, било посрѣдственно, било непосрѣдственно ще наговѣсне на стареца че той е *натегналъ* и треба да се *поотмори* защото не може да се *блъскоти* и да *тръча*.

Старецътъ като чуе туй договѣсванье ще свика мѫжьетѣ, които трѣбва и ще имъ съобщи, че той е вече натегналъ, недовижда, недочува и не може да се *блъскоти* и да *тръча*, за това нека Петко се *уяда*, онъ нека тръча като по младъ. Туй е всичко. Управитель става посочения мѫжь отъ стареца и всички се покоряватъ. Всичко обаче пакъ се върши като се земе и мнението на стареца.

Третия случай, ако и много рѣдко, пакъ се срѣща.

Щомъ се забѣлѣжи, а туй много лѣсно се забѣлѣжва, най-стария синь, братъ или братенецъ, като се посъвѣтва съ другитѣ мѫжье, почнува да управлява задругата, а болния отвождатъ въ нѣкой мънастиръ, дѣто го държятъ додѣто се излѣчи.

Като се излѣчи, той си встѫпва пакъ като старецъ въ задругата; ако ли останѫтъ слѣди отъ болестьта, съ него става сѫщо както и съ вдѣтинения старецъ, т. п. остава да си *поотмори*, а други се *блъскоти* и тръча.

§ Г. МѪЖЬЕТѢ ВЪ ЗАДРУГАТА

52. *Положението на женените мѫже.*

Братъ, синъ, братенецъ, внукъ въ задругата.

Задругата се състои отъ мѫже и жени; мѫжьетѣ сѫ отъ близко кръвно сродство, което върви по права линия до нѣколко повоя. На глава на тая задружна община стои най-стария мѫжъ, билъ той дѣдо, чичо, татко, или баѝо. Неговото положение въ задругата ний изложихме по́-горѣ. Положението на другитѣ мѫже въ задругата не е еднакво за всички. Ако стареца е дѣдо, т. н. има внуци, които сѫ женени и иматъ дѣца, то въ задружния съвѣтъ иматъ гласъ само синоветѣ, а внуцитѣ стоятъ на страна; но и синоветѣ идѫтъ по възрасть и най-младия има най-слабъ гласъ. Ако старецътъ е *тато* т. н. само баща и синове, то въ задружния съвѣтъ иматъ гласъ само най-стария синъ и слѣдъ него по-младия, а другитѣ иматъ съвършенно слабъ гласъ; и тука внуцитѣ се не зиматъ никакъ въ внимание. Ако старецътъ е чичо, т. н. въ задругата живѣѫтъ братъ и синоветѣ на измрѣлитѣ му братия, то въ задругата иматъ гласъ най-старитѣ братенца, а другитѣ се не питътъ за нищо. Ако старецътъ е *лаичa*, т. н. нѣколко братия, то само братията иматъ гласъ, а другитѣ мълчѫтъ.

Туй е положението на женените мѫже отрано, а вземени заедно, тѣ сѫ мѫже и всичкитѣ жени въ кѫщи имъ отдаватъ уважение.

Положението имъ къмъ имота на задругата, сѫщо тъй не е еднакво, но то ще бѫде указано подробно, когато дойдемъ до дѣлбата на задругата.

53. *Положението на ергенитѣ (момци) въ задругата.*

Момчето споредъ понятията на народа става момъкъ тогава, когато той се зима на равно съ другитѣ мѫже. Както ще видимъ въ отдѣлътъ „*Зареда*“ въ тая книга, момчето се брои като мѫжъ въ полската работа отъ 12 години на горѣ. Види се, че

56. ***Дългите, глоби и щепи влизани отъ задругата вередъ онези на единъ, они задружните се дѣли, тѣзи дѣлове, щепи и глоби людетъ ли се не дѣлятъ на ви[illegible]***

Всичкитѣ тѣлове, платени отъ задругата вередъ всичкитѣ глоби, платени отъ задругата вередъ всичкитѣ слѣдовитѣ, както и щетитѣ при бѣгания, не зематъ се нищожно внимание. Всѣкой си земи равенъ дѣлъ, както всичкитѣ други, защото дѣлитъ и общъ защото простѣлитъ се сичкитѣ тѣло и е направена отъ цѣлия видъ.

57. ***Дво члена отъ семейството се отдѣлятъ, споредъ ли за дѣлятъ имотътъ отъ задругата и още не платенъ и съ члена развѣзанъ.***

Задругата е взела [illegible] отъ земледѣлската или скотовъдната [illegible] Тѣзи пари не е можела да бѫде дѣлена до [illegible] Отъ тѣхъ е [illegible] отъ тѣхъ сама задругата не [illegible] защото не [illegible] за нищо не можатъ да се [illegible] Ако нѣкои отъ [illegible] при отдѣлването си, не [illegible] за [illegible] Въ задругата сж четири братия, отъ които [illegible] Отъ тѣхъ [illegible] Горитѣ [illegible] Горитѣ [illegible] а Пенчо [illegible] а [illegible] три [illegible].

Дѣлятъ [illegible] на четири части и [illegible] на [illegible] [illegible] (400) гр. а 120 [illegible] Отъ [illegible] [illegible] задругата [illegible]

[illegible] 2000 [illegible] 800 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [

въ внимание: мѫжь, жена, момъкъ, мома, и момче и момиче, които сѫ по горѣ отъ 12 годишна възрасть. Така напримѣръ.

Стоянъ ако има 8 душъ работ.
Драганъ ако има 4 душъ работ.
Горанъ ако има 12 душъ работ.
Иванъ ако има 4 душъ работ.,

Числото на всичкитѣ работници ще бѫде 26 и слѣдователно, цѣлата сумма ще бѫде раздѣлена на 26 части и върху Ивана ще падне отъ тоя дългъ само припадающата се частъ $^{2}/_{13}$.

Трѣбва да се забѣлѣжи, че и паритѣ, вземени отъ земледѣлческата или сиротска касса, ако съ тѣхъ е купено ливада, нива, бранище, лозе или друго недвижимо имущество, дългътъ ще се дѣли, както казахме и по-горѣ на четири части, споредъ числото на братията; ако ли тия пари сѫ употрѣбени за да се купи храна, за да се исхрани задругата прѣзъ нѣкоя гладна година, тогава тоя дългъ ще се раздѣли споредъ числото на работницитѣ.

Туй се основава на начинътъ, по който се дѣли движимото и начинътъ, по който се дѣли недвижимото имущество въ случай че една задруга се растури — начинъ, който ний ще изложимъ по късно въ тая книга.

А. БАБАТА ВЪ ЗАДРУГАТА.

58. ***Правата и длъжноститѣ на бабата въ задругата.***

Туй, което е *старецътъ* или *дѣдото* за полскитѣ и други вънкашни работи на задругата, туй е бабата за кѫщнитѣ, женски работи и имоти на задругата.

Домашната гадь (гакь): кокошки, пуйки, пловки, гъски; кравитѣ и биволицитѣ; маслото и млѣкото отъ тия крави, както и лйцата — всичко туй е женска работа, имущество домашно на задругата, което стои подъ надзора и управлението на бабата.

Бобъ, лукъ, пиперъ, леща, грахъ — всичко, което е за

варило въ задругата само е подъ надзора и управлението на бабата.

Бабата може да продава: яйца, млѣко, масло (съ гърне), кокошка, пуйка, гъска, патка, боб, леща, грахъ, лукъ (до 10 оки), пиперъ, зелье (5—6 зелки) пиперки, чубрица, брашно (една торба до 10 — 15 оки), кукурузъ (торба или 10 — 15 кулене) Освѣнъ да внася старека, за тия пари тя ще купи: тенекѣ, зейтинъ, оризъ, чрънпиперъ, бѣлъ пиперъ, сухо грозде и други дреболии нужни за готвенье. Мастило, шарапъ или вино, ще плати за богослужение малкото и други нужни нѣща за свахитѣ и попитѣ — такожде е нейна грижа и тя ги купува.

Бабата распредѣля работата вѣчна между снахитѣ и тя нарежда по редъ кой по кой ще слугува (шета) въ кѫщи.

Старецътъ е кралъ и господарь, а бабата ще распредѣли тая власть между снахитѣ, попитѣ и другитѣ жени. Бабата распредѣля още и пряжтата, изтъкмата, вълната и други нужди за тканье или плетенье нѣща.

Бабата не хвали на работа, но въ замѣна на това, тя е длъжна да гледа и мисли на всичкитѣ работници, та да намѣрятъ готово, когато се върнатъ отъ работа. Тя е длъжна да излѣи бивола, крава, да издои овцѣ и кози, да ги подкара, та се грижа за телцитѣ, свинетѣ, сиромасите или чуждите да бѫдатъ нахранени у дома и свинетѣ, и вечерь при врата. Тя се грижа яйцата да бѫдатъ събрани отъ полозитѣ, кокошкитѣ, кои има голѣма кокошка. Въ всичкитѣ тия работи и момитѣ (бѫдещи), които не сѫ още достигнали до 12 годишна възрастъ тя още се числятъ за помощни и работници.

Бабата се грижа само да се извършатъ всичкитѣ обряди, които сѫ установени за разнитѣ праздници отъ старо врѣме.

5). *Кой може може да бѫде бабе въ задругата.*

Най-старата жена въ задругата е и бабе въ нея. Обикновено съпругата на стареца е и бабе въ кѫщи, но ако старецъ е безъ бабинка, безъ жена т. е. ако е умрѣла, тогава най-

мѣсто застѫпва най-старата слѣдъ нея между женитѣ и може да бѫде нейна етръва или снаха, ако нѣма етръви. Най-стара се счита оная, която води най-старъ мѫжъ слѣдъ стареца.

Бабата встѫпва въ своитѣ права и длъжности безъ никакви формалности, а тъй просто по обичай, и другитѣ, и жени и мѫже, ѭ признаватъ за такава.

60. ***Какво е положението на бабата къмъ другитѣ жени.***

Бабата къмъ женитѣ били тѣ нейни етръви, снахи, дъщери или етръвени дѣца, държи туй положение, каквото стареца къмъ мѫжьетѣ. Всичкитѣ тия жени сѫ длъжни да се покоряватъ на бабата, да ѝ се срамуватъ и да врѫшѫтъ всичко, що тя нареди за домашната работа и слушньà (шетньá); тя може и да погълчи, но тѣ трѣбва да мируватъ, да не повръщатъ дума.

Какво ще работи бабата; какво ще продава; колко ще продава; какво и колко ще купи; на кого колко и отъ какво ще даде; кого отъ снахитѣ, етръвитѣ, ще остави да ѝ помага въ домашната работа — всичко туй е нейно право; тя се недопитва до никоя отъ женитѣ, освѣнъ въ нѣкои случаи до стареца, и никоя отъ женитѣ не смѣе да тражи отъ нея смѣтка или обяснение.

Не трѣбва да се забрави и туй, че бабата е длъжна въ всичко и къмъ всѣкоя отъ женитѣ да бѫде еднаква и справедлива; тя не трѣбва да даде и най-малъкъ поводъ да се помисли, че тя обича една снаха повече, а друга по-малко, защото ако се това забѣлѣжи, стареца се намѣсва.

61. ***Положението ѝ къмъ другитѣ мѫжье.***

Къмъ дѣдото. Ако бабата е съпруга на стареца, то нейното положение къмъ него е по-свободно, защото тя може въ дадени случаи и да погълчи, и да се *по опре* (по съпротиви) за нѣкои нѣща, и старецътъ по прѣтърпява, по примълчава. Истина, тя се не смѣсва въ неговитѣ рабати, но пакъ за много нѣща, или стареца ѭ самъ помитва, или тя, е тъй, се пообѫжда и дава си

мнението, ако и да знае, че то ще хване мѣсто толкова, колкото и вѣтърътъ. «Оти това се продало та аризало: оти онова се купило, та дважъ купило (т. іе. много скѫпо)» и други све ще се чуѭтъ отъ нея. Трѣбва да се знае много добрѣ, че прѣдъ такава баба, — съпрѫга на стареца — много пѫти говорѭтъ недоволнитѣ отъ постѫпки на стареца мѫжье, които, като неискатъ да му кажѫтъ на право, замолватъ бабата, тя да му говори. И въ много случаи тя успѣва.

Ако се касае старецътъ да продаде биволица, или крава, която се доѝ, то съгласието на бабата е необходимо нуждно: безъ нейното съгласие старецътъ не може да продаде.

Ако бабата е снаха на стареца, т. іе. жена на най-стария му братъ или на най-стария му синъ, тя вече къмъ стареца се намира въ сѫщето положение, въ каквото се намиратъ и другитѣ етръви, т. іе. тя не смѣе да говори нищо, да се сърди за нищо, нито да си дава за нѣщо мнението. Тя благоговѣе прѣдъ свекра си или прѣдъ *брайно* (ако е братъ на мѫжътъ ѝ).

Въ тоя случай мѫжьетѣ, ако искатъ да изявѭтъ нѣкаквонеудобрение за нѣкоя работа на стареца, трѣбва да изберѭтъ нѣкоя отъ сестритѣ му по́стари отъ самаго него, защото и по́-младитѣ му сестри рѣдко се осмѣляватъ да му направѭтъ нѣкаква бѣлѣжка.

Къмъ другитѣ мѫжье.

Ако бабата е майка на мѫжьетѣ то нейното положение е още свободно: ако тя може и смѣе да погълчва на стареца, тосиноветѣ и внуцитѣ си тя и *по пцувя* повечко и вече тѣ не смѣѭтъ да ѝ повърнѭтъ дума, или да ѝ се «*озѫбватъ*». Тя ги гади, гълчи, мъмре като майка и баба и тѣ или мълчѭтъ или ѝ се оправдаватъ.

Ако тия мѫжье сѫ внуци и още ергени, то бабата (дѣйствително тѣхна баба) може да имъ направи повечко нѣщо; думата ми е, че може понѣкога когато ѫ много разсѫрдятъ и да по-

чукне. Внуцитѣ обаче по никакъвъ начинъ, »*забога*», не смѣятъ да ѝ повърнатъ нито една единственна дума, а трѣбва или да се извинятъ и оправдаятъ, или да бѣгатъ.

Ако бабата въ задругата не е майка на най-старитѣ мажье, а снаха, т. іе. жена на най-стария имъ братъ, на *лало* имъ, и тя имъ е *кака*, тогава нейното положение се поизмѣнява: тя може да погълчи, смѣе да посмъмре, смѣе да понадума и погади, но туй трѣбва да стане всѣкога въ една много блага форма, защото въ груба и сърдита форма да говори на *девереть си* (помлади братя на мажътъ ѝ) не е позволено.

Ако сж ергени, нейни синове, дѣвере, или девериьови синове, тя вече може да имъ глъчи по сърдито, но почукнованието нѣма.

Е. ЖЕНИТѢ ВЪ ЗАДРУГАТА.

62. ***Названията на сродствата, които свързватъ женитѣ въ една задруга.***

Женитѣ въ задругата сж:

Баба къмъ внуцитѣ и внучкитѣ.

Майка (мама, нана) къмъ синоветѣ, дъщеритѣ и снахитѣ, оженени за синоветѣ.

Стрина (стринка) жена на едного отъ братията, къмъ дѣцата на другия братъ.

Ка́ка жена на по-стариа братъ къмъ по-младитѣ му братия, които за нежъ сж *девѣре: драгинко* (ако е непосрѣдственно по-младъ отъ мажьтъ ѝ) и *убавѐнкьо* (ако е втория по-младъ братъ отъ мажьтъ ѝ).

Етрѣва женитѣ на два братия; по-младата казва на постарата *како*.

Зѣлва сестрата на брата за жена му; ако е по-стара щѐ ѝ казва *како*.

Калина, втора по-млада *малѝна*, третя по-млада *ѝубавка*, четвръта по-млада ябалка, а най-послѣднята, която е съвършенна рѣдкость — *дункьа*.

Снахá жената на брата, сина — къмъ брата, чичата, майката, стрината и сестрата.

Дъщеря.

Братеница дъщеря на брата.

Внукиня дъщеря на сина, а и жена на внука.

Всичкитѣ тия жени съставляватъ *«женската челядъ»* въ задругата, която стои въ всѣкое отношение въ голѣмо ограничение и въ голѣма зависимость. Къмъ стареца, къмъ бабата, къмъ бащата, къмъ майката, къмъ свекра, къмъ свекръвата, къмъ мжжътъ, къмъ чичо, къмъ брайно, драгинко, юбавенкьо и къмъ брата билъ той пò-старъ или пò-младъ.

63. ***Отношенията на женитѣ, както па между имъ тъй и къмъ мжжетѣ.***

Бабата.

Положението на бабата, къмъ стареца и другитѣ мжжье видѣхме. Тая баба, ако е свекръва — къмъ всичкитѣ други жени, които ще ѝ бждатъ или снахи, или дъщери, е още пò-силно, отколкото къмъ нейнитѣ синове.

Ако бабата е етръва, т. іе. жена на едного отъ най-старитѣ братия, къмъ другитѣ си етръви, т. іе. къмъ женитѣ на пò-младитѣ братя на мжжътъ ѝ нейного положение е много трудно, защото отъ нея се изисква и тактъ и хитрость и знание. Туѣ, които сжщитѣ тѣзи жени сж търпѣли на свекръва си, ни чейрекътъ не могжтъ да търпѣтъ на по-старата си етръва, и ако тя не умѣе да се отнася благо, кротко и съ тактъ, раздорътъ е готовъ. Отъ задругитѣ, които сж се растурили, $^{7}/_{8}$ сж отъ тая категория, че по-младитѣ етръви не сж можали да търпѣтъ грубоститѣ на най-старата етръва, която до смъртьта на свекръва имъ, е била рав-

на съ тѣхъ и наедно съ тѣхъ си шушняла тайно срѣщу свекървата и нейнитѣ распорѣждания.

Къмъ снахитѣ, дъщеритѣ или деверьовитѣ дъщери и снахи, положението ѝ е сѫщо, както бѣше на свекърва ѝ.

Етръви.

Етръвитѣ сѫ събрани въ задругата отъ разни кѫщи, отъ разни влаки, слѣдователно происхождатъ отъ различна кръвь. Повече нѣщо: случвало се много пати, щото въ една и сѫща задруга, да дойдатъ и да станатъ етръви моми, които, додѣто сѫ момували, сѫ били въ враждебно отношение, мразили сѫ се, или сѫ пакъ отъ кѫщи, които се гонятъ една друга. Тукъ въ задругата сѫ привикани да живѣятъ като сестри. Ако си понесатъ въ характеритѣ, туй става т. іе дѣйствително се обикнуватъ и стават сестри; но ако си не понесатъ — търпятъ се насила и прѣдъ строгото установление въ задругата мълчатъ, като неиспускатъ случая да се *поозлобятъ* една на друга. Ако етръвитѣ се мразятъ и сѫ навикнали да се *поозлобватъ* една на друга, както *бабата* тъй и стареца ще иматъ голѣма мѫка, защото въ извѣстни случаи, когато туй озлобленье достигне до границата на спречкванье, па и скарванье, става нужда отъ *почукнуванье*. Прѣнесе ли се туй спречкванье отъ женитѣ и между мѫжетѣ — положението на задругата е въ «*испитньа*»: за да се въдвори редъ и любовь, трѣбва, или да се отдѣли *неживотната* снаха ведно съ мѫжътъ си, или — ако такива неживотни снахи сѫ нѣколко — да се растури задругата. Ето защо главната грижа на стареца е да земе момиче отъ добра и сговорна кѫща.

Снахи и Зълви.

Снахи сѫ жени на братята, а зълви сѫ сестри на тия братия. Сестритѣ помежду си сѫ отъ една кръвь и, ако и да се поскарватъ по нѣкога, све сѫ сестри. Не сѫщото е и съ снахитѣ и зълвитѣ. Снахата е отъ друга кръвь, отъ друга кѫща, а зълвата е отъ друга.

И тукъ, за да се обичатъ и да сѫ сговорни, зависи много отъ характера. Ако си не понесѫтъ и тука има спречкванье, но туй спречкванье нѣма никаква важность, не задава никаква грижа на стареца и бабата, защото туй спречкванье нѣма никакво влиянье върху живота и сѫдбата на задругата. Едно че зълвитѣ сѫ моми и нѣма кому да прѣдадѫтъ туй спречкванье, а друго че скоро ще отидѫтъ въ друга къща, дѣто сами ще станѫтъ снахи и ще бѫдѫтъ въ положението на своитѣ снахи — зълвитѣ сами гледатъ да дадѫтъ съвършенно малко и никакво значение на тѣхнитѣ съ снахитѣ спречкване. И въ повечето задруги снахитѣ, особенно най-младитѣ и зълвитѣ, които сѫ вече моми сѫ въ много дружелюбни отношения.

Къмъ мѫжьетъ.

Положението на женитѣ къмъ *дѣдото* или стареца въ задругата, ако той е дѣдо или тато (свекъръ) е съвършенно долно и ограничено: прѣдъ него тѣ не смѣятъ не само да кажатъ нѣщо, но даже и не смѣятъ да сѣдѫтъ, да ѣдѫтъ, да се смѣятъ или да пѣятъ прѣдъ него. Неговата дума за тѣхъ е священна и което е той казалъ, казано е; за тѣхъ неговата дума не става на двѣ, не кърши се, а трѣбва да се испълни.

Къмъ по-старитѣ мѫжье тѣ хранятъ едно уважение и почитание, но туй почитание е взаимно, защото и мѫжьетѣ сѫ длъжни да ги неуврѣждатъ.

Къмъ мѫжьетѣ си (съпрѫзитѣ) тѣхното положение е малко инакво и ний ще опишемъ туй положение, когато говоримъ за семейството.

Къмъ ергенитѣ отношенията сѫ и по-свободни и по-добри. Ако жената е кака или стрина, тя има право даже и да погълчи своя деверъ или своя девериьовъ синъ. Ако е мома и е по-стара, тя истина не забравя, че е жена, но пакъ ергениятъ-мѫжъ въ задругата нѣма надъ нея съвършенно никаква власть, или нѣкакво изключително право.

Момата къмъ другитѣ мажье се намира въ съвършенно подчиненно положение. По никакъвъ начинъ тя не смѣе да се разсърди, да гълчи или да се *опре* (противи) нѣщо на чича си, бая си.

64. ***Положението на вдовица въ задругата, ако има дѣца, и ако нѣма дѣца.***

Положението на женитѣ, които, вслѣдствие умиранието на мажьтѣ имъ, сж останали вдовици и въ задругата, е съвършенно другакво отъ положението на онѣзи, които си иматъ мажье. Ако положението на тия послѣднитѣ, като членове въ задругата, е много стѣснително, то положението на вдовицитѣ става, ако можемъ тъй да се изразимъ, изключително. Вдовицата слѣдъ смъртьта на мажьтъ, ако въ обществото става «*удовица - шегобийница*,» то въ задругата не е по-добрѣ.

Като говоримъ за вдовица трѣбва да различимъ: «*вдовица съ дѣца* и *вдовица безъ дѣца*.

Вдовица съ дѣца, ако дѣцата ѝ сж вече подякнали и тя е попрѣминжла, та нѣма намѣрение да се поженва и да излиза изъ тая задруга, положението ѝ се промѣнява съвършенно малко, защото тя, като по-стара между етръвитѣ и другитѣ жени не накрьнватъ ѝ се ни най-малко правата.

Ако дѣцата ѝ сж слабички и тя е млада, слѣдователно ще трѣбва да се пожени и да отиде въ друга задруга или кжща, на нейж почнуватъ да гледатъ като на чужда вече за тая кжща; на всѣкоя нейна стжпка гледатъ много очи, вслушватъ се въ всѣкоя нейна дума, прѣтълкуватъ смисъльтъ на всѣкоя нейна лакардия и искатъ да видьтъ, че тя вече неради за тая кжща, че очитѣ ѝ вече гледатъ на навънъ.

Минжли сж шесть недѣли отъ смъртьта на мажьтъ ѝ — най-малкия срокъ, когото е установило народното обичайно право да се не женятъ вдовицитѣ, и вече почнуватъ да идатъ да ѝ искатъ, ту отъ тая кжща, ту отъ оная задруга. Ако това да става и съвършенно безъ нейното знание, безъ нейното щение, но ста-

реца, бабата, пакъ и другитѣ въ задругата почнуватъ да мислѫтъ и гледатъ, че това става съ нейното знание, или съ знанието на *нейнитѣ* (тука се разбира, родители, роднини). *Омá Петкано мá, — оти баремъ не чекашъ да му умрѫтъ вѫшките — омá?*» — Казва ѝ сърдито и надуто свекървата. Това още повече убива вдовицата, и положението ù става повече отъ несносно. Дѣйствително стареца има право да ѫ даде тука или тамо; сега той застѫпва мѣстото на баща ѝ, но той не може да ѫ задържи насила. Най-послѣ истичатъ шесть мѣсеци, и тя се оженила; отишла въ друга кѫща.

Положението ѝ както видѣхме бѣше не розово, но све пакъ сѫ ѝ *спротивяли*(правили сѫ ѝ отстѫпки), защото е имала дѣца, защото тия дѣца сѫ отъ тѣхна кръвь, защото тя е тѣхна майка и защото «*съ песъкъ да се мие тя, пакъ неможе се оми отъ тая кѫща*» пакъ е тѣхна роднина.

Съвършенно другояче стои съ вдовица която не е имала дѣца съ умрѣлия си мѫжь.

Ако е попрѣминѫла жена и е била бездѣтна, тя е непрѣменно зела отдавно вече раньеникъ, когото задругата е усиновила и положението ѝ е сѫщето както и оная, която е имала дѣца. Ако е млада и ще се пожени, освѣнъ дѣто ѫ гледатъ нàкриво че ще излѣзне изъ кѫщи; освѣнъ дѣто ѫ слѣдятъ въ всѣкоя нейна стѫпка; освѣнъ дѣто всѣкоя нейна работа се неудобрява и непрѣстанно ѫ гълчѫтъ, но още всѣкой часъ ѝ «*навиратъ*» въ очитѣ че не е родила баремъ едно дѣтенце отъ сина имъ, да остави споменъ отъ него.

Положението на такава млада вдовица, безъ дѣца е съвършенно несносно и ако народното обичайно право е установило, колкото е можало най-кратъкъ срокъ до когото една вдовица по никакъвъ начинъ не смѣе и не може да се ожени — шесть недѣли, то е било именно за такива млади вдовици безъ дѣца. И дѣйствително много малко, отъ сто такива вдовици едва ли петъ, оста-

ватъ въ сѫщата кѫща и слѣдъ 40 на мѫжътъ си, защото 95 щомъ положѫтъ четиридесетъ, на втория день ѫ нѣма: или се пристанѫла въ друга кѫща, или е отишла при баща си. И ако има послѣ спорове между тия двѣ по̀ прѣди сродственни кѫщи или задруги, то тия спорове никнѫтъ повечето вслѣдствие такива вдовици и такива случки.

65. ***Положението на дѣцата останѫли сирачета слѣдъ смъртьта на баща си до поженването и послѣ поженването на майка имъ.***

Дѣцата, които сѫ останѫли отъ умрѣлия синъ или братъ, сѫ дѣца отъ кръвьта, сойя, лозата на тая задруга, на тая кѫща и като такива тѣ се считатъ за дѣца на тая задруга. Ако мѫжкитѣ и да се прѣдпочитатъ прѣдъ женскитѣ, но въ тоя случай на тѣхъ гледатъ подеднакво. Дѣлътъ на тѣхния баща, имуществото на баща имъ, както ще видимъ по-послѣ, не се губи и не сиѣе да се изгуби. Никой не може да ги отнеме отъ задругата, защото тѣ не сѫ ничии освѣнъ на задругата, която се грижи за тѣхъ сѫщо така както и за другитѣ; даже повече нѣщо; по голѣми милости и нѣжности отъ всичкитѣ и мѫжье и жени се изливатъ върху тия сирачета и не даватъ никакъ да усѣтѫтъ, че сѫ сирачета. Ако стареца купи нѣщо отъ пазаръ за ѣденье, той ще подѣли на всичкитѣ дѣца по равно, но на сирачетата ще даде повечко. Ако купи стареца дрѣха, обуща или друго, обущата на сирачето като че ще бѫдѫтъ по̀-хубави. Ако другитѣ дѣца ѣдѫтъ бой за дѣтинскитѣ си немирства, сирачето е въ повечето случаи избавено отъ такъвъ бой, защото да го биѫтъ считатъ го за грѣхъ. Съ една дума положението на дѣцата на умрѣлия синъ или братъ въ нищо и никакъ не се измѣнява.

Ако майката на дѣцата - сирачета рѣши да остане въ тая кѫща, ний видѣхме, че нейното положение се много малко измѣнява. Ако тя пожелае да излѣзне, да се пожени, или да отиде при баща си — тя е свободна защото «*съ врѣзана хрѣтка зайци*

се не ловятъ», но дѣцата тя не смѣе да земе, тѣ не сж нейни, или: тѣ сж нейни, ама само ако живѣе въ кѫщата задруга. Не че тя не смѣе да земе дѣцата, но и никой нѣма да ѝ позволи това.

Ако нѣкое дѣте е *на сиса* т. іе. още суче, или не суче, ама още толкова малко, щото не може да се отдѣли отъ майка си, тогава стареца дава тия дѣца на майката да ги заведе тамо, дѣто тя отива, въ друга кѫща, но тия дѣца ще сѣдятъ при неѫ само додѣто подякнятъ; щомъ подякнятъ, старецътъ си ги прибира пакъ. За прѣхраната на тия дѣца, той плаща или въ натура или въ пари на оная кѫща, дѣто сж гледани дѣцата.

Едно дѣте ако не е навършило три годинки, счита се, че не може безъ майка си, и майка му го зима; склопило ли е три годинки, ѣде ли - - то вече ще остане въ задругата, защото има кой да го пере, има кой да го кѫпе.

66. ***Оженената вдовица зима ли нѣщо отъ задругата и какво зима.***

Вдовицата, когато излѣзне изъ задругата та, или се ожени и отиде въ друга задруга, или си отиде у дома, има право да земе нѣкои нѣща, които се считатъ като нейна собственость.

Какви нѣща се считатъ като собственность на една жена въ задругата, туй ще изложимъ подолу; отъ тѣзи нѣща, та може да изнесе само онуй, което е донела отъ бащи си; може да земе и оние работи, които ѝ сж харизани, било на свадбата, било въ други случаи, но всѣкога съ кавга. Панизьтъ ѝ обаче, образуватъ отъ харизмо, т. іе. отъ паритѣ, които сж ѝ харизвани въ различнитѣ случаи при свадбата, ако не ги е дала на мѫжьтъ си, не може никой да сирѣ. Ако умрѣ тамъ въ другата задруга, цѣцата, които сж останѫли въ първата задруга имать право да граблѫть майчино.

67. ***Какво е положението на жена; на която мъжът ѝ забѣгнѫлъ на далечь поради нѣкаква причина и не се връща за дълго врѣме.***

Нѣкой отъ синоветѣ, братията или внуцитѣ по буйния си характеръ е сторилъ нѣкакво прѣстѫпление, което закона строго прѣследва и налага строго наказание. За да избѣгне туй наказание което въ повечето случаи е, или затворъ съ окови, или смърть, принуденъ е да бѣга и то тамо, дѣто наказанието не може да го стигне. Едно отъ двѣтѣ: или да забѣгне въ чужда държава, или да забѣгне въ сѫщата държава, но въ градове, дѣто никой го не познава и нѣма никакъвъ страхъ, че ще бѫде откритъ.

Той е избѣгнѫлъ и правителеството не прѣслѣдва никого отъ домашнитѣ.

Въ задругата или въ кѫщата на забѣгнѫлия мѫжь останѫла е жена съ дѣца. Положението на дѣцата вече е опредѣлено: тѣхъ гледатъ, хранѭтъ, обличатъ, както и всичкитѣ други дѣца, но положението на жената е другакво.

Ако бѣше вдовица, тя можеше да се пожени, но сега не-може, защото мъжьтъ ѝ е живъ, защото може да се върне, защото обществото и черквата нѣма да ѝ позволѭтъ да направи туй. Тя е дължна да чака, и тя чека: година, двѣ, три, четири па и повече — забѣгнѫлия мѫжъ се невръща. Ако е въ чужда държава и може безопасно да се яви кѫдѣ е, ще го знаѭтъ кѫдѣ е; ако ли е въ сѫщата държава и несмѣе, да се яви, той мълчи и домашнитѣ му не го знаѭтъ кѫдѣ е, не знаѭтъ: живъ ли е, мъртавъ ли е.

Ако го знаѭтъ, че е живъ, жена му по никакъвъ начинъ не може да се ожени; ако неможе забѣгнѫлия да дойде скритомъ да ѫ земе и отведе въ държавата, дѣто е забѣгнѫлъ, тя остарява въ задругата и не оставя дѣцата си.

Ако го незнаѭтъ кѫдѣ е; не знаѭтъ го живъ ли е или мъртавъ, жената трѣбва да сѣди въ задругата до седамъ години.

Не дойде ли до това врѣме; не яви ли се кждѣ е и живъ ли е— обичайтъ нàроденъ ѝ позволява да се пожени, ако е млада; ако е по прѣминжла, тя си остава въ задругата до смъртъ.

Ако мжжътъ, който е направилъ прѣстжплението не е успѣлъ да избѣгне, а сж го хванжли и осждили на затворъ. Жената трѣбва да го чека, додѣто го пустнжтъ отъ затвора; тя не смѣе да се пожени, защото за позоръ се счита една жена да се ожени, когато мжжътъ ѝ е живъ.

Колкото до положеннето на жената на такъвъ забѣгнжлъ или затворенъ, то при всичко че не е добро, но както старецътъ, тъй и бабата, па и другитѣ мжжье и жени гледатъ да ублажжтъ участьта ù: никой ѫ не гълчи, никой ѫ не мъмре, а всѣкой ѫ утѣшава. Даже и да сгрѣши нѣщо; даже и да направи нѣщо пакостъ — отъ стареца до всички — ще кажжтъ: «нема нищо» — и съ туй се свръшва. И дѣйствително само съ такава нѣжность такава жена може да поднесе подобна тежка участь.

68. ***Момитѣ въ задругата иматъ ли свое собственно имущество и въ какво се състои то.***

Момата, като почне отъ 12 годишната си възрасть па до оженванието си, е не само работница въ задругата, но робиня. До 12-години тя е слушала въ кжщи и е помагала на бабата; отъ 12-години тя е вече работница въ полето: копа, жъне, бере кукурузъ, събира сено, и други полски работи. Въ замѣна на тоя нейнъ трудъ задругата ѫ храни, обува, облича и дава нуждния материялъ, за да си направи дарь. Дава ù вълна, памукъ и други нѣща, за да си истъче платно, вълнеици, престилки, възглавници и черги; да си скрои ризи, да си исгъче пешкире, да си исплѣте чорапе. Всичко туй що е изработила: платно, ризи, пешкире, престилки, вълнеици — съставлява нейна собственность, но още условна: ако се ожени съ волята на родителитѣ си — дава ù се тоя даръ; ако ли се пристане и не успѣе *да откраднe* при побѣгванието си и дарьта — на бащата остава да го даде ли или

не. Тя нѣма право да го земе отъ баща си насила чрѣзъ сждъ.

Дарьта трѣбва да се състои отъ горнитѣ нѣща, т. н. платно, ризи пешкире, престилки, завески възглавници, черги и чорапе. Друго нѣщо неможе тя да истъче или скрои. Тя неможе да истъче като *дарь* шаекъ или оневи, т. н. ако истъче шаекъ, тоя шаекъ ще се употрѣби или за нея или за другого, но пакъ тука въ задругата. Ако и се скроятъ отъ тоя шаекъ дрѣхи, то тия дрѣхи сж нийни и тя може да ги занесе въ друга кжща; ако шаека или оловитѣ сж нескроени, тѣ оставатъ въ семейството, отъ което е тя. Рѣдко, ако обича майка и и баща и даватъ и и понѣколко лакти шаекъ, колкото «*за навуща*», както се изразяватъ въ тоя случай.

Момитѣ, додѣто се момѣятъ, носятъ накитѣ: обеци, гривни, колане, покосньаци. Тия накитѣ не сж нейна собственность, а собственность на задругата, защото съ тѣхъ се китатъ всичкитѣ моми. Ако дѣда и, баща и, чича и, или лало и билъ добъръта и харизалъ обеци, гривни — тѣ сж нейни; *покòсньака*, който е обнизанъ съ пари, ако и е харизанъ отъ стареца на задругата — зима го, ако ли не е харизанъ, остава въ задругата. На престилкитѣ обичай е да се гуждатъ различни срѣбрани *зърна* (монети) като накитѣ; тия зърна и сж харизани и сж нейна собственность.

Туй е собственното имущество на една мома въ задругата, но, нетрѣбва да се забрави, че до моментътъ на оженванието и, то е условно нейно и зависи отъ стареца въ задругата [ако е задругата] или отъ баща и [ако е семейство].

69. ***Женитѣ въ задругата иматъ ли свое собственно имущество и въ какво се състои то.***

Ний видѣхме какво свое имущество момата има; когато вече ѫ поискатъ отъ нѣкждѣ, тя туй имущество зима съ себе си. Туй имущество обаче е прѣдопредѣлено за дарь, т. н. да дарува свекра, свекърва; младоженьъкъ, дѣверъ, староква, кръстникъ и

други роднини, и свои, и мѫжови, така щото отъ туй нейно, една ли оставя трета или осма часть. Обичайтъ е обаче установилъ, че тѣзи които тя дарува, ще ѝ повърнѫтъ въ пари, които носѫтъ техническо название: «*аризмо*» «*светому*». Тия пари, които сѫ събрани прѣзъ разнитѣ моменти на свадбата, било отъ «*аризмо*», било *отъ* «*светому*» сѫ нейно имущество, и ако тя не е ги дала на мъжътъ си за нѣщо, задругата на тѣхъ нѣма никакво право.

Обичай е щото, когато доведѫтъ жената въ новата кѫща или задруга, като булка, свекърътъ ѝ сваля отъ колата; прѣди да се приближи да ѝ свали, той прѣдъ всичкитѣ си роднини, синове, снахи и дъщери явно и гласно казва: «*давамъ (дарувамъ) неткани това и това, т. н. биволица, крава, или толко овци*», като укаже именно коя биволица и крава. Тая биволица, тая крава или тия овци сѫ нейни, но условно нейни — нейни, на мѫжътъ ѝ и на дѣцата ѝ. Ако се дѣли семейството — зима тая биволица, крава или тия овци, но ако мѫжътъ ѝ умрѣ и тя се пожени, нѣма право да ги земе, а остовать на дѣцата като майчино.

Баща ѝ или дѣдà ѝ, старецътъ въ задругата отъ която е тя дошла, на «*повратки*» или «*прошка*» ѝ харизва биволица, крава или овци. Тая биволица, тая крава или тия овци сѫ нейно имущество безусловно, т. н. въ случай че мѫжътъ ѝ умрѣ и тя се пожени, може да ѝ заведе (биволицата, кравата или овцитѣ) въ другата задруга, дѣто се поженила безъ *прѝплода*, т. н. безъ ония шурмета, шелци или агнета, които сѫ отелени или обягнени отъ нейната биволица, крава или овци.

Има такожде обичай щото на свадбата да харизватъ на булката (невѣстата) нѣкое котле, нѣкой тигань, котель, тепсия, тенджера и саханъ. Тѣзи нѣща се харизватъ на булката, но съ благословии и цѣль: да «*събиратъ домъ и кѫщи*», за туй тѣзи харизани нѣща сѫ нейни, но условно — на мѫжътъ ѝ, нейни и на дѣцата, и тя, ако умрѣ, мѫжътъ ѝ и се пожени за другого,

неможе да ги занесе въ другата кѫща, а оставатъ за дѣцата, като майчино.

Момата е носила гривни, обеци, герданъ, пъфти, пелеше-та, нанизъ и други накити. Тия накити старецътъ на задругата на свадбата ѝ ги харизва и тя ги заниса въ задругата на мѫжътъ си. Тия наките сѫ безусловно нейнъ имотъ: ако умрѣ мѫжътъ ѝ и тя се пожени, тя си ги зима.

Отъ казаното до тукъ излиза: всичко онуй що е жената донела въ задругата отъ домътъ на баща си и всичко що ѝ е харизано и дадено нея-лично, е безусловно нейно имущество, а всичко, що ѝ е дадено отъ домътъ или задругата на мѫжътъ ѝ, но не нея-лично, а на семейството е нейно, но условно: то е нейно, на мѫжътъ ѝ и на дѣцата — което ще се каже *семейнъ имотъ*.

Ж. СЕМЕЙСТВАТА ВЪ ЗАДРУГАТА.

70. ***Кой съставлява семейство въ задругата.***

Както казахме задругата се съставля отъ семейства. Семейство се състои отъ мѫжъ, жена и дѣца; ако мѫжътъ умрѣ и жената остане съ дѣцата, тя также е семейство; момъкътъ, щомъ се ожени, съставля пакъ семейство. Дѣцата, които сѫ останали безъ баща и безъ майка, не съставляватъ семейството.

71. ***Семейството докъто е въ задругата, може ли да има свое собственно нѣщо и кои нѣща съставляватъ неговъ имотъ.***

Семейството въ една задруга истина, една часть е отъ задругата, но то исчезва, губи се въ задругата и неможе да прояви никакъвъ самостоятеленъ животъ. Живота на семейството губи се въ живота на задругата; волята на семейството губи се въ волята на задругата, или: задругата е такава юридическа единица, въ която се губятъ всичкитѣ други единици и правата на задругата поглъщатъ правата на всичкитѣ семейства. Отъ тука е истекло

онуй народно право, че всичко що притѣжава задругата е на всички и върху него до моментътъ на дѣлбата, никой нѣма и неможе за право да каже: *това е мое* но «*това е наше*». Ньиви, ливади, лозя, бранища, волове, биволе, овци, говеда, конье, градина, гумно, изби, пивница, кошàра, зъвникъ, кѫща, конюве, амбаре, покѫщина, домашнà гадь, свинье — ама всичко до една игла съставлява *имотъ*, *мѫка стока* на цѣлата задруга и е въ рѫцѣтѣ на едного, който управлява, располага се съ него въ извѣстни случаи съ извѣстни условия, а всичкитѣ други се само ползуватъ отъ туй задружно имущество. Семейството има право да иска отъ задругата или стареца: храна, облѣкло, отопление, освѣтление, жилище — а въ замѣна на това то е дължно да работи, да обогатява задругата, да умножава нейния имотъ и всичко припечелено отъ него съставлява задруженъ имотъ.

Въ гумното на задругата всѣкое семейство си има свое жилище — стая, но туй жилище е на задругата. Семейството не смѣе да има своя покѫщина; женски инструменти за женска работа; земледѣлчески инструменти за полска работа; мѫжски инструменти за нѣкаква специяльна работа (занаять) — всичко туй е на задругата, задружно.

Даже онуй, което е жената донела отъ домътъ си, било като *харизмò*, било като светому, въ строгата смисъль на думата, неможе да съставя собственность, било на семейството, било на жената: защото паритѣ, които е донела ако има задругата нужда стареца можѐ да ги земе и смѣси въ *купа* (капиталътъ) на задругата; биволица, крава, овци или др. които е довела отъ дома си влизатъ въ стоката на задругата; покѫщина нѣкаква, като котелъ тепсия, тиганъ или друго нѣщо бакърно, което е тя донела — влиза такожде въ покѫщината на задругата — съ една дума нѣма нищо, за което би можали жената или семейството да кажатъ: това е мое, когато въ дѣйствителность тѣва е тѣхно.

И семейството не скръби, дѣто задругата е погълнала всич-

ко, що е тѣхно; защото дълбоко убѣдено, че всичко що е негово макаръ и една игла, не се губи въ задругата; не губи се не само за семейството, но и за наслѣдницитѣ произлѣзнали изъ туй семейство. И дѣйствително при дѣлбата на задругата, или ако стане нужда да се отдѣли само туй семейство — всичко туй що е внело въ задругата, връща му се въ таково състояние, въ какво-то е било, когато е внесено.

Нанизътъ, герданътъ, обецитѣ, гривнитѣ, пръстенье, пелешета, покосникъ и др. наките сж на жената и никой не смѣе да ги бутне. Но и въ това има много исключения: задругата се намѣрила въ голѣма нужда за пари, и снахитѣ сж изрѣзали зърната (монегитѣ) отъ покосницитѣ, пелешетата си и сж ги дали на стареца. Тия пари обаче задругата кога и да е пакъ трѣбва да ги върне.

Черги, възглавници, постелки, които е донела жената отъ домътъ си, или които е исткала въ задругата — сж имотъ на семейството, но условно, защото ако потрѣбватъ за нѣщо на задругата, семейството ги отстжпва и ако въ туй употрѣбление се развалятъ, задругата не ги плаща, а дължна е само да достави материялъ — вълна, за да истъче жената на туй семейство нова черга или нова постелка.

Облѣклото, което е донесено, или което е приработено въ задругата е имотъ на семейството безусловно. Исключение правятъ само нѣкои нѣща, като *йопанджакъ*, дрѣха или кожухъ, които дрѣхи, ако нѣкой другъ отъ мжжетѣ въ сжщата задруга има нужда отъ тѣхъ, може да се послужи за едно кратко врѣме. Но това е вече *послуга*, която се срѣща и между съвършенно чужди хора, а камо ли между сродственници.

8. ДѢЛБАТА ВЪ ЗАДРУГАТА.

72. ***При какъвъ случай може да стане дѣлбата въ задругата.***

Дѣлбата въ задругата може да стане при слѣднитѣ случаи:

а) *Когато семейството излѣзне изъ задругата безъ позволение на стареца.*

б) *Когато семейството излѣзне изъ задругата по заповѣдь и съ позволението на стареца.*

в) *Когато стареца самъ растурва задругата.*

Тия три различни случаи, прѣдизвикватъ и три различни начини на дѣлбата въ задругата.

а) *Първия случай.*

Семейството се състои отъ мажъ и жена, а може би иматъ и дѣца.

Жената въ туй семейство се случила не отъ добра каща, неживотна, непокорна, неработна и всѣкой день се кара съ всичкитѣ. Мажътъ ѝ е слабъ и се повежда по нейния умъ. Най-сетнѣ работата достига до тамо, щото мажътъ се являва прѣдъ стареца и му съобщава, че той не може да живѣе вече въ тая каща а ще се отдѣли. Старецътъ го увѣщава, че сега не е врѣме за дѣлба, нека потръпи, нека посмъмре жена си, но всичко отива на вѣтъра. Единъ день виждатъ, че мажътъ и жената ги нѣма, отишли въ домътъ на тъста си.

Въ такъвъ случай стареца на задругата има избирателно право относително дѣлътъ на туй семейство, когото то има въ задружното имущество: ако ще—дава му нѣщо; ако не ще — не дава му нищо, *освѣнъ онуй, което е негово и жѐнино т. іе. което жената е донесла отъ домътъ на баща си*, и което нему е давано отъ задругата, като дрѣхи, ризи, черги и пр.

Такава дѣлба, нѣкога прѣди сто години е била немислима, а и днеска е много рѣдка.

Указахѫ ми се само три подобни случаи: Въ Ново-село Видинска околия отъ Базириямъ; въ Чупренье Бѣлоградъ. околия отъ . . . . . и въ Метковецъ Ломска околия отъ дѣдо Николо Попъ Ценовъ.

Случкитѣ обаче се свръшили съ това, че стареца умоленъ отъ нѣколко свои роднини опростилъ е сина си и му далъ дѣлътъ, но само отъ стока, а землята е останѫла пакъ обща и синъ му съ жена си сѫ дохаждали да работѫтъ съ всичкитѣ други работници, и земали отъ купа припадающата му се часть храна. Окончателната дѣлба и на землята е станѫла слѣдъ смъртьта на стареца.

б. *Вторий случай.*

Семейството се състои отъ мѫжъ и жена, а може да имать и дѣца. Жената въ туй семейство е неживотна, неработна, непокорна и всѣкий день се кара съ всичкитѣ. Мѫжьтъ ѝ обаче не е слабъ, не се води по умътъ ѝ и много пѫти ѭ налага за туй нейно буйство. Но нищо не помага. Злото си е зло.

Стареца, за да избави и себе, и другитѣ въ задругата отъ туй зло, отъ тая чума, виква сина си и го съвѣтва да си излѣзне, да се отдѣли, «*дано тогива си живуватъ*», «*здравье да е синко, какво да правиме*». Свръшва стареца. Синътъ се покорява. Семейството се отдѣлило.

Задругата трѣбва въ тоя случай да му даде онуй, което му се пада и онуй, което си е негово.

Такива случаи сѫ по-често сега, но много отъ тѣхъ се свръшватъ по слѣдующия начинъ: семейството се отдѣлило, взело си и онуй, което му се пада, но, като поживѣе отдѣлно, само̀ една годинка види и убѣди се, че въ задругата е, и по̀-лѣсно и по̀-весело и по̀-пълно на всѣкѫдѣ, има отъ всичко, а въ семейството — мѫка, скрьбь, оскѫдность отъ всичко. Мѫжьтъ, който се отдѣлилъ отъ задругата по причина на жена си, наложи ѭ нѣкоѩ вечерь добрѣ и на другия день дохажда прѣдъ стареца баща си и моли да опрости снаха си. Окопътъ, който е дѣлилъ кѫщата и

гумното на семейството отъ гумното на задругата се срива (нарева) и става едно гумно: семейството изново се приема въ недрата на задругата. Туй става само ако стареца е баща.

Третий случай.

Въ задругата дѣдото е умрѣлъ, а сѫ останѫли само братия; стареца на задругата е лало — за братията си, и чичо за братенцитѣ си. Всѣкой отъ братията има свои синове па и внуци женени и правнуци, момци или моми. Въ задругата сѫ дошли много чужди жени (снахи), съ различни характери и живуването (съгласието, любовьта) и сговорьта се по често нарушава. Много отъ мажьетѣ сѫ се повлѣкли по женитѣ си, и стареца усѣща, че не връви, нѣма сговоръ, сѣкой день кавга. Най-послѣ и самъ той вижда, че отъ дѣлба друго не пише, и дѣлбата става, задругата се растурва и отъ семействата се образуватъ нови задруги, съ нови корове, като задържѫтъ при това общь коръ на първата — майка — задруга и който слѣдъ врѣме става коръ на влака.

Или:

Задррата се управлява отъ чичо, т. іе. отъ всичкитѣ братия живъ е само единъ и останѫлъ да живѣе съ братенцитѣ си. Като най-старъ, той е старецътъ въ задругата.

Братенцитѣ сѫ оженени, иматъ вече синове, синоветѣ имъ сѫ порасѫли и оженени и тѣ иматъ синове, така щото всѣкой отъ братенцитѣ е станѫлъ дѣдо.

Сѫщо и тука сѫ влѣзѫли много жени съ различни характери, наклонности, и туй ражда несговоръ, неживуванье, кавга и други непріятности. И тука не връви, и чичата вижда, че отъ дѣлба, друго непише. Дѣлбата става и задругата е растурена.

73. ***Какво зима семейството, което се отдѣлило само отъ задругата.***

Семейството, което се отдѣлило отъ задругата, може да бѫде сина на стареца, братъ на стареца, братенецъ или внукъ на стареца.

Ако е синъ.

Стареца му отдѣля едно мѣсто отъ гумното и тамо му прави кѫща. За да може да живѣе въ тая кѫща, дава му се покѫщина и то пай-нуждитѣ нѣща, като: верига, котелъ, ведро, котле за качамакъ, нѣкое буре; даватъ му се кола и ако има волове много дава му се и чифтъ волове. За да се прѣхрани прѣзъ зимата дава му се отъ зеерето припадающата му се часть споредъ числото на работницитѣ, които има семейството му; ако има овци, конье — дава му се нѣкоя овца, нѣкоя кобила.

Ньивитѣ, ливадитѣ, бранища немогѫтъ да бѫдѫтъ дѣлени по никакъвъ начинъ, а той е принуденъ, ако ще, да дохажда да работи съ другитѣ си братия, т. іе. да оре, да копае, да жъне, да бере, да вози снопе, да връше — и тогава му се дава припадающия дѣлъ. Ако неще, нека работи, дѣто ще, но додѣто е живъ старепа той — синьтъ — не може да земе дѣлъ отъ землята.

Ако е братъ.

Ако е братъ и навие да се дѣли, а другитѣ му братия желаѫти да останѫтъ наедно съ най-стария си братъ, тогава дѣлбата се свръшва по начинътъ, който ще бѫде указанъ по-долу.

Ако е братенецъ,

Чичата е стареца въ задругата, а при него живѣѫтъ освѣнъ неговитѣ синове, но синоветѣ на братията му — братенцитѣ му. Ако братенцитѣ поискатъ да се раздѣлѫтъ, тогава задругата се распадва и дѣлбата се извръшва по начинъ, който ще бѫде указанъ по-долу.

Обаче, както се случва съ синъ, туй може да се случи и съ братенецъ: единъ отъ братенцитѣ има жене зла, неживотна, несговорна а той самъ слабъ и тръгва по умътъ на жената си и навие да се отдѣли. Чича му неможе да го спрѣ на сила, но не му дава и никакъвъ дѣлъ отъ недвижимитѣ имущества и стоката, а ще му даде само дѣлъ отъ храна, който му се припада по числото на работницитѣ. Недоволнийтъ братенецъ може да иде кѫдѣ

ще, но никѫдѣ нѣма да намѣри поддържка, защото претенциитѣ му сѫ неоснователни.

Ако е внукъ.

Дѣдото е живъ, синоветѣ сѫ всички живи, иматъ и тѣ синове, които сѫ женени. Нѣкой отъ тия внуци пожелае да се отдѣли; на сила немогѫтъ да го задържѫтъ; той си излиза, но отъ задругата не даватъ му нищо, даже една игла. Той зима само туй, що е донела жена му, а отъ задругата нѣма право да тражи нищо, даже и храна.

Старецътъ е живъ, всичкитѣ му синове сѫ живи, а единъ отъ тѣхъ само е умрѣлъ поставилъ трима свои синове женени. Тия трима синове на умрѣлия сѫ внуци на стареца. По разни причини поискватъ да се отдѣлѫтъ; никакви увѣщания не могѫтъ ги убѣдѝ да останѫтъ и за напрѣдъ въ задругата. «*Като сѫ навѝли да си излѣзнѫтъ, нека излѣзнѫтъ*» — казва най-послѣ стареца. Тѣ си излизатъ, като зима сѣкой онуй, което е донела жена му отъ бащиния си домъ. Друго нищо не могѫтъ да земѫтъ додѣто е живъ стареца, а послѣ смъртьта му ще земѫтъ туй което би зелъ баща имъ, ако бѣше живъ. При отдѣлването си могѫтъ да земѫтъ припадающата имъ се часть отъ храната; но и туй зависи пакъ отъ стареца.

74. *Какъ става дѣлбата между членоветѣ въ задругата, ако се растури тя.*

Старецътъ въ задругата вижда, че животъ въ задругата нѣма; сговоръ нѣма и отъ дѣлба друго не пише. Най-послѣ и той рѣшава да се раздѣли задругата, и дѣлбата става. При тоя случай, дѣлбата може да се извръши по слѣднитѣ три начини:

а) *Ако стáреца въ задругата е баща, а най-старитѣ мѫжье сѫ синове.*

За да можемъ да изложимъ по ясно какъ ще се извръши дѣлбата отъ стареца, нека кажемъ че задругата, която се растурва, се състои отъ слѣднитѣ семейства и членове.

Старецътъ *Петко Ивановъ* съ коръ *Керелски* синовитѣ му сѫ:

1. *Иванъ Петковъ* Керелски, който има жена Кръскяна и синове: *Стоянъ*, *Петко Герго* съ женитѣ имъ. Стоянъ и Петко иматъ по двѣ момчета и едно момиче, а Герго има едно момиче. Туй семейство се състои: всичко отъ 12 душъ, отъ които 10 душъ сѫ работници, а двѣтѣ момичета сѫ по на 9 години.

2. *Стоянъ Петковъ* Керелски, който има жена *Божана* и четири синове: *Лазаръ, Тодоръ*, *Саво,* и *Богданъ*. Отъ тѣхъ сѫ женени Лазаръ, Тодоръ и Саво, а Богданъ е момъкъ. Лазаръ има двѣ дъщери и едно момче: Тодоръ има двѣ момчета и една дъщеря, а Саво има двѣ момчета. Туй семейство се състои отъ 14 душъ, отъ които работници сѫ 12 душъ, а едно момче е на 8 години, и едно момче е на 10 години.

3. Дамянъ Петковъ Керелски съ жена Кръскяна и единъ синъ женен, а двѣ дъщери моми; синъ му Томо е женен и има двѣ момченца и едно момиче.

Туй семейство се състои отъ 9 душъ, отъ които 6 душъ сѫ работници, а три сѫ маловръстни, не сѫ достигнѫли още 12 години.

Старецътъ (бащата) ще извръши дѣлбата послѣдния начинъ:

Недвижимитѣ имоти: ньиви, ливади, бранища, градина, гръстелници и лозя ще раздѣли на части, колкото може да бѫдѫтъ равни. Старецътъ ще гледа щото тия части да бѫдѫтъ еднакви не само по пространство, но още и по качество, слабо садина. Така напримѣръ, ще има ньиви слаби (не до тамъ плодородни) ще има и ягки; нѣкоя ливада дава хубава, гѫста садина, а нѣкоя рѣдка трѣва; въ нѣкое бранище расте хубава граница, а въ нѣкое разно храстие и пр. и пр. — старецътъ ще гледа да подѣли така, щото на всичкитѣ да се паднѫтъ и добри и слаби мѣста.

Слѣдъ туй се хвърга жребие съ сламки и всѣко си зима

дѣлътъ. Туй жребие обаче е много рѣдко и хвърга се само въ крайенъ случай.

Мѣстата (ньивитѣ) сж подѣлени; но това става само, за да се знае кое чие е, а въ повечето случаи, нивитѣ се орѫтъ, ливадитѣ се косѫтъ копаѫтъ, жънѫтъ, връшятъ пакъ заедно, пакъ въ едно, било чрѣзъ «спрегванье», било *«на оторица»* или на *«зареда»*.

Дѣлбата на стоката.

Стоката: овци, конье, говеда, свинье, волове, крави, биволици дѣли се пакъ на три части, колкото сж синоветѣ. И тука пакъ се гледа да има еднаквостъ не само по количество но и по качество.

Ако за нѣкоя крава, биволица или кобила се появи споръ, (нѣщо рѣдко), то стареца хвърга жребие или сламки или залчовци хлѣбъ и корички.

Дѣлбата на земледѣлчески орѫдия и принадлѣжности.

Земледѣлческитѣ орѫдия и принадлѣжности, като: кола, плугове, рала, мотики, сръпове, коси, и други, ако има за всѣкого по равно дѣлѫтъ се пакъ на три часги и всѣкой зима своя дѣлъ, ако нѣма за сѣкого да земе подеднакво, повръщатъ си, т. н. прѣцѣнѫтъ колата, плуга, и който ги земе повръща на другитѣ си братия въ пари или зеере.

Дѣлбата на храната.

Храната, т. н. жито, кукурузъ, ичмикъ, рѫжъ, овесъ, лѝмецъ, просо — старецътъ дѣли не по числото на синоветѣ, а по числото на работницитѣ. Ако има. да кажемъ; жито 13000 оки, кукурузъ 50,000, ичмикъ 18,000, рѫжъ 20000 оки и пр. ще се подѣли не на три части, а на 28 части, отъ които Иванъ ще земе 10 дѣла, Стоянъ ще земе 12 дѣла, а Дамянъ — шесть дѣла.

Храната се дѣли съ шиникъ.

По тоя начинъ ще се подѣлятъ и различнитѣ варива, като: бобъ, грахъ, леща, лукъ, пиперъ, зелье и др.

Дѣлбаша на гумното и принадлѣжащитѣ къмъ него сгради и стѣжания.

Гумнъто и находящитѣ се въ него сгради, като: кошове и амбаре се не дѣлятъ. Тѣ оставатъ на едного. Ако обаче гумното е широко, то отъ него се распредѣлятъ мѣста, за да си направятъ и другитѣ синове къщи. Туй става много рѣдко, защото всѣкой може да си заеме селско мѣсто колкото ще широко за гумно безъ пари.

Кошове и амбаре ако сж повече, могатъ да се дѣлятъ и то братски. Обаче и туй става рѣдко, защото кошътъ или амбаръ, мачно могатъ да бждатъ прѣмѣстени въ друго гумно, или ако се прѣмѣстатъ много често се развалятъ. За туй въ повечето случаи се прѣцѣняватъ и който остане да живѣе на старото гумно, повръща на другитѣ.

Дѣлбата на покжщнината.

Бурета, бжчви, каци, качета, чъбри, бучки, шиници, котли дѣли стареца между синоветѣ си наравно. Ако ли нѣма за сѣкого буре, бжчва, каца, каче, чъбъръ, бучка, шиникъ, котелъ, тогава се замѣняватъ: единъ братъ ако земе каца, другъ ще земе буре, третия ще земе чъбъръ и каче и така на татакъ. Ако и това е невъзможно, тогава се прѣцѣняватъ и който ги земе повръща на другитѣ си братия.

Верига, ведро, нъщви, ръженъ, шишъ, огрибка, корито, столове, чирепньа, врѣшньъкъ, грънци, паници, лъжичньъкъ, лъжици, джурульъкъ, сито, кржгъ, чучка, кобилица и тѣмъ подобни принадлѣжности за готвенье, месенье и пранье не се дѣлятъ; тѣ оставатъ като неотемлема часть на старата кжща и томува, който остане да живѣе въ неж. Като исключение се срѣща по нѣкога, че ако има повече вериги, всѣкой братъ зима по една верига.

Дѣлба на постелки и завивки.

Постелки и завивки, като черги, възглавници, торби и др. никакъ се недѣлятъ, а всѣкое семейство си зима своитѣ черги, своитѣ възглавници, които е жената или донела отъ домътъ на баща си или е изкала тука.

Чували, сакульи, месальи и др. оставатъ въ старата кѫща и томува, който остане да живѣе въ неѫ.

Дѣлба на домашна гадь.

Кокошки, пуйки, пловки, гѫски, гълѫбе и друга гадь никакъ не се дѣлятъ, но всичкитѣ остава въ старата кѫща.

Дѣлба на храната за стоката.

Слама, сѣно, кукуружльакъ, листница и друга храна, приготвена за стоката не се дѣли, но прѣзъ зимата исхранватъ стоката съ неѫ.

б) Ако старецътъ въ задругаша е чича.

Дѣлбата въ тоя случай извършва чичата и дѣлбата връви по тоя сѫщъ начинъ, както описахме по-горѣ, само че тука и чичата зима равенъ дѣлъ съ братенцитѣ си.

в) Ако старецътъ въ задругата е лало, най-стария братъ.

Дѣлбата извръшва тука байото. И тука дѣлбата се връши по тоя сѫщъ начинъ както изложихме и въ първия случай.

75. ***Когато се растури задругата, всичкитъ ли семейства излизатъ на веднъжъ или едно по едно и кое излиза пръво, а кой остава на старото селище.***

Когато е вече рѣшено да се дѣлятъ, да се растури задругата, старецътъ, билъ той баща, чича или лало, трѣбва да се грижи за да се приготви всичко за дѣлбата..

Първата грижа е да се направятъ кѫщи за тия синове, братия или братенци, които ще излѣзнятъ изъ задругата. Понеже туй е трудна работа, скопчана съ разчоски, то тя се врѫши постепенно: най напрѣдъ се направа кѫща за едного и когато той

излѣзне, прави се къща за другого, а когато и той си излѣзне и настани, прави се трета и тъй по редъ.

Ако старецътъ е баща, то пръвь изъ задругата се отдѣля най напрѣдъ най стария синъ; слѣдъ него се отдѣля срѣдния, и ако сж четирма, отдѣля се третия. Въ старата къща, при баща си остава най-младия синъ.

Ако старецътъ е чичо, то пръвъ отдѣля дѣцата (братенцитѣ) на най старъ слѣдъ него братъ, послѣ излизатъ братенцитѣ отъ втория му братъ, а най-послѣ — братенцитѣ отъ най-младия му братъ. Въ старата къща, на старото селище остава чичата съ дѣцата си.

Ако старецътъ е лало, то пръвъ се отдѣля най-стария слѣдъ него братъ, послѣ излиза втория слѣдъ него, а най-послѣ излиза най-малкия.

Ако иматъ майка, тя остава при най-стария си синъ; на старото селище и въ старата къща остава най-стария братъ.

Ако най-младия братъ обаче е още момъкъ или още много младъ, тогава изъ къщата излиза и най-стария братъ, а въ старата къща остава най-младия.

Правеньето на тия къщи много пжти е съсипително, за туй и най-заможнитѣ задруги слѣдъ дѣлбата, ставатъ много бѣдни семейства.

Всичко туй трѣбва да стане въ течение на двѣ-три години, а до туй врѣме ньивитѣ се работжтъ наедно. Сгоката стои на едно, а отдѣля се само когато се свръшжтъ всичкитѣ къщи.

Разноскитѣ по тѣзи приготовления ставатъ отъ купа, отъ общото имущество на задругата.

Ако старецътъ на задругата е баща, тогава къща се прави на всѣкой синъ, безъ да се гледа колко синове има той; ако е чича, правжтъ се къщи не на всѣкой братенецъ, а толкова, колкото братия сж били; ако е лало — правжтъ се къщи на всѣкой братъ, като се не гледа отъ колко душъ се състой семейството.

76. ***При дѣлбата стареца зима ли дѣлъ и какво зима.***

Ако старецътъ въ задругата е чичо или лало, ний видѣхме, че при дѣлбата тѣ зиматъ равенъ дѣлъ съ другитѣ братия или братенци. Туй не е сѫщото, ако старецътъ е баща. Въ такъвъ случай, то дѣли всичкото движимо и недвижимо имущество между синоветѣ си, а себе си не гужда никакъ въ числото на участующитѣ. Туй се прави по тѣзи съображения, че той е старъ и нему не трѣбва никаква земля, никаква стока. Даже когато дѣли храната по числого на работницитѣ и въ туй число не гужда себе си и бабичката си.

Понеже не знае кога ще умрѣ и за да не дотѣга нѣкому отъ синоветѣ си безъ никакво възнаграждение, отдѣля за себе си овци, волъ и лозе. Овцитѣ ще служатъ да го хранятъ, волътъ да го грѣе, а лозето да пие. Числото на овцитѣ, които той задържа за себе си, не е установено точно: то зависи отъ общото число на всичкитѣ овци; може да бѫде 5, 10, 20. Лозето ще бѫде 1000 — 2000 — 3000 гижи.

Но нѣкой старецъ остава си и овенъ, та кога умрѣ да има съ що да му полагатъ; тоя овенъ остава тогава, когато не зима овци.

Тоя имотъ: овцитѣ, волътъ и лозето старецътъ (бащата) остая на най-малкия си синъ, който е длъженъ при това, ако умрѣ баща му да харчи по погрѣбението му, да му полага: третини, девитини, четирийсеть, половинъ година и година. Той е длъженъ и да го *прелива* до година.

Ако бащата има бабичка, то тя не зима нищо, а дѣлътъ, когото е отдѣлилъ мѫжътъ ѝ служи и за нея.

Отъ туй имуществно никой отъ другитѣ синове не може да иска дѣлъ слѣдъ смъртьта на стареца.

Ако дѣлбата се врѣши отъ лало и майка имъ е жива, то отъ купа се отдѣля нѣкоя и друга овца, или ѝ даватъ нѣкой и другъ редъ лозе за да се храни. Туй имущество майката оставя

на тоя отъ синоветѣ, на чийто рѫцѣ умрѣ, и другитѣ нѣматъ право да тражѫтъ дѣлъ.

77. *При дѣлбата дѣлъ дава ли се на дъщеря или сестра и какво.*

Въ семейството синътъ и дъщерята, както ще видимъ нѣматъ еднакво положение; момчето държи всѣкога първенство. Причинитѣ на туй ще видимъ. Туй сѫщото положение момчето, мѫжътъ държи и въ задругата. Дъщерята, или ако е при братията си, сестрата се оженва и отива въ друга кѫща, като земе отъ домътъ на бащи си само туй, което е нейнъ даръ и туй което баща ѝ, цѣда ѝ или лало ѝ благоволилъ да ѝ хариже на «*повратки*». Съ това се свършва всичко. Това е нейния дѣлъ отъ кѫщата и имуществото на баща ѝ; повече нито игла!

Съображенията на обичайното народно право относително тѣзи установления сѫ слѣднитѣ: дъщерята или сестрата отива въ чужда кѫща, въ друга кѫща, дѣто има и земля, и лозе, и ливади. *и бранище*, и стока; оная кѫща има всичко, що е нужно за едно семейство. Освѣнъ това, лошо е не само за тая кѫща, отъ дѣто се зима, но лошо е и за оная кѫща, дѣто се занася, ако булката отнесе дѣлъ миразъ, било земля, било стока. Тоя дѣлъ съсипва двѣ кѫщи: и кѫщата отъ дѣто е изнела, и кѫщата, дѣто е внела.

И дѣйствително, ако има нѣщо, противъ което най много се сърди народа, то е именно тая заведена въ нашитѣ сѫдилища практика, по която сестрата зима на равно дѣлъ отъ всичко съ братътъ.

Допуска се въ много случаи да се даде на дъщерята или сестрата нѣкоя биволица, нѣкоя и друга овца, нѣкой и другъ редъ лозе — но само ако стареца ѝ хариже, а не тя да иска. Обаче и самия старецъ неможе да хариже на дъщеря си или сестра си нити волове, нити кола, нити нѣива, нити ливада, нити гумно,

кошъ или друго, което споредъ обичайтъ се дѣли само между мѫжетѣ (синове и братия).

До колко е противно на обичайтъ, щото жена да зима дѣлъ отъ имуществото на баща си, вижда се отъ слѣдньото събитие.

Прѣзъ 1880 г. въ селото *Тѝщевица* Вратчан. Окржжие умрѣлъ единъ зàможенъ селенинъ, който оставилъ единъ синъ и двѣ дъщери. Дъщеритѣ поискали отъ брата си дѣлъ, но той имъ отказалъ, защото и селенитѣ не дали, нити да се чуе това нѣщо въ селото имъ. Двѣтѣ сестри като че сѫ склонили. Но адвокатитѣ отъ Вратца помирисали туй нѣщо, раздухватъ огъня и сестритѣ дали брата си подъ сѫдъ. Сѫдилището присѫдило да земѫтъ сестритѣ дѣлъ на равно съ брата си и зели. Това стрѣснжло цѣлото село. Слѣдъ черква събрали сѫ се всичкитѣ селени и заклели да се не дава дѣлъ на момиче. Повече нѣщо; тѣ се сговорили да не зима момиче дѣлъ и тогава, когато слѣдъ смъртьта на бащата не остане никакъвъ мѫжкий наслѣдникъ, а само момиче; туй имущество по-добрѣ да се земе за черквата и училището, отколкото да се замесе въ нѣкой домъ, та да го съсипе.

Тоя сговоръ се пазилъ строго, и щѣлъ билъ да се послѣдва отъ всичкитѣ села, ако не билъ разваленъ отъ окржжното сѫдилище.

И днесъ въ Титевица гледатъ на тоя сговоръ като на една клѣтва и лошо прѣдсказватъ за онази жена, която ѭ погази. И дѣйствително ония кѫщи, които сѫ прѣгазили тоя сговоръ, днесъ сѫ бѣдни, ако прѣди и да сѫ били зàможни.

Подобно мнѣние е на вредъ распространено по селата. За любопитство азъ щѫ приведѫ нѣколко примѣри:

Въ *Камено поле* Вратч. Окржгъ дъщерята на Тодоръ Диковъ, Петра слѣдъ смъртьта на баща си дигнжла брата си и зела дѣлъ: овци, кози и др. и занела въ домътъ на свекра си, Нено Цилкьовъ. Днеска нѣма нито сламка отъ туй имущество, но и домътъ на Нено осиромашелъ.

Въ сѫщето село сестрата на Иованъ Диловъ, дигнала го за миразъ и зела бащино 30 овци та ги отвела въ домътъ на мѫжьтъ си Мило Цоловъ. Минѫло се три дни и вълцитѣ прѣзъ една нощь нападнѫли на стадото на Мила и поѣли не само всичкитѣ 30 овци, но още и неговитѣ 10 овци.

Съобщаватъ ми Дѣдо Стоянъ Петковъ и Дѣдо Мило Стояновъ отъ сѫщето село.

Подобни примѣри имамъ още 20 — 30 но излишно считамъ да ги излагамъ.

Както се вижда, народния обичай е противъ всѣкой миразъ на моми.

78. ***При дѣлбата какво става съ имуществото на снахитѣ, което сѫ тѣ донели отъ баща си иди, което имъ е харизано отъ стареца.***

Ний видѣхме, че момата, когато се ожени, донася даръ въ кѫщата на момъка. Тоя даръ, колкото остане е нейно имущество и тя си го зима при дѣлбата на задругата.

Ако паритѣ, които е тя получила отъ «*аризмо*» или «*светому*» сѫ били земени отъ стареця за нѣкаква нужда за задругата, при дѣлбата най-напрѣдъ се даватъ тия пари, но безъ никаква лихва.

Ако е довела отъ баща си нѣкое добиче, като биволица, крава или овца, при дѣлбата, дава ѝ се сѫщо таково добиче: биволица или крава и сѫщо толкова овци. *Прѝводѣтѣ* т. н. турметата или телцитѣ, които сѫ развѫдени отъ нейната биволица или нейната крава, както и яганцата отъ нейнитѣ овци сѫ на задругата и тѣхъ дѣлятъ мѫжьетѣ споредъ начинътъ, който се указа по-горѣ.

Сѫщото става и съ туй добиче, което ѝ е харизано отъ свекъра, когато ѫ свалялъ отъ колата като булка.

Ако нейната биволица, крава или нѣкоя отъ нейнитѣ овци сѫ умрѣли, тогава се гледа: ако биволицата, кравата или овцата

е умрѣла слѣдъ като се отелила, обягнила — тогава умрѣла е биволица, умрѣла е крава, умрѣли сѫ овци на задругата а не на снахата. Ако ли сѫ умрѣли прѣди да се отели или обягни, т. іе. ако нѣмало *приводъ*, — тогава умрѣли сѫ: биволица, крава или овци на снахата, и при дѣлбата тя нѣма право да иска своя биволица, своя крава или свои овци.

Ако е донела нѣщо бакъръ, или ако ѝ е харизано послѣ тои бакъръ зима си семейството.

79. ***Ако нѣкой отъ мѫжьетъ е билъ свещенникъ, учитель, търговецъ, ималъ е нѣнакъвъ занаятъ или е слугувалъ нѣкѫдъ — то тая печалба, която сѫ тъ внели въ задругата, какво става при дѣлбата.***

Много пѫти нѣкой отъ мѫжьетѣ въ задругата се запопи и попува на селото. Нѣма съмнѣние, че съ това той печели. Тая печалба той е длъженъ да внася въ задругата.

Въ друга задруга нѣкой отъ мѫжьетѣ е учитель и учителствува; печалбата отъ учителствуването си и той трѣбва да внася въ задругата.

Въ трета задруга нѣкой отъ мѫжьетѣ е кръчмаринъ, търговецъ, воденичаринъ, кожухаринъ, селски терзия (шие селски дрѣхи), коларинъ, бъчеваринъ или другъ занаятъ. Съ туй си занятие той печели, и, ако не е отдѣленъ отъ задругата, печалбата той внася въ задругата.

Станѫло е нужда нѣкой да отиде приставъ, та да се земе нѣкой и друга пара. Печалбата и той вниса въ задругата.

При дѣлбата на задругата нито свещенникътъ, нито учительтъ, нито търговеца, нито занаятчията, нито другъ нѣма право да тражи тая своя печалба или часть отъ нея.

Съображенията сѫ: че ако свещенникътъ е попувалъ, ако учительтъ е учителствувалъ, ако търговецътъ е търгувалъ, ако кожухарътъ или терзията е шиялъ и пр. пр. други сѫ работили своя занаятъ, то и неговитѣ братия въ задругата не сѫ стояли

праздни; единъ е оралъ, другъ е билъ при овцетѣ, трети е косилъ и пр. и тѣхния трудъ е влизалъ въ задругата, отъ дѣто се хранилъ свещенника, учительтъ и другитѣ съ дѣцата си заедно.

Трудътъ е сѫщо трудъ; печалбата е еднаква.

Прави се обаче едно малко изключение за въ полза на свещенника, учительтъ, кожухарътъ и другъ занаятчия: инструментитѣ или орѫдията сѫ собственность на тогова, който е работилъ съ тѣхъ и немогѫтъ да влѣзѫтъ въ купа, въ задружното имущество. Така напримѣръ: патрихилътъ, кръстътъ, трѣбника — сѫ на свещенника; книгитѣ, ако има такива — сѫ на учителя; ножицитѣ — сѫ на терзията; кацитѣ за правьнье кожи, калафарътъ и др. — сѫ на кожухара; инструментитѣ по коларството сѫ на колара и пр. Но тѣ па не могѫтъ да земѫтъ дѣлъ отъ земледѣлческитѣ орѫдия, като: плугъ, мотики, коси, косаре, сръпове и пр., защотъ тѣ сѫ орѫдия на земледѣлцитѣ, тѣ се дѣлѫтъ само между орачетѣ.

Примѣръ: Въ Вълчедръма, Ломска околия, Ломски окрѫгъ една задруга Семиьоновци се раздѣлила прѣзъ 1879 год. Задругата се състояла отъ двама братия: Пръванъ по-старъ и Лозанъ по-младъ. Освѣнъ момитѣ и другитѣ дѣца, Пръванъ е ималъ двама синове: Вако и Русинъ, а Лозанъ е ималъ двама: Евстатий и Иванъ. Синоветѣ на Пръвана били по-стари, а синоветѣ на Лозана — по-млади.

Пръванъ е билъ търговецъ: купувалъ овци, овни, вълна, кукурузъ и друго, а Лозанъ се занимавалъ исключително съ полската работа — орачь.

Синоветѣ на Първана сѫ били на кръчмата и сѫ се занимавали сѫщожде съ тръговия, а синоветѣ на Лозана — Евстатий ученикъ въ Ломъ, а Иванъ абаджия въ Враца.

Синоветѣ на Първана: Вако и Русинъ сѫ тръгували повече отъ 20 години.

При дѣлбата на Първанъ и Лозана било рѣшено между

двамата братия да си дѣлятъ всичко по стария обичай. т. іе. братски, но отпослѣ сж срѣщнѫли затруднение: Вако и Русинъ сж. искали да земѫтъ или тѣ дѣлъ равенъ съ баща си и чича си, или капиталътъ въ кръчмата, както и самата кръчма (зданието), която е направена отъ тоя сѫщъ капиталъ да не влиза въ купа, а да остане като тѣхно имущество (на Вако и Русинъ), защото то е печелено отъ тѣхъ. Синоветѣ на Лозана (Евстатий и Иванъ) сж се въспротивили и сж се домогвали, въ такъвъ случай и тѣ да влѣзнѫтъ като съучастници въ дѣлбата на равно и цѣлото имущеество да се подѣли не двѣ, а шесть дѣла.

Споръ̀тъ е траялъ цѣла една година, и селото бѣ отстрана на Лозана, който искаше щото при дѣлбата да се незиматъ дѣцата, а да се раздѣли всичко братски.

Най-сетнѣ двамата братия рѣшили да се подѣлятъ братски и тъй сторили.

Въ село Котеновци е имало задруга Поповци, която се състояла такожде отъ двама братия: Попъ Ангалъ и Алексо.

Попъ Ангелъ е ималъ трима синове, а Алексо само едномомиченце.

Раздѣлили сж се прѣзъ 1884 год. и всичко сж дѣлили братски, безъ да се гледа на това, че попъ Ангелъ е внелъ повече печала.

Имали сж сестра, която искала да ѝ дадѫтъ дѣлъ бащино, но неможала нищо да земе, освѣнъ онова, що ѝ харизалъ Попъ Ангелъ като управитель на задругата.

80. ***При дѣлбата ако има забѣгнѫлъ синъ и братъ или умрѣлъ — то дѣцата имъ иматъ ли право на дѣлъ и канво става съ тѣхния дѣлъ.***

Когато ще се дѣли задругата, ако има нѣкой синъ или братъ или забѣгнѫлъ неизвѣстно нѣгдѣ, или пакъ умрѣлъ, неговия дѣлъ се не губи: имота се дѣли така, като да е тукъ, или живъ и дѣлътъ му се дава на дѣцата му.

Ако дѣцата сѫ малолѣтни, то тѣ оставатъ при тоя свой чича, който остава на старото селище, въ старата кѫща, при когото остава и тѣхния дѣлъ. Тоя дѣлъ тѣ ще си земѫтъ, когато порастнѫтъ и чича имъ е длъженъ да го пази. Ако стоката се умножи, то тѣ ѭ дѣлѫтъ наравно съ чича си; ако имотъ се уголѣми, тоя имотъ ще дѣлѫтъ съ чича си. Съ други думи, тѣ оставатъ въ старата кѫща на сѫщитѣ основания, на каквито сѫществува една задруга, въ която управительтъ е чичо.

Ако отъ тѣхъ при дѣлбата е пълновръстенъ, тогава дѣлътъ на баща имъ се дава въ рѫцѣтѣ на тоя тѣхенъ най-старъ братъ, отдѣлятъ ги както всичкитѣ други и тъй се образува нова задруга, дѣто старецътъ е лало. Ако майка имъ не е се поженила, излиза и тя съ тѣхъ въ новата кѫща.

81. ***Ако има нѣкакви задължения, дадени отъ старецътъ било къмъ частни лица, било къмъ общинско или правителственно учрѫждение, какво става съ тѣхъ при дѣлбата на задругата.***

Ако старецътъ на задругата е взелъ нѣкаква сумма подъ лихва, ний видѣхме какво става съ тая сумма (57). Ако нѣма възможность да се плати тя сега отъ купа, ще се раздѣли между синоветѣ или братията и всѣкой ще поеме върху себе си припадающия се дѣлъ, или пакъ ще подновѫтъ задължителния записъ, който вмѣсто на името на старецътъ, се прѣхвърга на името на всичкитѣ синове, братия или братенци, които сега сѫ платци солидарно.

Ако старецътъ, прѣди да се растури задругата е свързалъ нѣкакво условие съ нѣкого; като напримѣръ да му изоре нѣкоя ньива, да му прѣкара нѣщо отъ село въ градъ, или да му изработи друго нѣщо, то туй задължение се приема отъ всички и всѣкой трѣбва да извръши припадающата му се часть. Ако, кажемъ, старецътъ се задължилъ да изоре нѣкому нѣкоя ньива отъ 30 дни оранье, а синоветѣ сѫ трима, то всѣкой ще изоре по 10 дни ора-

нье. Ако ли задължението е за нѣкаква работа, която не може да се дѣли, тогава ѫ извършватъ всички солидарно. Да кажемъ старецътъ се свързалъ съ нѣкого да му прѣкара три пласти сѣно; да докара каманье изъ планината; да прѣкара нѣкаква гора (кересте, градиво), да ископае нѣкоя вада, кладенецъ или друго — тогава всичкитѣ сѫ задължени солидарно да извършѫтъ туй задължение.

79. 82. ***Ако една отъ снахитѣ умрѣ въ задругата, то какво става съ нейното имущество.***

Ако снаха въ задругата умрѣ и остави дѣца, то всичкото нейно имущество остава на мѫжътъ ѝ и дѣцата, и когато се дѣли задругата, нейното имущество се дава на мѫжътъ ѝ и дѣцата. Ако обаче тоя мѫжъ повтори и съ втората си жена има дѣца, то тия дѣца природени нѣматъ пръстъ въ имуществото, което е останѫло отъ първата му жена и което е имущество на нейнитѣ дѣца. Това се много строго пази, особенно ако сѫ пари, нанизъ, герданъ, обеци, гривни, пръстенъ и други срѣбрани и златни нѣща.

Ако жената нѣма дѣца, нѣщата, които е донела оставатъ на мѫжътъ ѝ. Но ако има много срѣбрени или златни работи, майка ѝ може да земе нѣкои нѣща. Но туй става всѣкога не безъ кавга, и въ повечето случаи майка ѝ не зима нищо.

Примѣръ.

Въ Чупренье на Недѣлкьо Петковъ умрѣла снахата и неоставила никакви дѣца. Майка ѝ иска да ѝ се дадѫтъ нѣкои работи отъ нѣщата, които дъщеря ѝ занела въ Недѣлкьови. Недѣлкьо обаче претендира да му се повърне откупа, когото той далъ на баща ѝ заради нея и да му платѫтъ разноскитѣ, които е той правилъ по свадбата.

Ако бѣше жива дъщеря имъ, щѣхѫ ли да си искатъ тия нѣща? Не щѣхѫ. Слѣдователно и сега нѣматъ право.

[Съобщено отъ Дѣдо Живко Петковъ].

Такъвъ подобенъ примѣръ срѣщнѫхъ и въ Метковецъ, съ-

общенъ отъ Дѣдо Николо Попъ Ценовъ, въ Малоратъ сообщенъ отъ Иванъ Петровъ Девенский].

3. Семейство.

А. Положението на мжжьтъ и жената.

83. *Какво нѣщо е семейство и какъ се съставя.*

Ний видѣхме, че момъкъ щомъ се ожени, съставя семейство. Додѣто е въ за́другата, съществуването му едва ли се забѣлѣзва отъ обществото, тъй като то не е и неможе да бѫде юридическа единица. Щомъ излѣзне обаче изъ за́другата, семейството става една обществена юридическа единица, почнува да дѣйствува самостоятелно, става да е способно за всичко и получава право да прави задължения къмъ всѣкого и за всичко.

Туй семейство е повикано слѣдъ врѣме и то само́ да се прѣобърне въ задруга.

84. *Правата и длъжноститѣ на мжжьтъ въ семейството.*

Мжжьтъ въ семейството е «*кътукъ на кжщата*», «*врьжи глáва на жената*» и въ всичко се слуша неговата дума. Всичко що е имущество на семейството, е имотъ на мжжьтъ и той има право да се разпорежда както ще. Всичкитѣ права на жената или на дѣцата се поглъщатъ отъ правата на мжжьтъ. Той може да продава, той може да купува безъ да пита нѣкого, безъ да може нѣкой да го спрѣ. Той може да гълчи, да мъмре, па и да бие жена си и никому нѣма да дава отговоръ. Единственния контролъ надъ неговитѣ дѣйствия сж неговата съвѣсть и общественното мнение. «*Какво ще кажжтъ хората*» е такъвъ лостъ въ дѣлата на мжжьтъ, щото всичкитѣ свои дѣйствия управлява спорédъ него, и всѣкога туй води къмъ добро и семейно щастие, «*Кой се не срамува отъ хората, онъ се не бои и отъ Бо-*

га» и «*Това що е срамотно, оно е и греовно*» — сѫ пословици и изрѣчения, въ рамкитѣ на които се движи единъ мѫжъ и жена като мѫжъ и жена, като баща и майка и като членове въ обществото. Ако прѣзрѣ туй «*какво ще кажѫтъ хората*». и ако усвои другото «*що ме е грижа какво ще кажѫтъ хората*» и «*нека кажѫтъ каквото щѫтъ*» — тогава всѣкога той ще върши произволи груби, но туй ще го доведе до семейно нещастие, семейно растройство и такъвъ «*нѣма да сѣбере домъ и кѫща.*»

Ето защо мѫжътъ каквито права̀ неограничени и да има въ семейството, всѣкога ще има прѣдъ очи щастието на семейството, доброто на дѣцата си и въ много случаи нѣма да извърши нѣщо, додѣто не попита и жена си.

Длъжностьта на мѫжътъ е да изоре и посѣе ньивитѣ; да покоси ливадитѣ; да докара дърва; да иде на воденица, за да смѣле брашно; да си гледа воловетѣ; ако има овци да иде при овцитѣ— работи, които съставляватъ исключително негова длъжность и които жената неможе да върши.

Ако гумното трѣбва да се загради съ окопъ или плетъ, то туй е длъжность на мѫжътъ.

Ако трѣбва да се заколье овца, ягне, кокошка, пуйка, гѫска, пловка или друго — това е работа на мѫжътъ.

Ако трѣбва да се насѣкѫтъ дървата, туй е работа на мѫжътъ.

Да се зашуми сламата; да се направи счупено нѣщо — е тоже работа на мѫжътъ.

85. *Правата и длъжностьта на жената въ семейството.*

Правата на жената сѫ до толкова ограничени, щото нѣма да сгрѣшимъ, ако кажемъ, че нейното единственно право се състои въ това «*да плаче*». И дѣйствително, ако прослѣдимъ живота ѝ въ семейството вѫтрѣ, живота ѝ вънъ отъ семейството и

въ всѣко. ний не можемъ да откриемъ никакъвъ нѣкакъвъ храмъ, а само длъжности, само унижения.

Тукъ казано, противорѣчи ли нѣкакъ на онова фактъ, който ни открива важната нейна роль, която тя играе въ живота на задругата и които ни показватъ противното, съ самото мѫжево върху мѫжътъ си и дѣлата си жената е въ положение да разруши цѣла една задруга, както е процѣствувала прѣзъ нѣколко случая? Чудно е наистина за единъ наблюдатель тукъ явление. Както знаете, какъ тя се мѫчи, какъ тя се труди, какъ тя трѣпери предъ мѫжътъ си, какъ тя страда отъ неговитѣ прояви, какъ тя търпи неговитѣ насилия, какъ е въобще унижена, ний неведнажъ сме вѣрвали, че слѣпата жена ще може да води за носътъ слѣпия си мѫжъ и да го направи пакукъ на своитѣ женски капризи. Тукъ явление азъ си обяснявамъ само чрѣзъ неестѣствената хитрина на нейното сърдце. Тя като е изложена постоянно на злоставание, на унижение — намира защита въ това: *да плаче* и *да мами съ хитрости*, задъ които се тя крие и съ които побѣждава, когато стане нуждно; казвамъ когато стане нуждно, защото всѣкога тя си не служи съ тѣхъ, а само когато дотрѣбва.

Длъжноститѣ ѝ съ безбройни. Тѣ съ подробно описани въ втората книга отъ Жива-старина стр. 218—228 и могатъ да бѫдатъ сведени на слѣднитѣ главни точки.

а) Кѫщната работа всецѣло тѣжи на гърбътъ на жената. Мѫжътъ не зима никакво участие въ тая нейна женска работа. Да се оготви, да се опере, да се тъче, да се кѫпе дѣте и много други подробности лѣжатъ на грижата на жената.

б) Въ полскитѣ работи, главния участникъ е пакъ жената. Да се копа, да се жъне, да помага при прѣвозването на снопето, да помага при вършидбата, да бере кукуруза, да събира сѣното и да помага да се пласти на пласть — тоже длъжность на жената.

в) Да ражда дѣца, да ги кѫпе, гледа, дои (кърми) даже и когато е на нѣвата — тоже въ длъжность на жената.

Б. ПРАВАТА НА РОДИТЕЛИТѢ КЪМЪ ДѢЦАТА.

86. *Каква власть има бащата надъ дѣцата, а каква майката.*

Властьта на бащата надъ дѣцата е много голѣма, почти неограничена. Той може да мъмре, да гълчи, па и да бие дѣцата си и за това никому да не дава отвѣтъ; той нѣма да отговаря и въ тоя случай ако отъ тежъкъ побой осакатѣе синътъ или дъщеря му.

Дѣдо Гено Петковъ Кьуковскій отъ Горна-Кремена. Живко Петровъ отъ Чупренье, Дѣдо Николо Попъ Ценовъ отъ Метковецъ, Дѣдо Стоянъ Петковъ отъ Камено-полье и много други, утвърдяватъ, че правото на бащата се продължавало чакъ до тамо, щото можалъ билъ да продаде сина си или дъщеря си. Ако и да не можихмъ да ми укажатъ нито на единъ примѣръ, но тѣ пакъ мислятъ, че това бащата може да направи, защото дѣцата сж негова «*плюмка*».

Бащата има право, ако синътъ е непокоренъ и непослушенъ да го испѫди изъ домътъ и да го лиши отъ наслѣдство; има право да го цѣнява приставъ; да го дава на занаятъ или да го зима отъ занаятъ; да го дава на училище, или да го зима отъ училище; да го дава раненикъ, кѫдѣто иска.

Въ женидбенно отношение думата на бащата: коя мома ще земе синътъ, или кой момъкъ ще земе дъщерята се не гази. Истина за момата има едни врати отворени, ако бащата не склони да земе тя момъка, когото обича — *пристанъваньето,* но и тия врата много пѫти сж послѣдно и крайно срѣдство, прѣзъ които много рѣдко прѣминаватъ, защото задъ тия врата стои страшно нѣщо — бащината клѣтва, която стигала до пети пòвой.

Синътъ е лишенъ и отъ тия врата: той не може да земе мома, която бащата не ще, защото нѣма на «*чии врата да ѫ*

доведе». [*„Земи я ама да видимъ на чии врата ще ѫ доведешъ!“* Казва бащата на сина си].

Правото на майката е малко ограничено: тия права, които бащата има надъ дѣцата, майката нѣма ни осмината. Тя може истина да гълчи, да мъмре, па и да бие, но туй е додѣто *надвива*.

Горнитѣ старци, които ми утвърждаваха, че бащата можалъ билъ да продаде дѣцата си, еднодушно отказаха туй право на майката.

Майката неможе да испѫди сина си изъ кѫщи: по напрѣдъ той неѫ ще испѫди (ако бащата е умрѣлъ) нежели тя него, защото слѣдъ смъртьта на мѫжьть (бащата) имуществото остава на синъть и майката е само една съвѣтница и то само ако е още слабичъкъ.

Въ женидбенно отношение гласътъ на майката е съвѣщателенъ и нѣма никаква тяжесть.

87. *Дъщеря-вдовица подчинява ли се на бащината или майчината власть тъй както момата-дъщеря.*

Дъщеря, която е останѫла вдовица слѣдъ смъртьта на мѫжьть си и дошла да живѣе въ домътъ на баща си втори пѫть, не е никакъ по-добрѣ отъ момата — дъщеря. Бащата и майката надъ неѫ имаѫ почти сѫщата власть, каквато и надъ дъщерята-мома, само съ тая разница, че къмъ неѫ сѫ нѣкакъ по снисохо дителни: «*Неѫ я и Господъ убилъ*» — казватъ и гледатъ ѝ прѣзъ пръсти.

Колкото до нейното имущество, до женидбата ѝ, до работата ѝ, било въ полето, било въ домътъ, бащата и майката имать сѫщата власть надъ неѫ както и надъ момата — дъщеря.

88. *Ако дъщерята е вече женена и въ друга задруга, или кѫща, бащата и майката имать ли надъ нѫ нѣкаква власть.*

Ако дъщерята се ожени и отиде въ чужда кѫща, правата на баща ѝ, както и на майка ѝ се прѣкѫсватъ, защото тия пра-

ва прѣминаватъ на мѫжътъ ѝ, на свекъра и свекръвата ѝ; тя става вече «*чужда жена*», върху която бащата нѣма никаква власть, нито може вече да се бърка въ работитѣ, които се отнасятъ до нея и до нейното имущество. Даже бащата или майката да видятъ, да присѫтствуватъ въ минутата, когато мѫжътъ, свекърътъ или свекръвата ѝ нѣщо мъмрятъ, гълчятъ па и биятъ — пакъ нѣматъ право да се смѣсятъ поне да ѫ защитятъ. «*Ако бия, я бия своя жена*» — отговаря мѫжътъ на баща ѝ или майка ѝ, и този доводъ е до толкова внушителенъ и силенъ, щото той или тя (майка ѝ) трѣбва да млъкне.

89. *Ако семейството не е самостоятелно, а въ задруга и бащата не е стареца въ нея, до колко неговитѣ права сѫ ограничени.*

Ако семейството е въ задруга, и бащата не е дѣдото (старецътъ) въ нея, то правата и властьта му сѫ много ограничени. Той вече не може да цѣнява сѝна си, неможе да го дава раньеникъ, неможе да го лиши отъ наслѣдство, неможе да го дава на занаятъ, неможе да се бърка въ женидбата: защото всичкитѣ тѣзи права принадлѣжатъ на дѣдото (баща, чичо или лалло). Бащата даже не смѣе да го бие, ако тамо е старецъгъ въ задругата.

Сѫщото е и за дъщерята. Бащата може да гълчи, да мъмре, па и да удари, но само ако отсѫтствува старецътъ.

Ако старецътъ е тамо това е пакъ негово право.

Кѫдѣ ще отиде дъщерята, колко ще се земе откупъ за нея, кога ще ѫ изведатъ, какво ще ѝ се хариже и други такива въпроси — рѣшава старецътъ въ задругата, а не бащата или майката.

90. *Каква е властьта на майката, ако мажьтъ ѝ е умрѣлъ.*

Ако бащата умрѣ, и майката остане съ дѣцата, тя има надъ тѣхъ сѫщитѣ права, каквито и бащата. Тия права обаче и тая власть се продължава до тогава, додѣто единъ отъ синоветѣ

стане пълнолѣтенъ и се ожени. Щомъ се ожени всичкитѣ права на баща му прѣминаватъ къмъ него, било въ отношение къмъ помалкитѣ му братия, било къмъ сестритѣ му.

Майката е пакъ майка, но не се бърка въ работитѣ на си, който става глава на семейството, па глава и на задругата.

Ако майката нѣма синове, а има дъщери, отъ които едната е мома, правата ѝ сѫ непокътнѫти. Ожени ли се момата и дойде «*зетъ на кѫща*», то правата на майката никакъ се не нащърбватъ, защото тоя зетъ на кѫща нѣма оная власть, каквато има синътъ, защото той е дошълъ на чуждо, на готово.

В. ОБЯЗАНОСТИТѢ НА РОДИТЕЛИТѢ КЪМЪ ДѢЦАТА И НА ДѢЦАТА КЪМЪ РОДИТЕЛИТѢ.

91. *Бащата счита ли се за задължень да храни, облича и гледа дѣцата си.*

Дѣдо Стоянъ Петковъ отъ Камено-полье, Дѣдо Николо попъ Ценовъ отъ Метковецъ, Дѣдо Стоянъ Белчовъ отъ Ново-село (Видинско), Дѣдо Сейно Илпевъ, Дѣдо Златанъ Нанковъ отъ Бѣла-слатина и много други, отъ които събирахъ настоящия материялъ, едногласно утвърдихѫ, че бащата е дължень да храни, облича и гледа дѣцата си до дека си «*отънимать комата*», т. іе. додѣто поотрастнѫтъ, та могътъ съ свойтъ трудъ, съ свойтъ потъ да се хранѫтъ. Баща, който би «*хвърлилъ на сокака*» дѣцата си, додѣто сѫ още слабички, не е баща и такъвъ баща да го «*бъскать дръва и каманье*»; такъвъ баща е вампиринъ, гьаволъ и сатана̀. Отъ тѣзи думи излиза, че народното обичайно право вмѣнява въ обязаность на бащата да отгледа дѣцата си додѣто отрастнѫтъ, а послѣ, тоя баща има право да иска отъ дѣцата си не само да хранѫтъ себе си, но още и него.

Туй се отнася само до семейство, а никакъ не до задругата, дѣто отгледването на дѣцата тѣжи не на бащата, а на грижата на цѣлата задруга.

42. 92. *Синьтъ счита ли се за задължень да гледа баща си или майка си, може ли да ги испѫди и какъ гледа народа на подобни постѫпки.*

Дѣдо Златанъ Нанковъ и Дѣдо Сейно Илиевъ отъ Бѣласлатина, Дѣдо Цеко Стояновъ Джòтоловъ отъ Ново село (Видинско), Дѣдо Димитръ Цековъ отъ Комощица, Дѣдо Луканъ отъ Прогорелецъ и други — когато имъ зададохъ горния въпросъ — се изсмѣхѫ «*подъ мустакъ*» и се спогледахѫ съ другитѣ присѫтствующи, като че искахѫ да ме упрѣкнѫтъ въ това, че азъ нарушавамъ старитѣ имъ обичаи и съблазнявамъ съ такива въпроси младитѣ. които слушахѫ. »*На нека ни испѫдѫтъ; пали ги отгледахме, отгранихме, сеги защо сме имъ*» — ми отговори Дѣдо Луканъ. «*Ако можатъ нека ме испѫдѫтъ*» — отговори Дѣдо Златанъ. «*Чунким ако ме испѫди, я не можемъ да земемъ макъръ и циганинъ за синъ, та онъ да ме догледа*» — отговори Дѣдо Цеко Стояновъ. «*Ако ги не е грѣхъ нека напрàватъ и тоя резилъкъ, та да имъ захвалятъ хората*» — отговори Дѣдо Димитръ — и всѣкой каза по нѣщо, но особенно бѣхѫ характеристични думитѣ на дѣдо Ното Микоцинъ отъ Камено-поле: «*и тая хубава. Ама като има като Васе Господине, опрости за дума, не само ще ни испѫдатъ, но тѣ ще ни прибиятъ като кучета. Но отгоре има Господъ*». Като му обяснихъ, че азъ и подобни менѣ това неодобряватъ и ако ний питаме за тия работи, то е за да се направи законъ за това. Той се прослъзи. Като си замина, дѣдо Мило Стояновъ ми расказа, че синъ му Иванъ Ютовъ, по-минѫлата зима го билъ испѫдилъ, но цѣлото село, съ кмета, попа и старцитѣ отишли при Ивана и му казали, че ако не прибере стареца, ще го испѫдѫтъ не само отъ кѫщата, но и отъ селото. Той се уплашилъ и прибралъ стареца, но *тежкò* му. «*Ама и Иванъ е хайта; скитà, скитà по чужди земльи на сеги се прибрà*» — свръши дѣдо Мило.

[illegible] синъ не може да остане баща си; не [illegible] баща може да остане синъ си и може да узнае [illegible], че обществото нѣкоме не може да допусне голѣми спорове между си. Обществото съвѣтъ, вмѣсто духовенството, искатъ да се сѣмкатъ въ [illegible] спорове, и да защищатъ слабия и невинния старецъ — даже искатъ да осѫдятъ неблагорния синъ изъ кѫщата на стареца.

Отрадни явления!

[illegible]93 *Ако дъщерята е оженена въ друга кѫща или задруга счита ли се за задължение да гледа баща си и майка си.*

Казахме, че момата (дъщеря) веднѫжъ оженена и отишла въ друга кѫща, тя става чужда жена. Това оженванье скъсва всичкитѣ връзки съ бащината ѝ кѫща; тя нѣма нити право на собственность, нити на владѣние или ползование. Всичкото имущество на баща ѝ, дѣда ѝ, ако има братъ за нея става чуждо; тя не може да земе ни сламка повече отъ онова, що ѝ е харизано на свадбата.

Види се отъ тѣзи доводи и причини горнитѣ старци ни отговориха, че ако има синове и снахи, дъщерята не е задължена да гледа нити баща си, нити майка си, защото има на главата си другъ господарь: свекъръ, мѫжь и свекрѫва.

Може да го опере, да го закрѫпи, да му скрои риза и гащи, може да го *обúще* отъ гадь, а може и да го нахрани, но само нѣколко пѫти, а да живѣе при нея (дъщеря си) постоянно туй не може да бѫде, не е ни било. Що е длъженъ свекърътъ, мѫжьтъ да го гледатъ: синъ има: лошъ, добъръ — при него; снаха има: лоша—добра, при нея.

За туй баща и майка, ако сѫ злѣ при сина си и снаха си, друго нищо немогѫтъ стори, освѣнъ да тръпѫтъ и да теглѫтъ, а Господъ ще отплаща.

Ако старецътъ е ималъ синь, а послѣ умрѣлъ и снаха му се поженила; той по-лѣсно отива да живѣе при братенцитѣ си или бракьята си, ако ги има отколкото при дъщеря си, ако тя има свекъръ и свекръва. Ако е сама съ мжжътъ си (дъщеря му) пакъ може да отиде при неѭ да живѣе.

Сѫщо е и за майката: ако синъ ѝ умрѣлъ и снаха ѝ се поженила, тя по-лѣсно отива при едного отъ синоветѣ си, ако ги има нѣколко, или при нѣкого отъ дѣверигѣ си, отъ колкото при дъщеря си, ако тя има свекъръ и свекръва. Ако е сама съ мжжътъ си, майката може да отиде при неѭ.

Баба Стана отъ Криводолъ Лом. Околия, която живѣеше при едного отъ дѣверетѣ си, а имаше три оженени дъщери, като ѭ попитахъ: защо не отиде да живѣе при тѣхъ, ми отговори: «*Они си иматъ свекъръ, свекръва, етръви, девере и сичко тамо не е ньейно; какво можемъ да идемъ на чужда кѫща?*»

94. *Кой отъ синоветѣ или коя отъ дъщеритѣ е дължна да погребе баща си и майка си, да ги приличва и да имъ полага.*

Бащата, ако е въ семейство отдѣлено отъ задругата, умира на «*рѫката на сина си*» и той е задълженъ да го погрѣбе, да му полага всичкитѣ установени отъ обичаитѣ *прѝноси* — до година, да го прелива не само до четиридесеть, но и срѣщу всѣкоя недѣля и срѣщу всѣкой по-голѣмъ праздникъ. Преливанието, понеже е работа на жената, то него го извръшва не синьтъ, а снахата.

Ако дъщерята е оженена на кѫща т. н. зетьтъ е дошълъ «зеть на кѫща», тогава горнитѣ обязаности лѣжѫтъ върху неѭ.

95. *Клетвата на бащата или на майката какво значение има ва дѣцата.*

Баба Стàна отъ Криводолъ Ломска Околия, Баба Гана отъ Вълкова слатина Кутльовска Околия, Баба Пена Ристова отъ Сту-

белъ, Баба Иона и Баба Стана Първанова отъ село Раковица Кулска Околия, Баба Тодора и Баба Вида отъ Станьовци Бѣлоградч. Окол., Баба Сава Иваница отъ Бѣла-слатина и други, на тоя въпросъ отговорихѫ, че бащинитѣ и майчинитѣ клѣтви гонѭтъ и стигатъ до десето колено; бащини и майчни сльзи горѭтъ и палѭтъ до десегни новой; рѫка, която е ударила баща или майка изсъхния; уста, които сѫ опцували баща и майка се или искривятъ или онемѣватъ.

Ако нѣкому мрѭтъ дѣцата; ако нѣкому се раждатъ дѣца съ поличба; ако нѣкой домъ опустѣе; ако осакатѣе или го постигнѭтъ други нещастия — казватъ «*това е клетиньà*» — състигнѫли бащини и майчини клетви.

Споредъ горнитѣ бабички, майчинитѣ клетви сѫ по тежки отъ бащинитѣ.

Множеството примѣри, които ми се указахѫ и които нещастия приписвахѫ на бащини и майчини клетви, като че утвърждавахѫ вѣрванията на народа. И дѣйствително, било синове, било дъщери, па и другитѣ гледатъ на бащинитѣ и майчини клетви, като нѣщо много важно и на голѣмо нещастие. «*све, све, ама не кълни ми дѣцата, мамо; мене ме и Господъ уклелъ!*» — казва дъщеря или снаха на майка си. «*Тежкѳ-му, млого ще прокопше като плаче баща му и го клѣне!*» — казва общество̀го. когато види, че нѣкой баща, оскръбенъ, обиденъ отъ сина си или дъщеря си — плаче и ги кълне.

41. 96. *Може ли бащата или майката да убие дѣтето си, ако може, то при какви обстоятелства и какви сѫ слѣдствията.*

Дѣдо Петръ Кекеранеца отъ Влашка-махла, Дѣдо Николо отъ Ярловица, Дѣдо Николо Бабинъ-Прединъ отъ Орсоя — Ломска Околия, Дѣдо Мило Стояновъ Камено-полье, Дѣдо Стоянъ Белчовъ отъ Ново-село (Видинско) и други, на горния въпросъ ми отговорихѫ: «*де се чуло и видело баща или майка да убие дѣ-*

тето си; има такива бездушни майки, ама они убиватъ копилчитата, та да скриятъ срамътъ си».

Случвало се още баща или майка да удари дѣтето си и отъ това ударване дѣтето да умрѣ, но това е станѫло по погрѣшка, не щеяли си, а послѣ се биѭтъ, скубѭтъ — но нищо не помага.

«Какво става съ тоя баща, съ тая майка, които сѫ убили дѣтето си? — попитахъ азъ — : «затваранили сѫ? — «*Отиде да ги затварятъ?*» — ми отговори Дѣдо Петръ; «*Они сѫ затворени, та заминало!*» — ми отговори Дѣдо Мило; «*Стига м'ги и това!*» —отговори Дѣдо Николо.

Случвало се, приказва се само, че у Кръджалиитѣ, когато селата сѫ бѣгали и се крили по горитѣ, планинитѣ и подземни дупки, — майка сама е удушавала у полата съ или на сисата си дѣтето, което е плакало и не млъквало, само и само да не познаѭтъ Кръджалиитѣ, дѣка има скритъ свѣтъ или скрита чельадь (жени, булки и моми) и да ги намѣрѭтъ — но «*тогива това е ставало отъ зоръ, голѣмъ зоръ*» — казватъ горнитѣ старци.

На Марина Топчийский отъ Васильовци се родило дѣте — халче съ голѣма глава, а крака малки и безъ кости и климанъ, като че сѫ отрѣзани. — Маринъ го убилъ.

На дѣдо Серафимъ отъ сѫщето село снаха му родила такова сѫщо халче: съ едно око на тила, а едно око на челото и, дѣдо Серафимъ самъ го убилъ» — «ама тия дѣца сѫ алчета били и требвало е да ги убиятъ» — свръши дѣдо Петръ отъ Влашко — село и Иванъ Томовъ отъ Василовци, които ми съобщихѫ горнитѣ двѣ случки.

Отъ изложеното до тукъ се установява:

Дѣтеубийството не само не сѫществува, но още се счита за съвършенно грѣховно.

Случайното дѣтеубийство, отъ невнимание, въ сърдньа, или отъ нужда сѫществува, но тѣзи случки сѫ изключителни, прѣдиз-

викани и за туй сѫ ненаказуеми и извинителни отъ общественно то мнение.

Дѣтеубийството на дѣца съ недостатъци, които споредъ народното суевѣрие сѫ свръхестественни, лоши духове, не само се позволява и не осѫжда, но даже и налага отъ народнитѣ обичаи.

97. *Може ли бащата да продаде дѣтето си, или да го заложи.*

41. Горѣспомѣнѫтитѣ старци утвърдихѫ, че бащата можалъ билъ да продаде дѣтето си, но «това — казва дѣдо Стоянъ:— «*сѫ само прикаски, оти до днеска никой не е го направилъ. Ти кой е лудъ да си продаде дѣтето?*»

98. *Сѫществува ли такова мнение, че бащата или майката като остарѣятъ много, синоветѣ имъ ги убиватъ за да се не мѫчѫтъ.*

На тоя въпросъ всичкитѣ горѣ-указани старци се изсмѣхѫ. Дѣдо Стоянъ отъ Камено нолье притури: «И тая добра! Хичь това бива ли?» — и като помълча, свръши: «Нема, Господине, нема такъвъ адетъ у нашата земля до сеги, та отъ сеги, ученитѣ може и това да уведатъ». Дѣдо Сейно отъ Бѣла-слатина, като се изсмѣ каза: «*А бе, до сеги нема такъвъ адетъ, та отъ сеги, кой знае. Новъ светъ настана!*»

Г. ИМУЩЕСТВЕННИ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ РОДИТЕЛИТѢ И ДѢЦАТА.

99. *Додѣто е живъ още бащата, могѫтъ ли дѣцата, било синове или дѫщери да искатъ дѣлъ отъ имуществото, който имъ се пада, слѣдъ смъртьта на бащата.*

Дъщерята въобще нѣма никакъвъ дѣлъ въ имуществата на баща си, ако има братъ. Тя зима онова, що ѝ е дадено на свадбата като «*аризмо*». Слѣдователно ни дума неможе да стане да иска тя дѣлъ отъ баща си когато е живъ.

Синътъ има наистина дѣлъ въ имуществото на баща си, но туй право той получава само слѣдъ смъртьта му, а никакъ додѣто е той живъ, защото всичкото имущество е негово и той може да го продава, да го залага.

Гореуказанитѣ старци утвърдихѫ, че таково нѣщо не сѫ запомнили да се случвало.

77. 100. *Ако майката е умрѣла и донесла имущаство отъ баща си, могѫтъ ли дѣцата да тражѫтъ майчино отъ баща си?*

Дѣдо Гено Петковъ отъ Горна-Кремена, Дѣдо Стоянь Белчовъ отъ Ново село, Дѣдо Николо отъ Ярловица и други казватъ, имотътъ на жената и имота на мѫжьтъ е единъ имотъ и мѫжьтъ като глава на кѫщата може да прави съ него каквото ще. «*Ако речемъ че синоветѣ или дъщеритѣ тражѫтъ майчино, отъ кого ще го тражѫтъ; нали отъ баща си? Ами майка имъ чия е? Ами они чий сѫ?* — «отговори Дѣдо Николо отъ Ярловица. «*Таково нещо не е бивàло до сеги*» — отговори Дѣдо Гено Петковъ отъ Горна-Кремена.

78. 101. *Ако бащата е умрѣлъ, а майката се поженила и отишла у друга кѫща, или втория мѫжь е дошелъ на кѫща, дѣцата могѫтъ ли да тражѫтъ бащино.*

На тоя въпросъ гореуказанитѣ старици и други отъ които събрахъ настоящия материялъ отговорихѫ:

Ако майка имъ е била самичка въ кѫщата съ дѣца слабички па отишла въ чужда кѫща и отнела едно друго тамо, а отвела и дѣцата, отчувъ имъ ще работи мѣстата, ще коси ливадитѣ, ще сѣче отъ бранищата дърва, ще впрѣга воловетѣ, ще пасе овцитѣ и др. — като баща. Като порасте едно отъ момчетата или момичетата ще ги ожени. Тогава ако иска момчето, може да си земе всичко бащино и да си се отдѣли отъ отчува си; да си отиде на старого селище. Съ него много пѫти ще отиде и майка му и братията и сестритѣ му. Това става тогава, когато отчува имъ

си има свои дѣца, било синове, било дъщери и оженилъ синоветѣ си.

Ако нѣма отчува имъ дѣца други, тогава си живѣятъ заедно и той умира на рѫцѣтѣ на доведеницитѣ си.

86. — За ньивитѣ, ливадитѣ, бранищата и лозята не можятъ да земятъ отъ отчува си нищо като наемъ, защото ги хранилъ, облича лъ, обувалъ и отгледалъ.

Ако е имало стока, като: овци, волове, коньи и др. то тая стока отчува трѣбва да връне на дѣцата. Но иощe стоката душа носи, и може да умрѣ, най-хубавото е да се продаде както става повече и паритѣ се дадятъ нѣкому отъ чичоветѣ да ги пази. Тия пари чичата ги връща на дѣцата безъ лихва. Ако ли отчувътъ е дошълъ на кѫща, тогава когато пораснятъ дѣцата нѣматъ право да тражятъ отъ него нищо, а отъ майка си. Майка имъ дава онова, що е останѫло. Но въ такъвъ случай чичоветѣ ще се намѣсатъ, за да охранятъ имота на дѣцата; стоката повечето пѫти се продава.

«Това — казва Дѣдо Стоянъ отъ Каменo-полье — «що ти казвамъ е много рѣдко, отн всѣкога у кѫщата ще има или чича, или по-старъ братъ или женен синъ и они чуватъ имота на дѣцата».

87. 102. *Ако нѣкое отъ дѣцата (момче или момиче) получи било по завѣщание, било харизмá, родителитѣ какво право имятъ надъ него.*

Дѣтето може да получи свой имотъ само по два начина: или по завѣщание, или по начинъ на аризванье. Другъ начинъ не сѫществува въ народния животъ, туй се говори за обстоятелство, додѣто е живъ бащата, защото слѣдъ смъртьта на бащата иде наслѣдството.

„Дѣдото (въ сѫщата смисъль на значението) обича внука си или внукинята си и на смъртния си часъ казва: «Слушайте, синко, котелътъ съ надписътъ, давамъ го (харизвамъ) на Петко или на Стояна (внукъ или внукиня); да му е прóсто (простено)

и благословено!» Туй е завѣщанно, защото котелътъ ще се даде на Петко, или на Стоянка, слѣдъ смъртьта на дѣдо му, когато той бѫде погрѣбанъ и когато му положѫтъ четиридесеть.

Бабата (пакъ въ сѫщата смисъль на думата) обича унучето си Стоянъ (който и́ е билъ пръвъ унукъ), и като лѣгнѫла болна, виква унучето си, бръква подъ възглавницата, дѣто е тя приготвила и му казва: «*цѣлувай ми ржка*!» Унучето цѣлува ржка, въ сѫщето врѣме въ ржката му останѫлъ, или покоснякъ, или гривни, или обеци, или друго срѣбрено или златно нѣщо. Туй е «*аризано́*.»

Както котелътъ по завѣщание, тъй и гривнитѣ по харизванье — сѫ имотъ собственность на Петко или Стоянка, защото тѣмъ сѫ дадени. Нѣма съмнѣние, че тия нѣща ще ги земе майката или бащата, защото Петко или Стоянка сѫ дѣца и то тѣхни дѣца.

Бащата, па и майката би трѣбвало да ги чува, да ги кѫта, и да ги прѣдаде на Петко, или на Стоянка, когато се тѣ оженѫтъ.

Но бащата продалъ котелтъ, или гривнитѣ. Нито Петко, нито Стоянка иматъ право да тражѫтъ отъ баща си туй свое и му щество. «Баща е; тѣ сѫ негови, негово е и тѣхното имущество; а да тражи ли и той отъ тѣхъ да му повърнѫтъ, що е похарчилъ по ньихъ» — свърши дѣдо Илио Марчовъ отъ Толовица.

103. *Ако синътъ е отдѣленъ и бащата направи дългъ или простѫнка, която влѣче глоба — дългътъ и глобата плаща ли синътъ само и само да не бѫде баща му затворенъ.*

Бащата е отдѣлилъ синоветѣ си и останѫлъ да живѣе при едного отъ тѣхъ. Ако направи дългъ, или ако направи нѣкаква простѫнка, та го глобѫтъ — тука нѣма съмнѣние, както дългътъ, тъй и глобата плаща тоя синъ при когото живѣе. Но тоя синъ не е въ положение да плати това, или е умрѣлъ, а другитѣ му

синове, които сѫ отдѣлени иматъ сила, защото сѫ зàможни. Грѣхъ е ако не платѧтъ тоя дългъ или тая глоба заради бащα си, защото при всичко че сѫ отдѣлени и живѣѧтъ настрана, тѣ никога и съ нищо немогѫтъ се отплати на бащα си за разноскитѣ, които е той направилъ, додѣто ги е отгледалъ и отхранилъ.

Д. ДѢЦАТА ВЪ СЕМЕЙСТВОТО.

Л. — 104. *Правовитѣ прѣимущества на момчето прѣдъ момичето.*

Отъ изложеното до тука ний видѣхме, че момчето и момичето не сѫ еднакви и нѣматъ еднакви права. Момчето, освѣнъ прѣимуществата, които има прѣдъ сестра си като мѫжъ, но той има и по-голѣми права въ отношение на имуществото.

Само момчето наслѣдва бащиното си имущество, а момата зима онуй, което ѝ се даде като милость.

Защо е това така направено? попитахъ азъ. «*Защото моята кръвь, моя коренъ се продължава прѣзъ сина ми, а не прѣзъ дъщеря ми*» — отговори дѣдо Димитръ Цековъ отъ Комощица. Туй мнение на дѣдо Димитра сподѣляхѫ и другитѣ всички старци.

Е. ЗА ПЪЛНОЛЕТИЕТО НА ДѢЦАТА.

105. *Какво значи едно момче и едно момиче да бѫдѫтъ пѫлнолѣтни.*

Дѣдо Димитръ Цековъ отъ Комощица, Дѣдо Николо Миловъ отъ Ярловица, Дѣдо Герго Върбановъ отъ Толовица, Дѣдо Сейно отъ Бѣла-слатина неможихѫ да ми обяснѧтъ: отъ кога едно момче и едно момиче стѫпва въ пълнолѣтие.

«Ако ме питашъ отъ коя година момчето и момичето се считатъ като работници, равни съ всичкитѣ други работници и зиматъ равенъ дѣлъ, то е отъ 12 или отъ 15 години. Ако ли ме

питашъ отъ коя година момче може да се жени и отъ коя момичетова се познава отъ мустакитѣ на момчето и отъ ситѣ на момичето. Ако ли ме питашъ, кога едно момче стѫпва на мѣстото на баща си, ако е той умрѣлъ — то е отъ какъ се ожени и одòми» — отговори Дѣдо Димитръ отъ Комощица.

Ако е съ баща си, съ чичевотѣ си, или съ лàло си, единъ мѫжь може да стане и на 50 години и пакъ да се непита за нищо, само ако има по́-стари мѫжье отъ него въ кѫщи, ако ли е настрана, отдѣленъ, единъ мѫжь, ако нѣма по́-старъ отъ него стѫпва на мѣсто то на баща си щомъ се ожени. Па ния така мислиме, че ако едно момче се ожени, то вече е мѫжь. Не дойдели (умѣтъ) до седмата, нема да дойде ни до седъмдесетата» — казва прикаската» — свръши дѣто Сейно отъ бѣла-слатина.

Така и въ такава смисъль се исказахѫ и всичкитѣ други старци, които попитахъ върху тоя въпросъ.

Ж. ДРУГИТѢ ВЪЗМОЖНИ ДѢЦА ВЪ СЕМЕЙСТВОТО.

106. *Какви още други дѣца могѫтъ да се явѫтъ въ семейството.*

Другитѣ дѣца освѣнъ сѫщинскитѣ дѣца на единъ мѫжь съ жена му, могѫтъ да бѫдѫтъ: *доведеникъ* (доведеница), *заварникъ* (заварница), *природено*, *храньеникъ* (раньеница).

Мѫжьтъ на жената е умрѣлъ, като оставилъ малки дѣца. Вдовицата е млада и трѣбва да повтори, т. н. да се ожени ощеведнъжъ, но дѣцата отъ първия ѝ мѫжь сѫ ни до толкова малки, щото неможе ги отдѣли отъ себе си, или пакъ нѣма при кого да ги заведе, та ги завожда въ домътъ на втория си мѫжь. Тия дѣца сѫ *доведеници*.

Мѫжьтъ е останѫлъ вдовецъ и има дѣца; повтаря и зима втора жена; дѣцата му отъ първата жена сѫ *заварници*.

Мѫжьтъ е останѫлъ вдовецъ и оженилъ се вторий пѫтъ;

съ тая си втора жена той добива дѣца; тия дѣца сѫ *природени*.

Мѫжътъ и жената се водѫтъ нѣколко години, но нѣмѫтъ или не имъ трайтъ дѣца. Принудени сѫ да земѫтъ чуждо дѣте за свое, да го усиновѫтъ; туй тете е *храненичe*.

107. *Имущественнитѣ отношения на тия дѣца.*

Къмъ имуществото на семейството тия отъ различна категория дѣца нѣматъ еднакви права. Заварницитѣ, като дѣца на бащата, като дѣца отъ сѫщата кѫща, всичкото имущество, което принадлѣжи на туй семейство е тѣхно. Въ това имущество иматъ сѫщето право и природенитѣ, т. н. дѣца, които втората жена е родила съ втория си мѫжъ въ тая кѫща.

Храненицитѣ, които сѫ осиновени отъ бащата и майката въ туй семейство сѫ такожде дѣца отъ тая кѫща и иматъ сѫщитѣ права, каквито иматъ и заварницитѣ и природенитѣ.

Доведеницитѣ сѫ дѣца отъ друга кѫща, отъ друга кръвь и тѣ сѫ доведени въ тая кѫща само врѣменно, додѣто отрастѫтъ и станѫтъ дѣе способни да управляватъ имуществото, което е останѫло отъ баща имъ.

Колкото и да живѣѫтъ въ кѫщата на отчува си, доведеницитѣ нѣматъ никакво право не само върху имуществата, които сѫ затекли въ домътъ, но и върху онія, които сѫ припечелени, или купени отпослѣ: когато дойде врѣме да се отдѣлѫтъ отъ отчува си, тѣ, ако сѫ достигнѫли вече 12 годишна възрасть и сѫ били работници въ полето, тѣ иматъ право само на храната, която сѫ събрали прѣзъ лѣтото и то по начинъ който е указанъ погорѣ (74).

Сѫщо и заварницитѣ нѣматъ никакво право върху имуществото на доведенитѣ, което е останѫло отъ баща имъ и което трѣбва да е пазено отъ отчува имъ непокѫтнато.

3. СПЕЦИАЛНИ ПОЛОЖЕНИЯ ЗА ХРАНЕНИЦИТѢ, ИЛИ УСИНОВЛЯВАНИЕТО.

108. *Кои и какви дѣца се даватъ и зематъ за храньеници и въ какви случаи.*

Ний видѣхме, че храньеникъ зима само онуй семейство (мѫжь и жена), което или не е имало никакъ дѣца, или колкото дѣца е имало, све сѫ умирали.

Въ тоя втория случай играе роль онуй вѣрванье, споредъ което, ако земѫтъ нѣкое дѣте за храньеникъ, дѣцата имъ нѣмали вече да умиратъ; дѣцата имъ щели да траѫтъ. И множество примѣри, които ми се указахѫ и споредъ които семейства, които сѫ взели храньеникъ, дѣцата имъ траяли отъ врѣмето когато сѫ зели храньеника, поддържатъ туй вѣрванье.

За да се даде едно дѣте за храньениче, трѣбва майка му да е умрѣла и то да е останѫло слабичко; трѣбва въ семейството да нѣма друга жена, която би можала да отгледа туй слабичко останѫло сираче.

Отъ туй излиза, че храньениче може да бѫде дадено само отъ семейство, а никакъ, или съвсѣмъ, много рѣдко изъ задруга, защото въ нея всѣкога ще има жени въ всѣкакво положение които ще могѫтъ да отгледатъ и отхранѫтъ дѣтето въ каквато възрасть и да бѫде.

Дѣтето се дава храньениче тогава само, когато майката е умрѣла, а никакъ, или много рѣдко, когато е бащата умрѣлъ. За туй се и казва: «*Дѣте безъ баща е половинъ сираче, а безъ майка — целò*».

109. *Въ каква възрасть трѣбва да бѫдѫтъ дѣцата, когато се даватъ хранѣници.*

Споредъ устройството на задругата па и семействата, едно дѣте, за да се даде храньеникъ, за да се отдѣли отъ семейството, за да се отчужди отъ бащата и роднинитѣ и да припознава новъ

баща, нови роднини, трѣбва да има за туй силни непобѣдими причини; а тѣ сѫ горнитѣ; които изложихме.

Дѣдо Сейно отъ Бѣла-слатина, Дѣдо Стоянъ Белчовъ отъ Ново-село, Дѣдо Стоянъ Петковъ отъ Камено-полье, Дѣдо Вълчо отъ Ярловица, Дѣдо Герго Щърбия отъ Толовица и други ми отговорихѫ на тоя въпросъ както слѣдва:

«Като дадеме едно дѣте, ния трѣбва да го забовариме, да го отпишеме, да го отродиме; ама и оно трѣбва да ни забовари, да ни незнае, оти, като дете, лъже се, мами се, а това е криво на хората, дѣто сѫ го зели за храньениче. Ти видишъ, оти дѣтето трѣбва да е млого мъничко, та да неповни: — каза дѣдо Сейно отъ Бѣла-слатина съ Дѣдо Златанъ Нанковъ. «Ако нѣкой даде дѣтето си, онъ го дава отъ нужда, а не отъ кьефъ, а па по-голема нужда има ли отъ тая: да умре дѣте то отъ гладъ. Колкото ния знаеме, за храньеничета се зематъ дѣца на сиса или по-големшки» — каза Дѣдо Стоянъ отъ Камено-полье. «Момче или момиче отъ 12 години нагорѣ, дето сѫ си отъвнали комата и сѫ работници, секой би ги зелъ за храньеници, па и я ги земамъ, ама кой ти дава отгледани дѣца и работници». — каза Дѣдо Вълчо отъ Ярловица.

Въ такава смисъль исказахѫ и другитѣ старци своитѣ сѫждения на горния въпросъ. Излиза:

Дѣтето се дава за храньеникъ отъ нужда, т. іе. когато е останѫло сираче въ такава възрасть, въ която, ако нѣма жена да го гледа, може да умрѣ, и за това се дава за храньениче.

Който зима дѣте за храньеникъ, зима го въ такава възрасть, за да не помни своитѣ първи родители и роднини, а да знае вторитѣ родители и тѣхнитѣ роднини за такива; зима го дѣте.

Възрастно момче и възрастно момиче, които сѫ си отъмнѫли комата, които сѫ работници никакъ се недаватъ за храньеници, освѣнъ въ случай, ако момчето или момата сѫ останѫли безъ баща и майка, а нѣкой отъ чичеветѣ имъ нѣматъ никакъ.

дѣца и осиновляватъ нѣкое дѣте пакъ отъ своята рода, което е останѫло само.

110. *Имали случай да се даватъ за храньеници и такива дѣца, на който родителитѣ сѫ живи.*

Такива случаи сѫ до толкова рѣдко, щото въ цѣлия край старцитѣ не можихѫ да ми укажѫтъ поне на единъ случай, ако и да утвърдихѫ, че сѫ слушали такива нѣща да сѫ ставали. *«Таково нещо казватъ, че е ставало, ама отъ сиромашия: «Господъ ги наспорилъ некому като белия лукъ на све момичета, а и нема съсъ що да ги нарани и облече, и наместо да ги гледа голи, боси, гладни, дава нѣкое отъ ньихъ; ама я нѣмога ти каза дѣка е станало това; а приказва се»* — каза дѣдо Сейно. «Това става, ама когато бащата е пияница, а майката мръзлива. Я не помнимъ да е станало у нашето село» — отговори Дѣдо Вълчо отъ Ярловица.

Въ такава смисъль отговорихѫ и другитѣ. Излиза:

Ако бащата е бѣденъ, а Господь му далъ много чельадь, но момичета, които не може да исхрани и облѣче, защото е или мьрзеливъ или пияница та не гледа полската работа. Принуждава се тогава да даде нѣкое отъ тѣхъ храньениче.

Това става отъ крайна бѣдность.

111. *Ако мѫжътъ е вдовецъ и има жена повторка, заварницитѣ даватъ ли се храньеничета.*

Повторката жена е майка — мащеха, която неможе да обича дѣцата заварничета, а особенно ако има свои дѣца доведеници. Днесь кавга, утрѣ кавга, а най-послѣ мѫжътъ, ако е слабъ, рѣшава да отстрани своитѣ дѣца и ги дава храньеничета. Но и това става рѣдко.

Народнитѣ прикаски ни являватъ повече нѣщо: има случай, когато бащата е прѣгаралъ отъ дѣцата си и ги испѫждалъ въ пусти гори, за да ги изѣдѫтъ дивитѣ звѣрове Това истина ли

е? «Да не е било не би се ни приказвало» — отговори баба Пръва отъ Ярловица.

112. *Ако повторката жена е довела доведеници, случвало ли се такива доведеници да се даватъ за храньеници.*

Такъвъ случай не е бивало, защото, ако «*майката се заробила двекьи пѫть, она се заробила за дѣцата си*» — отговори баба Гана отъ Влъкова — слатина. «*макьата може ли да гледа дѣцата си у чужди рѫцѣ*» — ми отговори баба Йона отъ Раковица (Кулско). *Макьата ще проси, та па ще ги храни*» — ми отговори баба Сава Иваница отъ Бѣла-слатина. И дѣйствително не можихъ да открия нито единъ единственъ примѣръ.

113. *При зиманье храненьечето даватъ ли пари и колко?*

Горнитѣ старци на тоя въпросъ ми отговорихѫ, че никакви пари се недаватъ за храньеничето. Обаче, дѣдо Никола Лиловъ отъ Ярловица, Дѣдо Койчо отъ Вълчедръма и дѣдо Стоянъ отъ Каменополье допускатъ подобно нѣщо, т. н. допускатъ, че когато единъ човѣкъ дава нѣкому дѣтето си по бѣдность, зима заради него нѣщо, за дѣто го отгледалъ и отхранилъ — зима единъ видъ откупъ, както единъ баща зима откупъ за дъщеря си, когато ѫ жени.

Суммата на откупа е, колкото се погодѫтъ.

114. *Веднѫжъ земено дѣтето за храньение че може ли баща му да си го земе назадъ?*

Веднѫжъ едно дѣте, дадено за храньениче, баща му неможе да го земе назадъ по никакъвъ начинъ, защото щомъ го е далъ, то прѣстава да бѫде негово, а става дѣте на тогози, който го зелъ за храньеникъ.

Дѣдо Койчо отъ Вълчедръма, Дѣдо Моно Петковъ отъ Орсоя, Дѣдо Сейно отъ Бѣла-слатина казватъ, че, ако дѣтето, земено храньениче, но още не е отнесено у дома и не е прѣнощувало,

баща му може да стигне тия, които сѫ зели дѣтето и да си говърне. Отведено ли е веднъжъ у дома и прѣнощувало ли е — връщанье нѣма — сѫщо както и на момата, която макаръ още и невѣнчена, но е отведена и прѣнощувала у домътъ на момъка.

«Дѣдо Върбанъ Мъцаньковъ отъ Вълчедръма зелъ за храньеникъ дѣте изъ Шуманньовци; той зелъ храньениче за това защото му не траяли дѣца. Дѣтето било вече донесено и прѣнощувало, когато баща му пратилъ да си го земѫтъ. Дѣдо Върбань го не далъ и така си то останѫло дѣте на Върбана и до днеска, ако той и да е ималъ слѣдъ него трима синове и една дъщеря» — расказва дѣдо Койчо.

115. *Когато дѣтето се даде и отнесе въ кѫщата на новитѣ му родитѣли, извръшватъ ли се нѣкакви обряди и какви?*

Да се даде едно дѣте за храньениче, значи да се отради, да се даде въ чужди рѫцѣ; женидбата на момичето е по слаба отъ даваньето храньениче.

За да се склони баща да даде дѣтето си за храньениче водѫтъ се цѣлъ редъ прѣговори; най послѣ всичко е уговорено и деньтъ, когато ще дойдѫтъ да земѫтъ дѣтето е опредѣленъ. Баща, който ще земе дѣтето не дохажда; така сѫщо и майка му, а ще дойде баба му и още нѣкой роднина. Въ домътъ на дѣтето, колкото и да сѫ бѣдни, ще имап риготвено нѣщо да ядѫтъ и пиѫтъ. Ще се повика нѣкоя отъ роднинитѣ да накърми дѣтето (ако сиса) и слѣдъ това баща ще се прѣкрьсти, ще земе дѣтето и ще го подаде на бабата (бѫдѫща негова баба) и ще каже: «*да е прѫсто и благословено!*»

Дѣтето ще отнесѫтъ въ кѫщата, дѣто го зимаъ за храньеникъ. Тамо го посрѣщатъ всички роднини съ сѫщитѣ обряди, като че дѣтето е тѣхно и се връща отъ кръщенье. Нѣкои повикватъ и попъ, който да чете молитва, ако желае баща (новия

му баща) гуѫда му ново име. Слага се трапеза и става веселба, както и на кръщенье.

116. *Има ли случай да се земѫтъ за храньеници женени мѫжье?*

Дѣдо Драганъ ималъ двама синове, но тѣ умрѣли, а умрѣли и дѣцата имъ и той на «*старо врѣме*» останѫлъ самъ; има братия, но тия негови братия си иматъ свои дѣца.

Наблизо до него, или въ селото има момъкъ женень, който е тоже самецъ — нѣма нигдѣ никѫдѣ. Дѣдо Драганъ го обиква и го поканва да дойде въ кѫщата му, да го гледа додѣто умрѣ, а всичко, що има да остане нему. Момъкътъ е бѣденъ и се склонява. Дохаѫда въ домътъ на дѣдо Драганъ гледа го до дѣто умрѣ, а слѣдъ смъртьта всичко остава нему.

За да не би обаче слѣдъ смъртьта на дѣдо Драгана братията му или другитѣ му роднини да тражѫтъ дѣлъ, Дѣдо Драганъ повиква свещенника, старешината и нѣколко душъ по първи селени и въ присѫтствието на братията си, братенцитѣ си или другитѣ свои по ближни роднини исказва своята воля, като *заклева* всѣкого, който би се осмѣлилъ да погази тая негова воля.

По тоя начинъ тоя женень момъкъ става неговъ храньеникъ, неговъ синъ.

117. *Храньеницитѣ прѣимущественно рода ли сѫ или могѫтъ да бѫдѫтъ и чужда кръвь.*

Когато едно семейство е останѫло бездѣтно, или му не тражѫтъ дѣца, и има нужда да земе храньеникъ, ще потражѫтъ таково дѣте сираче най-напрѣдъ между своитѣ роднини, отъ сѫщата влака, отъ сѫщата кръвь. Ако нѣма, тогава ще гледатъ да намѣрѫтъ между своитѣ роднини отъ своя кръвь женска; нѣма ли и тамо, тогава чакъ ще потражѫтъ дѣте между чужденцитѣ отъ чужда кръвь. Ако дѣтето е отъ чужда кръвь, ще се гледа всѣкога да бѫде отъ добра рода, отъ добри хора. Затова всѣкога ще распитватъ за бащата, за майката, за дѣдата и пр. сѫщето пра-

вѣтъ и роднинитѣ и бащата на дѣтето което ще се даде храньениче.

118. *Храньеницитѣ промѣняватъ ли своето име, бащиното си име и кора си?*

Дѣтето обикновенно получава ново име. Колкото за името на баща си и кора си, понеже то става дѣте на нова кѫща, на новъ родъ съ новъ коръ, то естественно, че ще измѣни бащиното си име и кора на влаката. Така, ако е билъ по прѣди Петко Върбановъ Мъцанкьовъ ще измѣни на пр. Димитръ Мариновъ Ройновъ, и по никакъвъ начинъ не ще смѣе да се корува съ коръть на първия си баща.

119. *Между храньеникътъ момъкъ, може ли да стане бракъ съ мома отъ сѫщето семейство, отъ сѫщата задруга или отъ сѫщата влака.*

Храньеникътъ или храньеницата веднъжъ земени за такива, тѣ се считатъ за сѫщи дѣца на туй семейство, за сѫщи роднини на роднинитѣ на туй семейство.

Отъ тука слѣдва, че неможе ни дума да стане за бракъ между храньеникъ и мома отъ сѫщето семейство, или мома отъ родата на туй семейство, както и между храньеница и момъкъ отъ сѫщето семейство или момъкъ отъ родата на туй семейство.

Това недопускатъ народнитѣ обичаи, това не допуска и самата черква, която усиновлението е включила въ духовното родство.

120. *Храньеницитѣ въ имущественно отношение имать ли сѫщитѣ права, каквито и кръвнитѣ дѣца.*

Понеже храньеникътъ или храньеницата се считатъ като сѫщи дѣца на семейството, то между кръвнитѣ дѣца и храньеницитѣ нѣма никаква разница и въ имущественно отношение, т. н. имотъ ще се дѣли между кръвния синь и между храньеникътъ, като да сѫ двама едноутробни братия.

Нарушение на тоя обичай не се допуска и отъ самото общество, което въ случай че стане нѣкждѣ отъ нѣкого опитъ да го

наруши, що помогне всячески на храньеника да отвоюва еднакво право съ правото на сѫщия кръвенъ синъ въ туй семейство.

121. *Храньеницитѣ губѣтъ ли своитѣ имуществени права въ прѣдишната задруга или семейство, отъ дѣто сѫ земени?*

Дѣдо Сейно отъ Бѣла-слатина въ присѫтствието на Дѣдо Златанъ Нанковъ на тоя въпросъ отговори: «Да кажемъ че Стоянъ отъ Геновци зелъ храньеникъ отъ Деновци. Момчето отраснѫ, оженихѫ го и вече станѫ мѫжъ — кѫщовникъ. У Деновци бащата умрѣ и синоветѣ му (братията) се дѣлѣтъ. Каменъ да кажемъ (храньеникътъ) е синъ на едного отъ синоветѣ (братията) който е умрѣлъ. Сеги, ти питашъ, Господине, Каменъ ще дѣли ли като братенецъ съ чичоветѣ си? Е, не е зелъ нищо, ама и нѣма право да земе дѣлъ, оти не носи кора на Деновци ами на Геновци». Дѣдо Златанъ утвърди това показание на дѣдо Сейно.

Дѣдо Койчо отъ Вълчедръма отговори: «Игнатъ у дѣдо Връбанъ Мъцанкьовъ е храньеникъ отъ Шуманкьовци, ама зелъ ли е отъ дома имъ една игла баремъ? Шуманкьовци се дѣлихѫ и Игнатъ не зе нищо».

Такъвъ подобенъ отговоръ дадохѫ и другитѣ старци.

Излиза:

Храньеникъ, земенъ за такъвъ въ друга кѫща, губи всѣкое право на дѣлъ въ кѫщата или задругата, отъ дѣто е земенъ храньеникъ.

И. КОПИЛЧЕ И КОПИЛАНА.

122. *Какво е нѣщо копилче, а какво е копилана?*

Дѣтето е копилче, когато е родено незаконно безъ баща било отъ мома, било отъ вдовица.

Момата, която е родила дѣте, или двовицата, която е родила дѣте слѣдъ смъртьта на мѫжътъ си, се наричатъ и едната

и другите комшии? Защото не ще бъде позволено да се присъединят тези нечисти, които е умрѣл нѣкой и не прилично, или се родило [illegible] или се извършват нѣкои [illegible] или нѣкой [illegible] или се [illegible] или е трупа или не.

123. *Чи [illegible]?*

Ба [illegible] отговори [illegible] — *[illegible] си [illegible] и голѣмо си малко нѣщо*».

124. *Може ли [illegible] да [illegible] е родила комшийка [illegible] у [illegible] отъ когото е зачнѣла?*

«Вижъ — тъй мисли» — отговори дѣдо Бѣйо отъ Вычедрѣма. «Занесе му го у пръстьта и го фърли на вратата му само за резилъкъ. Ама нищо: кой е билъ у гъмнището при тѣхъ или у шумака, та да е видѣлъ, какво сж правили. Бѣзъ ги сади, попъ ги сади, по конаци ходятъ — на нищо. На мама или момчето малко срамъ, а она си остане съ резилъка».

«Кой ѝ дава да резили свѣта? — отговори дѣдо Луканъ отъ Прогорелецъ. Кой ѝ е кривъ? Да си е свивала политѣ!»

«Таково нещо неможе да бѫде» — отговори дѣдо Герго отъ Головница. «Кой знае, че она е одила само съсъ тогова? Такава, она не оди само съсъ едного».

Въ такава подобна смисъль отговориха и дѣдо Сейно отъ Бѣла-слатина, дѣдо Стоянъ отъ Каменополье, дѣдо Цеко Стояновъ отъ Ново-село и други.

Излиза:

Неможе да се допустне, щото една мома или една вдовица, като роди копиле, подъ прѣдлогъ че туй дѣте е зачнѣто отъ еди-кого си, да го отнесе на домà му, на вратата му за да го обезчести.

Да си е свивала политѣ, насила никой не може ѫ обезчести.

125. *Какъ се гледа на копилчето и копиланата?*

«Има ли у едно село таково нѣщо, то голѣмо зло е за цѣлото село; за таково нѣщо Господъ суша дава, градъ бие, болесть по стоката, по дѣцата моръ; съ една дума много е лошо. Нашитѣ стари съ приказвали, че такава копилана, а еле мома, съ врьзвали въ чувалъ и съ ѫ хвъргали или у нѣкой вчръ или у нѣкой язъ. Таково не трѣбва да живѣе. Дѣтето е душица, не е криво, че го е далъ Господъ, ама оно́ не е отъ Бога ѓа отъ гьавола, а пакъ какво е криво оно; него не трѣбва да утрепватъ», — отговори дѣдо Койчо.

«Такава жена не може да живѣе у селото. Некоги такава жена у чувалъ, па у Дунава» — отговори дѣдо Герго отъ Таловица.

«Такава жена некоги гола по риза на магаре съ ѫ развождали по село, а после у чувалъ, па у яза» — отговори дѣдо Димитръ отъ Комощица.

Въ такава смисълъ отговорихѫ и всичкитѣ други старци.

Излиза:

Народътъ гледа много злѣ на копилана и неможе да тръпи подобна въ селото. Вѣрва, че заради такава копилана Богъ пращалъ билъ различни болести и напасти на селото.

Копилчето, ако и да се прѣзира, но накъ се тръпи.

126. *Кой отгледва таково копилче, общината ли или задругата и кѫщата отъ която е копиланѫ?*

Кой ще тръпи такъвъ резилъкъ на кѫщата си? Дай ѝ пѫта па нека иде бе́страга съсъ него и нека си го гледа» — отговори дѣдо Койчо.

«Та кой мѫжь отъ кѫщи, или коя жена ще гледа таково дѣте! Испѫдѝ я па нека го гледа каквото може; да е мислила?» — отговори дѣдо Герго отъ Таловица.

«Никой не хранва и не дръжва у кѫщата си таково нѣщо; налѝ има и друга чѐльадъ (моми)!» — отговори дѣдо Димитръ отъ Комощица.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

лилъ всичкото задружно имущество до игла между законнитѣ членове, щото не е нуждно никакво друго распредѣление. Всѣкой мжжь всѣкоя жена знаютъ въ всѣкоя минута какво иматъ тѣ свое въ задружното имущество, щото нѣма нужда отъ едно завѣщание: кой какво да земе. Въ задругата се знае какво има синътъ, какво има братътъ, какво има унукътъ, чичата па и дѣдото, щото едно отстжпване или отклонение отъ това и едно ново распредѣление, не съгласно съ туй обичайно распредѣление не само е немислимо и не приложимо, но неможе да се и прѣдположи.

Отъ тука излиза, че въ задругата завѣщание относително распредѣлението на задружното имущество между членоветѣ и семействата, не се срѣща и не се допуска. Старецъто въ задругата (дѣдо, тато, чичо, лало) умира спокойно, безъ дума да спомѣне за распредѣление на имуществото, защото знае, че то е вече распредѣлено отъ обичайтъ, и ако стане да се растури задругата слѣдъ смъртьта му, всѣкой ще получи напълно онова, що е негово, що му се пада; той е увѣренъ, че и малолѣтнитѣ дѣца на умрѣлия или забѣгнжлия му синъ ще получжтъ на пълно бащиния си дѣлъ.

Ако има дума за нѣкакво завѣщание, то е завѣщанието, увѣщанието, молбата, която отправя издихающия старецъ къмъ синоветѣ или братията си да се недѣлжтъ, да си живѣжтъ въ едно, братски и *задружно*.

Сжщето стои и въ семейството.

Бащата неможе да завѣщае едному повече, а другому по̀малко, а иска всѣкой да земе на равно. Прочее и тука минава безъ завѣщание.

129. *Старецътъ може ли да завѣщае нѣщо на черква, мънастиръ, училище, мостъ, чешма и тѣмъ подобни и какво имущество може да завѣщае.*

Старецътъ е баща, всичкото движимо и недвижимо имущество е негово. Той се обѣщалъ да хариже нѣщо на нѣкой мъ-

настиръ или на черкова; направилъ е нѣкждѣ нѣкой мостъ или чешма; дигнѫлъ е нѣкждѣ нѣкой оброкъ.

Когато вече е боленъ и мисли, че ще умрѣ, вика при себе си по-старитѣ мѫжье (синоветѣ си) и имъ съобщава, че на тоя и тоя мънастиръ е обѣщалъ да даде толко и толко гроша или таково и таково добиче; че на тая и тая цркква обѣщалъ да даде това и това; че за моста на това и това мѣсто требва да се харчи за да се пожега и пр. и пр. Заклевамъ Ви това да направите. Това толко. Слѣдъ смъртьта му това негово завѣщание се испълня буквално.

Както се види, старецьтъ завѣщава пари, нѣкое добиче, а не и земля. Ако обаче има много земля, ливади или бранища, може да завѣщае и нѣкоя ньива, нѣкоя ливада или нѣщо бранище (часть отъ бранище) на мънастиръ или черква.

На частни, чужди лица, вънъ отъ задругата завѣщаванье пари, добиче и имотъ се не позволява.

Ако старецътъ е завѣщалъ нѣщо на мънастиръ синоветѣ му ще испълнѭтъ. Но ако е завѣщалъ нѣщо на чужди лица, съ исключение на дъщеря си или сестра си, синоветѣ му испълняватъ волята му но съ голѣма мѫка.

Чичо може да завѣщава но отъ своя дѣлъ, а не отъ общия, задружния имотъ. Сѫщето и лалото (най-стария братъ).

68.- 130. *Дѣлбата въ задругата завѣщание ли е?*

Дѣлбата въ задругата, както видѣхме се извръшва отъ стареца, додѣто е още живъ, а никакъ не слѣдъ смъртьта си. Всѣкой зима своето, свойтъ дѣлъ при живота на свойтъ баща. За завѣщание слѣдователно, тука не може ни дума да бѫде.

К. НАСЛѢДСТВО.

131. *Може ли бащата да лиши едного отъ синоветѣ си отъ наслѣдството, или имуществото да даде само на едного.*

Дѣдо Стоянъ Белчовъ отъ Ново-село, Дѣдо Николо Лиловъ отъ Ярловица, Дѣдо Петръ отъ Влашка-махла, Дѣдо Луканъ отъ Прогорелецъ, Дѣдо Моно Петковъ отъ Орсоя, Дѣдо Николо попъ Ценовъ отъ Метлинецъ, Дѣдо Стоянъ и Дѣдо Мило Стояновъ отъ Камено-полье, Дѣдо Сейно и Дѣдо Златанъ отъ Бѣла-слатина и много други отговорихѫ на тоя въпросъ отрицателно; тѣ допущатъ само единъ случай, именно, когато синътъ се пропие, неработи, кара се съ братията си, гледа да скарва братията си и когато увѣщанията на баща му, като не помогнѫли, най-послѣ баща му го испѫдва. Въ тоя случай може да му не даде, ако не нищо, то поне много малко нѣщо. Другъ случай тѣ не помнѧтъ.

Дѣдо Стоянъ притури че синътъ се испѫжда за това, за да не би скаралъ братията си и да растури задругата.

Случайтъ щото бащата да лиши отъ наслѣдство всичкитѣ си или повечето синове, а да даде имуществото на едного не е ставалъ и не може да бѫде.

132. *Може ли бащата да лиши синоветѣ си отъ наслѣдство и да даде имуществото си на други свои родственници или на съвършенно чужди лица?*

Всичкитѣ горѣпоказани старци и други отговорихѫ на тоя въпросъ отрицателно. «Таково нѣщо не сме ни видели ни чули. Такъвъ баща ще бѫде лудъ и хората нѣма да го оставатъ да направи това» — притури дѣдо Луканъ отъ Прогорелецъ. «И да поиска да направи единъ баща таково нѣщо, селото нѣма да го остави, па и синоветѣ му нѣма да пущатъ другъ да се располага на мѫката, която они сѫ печелили» — притури Дѣдо Димитръ отъ Комощица. «За такъвъ баща има мънастиръ, а имота му е на синоветѣ му» — притури Дѣдо Стоянъ.

133. *Ако въ семейството слѣдъ смъртьта на бащата сѫ остонѫли само моми, а има братия, които сѫ отдѣлени, иматъ ли право да наслѣдѫтъ братово.*

На тоя въпросъ старцитѣ отговорихѫ отрицателно. Нито единъ отъ братията на умрѣлия, нѣма право да тражи и земе дѣлъ отъ братството си имущество като има отъ него дѣца, макаръ и моми. По-лѣсно това имущество да се земе за черковно, отколкото да се раздѣли между братията му.

Помнимъ че въ селото Тишевица прѣзъ 1880 год. бѣхѫ се сговорили между другото и това: ако единъ нѣма мѫжска чельадь, а само женска, то имущество по-добрѣ да се земе за черквата или училището. Значи недопускало се да земѫтъ момитѣ, но не е се допускало да земѫтъ и другитѣ сродственници.

134. *Въ задругата, ако умрѣ единъ синъ и остане жена съ наслѣдници само моми, при дѣлбата на задругата, зиматъ ли бащиния си дѣлъ?*

Ако синътъ е умрѣлъ, а баща му е билъ живъ, на момитѣ се не дава дѣлъ; ако се растури задругата, момитѣ и майка имъ оставатъ при стареца (дѣда си) и той ще се гриже да ги ожени. При дѣлбата на момитѣ и майка имъ се дава припадающия дѣлъ отъ храната и нѣщо отъ стоката, а отъ землята не дава имъ се нищо.

Ако тия моми сѫ вече оженени и баща имъ умрѣ, нѣматъ право на никакъвъ дѣлъ отъ задругата.

Ако старецътъ на задругата не е баща а чича и единъ отъ братията или братенцитѣ му умрѣ и остави за наслѣдници свежески полъ, тогава: ако сѫ вече оженени, землята се дѣли между живитѣ братия и братенци, а на дъщеритѣ се дава нѣщо стока; ако сѫ още моми, тѣ оставатъ при тогова, който остава на старото селище, въ старата кѫща, а дѣлъ зиматъ отъ храната като работници и нѣщо отъ стоката, а отъ земля пакъ незиматъ нищо.

135. *Въ семейството умрѣ мѫжътъ, а нѣма никакви наслѣдници, жена му наслѣдва ли мѫжево или имуществото зиматъ братията му?* 77

Дѣдо Ботинъ Цековъ отъ Ярловица, дѣдо Моно Петковъ отъ Орсоя, дѣдо Стоянъ отъ Камено—поле и други отговорихѫ тъй:

«Мѫжътъ умрѣлъ, на жената остава, бракьата нѣматъ мешания; они сѫ си зели своето? — отговори дѣдо Ботинъ. „Мѫжътъ ако е умрѣлъ и е билъ вече отдѣленъ, имота ще земе жената; бракьата нѣматъ мешания» — отговори дѣдо Стоянъ.

136. *Ако жената умрѣ, имотътъ наслѣдва ли мѫжътъ или прѣминава на баща ѝ, на майка ѝ или на братията ѝ.* 77

Старцитѣ горѣпоказани на тоя въпросъ отговорихѫ тъй: «Ния знаеме, че имота на жената: стока, нанизъ, пари — остава на мѫжътъ. Баща ѝ, майка ѝ или братията ѝ нѣматъ мешания (дѣлъ)» — отговори дѣдо Ботинъ, а тъй сѫщо отговорихѫ и другитѣ старци.

137. *Ако нѣкой е зетъ на кѫща и жена му умрѣ безъ наслѣдници, мѫжътъ може ли да земе жениното имущество?* 77

Ако баща ѝ или майка ѝ сѫ живи и зетътъ на кѫща не е се отдѣлилъ, не може да земе женино, защото като е живъ бащата или като е жива майката, жена му нѣма свое. Ако ли сѫ умрѣли и той останѫлъ съ жена си, а послѣ и тя умрѣла, имота остава нему и никакви чичеве немогѫтъ да иматъ мешания.

138. *Ако женати е булка и умрѣ, нейното имущество, кой наслѣдва: мѫжътъ ли или родителитѣ ѝ?* 77.

На тоя въпросъ се отговори въ сѫщата смисъль, както и въ 82 т. іе. имуществото на жената, което е донела при мѫжътъ си, било като харизано, било отъ «светому» остава на мѫжътъ, който е харчилъ по свадба, който е далъ за нея на баща ѝ откупъ и защото, додѣто е болѣдувала, тя е била на неговия грѣбъ:

той е харчилъ да ѭ лѣкува; той е харчилъ да ѭ погрѣбе и той харчи да ѝ полага (принася, приносъ, помана).

139. *Ако доведеницитѣ умрѫтъ, имота имъ кой наслѣдва?*

Ако доведеницитѣ сѫ отъ задруга, то имота имъ е въ задругата и той остава на задругата.

Ако доведеницитѣ сѫ отъ семейство, на което бащата умрѣлъ, то имота имъ остава на майка имъ. Но ако умрѣ и майката, имота се връща на чичевотѣ на дѣцата. Ако има природени, т. іе. дѣца отъ майката, тѣ наслѣдватъ братовото имущество, като братия по майка.

Това наслѣдство всѣкога обаче се рѣшавало отъ кадията или отъ кнеза.

140. *Ако завареницитѣ умрѫтъ, кой наслѣдва имота имъ?*

Ако завареницитѣ сѫ отъ задруга, ~~то ако~~ умрѫтъ, тѣ нѣматъ никакъвъ имотъ, защото е живъ баща имъ; ако ли умрѣ и той, то имуществото остава въ задругата.

Ако завареницитѣ сѫ въ семейство и умрѫтъ, то сѫ умрѣли, или прѣди баща си, или слѣдъ него. Ако сѫ умрѣли прѣди него, за тѣхенъ имотъ неможе ни дума да бѫде, защото баща имъ е живъ; ако ли сѫ умрѣли слѣдъ смъртьта на баща си, имота имъ остава на природенитѣ дѣца като на братия по баща. Ако нѣма такива, тогава имота имъ остава въ наслѣдство на чичевотѣ имъ.

Доведеницитѣ и мащеха имъ нѣматъ въ туй наслѣдство никаква часть.

К. БРАКЪ.

141. *За да встжпи единъ момъкъ или една мома въ бракъ, зависи ли туй отъ тѣхната воля, или отъ волята на родителитѣ.*

За да встжпи единъ момъкъ въ бракъ, туй зависи исключително отъ волята на бащата (ако е въ семейство) или отъ старецътъ (ако е въ задруга). Той (бащата или старецътъ) рѣшава, кога ще стане бракътъ, коя мома ще земе момъкътъ и по какъвъ начинъ ще се извръши той (бракътъ). Момъкътъ не може и не смѣе да прояви никаква самостоятелность въ тоя случай.

Момата такожде е подчинена на волята на родителитѣ си, или на стареца, но нейната воля не е до толкова ограничена: ако момъкътъ ѭ обича и родителитѣ му одобраватъ, то момата може да отиде за него и противъ волята на родителитѣ си: може да се пристане.

142. *Възрастьта на младоженцитѣ.*

Възрастьта на младоженцитѣ е била нѣкога много несъразмѣрна: момъкътъ ималъ 12 — 13 — 15 годишна възрасть, когато момата е била на 20 — 25 години.

Ако момъкътъ се не оженвалъ на тая възрасть, а е досѣдвалъ до мустаки и брада, той е ставалъ за момитѣ старъ и много мжчно се оженвалъ.

Причинитѣ, които сѫ освятили този обичай сѫ били чисто материяльни: всѣкой е искалъ да има въ кжщата си колкото може повече работници, защото отъ числото на работницитѣ въ една кжща или задруга, зависи и заможностьта на тая кжща или задруга.

Тия причини сѫ сжщитѣ, които и днесь поддържатъ тоя обичай, и който можа да се прѣкрати само при задружното дѣйствие на черквата и военната власть.

143. *Има ли обичай да се вѣнчаватъ момъкъ или мома додѣто сѫ още малолѣтни т. н. помлади отъ 12 години съ цѣль да се обезпечи тѣхното дѫлжще съединение.*

Всичкитѣ старци на тоя въпросъ отговорихѫ отрицателно, т. іе. таково нѣщо нити е бивало, нито става; таково нѣщо не помнѫтъ.

144. *Нѣма ли обичай щото родителитѣ на момче и момиче, които сѫ още дѣца, да направѫтъ уговоръ да се сватъкѫтъ, когато дѣцата имъ пораснѫтъ?*

Това е ставало нѣкога, но днеска много рѣдко, даже не се помни таково нѣщо. Двама спрѣживъци, които орѫтъ све наедно; двама комшии, които се обичатъ или двама търговци, които сѫ ортаци много години, отъ които, единъ има само едно момче, а другия само едно момиче, дадѫтъ си дума, направѫтъ единъ видъ обѣтъ (клетва), че нито единия ще земе за сина си друго момиче освѣнъ момичето на своитъ сватъ, нито другия ще даде момичето си друго му. И ако сѫ живи тѣ испълняватъ този свой обѣтъ; ако ли умрѣ нѣкой отъ тѣхъ, той закълне домашнитѣ си да се испълни този неговъ обѣтъ. И отъ тоя день тѣ си казватъ единъ другому «*сватe!*»

Ако и да неможихѫ да ми укажѫтъ поне на единъ подобенъ примѣръ, старцитѣ пакъ утвърдихѫ че «това го има, това е ставало».

145. *Какво нѣщо е прѣженвание и дѣ се проявлява то?*

Въ една задруга или семейство е установено единъ видъ старшинство между дѣцата на единъ и сѫщъ баща, между дѣцата на двама братия и то касателно встѫпваньето въ бракъ.

По младата мома не смѣе да се ожени прѣди по-старата си сестра или чичова дъщеря.

Сѫщо и момъкъ не може да се ожени, ако има прѣди себе си по-старъ братъ или чичовъ синъ.

Ако една мома по млада се ожени прѣди да се ожени по-старата ѝ сестра, или, ако единъ момъкъ по-младъ се ожени прѣди да се оженилъ по-стария му братъ — казва се *преженила сестра си,* или *преженилъ брата си* — а дѣйствието се нарича *преженванье.*

Този обичай е до толкова вкорененъ въ живота на народа, щото единъ по-старъ братъ може да забрани на по-младия отъ себе си да се жени, а сѫщо и по-старата сестра на по-младата отъ себе си.

Прѣженванието се срѣща много често между братия и сестри: много често братътъ по-младъ, а има по-стара сестра оженва се, но никакъ се не срѣща, щото една сестра да прежени брата си.

Преженванието между моми и момци братови или чичови синове и дъщери се пази много строго, когато чичевете и братята живѣятъ заедно въ една задруга, а рѣдко се пази, ако сѫ отдѣлени и всѣкой живѣе въ отдѣлно семейство.

Народътъ гледа много зле на момъкъ, който е преженилъ байка си и на мома, която е преженила кака си или байко си.

146. *Има ли случай единъ по-старъ братъ или една по-стара сестра да е забранила вѣнчаванието на по младия си братъ и по-младата си сестра?*

На този въпросъ всичкитѣ старци не можихѫ да ни укажатъ нито на единъ примѣръ, но пакъ утвърдяватъ, че единъ братъ или сестра може да отиде при попътъ и да искатъ отъ него да не вѣнчава по-младия му братъ (за братътъ) или по-младата ѝ сестра. «И попътъ» — казва дѣдо Николо отъ Ярловица — : не трѣбва да ги венчава; може да ги венча, ама ако го опрости по стария му братъ или ако ѫ опрости по старата ѝ сестра». Въ сѫщата смисъль отговорихѫ и всичкитѣ други.

147. *Ако една мома се <u>пристане</u>, може ли бащата ѝ да ѫ земе отъ домътъ на момъка и кога?*

Ако една мома се пристане, роднинитѣ ѝ (баща ѝ, майка

ѝ, братията ѝ, чичеветѣ и чичовитѣ ѝ синове) могатъ да ѫ гонятъ до вратньъка и ако ѫ стигнатъ било по пѫтъ, било до вратньъка додѣто не сѫ още влѣзнали, могатъ да ѫ зематъ; обаче и момъкътъ съ своитѣ роднини, които го придружаватъ, иматъ право да се защищаватъ и да не даватъ момата. Туй прѣдизвиква много пѫти сбѫскване, за което сбѫскване ще поговоримъ въ углавната часть на тая книга.

Ако баща ѝ влѣзне въ гумното на момъка, за да извади дъщерята си, това се осѫжда отъ всички и момъкътъ нма право да употрѣби сила.

148. *Пристанѫлата се мома има ли право да тражи отъ баща си, или отъ задругата дарьта си, ако не е можала да го земе при побѣгваньето си?*

Дарьта дѣйствително е имущество на момата, но тая дарь ѝ се дава съ едно условие; ако тя излѣзне изъ тоя домъ като *даденица* (съ свадба и позволение на родителитѣ си). Ако избѣгне, дарьта остава като имущество на баща ѝ и семейството, и само ако ѫ опрости, което става въ повечето случаи, дава ѝ и дарьта.

149. *Когато се дава мома, зима ли се отъ момъка откупъ за нея и какъвъ е размѣрътъ на тоя откупъ.*

Когато ще се дава мома, отъ момъка зематъ откупъ за нея. Тоя откупъ е обязателенъ за всѣкоя мома и безъ него не дава се нити една мома. Размѣрътъ на откупа не е еднакъвъ за всѣкоя мома: ако момъкътъ е по̀ заможна кѫща, и ако момата има повече дарь, откупа ще бѫде по̀-голѣмъ; ако момъкътъ е отъ по̀ немотна кѫща, откупътъ ще бѫде по̀-малъкъ. За туй и родителитѣ на мома отъ зàможна кѫща рѣдко ѫ даватъ за момъкъ отъ по̀-бѣдна кѫща. Откупътъ може да бѫде най-малъкъ 100 гроша, а най-голѣмъ 500 — 600 гроша.

Всичкитѣ усилия на духовната власть да унищожи тоя откупъ останѫлъ и всуе: и днесь тоя откупъ сѫществува.

150. *Какъ гледа народа на тоя откупъ.*

Всѣкой отъ старцитѣ отговори, че тоя откупъ не е добро нѣщо, защото, единъ има да даде, а единъ нѣма и е принуденъ да си продаде нѣкое добиче за да плати за момата. Освѣнъ това, тоя откупъ става причина та повечето пѫти между сватоветѣ се ражда и остава хладнина, която има много лоши слѣдствия за момата; на всѣкоя стѫпка за сѣкоя грѣшка, ней ще се завре въ очитѣ че е купена, че за нея̀ е пари давано.

«Лошо е, млого е лошо; става омразия, а на булката упрекъ, ама какво да му праишъ, коги е така останало отъ деди и прадеди» — отговори дѣдо Николо отъ Ярловица.

«Добре е да се укине тоя обичай; млого момчета ще си купатъ съ тия пари волове» — рече дѣдо Стоянъ отъ Каменo-поле.

«Оставѝ друго; ами тогава и омразия̀ не ще има, и на булката главата ще бѫде мирна отъ надумванье (упрекванье) — отговори дѣдо Димитъръ отъ Комощица.

151. *Ако е задруга, то кой води прѣговоръ за момата и откупа: бащата ли на момата или старецътъ въ задругата?*

Старецътъ е прѣдставителъ на всичкитѣ семейства въ задругата; всичко що ще се врѫши, ще се врѫши по неговата инициятива и по послѣдната негова дума. Както видѣхме, отъ това вѣдомство на стареца, не изключава се и чисто вѫтрѣшния семеенъ животъ на семействата. За туй и въпросътъ: кѫдѣ ще се даде мома отъ тая задруга, колко откупъ ще се земе за нея̀, каква дарь ще купи момъка, кога ще стане свадбата и други тѣмъ подобни се рѣшава отъ стареца. Истина въ прѣговора присѫтствува и бащата на момата, но послѣдната рѣшителна дума е пакъ на стареца, а особенно за откупа.

152. *Откупътъ чие е имущество; на задругата ли или на семейството?*

Задругата получава отъ момъка дарь било за мѫжьетѣ, би-

ло за женитѣ; но испращанъето на момата, задругата не харчи нищо, защото всичко, що трѣбва да се ѣде и пие — донася момъкътъ; дарьта, която дава задругата на момата, е като възнаграждение за нейната работа въ полето, отъ която работа тя не зима нищо. Ето защо и откупътъ не влиза въ имота на задругата, а ги зима бащата и майката като награда, за дѣто сж ѫ кърмили, гледали и хранили.

153. *Кой дава откупа за момата: задругата ли или семейството къмъ което принадлѣжи момъка и при дѣлбата тая сумма лови ли се на семейството?*

Задругата има нужда отъ работникъ; булката, която иде, е работникъ на задругата и нейния трудъ обогатява имота на задругата. — Освѣнъ това, цѣлта на задругата е не само да увеличава материялното богатство, но още и да увеличава числото на членоветѣ. Ето защо всичкитѣ разноски по свадбата, въ които влизатъ и откупа, и разноскитѣ по купуванье дарь, и др. ставатъ на смѣтка на цѣлата задруга и при дѣлбата на задругата на семейството не се отбива нищо отъ частьта, която му се пада.

154. *Ако момата е доведеница или заварница, откупътъ за нея кой зима?*

Момата въ едно семейство, била тя заварница, била доведеница, се намира подъ властьта на бащата; той е глава на семейството и той се разпорежда, както видѣхме съ имуществото и на жена си. Той е отгледалъ и отхранилъ момата, слѣдователно, той зима откупа, който се употрѣблява пакъ за нуждитѣ на семейството.

155. *Като се прифане веднъжъ бъклицата, може ли момата да се повърне?*

Дѣдо Стоянъ отъ Каменополье, Дѣдо Николо отъ Ярловица и други по-горѣ изброени старци на тоя въпросъ отговорихъ въ слѣдна смисъль:

Съ «*Прифащаньето бъклица*», «*предаванье бъклица*» «*мена*» или «*годежъ*» не е още работата така опечена. И една-

та, и другата страна имать още врѣме да се мислѧтъ и може да се повърне, ама таково нещо не сме запомнили да е ставало.

156. *Ако момата слѣдъ «прифащаньето бъклица» върне, плаща ли нѣкакво обезщетение или нѣкакви разноски?*

На тоя въпросъ показанитѣ старци отговорихѫ, че нищо се неплаща, само трѣбва да върне, що е зела, а нѣма право да тражи, що е дала. Това, що е дала на момъка и на родителитѣ му, като чорапе, пешкиръ, престилка, риза и др. оставатъ на момъка, като «*пишманлъкъ*», [за тоя терминъ ще поговоримъ по̀ послѣ], за дѣто се повърнала.

157. *На свахитѣ, сватоветѣ и дѣверетѣ, които шетатъ на свадбата плаща ли се нѣщо за трудътъ имъ?*

Свахитѣ сѫ моми, които сѫ или роднини на момъка, или сѫ съсѣдки.

Сватоветѣ сѫ момци и женени мѫжье, които съпровождатъ момъкътъ когато отиде да земе момата и на връщанье. Щомъ се доведе момата въ домътъ на момъка, тѣхната роль е свършена; тѣ прѣставатъ да фигурирагъ въ свадбата. Сватове има само, ако се зима мома отъ друго село, ближно или далечно.

Сватоветѣ сѫ сѫщо роднини на момъка: чичови, укьови, теткини, льельини и др., може да бѫдатъ и ѣомшии.

Дѣверегѣ сѫ двама, па и трима; тѣхната роль е, додѣто се свръши свадбата. Тѣ сѫ, или братия на момъка, или роднини. Чужденци сѫ много рѣдко и то само, ако между роднинитѣ на момъка, нѣма момци.

Тѣхното шетанье на свадбата и тѣхната услуга неможе да се заплати съ нищо, освѣнъ съ подобна шетньа и такава пакъ услуга. За туй не се плаща за трудътъ имъ никакво възнаграждение, освѣнъ онуй, що имъ даде булката като даръ (кръпа, пешкиръ, чорапе, риза, престилка) за който пакъ тя получава нѣкакво възнаграждение, «*свстому*» наречено.

158. *Ако нѣкой отъ сватоветѣ нѣма свой конь, а земе конь отъ комшиитѣ на послуга и тоя конь се оскати, откраднe или умрѣ, то кой отговара за тая загуба.*

На тоя въпросъ старцитѣ, които показахъ до сега ми отговорихѫ, че щетата, загубата е на сейбията (ступанина) на кония. Тоя въпросъ ще се обясни по подробно по-послѣ въ тая книга, когато говоримъ за «*послугата*» [гл. § 312].

159. *Ако момъкътъ, който се жени не повика стария кръстникъ да го вѣнчее, кръстникътъ може ли да забрани вѣнчаванието му.*

Кумството е голѣма рода, сѫщо такава, каквато е и друга кръвна рода. Кумство се прѣдава по наслѣдство, т. н. цѣла влака се вѣнчава и кръщава отъ единъ кръстникъ, комуто е дадено туй право отъ старецътъ на задругата. Тоя кръстникъ който кръсти дѣтето, обязателно тоя сѫщия трѣбва да го и вѣнчее, ако е момче; защото момичето се не гледа. Туй правило е освятено отъ обичайтъ и толко е то вкоренено въ живота на народа, щото неможе да бѫде нарушено по никакъвъ начинъ.

Дѣдо Стоянъ отъ Камено полье, казва: «ако го е кръстилъ, кръстникъ може да спре вѣнчаванието». «Таково нѣщо не е ставало у насъ, ама ако го кръстилъ може да спре вѣнчаванието; друго е ако го опрости» — отговори дѣдо Димитръ отъ Комощица.

Тъй подобно отговорихѫ и дѣдо Сейно отъ Бѣла-слатина, Дѣдо Стоянъ Белчовъ отъ Ново село, Дѣдо Герго отъ Орсоя, дѣдо Кольо отъ Сливата и всички други.

Излиза, че ако единъ кръстникъ е кръстилъ момче, тоя кръстникъ трѣбва и да го вѣнчее; че момчето не може да хване другъ кръстникъ; че стария кръстникъ може да отиде при попа или протопопа и да попрѣчи на вѣнчаванието и най послѣ, че ако едно момче иска да хване новъ кръстникъ, трѣбва прѣдварително да иска отъ стария кръстникъ да го опрости и безъ неговото по-

зволение неможе да лови новъ кръстникъ. Туй важи само за момче, а не и за момиче, което отива въ чужда влака, въ чужда къща, дѣто има друго кумство, другъ кръстникъ.

160. *Може ли момата доведена веднажъ въ домътъ на момъка, да се отмѣтне?*

На тоя въпросъ всичкитѣ старци, отъ които събирахъ настоящия материялъ едногласно отговориха, че веднажъ момата отведена въ домътъ на момъка съ свадба, или безъ свадба, *на огледки* както се казва въ бѣлоградчишко; — немислимо е, щото момата да се отмѣтне и върне въ домътъ на баща си; това нити се помни да е ставало, нити пакъ може да стане, защото тя е вече булка, жена на момъка.

161. *Ако момата се доведе, но по причина че духовната власть, или друга попрѣчжтъ да бждятъ вѣнчани, може ли момата да се върне въ домътъ на баща си и какво става?*

На тоя въпросъ всичкитѣ старци се намѣрихъ въ голѣмо недоумѣние и ме попитахъ: «Е па Господине, това може ли да бжде? Не е ли грехъ? Веднажъ мома доведена съ свадба или «*на огледки*» е жена на момъка и неможе да бжде земена пакъ въ къщата на баща си» отговорихъ Дѣдо Стоянъ Дѣдо Луканъ, Дѣдо Николо и всички други.

Разрѣшението на тоя въпросъ можемъ намѣри въ слѣднитѣ примѣри, които азъ съмъ изложилъ въ Жива-Старина III 98—102. Въ Мокрешъ Лом. Околия прѣзъ 1887 г. въ къщата на Томо доведена мома за синътъ му и той отишълъ въ Ломъ за *вула*. До Архирейския намѣстникъ обаче имало устно заявление отъ едного отъ роднинитѣ му че момъкътъ и момата сж рода и за туй отказалъ да издаде вулата. Работата се отнесла до Видинския Митрополитъ, но и тамъ, по настояванието на роднината, се отказало на Томо. Трѣбвало е: или момата да се върне въ домътъ на баща ù, или да се воджтъ не вѣнчани. Свикани сж би-

ли всичкитѣ по-стари мѫжье и жени и отъ двѣтѣ влаки (влакатѣ на момъка и влаката на момата) и като сѫ се съвѣтвали дълговрѣме, рѣшили: да си прѣправятъ (направятъ) свадбата и безъ вѣнчило. Рѣшено свръшено. Никакви черковни отлъчвания не бѣхѫ въ положение да накарѫтъ момата (вече булка) да се върне въ домътъ на баща си. Най-сетнѣ и самата черква отстѫпила прѣдъ свръшения фактъ: въ едно и сѫщо врѣме и вѣнчана и кръстила.

Сѫщо такиви сѫ и случайтѣ въ село Котеновци и въ село Криводолъ Лом. Околия.

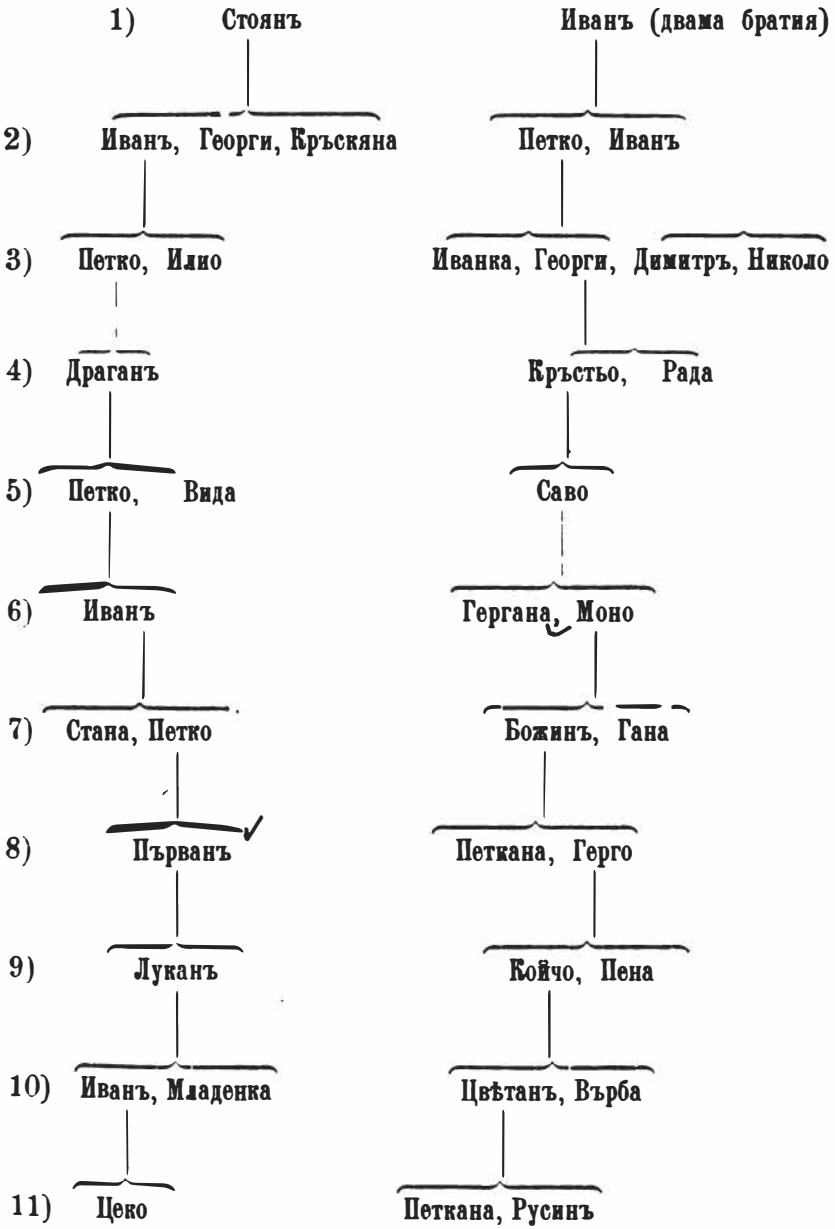
Съображенията по които сѫ извръшени тѣзи незаконни бракове сѫ: че, ведньѫъ момата доведена съ свадба и извръшени всичкитѣ обряди, установени отъ обичаитѣ, момата вече е прѣвесена, вече е булка и то на момъка и ако се извръшва таинството брака, то се извръшва като една формалностъ, че въ кръджалийско врѣме, когато свящепници, едно че сѫ били много рѣдко, на 50 села единъ, друго че сѫ били жестоко прѣслѣдвани и убивани отъ кърджалитѣ, браковетѣ сѫ се извръшвали и безъ вѣнчавание и папа ги вѣнчавалъ, когато е стигвалъ да дойде.

162. *За да може момъкъ да встѫпи въ бракъ съ мома, степенитѣ на родствата какви сѫ споредъ народа, а какви сѫ споредъ черквата.*

Споредъ черквата, за да се земѫтъ двама млади (момъкъ и мома) трѣбва родството помежду имъ да е минѫло седмата степень.

Дѣдо Стоянъ отъ ново село, Дѣдо Николо отъ Ярловица, баба Гана отъ Вълкова-слатина, баба Тодора и баба Вида отъ Стакьовци, баба Сава отъ Бѣла-слатина и много други — на тоя въпросъ отговорихѫ, че момъкъ и мома отъ една влака не може да се земѫтъ и до десети повой. За да разберѫтъ по-добрѣ тоя въпросъ, азъ прѣдлагахъ слѣдующитѣ примѣри:

Дѣдо Герго Петновъ Мънгара

Всичкитѣ тия семейства и задруги, съставляватъ влаката происходяща отъ Дѣдо Герго Петковъ Мънгъра и се нарича Мънгъровци. «Онъ е отъ Мънгъровци». Отъ Мънгъровци има и у Прогорелецъ, и у Комощица, и у Котеновци, и у Ковачица.

[Бѣлѣжка, името Дѣдо Герго Петковъ Мънгъра е произволно, взето само за примѣръ].

Сега питахъ:

1. Може ли Иванъ да земе Кръскяна, дъщеря на чича му Стояна? Отг.: не може.

2) Може ли Ивановия синъ Петко или Илио, да земе дъщерята на чича си Петко, Иванка? Отг.: Не може (туй е третий повой).

3. Може ли Драганъ, Петковия синъ. да земе Рада, Георгева дъщеря? Отговоръ: Не може (туй е четвърти повой); черквата разрѣшава тоя бракъ, защото е седмий поясъ.

4. Може ли Саво, Кръстьовия синъ, да земе Вида, дъщеря Драганова? Отг.: Не може (туй е петий повой).

5. Може ли Иванъ, Петковия синъ, да земе Гергана дъщеря Савова? Отг.: Пакъ неможе. (Туй е шести повой).

6. Може ли Петко, Ивановия синъ, да земе Гана, Монова дъщеря, или Божинъ, Моновъ синъ, да земе Стана, Иванова дъщеря? Отг.: Пакъ неможе (туй е седми повой).

7. Може ли Първанъ, Петковия синъ, да земе Гергана, дъщеря на Божина?

Отг.: Не може [туй е осмий повой]. Баба Иона и баба Стана отъ Раковица ми казахѫ: «Не може Господине, додекъ се помни че е отъ една влака отъ една кръвь, нашитѣ стари не сѫ давали, а сеги? Сеги, да ме простите, се зиматъ и отъ трекьи повой, [седма стъпенъ споредъ черквата].

Тѣзи думи чухъ и отъ всичкитѣ стари мѫжье и жени, отъ конто събирахъ тоя материялъ. Като зематъ прѣдъ видъ, че влаката се помни повече отъ осмий повой, до деветий па и десетий

— азъ казахъ, че бракътъ споредъ народа не между момъкъ и мома, отъ една влака, не се позволява и до десетий повой.

163. *Какъ гледа народа на тия, които се зематъ рода?*

Всичкитѣ баби единогласно отговорихѫ, че това е голѣмъ грѣхъ и коренътъ имъ нѣма да достигне до двекья повой.

164. *Духовното родство гледа ли се отъ народа подеднакво съ кръвното родство?*

Кумството е духовно родство. Както спомѣнѫхъ и по-горѣ, туй родство се почита отъ народа, даже повече отъ колкото кръвното родство, и никакъвъ бракъ между кръстникъ и кумица, или кумецъ и кръстникъ не се позволява, даже не може и да се помисли. Не само бракътъ е недопустимъ между кръстникъ и кумица, между кумецъ и кръстница, но той е недопустимъ и между дѣцата и внуцитѣ имъ.

Дѣверъ (побратимъ) ако не е рода кръвна съ момъкътъ, а е чужда кръвь, съставлява такожде духовно родство. Ако побратимътъ (мѫжътъ на жената) умрѣ, то нито единия може да земе снаха си (жената на другия), нити другия на първия. Туй родство се пази и за дѣцата и внуцитѣ имъ.

Храньеникъ и храньеница съставляватъ такожде духовно родство. Не само между храньеникъ и нѣкое момиче отъ сѫщата кѫща бракьтъ се недопуска, но той се недопуска и съ другитѣ момичета, които сѫ рода съ сѫщата кѫща. Храньеникътъ и храньеницата се гледатъ като сѫщи дѣца на семейството.

Побратимъ, посестрима и *помайчима* които се ловятъ при обрядитѣ на народно лѣкување, сѫ такожде духовни родства и бракътъ между побратимъ и посестрима, както и между помайчима и посиненъ е недопустимъ.

165. *Какъвъ даръ купува свекърътъ за родninитѣ на момата и възможенъ ли е споръ за тоя даръ?*

Казахме, че когато вече родителитѣ на момата се съгла-

сѫтъ да ѭ дадѫтъ на момъка, прѣди да се пристѫпи по нататъкъ, първата стѫпка е да се опредѣли откупътъ и дарътъ.

Дарътъ е за бащата, майката, чичото, братята, льельитѣ, сестритѣ на момата. Тоя дарь се състой въ: кожухъ (мѫжки, женски), чехли за мѫжье ѝ жени (сега ботуше, (чизми) за мѫжьетѣ, а чипичета за женитѣ и момитѣ). Колко и какви кожуси; колко и какви обуща се строго опредѣляватъ, безъ да се гледа каква стойность ще иматъ.

Откупътъ се дава веднъга, а дарътъ трѣбва да се донесе, когато момъкътъ отиде съ родителитѣ и роднинитѣ си за момата.

Безъ откупа и безъ дарътъ момата не може да бѫде изведена изъ домътъ на баща си. Това е извѣстно на свекърътъ и той се грижа да приготви всичко.

За спорь или сѫдба за тия нѣща не помнѭтъ нито единъ случай, защото всѣкой гледа да испълни онуй, що е говорилъ.

166. *Какво е зималъ попътъ, за да издаде свидѣтелство за вула и за да вѣнчее.*

Попътъ нѣкога не е ималъ тарифа, по която да зима пари за вѣнчаванье, а се пазарилъ съ всѣкого отдѣлно. Ако момъкътъ, който ще се жени е отъ по заможна кѫща, попътъ е зималъ повечко, а ако кѫщата е по-неможна (слабичка); зималъ е по-малко.

Когато ще даде свидѣтелство за вулата, тогава попътъ щеси земе и своето за вѣнчаванье, защото много пѫти селенитѣ правѭтъ хитрина: земѫтъ свидѣтелството за вула, отидѫтъ въ градътъ при протопопа, та земѫтъ вулата и послѣ идѫтъ, та ги вѣнчава попътъ въ туй село, отъ дѣто е момата, защото той се склонилъ да вѣнчае по-евтино. Понеже безъ свидѣтелството за вула неможе да се земе вула, а таково свидѣтелство неможе другъ попъ да даде, освѣнъ тоя попъ, който попува въ селото, отъ дѣто е родомъ момчето, то попътъ се осигорява още отнапрѣдъ.

Таксата е била неопредѣлена.

Освѣнъ таксата, когато ще отидѫтъ да искатъ отъ него свидѣтелство за вула, ще му отнесѫтъ още и кокошка печена, турта, бъклица съ вино и чорапе. Когато ще вѣнчае отнасятъ сѫщо турта, вино, кокошка и пакъ чорапе.

167. *Има ли случай, щото попътъ да не зима пари, а да му се отплащало съ работници?*

Зàможнитѣ зàдруги сѫ плащали на попа съ пари; обаче много пѫти по-слабитѣ (неимотни) семейства и кѫщи, прѣдпочитали сѫ да плащатъ тая такса съ работници. Тогава между попа и между старецътъ на задругата, или бащата на семейството, ставало договоръ, като колко копаче ще му даде, или ако не копаче, колко жътваре, или ако не жътваре, то колко косаче. Ако попътъ има нужда отъ возенье сѣно, снопе — тогава е ставало договоръ, колко кола сѣно, или колко кола снопе ще му докара. Количеството на работницитѣ, или количеството на колата не е нѣщо установено, а зависи отъ суммата, която попа ще иска за вѣнчаванье, като се смѣтало по 4 гроша копачь, жътвачь, берачь (кукурузъ), 8 гр. косачь и 10 гр. кола на день. Храната на копача, жътвача, берача, косача или возача давалъ попа.

Ако нѣкой не устоявалъ на тоя договоръ, не испълнявалъ своитѣ условия, попътъ не прибѣгвалъ къмъ кмета или друга власть за съдѣйствие, защото туй съдѣйствие ще му даде самото врѣме, самото обстоятелство: тоя, който вѣнчава днеска, утрѣ ще кръщава, зайтре ще кади́, по-зайтре ще опѣва (мъртавъ) но хеле попътъ ще намѣри случай да си извади тия бакии и вересии съ лихвата заедно. Туй е родило оная приказка (пословица): «*Що е половоно е готово*».

168. *Имало ли е установена такса за вула или е била произволна?*

Както платата на попа, тъй и платата на протопопа за вулата не е била тъй установена строго: нѣкому зимали повечко,

нѣкому зимали по малко, а нѣкому не зимали нищо. Нищо не зимали само на кнеза, на нѣкой голѣмъ и влиятеленъ чорбаджия— приятель на владиката. Вулитѣ не сѫ били печатани и нумерирани, а протопопа писалъ «*пусулички*» — парчета отъ хартия, безъ нумеро, а нѣкои безъ дата и то до попа на селото, че се позволява да се вѣнчае еди кой си съ еди коя си. на първо, второ или трето вѣнчило. Тогава нѣмало никакъвъ регистръ, за туй не е можало да се види, нито колко свадби е имало прѣзъ годината и колко пари сѫ земени: всичко е отивало на довѣрие.

169. *Освѣнъ паричната такса за вула, имало ли е установенъ обичай протопопа да зима друго нѣщо като подаръкъ.*

Освѣнъ паритѣ за вулата, които пари сѫ на владиката и то само една часть, защото отъ цѣлата събрана сумма протопопа е зималъ четвъртата часть, а тритѣ части е давалъ на владиката, имало е обичай, щото всѣкой, който ще дойде за вула да донесе: бъклица съ вино, печена кокошка, турта хлѣбъ и чорапе. Печената кокошка се носила само, ако свадбата е ставала прѣзъ блажни дни, а прѣзъ постни донасялъ по нѣкое солено шаранче; туй послѣдното обаче не е било до толкова задължително и се изисквало само отъ по-заможнитѣ селени.

Хлѣбътъ, който се събиралъ въ голѣмо количество; виното, което се сипвало въ особенно буре; кокошкитѣ или шаранетѣ, които сѫщо сѫ се събирали въ немалко количество, и чорапетѣ, които ежегодно сѫ достигали до 1000—1500 па и повече чифта, споредъ числото на свадбитѣ (дѣдо Прот. Недѣлко ме увѣряваше, че нѣкога свадбитѣ сѫ ставали повече и сѫ достигали до 2000 прѣзъ годината — всичко туй е продавалъ и стойностьта е зималъ за себе си, защото туй е подаръкъ за него.

Суммата на паритѣ отъ тия продадени нѣща възлизала много пати до 8000 гр. [Дѣдо Прот. Недѣлко ми казваше, че една година е зелъ 8000 гр], защото хлѣбътъ е продавалъ по

10 пари ока̀та, вѝното по 20 пари, една кокошка грошъ, а чорапѝтѣ чѝфтъ̀ по 3—4 гр. споредъ чорапѐтѣ.

170. *Този подаръкъ задължителенъ ли е, и ако нѣкой не донесе, какво става?*

На този въпросъ, дѣдо Протопопъ Недѣлкьо, отъ когото съмъ събралъ тоя материялъ въ 165 — 169 отговори, че той е билъ задължителенъ, а особенно чорапѐтѣ, защото тогава протопопъ̀тъ не е зималъ друга заплата, а много пѫти, ако е отъ село, то въ градъ̀тъ не е ималъ и енория. Ако нѣкой не донесе турта, бъклица съ вино, кокошка (ако е блажно) и чорапе, дължен̀ъ е да заплати това въ пари, като плати: за туртата 20 пари, за виното грошъ, а за чорапѐтѣ петъ гроша, или за всичко 6 гр — единъ *шестакъ* (алталъкъ турска монета). Ако не заплати това, вула нѣмало да му се даде, та нека иде да се оплаква комуто ще.

Този подаръкъ установенъ отъ обичаѝтѣ, помнѫ дѣдо Протопопъ Недѣлкьо, па и другитѐ архиерейски намѣстници въ Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Вратца и Орѣхово изискваха и слѣдъ освобождението, та и днесь — но само чорапѐтѣ сѫ обязателни.

171. *Ако въ нѣкое семейство нѣматъ мѣднькъ, златня вѣнецъ, и сѫ принудени да го заемѫтъ отъ друга кѫща, плаща ли се нѣщо, като наемъ и какво?*

Златня вѣнецъ е билъ нѣкога, както днесь е още въ Софийско, едно отъ онѣзи украшения за булката, безъ които неможало да бѫде. Въ златня вѣнецъ е имало нѣкакви рѣсни, отъ срѐбро и срѐбрени пари, като кования герданъ [описанието на мѣднькъ гл. Ж. Старина III. 104]. Всѣкой не е можалъ да го има, а особенно по-слабитѐ семѐйства, за това е много пѫти ставало нужда да го заемватъ отъ други кѫщи, дѣто се намѣрвалъ такъвъ вѣнецъ. Ако кѫщата, която притѣжавала тоя вѣнецъ е била позаможна, за тоя вѣнецъ не е зималъ никакъ наемъ; ако обаче

къщата е по-слабичка, тогава за тоя вѣнецъ се зимало по нѣщо като наемъ.

172. *Въ случай че тоя вѣнецъ се изгуби, то какво е ставало?*

Тоя вѣнецъ по никакъвъ начинъ не може да се изгуби, защото той е на главата на булката; да се допустне подобно нѣщо, трѣбвало би да се допустне да се изгуби и невѣстата.

«Къщело да се изгуби вѣнеца! Тогивъ и булката би се изгубила» — отговори баба Сава отъ Бѣла-слатина. Но когато азъ налѣгнахъ на една такава възможность, отговориха ми, че, ако се изгуби вѣнеца, ще се заплати стойностьта му или ще трѣбва да отидатъ на златаретѣ и да направятъ новъ.

173. *„Додѣто се прѣправи (свръши) свадбата, зимали се на послуга нѣкои нѣща: като грънци, паници, лъжици, бурета и др. и какво става, ако се изгуби нѣщо?*

Много пати всичко, що трѣбва на свадба не може да се купи, па и да може, не се купува, защото щомъ се свръши свадбата тия нѣща стават ненуждни. Така напримѣръ: нуждни му сж много паници, много грънци, много лъжици, нѣкое друго буре и др. такива, които, като се свръши свадбата, стават излишни. Въ тоя случай, всѣкой прибѣгва до съдѣйствието на съсѣдитѣ си: отъ едного земе паници, отъ другого — грънци, отъ трети — лъжици, а пъкъ отъ нѣкого буре или друго нѣщо. Понеже всѣкой ще има нужда отъ подобно съдѣйствие, за туй и всѣкой съ голѣма готовность услужва съ всичко що има и съ що може.

Случва се обаче, та нѣкое грънче или нѣкоя паница се счупятъ, нѣкоя лъжица се изгуби — свѣтъ е това, стават такива нѣща; или буренто се повредило — тия щети не се прощатъ, защото отъ всѣкого, който е зелъ тия нѣща на послуга: да купи ли нови, или не. Малцина, за да зематъ отъ нѣкого, ще пожелаятъ и другъ пати да плащатъ счупеното, изгубеното и повредено.

174. *Готвачкитѣ на свадба готвятъ съ плата ли или безъ плата и какво въобще възнаграждение зематъ.*

Нѣкога готвачкитѣ не сж зимали никаква заплата за туй, дѣто сж готвили на свадбата. Единственното имъ възнаграждение е било туй, дѣто сж били подарявани, кое съ забрадка, кое съ престилка, или съ друго нѣщо. Туй подаряванье обаче е било о-бязателно; да се не даде нищо на готвачкитѣ, туй не е можало да бжде.

Тия готвачки сж обикновенно били най-близкитѣ роднини на момъка: тетки, льельи, стрини, кумици — които сж дължни да дойджтъ да служатъ (шетатъ) ако искатъ утрѣ и тѣмъ да се шета.

175. *Свирцитѣ на свадбата, тѣхната заплата, задължениятa и другитѣ условия.*

Свадбата безъ свираче не може. Всѣкой, който ще прави свадба, ще трѣбва още отъ рано да си хване свираче. Въ тоя край свирачетѣ на една свадба сж: единъ или двама па и трима зурладжии (цигане), единъ тжпанаръ (циганинъ) двама, трима цигуларе (такожде цигане) и единъ гайдаръ (българинъ).

Тия свираче съставляватъ една малка дружинка, която се прѣдставлява отъ едного, тѣхенъ главатарь. Съ тоя главатаръ родителитѣ на момъка се пазарjтъ, него знаjтъ задълженъ и отговоренъ за всичко. Истина, той се допитва до другитѣ, защото тѣ сж му другари, а не слуги, но него знаjтъ за чорбаджия на свирачетѣ, нему и плащатъ паритѣ.

Заплатата на свирачетѣ додѣто се свръши свадбата нѣкога е била по 200 — 300 гроша. Както се вижда цифрата не е малка, за туй и всѣкога свещенницитѣ сж се сърдили: «На свирджиитѣ повече давашъ, отъ колкото на попа» — ще каже попътъ на този, който ще прави свадба и е отишълъ да плати и за вѣнчаванье. Тая сумма дѣлjтъ всичкитѣ свирци поравно: колкото зима зурладжията, толко ще земе и тжпанджията, толко ще земе и гадулара и гайдара.

Понеже прѣзъ врѣме на свадбата, освѣнъ заплатата, свирачетѣ зимать и «*бакшишъ*» било отъ родителитѣ и роднинитѣ на момъка или момата, било отъ другитѣ гости, то тоя бакшишъ остава собственнъ имотъ на тогози, комуто е той даденъ. Ако на зурладжиитѣ и тъпънара е даденъ бакшишъ, и понеже тоя бакшишъ се хвърга обикновенно на тъпъна, той е задруженъ имотъ, и на тъпънара и на зурладжиитѣ, колкото и да сж били тѣ. Ако свирѫтъ на трапезата двама цигуларе и се даде бакшишъ на едного, тоя бакшишъ е общъ и на двамата. Ако свири самъ и земе бакшишъ, тоя бакшишъ е само неговъ и другъ нѣма право да иска отъ него.

Освѣнъ заплатата и бакшишътъ, свирачетѣ се ползуватъ още и дарь: когато отиватъ за момата, свекръвата ще даде на всѣкого отъ свирцитѣ по пешкиръ или кръпа; когато тръгнѫтъ отъ домътъ на момата, ще се даде пакъ на всѣкого едного по пешкиръ или кръпа. Тоя дарь е собственнъ имотъ на тогова комуто е даденъ.

Прѣзъ всичкото врѣме на свадбата, свирачетѣ се хранѫтъ и поѫтъ отъ свадбата, но съ условие да не пиѫтъ много та да се опиѫтъ и да не могѫтъ да свирѫтъ.

Длъжностьта имъ е да свирѫтъ отъ петъкъ па дори до вторникъ; прѣзъ тѣзи петъ дни свирачетѣ сж длъжни да свирѫтъ на всѣкждѣ, кждѣто бждѫтъ закарани отъ свекьра: въ момата, въ кръстника на трапезата, на момитѣ за хоро или на бабичкитѣ. Ако гоститѣ се развеселѫтъ, свирачетѣ сж длъжни да свирѫтъ толкова, колкто тѣ (гоститѣ) пожелаѫтъ и тая свирня, която тѣ кажѫтъ. Ако ще би и цѣла нощь гоститѣ да се веселѫтъ, свирачетѣ не смѣѫтъ да напустнѫтъ трапезата.

Ако нѣкой отъ свирачетѣ би напустнѫлъ трапезата и би се отказалъ да свири, свекърътъ има право да го накара насила, или да му отбие отъ заплатата.

Заплатата свирачетѣ зиматъ не напрѣдъ, а послѣ, чакъ когато се свръши свадбата.

176. *Кждѣ е ставало вѣнчаваньето и кога.*

Види се по причина на усилнитѣ врѣмена, прѣзъ които сѫ прѣминѫли нашитѣ стари, е установено щото вѣнчаваньето да ставало у дома и то вечерно врѣме, въ недѣля вечерьта.

Тоя обичай, колкото и да е отмахнѫтъ, но той се срѣща и день-днешенъ много често.

177. *Въ кои случаи младитѣ се вѣнчаватъ, а не свождатъ.*

Ако е днесь недѣлька, а утрѣ пондѣлникъ и има малъкъ праздникъ, младитѣ се вѣнчаватъ отъ попа, но казва на свекръвата да не свожда младитѣ тая вечерь, защото у пондѣлникъ има праздникъ. Тая заповѣдъ на попа се строго испълнява: младитѣ ще се сведѫтъ въ пондѣлникъ вечерь.

178. *Кой има право да контролира брачната риза на невѣстата, за да се види да ли е тя дѣвственна или не.*

Когато чертогътъ е свръшенъ, трѣбва да се види, дали булката е *чиста* (дѣвственна) или *нечиста*; туй се познава отъ кръвьта на ризата. Ризата ще се прѣгледа и испита отъ свекръвата, тетката (сестра ѝ) и льельата (сестра на снекърътъ). Тѣ сѫ ѫ прѣгледали, испитали и произнасятъ се, че невѣстата е *чиста* или *нечиста*. Но провѣряванието още не е свръшено: има още едно лице, което има туй право: да види съ очитѣ си, чиста ли е невѣстата или не е; туй лице е *гайдарьтъ;* българинъ свирачъ, който и съобщава на своитѣ другари. Ако му не дадѫтъ да види ризата, свирачетѣ нещѫтъ да свирѫтъ, па и никой не може да ги накара.

179. *Въ случай че булката излѣзне нечиста, мѫжьтъ ѝ може ли да ѫ върне на баща ѝ.*

Баба Гана отъ Вълкова-слатина, баба Пена Ристова отъ

Стубелъ, баба Иона отъ Раковица и други баби: дѣдо Николо отъ Ярловица, дѣдо Койчо отъ Вълчедръма и други — отговорихѫ, че може ако иска, но не сѫ запомнили да е ставало. Побиѭтъ ѭ, окѫпатъ ѭ, врьнѫтъ ѭ въ домътъ на баща ѝ, но послѣ пакъ ѭ приберѫтъ.

180. *Въ такъвъ случай, бащата на булката връща ли откупа и плаща ли нѣкакво обезщетение на момъка.*

Сѫщитѣ баби и старци на тоя въпросъ отговорихѫ всички утвърдително.

Дѣдо Койчо каза: «Има право зеръ, да си земе откупа и харчоветѣ. Онъ, ако е далъ откупъ, ако е купувалъ дарь, ако е харчилъ по свадба, правилъ е това за мома, а не за довица; за довица откупъ се не зима и дарь се не дава».

Баба Иона, баба Гана, дѣдо Димитъръ и др. казахѫ, че има право да си земе назадъ само откупа и да му платѭтъ разноскитѣ но дарьта и разноскитѣ, които сѫ отнесли зеередшитѣ [гл. Ж. Старина Ш 67 — 68], защото тия разноски се правѭтъ само, когато се зима мома, а не и удовица.

181. *Въ тоя случай какво право имать свирачетѣ.*

Свирачетѣ сѫ условени да свирѭтъ прѣзъ всичкото врѣме на свадбата до дѣто се прѣправи, т. іе. отъ петъкъ до вторникъ.

Ако обаче булката излѣзне нечиста, тѣхната длъжность е свършена, свекърътъ трѣбва да имъ заплати условената сумма и тѣ могѫтъ да си отидѫтъ. Туй право на свирачетѣ и този обичай се основава на тия съображения, 1-о че свирачетѣ, когато сѫ пазарили да свирѭтъ на свадбата, пазарили сѫ да свирѭтъ на свадба на мома, а не на удовица; 2 о Споредъ суевѣрнитѣ понятия на народа. ако свирачетѣ свирѭтъ на нечиста булка, нещастието, което ще сполѣти кѫщата на свекъра, прѣминава и въ кѫщитѣ на свирачетѣ; това ги освобождава отъ задълженията, които сѫ дали, безъ да ги лиши отъ правото имъ, защото никой не може да ги накара да се направѭтъ сами нещастни.

Ето защо, щомъ се види, че булката е нечиста, свекърътъ плаща на свирачетѣ и тѣ си отиватъ, а въ кѫщата вече свирка не смѣе да засвири.

Поискали обаче свекърътъ, по разни съображения, да покрие туй безчестие и тоя срамъ на кѫщата си, той е дълженъ да заплати на свирачетѣ първата условена заплата, а за по-нататъкъ да се пазари изново съ тѣхъ.

Склонѣтъ ли свирачетѣ да свирѣтъ, тогава гайдарътъ подава гайдата си на младоженъъка да ѫ надуе най-напрѣдъ той, а послѣ засвирва гайдарътъ и слѣдъ него и другитѣ свираче; безъ тоя, ний ще го нарѣчемъ, обрядъ, гайдарътъ па и другитѣ свираче не засвирватъ никакъ.

Туй се извръшвало отъ суевѣрието, че ако гайдата надуе пръвъ младоженъъка, нещастието остава у тѣхната си кѫща.

182. *Какво нѣщо е «светому?»*, що е *«аризмо?»*

Булката ще подари всѣкого отъ гоститѣ, роднинитѣ било съ чорапе, било съ пешкиръ, било съ риза, престилка или друго отъ туй, което е тя работила въ домътъ на баща си.

Обичай е, щото всѣкой гость, комуто се даде дарь, да хвърли на хлѣбътъ, който стой на трапезата, колкото вече иска. Тия пари се наричатъ «светому». Таково «светому» булката събира въ домътъ на баща си, и въ домътъ на свекъра си.

Свекърътъ, когато ще ѫ свали отъ колата [гл. Ж. Старина III. 96—97] трѣбва прѣди да пристѫпи до колата да ѝ харижe нѣкое добиче и то женско; обикновенно се харизва крава, биволици или нѣколко овци.

Нѣкой отъ роднинитѣ ѝ даватъ или котле, или тепсия, или тиганъ или другъ бакъренъ ссѫдъ. Тоя ссѫдъ е «харизмо».

Баща ѝ, когато отиде на *прошка* [гл. Ж. Старина III 148 — 150] харизва ѝ и той нѣкое добиче, но пакъ женско. И това е аризмо.

Булката споредъ обичайтъ цѣлува всѣкому рѫка, а този,

комуто е цѣлувала ржка, трѣбва да ѝ даде нѣкоя и друга пара. Тѣзи пари, събрани отъ цѣлуванье ржка, съставлява тоже «аризмо».

183. *Какво нѣщо народа нарича Миразъ?*

Баба Гана отъ Вълкова слатина, баба Пена Ристова отъ Стубелъ, баба Иона отъ Раковица, баба Стояна Павловска отъ Княжа и др. и старцитѣ, които до тука сж изброени отговорихж, че миразъ е онова, що сестрата земе отъ братията си и отнесе въ домътъ на мжжьтъ си като дѣлъ отъ бища си. «Аризмото» е дадено, харизано отъ бащата, а мираза, сестрата е зела отъ братията си на сила, съ сждъ и съ кавга. «Аризмото» е благословено а «мираза» е прòклетъ. «Аризмото» се умножава, а «мираза» се губи, умира и завлича съ себе си и онова, съ което е смѣсено.

Ако се сѣтимъ, що е казано въ § 77 въ тая книга, когато говорихме за дѣлбата, ще можемъ много лѣсно да познаемъ какъ гледа народа на миразътъ. И понеже за миразътъ не сжществува българский терминъ и всичкитѣ пословици относително него сж турски, то ний сме наклонни да земемъ, че миразътъ е турский обичай, прѣданъ намъ отъ Турското Законодателство, което е било въ противорѣчие въ много нѣща съ нашето народно обичайно право.

184. *Ако има братъ сестрата може ли да земе миразъ недвижимо имущество и ако може, то какво именно зима?*

Ако има братъ, сестрата може да земе овци, говеда, коньо часть отъ воденица, кръчма, разумѣва се съ «*сждъ, съ кавга*», както казва баба Гана и другитѣ, но ньиви, ливади, кола, волове и др. до сега не е зела никоя и отъ тука излиза че неможало би да земе.

185. *Имало ли е случай вдовица да земе момъкъ; мома да земе вдовецъ и какъ гледа народа на това?*

Никждѣ по селата неможихж да ми укажжтъ поне́ на единъ случай, дѣто мома да е взела вдовецъ, или момъкъ да е взелъ

вдовица. Причината на туй лѣжи дълбоко въ вѣрванието на народа за бѫдѫщий животъ. Споредъ туй вѣрване, нѣма по-лошо нѣщо отъ туй, дѣто единъ момъкъ да земе вдовица, а мома да земе вдовецъ. И едното, и другото се гледа отъ народа много лошо; то се гледа лошо не само въ селата, дѣто такива случаи се несрѣщатъ почти никакъ, но и въ градоветѣ, дѣто подъ влиянието на новитѣ идеи, почна да се срѣщатъ по-често.

186. *Какъ гледа народа на четвероженството?*

Черквата забранява четвероженството. Отъ туй ли или отъ друго, но народътъ гледа много злѣ на онѣзи, които встѫпватъ въ четвъртий бракъ. Никѫдѣ въ селата азъ не срѣщнѫхъ мѫжъ или жена да сѫ встѫпили въ четвъртий бракъ; въ градоветѣ има само нѣколко случаи, но забѣлѣжително е това, че на него гледатъ като на наложничество и никой се не дружи съ такава жена, а всѣкой избѣгва отъ такава кѫща.

187. *Какъ гледа народътъ на оставена жена?*

«*Оставена жена и нахапана чушка не пипай!*» е пословица, много вѣрно отговаря на горния въпросъ. И дѣйствително всичкитѣ бабички и старци утвърдихѫ, че една жена, добра, кѫщовница, животна, работна не може да бѫде оставена. Да се рѣши единъ мѫжъ да остави жена си, или една жена да остави мѫжътъ си — тая жена трѣбва да е *осá*, отъ която трѣбва да се бѣга.

188. *Често ли сѫ случкитѣ да се расторгватъ браковетѣ?*

Нѣкога такива случки сѫ били съвършенно рѣдки, толкова рѣдки, щото едвамъ се помнѣтъ. Днесь почнѫхѫ да ставатъ све по-често и по-често и достигнѫхѫ до тамо, щото канцеляритѣ на Архиерейскитѣ намѣстничества сѫ струпани съ дѣла отъ подобенъ родъ. Причинитѣ на туй явление сѫ слàбавитѣ (слаби) връзки, които почнуватъ, ведно съ новото врѣме, да се вмъкватъ между семейството.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

отъ Вълчедръма, сѫщата околия. Въ чертога момъкътъ се указалъ неспособенъ. Отдали туй на магии и завръзванье. Свръшили свадбата и момъкътъ билъ све неспособенъ, све връзанъ. Ходили по врачки, ходили по знаѣци да-нѣ нѣкакъ го отвържѫтъ, но всичко останѫло напраздно: Х си останѫлъ връзанъ. Минѫло се година, двѣ, три и булката почърнѣла; тя никому не съобщила ни двѣ думи. Третата година едвамъ осмѣлила се да се исповѣда на майка си, когато тая ѫ погадила защо си нѣмѫтъ дѣца; да гледа да лѣкува при нѣкоя врачка.

Когато дойде работата въ архиерейското намѣстничество булката каза, че тя е още мома. Подвъргнѫта на медецинско и бабинско освидѣтелствуване, указа се вѣрно. Родителитѣ утвърждавахѫ, че момъкътъ билъ завързанъ; подвъргнѫтъ на медицинско освидѣтелствуване указа се че той е инпонентъ, защото всичкитѣ физиологически признаци на мѫжество липсувахѫ, ако и да бѣ той достигнѫлъ споредъ метрическото му свидѣтелство вече 22 годишна възрасть.

Бракътъ се расторгна.

Народътъ по никакъвъ начинъ не допуща расторгванието на брака по други причини, каквито е допустнѫлъ Екзархийский уставъ, а именно: ако мѫжътъ бие жената и не ѝ приноси за ѣденье; ако ѫ свари въ прѣлюбодѣяние и ако единъ отъ двамата се умопобъркатъ и то неисцѣримо. Баба Гана отъ Вълкова-слатина, баба Пена отъ Стубель, баба Стана отъ Раковица, баба Тодора отъ Стакьовци, баба Вела отъ Кнежа и други едногласно на горнитѣ въпроси отговорихѫ: мѫжътъ ако бие, ако не приноси, такъвъ ѝ е билъ късмета; ако жената «*шава*» има дърво и она ще се оправи; ако жената полудѣе, мѫжътъ трѣбва да я гледа, на ли за това сѫ се зели за чърни дни; така сѫщо и мѫжътъ ако полудѣе жената трѣбва да го гледа. «Мигаръ се земаме само за младость, само за добро, а не и за старость, а не и за лошо»! свръши баба Тодора.

А. РАЖДАНЬЕ.

190. *Трудна жена въ кой мѣсецъ трѣбва да роди, тя да се счита, че дѣтето не е донесено или зачнжто безъ законния му баща?*

Че не е донесено.

Народното вѣрванье е установило, че въ чертога на свадбата, момъкътъ трѣбва да скжса само ципата, но никакъ не трѣбва да направи съвокупление. Такива наставления му се даватъ било отъ майка му, било отъ льеля или тетка му, и той пази тия наставления.

Слѣдъ чертога почти цѣла недѣля въ кжщата е веселба, глъчка; дохаждатъ, отиватъ, ѣджтъ, пиjтъ така щото момъка е отдѣленъ отъ булката. Едвамъ въ пондѣлникъ слѣдъ свадбата, тѣ се свиватъ да спжтъ въ една стая.

Дѣте, което се зачне, за да се роди дорасло и пълно развито бабитѣ казватъ, че то трѣбва да е зело макаръ и една секунда или минута отъ деветия мѣсецъ. Има дѣца, които се раждатъ и два дни, и три дни па и повече въ деветия мѣсецъ но еле трѣбва да е въ деветия, а не въ другъ мѣсецъ, да е «*донесено*».

Дѣца се раждатъ и въ осмия мѣсецъ, но баба Гана отъ Вълкова слатина, баба Пена отъ Стубелъ, баба Стана отъ Раковица, баба Тодора отъ Стакьовци, баба Вела отъ Кнежа и др. баби увѣряватъ че това дѣте се ражда всѣкога мъртво. Дѣтето, казватъ тѣ, оживѣе въ петия мѣсецъ, и живѣе прѣзъ всичкото врѣме, а щомъ настжпи, макаръ и една секунда въ осмия — умира и се съживлява само когато настжпи въ деветия мѣсецъ. Слѣдва: ако се родило въ осмия мѣсецъ, то трѣбва да е мъртво.

Дѣтето се раждало било и въ седмия мѣсецъ, но че е отъ седмий мѣсецъ, а не отъ деветий, бабитѣ познавали много лѣсно по конструкцията на дѣтето: то е недорасло, недоразвито, слабо,

мъничко. — или, както го тѣ наричатъ «*недоносено*». Такова дѣте се ражда отъ нѣкои душевни вотресения или мъчения на трудната жена.

Прочее, бабитѣ, когато се роди едно дѣте, броятъ дните, мѣсеците отъ деньтъ на първата недѣля слѣдъ свадбата, или въ крайенъ случай отъ деньтъ на черпота, че допускатъ и това: може младоженьцьта да не послушалъ даденитѣ му наставления.

Неизлѣзели снѣтката права, дѣтето е зачнато прѣди брака — или както го наричатъ «*донесено*».

Че е зачнято отъ незаконенъ баща.

Мжжьтъ е отпатувалъ на нѣкадѣ, или е падналъ тѣжко боленъ, така щото не е имало никаква възможность за съвокупление. Свекървата или лельята, тетката, стрината на мжжьтъ или друга нѣкоя роднина бѣлѣжи въ паметьта си строго: Петко излѣзна въ петакъ прѣди Гьоргьевдонь, а се върна въ понедѣникъ прѣди Кръстовденъ; дѣтето се роди въ срѣда срѣщу Младенци. Ако бѣше зачнато прѣди Гьергевденъ, дѣтето трѣбваше да се роди прѣзъ Голѣмъ-сечко (Януарий); ако ли бѣ трагнала трудна по Кръстовденъ, дѣтето трѣбваше да се роди прѣзъ Петровския мѣсецъ — излиза, че Кръскяна пошла трудна прѣзъ Русалския мѣсецъ (май), когато мжжьтъ отсжтствувалъ.

По тоя начинъ се намѣрва и за мжжь, който е лѣжалъ боленъ.

191. *Може ли една жена трудна като се уплаши отъ чуждъ мжжь да роди дѣте, което ще прилича на тоя мжжь?*

Баба Гана отъ Вълкова-слатина, баба Пена отъ Стубелъ, баба Стана отъ Раковица, баба Тодора отъ Станьовци на тоя въпросъ отговориха положително. «Тежка жена трѣбва да се чува отъ уплашванье, оти дѣтето ще прилича на мжжьтъ, отъ кого се уплашила, а това разваля 'домъ и кжща» — отговори баба Гана;

«ако тежка жена се уплаши отъ нѣкого, дѣтето ще прилича на тоя мѫжь» — отговори баба Стана отъ Раковица.

«Може,» — казватъ: «ама трѣбва жената да се чува» — отъ което излиза, че повече самитѣ баби не вѣрватъ въ туй свое утвърдение.

192. *Ако дѣтето прилича на нѣкой чуждъ мѫжь, има ли право мѫжьтъ ѝ де ѫ остави?»*

На тоя въпросъ отговорихѫ отрицателно. «Ако дѣтето прилича на чуждъ мѫжь и жената се уплашила отъ него, какво ще я остави». — отговори баба Стана. Така сѫщо отговорихѫ и другитѣ баби.

Подобенъ случай е указанъ отъ мене въ Жива-старина III кн. стр. 219 п. 7.

193. *Какъ гледа народа на тия дѣца, които се раждатъ съ нѣкои тѣлесни недостатъци?*

Ако нѣкое дѣте се роди съ недостатъкъ, като: слѣпо, глухо, нѣмо, сакато; ако е мѫжско и бѫде кьосаво или има каквито и да е недостатъци, бабитѣ утвърждаватъ, че това е нишанъ, бележъ; това дѣте е *белѣжено* отъ Бога и трѣбва, отъ таково бележено, човѣкъ да бѣга и да се пази [Гл. Ж.-старина III кн. стр. 220 п. 10].

194. *Нѣщата, които се слагатъ на орисницитѣ, кой зима: бабата или другъ нѣкой?*

Третата вечерь ще дойдѫтъ орисницитѣ, за да оришѫтъ дѣтето, т. іе. да опредѣлѫтъ бѫдѫщето на дѣтето. За да бѫдѫтъ милостиви къмъ дѣтето, та да го оришѫтъ да бѫде щастливо, приготвѫтъ имъ трапеза: турта, кокошка, вино; на туртата гуждатъ пари и други сребрени или златни нѣща.

Туртата, кокошката и паритѣ, ако сѫ нѣколко зърна — зима бабата, а златнитѣ и сребрени нѣща оставатъ на домакина.

195. *Парите, които са събрани отъ «светому» и отъ подаръкъ на дѣтето, чие са имущество?*

Когато се кръсти дѣтето, на кръщенъто (Гл. Ж. Ст. III 183—198), на трапезата се гощава турта съ соль и на тая турта поканенитѣ гостье хвърлятъ пари; тия пари се казватъ «светому».

Има още обичай, щото, който види за първъ пътъ дѣтето, трѣбва да го дарува съ нѣкое зърно (монета), което трѣбва да бъде, или златно или сребрено.

Както «светому», тъй и тия пари сѫ на дѣтето, на семейството. Ако старецътъ въ задругата ги земе за нѣкаква нужда, то когато се дѣли задругата, тия пари трѣбва да се додатъ на семейството. Въ семейството, ако има нѣколко дѣца, то всѣкое отъ тѣхъ запазва това свое имущество. Ако бащата е изхарчилъ тия пари, то дѣтето нѣма право да ги тражи.

196. *Украшенията, съ които китатъ капицата на дѣтето отъ уроци, общо ли сѫ имущество или сѫ на тоя дѣте, комуто капицата е накитена съ тѣхъ?*

Капицата на дѣтето има важно значение за дѣтето и за неговото здравие: безъ капица дѣте не бива. Тая капица е накитена съ различни украшения сребрани или златни, съ стари пари и жълтички [гл. Ж. Старина IV 175 — 176], и то за да нехваща дѣтето уроци.

Тия накити се обикновенно подаряватъ на дѣтето, отъ роднинитѣ или други, или ги купува бащата. Тѣ имать значение само за дѣтето. Ако сѫ различни сребрани фигурки, тѣ сѫ общо достояние на всичкитѣ дѣца отъ семейството и съ тѣхъ се китатъ капицитѣ на всичкитѣ дѣца. Ако сѫ стари пари или жълтички и сѫ харизани на дѣтето, тия пари сѫ имотъ на дѣтето, комуто сѫ подарени и ако бащата ги не е похарчилъ, тѣ се даватъ на дѣтето, когато се дѣли семейството.

197. *Какъ гледа народа на кръщелнитѣ свидѣтелства?*

«Отъ къ излезе па това, та да се знае колко дѣца се раждатъ, отъ тогива си Господъ и зима повече» — каза баба Тодора отъ Раковица. «Това не е добро да се броѣтъ дѣцата; па́ пръ́брои́ и друго нѣщо — губи се. Тамо дѣто е неброено — благословено е; нали́ има приказка: неброено умножава се» — каза баба Гана отъ Вълкова-слатина. Тако сѫщо мнение исказахѫ и другитѣ бабички и старци. [Ж. Стар. III 183 — 184.]

Ето защо много неохотно зимахѫ на всѣкѫдѣ кръщелнитѣ свидѣтелства.

198. *При настригваньето, даватъ ли на дѣтето нѣщо и какво става съ енго?*

При настригваньето има обичай да му подаряватъ нѣкое добиче, нѣкое лозе или друго нѣщо. Туй имущество е негово собственно и при дѣлбата то си го зима като свое и братията му немогѫтъ да иматъ дѣлъ въ него.

Ако бащата го продалъ, дѣтето неможе да го дига на сѫдъ за него.

Ако майка му, останѫла вдовица, е повторила и отнела това негово имущество при отчува му, дѣтето, когато порасте има право да го тражи отъ о́тчува си.

199. *Разноскитѣ по раждaньето, кръщаваньето, настригваньето, кой тегли, семейството ли или задругата?*

Всичкитѣ разноски по раждaньето, кръщаваньето и настригваньето тегли задругата, а не семейството, и въ случай, че това семейство се отдѣли отъ задругата, тѣзи разноски не се ловѫтъ на семейството.

200. *На бъкличарката, плаща ли се нѣщо и какво?*

Когато се кръсти дѣтето, този черковенъ обрядъ се съпровожда съ голѣмо семейно угощенне [Ж. Старина III 183 — 198]

На трапезата се призовавaтъ всичкитѣ роднини и съсѣди;

гоститѣ сѫ жени, а многорѣдко и мѫжье. Гоститѣ обаче трѣбва да бѫдѫтъ призовани за туй угощение. Лицето, което ги призовава, е мома и то *подевка* и се нарича *бъкличарка*, защото призовава съ бъклица.

На бакличарката се дава дарь, като кръпа, пешкиръ, или друго, а никога пари, нити тя може претендира за нѣкаква заплата.

«Примѣръ:

Х. мома въ Кнежа, като калесвала за кръщанье на У-задруга, баща ѝ искалъ отъ послѣ да му заплатѫтъ надница като жътварка: тя е била комшия на У. Общината не е позволила да ѝ се плати, защото съ това щѣло да се въведе «*новъ законъ у старо село*». Съобщава Баба Вела.

201. *На бабата, която е бабувала, плаща ли се и какво.*

Бабата, която бабува, за трудоветѣ си около дѣтето, или майката, има право на едно възнаграждение парично и, освѣнъ това, подаряватъ ѝ още риза, престилка или друго.

Паричното възнаграждение е произволно и зависи отъ волята на бащата и отъ материялното му положение. Установено е обаче да не бѫде по малко отъ 20-25 гр.

Туй възнаграждение плаща старецътъ на задругата и при дѣлбата се не лови на семейството.

Дарьта (риза, прѣстилка, чорапе или друго) дава семейството, т. іе. жената, която е приготвила сама тоя дарь.

202. *Готвачката на кръщенье, вима ли нѣкакво възнаграждение и какво?*

Готвачката е изъ кѫщата; ако обаче е нуждно, повика се нѣкоя отъ роднинитѣ да готви, и въ тоя случай дава ѝ се дарь, а не парично възнаграждение.

Ако не е роднина, обичайтъ е пакъ да не зима възнаграждение, но ако тя се прѣпитава съ туй, съ готвенье, дава ѝ

се едно парично възнаграждение равно на жътвачката — т. іе. 5 — 6 гроша.

М. СМЪРТЬ.

203. *За гробнина плаща ли се?*

Всѣкое село си има гробища, които сѫ или въ дворътъ на черковата, ако има черква, или сѫ край селото, ако нѣма черква. Гробищата сѫ общи и всѣкой може да копае гробъ тамо, дѣто му е угодно. За гроба не се плаща и днеска нищо.

Въ нѣкои села, кметоветѣ сѫ въвели да се плаща за гроба нѣкаква такса, но на това се гледа много злѣ. «За гробъ за Божья земля да се зима пари не е се ни чуло ни видело» — каза баба Вела отъ Кнежà.

204. *За ископванье на гроба, плащали се нѣщо и какво?*

За да се ископа гробътъ, трѣбва да отидѫтъ двама или трима мѫжье. Тия мѫжье биватъ обикновенно роднини или съсѣди. Тѣзи мѫжье за труда си не зиматъ никакво възнаграждение.

205. *Плаща ли се нѣщо на оплаквачката?*

Оплакванѣто на мрътовеца съставлява единъ обрядъ безъ когото неможе да се мине. [Ж. Старина Ш 234 — 243]. Ако мрътовецътъ има роднини, то оплаквачката е една отъ тѣзи роднини и не зима нищо. Ако мрътовецътъ нѣма роднини, или има такива, които неумѣѫтъ да оплакватъ, тогава се повиква нѣкоя жена, прочута оплаквачка, за да оплаче мрътвия. Много често на оплаквачката, ако е бѣдна, плаща се нѣщо или ѝ се дава даръ, като: пешкиръ, крѣпа или друго. Понѣкога дава ѝ се за тоя трудъ нѣкое ягне.

206. *За преливанье, плаща ли се?*

Преливанѣто е тоже обрядъ, безъ когото неможе да мине (Ж. Старина Ш 265 — 268). До три дни, преливанѣто врѣшѫтъ

три жени, а послѣ до 40 дни връши едно момиче. Ако тритѣ жени и момичето сж роднини, не дава имъ се нищо. Ако сж чужденки, на женитѣ, които обикновенно сж готвачки и които ще оперѫтъ чергитѣ, постелкитѣ и другитѣ дрѣхи на мрътовеца, ще се даде нѣщо било пари, било въ натура, освѣнъ дарътъ: пешкиръ, забрадка или кръпа.

На момичето, като прелива до 40 дни, ще се купѫтъ обуща, или ще му се даде нѣкоя пара (5 — 6 гр., за да си купи нѣщо за работа.)

Ако се не даде нищо, неможе да се иска възнаграждение съ сѫдъ, защото тука нѣма никакво условие.

207. *На готвачкитѣ, плаща ли се?*

За да се испрати мрътовецътъ както подобава между другитѣ обряди и обичаи, трѣбва и да се *полага* (принася). Какъ и колко пѫти се прави приносъ, туй е изложено въ (Ж. Старина III 268 — 273.) Приносътъ на самата смъртъ, третини, шестини, деветини и четиридесетъ трѣбва непрѣмѣнно да станѫтъ. На тия приноси готвѫтъ сѫщитѣ готвачки. Ако сж роднини, не зематъ нищо, само дарьта. Ако сж чужденкѝ плаща имъ се нѣщо и то въ пари освѣнъ дарьта. Установени такси нѣма, а дава се колкото обича. Не бива да се прави условие въ тоя случай, защото е за душата на мрътвия.

208. *Ако се копае старъ гробъ и копачетѣ намѣрѫтъ: пари, пръстенъ, обеци, гривни, нѫфти и други украшения, тѣзи нѣща кой зима?*

Извѣстно е, че когато умрѣ жена, или мѫжъ, а особенно мома, умрѣлия се кѝти съ разни нàките, като пръстенъ, гривни обеци и други и хвъргатъ въ гроба му пари. Когато умрѣ другъ нѣкой отъ сѫщата кѫща и трѣбва да се закопа въ нѣкой старъ гробъ, копачетѣ намиратъ въ него тия наките, които сж били на прѣдишния мрътовецъ. Тия наките и пари, които се намѣрѫтъ въ гроба зематъ гробокопачетѣ. Домакинитѣ, ако искатъ да земѫтъ

нѣщо отъ тия навите, трѣбва да го откупьтъ отъ гробо-копачетѣ.

209. *Какви такси зима свещенника за опѣло, за приносъ, помана, задушница, четенье молитва, парастасъ и др. за «успокоение на душата.*

По единъ мрътовецъ, за успокоение на душата му, родинитѣ се считатъ за задължена да правьтъ приносъ, помана, за душници и парастасъ (Ж. Старина III 268 — 273). Всичкитѣ тѣзи обряди ставатъ съ свещенника, който чете черковнитѣ молитви. Особенно приносътъ на четиридесетъ, задушница и парастасъ безъ свещенникъ неможе.

За всичкитѣ тия трѣби, свещенникътъ зима своето «попово».

Такситѣ не сѫ опредѣлени, а произволни, както и на свадба.

Освѣнъ паритѣ, свещенникътъ зима още кожата на агнето или овенътъ, които сѫ заклани на прѝносътъ отъ хлѣбътъ, зима *нарѣзанци*; отъ агнето или овенътъ ще земе ухото, долната чельуст съ езикътъ, дѣсната плешка и *нетлямата* (кракътъ, съ когото се зашива агнето, за да не испадне дробеньето, съ което е напълнено). Туй зима свещенникътъ, ако е заклано цѣло агне или овенъ; ако ли е сварена само главата съ краката, което става най обикновенно при приноса, тогава попътъ зима ухото, долната чельуст съ езикътъ и единъ кракъ (четиритѣ краса трѣбва да сѫ на трапезата).

Ако нѣматъ да дадатъ пари на попа, заплѣняватъ паритѣ съ работници или друга полска работа, по тия сѫщи условия, както се каза въ 165.

210. *Ако умрѣ нѣкой странникъ, а е бѣденъ, кой трѣбва да плати за погребението му?*

Ако е странникъ и е бѣденъ, та нѣма съ какво да се погрѣбе, събира се милостия, било въ пари, било въ брашно, вино и др. та се погрѣбва. Инако нѣмало, но трѣбва да се направи бовчегъ на улѣцата, да се купи покровъ, да се опѣе, да му

се положи (да му се направи приносъ) та да му се намѣри. Вѣрва се, че който даде въ тоя случай, дава за своята душа и за душата на роднинитѣ си.

211 *Удавенитѣ, самоубийцитѣ, обесенитѣ или закланитѣ отъ правителството копаятъ ли се въ гробищата?*

Удавенитѣ, самоубийцитѣ, обесенитѣ или закланитѣ отъ правителството, не копаятъ въ гробищата, а вънъ отъ тѣхъ и то: удавенитѣ копаятъ, дѣто се удавили или дѣто сж извадени изъ рѣката; самоубийцитѣ, обесенитѣ или закланитѣ, вънъ отъ гробищата. Народното повѣрие утвърдява, че ако такива умрѣли се закопаятъ въ гробищата, лошо е, защото щѣло било да има суша или градъ.

Сжщо и дѣте, което умрѣ некръстено копае се дома или другадѣ, но никакъ не въ гробищата.

212 *Има ли повѣрие, че землята неприбирала умрѣлия, а го исхвърлила?*

Лошитѣ хора, изѣдницитѣ, угнетателитѣ, блудницитѣ, магьосницитѣ, вѣщицитѣ и др. по нѣкога землята ги неприбирала, заради тѣхнитѣ грѣхове; като закопатъ такива мрътовци, на сутреньта ще бжде гробътъ отворенъ и трупътъ на мрътвия ще бжде исхвърленъ на вънъ ведно съ ковчега, за да го прибере землята, трѣбва домашнитѣ му да даватъ милостиня по черкви, мънастири и на вдовици.

Отъ туй суевѣрие се ползуватъ по нѣкога нѣкои злосторници, та ископаватъ трупътъ на мрътвия, за да го изложатъ на поругание.

Н. ОПѢКУНСТВО.

213. *Въ задругата сжществувало ли е нѣкога опекунство?*

Ний описахме задругата и задружния животъ и устрой-

стимо на тъй народно установление. Спорѣдъ тъй установление интересътъ, както на голѣмитѣ, тъй и на малкитѣ, както на мжжетѣ тъй и на женитѣ, както на пълнолѣтнитѣ, тъй и на малолѣтнитѣ, даже на неделначетата сж тъй добрѣ запазени, щото нѣма примѣръ да е пропаднялъ или окърненъ нѣкому имотътъ, върху когото той е ималъ право и който е билъ негова собственность.

Отъ самото тъй устройство се вижда че опекунството въ тая форма, въ каквато е било установено отъ турского законодателство, не е било нито нуждно нито възможно. Най-стария въ задругата община е охранявалъ интереситѣ на всички и на малолѣтнитѣ, и тѣ сж се намирали подъ неговото естественно опекунство. И турского законодателство не е се даже ни докосняло до тъй народно установление, при всичко че кадиитѣ сж имали и право и интересъ да описватъ такива имоти, отъ които тѣ сж имали нѣкой доходъ, извѣстенъ подъ тѣхническото название „ресмъ“.

214. *Опекунството въ семейството.*

Въ задругата опекунството е сжществувало въ съвършенно самобитната народна форма, нѣщо което въ семейството не е можало нѣкога да се явява, защото кадията тука е ималъ по̀ голѣми възможность да се бърка, да описва имота, да го продава, да събира стойностьта на продаденія имотъ, да сж вниса въ сиротскія (отписната каса), да поставя опекунъ (васія) и да зима ресмъ.

Щомъ е умиралъ бащата въ семейството, ако нѣма синъ пълнолѣтенъ и жененъ, а маловрѣстни дѣца, кадията ще испрати свойтъ чиновникъ, който ще опише имота, ще продаде движимия и стойностьта ще донесе и прѣдаде въ сиротската касса. Кадията ще издаде особенъ актъ, нарѣченъ хюджетъ въ когото ще бждатъ указани: кой е умрѣлъ, какви наслѣдници е оставилъ, тѣхнитѣ имена, подробно изложение на имота останѫлъ слѣдъ смъртьта на умрѣлия, получената стойность отъ продаденото движимо

имущество, какъ е подѣлилъ туй имущество между наслѣдницитѣ и кой се поставя за опекунъ (васи́я).

Трѣбва да се забѣлѣжи, че кадиитѣ сѫ се смѣсвали само въ такива дѣла и случаи, когато въ едно семейство сѫ оставали само малолѣтнитѣ дѣца и ако е имало оплаквание отъ нѣкѫдѣ: въ други случаи не сѫ се бъркали.

Опекунството въ всичкитѣ други случаи е остаяло и прѣминавало върху лица, които сѫ се считали като естественни опекуни на съвършенно малкитѣ дѣца.

Отъ събрания по тая часть материялъ излиза, че опекунството се прѣдавало по слѣдния редъ.

а) Ако умрѣ бащата и има синъ жененъ, та ако ще би и на 15 год., за естественъ опекунъ на другитѣ маловръстни дѣца се считалъ тоя синъ, който се грижалъ, както за запазването на имота, тъй и за отхраната на дѣцата.

Майката е играла важна роль на съвѣтникъ.

б) Ако умрѣ бащата и остави све малолѣтни дѣца, майката се считала за естественъ опекунъ, която ще се грижа за имота и дѣцата, додѣто едно отъ тѣхъ отрасте.

Най стария братъ на умрѣлия, ще се счита като помощникъ и съвѣтникъ на снаха си и тя е дължна да се допитва до него по всичко.

в) Ако е млада и се пожени. отчува на дѣцата встѫпва като опекунъ, който е дъленъ да пази имота и отглѣда дѣцата.

г) Ако на умрѣлия е живъ баща му, а дѣда на малолѣтнитѣ дѣца, и живѣе отдѣлно, тогава той прибира при себе си и дѣцата и имота и ги пази додѣто тѣ по-отраснятъ. Майката на малолѣтнитѣ, ако е млада може да се пожени. ако ли е по́ сгара, тя ще живѣе при свекъра си, додѣто едно отъ дѣцата отрасте.

Въ тоя случай дѣдото има превмуществото надъ майката и се счита естественъ опекунъ на дѣцата и имота.

215. *Ако семейството е отдѣлено, дѣдата умрѣлъ, а умрѣтъ и бащата и майката; додѣто дѣцата сѫ малолѣтни, какво става съ имота и дѣцата?*

Ако умрѣтъ, и бащата, и майката въ семейството, а оставятъ дѣца малолѣтни, тогава единъ отъ чичоветѣ, и то найстария, прибира дѣцата и имота при себе додѣто отрасте едно отъ тѣхъ. Ако нѣма чичове, то прибира ги нѣкой отъ чичоветѣ синове; ако нѣма и тия роднини, тогава прибира ги или една отъ льелькитѣ или една отъ теткитѣ.

Ако нѣма и такива, тогава старешина обажда на кадията, който постѫпва по указания редъ, а дѣцата се даватъ храньеничета или на прѣхрана.

216. *Ако е зеть на кѫщи и майката умрѣ, и остави малолѣтни дѣца, какво става съ тѣхъ и съ имота?*

Зеть на кѫщата нѣма свой имотъ, защото имота е на жена му. Ако тя умрѣ и остави малолѣтни дѣца, то като естественъ опекунъ на дѣцата и имота остава бащата, който като баща, както вече казахме, може да се располага съ имота, както ще.

217. *Ако бащата въ едно семейство полудѣе, назначава ли се опекунъ, и кой става опекунъ?*

Ако бащата въ едно семейство полудѣе, опекунство на дѣцата и на имота не се поставя, защото жена му остава естественъ управитель на имота. Тя въ тоя случай, ако трѣбватъ разноски по лѣкуването на мѫжьтъ си, а нѣма отъ дѣ да зима такива, може да продаде нѣщо отъ движимото имущество, като: жито, кукурузъ, ячмикъ и др., конь, волъ, овци и др. и тая продажба е дѣйствителна. Продаване на недвижими имоти е забранено и никой нѣма да купи.

218. *Ако бащата въ едно семейство се проние и стане расточителенъ, може ли да се постави опекунъ надъ имота му?*

На всѣкадѣ и всѣкой ми отговори, че не се поставя опе-

кунъ въ такъвъ случай, защото имота е неговъ и той може да прави съ него каквото ще.

219. *Ако е нѣмъ или глухъ бащата, може ли да се назначи опекунъ на имота му?*

На такъвъ човѣкъ не може да се назначи опекунъ на имота му, защото, ако е нѣмъ, ако е глухъ, той си пакъ работи и гледа дѣцата.

220. *Ако малолѣтнитѣ дѣца на умрѣлия сж при дѣда си, чича си, льелька си, тетка си, байко си, плащатъ ли нѣщо за прѣхраната и отглѣдването и кога плащатъ?*

Ако сж при дѣда си, чича си или байко си, не плащатъ за прѣхраната, защото тия сѫщитѣ лица се и ползуватъ отъ дохода на имотитѣ.

На льелька си и тетка си сѫщо не плащатъ, ако ньивитѣ, лозята и други тѣ зиматъ дохода; ако ли сж дадени тѣмъ само за прехрана, а имотитѣ сж въ рѫцѣтѣ на другиго или сж дадени подъ наемъ, тогава се плаща и то толко, колкото опрѣдѣли кадията, а другитѣ доходи оставатъ въ кассата.

На отчува си не плащатъ нищо, защото той се ползува отъ имотитѣ.

221. *Какво нѣщо е «на прѣрана.»*

Дѣцата сж малолѣтни и немогѫтъ да се отдѣлятъ отъ майка си; майката е млада и неможе да остане неженена; тя се оженва и зима съ себе си и дѣцата но само до туй врѣме, додѣто дѣцата поподякнѫтъ и станѫтъ на възрасть да нѣматъ необходима нужда отъ майка си. Старецътъ на задругата (дѣдата на дѣцата) плаща въ оная кѫща, дѣто е отишла снаха му за това, дѣто се глѣдатъ дѣцата. Туй се казва «на прѣрана» (прехранване.) Има още единъ случай.

Дѣцата сж малолѣтни, нѣматъ нито баща нито майка нито роднини. Даватъ се нѣкому да ги глѣда и храни додѣто отрас-

тѫтъ и за разноскитѣ дава му се нѣщо, тѣзи дѣца сѫ дадени томува на «*прѣрана.*»

222. *Кои имущества кадията продава въ случай че малолѣтнитѣ останѫтъ безъ естественъ опекунъ.*

Като говримъ за общинско владѣние, ще видимъ, че ньивитѣ па и ливадитѣ нѣкога, прѣди издаванието на тапиитѣ, сѫ били общинско владѣние и никой не е можалъ да свои една ньива или една ливада като своя собственность, да ѫ продава или залага, а само да се ползува отъ неѫ. Лозята обаче сѫ били собственъ имотъ; и воденици, дучяне, кръчми и др. които сѫ можали да продаватъ и залагатъ.

За туй, кадията е продавалъ; стока, храна, земледѣлчески орѫдия, покѫщнина, воденица, кръчма, дукянъ, кѫща, кошъ, амбаръ; а ньива, ливада, гридина (за зеленчукъ) и бранища сѫ оставали селско владение и всѣкой е можалъ да ги работи и да се ползува.

ГЛАВА ВТОРА

А. ВЛАДѢНИЕ, ПОЛЗОВАНИЕ И СОБСТВЕННОСТЬ.

ОБЩИ ПОЛОЖЕНИЯ.

223. *Между народа какви термини и названия сѫществуватъ за движимитѣ и за недвижимитѣ имущества?*

Имуществата на селенина, движими тѣ и недвижими носѧтъ различни названия, и всѣкое отъ тия названия опредѣлява особенъ видъ имущество.

«*Добрò*» е название на имуществата, въ най-широка смисълъ на думата; тая дума означава всичко, което съставлява материялното благосъстояние на селенина, движимо и недвижимо. «*Убѝло те добрó у главата!*» — значи туй богатство, туй материялно благосъстояние, като нѣзнаешъ да цѣнишъ, ще те убие у главата. «*при толкова ,добро, бива ли да скиташъ?*» — значи при такова богатсво и благосъстояние, бива ли да хайманувашъ, да скиташъ по света.

Отъ тоя терминъ е произлѣзнълъ, и епитетътъ «*добра кѫща*» — богата въ всичко и «добъръ е» — богатъ е, имотенъ е. За недвижимитѣ имущества има слѣднитѣ названия.

«*Дѣржава*» — означава недвижимо имущество, свързано съ нѣща отъ движимо; въ Кулско и Бѣлоградчишко, мѣстото, дѣто живѣѧтъ овцитѣ, говедата, коньетѣ зимно врѣме; дѣто се стоваря сѣно, слама и кукурушльакъ — се казва «дръжава» а въ Ломско «*Паята.*»

«*Паята*» сѫщо както и «дръжава.»

«*Земльа*»—означава въобще всичко, що се оре, копае и работи. «*Земля доста, ама нѣ.ма кой да работи.*»

«*Брàнище*»—означава едно извѣстно пространство, обрас-

нало съ голѣми дървета, които вече сѫ годни за въ работа или отопление.

«*Мѣсто*» — е ньива още не посѣта: «*У Златията имаме осъмъ мѣста и мислимъ сега да ги оремъ*»

«*Ньива*» — е извѣстно пространство посѣто съ жито, ячминъ, овесъ, лимецъ, просо. «*Тая година ньивитѣ Козаревецъ сѫ добри.*»

«*Кукурузя*» — ньиви посѣти съ кукурузъ.

«*Грѫстелникъ*» — (грѫстелници) — ньива или ньиви, опредѣлени нарочно за да се сѣе въ тѣхъ грѫсти (конопье).

«*Селище*» — има три значения: а) мѣсто дѣто живѣла една задруга или семейство: «*На старото селище остая сѣкоги най-младия синъ или братъ.*» б) Мѣсто, дѣто е било нѣкога старо село, а днеска се познаватъ само дупкитѣ, които нѣкога били кѫщи, и в) Цѣлото пространство, което е оставено, за да си правятъ селенитѣ, отъ едно село, кѫщи.

«*Гумно*» — дворъ съ кѫщата, кошътъ, амбаръ̀тъ, избата, комáрата, нúвищата, зъвникъ̀тъ.

«*Градúна*» — мѣсто, опредѣлено да се сади и сѣе зеленчукъ.

«*Градина*» — за овощия.

Воденица.

«*Воденичище*» — мѣсто, дѣто е била нѣкога стара воденица, която днесь липсва.

«*Парлогъ*» — мѣсто, дѣто е било нѣкога лозе а сега напустнѫто.

Ливада.

Лозе.

«*Дрѣмкáшъ*» — мѣсто обрасна̀ло съ ситно храстие.

«*Пасище*» — мѣсто, оставено за добитъка селски да пасе.

«*Златия*» — пространно поле, дѣто расте или е расла злачна трѣва за добитъкъ.

Бостань — бостанье — мѣста посѣти съ любеници, дини и тикви.

«*Бостанища*» — пространно мѣсто, дѣто сѫ били сѣти любеници, диньи.

«*Блато*» — мѣсто, на което извира вода и расте папуръ, таварь, тръсть и други водни растения. Може водата да щукне (да се изгуби), но мѣстото сѫо остава блато.

«*Сградье*» — всѣкоя постройка било въ гумното, било вънъ отъ нѣм.

За движимитѣ имоти сѫществуватъ слѣднитѣ названия:

† «*Мѫка*» — означава жито, кукурузъ, ячминъ, овесъ, просо, лимецъ.

«*Лебъ*» — сѫщо както и мѫка, но само жито и кукурузъ. «*Тая година има лебъ.*»

«*Храна*» (Храни́) — сѫщо както и мѫка; означава още и сѣно, слама, кукурузьякъ, листникъ — храна за стоката.

† «*Иманье*» — означава готови пари, закопани нѣкѫдѣ въ земьята.

«*Покѫщнина*» — всичкитѣ нуждни нѣща въ кѫщата за ѣденье, готвенье, като: котли, ведро, паници, грънци и пр.

«*Чирепе*» — сѫдове отъ глина, като: грънци, паници, делви, кръчази и др.

«*Сѫдове*» — бурета, качета, каци, бъчви и др.

«*Вариви*» — бобъ, леща, грахъ.

«*Сѣчиви*» — тесла, сръпъ, косеръ и др. орѫдия.

«*Гора*» — кересте, суровъ дървенъ материялъ приготвенъ за кѫща, или друго «*сградье*».

«Потреби́я» — материялъ, който ще послужи за нѣщо, отъ когото ще се направи нѣщо, полѣзно за въ кѫщи.

† «*Стока*» — говеда, конье, овци.

Руба: дрѣхи, ризи, гащи.

Прежда: основа, вѫтькъ, махансе за чорапе.

Пиялъкъ: вино, ракия.

224. *Имали разница между имущество, останѫло отъ дѣда, баща и баба и др. и имущество припечелено и придобито испослѣ и на кое се дава преимущество.*

«*Не е зоръ да спечалишъ, а е зоръ да запазишъ готовото,*» каза дѣдо Койчо.

«*Добро е да намѣришъ готово, но све е по добро и да притуришъ*». Каза дѣдо Димитръ отъ Комощица.

«Готовото си е готово, а ми да припечалишъ мастория» — каза дѣдо Сейно отъ Бѣла-Слатина.

И тъй, имуществото, което е останѫло отъ дѣда или баща — е готово и него всѣкой може да наслѣди, ами да спечалишъ ти самъ, да припечалишъ ново, или да задържишъ спечаленото или наслѣденото изисква умѣние, показва разумъ и мждрость и такъвъ има по голѣмо уважение отъ свѣтътъ.

225. *По начинътъ на приобрѣтението имуществата, иматъ ли особенни названия и какви сѫ?*

По начинътъ на приобрѣтението имуществата, носѫтъ слѣднитѣ названия:

Дѣдово — което е останѫло по наслѣдство отъ дѣда.

Бащино — което е останѫло по наслѣдство отъ баща.

Майчино — което се придобива по наслѣдство, останѫло отъ майката.

Тия имущества се казватъ наслѣдство.

Женино — което е останѫло отъ жена.

Братово — което е останѫло отъ братъ.

Сѣстрино — което е останѫло отъ сестра.

Льельино — което е останѫло отъ льелья.

Теткино — което е останѫло отъ тетка

Тия имущества се наричатъ *мираз*ъ, защото тѣ сѫ приобрѣтени не по единъ естественно — наслѣдственъ начинъ а случайно, вслѣдствие измирането на прямитѣ наслѣдници.

Спечелено съ мжка и потъ — имущество, което е придобрѣтено съ трудъ, лишение и рискъ. Туй имущество е благословено и най сладко.

Заработено — имущество, което е придобрѣтено чрѣзъ ржчна работа. И туй имущество е благословено.

Намѣрено — имущество, придобрѣтено случайно, безъ никаква мжка, никакъвъ трудъ и потъ. Такова имущество е всѣкога движимо.

Испросено — имущество, придобрѣтено посрѣдствомъ просенье, молба, унижение, пълзенье. Туй имущество може да бжде всѣкога движимо.

Отъмнжто — имущество, придобрѣтено посрѣдствомъ насилие отъ некого, който въ моментътъ на придобрѣтението е ималъ власть сила и възможность да отнеме имуществото отъ ржцѣтѣ на друго лице; туй лице въ тоя моментъ, като не е било въ положение да защити правото надъ туй свое имущество, отстжпилъ го съ слъзи и проклятие. Придобрѣтено по тоя начинъ имущество е проклѣто и трйклето.

Подарено — имущество, придобрѣтено чрѣзъ начинъ на подарявание.

226. *Имали въ народа термина, за да опредѣли понятието собственность и понятието владѣние съ туй на ползуване.*

Термини, за да се опредѣли, че нѣкое имущество е собственъ имотъ на нѣкого или пакъ на нѣколко душъ задружно; че той има право да се разпорежда съ него, както ще: да го продава, да го залага или да го подарява — нѣма други освѣнъ: мой, твой, неговъ, тъехенъ, нашъ и вашъ.

Мой, твой, неговъ—означава имотъ на едно лице, което само исключително има право на него.

Нашъ, Вашъ. Ньихенъ — означава имотъ пакъ собственъ, но съ едно извѣстно ограничение, т. н. тоя имотъ е общо иму-

щество на лицата, които съставляватъ задружната община и то само на тѣзи които, споредъ народното обичайно право, иматъ исключително право да наслѣдяватъ тоя имотъ, когато се растури задругата. Додѣто сж въ задругата всѣкой отъ тѣхъ има право да се ползува отъ задружното имущество, но никой не може да отчужди нѣщо, да заложи или да подари; туй право въ извѣстни граници и условия може да прави само старецътъ въ задругата.

Терминитѣ за владѣние на едно имущество и ползуване отъ него сж много неопредѣлени и различни за различнитѣ имоти. Така, ако е въпросъ за ньиви, казва се: «кой работи тая ньива?» «я работимъ онова мѣсто» и пр. съ което се означава, че ньивата, мѣстото не е собственность на лицето, а само го владѣе, работи и ползува се отъ него. Ако е въпросъ за ливада, казва се: «*кой* коси тая ливада? «Я косимъ тая ливада» и пр., съ което се означава, че ливадата лицето владѣе, коси и се ползува и може, както ще видимъ по послѣ, когато говоримъ за общинското владѣние, да мине въ други ржцѣ.

Ако е въпросъ за лозе, гумно, кжща, воденица, кръчма, дукянъ и други тѣмъ подобни имоти — казва се: «Чия е тая кжща?» «Чие е това лозе?» «Чия е тая воденица» и пр. или: кой е стопанинъ на това лозе, на тая кжща, на тая воденица и пр. Ако се каже на примѣръ: «Кой работи това лозе?» — означава не владение, а че го работи или съ наемъ или на исполица. «Кой държи тая воденица или кръчма?» — означава, че е държи подъ наемъ, а не владѣе.

СПЕЦИЯЛНИ ПОЛОЖЕНИЯ.

1. ВЛАДѢНИЕ.

227. *Съ какви бѣлѣзи и знакове се означаватъ границитѣ на недвижимитѣ имущества?*

За да се ограничатъ ньивитѣ, ливадитѣ, бранищата и дру-

титѣ имущества и за да се знае: до кѫдѣ е едно общинско владѣние, селска мера; до кѫдѣ е едно задружно владѣние — ньивитѣ на една задруга, и до кѫдѣ сѫ мѣстата на едно семейство и друго — зиматъ се различни бѣлѣзи, различни знакове. Тия бѣлѣзи могѫтъ да бѫдѫтъ различни прѣдмѣти и носѫтъ различни названия, ~~Ний ще се~~ потрудимъ да ги изложимъ тукъ, както слѣдва:

Дрѣво — нѣкое голѣмо дрѣво, което е просѫществувало нѣколко десетки па и стотки години и което е останѫло неотсѣчено, благодарение на туй обстоятелство, че на него гледатъ като на святилище; или се лѣкуватъ при него, или пакъ има кръстъ; въ тоя послѣдния случай, туй дрѣво ще се казва «*оброкъ*», «под кръстъ» «*записъ*.»

– Тоя бѣлѣгъ опрѣдѣлява границитѣ на задружни ньиви и мѣста.

Могила — врѣдъ полето издигнѫто мѣсто. Могилата може да бѫде естественна, а може да бѫде издигнѫта и насипана отъ хората.

Връхъ — цѣло продължение издигнѫто мѣсто. Връхътъ всѣкога е естественъ и ако се зема за граница, то ограничава мерата на двѣ села.

Долъ — естественъ проломъ въ землята, образуванъ отъ поройнитѣ дъждове.

Гредъ — врѣдъ полето цѣло продължение издигнѫто мѣсто, но много по-ниско отъ връхътъ.

Падѝна — ниското мѣсто между два върха.

Валогъ — ниското мѣсто исподъ единъ връхъ, а много често се означава и онуй мѣсто, което е падѝна.

Слогъ — между двѣ ньиви неизораното мѣсто, което е оставено, за да се минава съ кола.

Грѣмъ — нѣколко дървета гѫсто израстнѫли едно до дру-

го. Тия дървета могѫтъ да бѫдѫтъ голѣми, а могѫтъ да бѫдѫтъ и малки.

Пъньуга — дънеръ̀тъ изсъхнѫлъ на нѣкое голѣмо дебело дръво.

Копка — трапчета, които се ископватъ съ *трънокопъ* и то при самото опредѣлявание границата между двѣ ньиви. Такива копки се правѫтъ обикновенно, когато се дѣлѫтъ ньивитѣ на една за̀друга между членоветѐ и́.

Пѫтъ — обикновенна граница.

Морепѫтина — пѫтъ старъ, който нѣкога е работилъ, а послѣ изоставенъ.

Убой — пѫтищата на мѣста иматъ по̀ широко пространство, дѣто могѫтъ да се разминѫтъ двѣ кола, когато се срѣщнѫтъ. Туй широко мѣсто е убой и много пѫти служи за граница на ньиви или ливади. «*Моето мѣсто е до онья убой.*»

Уперъкъ — на крайтъ на една ньива останѫлъ единъ ролъ неизоранъ.

Рѣка — обикновенна граница между двѣ села.

Бара — по малка рѣка.

Вада — ископаното корито, въ което тече водата за една воденица.

Потокъ — Долъ, въ когото тече малко вода отъ нѣкой изворъ или чешма.

Селище — мѣстото, дѣто е било нѣкога село.

Мънастирище — мѣстото, дѣто е билъ нѣкога мънастиръ.

Окопъ — ископанъ нѣкога, отъ незапомнени врѣмена дълбокъ и широкъ окопъ; такива окопе въ тоя край има четири.

228. *Какви мѣрки сѫществуватъ за прѣмѣрване повръхностьта на ньивитѣ, ливадитѣ, лозята, бранищата и др.?*

Ако се говори за ньива, която се оре и сѣе, за да се има колко-годѣ понятие за нейната повръхность, като нѣмало друга

мѣрка, гледали се колко дни ще се оре на една ньива съ единъ чифтъ волове, или колко оки сѣме ще се сѣе на нея, и по такъвъ начинъ се опредѣлявало и пространството. Така всѣкой ще каже: «моята ньива у златията, до «*грѣма*» има петъ дни оранье, а оная у польето, у валога, има 15 дни оранье.» или: «Петковата ньива има 10 оки семе.» Трѣбва да се забѣлѣжи, че мѣрката съ «*оки сѣме*» се употрѣблява много рѣдко и то повече отъ турцитѣ, които и въ документитѣ означаваха пространството на една ньива съ оки сѣме, а послѣ, когато въведоха тапиитѣ употрѣбиха мѣрката «*дулюмъ*» и то всѣкога ще гудѣтъ нарѣчието: «*приблизително*» (*тахминенъ*). Най голѣма важность и значение се даваше не на дулумитѣ, а на границитѣ и за туй се срѣщаше въ много, да не кажемъ въ всичкитѣ тапии, забѣлѣзана една цифра дулуме, когато ограничената отъ указанитѣ граници ньива имаше пространство нѣколко десетки пати повече дулуме.

Ако е речь за нива, която се сѣе съ кукурузъ, мѣрката не е «*день оранье*», а «редъ» или «*редове*»:

«*Я съмъ изоралъ едно мѣсто отъ 100 реда, а друго отъ 250*», или:

«*Стояновата ньива при «глога» има 350 реда,*» или:

«Продава се една ньива отъ 240 реда.»

Когато се говори за «*редъ,*» трѣбва да се знае, че три *бразди* съставяватъ единъ редъ въ дължина отъ 250—500 раскрачи (колкото може да се раскрачи единъ човѣкъ когато ходи).

Освѣнъ това, всѣкоя ньива се състои отъ двѣ «поли́» (ед. число *пола*) или *стржки* (ед. стржка̀). всѣкоя отъ тия двѣ поли́ или стржки́ трѣбва да бѫдатъ равни една на друга.

Въ село Гушалци, Берковска околия и въ околнитѣ села една ньива дѣлятъ по слѣдния начинъ:

Ньивата, споредъ както е голѣма или малка, състои се отъ 9, 10, 15 и на 20 *захмети* (ед. число захметъ).

Единъ *захметъ* се състи отъ двѣ лехи; една леха има осъмъ — дванадесетъ брезди, слѣдователно у единъ *захметъ* има 16 — 24 такива брезди.

Между всѣкоя *леха* има дълбока брезда, която дѣли лехитѣ една отъ друга и се нарича *разоръ*.

На день може да се изоре най-много *три захмета*, и отъ тука излиза че единъ день оранье се равнява съ *три захмета* или *три захмета* правятъ единъ день оранье.

Ако се говори за ливадата нейното пространство се мѣри съ туй: колко косачи могатъ я покоси и всѣкой косачъ се брои като една *коса*. Ако ливадата се коси отъ петима косаче, които я покосватъ за петъ дни — казва се че ливадата е отъ 25 коси.

«Я имамъ двѣ ливади; едната 25 коси, а другата 65 коси,» или: «Продава се на Петко ливадата при «крушата» и е отъ 42 коси.»

Повръхността и пространството на едно лозе се мѣри съ «*гьижи*», «*кьушука*» или «*главуженья.*» *Гьижитѣ* сж садени на редове, и въ всѣкой редъ има произволно число такива *главуженьи* или *гьижи*.

Всѣкое лозе, за да може да се ходи изъ него безъ да се гази изъ него и тъпче землята, е раздѣлено на нѣколко *стржки*, по между които има пътеки нарѣчени тука *между* (межда).

Когато трѣбва да се види колко голѣмо е едно лозе, не мѣрятъ пространството, а броятъ *гьижитѣ*, *кьитуцитѣ* или *главуженьитѣ*; за туй се казва че «броятъ лозята,» а не «*ератъ лозята.*»

Между една гьижа и друга трѣбва да има растояние отъ единъ раскрачъ или *три пеги*; нѣкои садятъ лозе и отъ петъ пегьи между гьижитѣ.

«Моето лозе има 500 кьутука» или: «Продава се Стояновото отъ 600 гьижи.»

За бранище повечето употрѣбляватъ думата «растица»

(растици): «Моето бранище има повече отъ 10.000 растици.» Употрѣбляватъ и мѣрката «кола дръва.» Стояновото бранище отъ 200 кола дръва се продаде за 2000 гроша.»

Мѣрката *дулумъ* замѣсти официално всичкитѣ други мѣрки, но едвамъ когато се въведохъ тапиитѣ (1818), но народа и слѣдъ това, па даже и днесъ употрѣблява своитѣ стари мѣрки.

229. *Когато се турятъ нови граници извършва ли се нѣкакъвъ обрядъ?*

Нѣкога, когато се ограничавалъ *топрака* на едно село и опрѣдѣлявалъ синура, границитѣ, правили съ или могили или копки или пакъ зимали съ: дръвета, потокъ, бара, вада, долъ и др. естествени бѣлѣзи. Като се свръшвало това, събирали съ се двѣтѣ села и ведно съ поповетѣ си ѣли и пили, единъ видъ *оброкъ*. (Но това казва дѣдо Койчо отъ Вълчедръма, е било много отдавно и ния непомнимъ. Днеска такова нѣщо нѣма, ама нѣма и новъ топракъ; све се работи) Сънора не смѣе никой да прѣгази оти е проклетия» —(каза Дѣдо Димитръ отъ Комощица)«

(Дѣйствително) *сънорътъ*, мѣждата и границата между двѣ села се почита като свято. Ето защо, когато ще се устрои проклетия, устроява се на сънора мѣжду двѣ села, та ако има нѣщо зло, то като не е въ топрака нито па едното, нито на другото село, вѣрва се, че нито едно отъ двѣтѣ села нѣма да сполѣти нѣкакво зло или проклетия.

(Нѣкога, ако би се намѣрилъ убитъ човѣкъ въ *топрака* (земьлището) на нѣкое село, а убиецътъ е неизвѣстенъ, турското правосѫдие е налагало върху цѣлото село глоба, наречено отъ народа *кръвнина*. Ако трупътъ на убития човѣкъ е на *сънора* мѣжду двѣ или три села, тая *кръвнина*, или не е плащана, или съ съ плащали задружно тия села, а слѣдователно всѣкоя къща отдѣлно е плащала много по̀малко. Ето защо, ако би се намѣрилъ подобенъ трупъ въ земльището на нѣкое селото тоя трупъ, или се

заравялъ въ землята, за да се ненамѣри, или е хвърлянъ на самия съноръ.

(Тази практика на турско правосѫдие е увеличило още повече значението на *сънора* за селенитѣ.)

230. *Кои имущества се считатъ за общинско владѣние.*

Днесъ, като общинско владѣние, се считатъ слѣднитѣ имущества:

Селището т. н. цѣлото онуй пространство, на което сѫ издигнати селскитѣ кѫщи на туй село.

Пасището или мерата — онуй пространство около селото, което е оставено за добитъка и другата стока да пасе. Никой отъ селенитѣ не смѣе да оре, каквато и да било часть отъ *пасището*.

Селска гора, — която е израсла и опазена въ крайтъ на селската мера и която може да служи на селенитѣ за отопление.

Гробища, мѣсто опредѣлено за да заравятъ мрътвитѣ.

Пладнище, мѣсто пакъ часть отъ селската мера, дѣто добитъка пладнува прѣзъ лѣтнитѣ пекове.

Черковно — каквото и да било имущество, което принадлѣжи на черквата и училището.

231. *Общинското владѣние нѣкога и начинътъ на ползуването отъ него.*

«Плугъ место отъвния.»

«Коса—ливада.»

Има такава прикаска (пословица) — каза дѣдо Койчо отъ Вълча дръма. Тѣзи думи сега сѫ прикаска, но нѣкога сѫ изражавали цѣлъ единъ юридический принципъ, относително владѣнието на земьитѣ и ливадитѣ.

Ако сравнимъ днешното общинско владение и ползуването му отъ него съ нѣкогашното, ний виждаме една голѣма разница.

До издаването на таплитѣ, т. н. до 1868 г. когато сѫ се въвели въ тоя край, всичката земля, която се орала и сѣяла или която се косила, е била общинско владѣние. Никой отъ селенитѣ не е можалъ да ступанисва тая или оная ньива, нито да ѫ продава, залага или подарява. По причина на голѣмо пространство земля, селенитѣ не сѫ можали да работѫтъ всичката земля, а сѫ оставили една голѣма часть като орница да почива а другата часть сѫ орали и сѣяли. Кѫдѣ ще се оре и сѣе ситна храна (жито, ячмикъ, овесъ, линецъ, просо), а кѫдѣ ще се оре и сѣе кукурузъ — туй е рѣшавано отъ старешината съ съгласието на най-заможнитѣ старци. Веднѫжъ рѣшено, всѣкой е излизалъ да оре, кѫдѣто искалъ и толкова, колкото можалъ. Който е успѣлъ да варне да залови нѣкоя ньива, той ѫ оралъ и сѣялъ тая ньива безъ да се гледа години прѣди да бѫде орница, кой ѫ оралъ и сѣялъ. Отъ тамо е прикаската: «Плугъ место (ньива) отъвния.» Веднѫжъ е той оралъ и сѣялъ една ньива, ще оре и сѣе сѫщата ньива прѣзъ всичкото врѣме, додѣто се оре и сѣе тая часть отъ общата земльа. Дойде ли нѣкой селенинъ отъ друго село та се засели въ туй село, той ще се ползува съ всичкитѣ права, каквито иматъ и другитѣ селени.

Тоя обичай е запазенъ и до день днешний. При всичко, че сѫществующия законъ за селскитѣ общини е въ противорѣчие съ нѣкогашнитѣ селски обичаи по тоя въпросъ, но ний срѣщаме и днесъ подобни явления, безплатни отстѫпвания земльи на преселенцитѣ. Въ най послѣдно врѣме видѣхме подобно отстѫпванье въ село Мàлоратъ, Раховско дѣто се отстѫпило на Иванъ Влаховъ 20 декара. Държ. вѣстникъ брой №. 157 отъ 23 Юлий 1893 г. указъ №. 410 стр. 2. колона 2-3.

Изсели ли се нѣкой селенинъ и отиде въ друго село, той неможе нито даже да помисли, че тамо, отъ дѣто се изселилъ, ималъ ньиви, ливади, селище, градина или друго. Остава като негово само лозето, което той може да продължава да работи и въ бѫдѫще.

По послѣ настжпва едно видоизмѣнение въ тоя обичай: дългогодишното неприкжсновѣното работение на една земля дало е право на тая задруга да гледа на тия ньиви като на единъ видъ свое владѣние и другъ не е можалъ да отиди да оре сжщитѣ ньиви. Исчезнжлъ е до нѣкждѣ принципътъ: «Плугъ место отъвния» и настжпило е ново понятие.

Правата обаче на задругата върху тия ньиви сж били пакъ въ една рамка: тия ньиви тая задруга е само работила и се ползувала отъ тѣхъ, но не е имала право нито да ги продава, нито да ги залага или подарява; ако би да се изсели въ друго село, губи право вече да ги работи и владѣе, а зималъ ги е другъ, който е ималъ нужда отъ земльа; ако би по разни причини тия ньиви да останжтъ три години неработени, на четвъртата година можалъ е да ги работи другъ.

Сжщето е ставало и съ онѣзи земльи които сж се косили; най-напрѣдъ тия мѣста сж се косили върху принципътъ: *коса ливада отъвиня,»* сетвѣ е дошло правото: кой е косилъ една ливада прѣзъ течението на много години, той е получилъ и правото да жк коси всѣкоя година и да жк владѣе, обаче безъ право да жк продава, залага или подарява.

Въ тая категория не сж влизали господарскитѣ земльи, които ний описахме въ § 8 до възстанието въ 1851 год.; като се уничтожи Господрълъка, земльитѣ се дадоха на селата и селенитѣ и тѣ станжхж общинско владѣние, само съ тая разница, че всѣкой, който бѣ работилъ една земля при Господара, продължи да си жк работи и по нататъкъ. Но и тука ньивата нито е можала да се продаде, нито заложи, нито подари; ако би останжла не работена три години, или ако би селенинътъ се изселилъ, ньивата оставала безъ ступанинъ и всѣкой е можалъ да жк земе и да жк работи.

Таково е било положението до тапинитѣ: слѣдъ тапинитѣ всѣкой освои тѣзи ньиви, които бѣ работилъ до тогава, взе за тѣхъ

тапия, и стана по тоя начинъ тѣхенъ ступанинъ и можеше да ги продава, залага или подарява,

Тогава се опредѣлихѫ и днешнитѣ общински владяния.

232. *Има ли въ една мера нѣколко общини.*

Всѣкое село си има своя мера, свое землище и никѫдѣ не срѣщнѫхъ въ едно землище двѣ или повече села.

Исключение има съ лозята. Въ землището на Крива бара Ломска околия има лозя, въ които иматъ лозя и селата Василовци, Кръки-жаба, Брусарци и др. и даждието плащатъ въ Кривабара. Криво-барската община цѣнява пѫдарете на лозята и другитѣ села нѣматъ право да одобрѫтъ или неодобрѫтъ тия падаре.

Сѫщето намѣрихъ и въ Ново-село, Видинска околия, въ землището на което сѫ лозята още на нѣколко околни села.

Тѣкива случаи не сѫ рѣдки и въ другитѣ окржзи и околии. Въ Берковското землище «Комарево,» въ Вратчанското «Веслецъ» иматъ лозя още много околни села.

233. *Има ли села раздѣлени на доленъ и горенъ край; отъ дѣ произхожда това; землището имъ раздѣлено ли е и стоката заедно ли се пасе или отдѣлно.*

Прѣди години, врѣме, което старцитѣ едва помнѫтъ нѣколко малки селца, съсѣдни едно до друго, по различни причини, бивали сѫ принудени да се съеднѫтъ въ едно и да съставѫтъ едно село. По малкитѣ селца сѫ се прѣселявали при голѣмшкото като зимали и неговото название. Прѣди обаче да се съединѫтъ, всѣкое отъ тѣхъ е имало своето землище, своята мера, което землище всѣкое си задържало и послѣ присъединяването му при пóголѣмшкото село.

Образувало се ново село, голѣмо, но све въ туй голѣмо село се е виждало едно раздѣление и едно особенно положение. Селото се дѣлило на двѣ или на три части, много пѫти враждебни една на друга. Всѣкоя часть отъ туй голѣмо село си цѣнявала особенно падаре, особенно говѣдаре, коньаре, свиняре. Стоката на

всѣкоя отъ тия части е пасла отдѣлно; имала е отдѣлно пладнище, отдѣленъ нàпой. Много пѫти е ставало стълкновение ако добитъка на една часть е прѣминавала въ мерато на другата.

Даже нѣкѫдѣ и данъка имъ е билъ отдѣленъ и събиранъ е отдѣлно. Нѣколко примѣри, нещо бѫдѫтъ излишни.

Вълчедръма въ Лом. Околия е съставено отъ селата: Армалуй, Гола-пула и Вълчедръма. Дѣлило се на двѣ части нарѣчени: горенъ край и доленъ край. Тия два крайя сѫ били двѣ села съ отдѣлно земльище, отдѣлна мера; пѫдаре, коняре, говедаре, свинярe сѫ цѣнѫвали отдѣлно и стоката имъ пасла отдѣлно. Селенитѣ отъ тия два крайя иматъ различенъ диалектъ, па и различна носия. И днесъ тѣ се наричатъ горенъ и доленъ край.

Ново-село, Видинска околия, сѫ били двѣ села, на които селищата се познаватъ и днесъ. Дѣлили сѫ се на двѣ махли, долньа и горньа. Нѣкога сѫ цѣнявали отдѣлно пѫдаре, говедаре, свиняре; едната часть е имала черква, поискала е и другата часть да си направи черква.И днесъ двѣтѣ тия части сѫ въ непрѣкѫсната борба и вражда.

Грамада, Кулска околия, сѫщо е съставено отъ нѣколко села; долътъ, който минава прѣзъ цѣлото село, дѣли го на двѣ части, отъ които нѣкога, всѣкоя е съставлявала за себе село съ отдѣлно земльище, мера и пр. И днесъ борбата не е прѣстанѫла.

Влашко село, въ Вратчанска окол е съставено отъ двѣ села, отъ които, въ едното село сѫ били войници, а въ другото рая. Види се раята, за да се избави отъ произволитѣ на различни нехрани-майковци, сѫ се прѣселили въ селото на войницитѣ които сѫ имали извѣстни привилегии и права. Пѫтьтъ, който минава прѣзъ селото, дѣли войнишкото село отъ туй на раята. Отдѣлно земльище, отдѣлна мера, отдѣлни падаре, отдѣлна стока и отдѣлно е събиранъ и данъка. Туй раздѣление е било пустнало толкова дълбоко корени, щото е просѫществувало и дори до насъ едвамъ прѣди нѣколко години данъка е слѣтъ [illegible] и селенитѣ

сѫ видѣли че сѫ едно. Борбата обаче още трае и се проявлява особенно по живо, когато дойде врѣме да се избира кметъ и общинско управление.

Сѫщето е и въ селата: Осиково, Кнежа, Малоратъ, Олтимиръ, Чиренъ, и много други.

234. *Какъ се распредѣля за работенье землята по селата?*

Спомѣнѫхме, че има села, а такива въ полето сѫ повечето, които иматъ голѣмо пространство землище и мера, което неуспѣватъ да разработѫтъ всичкото. Нѣкога това е било още по често, даже почти съ всичкитѣ села.

Това излишество въ земля е повлияло, види се, та се установилъ единъ редъ въ работенъето на землята, който редъ сѫществува и до днесь. Тоя редъ е тѣсно свързанъ съ нѣкои правни уствновления. Така: додѣто се оре една часть отъ землището, другата часть е оставено за почивка и обрънѫта е на орница, по което пасе добитъка селский. Ако една година на една страна отъ землището се сѣе кукурузъ, то на другата страна сѫ *ньивята* т. н. ньивитѣ посѣни съ жито, ичмикъ. овесъ и др. На втората година ще се промѣни видътъ на сеидбитѣ: тамо, дѣто лани сѫ били *кукурузя*, тая година сѫ *ньивя* и обратно.

Туй распредѣление е врѣшилъ старешината съ съгласието на пóзаможнитѣ старци, и всѣкой е билъ дълженъ да се погоди. Този редъ е запазенъ почти и до днесь въ нѣкои села, затуй, като пѫтувате прѣзъ землището на едно село минавате нѣколко часа све прѣзъ кукурузя, дѣто не виждате нито една *ньива* (ньива съ жито, ръжъ или друго). а послѣ настѫпвате въ *ньивя*, дѣто не виждате нито единъ редъ кукурузъ.

235. *Може ли да сѣе нѣкой ньива тамо, дѣто селото е оставило землището за отпочивка?*

Дѣдо Стоянъ Петковъ и дѣдо Мило Стояновъ отъ Каменополье, Дѣдо Койчо отъ Вълчедрѫма, Дѣдо Димитръ отъ Комощица,

Дѣдо Луканъ отъ Прогорелецъ, Дѣдо Никола отъ Метковецъ и други отговорихѫ, че тамо, дѣто солото е оставило земльището за отпочивка, никой не може да оре и да сѣе, ако и да нѣма на друга страна ньиви.

Ако би да има нѣкой твърдоглавъ, както се случва сега отъ новия свѣтъ, който да оре и да сѣе въ таково земльище, то селскитѣ пѫдаре не сѫ задължени да пазѧтъ такава ньива и за сторената му отъ стоката врѣда той нѣма право да иска обезщетение: защото I-во пѫдаретѣ са условени да пазѧтъ селскитѣ ньиви и 2-й стоката може да пасе всѣкѫдѣ, дѣто селото е оставило за пасище и орница.

236. *За бостанье отъ коя земля се опредѣля и по какъвъ начинъ става туй распредѣление.*

Бостанъ е ньива, която се оре и сѣе съ любеници и диньи (диньи и пѫпеше), а още и съ *наранджи* и тикви. Любеницитѣ и диньитѣ се сѣѧтъ за ѣденье и за проданъ, наранджитѣ поради тѣхната приятна миризма, а тиквитѣ за свиньетѣ па и за хората. Всичко това обаче не съставлява за селенина важенъ изворъ за неговото селско ступанство, затова бостаньетѣ се орѫтъ и сѣѧтъ повече за удоволствие. «*за дѣцата,*» както се изражава селенина.

Бостанетѣ се орѫтъ всѣкога на селска мера, а по нѣкога на земльището, което е оставено за отпочивка, но всѣкога близо до селото, за да могѫтъ да отиватъ дѣцата често. Ако е отъ селската мера, опредѣля се на яремъ по 10 реда или повече споредъ пространството на самата мера́, но така щото да се не смѣсни пасището. Ако нѣкой има единъ яремъ, единъ чифтъ волове, има право да изоре 10 реда дълги отъ 250 раскраче, ако има два *яр.ма*, — 20, ако има три ярми — 30 и тъй нататъкъ.

Тия ньиви бостане се пазѧтъ отъ особенни пѫдаре, на които се плаща особенно както ще видимъ по послѣ. Бостанетѣ се пазѧтъ отъ какъ се изорѫтъ, посѣѧтъ додѣто се развалѧтъ боста-

нетѣ, т. н. докѣто любеницитѣ и диньитѣ узрѣятъ. Кога ще се развалятъ бостанетѣ, туй опрѣдѣлявалъ старешината съ по̀ заможнитѣ старци. Ако бостаньетѣ се развалятъ всѣкой е дъленъ да обере бостана си до срока указанъ отъ старешината, защото веднага слѣдъ тоя срокъ се пуща селския добитъкъ и друга стока да пасятъ въ бостанетѣ и никой нѣма право да дига тяжба за загуба или врѣда.

237. *Грѣстелницитѣ отъ селската мера ли се опредѣлятъ или отъ задружното владѣние.*

Сящитѣ старци отговорихъ, че грѣстелницитѣ нѣкога съ се опредѣляли отъ селската мера и то всѣкога близо до селото, за да могятъ да отиватъ женитѣ сами било да ги чистятъ, било да ги берятъ. Днесь всѣкой си има свой грѣстелникъ, отдѣлена ньива отъ своята ньива на която грѣсти.

238. *Градинитѣ отъ селската мера ли съ и какъ се распредѣлятъ?*

Градинѣта е ньива за зеленчукъ, на която се сади и сѣе: лукъ, пиперъ, зелье, копрецъ, мирудия, чубрица, краставици, патлиджанъ, бобъ и другъ зеленчукъ. Градинитѣ се правятъ всѣкога край вода, рѣка, бара или потокъ. Такива водни мѣста всѣкога съ, или край самото село, или много близо до селото, защото селата съ всѣкога край рѣка, бара или потокъ. Отъ тука излиза, че градинитѣ не могятъ да бѫдатъ на друго земльище освѣнъ на селска мера, защото всичката земля около селото е селска мера.

Нуждното пространство за градина на всѣкоя къща се отстѫпило безъ пари и то въ размѣръ произволенъ, кой колко е можалъ да загради. Тая земля, отстѫпена даромъ отъ общинското владѣние, като съ излѣзнѫли тапиитѣ, обърната е въ частно владѣние, както и другитѣ ньиви и днесъ съ частенъ имотъ. Ако обаче нѣкоя градина бѫде напустнѫта и се неработи до три години, то можалъ е да ѭ загради всѣкои и да ѭ работи. Всѣкоя градина трѣбва да бѫде заградена съ окопъ или плетъ, иначе никой не отго-

варя за врѣдата или поразията, която би направила свиньа, овца или друго добиче.

Градинитѣ се поливатъ отъ барата, рѣката или потока по начинъ и редъ, които ще бѫдатъ указани тукъ по послѣ.

239. *Може ли нѣкой да огради съ плетъ или окопъ ньивата, или ливадата си, ако сѫ въ полето между всичкитѣ други?*

«Ако всѣкой огради своята ньива съ плетъ или окопъ ще се стѣсни землята, а съ това ще се попрѣчи още и на орачетѣ, та не ще могѫтъ да орѫтъ и обръщатъ свободно. За това отъ старо врѣме е останѫло, щото ньивитѣ да се не заградватъ. Ливадитѣ ако се заградѫтъ ще се стѣсни пѫта па и ще се спорази толкова земля съ диланье окопъ. Па кой може да издига толкова окопъ или да исплете толкова плетъ».—Казахѫ дѣдо Стоянъ отъ Новосело, дѣдо Димитръ отъ Комощица, дѣдо Николо отъ Ярловица, дѣдо Койчо отъ Вълчедръма, дѣдо Сейно отъ Бѣла-слатина, дѣдо Стоянъ отъ Камено полье и др.

За това никой не може да огради своята ньива съ окопъ или съ плетъ, а ливадата си, ако има врѣме, може да ѫ огради.

Примѣръ.

Въ Ново-село, Видинска околия, дѣто землята е много тѣсна и скѫпа, Ионъ Ванчовъ и Ончо Чуковъ сѫ почнѫли да оградѫтъ ньивитѣ си съ окопъ, но съсѣднитѣ тѣмъ селени не имъ позволили и наринѫли ископаната часть отъ окопа. Тѣ сѫ се отнесли до общината, но и тя имъ забранила по тия съображения, които изложихме, че съ това се прѣчило на съсѣднитѣ ораче да орѫтъ и да обръщатъ плуга на обръталото.

240. *Може ли нѣкой да стори туй, ако ньивата е близо до селото?*

Ако край селото има близо ньиви, което е много рѣдко, тогава ще има ньиви не само на едно лице, но на цѣлото село или на мнозина. За да не би стоката или добитъка да правѫтъ па-

кость на тия ньиви, заграждатъ се съ окопъ или плетъ отъ къмъ селото или около врътъ, но пакъ всичкитѣ ньиви а не всѣкоя една отдѣлно. Слѣдователно, и въ тоя случай не се позволява никому отдѣлно да огради своята ньива съ окопъ или плетъ по сѫщитѣ горни съображения.

241. *Може ли нѣкой да заради градината или лозето си и въ какви случай.*

За градинитѣ казахме, че всѣкой не само може да заради градината си отдѣлно съ окопъ или плетъ, но това е и обязателно.

Ако градината обаче е била оградена веднъжъ, а послѣ, когато се растурила задругата и всѣкое семейство е взело отъ тая задружна градина по една часть, то всѣкой може да огради своята часть, само въ такъвъ случай, ако съ това не врѣди и на нѣкого отъ своитѣ братия или чичеве, които иматъ часть въ сѫщата градина, съ сѫщата обща ограда.

Сѫщето е и съ лозето. Ако лозята сѫ въ обща ограда, както е това повечето съ лозята, тогава нѣкой може да огради своето лозе съ окопъ или плетъ ако съ това не наниса врѣда нѣкому отъ своитѣ съсѣди, т. н. ако не затваря пѫть, ако съ това не подкопва кореньетѣ на нѣкое дърво на съсѣда си, ако не повръжда кладенецъ, изворъ или друго нѣщо.

При това е дълженъ въ всѣкой случай да дига окопа въ свое мѣсто и да хвърля пръстьта въ свое мѣсто, а трапътъ да бѫде отъ къмъ съсѣда му.

2 ПОЛЗУВАНИЕ ОТЪ ЧУЖДО ИМУЩЕСТВА.

ПОЛЗУВАНИЕ ОТЪ МѢСТО, МАТЕРИЯЛЪ, ИНСТРУМЕНТИ И ДР.

59. 242. *Ако нѣкой построи какво и да бѫде здание на чуждо мѣсто, зданието чие е?*

Найденъ Кралуевъ отъ Ново-село Видинско, Дѣдо Николо

Попъ Ценовъ отъ Метковецъ, Дѣдо Стоянъ Петковъ отъ Каменополье и други отговорихѫ: Гледа се колко струва мѣстото и колко струва зданието: ако мѣстото струва много по̀малко отъ зданието, *плаща се зданието;* ако мѣстото струва колкото и зданието, тогава или зданието се дѣли на половина, или строительтъ на зданието, като се смѣта колко наемъ ще дава, сѣди у него толкова години, колкото да си земе паритѣ, и послѣ зданието се връща на притѣжателя на мѣстото. [Тия сѫ условията на исполицата Гл.]

243. *Ако нѣкой посѣе сѣме на чужда ньива, плодътъ чий е?*

57. Между ступанинътъ на ньивата и този който ѫ посѣялъ плодътъ се дѣли по условията на исполицата [Гл. § § 416 и 417 418]

244. *Ако нѣкой насади лозе на чуждо мѣсто, лозето чие е?*

Мѣстото или се плаща та лозето остава на тогози, който го посадилъ, или се дѣли съгласно условията за исполицата [Гл. § 419].

245. *Ако нѣкой насади дървета на чуждо мѣсто, тия дървета чии сѫ?*

Дѣдо Стоянъ отъ Ново село, Дѣдо Луканъ отъ Прогорелецъ, Дѣдо Сейно отъ Бѣла-слатина и др. отговарятъ: тия дръвета сѫ на тогози, чието е мѣстото; онзи да не е садилъ дръво на чуждо мѣсто.

246. *Ако ступанинътъ на мѣстото варне та прибере житото, кукуруза или друго, счита ли се за похититель и какво става?*

Всичкото жито или всичкия кукурузъ не може да земе; трѣбва да врѣне припадающата му се часть за трудътъ. [Гл. 416 417 и 418].

247. *Ако нѣкой изработи кожухъ отъ чужди кожи, дрѣха отъ чуждъ шаекъ, мотика, трънокопъ, желѣзна лопата, плугъ или друго земледѣлческо орѫдие отъ чуждо желѣзо; каца, буре, ведро и др. отъ чуждо дърво — ступанинътъ на кожата, шаекътъ, желѣзото или дървата може ли да усвои готовия кожухъ, дрѣха, мотика, каца и др. или зима стойностьта на материяла.*

Ступанинътъ на изложения горѣ материялъ има право да си земе само материяла: кожитѣ, шаека, желѣзото или дървата или стойностьта имъ, а изработената вече вещь остава на тогова, който е изработилъ, защото казва дѣдо Койчо отъ Вълчедръма: «кой може да познае и каже оти тоя кожухъ, тая дреха, тая мотика или това буре е отъ оная кожа, отъ оня шаекъ, отъ онова желѣзо и отъ оная гора (дървѣта».

248. *Ако нѣкой омеси хлѣбъ отъ чуждо брашно, ступанинътъ на брашното може ли да земе хлѣбътъ или само брашното?*

«Тоя съ брашното има право да земе пакъ брашно, а хлѣбътъ си остава на оногова, дѣто го омесилъ» — отговори Тодоръ Гьерговъ отъ Чупренье, Бѣлоградчишко.

«Ама ако го виделъ оти тоя хлебъ е отъ неговото брашно, тогива зима си хлѣба» отговориха: сѫщия Тодоръ Гьерговъ отъ Чупренье, Дѣдо Койчо отъ Вълчедръма и др.

249. *Ако се даде на майсторъ кожухъ или дрѣха или мотика или каца за поправка и майстора ѫ или изгуби или промѣни съ другъ кожухъ, друга дрѣха, мотика или каца, ступанина може ли да си иска сѫщия кожухъ сѫщата дрѣха, сѫщата мотика и сѫщата каца или иска само стойностьта.*

Ако кожухътъ или дрѣхата сѫ изгубени или промѣнени, то изгубени сѫ и промѣнени кожухътъ и дрѣхата на кожухаръть и дрѣхаръть, а не на ступанина имъ. Ступанинътъ на кожухътъ

и въ сжщата има право да си иска отъ кожухарътъ и дрѣхарътъ сжщия кожухъ и сжщата дрѣха, ако ли не, то на тѣхното мѣсто трѣбва да му даде новъ кожухъ и нова дрѣха. За това и сжщественъ пословица: «*Вехто изгубено — ново носи.*»

Мотиката, трѣнокопътъ, косата, кòсеръ̀тъ, сърпътъ, манарата или друго желѣзно орждие, ако се изгуби, ковачътъ е длъженъ да гуди на мѣстото ново орждие. Ако е промѣнено, и на мѣстото му оставено сжщо таково орждие, ступанинътъ зима това орждие на мѣстото на промѣненото; ако ли се знае, чие е туй промѣнѣто орждие, връща му се оставеното и се зима промѣнѣтото.

Буре каца. каче, ведро и др. ссждъ ако се изгуби, бъчварътъ е длъженъ да даде новъ ссждъ вмѣсто изгубения, или да заплати стойностьта.

250. *Ако нѣкой вмѣсто своето агне, вмѣсто свойтъ гевечь или хлѣбъ земе чуждо агне, чуждъ гевечь и хлѣбъ, какво става?*

Ако нѣкой отиде на фурната и по погрѣшка вмѣсто своето печено агне вмѣсто свойтъ гевечь или хлѣбъ земе чуждо агне чуждъ гевечь или чуждъ хлѣбъ — тогава ступанинътъ на агнето, гевеча и хлѣба ако се узнае, кой е зелъ агнето, гевечътъ, хлѣба, може да си ги земе назадъ; успѣлъ ли е обаче онзи да ги изѣде, връща само тепсията и гевеча (ссждътъ), на ступанѣтъ, който ако иска, може да земе промѣнѣтото агне, гевечь или хлѣбъ.

Тѣзи случки сѫ много чести, особенно на Гьергевденъ и заговезни, когато на фурната е голѣма навàлица. За това, всѣкой трѣбва да чека на фуната и щомъ се исхвърли агнето, гевеча, баницата му, да си ги прибере, защото хлѣбаръ̀тъ неотговаря.

251. *Ако нѣкой клонъ отъ едно дръво се надвѣсилъ въ двора на съсѣда, може ли тоя послѣдния да го отсѣче?*

Дѣдо Стоянъ отъ Камено-полье, дѣдо Койчо отъ Вълчедръма, Найденъ Кралуевъ отъ Новоселo и др. отговорихѫ: ако му прави

пакость може да го отсѣче; но гумната имъ сж толкова широки щото никому такива клонове не правятъ пакость и никой ги не сѣче освѣнъ ако има помежду имъ инатъ.

252. *Ако този клонъ има плодъ, съсѣдътъ въ двора̀тъ на когото се надвѣсилъ, може ли да бере?*

Дѣдо Стоянъ отъ Новосело, дѣдо Николо отъ Ярловица, дѣдо Луканъ отъ Прогорелецъ, дѣдо Койчо отъ Вълчедръма, дѣдо Сейно отъ Бѣла-слатина, дѣдо Стоянъ отъ Камено-поле и др. — отговорихж, че може. «Вошка (овощие) е, оти да се не бере; ако сака да ѝ не берж̀тъ, нека си отсече клона» — отговори дѣдо Койчо. Въ сжщата смисъль отговорихж и другитѣ.

253. *Може ли всѣкой да бере гжби или да събира съчки отъ чуждо бранище?*

«Гжбитѣ — каза дѣдо Койчо: дѣто растж̀тъ по бранищата и пасището може да бере всѣкой; кой ще ти *брани* па и това. Само пакость да не прави».

«У нашитѣ гори секой може да бере гжби и до сеги никой не е бранилъ» — отговори дѣдо Стоянъ отъ Камено-поле. Така сжщо отговорихж и другитѣ.

За *Съчкитѣ* въпросътъ стои иначе. Ако бранището е селско, може секой да бере, но ако е частно, требало би да се пита ступанинътъ на бранището. Това е за селенитѣ, а не и за пжтницитѣ. Ако единъ керванъ пжтува и се спрѣ да прѣнощува нѣкжде въ нѣкоя вече косена ливада близо до бранището на нѣкого, могжтъ да съберж̀тъ *съчки* (сухи падижли клончета), за да си накладжтъ огънь и сготвятъ гозбичка и направятъ качамакъ, па и да се огрѣятъ прѣзъ есеннитѣ и пролѣтни хладни нощи.

Нѣкога, па и сега, сжщитѣ пжтници могжтъ и да осѣкжтъ нѣкое дръво за да си направятъ счупената ость, счупения процепъ, счупената опашньица или друга нѣкоя часть отъ колата, безъ кожто колата немогжтъ да вървятъ. Трѣбва само да се отсѣче таково дръво, съ което, едно ще се прочисти гората, а друго ще се даде

възможность на другитѣ му *бракьа* въ грѣмътъ да растѫтъ по̀ прави и полѣсно.

255. *Могѫтъ ли да се берѫтъ ягоди, маслини, киселькъ и другий зеленчукъ въ чужда ливада и кога?*

63 Ливадата додѣто се не окоси неможе да се тъпче и гази. Слѣдъ като се покоси може да се ходи изъ нея и може да се бере всичко.

Ягодитѣ зрѣѫтъ около Петровденъ.

Малинитѣ зрѣѫтъ около Св. Илия, а Киселъка расте въ началото на Май, и ако се покоси ливада и остави *отава*, ведно съ трѣвата подмладва се и киселъкътъ.

Въ началото на Май, додѣто още трѣвата е много малка и не се съсипва отъ ходенье прѣзъ нея, момитѣ ходѫтъ изъ ливадитѣ и берѫтъ: гѫби, киселъкъ, кръсташка, бабини чиръвца, които употрѣбляватъ за чорба и друга гозба.

Сѫщо могѫтъ да берѫтъ и ягоди и малини, само ако нѣма съ ходенъето изъ ливадата да утъпкватъ трѣвата.

Б. ЛОВЕНИЕ РАЗНИ ЖИВОТНИ, ПТИЦИ.

256. *Начинътъ по който се ловѫтъ дивитѣ животни.*

Дивитѣ животни, като: заекъ, вълкъ, лисица, мечка, видра, поръ, язовецъ, ловѫтъ едни заради месото имъ, като заека, другитѣ заради масьта, като мечката а трети заради кожата като лисицата и друго. Тѣзи животни се ловѫтъ съ помощьта на различни орѫдия, като: капанъ, клюса, яма, примка или пушка, при това съ съдѣйствието на различнитѣ видове ловджийски кучета.

257. *Тия диви животни, които живѣѫтъ въ лѣсоветѣ, полетата, планинитѣ и др., може ли всѣкой да ги лови?*

Заецитѣ живѣѫтъ въ лѣсоветѣ, полетата, лозята и ньивитѣ.

Лисицитѣ живѣятъ тоже въ лѣсоветѣ, полетата, лозята, ньивитѣ и край селата.

Вълцитѣ рѣдко се срѣщатъ въ полетата, и повече въ горитѣ и лѣсоветѣ.

Мечкитѣ живѣятъ повечето въ планинитѣ.

Пороветѣ живѣятъ въ градоветѣ и селата и то въ дупки.

Видритѣ живѣятъ въ дупки край рѣкитѣ и блатата.

Язовцитѣ живѣятъ въ *язовини* (дупки) по дръмкашетѣ (храсталацитѣ).

Тѣзи: лѣсове, гори, лозя, ньиви, ливади сж и частно владѣние и общинско владѣние, но всѣкой може всѣкога да ходи изъ тѣхъ и да бие тия животни, съ исключение на заецитѣ, които сега законътъ покровителствува прѣзъ нѣкои мѣсеци прѣзъ годината.

Притѣжателътъ на лозето, ньивата, ливадата лѣсътъ нѣма обичай да забранява на ловеца да минава прѣзъ лозето, ньивата и да убива нѣкое отъ горнитѣ животни.

258. *Ако едно диво животно е изгонено отъ кучето на единъ ловецъ, а ударено отъ другъ ловецъ, кому припада удареното животно.?*

Живко Петковъ отъ Чупренье, Аврамчо Нончовъ отъ Вълкова-слатина и Илио Гечовъ отъ Чорльово, отъ които събрахъ материялътъ по *авджалъка* отговорихж въ тая смисъль: «Ако кучето на първия ловецъ още гони животното и другъ ловецъ го удари, удареното животно е на първия ловецъ; ако ли кучето го гонило до нѣкждѣ и се върнжло или отишло на друга страна, и другия ловецъ го ударилъ, удареното животно е на втория ловецъ.

259. *Ако едно животно наранено отъ ловеца се скрие или избѣгне, а послѣ го намѣри другъ човѣкъ или ступанина на лозето, ньивата, туй наранено животно чие е?*

Ако животното, наранено отъ ловеца се скрие или избѣгне, и ловецътъ го още тражи, то който и да го намѣри неможе

да го земе; ако ли ловецътъ е вече заминѫлъ, а послѣ го намѣрилъ нѣкой, то животното е на тогова, който го намѣрилъ.

260. *Ако нѣкой е гудилъ клюса, капанъ, примка или ископалъ ровъ, за да лови диви животни, може ли другъ да дойде та да хване и отнесе уловеното вече животно и ако се случи подобно нѣщо какво става?*

Уловеното животно е на тогова, който е заложилъ клюсата, капанътъ, примката или ископалъ ровътъ. Ако нѣкой дойде, та земе уловеното вече животно, първия има право да си го земе.

Примѣръ:

Живко Стояновъ отъ Чупренье заложилъ клюса, въ която се хванѫла сърна. Случайно минѫлъ отъ тамо Илия Живковъ и зелъ готово-уловената сърна и ѭ отнесълъ въ дома си. Казали на Живко за това. Той взелъ клюсата и доказалъ, че тя е негова и заложена отъ него. Тогава сърната се повърнѫла на Живко. [Изъ дѣлата на Чупренския селско общинский сѫдъ].

261. *Или Живковъ въ дадения случай, може ли да се счита като крадецъ на чуждо нѣщо?*

Не може да се счита като крадецъ и неможе да му се наложи никаква глоба или наказание, защото животното е диво, за отхранванието на което Живко Стояновъ не е похарчилъ нищо. Друга е работата, ако бѣше овца, коза, свинья, конь, волъ, крава или друго.

[Тъй е рѣшилъ сѫщия общинский сѫдъ].

262. *По кой начинъ се ловѭтъ различнитѣ диви птици?*

Различнитѣ диви птици се ловѭтъ съ клюса, съ примка, съ кори́то или се бивѭтъ съ пушка.

263. *Дивитѣ гълѫби ако мѫтѫтъ нѣкому въ кѫщата или воденицата, може ли другъ да ги бие и лови и при какви обстоятелства?*

Ако дивитѣ гълѫби мѫтѭтъ на таванътъ на кѫщата, ку-

лата, воденицата на нѣкога, никой неможе да се въскачи на таванътъ, та да лови. Ако ли тия диви гълѫби сѫ хвръкнѫли и паднѫли въ полето, може всѣкой да ги бие и лови.

264. *Ако гугутки или други птици си направили гнѣздо и мѫтьѫтъ или мѫтили на дърветата на нѣкого, могѫтъ ли да се ловѫтъ и биѫтъ отъ другого?*

Гугутка или друга птица ако мѫти по дърветата въ гумното на нѣкого, никой несмѣе да влѣзне и да ѭ лови или да ѭ бие. Ако обаче гугутката хвръкне и кацне на нѣкое дърво, което не е въ ограда, или мѫти по дървета, не въ гумно или дворъ, а въ лозе, ньива, ливада, тогава всѣкой може да ѭ лови и бие.

265. *Ако питоми гълѫби, гѫски, и други домашни птици сѫ хвръкнѫли въ полето, близо или далечь отъ селото, може ли да се ловѫтъ или убиватъ?*

Гѫски, пловки, кокошки, пуйки диви нѣма, или ако има различаватъ се много отъ питомитѣ домашни; за туй тѣхното ловенье или убиванье безпорно е забранено. Ловеньето се счита като кражба и се наказва, а убиванъето като простѫпка, която може се наказва.

Съ гълѫбитѣ не стои толкова строго; ако сѫ паднѫли нѣкѫдѣ въ полето и нѣкой убие отъ тѣхъ, не може да се счита за виновенъ, понеже: а) гълѫбетѣ, особенно ако сѫ сиви, мѫчно може да се различѫтъ дивитѣ отъ питомитѣ, а б) ступанинътъ мѫчно може да докаже че убититѣ гълѫби сѫ именно неговитѣ, когато съ гѫскитѣ, пуйкитѣ, пловкитѣ па и кокошкитѣ туй може да се докаже.

266. *Ако единъ питомъ гълѫбъ с прѣмамень отъ гълѫбитѣ на другого и съ тѣхъ се с'еши, ступанинътъ му може ли да отиде да си го земе назадъ?*

Живко Петковъ отговори, че това незнае. Сѫщето отговориха и другитѣ. Въ градоветѣ обаче се практикува тъй: ако е-

динъ гълъбъ се *с'етилъ* съ другъ чуждъ гълъбъ, чуждия гълъбъ остава тамо, дѣто се с'ешилъ, защото самъ е дошълъ.

267. *Ако една кокошка, гъска, пуйка или кловка се научила та носи яйца въ гумното на съсѣда, тия яйца чии сж?*

Яйцата сж на ступанина на кокошката и никой несмѣе да ги земе. Ако обаче ступанинътъ не се погрижа, за да събира яйцата, а ги зима съсѣдътъ, въ дворътъ комуто носи, тоя послѣдния неможе да се счита за похититель.

268. *Нѣкога ловътъ (авджилъка) билъ ли е свободенъ за всѣкого и въ всѣкое врѣме?*

Въ турско врѣме, всѣкой е можалъ да ходи на ловъ прѣзъ цѣлото врѣме на годината. Въ по́ старо врѣме не е се искало никакво тескере за ловъ, а по́ послѣ сж връвели тия тескерета, но пакъ рѣдко сж ги зимали по селата, както и днесж. «Кой ще те види, че ходишъ на ловъ» — каза Живко Петковъ отъ Чупренье.

269. *Какъ гледа народа на авджилъка и авджиитѣ?*

«Видишъ ли гумно отградено и въ него нѣма ни кошъ, ни кошара, а кжщата продънена — да знаешъ, че това гумно е: или на *авджия* или на *малджия* (който тражи пари—иманье)» — каза дѣдо Койчо отъ Вълчедръма, дѣдо Димитръ отъ Комощица и др.

Тѣзи думи показватъ много добрѣ какъ гледа народа на авджилъка. Въ турско врѣме авджии бѣхж само турци или нѣкои българи, които минавахж като вироглави и които бѣгахж отъ плуга, косата и мотиката.

Това мнѣние трае и до днесь и едвамъ сега почнж да се измѣнява, когато всичкитѣ момчета, които сж били войници, почти не хвъргатъ пушката отъ ржката си, а неж ще носи на оранье, на копанье, на косенье — на всѣкждѣ.

270. *Въ врѣме на хайка убития дивячь кой зима?*

Ако общината или правителството, което искарва хайката

дава барута и сачмитѣ, убития дивячь зима общината или правителството, като даде нѣщо и на ловцитѣ. Ако ли всѣкой си пръска свой барутъ, и свои сачми, тогава, кой какво убие, остава негово.

В. РИБОЛОВСТВО.

271. *Видоветѣ на уредитѣ съ които се лови риба.* Въ тоя край, за да се лови риба, употрѣбляватъ се слѣднитѣ видове рибарски уреди: *алдѫ̀ъ*, *навóдъ* (дифънъ), *загажньа*, *слѣпъ кошъ*, *серкмѐ*, *сакъ* (кьепчѐ), *вѫдица*, *трънци* (ед. ч. тръньъкъ) и *билье*.

Алдѫ̀ъ (алóвъ) е мрѣжа дълга 28 растъга и костува около 1000 гроша.

Навóдъ е мрѣжа дълга 80 растъга и костува 1200 — 1500 гроша.

Загажньа е мрѣжа дълга около три растъга и може да се купи за 90 гр.

Серкмѐ е мрѣжа, която, простряна на землята, прѣдставлява кржгъ. Окржжностьта се събира и свива къмъ връхътъ съ помощьта на особенни връви и образува торба или сакъ. За да падне на дъното, около окржжностьта има на извѣстни разстояния, куршуме, които тежѫтъ и влѣкѫтъ сертмето на долу.

Съ сертмето се лови риба само въ язоветѣ, виреветѣ и дълбокитѣ мѣста на рѣкитѣ. Костува 80 90 гроша.

Слѣпъ-кошъ е особенъ уредъ, съ когото ловѫтъ риба въ плитки рѣки. Прѣградватъ или цѣлата рѣка, или часть отъ нея, съ камъци или съ пѣсъкъ и по тоя начинъ вкарватъ водата да тече въ единъ улей и отъ тамо прѣзъ коша. Рибата, която върви по течението на рѣката влиза въ улейтъ и отъ тамо въ коша. Кошътъ е двойна мрѣжа, отъ които, едната е отворена и влиза въ другата, която е затворена. Рибата, влѣзнѣла въ втората мрѣжа, не може да се повърне назадъ, защото отверстието на първата

мрѣжа е тъй направено, щото прѣзъ него може лѣсно да се влѣзне, а мѫчно да се излѣзне.

Сакъ или *кьепчé* е съвършенно простъ уредъ. Мрѣжата е ушита за кржглообразенъ прѫтъ съ дълга дръжка и по тоя начинъ се образува торба. Гребе се вода и съ водата влѣзне въ торбата нѣкоя рибка.

Съ сакътъ се лови риба, и по длѫбокитѣ, и по плиткитѣ рѣки и мѣста.

Тръници е пръвобитенъ уредъ за ловенье риба, който е прѣдшествувалъ *кжцаньето* (ловеньето риба) съ желѣзни вѫдици. Този уредъ срѣщнѫхъ само въ Ново-село, Флорентинъ и Връвъ — села въ Видинска околия. Дѣдо Цеко отъ Ново-село, въ присѫтствието на десетина други още старци ме увѣри, че дѣда му казвалъ, че нѣкога вѫдици не е имало, а ловили сѫ съ тръници.

Тръницитѣ е уредъ, устройството на когото е слѣднето:

Капанъ или дебелъ усуканъ отъ повесма конецъ дългъ около 30 метра е основата на уреда. На всѣкое разстояние отъ единъ метръ сѫ завръзани по два трънцùи, така щото въ цѣлата дължина на конеца могѫтъ да се смѣстѫтъ 50-60 такива тръци. Трънцùтѣ сѫ отъ глогови трънове, привръзани прѣзъ срѣдата съ конецъ отъ конска опашка, а съ другия край на косъмътъ е връзанъ за конеца. Споредъ обяснението на дѣдо Цеко, търнцитѣ се връзватъ съ косъмъ отъ конска опашка за туй именно, защото космитѣ стръчѫтъ въ водата и съ това изглѣдва като че мръда живъ глистъ; ако бѣше конецъ, той щѣлъ да увисне и нѣмало да мами рибата.

Ловеньето риба или кѫцаньето съ тръници става по слѣдния начинъ:

Накопатъ се глистье изъ блатиститѣ мѣста и на всѣкой *тръникъ* се надѣне глистъ, или часть отъ глиста. Като се свръши тая работа, рибарьтъ, който кѫца, захврьля каминътъ, който е връзанъ на единия край на трънцитѣ въ Дунава, додѣто може

да стигне. Като падне камика на дното, ще потопи и трънцитѣ, а пръчката, за която е вързанъ другия край на канапътъ, се забодва въ землята и кѫцаньето почнува.

Рибата, мамена отъ мнимитѣ живи глистье, лѣти и ги глъта. Когато вече тръпькътъ е глътнѫтъ, рибата познава измамата и почнува да се мѫчи да се оттръве. Тая борба рибаръть забѣлѣзва и истеглюва канапътъ като събира уловенитѣ риби.

По начинъ, познатъ само на рибаретѣ, щомъ се стисне главата на рибата тръпька излиза лѣсно, ведно съ глиста по нѣкога.

На едно хвърганье може да се хване двѣ-три оки риба, па и петъ споредъ кога какъвъ видъ риба се улови.

Ловѫтъ се мрѣни, кленове, косаци, сомлета и др. такива

272. *Може ли всѣкой да лови риба въ рѣкитѣ.*

Въ всичкитѣ рѣки риболовството е свободно и всѣкой може да лови риба; нѣкога не е имало никакво ограничение, а сега има само туй че прѣзъ извѣстни мѣсеци е запрѣтено да се лови риба, но и туй распореждание, както и за ловътъ на птицитѣ, много малко се почита отъ селското население и нарушителитѣ на туй запрѣщение много мѫчно се ловѫтъ и рѣдко се наказватъ.

Риболовството въ рѣката Дунавъ е свободно прѣзъ всичкото врѣме на годината. За туй риболовство не се плаща нищо, ако човѣкъ лови риба съ *сакъ*, *загажньа*, *серкме*, *тръпци* и *вѫдици* и то за себе, а не за продань.

Ако риболовството се упражнява като занаятъ и за продань, тогава трѣбвало е да заплати нѣкакво даждие.

273. *Въ кои блата и рѣки рибата съставлява имотъ на частни лица, общества и не смѣе другъ да лови освѣнъ наемателитъ?*

Въ блатата, които сѫ частенъ имотъ, има право да лови само притѣжателътъ на блатото. Въ цѣлия тоя край менѣ е извѣстно само едно единственно блато, което стои въ съобщение съ Дунава. Туй блато е въ Ломската околность, на пѫтьтъ за Видинъ,

между Лонъ и селото Орсоя, два часа надъ градъ Лонъ. Дѣло Николо, бабинъ кредитъ и дѣло Ивко Петковъ отъ селото Орсоя ни разказаха, че нѣкои сж слушали тѣ отъ своитѣ дѣди, въ древни времена туй блато е било селско имущество на несъществующето сега село *Павликяне*, отъ което сж днесъ останали слѣди, защото то е разселено още прѣди началото на тоя вѣкъ.

Туй блато било освѣнъ отъ арнаутски нѣкой бей, а послѣ продадено на единъ Лонски гражданинъ българинъ и въ рѫкитѣ на неговитѣ наслѣдници стой и до днесъ. Въ него, когато вйде рѣката Дунавъ голѣма, влиза изъ Дунава много риба, която ступанинътъ загражда съ плетъ отъ тръсть и послѣ лови заградената риба. Никой другъ неможе да лови въ него риба освѣнъ ступанинътъ или закупникътъ на рѣбата. То се простира на горѣ къмъ селото Орсоя и Сливата, и селенитѣ повсѣ дѣлятъ сж отъ него, но не смѣятъ да ловятъ риба.

Правителственни блата се намиратъ нѣколко въ тоя край: въ Лонско край градецътъ Цибръ а въ Оряховско край Бѣлоцуй, Островъ и Вадинъ.

Тия блата се даватъ на закупници отъ правителството и само тѣ имать право да ловятъ въ тѣхъ риба.

Има общински блата едно или двѣ, отъ които трѣбва да се спомѣне *Рабишкото* или *Миливанското*, както се то нарича, още въ Бѣлоградчитска околия. То се намира между селата Рабиша и Головица и въ него ловятъ риба само селенитѣ отъ тѣзи двѣ и други, но само околни села, които имать нѣщо около него.

274. *Въ язоветѣ на воденицитѣ, които сж мото на частни лица, може ли всѣкой да лови риба?*

Както знаемъ язоветѣ или бентоветѣ сж прѣгради, които издигатъ въ рѣкитѣ ступанитѣ на воденицитѣ, за да отбиятъ вода изъ рѣката и да я вкарятъ въ вадата ископана отъ тѣхъ и отъ тамъ въ улеитѣ на воденицата.

Въ тѣзи язове водата става дълбока и рибата се населява тамо въ изобилие.

Язоветѣ сж имотъ на ступанина, обаче не и водата и рибата. Затуй, всѣкой може да лови въ язътъ риба, и ступанинътъ на воденицата нѣма право да забрани туй.

„Това не сж бранили ни турцитѣ—господаре» — завръши говора си дѣдо Петко Марковъ отъ Хасанова махла.

275. *Въ вадитѣ на воденицитѣ може ли да лови риба всѣкой?*

Както въ рѣката, тъй и въ вадата може всѣкой да лови риба, и ступанинътъ на воденицата нѣма право да забрани. «Рибата е Божия, за нея не е далъ ни петъ пари» — отговори дѣдо Богой Марковъ отъ Крива-бара.

276. *Ловеньето миди, раки охлюве въ рѣкитѣ, блатата свободно ли е и плаща ли се нѣкакво даждие?*

Ако ловеньето риба има нѣкакво ограничение и е обложено съ нѣкакво даждие, то ловеньето на миди (скойки), раци и охлюве нѣма никакво ограничение и не е обложено съ никакво даждие, било че тѣ се ловятъ за продань, било за домашно употрѣбление. Всѣкой може да лови миди, раци и охлюве както въ правителственнитѣ блата, така и въ частнитѣ.

277. *Ако нѣкой е заложилъ въ рѣката слѣпъ-кошъ, за да лови риба, може ли да дойде другъ да земе рибата и като какъвъ се счита този послѣдния?*

Ний видѣхме, какъ се залага слѣпия кошъ. Притѣжательтъ на такъвъ кошъ като заложи коша, отива си дома и едва слѣдъ 5 — 6 часа се връща, за да обиди коша и да види хванжло ли се нѣщо риба. Обикновенно такива кошове се залагатъ вечерно врѣме, защото рибата нощно врѣме само излизала изъ вироветѣ, тревульака и дупкитѣ, дѣто се скрива прѣзъ деньтъ. На сутреньта ще дойде човѣкътъ, който е заложилъ коша да обере хванжтата въ коша риба.

Който е положилъ коша, само той има право да зима и уловената риба; никой другъ не смѣе да зима отъ тая риба. Ако се хване нѣкой, че зима такава риба, счита се за похититель и крадецъ. Въ такива случаи сж ставали и сбивания па и убийства.

Примѣръ,

Нѣкой селенинъ отъ селото Голинци, близо до гр. Ломъ, заложилъ такъвъ слепъ-кошъ въ рѣката Ломъ, надъ язътъ на воденицата Голинска и си отишълъ. Прѣзъ нощьта късно, като си дошълъ отъ жътва, отишълъ да обиди коша за да види да ли се хванѫло нѣщо риба. Като наближилъ до мѣстото, дѣто е билъ заложенъ кошътъ, видѣлъ въ водата нѣщо че мръда; спрѣлъ се малко и изъ водата се чуло врѣщенье на коза. Той си помислилъ, че това е таласъмъ отъ Голинската черква, която е край рѣката, уплашилъ се и избѣгалъ.

На сутрењта, когато дошълъ, не намѣрилъ въ коша нито рибле, но отъ положението на коша, той позналъ, че въ коша е бръкано, че кошътъ е диганъ и изново залаганъ. Като понагласилъ коша, той си отишълъ.

На другата вечерь пакъ се случило сѫщето.

Той се оплакалъ на съсѣдитѣ си и расказалъ станѫлото. Оплакали сж се и другитѣ, които сж били заложили кошове на други мѣста по долу изъ рѣката.

Единъ отъ съсѣдитѣ билъ по̀ уменъ, помислилъ си и рекълъ: «таласъмъ риба не ѣде; тука требва да е друга работата; хайде нощеска да вардиме!»

Сговорили сж се трима, отишли по̀ рано на мѣстото, заложили коша пакъ и скрили сж въ съсѣдния върбалакъ. Като станѫло голѣма вечера, чули шумъ, а послѣ малко видѣли човѣкъ, че се съблича у върбалака, нагазилъ въ водата и отишълъ къмъ коша. Сега всичкитѣ разбрали работата. Видѣли, че той почнѫлъ да събира уловената риба.

Скрититѣ селени, взели дрѣхитѣ на мнимия таласъмъ,

скрили ги и съ по една суровица въ ржка нагазили рѣката и се опжтили къмъ коша.

Крадецътъ почнжлъ пакъ да врѣщи като коза, но селенитѣ се приближавали при него све по̀ близо. Таласъма почнжлъ да прави и нѣкакви фокуси, като триялъ въ ржцѣтѣ си мокъръ кибритъ и се мазалъ по лицето, та отдалече да свѣти, но нищо не помогнжло: тримата селени зели таково положение, щото таласъмътъ да не може да избѣгне. Видѣлъ таласъмътъ, че работата е сериозна; той оставилъ всичко и духнжлъ голъ на горѣ изъ рѣката като изѣлъ по гръбътъ си нѣколко такива сурувици, щото отпослѣ Панайотъ берберина трѣбвало е да му извади три-четири рога кръвь. Наложили го, но не успѣли да го уловжтъ.

На сутрењта по дрѣхитѣ и други бѣлѣзи се узналъ таласъмътъ, който дома си лѣжалъ боленъ. Той е билъ Тодоръ Ивановъ рибара, който се прѣхранваше съ риболовство.

На еднитѣ е крадена рибата, а на другия гръбътъ налаганъ; работата се отнесла до кадията, но отпослѣ сж се помирили: Тодоръ платилъ нѣщо за рибата, а другитѣ платили на Панайота, за дѣто му вадилъ кръвь. Почерпили сж се на Ферчовата кръчма. Тодоръ Ивановъ рибарьтъ отъ тоя день получилъ коръ «козлето» и всѣкой го знае съ тоя коръ. [Съобщено отъ Протоерей Недѣлкьо, който е билъ и енорийский священникъ въ Голници, който е и подѣйствувалъ да се помиржтъ, защото щѣли да прѣтръпжтъ глоба и наказание и двѣтѣ страни. Азъ прѣдадохъ почти буквално расказътъ на Дѣдо Прото Недѣлковъ].

Материялътъ за риболовството е събранъ отъ Дѣдо Цено Стояновъ Джòноловъ отъ Ново село, Дѣдо Богой Марковъ отъ Крива-бара, Дѣдо Петко Марковъ отъ Хасанова Махла, Дѣдо Николо Бабинъ-Прединъ и Дѣдо Моно Петковъ отъ Орсоя и Флочерцитѣ отъ Ломъ и Дѣдо Живко Сгановъ отъ Чупренье.

Г. ПЧЕЛАРСТВО.

278. *Какво е кошеръ или трънка.*

Кошеръ или трънка се състои отъ пчелитѣ, кошарището и кафтара. Пчелитѣ сж: *матка*, *бунбаре* и пчели. *Кошарището* е конусъ, исплѣтенъ отъ дива лоза, въ вжтрѣшностьта на когото обитаватъ пчелитѣ.

Кафторъ е другъ конусъ, направенъ отъ папуръ, дълга и дебела слама, съ когото се покрива кошарището отъ горѣ, за да запази пчелитѣ отъ дъждъ или студъ.

Единъ кошеръ може прѣзъ годината да роева три-четири пжти, но обикновенно три пжти; когато годината е добра, може да роева и първия роякъ.

За да се прибере роякъ, когато той исхвъркне изъ кошарището, трѣбва новото кошарище да се намаже съ *ма́точина* (трѣва) и да се напръска съ соль и вода.

279. *Когато роеватъ кошеръ, ако роякъть исхвръкне и падне на дърво, което е въ чуждо лозе, нъива, или дворъ — то кой има право да земе тоя роякъ: ступанинътъ на кошара ли, или тоя на дървото.*

Ако роякъть, който е исхвръкнжлъ изъ кошара, падне на нѣкое дърво, което се намира въ чуждъ дворъ, въ чуждо лозе, нъива или бранище, зима го ступанинътъ на кошара, или ступанинътъ на дървото или другъ нѣкой третий споредъ слѣднитѣ обстоятелства:

Ако ступанинътъ на кошара е видѣлъ кога е излѣзнжлъ роякъть, гони го и го не изгубва отъ очитѣ си — роякъть е на ступанина на кошара и никой другъ неможе да го земе.

Ако ступанинътъ на кошара не гони роява, и роява е падналъ на нѣкое дърво въ чуждъ дворъ, въ чуждо лозе — тогава зима го ступанинътъ на двора или лозего.

Ако ли въ моментътъ, когато е падналъ роякъть на дър-

вото, липсва, и ступанинътъ на кошара, и ступанинътъ на лозето, ньивата или ливадата, а го е видѣло трето лице — роякътъ е на туй трето лице.

Тѣзи установления се основаватъ върху съображенията, че роякътъ е диво нѣщо, което нѣма никакъвъ бѣлѣгъ и неможе никой да докаже съ нищо, че именно той е отъ неговитѣ пчели, а не отъ пчелитѣ на другото.

280. *Ако нѣкой е намѣрилъ роякъ нѣкждѣ въ гората или въ полето, то при какви обстоятелства може да запази за себе си исключително право върху тоя роякъ?*

Роякътъ, когато излѣти изъ кошарището, хвъркне и се лѣпи обикновенно по дърветата. Ако въ туй врѣме никой го не съгледа и прибере, той — роякътъ, като неможе да стои празденъ, ще почне да тражи дупка, за да отпочне своята работа. Ако намѣри, добрѣ; ако ли не намѣри, той захвръква на далечь по полето и по гората. Тукъ той намира нѣкое шупльо дърво и въ тая шупльина се въвира, за да почне работата. Ако нѣма шупльо дърво, роякътъ се въвира между каманьацитѣ.

Ако нѣкой намѣри такъвъ роякъ, и иска да запази върху него своето исключително право и да не може другъ никой да го земе, обичайтъ е установилъ слѣднето: той трѣбва да остави или дрѣхата си, или калпака си, или монара, или мотика или друго нѣщо, вече каквото има при себе си, като бѣлѣгъ. Тоя бѣлѣгъ стои при рояка, додѣто той отиде въ село, за да земе кошарище и се върне.

Ако въ туй врѣме дойде другь нѣкой, нѣма да смѣе да земе рояка или, ако го земе, първия съ бѣлѣга има право да го изиска отъ него.

Примѣръ:

Нѣколко душъ косили въ ливадата на Германъ Кръстевъ отъ Метковецъ. Единъ отъ тѣхъ намѣрилъ на едно дръво единъ роякъ и, за да запази своето право върху тоя роякъ, гудилъ дрѣ-

хата си. Като неможилъ да остави косеньето, защото щѣлъ билъ да изгуби надницата си, продължилъ косеньето. На пладне, додѣто сѫ другитѣ пладнували, той отръчалъ въ селото, зелъ кошарище и се врънѫлъ, за да прибере роякътъ. Когато дошълъ обаче до дръвото, роякътъ липсва.

Василъ Ценовъ, който косилъ въ ближната ливада, съгледалъ билъ, когато косачьтъ гудилъ дрѣхата си, сѣтилъ се, че туй е роякъ и отишълъ веднѫга въ селото та донелъ кошарище. Когато пръвия косачь съ бѣлѣга отишълъ въ селото, Василъ се въсползувалъ, прибралъ рояка и го отнелъ дома си.

Косачьтъ обаче се оплакалъ на старешината и Василъ билъ дължень да повърне рояка съ кошарището, като зелъ на мѣсто своето кошарище, друго.

[Тоя материялъ по пчеларството и правнитѣ обичаи по него съмъ събралъ отъ Дѣдо Николо Попъ Ценовъ отъ Метковецъ, Аврамчо Нончовъ отъ Вълкова—слатина, Дѣдо Петко отъ Сгакьовци и дѣдо Мило отъ Алтимиръ].

А. ПѪТИЩА.

281. *Какви пѫтища познава народа?*

Народътъ познава слѣднитѣ видове пѫтища:

Джадѐ пѫтъ, който свръзва два голѣми градове по много работи. Джадето никога не остава праздно отъ пѫтници или кола (керванъ). Джадето отива на далечь.

Друмъ — пѫтъ, който тоже свръзва два града, но не сѫ толкова важни и не работи както джадето. Прилича на джадето, че е широкъ като него.

Джадето и друмътъ сѫ царски пѫтища.

Бѣлѣжка. Менѣ се ще да вѣрвимъ, че *джадето* е повече нарицателно, отколкото име на пѫтъ. Пѫтъ, който много работи, изъ когото вървѫтъ много кола, много пѫтници е джаде.

Пѫтъ или *пѫкъ* (Вратчанско) е обикновенъ пѫтъ, който свързва селата, едно съ друго и съ градътъ.

Дръварски пѫтъ е пѫтъ, който не работи много; той не свързва двѣ села, а води само прѣзъ бранищата, за да си сѣкатъ дръва. Тоя пѫтъ е и лошъ и тѣсенъ.

Конски пѫтъ е пѫтъ, по когото може да се върви само съ конь за по кратко и по близо.

Пешачки пѫтъ е още по кратъкъ и по прѣкъ пѫтъ. По него може да се върви само пѣши, защото обикновенно води прѣзъ много стръми мѣста. Даже и съ конь да сте, Вий ще ходите пакъ пѣши, защото мѣстото нѣма да Ви позволи да ѣздите. Пешачкитѣ пѫтеки сѫ и хайдушки, които минаватъ прѣзъ най-гѫститѣ, глухитѣ, стръмнитѣ мѣста въ гората и планината.

182. *Прѣзъ кои мѣста минава всѣкой отъ тия пѫтища?*

Джадето и друмътъ минаватъ прѣзъ такива мѣста, които сѫ равни и по възможности по нестръмни. Ако джадето и друма водятъ прѣзъ рѣка, то или има мость, или води прѣзъ добъръ бродъ. Тѣзи пѫтища всѣкога сѫ най-дългитѣ, защото тѣ най-много заобикалятъ. Такъвъ пѫтъ между два града може да бѫде само единъ.

Нѣкогашнитѣ джадета и друмове по своето направление и мѣсто не съотвѣтствуватъ съ днешнитѣ шосета.

Селскитѣ пѫтища свързватъ селата едно съ друго и съ градоветѣ. Селскитѣ пѫтища сѫ много и излизатъ изъ всичкитѣ страни на едно село. Между двѣ села може да има два-или три такива пѫтища.

Днешнитѣ селски пѫтища минаватъ прѣзъ много лоши, стръми мѣста и мѣняватъ направлението си всѣкоя година, защото се прѣорватъ.

Конскитѣ и пѣшачкитѣ пѫтьове се срѣщатъ най-много въ планинскитѣ мѣста, дѣто мѣстността не позволява да се ходи съ

кола, а за по кратко и по близо прѣзъ връховетѣ и горитѣ сж пробитѣ тѣсни патеки. Пешачки патеки се срѣщатъ много често и край друмоветѣ и шосетата: конто, като завива много, пешачката патека е пробила кратъкъ пътъ и прѣсѣча тия завивания.

Въ полето много рѣдко, ще срѣщнете конски и пешачки патеки и то пакъ ако има гора и върхове и прѣзъ лозата.

283. *Кой се грижа за всѣкой отъ тия пътища.*

За друмътъ или джадето ще се грижа държавата; ако се разкали нѣкадѣ нѣщо: ако се искона нѣкадѣ, длъжность е на държавата да го поправя. Джадето и друмътъ се поправя пакъ отъ селенитѣ, но трѣбва да бждатъ накарани пакъ отъ държавата.

Селскитѣ пътища сж грижа на селата и селскитѣ старешини. Ако нѣкадѣ се исконало, та неможе да се минава съ кола, старешината всѣкарва селенитѣ та поправятъ развалението.

За дръварскитѣ, конскитѣ и пешачкитѣ пътища се негрижа никой, защото тѣ не се нуждаятъ отъ поправка, па и да се нуждаятъ не счита се никой за задъженъ да ги поправя, освѣнъ онѣзи, които пътуватъ.

284. *Може ли нѣкой да затвори нѣкой пѫть подъ предлогъ че му минава прѣзъ ливадата или нѣмата?*

За джадето или друмътъ ни дума не може да стане за затварание.

Селскитѣ и дръварскитѣ пътища много пати минаватъ по срѣдата на нѣкоя нѣива, на нѣкоя ливада или бранище. Стопанинътъ на тая нѣива, ливада или бранище неможе по никакъвъ начинъ да затвори единъ селскій или между селскій пътъ, па и дръварски и да забрани на хората да не минаватъ по него прѣзъ ливадата, нѣивата или бранището, защото тоя пътъ е останалъ отъ много старо врѣме.

Конския пътъ, ако минава прѣзъ ливадата или бранището нѣкому, неможе да го затвори, но може да му промѣни малко по-

соката; ако минава прѣзъ ньивата му, може да го затвори но не съвършенно, а само да го управи около ньивата си.

Сѫщето е и съ пешачкитѣ пѫтеки. Тѣ, като прѣки, вървѫтъ прѣзъ ньиви, ливади бранища, лозя и др. Ако би и да се опита ступанинътъ да затвори такава пѫтека, трудътъ му остава безуспѣшенъ, защото нѣма възможность да стои неотлѫчно на мѣстото и да пази щото никой да не мине. Мине ли единъ, мине ли другъ, пѫтеката е направена пакъ, и той вече не може да ѭ затвори. «Башъ и да заваришъ нѣкого, че минава по пѫтечката прѣзъ ньивата, оня ще ти каже: «та я ли съмъ миналъ пръвъ; не видишъ ли че тука свѣтътъ минава? пѫтечка намѣрихъ — минавамъ. И си минава безъ да те сефери» — отговори дѣдо Стоянъ отъ Камено поле.

Сѫщето е и за пѫтекитѣ прѣзъ лозята. Никой неможе да затвори една пѫтека, която минава край или прѣзъ лозето му, а има право да изисква, щото пѫтницитѣ поне по неѭ да вървѫтъ, а да се неотбиватъ въ лозето му.

285. *Може ли нѣкой да прѣоре селский пѫтъ?*

Почти всѣкога се случва, щото единъ орачь, като оре, или при обръщанѣето на плуга или ралото, или за да не прѣкѫсва браздата, прѣорва пѫтътъ, който минава прѣзъ ньивата му. Това е неволно и извинително прѣорванѣе на пѫтътъ. Но има и такива, които нарочно прѣорвѫтъ пѫтътъ, като искатъ да му дадѫтъ нова посока, или покрай ньивата си, или прѣзъ ньивата на другиго. Ако мѣстностьта е равна и удобна възможно е пѫтътъ да се отбие отъ старата си посока и да позавие малко. Случва се обаче, че тамо, дѣто ступанинътъ на ньивата иска да отбие пѫтътъ, мѣстото е, или блатисто, или стръмно, или пакъ дръмкашъ — въ такъвъ случай, ако и да е пѫтътъ прѣоранъ, той си врѣви пакъ по сѫщата стара посока и стѫпква, както ораньето, така и изникналата трѣва. Ступанинътъ се вижда принуденъ да отстѫпи, или старешината го принуждава да направи това.

286. *Може ли да се минава нѣкому прѣзъ нивата или ливадата съ кола, конь или нѣщо и кого?*

Додѣто нивата е неизжѣтата, никой не може да минава прѣзъ нѣй, било съ кола, конь или нѣщо. Като се ожъне и додѣто не е се изорала за утрѣ може да се минава.

Ливадата, додѣто не е покосена, не може да минава никой съ кола, конь или нѣщо безъ нужда: ако има много голѣма нужда, може само съ конь и нѣщо, понеже трѣвата нѣма да се утъпче много. Като се окоси може да се минава съ каквото да било.

287. *Може ли да се отвори новъ пжтъ прѣзъ нивата, ливадата нѣкому и при какви обстоятелства?*

Прѣзъ нивата или ливадата нѣкому не може да се отвори новъ пжтъ освѣнъ при слѣдующитѣ обстоятелства. Пжтъть върви край нивата или ливадата нѣкому, но край тая нива има или блатисто мѣсто или долъ, та се минава прѣзъ мостле. Мостлето се развалило и нѣма друго мѣсто да се мине освѣнъ прѣзъ нивата или ливадата или пжтъть е залетъ съ вода. Въ такъвъ случай се отваря новъ пжтъ прѣзъ нивата и то трае додѣто се направи мостъть.

Има другъ случай: пжтъть върви край рѣка и низъ високо мѣсто, а отъ другата страна съ цѣлъ редъ ниви, които съ на нѣ̀ високочко мѣсто: Рѣката дойде голѣма и залѣе пжтъть: тогава пжтъть се отбива прѣзъ нивитѣ, дѣто мѣстото, като нѣ̀ високо не е залѣто. Пжтъть върви прѣзъ нивитѣ до тогава, додѣто спадне водата и старий пжтъ остане на сухо.

Стопанинътъ на нивата, ако и да иска да спрѣ пжтъть прѣзъ нивата си или ливадата си, не е въ положение да извърши туй, защото, едно че не може неотлжчно да стои тамо, а друго, че свѣтътъ не може да се спрѣ, когато нѣма друго мѣсто, прѣзъ дѣто ще може да минава.

Множество примѣри подкрѣпятъ горното установяване.

1. Пжтъть, който води отъ [illegible] на нѣколко

мѣста, когато дойде Дунавътъ голѣмъ, съвършенно се залива и става непроходимъ. Тъй като прѣзъ друго мѣсто не може да се минава, минаватъ прѣзъ ньивитѣ, които сѫ край пѫтътъ и сѫ на по̀ високо мѣсто. Всичката сърдня на ступанитѣ на тѣзи ньиви остава безъ полза. Тия мѣста сѫ: едно при блатото при павликянскитѣ лозя, а другото е надъ селото Добридолъ, у мѣстностьта «*Горуньака*»

2. Пѫтътъ, който води отъ Ломъ за селата Мокрешъ, Душилница и Вълчедрѫма при мѣстностьта «*Шейновецъ*», минаваше прѣзъ мость, защото, малко надъ мостьтъ има изворъ и отъ водата се образувало млакище, та прѣзъ туй млакище е направенъ мостьтъ отъ влаката «Огуреновци». Този мость се развалилъ и нѣмало, кой да го направи, защото семейството, което е трѣбвало да поправя мостьтъ, неизвѣстно, по кои причини отказало да връши това. Тъй днесь, тъй утрѣ, и понеже прѣзъ млакището било невъзможно да се мине, а надъ изворътъ е високъ връхъ, пѫтътъ се образувалъ по нова посока; нѣколко стотинъ раскраче надъ извора, дѣто връхътъ се снишава, пѫтътъ си пробилъ посока, като минѫлъ прѣзъ срѣдата на нѣколко ньиви. Нѣколко години наредъ ступанитѣ на ньивитѣ, като прѣорвахѫ пѫтътъ, трудѣхѫ се да го закриѫтъ или отбиѫтъ, но тѣхнитѣ усилия останѫхѫ безуспѣшни: пѫтътъ и днесь врѣви прѣзъ тия ньиви, и ступанетѣ вече и не мислѫтъ да го закриѫтъ.

3. Между Врѣньъкъ и Еница пѫтътъ върви низъ течението на р. Скѫтъ; като слизате въ долината за Еница, пѫтътъ сѣче рѣката на нѣколко мѣста и минава прѣзъ мостове. Долината е испъстрена съ ньиви, и пѫтътъ минава между тия ньиви. Когато дойде р. Скѫтъ голѣма, пѫтътъ на едно-двѣ мѣста се залива и поради това малко завива и то прѣзъ нѣколко ньиви.

Такива примѣри се срѣщатъ на всѣкадѣ по коритата на рѣкитѣ.

Е. МОСТОВЕ.

288. *Различнитѣ видове мостове какво название носѧтъ?*

Прѣзъ рѣкитѣ има мостове, които не носѧтъ друго название.

Прѣзъ баритѣ и вадитѣ има малки мостóве, по които минаватъ кола, конье и пешàци. Тия мостове се наричатъ мостлета.

На вадитѣ или баритѣ, дѣто е пó тѣсно има особенъ видъ мостове, по които минаватъ само пешаци, т. н. хора пѣши. Тоя видъ мостове се наричатъ *брѣвь*. Брѣвьта е едно дръво или дъска, прѣпрѣчено прѣко надъ вадата или барата.

289. *Кой е дължень да поддържа тия различни видове мостове?*

За мостоветѣ на рѣкитѣ, прѣзъ които минаватъ главнитѣ пѫтища, като джадета и друмове, дължна е да се грижа държавата. Нѣкога такива мостове сѫ правили различни бейове, паши, па и самитѣ султани.

Да се прави мость, чешма или кладенецъ, въ народа се счита като дѣло богоугодно и душеспасително, и построяваньето на мостове, мостлета е можло да исходатайствува опрощение на извѣстни грѣхове.

Малки мостове на рѣкички, и бари лѣжѫтъ първо върху грижата на селóто, на общината; такива мостлета длъжно е селото да прави, да поправя и да се грижа то за доброто имъ състояние.

Ще се срѣщнѫтъ множество и такива мостлета, които сѫ построени отъ частни лица селени съ скромнитѣ си срѣдства, поддържавали сѫ ги, а сега ги поддържатъ тѣхнитѣ наслѣдници. Тия сѫ мостлета, които лѣжѫтъ върху грижата на *влакú*, на задруги и за които поддържката на това мостле, останѫло отъ тѣхния прадѣда, съставлява едвали не священна длъжность.

Ако такива мостлета, с[illegible] върху грижата на извѣст-

на влака или задруга, не се поправятъ, та станатъ негодни, общинския старешина е длженъ да напомни на старецътъ на задругата или семейството; ако туй негово напомнуване се не вземе въ внимание, тогава се възлага върху грижата на друга задруга, или семейство и ако нѣма такива охотници, тогава общината ги зима подъ грижата на цѣлото село, на общината.

Мостлетата на вадитѣ, ако тия вади прѣсичатъ нѣкой пътъ, лѣжатъ исключително върху грижата на притѣжателътъ на воденицата. Той е дъленъ да поправя тия мостлета, и, както ще видимъ въ углавната часть на обичайното право, за нѣкакви нещастия въ извѣстни случаи, той е отговоренъ.

За такива мостлета, ако се развалятъ, общината е въ сила да накара притѣжателътъ на воденицата да го поправи.

Бръвьта гужда всѣкой, който има нужда да минава прѣзъ барата или вадата въ градината или ньивата си. А гужда се и за душеспасение. Не съставлява обаче една непрѣкъснѫта трайна длъжность на едно извѣстно лице и не може да влѣче никакво напомнуване. Днесь е гудилъ бръвьта Петко, утрѣ Стоянъ може да гуди друга по горѣ или по долу. И такива *брѣви* се срѣщатъ често, понеже не сѫ скопчани съ никакви или съ много малки, нищожни разноски.

290. *Какво нѣщо е бродъ и кой се грижи за бродоветѣ?*

Рѣката, а особенно по̀ голѣмшката и по̀ дълбочката, не може да се минава и гази на врѣдъ; има мѣста, дѣто, било по дълбочината и стръмината на брѣговетѣ, било по причина на насипътъ и шкалята (дълбока калъ) тя е непроходима. Опитностьта на селенина е испитала всичкитѣ тия непроходими и всичкитѣ проходими мѣста. Тамо, дѣто една рѣка може да се минава съ кола и дѣто тя не може да бѫде насипана съ шкаля, та колата и воловетѣ да потънватъ, съставлява бродъ. Бродоветѣ сѫ толкова нуж-

ло въ дълбокъ изкопанъ пътъ, и двѣтѣ сж виновни и стукнуватъ се тѣзи, които идѫтъ отъ долу на горѣ. Ако ли сж тѣ влѣзнѫли дълбоко въ клисурата, тогава горнитѣ кола се стукнуватъ.

Срѣщнѫтъ ли се двѣ празднн коля на широкъ пътъ, тогава и еднитѣ и другитѣ се отбиватъ по половинъ пътъ. Ако отъ едната страна сж цѣлъ керванъ, а отъ другата една кола, еднитѣ кола се отбиватъ. Ако тия едни кола сж товарни, тогава се отбива цѣлия керванъ. Товарнитѣ кола иматъ всѣкога прѣимущество заради това, защото съ отбиванието си, много е възможно да се счупѫтъ или прѣтурѫтъ; тая опастность нѣма за празднитѣ кола и за туй тѣ сж дължни да се отбиѫтъ.

Срѣщнѫтъ ли се талига и кола, ако сж празднн — талигата се отбива; ако ли талигата е товарна — колата се отбиватъ.

Срѣщнѫтъ ли се кола и конь, — коньтъ се отбива, били колата празднн, а коньтъ товаренъ; защото за коньтъ нѣма опастность да се прѣтурн отъ отбиванието.

[Материялътъ изложенъ до тукъ [Д и Е] е събранъ отъ Ионъ Ванчовъ отъ Ново-село Видин., Дѣдо Сейно Илиевъ, Бѣла-слатина, Дѣдо Стоянъ Петковъ, Камено-поље, Вратчанско, Дѣдо Койчо Вълчедръма, Дѣдо Димитръ, Комощица, Ломско].

Ж. НАВАЖДАНЬЕ (НАВРАЧВАНЬЕ) И ПОЛИВАНЬЕ.

292. *Какво се разбира съ думата наважданье или навръчванье?*

Въ планинскитѣ села сѫществува тоя обичай, щото ньивитѣ и ливадитѣ, които сж расположени по коритата на рѣкитѣ и притоцитѣ, лѣтно врѣме да бѫдѫтъ поливани нѣколко пѫти. Тоя обичай е продиктуванъ отъ туй обстоятелство, че тука почвата е камениста и песечлива и лѣсно изсъхнува, та, ако се не полива кукурузътъ (а само такива ньиви поливатъ) изгаря отъ горѣщината. Туй цоливанье ньивитѣ се казва *наважданье* или *навръч-*

ванье. [Наврачванье въ Стакьовци, Чупренье, Горни и Долни Ломъ, Превала, Чипоровци, Копилови, Дълги-делъ].

Понеже и ливадитѣ имъ сѫ малки и трѣвата безъ вода би изгорѣла, то става нужда и тѣхъ да поливатъ.

Водата за наваждане или наврачване ньивитѣ и ливадитѣ се зима отъ рѣката или притоцитѣ ѝ, като се отбива посрѣдствомъ окопе и хендеци и малки язове или бентове на нѣкои мѣста, дѣто е нуждно.

Това наваждание се срѣща въ всичкитѣ села, които сѫ расположени при политѣ на Балкана — нѣщо неизвѣстно въ селата, расположени въ полето.

Лѣтно врѣме, когато е най-голѣма горѣщина, а слѣдователно, когато въ планинскитѣ села най-много наваждатъ, водата въ рѣкитѣ до толкова се изгубва, щото едва ли ще има да се напои добитъка. Туй е накарвало администрацията, да се намѣси и да забрани наваждането, но съвършенно безуспѣшно, защото би трѣбвало да се поставятъ денонощни постове стражарски на толкова мѣста, колкото сѫ ньиви — нѣщо абсолютно невъзможно. Вий тука разязътъ и окопътъ и пущате водата въ рѣката, а тамо ѫ хванѫли на три четири мѣста; отивате тамо, а задъ Васъ изново сѫ ѫ отбили въ окопетѣ и вадитѣ. Често пѫти ставатъ и сбивания между стражаретѣ и селенитѣ.

Въ турско врѣме повечето, да не кажя всичкитѣ, тия ньиви сѫ били въ рѫцѣтѣ на турски бейове, които сѫ ги наваждали безъ всѣкоя спънка. Днесь като сѫ прѣминѫли въ рѫцѣтѣ на бѫлгаретѣ, обичайтъ се продължава. Не можеше убѣди съ никакви доказателства планинския селенинъ, че той връши врѣда на своитѣ братия съ това, защото додѣто той полива и ньивитѣ и ливадитѣ си, селенинътъ въ полето нѣма вода не да полѣе ньивата си, ами да напой добитъка си, който ще умрѣ отъ жажда.

293. *Какво нѣщо е поливанье?*

Видѣхме, що е наваждане или наврачванье. Между наваж-

данье и поливанье има тая разница, че поливанье значи поливанье само градини, въ които е насаденъ и посѣянъ различенъ зеленчукъ: бобъ, зелье, пиперъ, чубрица, лукъ, краставици, патлиджанъ и др.

294. *Може ли всѣкой да наважда безплатно или плаща на общината нѣкакво даждие?*

Всѣкой, който има ниива, може да наважда безъ никакво даждие, безъ никаква такса и безъ никакво възнаграждение.

295. *При наважданьето пази ли се нѣкакъвъ редъ и какъвъ?*

При наважданьето трѣбва всѣкой да пази редъ и то такъвъ: който е варналъ пò напрѣдъ да отбие водата въ своя вада и въ своята ниива, тоя ще наважда, додѣто навади цѣлата си ниива и никой другъ нѣма право да го прѣкѫсне.

Случѫтъ ли се двама, та сѫ дошли да наваждатъ въ едно и сѫщо врѣме, тогава ще наважда първъ този, комуто ниивата е по напрѣдъ, или който е успѣлъ да копне най напрѣдъ.

Това обаче е спорно и не свръшва се безъ карба, па даже и сбиванье.

296. *Може ли всѣкой да полива градината си отъ рѣката, барата или потокътъ безъ плата?*

Поливаньето градинитѣ става безъ никакво възнаграждение и всѣкой, може да отбива водата въ градината си, за да полива зеленчука си.

297. *Пази ли се нѣкакъвъ редъ при поливаньето и какъвъ?*

Както при наважданьето, така и при поливаньето пази се сѫщия редъ: кой варне той полива; за туй всѣкой, който има градина трѣбва да чека редъ неотлѫчно отъ мѣстото: защото, щомъ мръдне и единия свръшилъ поливаньето, ще го прѣреди веднѫга другъ, който иде слѣдъ него.

298. *Ако нѣкой прѣреди нѣкого, може ли прѣредения да отнеме водата и въ кои случаи?*

Казахме, че, било при наваждането, било при поливането, пази се редъ. Случва се обаче, та нѣкой почнѫлъ да полива и оставилъ момичета да оправѭтъ водата, а той отишълъ да гледа и връши друга по̀ тешка работа, а въ туй врѣме дохажда другъ и като вижда, че наваждането или поливането извръшва момиче или момче, по слабички отъ него — той отбива водата въ своята ньива или градина.

Момичето или момчето, слаби да се борѭтъ съ по̀ силния си противникъ, помѫчѭтъ се съ плачь да го убѣдѭтъ; несполучѭтъ ли, тѣ плачешкомъ отиватъ въ село та съобщаватъ на баща си. Ако бащата види, че може да дѣли борба съ противника, т. н. ако види, че Петко, който му отнелъ водата, е по слабъ отъ него и ще му надвие, зима матиката и тръгва. Петко, като види още отъ далечь прѣредения, «направи се да го нѣма», — както казватъ селенитѣ или което ще каже избѣга, и водата изново се оправи въ вадата и ньивата на първия.

Види ли прѣредения, че Петко е по̀ силенъ отъ него, то отива при кмета и кмета испраща нѣкого кехаята, а сега селския стражаръ да го доведе. Нѣкога за таково прѣреждание старейшината ще му удари нѣколко по задньика и губи право да полива на реда си, а ще чека да го прѣредѭтъ всичкитѣ, а той ще наважда и полива най-послѣ. Не покори ли се, такъвъ се и притваря въ нѣкой зъвникъ за единъ или два дни, додѣто се укроти. При тия наваждания и поливания и по причина на прѣреждániята ставатъ много кавги, сбивания па и счупвания глави, и старешината или днешния кметъ, има най-много работа. Но еле тоя установенъ редъ не се нарушава и всичката борба става именно за това, да се запази той.

299. *Ако е вада на воденица, може ли всѣкой да полива градината си или има условия и какви?*

Вадитѣ се копаятъ отъ ступанинътъ на воденицата и за да се докара вода въ нея, трѣбва да се направи язъ или бентъ. Както копаньето на вадата, тъй и правеньето на язътъ сж скопчани съ голѣми разноски; за това водата въ вадитѣ се намира въ исключително положение: отъ нея може да се ползува само ступанина на воденицата.

Вадата много пати, минава край ньивитѣ или ливадитѣ на селенитѣ; ако ли воденицата е край село или въ селото вжтрѣ, тогава вадата минава край гумината (двороветѣ) на селенитѣ. Нити първитѣ, нити вторитѣ селени не могжтъ да отбиватъ вода отъ вадата за да наваждатъ ньива или ливада.

Колкото за поливаньe на градинитѣ, туй става на основание на едно специално споразумѣние съ ступанинътъ на воденицата и съ разнообразни условия. Туй споразумѣние не става всѣкоя година отдѣлно и съ всѣкого отдѣлно: условията сж опредѣлени още когато е направена воденицата, и понеже почти повечето воденици сж направени отдавно, въ незапомнени врѣмена, то и тия условия сж установени отдавно и прѣдавани сж отъ поколение на поколение безъ никакво измѣнение, и отъ страна на ступанина на воденицата, и отъ страна на онѣзи, които се ползуватъ отъ водата.

Ако би воденицата: да се продаде, или хариже нѣкому, то тя прѣминава въ ржцѣтѣ на новия ступанинъ съ сжщитѣ установени отъ *старинье* условия; сжщо ако градинитѣ прѣминжтъ въ ржцѣтѣ на нови владѣтели или ступани, тия нови владѣтели не могжтъ се ползва отъ водата иначе, освѣнъ на основание на старитѣ условия и задължения.

Тия условия (права и задължения) сж се обрънжли вече на обичай и ето защо азъ изложихъ тѣзи условия тукъ, а не въ отдѣлътъ на договоритѣ и задължѣнията.

Казахме, че между ступанинътъ на воденицата и селенитѣ, които имать да се ползуватъ отъ вода изъ вадата за поливаньe, сж установени нѣкакви условия още когато воденицата почнжла

да се строи, т. н. когато е почнѫта работата около ископваньe на вадата и издиганьe на язътъ. Да се ископа вадата, която по нѣкога има дължина единъ-два-километра и да се издигне язътъ е най-трудната и най-скѫпата работа. Нуждни сѫ огромни разноски. За да се съкратѫтъ тия разноски, то между ступанинътъ на строящата се воденица и между селенитѣ става устно съглашение: тѣ да помагатъ при ископваньето на вадата и да возѫтъ дръвета за колци и шума за заячаванье язътъ, а пъкъ той да имъ дава да си поливатъ градинитѣ отъ вадата. Станѫло това съглашение веднѫжъ, работата се отпочнува, и воденицата е свръшена. Това съглашение вече сѫществува и нито една отъ странитѣ го не нарушава и то се прѣдава, както отъ едната страна (ступанинътъ на воденицата), така и отъ другата (селенитѣ) на синове, внуци и правнуци.

Откаже ли се ступанътъ да имъ дава вода, тѣ се освобождаватъ да чистѫтъ вадата и да возѫтъ шума и колци за язътъ; а чистеньето вадата трѣбва да става често и язътъ се язи много често, даже при всѣкое наводнение се кине и ступанинътъ ще трѣбва да издивява цѣлия приходъ отъ воденицата, па и готово, за да поддържа язътъ здравъ и вадата чиста.

Откажѫтъ ли селенитѣ да му возѫтъ шума или колци за язътъ и да чистѫтъ вадата — то и ступанинътъ има право да имъ недава вада за поливаньe градинитѣ си; а селската кѫща безъ зелье, пиперъ, лукъ и другъ зеленчукъ не може да мине, а да купува — то ще бѫде за нея съвършенно тежко. Ето защо, и отъ едната, и отъ другата страна се пазѫтъ тѣзи условия и задължения.

И турскитѣ бейове, които сѫ карали селенитѣ на сила да копаѫтъ или чистѫтъ вадата и да возѫтъ шума и колове за язътъ сѫ отстѫпвали доброволно вода за поливаньe на градинитѣ. Даже нѣкои сѫ отстѫпвали повече нѣщо: понеже мѣстата, прѣзъ дѣто е копана вадата сѫ негови (а кои ли не сѫ били негови),

то той е отстжпвалъ и мѣста за градини на онѣзи, които сж копали вадата и возили колове и шума.

Ако сме вникнжли въ задълженията добрѣ, виждаме че селенитѣ сж задължени само да чистжтъ вадата и да возжтъ шума и колове за язътъ, а другата работа: като набиванье на ковлетѣ, трупаньето на шумата, както и правеньето на самата воденица е работа на ступанинътъ на воденицата.

Съ тѣзи условия срѣщатъ се и днесь воденици.

[Тоя материялъ е събранъ отъ Дѣдо Богой Марковъ отъ Крива-бара, Илио Гечовъ отъ Чорльово, Иончо Тончовъ отъ Ломъ, Рамзи-бей отъ Видинъ].

8. НАПОЙ И ПАША.

300. *Какво нѣщо е нàпой?*

Всѣкога селото, когато ще се засели, гледа се като първо най-необходимо условие да има вода за човѣцитѣ и за добитъка. За човѣцитѣ може да се вади вода изъ кладенци (герани), извори, но за добитъка гая вода въ много случаи е недостатъчна. Ето защо, когато ще се засѣлжтъ, гледатъ селото да бжде край рѣка, бара или блато (езеро). Тая рѣка, тая бара или блато съставляватъ напойтъ на селото, защото тамо пие добитъка.

Въ нѣкои отдѣлни случаи може за нàпой да служжтъ още и: извори, кладенци (геране, бунаре), па и вади, но тѣзи послѣднитѣ се являватъ за нàпой въ изключителни случаи, и както ще видимъ. върху особенни условия.

301. *Нàпойятъ отъ рѣки, блата и бари, свързанъ ли е съ нѣкакви условия и задължения?*

Водата въ рѣкитѣ, баритѣ и блатата не може да състави имущество нито на частно лице, нито на едно или нѣколко села, слѣдователно и *нàпойятъ* не може да бжде свързанъ съ никакви условия или задължения. Всѣкой може да пои добитъка си въ рѣката, барата или блатото безъ никакво ограничение.

302. *Напоятъ отъ кладенцитѣ, изворитѣ и чешмитѣ, свързанъ ли е съ нѣкакви условия и задължения.*

Както се каза за мостоветѣ, туй сѫщо ще кажемъ и за кладенцитѣ, изворитѣ и чешмитѣ.

Изворитѣ или иначе наричени *стубли* (стубелъ) или «*слатина*». Въ тѣхъ извира вода и нѣма никакви разноски за поддържката имъ. Тѣ извиратъ или въ частни имоти или въ земльището на едно село.

Кладенцитѣ и чешмитѣ стоятъ въ друго положение: около тѣхъ и за поддържката имъ сѫ иждивявани и иждивяватъ се суммы. Ако сѫ въ частенъ имотъ (лозе, ньива, гумно, градина) тѣ стоятъ въ исключително расположение на ступанина на тѣзи имоти и отъ него зависи да допуска ли да поятъ добитъка или да грѣбятъ вода други хора освѣнъ него. Обичайтъ е установилъ обаче, че водата не трѣбва да се забранява и напоятъ отъ такива кладенци и чешми се допуска свободно, но съ нѣкакви пакъ условия и ограничения, които ще изложимъ по долу.

Ако кладенецътъ или чешмата сѫ въ публични мѣста, въ селско земльище, то тѣ сѫ направени или отъ частни лица за душеспасение, или отъ селската община. И въ единия, и въ другия случай, както *напоятъ* на добитъка, тъй черпеньето вода, не сѫ свързани съ никакви условия и ограничения.

Както въ изворитѣ, така и въ кладенцитѣ и чешмитѣ, които сѫ на публично мѣсто, въ селското земльище, както при напоятъ, тъй при черпеньето вода за пиенье, трѣбва да се пази редъ: който е дошълъ по рано, тоя ще си напои добитъка или ще почерпи вода, а който е дошълъ по послѣ, той трѣбва да чека, когато му дойде редътъ.

Прѣпрѣждание при напоятъ се не допуща по никакъвъ начинъ.

Прѣдвадването може да се допустне при напоятъ и почерпванъето, т. н. ако нѣкой е дошълъ по рано съ котли, вѣдро или

кръчагъ, за да почерпе вода, а послѣ него довлѣжда нѣкой коньтъ, воловетѣ или биволетѣ си, за да ги напои, то първия отстжпва, защото добитъкъ е. стока е, не може да тръпи.

Прѣредваннето и при почерпването се допуска само въ изключителни случаи и обстоятелства, а именно: На кладенецътъ, чешмата или изворътъ сж дошли све момп, на копто тѣзи мѣста служжтъ като сборни любовни и забавителни пунктове. Слѣдъ тѣхъ иде жена, която има дѣца и трѣбва да налѣе вода и да отиде да готви: тая жена допуска се да прѣреди момитѣ.

Дошли млади булки да си наливатъ вода, но въ туй врѣме дохажда жена, която е самичка въ кжщата и има дѣте на сиса; допуска се да прѣреди, т. н. да си налѣе веднжга вода.

На кладенеца, чешмата или изворътъ е голѣма навалица и всѣкой чека, кога ще му дойде редътъ да си налѣе. Каратъ се, викатъ, глъчжтъ и всѣкой доказва, че той е дошълъ по прѣди отъ другого. Въ туй врѣме дохажда момиче, мома, булка или жена, въ кжщата на която се знае че има болникъ — веднъга ще отстжпжтъ всички и тая жена; булка, мома или момиче ще прѣреди всичкитѣ, ще си налѣе вода тутакси и ще замине.

Сжщо таково прѣредванье може да се допусгне, ако на вода е дошла бабичка стара и ако е дошълъ свещеникъ.

303. *Частнитѣ кладенци въ златията.*

Въ пространнитѣ полета въ Ломско и Орѣховско между рѣкитѣ; Цибръ и Огоста и рѣкитѣ Скжтъ и Искъра водата е съвършенно оскждна. Пжтувате по три-четири пи и петь часа пжтъ, додѣто дойдете отъ една рѣка до друга. Въ цѣлото туй пространство нѣма нито едно дръвце, а слѣдователно нито едно изворче. Тукъ-тамъ има *млакйща*, които напомньуватъ на пжтника, че тука нѣкога е билъ изобилень потокъ или бара, копто сж прѣсъхнжли вслѣдствие истребленнето на гората. Въ тѣзи мѣста черпжтъ вода изъ кладенци, копани длжбоко десетина растази въ землята на долу. За да си пои добитъка и овцитѣ всѣкой ступанинъ па овци

е ископалъ такъвъ кладенецъ. Той кладенецъ е неговъ частенъ, ископанъ само за неговата стока. Такива частни кладенци срѣщнѫхъ въ златията между Алтимиръ, Бѣла-Слатина и Кнежа.

Напойтъ отъ такива кладенци е ограниченъ и то само за стоката на тогова, който е ископалъ тоя кладенецъ, ако и да е ископанъ въ селското земльище. Да пои другъ стоката отъ тоя кладенецъ може, но съ условие че трѣбва да бѫде напоена стоката на ступанина на кладенеца; но напрѣдъ никакъ е непозволено. По причина, че стават нарушения на тѣзи правила, случват се и често сблъсквания па и кръвави глави.

304. *Може ли стоката на едно село за напой да минува прѣзъ земльището на друго село и ако може какви сѫ условията?*

Мерата, топрака, земльищета на едно село е имотъ на туй село. За да се минава прѣзъ мерата, топрака, земльището на селото може само по пѫтищата. Стоката, добитъка, за да мине, трѣбвало би да върви по пѫтъ; понеже това е невъзможно, то затова е и забранено стоката на едно село да минава прѣзъ топрака на друго село.

Едно село ако има нужда отъ напой и ако, за да отиде стоката до тоя напой, трѣбва да прѣминава прѣзъ топрака на друго село, трѣбва прѣдварително да се споразумѣѫтъ съ това село върху условията, които ще позволѫтъ туй прѣминаване. Условията ще бѫдѫтъ непрѣмѣнно да се плати нѣщо, било на добиче, било общо.

Примѣръ.

Въ 1890 г. поради голѣмата суша всичкитѣ извори и герани въ с. *Врънѧсъ* (Орѣховско) бѣхѫ прѣсъхнѫли и въ цѣлото село бѣ останѫлъ единъ геранъ и то съ кална вода отъ многото грѣбенье. Бѣше врѣшидба. За да пиѫтъ хората вода, докарвахѫ въ бурета отъ Искъра. Стоката имъ щѣше да измрѣ за вода. Другъ напой нѣмаше освѣнъ рѣкитѣ Искъръ и Скѫтъ, но и отъ едната

и отъ другата страна трѣбваше да минава прѣзъ землището и мерата на други села: ако бѫхѫ карали добитъка за напой въ Скѫтъ, трѣбваше да минава прѣзъ землището на селото Комарево, а ако речехѫ да го каратъ на Искъра, трѣбваше да минава прѣзъ землището на нѣколко села. Кметътъ бѣше влѣзнѫлъ въ споразумѣние съ общината въ Комарево, за да имъ позволи да минава добитъка прѣзъ тѣхния топракъ. Комаревската община бѣше поискала по $^1/_2$ ока жито на добиче — едро, ситно. Окончателното съглашение не ми е извѣстно, защото азъ заминѫхъ.

305. *Може ли стоката въ тоя случай да минува прѣзъ бранище, ливада или ньива на частно лице?*

Когато се говори за селский топракъ, селска мера и селско землище, ний разбираме не само онѣзи мѣста, които сѫ общински владѣния, като селското пасище, селския балталъкъ но и онѣзи ньиви, ливади, бранища, които сѫ имотъ на частни лица. Ако стоката на едно село получи позволение да минава прѣзъ мерата, землището, топрака на друго село, то тая стока ще минава прѣзъ ньивитѣ, ливадитѣ и оранищата и на частни лица, разумѣва се съ условия тия ньиви да сѫ пожьнѫти и ливадитѣ и бранищата покосени.

306. *Ако кладенецътъ е частенъ имотъ, въ двора̀тъ или гумното нѣкому, или на отворено мѣсто, то съсѣдитѣ, които зимать вода, имать ли нѣкакви задължения и какви?*

Кладенецътъ е частенъ имотъ, билъ той въ частенъ дворъ или гумно, билъ той на отворено мѣсто; съсѣдитѣ, които грѣбѫтъ вода отъ него, длъжни сѫ: 1-о Да не правѫтъ никакъ пакость на ступанина и 2-о Когато ще се чисти кладенецътъ, съсѣдитѣ трѣбва да помагатъ при туй чистенье.

Ступанинътъ е длъженъ да се грижа: а) кофата да бѫде всѣкога здрава; б) въжето ако се скѫса да купи ново въже; в)

ако камъцитѣ се съборѧтъ, то да ги подзида, и г) корито или съндъкъ ако се счупѧтъ да ги поправи.

307. *Ако кладенецъ или чешма, правени отъ частно лице и поддържани отъ задруга или влака, се изоставѧтъ, каква намѣса има общината?*

Ако кладенецъ или чешма, които сѫ правени отъ частно лице, родоначалникъ на влака или задруга, сѫ се поддържали отъ тая влака или задруга, а послѣ изоставени, общинската власть, олицетворена въ старешината, има право на намѣса въ тая смисъль: ако тоя кладенецъ или чешма е на таково мѣсто, дѣто има голѣма нужда отъ тѣхъ, той ще напомни на лицето, което е длъжно да поддържа кладенеца или чешмата, че сѫ се развалили. Ако туй лице не се погрижа да ги поправи, тогава старешината, или дава кладенеца другому, който го иска, или зима го подъ грижата на общината.

П А Ш А.

308. *Какво нѣщо е селско пасище?*

Всичкото онуй неизорано мѣсто, около селото, което е оставено за да пасѧтъ овци, конье, волове отъ сѫщето село се нарича селско пасище.

Въ предѣлъ на селското пасище влизатъ и онѣзи земьи и мѣста, които сѫ оставени да почиватъ и по които стоката селска пасе.

309. *Коя стока може да пасе въ селската паша?*

Въ пасището на едно село може да пасѧтъ добитъка, свиниѧ само на селенитѣ отъ туй село. Добитъка на друго село не може да пасе въ туй пасище, освѣнъ ако за туй е станѫло съглашение между двѣтѣ села.

Има обаче села, които толкова сѫ гѫсто едно до друго, щото невъзможно е да се запази стоката да не пасе въ чуждата

мера. Въ такъвъ случай, меритѣ на тия нѣколко села по общо тѣхно съглашение и по нужда, ставатъ единъ видъ обща паша.

Примѣри:

Селата Влашка и Сталишка махли, Лом. околия, сѫ се вече слѣли, така щото едното село отъ другото се дѣли само чрѣзъ пѫтътъ, който връви посрѣдата имъ.

Селата Василовци и Дондуково, сѫщо тъй сѫ се доближили едно до друго, щото ги дѣли тоже само единъ пѫтъ.

Селата Котеновци и Прогорелецъ вече сѫ се тъй доближили, щото пространството, което ги дѣли нѣма единъ «*фрълякъ место*» [колко може да хвърли единъ човѣкъ камикъ, растоянието се нарича «фръльакъ место].

Пасищата на горнитѣ села не могѫтъ по никакъвъ начинъ да се отдѣлѫтъ тъй строго щото стоката на едното да не нагази въ пасището на другото. Затуй сѫ се и съгласили, щото стоката на едното и на другото да пасе въ общото пасище и на двѣтѣ.

310. *Може ли да бѫде ограничено числото на овцитѣ, коньетѣ, воловетѣ и свиньетѣ, отъ което повече не смѣе да държи единъ селенинъ?*

Всѣкой селенинъ може да развѫжда, колкото ще овци, колкото ще конье, говеда, свинье или да купува и никой нѣма право да му забрани. Единственно нѣщо, което се изисква отъ него, е: тия овци, тия говеда, конье и свинье: а) да сѫ негови а не на другого нѣкого и б) да сѫ за тамазлъкъ — *развѫдъ* а не *бранича* т. н. купени за продань, и то пакъ не за негова смѣтка, а за смѣтка на другого, на когото той е калаузинъ (комисионеринъ).

Въ тоя послѣдния случай за браницата трѣбва да се плати на общината.

Примѣръ:

Въ Малоратъ, Герго Томовъ е калаузинъ на единъ цинца-

ринъ касапинъ изъ София и бѣше му събралъ 120 овни за клание. За да пасѫтъ въ пасището селско, трѣбвало е да заплати за всѣкой овенъ по 50 ст. По 50 ст. е заплатилъ, но не за всичкитѣ овни, а само за онія, които е събралъ отъ другитѣ села; за овнитѣ, които е събралъ отъ сѫщето село не е заплатилъ нищо, «оти», казва сѫщія: овнитѣ ако не бехѫ купени отъ мене, щѣхѫ да си пасѫтъ у сѫщето пàсище».

311. *Може ли единъ селенинъ отъ едно село да събере добитъкъ отъ друго село на прерана и да го пасе въ пасището селско?*

Отъ казаното въ прѣдидущия параграфъ се вижда, че това е невъзможно. Единъ селенинъ не може да събере добитъкъ отъ разни лица отъ друго село, за да ги прѣхрани и да ги пасе въ селското пасище. Даже и да иска да заплати за тѣхъ на общината, общинското управление има право да му откаже, ако пасището е тѣсно.

Такъвъ добитъкъ чуждъ, селския пѫдарь не е задължѣнъ да пасе съ селскитѣ говеда.

312. *Може ли да се пасе въ ливадата на едного и кога?*

Въ полето, ливадитѣ сѫ пространни, па и като нѣма вода да ги наваждатъ, трѣвата се косѝ само веднъжъ. Додѣто ливадата не е окосена, никой не смѣе да пуща конь, волъ или биволъ въ нея, за да ѫ пасе. Окоси ли ѫ обаче и сѣното събрано ли е, вече ступанинътъ нѣма нужда отъ трѣва, и всѣкой пѫтникъ или цѣлъ керванъ, могѫтъ свободно да пущатъ коньетѣ, воловетѣ или биволетѣ си въ нея и да ги пасѫтъ.

Въ планинскитѣ села, дѣто ливадитѣ сѫ тѣсни и дѣто ги наваждатъ, трѣвата може да се косѝ и два пѫти прѣзъ лѣтото, па и три пѫти. Втората и третата трѣва се казва *отàва*. Въ тия села *отавата* не смѣе да се пасе, и пѫтницитѣ не смѣѫтъ да пускатъ коньетѣ, или воловетѣ си въ такива *отàви*.

[Материялътъ за *нàпойятъ* и пашата съмъ събралъ отъ: Йонъ Ванчовъ отъ Ново село, Дѣдо Луканъ отъ Прогорелецъ, Дѣдо Николо отъ Ярловица, Дѣдо Койчо отъ Вълчедръма, дѣдо Марко отъ Крива-бара, дѣдо Сейно отъ Бѣла-слатина].

3. ПОСЛУГА.

313. *Какво нѣщо е послуга?*

Да се даде или земе нѣщо на *послуга*, значи да се ползуватъ отъ единъ чуждъ предмѣтъ безвъзмездно въ извѣстенъ срокъ и съ извѣстни условия.

Послугата е много распространенъ обичай въ тоя край. Никой, па билъ той най-зáможния селенинъ, не може да се зарече, че нѣма да поиска нѣщо отъ съсѣда си, защото невъзможно е да има всичко, що ще му дотрѣбва въ различни случаи. Макаръ и да има тоя предмѣтъ, отъ когото се нуждае въ дадения случай, но или е заетъ съ друго (ако е сждъ) или го нѣма (волъ, конь, кола) дома въ тоя моментъ, но еле ще дойде врѣме прѣзъ годината, когато той ще бѫде принуденъ да се обърне до послугата на съсѣда си. Тѣзи обстоятелства сѫ повлияли, та обичайтъ да дадешъ на послуга на съсѣда си нѣкои нѣща, които би ти поискалъ е толко вкорененъ, щото *да отвърнешъ* човѣка, счита се за голѣмъ срамъ, па и грѣхъ. Всѣкой селенинъ вѣрва до толкова силно, че съсѣдътъ му нѣма да *го отвърне*, щото той отива или праща за нѣщо, като че е негово. Повече нѣщо, ако мѫжьетѣ отъ кѫщата отсѫтствуватъ, а предмѣтътъ, когото ще поиска съсѣдътъ му на послуга е *мѫжка работа* т. н. въ когото се брѫкатъ само мѫжьетѣ, съсѣдътъ отива, зима предмѣта безъ никакво предварително позволение и го отнеса въ домътъ си. И нито единъ отъ мѫжьетѣ, когато се върнѫтъ, нѣма да се разсърди или помъмре женитѣ, че сѫ дали предмѣтътъ безъ тѣхно позволение.

314. *Какви нѣща могатъ да се дадатъ или зематъ на послуга?*

На послуга могатъ да се дадатъ и зематъ всички нѣща и прѣдмѣти, които съставлявать селското ступанство. Колата съ воловетѣ или безъ воловетѣ; воловетѣ безъ колата; талига съ коньтъ или безъ коньтъ; коса, мотика, сърпъ, косеръ, манара, тръноконъ, брина, буре, (возникъ), буренце, котелъ; бръдо, разбой (сганъ) и всичко що е свързано съ сновеньето, навиванье и тканьето, — съ една дума, всички орждия по земледѣлието, скотовъдството, женскитѣ занятия и покащината.

Не даватъ се на послуга такива прѣдмѣти, които въ дадения случай съ нуждни на селенина и е сезонътъ да се работи съ тѣхъ; не даватъ се, такива нѣща на които послугата неможе освѣнъ да трае дълго врѣме. Така на примѣръ: ако е врѣме за оранье, плугътъ и ралото се не дава, нити пакъ воловетѣ могатъ да се дадатъ на послуга да сре съсѣда съ тѣхъ. Ако се дадатъ воловетѣ и колата тѣ се даватъ, за да се закара нѣщо до воденица, до градътъ или до ньивата. Колата и воловетѣ не могатъ да се дадатъ на послуга да возятъ сѣно или снопе, освѣнъ въ рѣдки и исключителни случаи.

Ако е врѣме, за копанье кукурузъ, мотика неможе да се даде на послуга освѣнъ пакъ въ рѣдки и исключителни случаи и ако има *нарàнета* мотика (незахванжта, пълнишна).

Ако е врѣме на косенье, коса тоже неможе да се дава на послуга, освѣнъ въ рѣдки случаи.

Както мотика, така и коса могатъ да се дадатъ въ други случаи и за кратко врѣме, да се прѣкопа нѣщо или пожъне и покоси малко нѣщо.

Ако е вършидба, конь или *дикàнъ* не може да се даде на послуга. Коньтъ се дава въ съвършенно друго врѣме и за кратькъ срокъ.

Бѫчва се недава на послуга, защото тя неможе да послужи освѣнъ за едно дълго врѣме (цѣла зима).

315. *Какви сѫ главнитѣ условия на послугата?*

Главнитѣ условия на послугата сѫ слѣднитѣ:

а) Всѣкой, който земе една вещь или единъ прѣдмѣтъ, за да си послужи съ него, трѣбва веднѫга да го повърне щомъ си свръши работата.

б) Срокътъ, за когото се зима прѣдмѣтътъ на послуга, трѣбва да бѫде по възможности кратъкъ и точно опрѣдѣленъ; лицето, което ще земе прѣдмѣтътъ, за да си послужи съ него, трѣбва да каже до кога ще има нужда отъ прѣдмѣтътъ, та отъ туй да опрѣдѣли и ступанинътъ може ли да го послужи или не.

Така на примѣръ: Петко иска колата на Ивана да си послужи съ тѣхъ до вечерьта; Иванъ има работа съ колата, но чакъ утрѣ — слѣдователно може да му ги даде.

в) Никой не смѣе да просрочи врѣмето до когато е зелъ прѣдмѣтътъ на послуга. Иначе, губи право да иска другъ пѫть нѣщо да си послужи.

Петко зелъ чъбърътъ на Ивана за да носи вода съ него додѣто си измаже кошарата. Тукъ срокъ нѣма, но Иванъ му казва: земи го, но да ми го донесешъ до петъкъ, защото и азъ щѫ мажѫ моята кошара, па нѣма съ какво да носѫ вода. Петко свръшилъ работата не свръшилъ, дъленъ е да повърне чъбъра, а ако има още работа да потражи отъ другого.

Не донесе ли се прѣдмѣта на врѣмето, когато му казалъ ступанинътъ, нѣма да «*има очи*» да поиска и другъ пѫть.

г) Който ще земе на послуга нѣкой прѣдмѣтъ трѣбва да опрѣдѣли и цѣлта за която го зима. Тая цѣль не смѣе да бѫде промѣнена.

Така на примѣръ:

Стоянъ поискалъ и зелъ мотика отъ Драгана да скопа изъ градината нѣщо. Стоянъ неможе съ тая мотика да мѣша калъ.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

случили тамо, лѣкували го, трили го, но нищо не помогнѫло, и волътъ умрѣлъ. Въ тоя случай, щетата си е на Стояна.

Сѫщия случай: волътъ изъ пѫтътъ почнѫлъ да хроме, защото случайно изъ пѫтътъ се уболъ на трънъ. Драганъ въ нищо не е виновенъ.

Както въ пръвия, така и въ втория случаи, нещастието и щетата станѫла безъ никаква зла воля и зла умисъль на Драгана, и можеше да се случи, ако бѣше съ воловетѣ и самичъкъ Стоянъ.

2-о Лозанъ зелъ воловетѣ на Пуйо за до вечерьта и то да докара шума. Лозанъ обаче отишълъ съ воловетѣ на дръва, отъ дѣто се върнѫлъ едвамъ четвръття день. Изъ пѫтътъ, колата като били много натоварени, той билъ воловетѣ много, за да искаратъ изъ нѣкой баиръ. Воловетѣ се връщатъ, но на втория день единъ отъ тѣхъ умира защото му «*падняло кръвь на сърдцето*». Щетата ще тегли Лозанъ, защото: първо че ходилъ съ воловетѣ на далечь, а второ защото ги много билъ.

317. *Ако воловетѣ, които е зелъ нѣкой на послуга, направѧтъ нѣкѫдѣ пакость, кой тегли щетата?*

Ако воловетѣ, които сѫ дадени нѣкому на послуга, направѧтъ нѣкѫдѣ пакость, щетата тегли този, комуто сѫ дадени на послуга.

Примѣри:

Зайко зелъ воловетѣ на Пачо, за да закара малко брашно до градътъ. Изъ пѫтътъ пущилъ воловетѣ да пасѫтъ, а той лѣгнѫлъ да поспи. Воловетѣ влѣзнѫли въ ньивата на Стояна и опасли една малка часть. Пѫдаретѣ хванѫли воловетѣ и ги откарали въ обора. Като волове на Пачо, викатъ Пачо да плати капана и щетата, но той казва, че дѣйствително воловетѣ сѫ негови, но ги далъ на послуга на Зайко. Капанътъ и щетата плаща Зайко.

318. *Ако воловетѣ, които сѫ дадени на послуга се изгубѧтъ или откраднѧтъ, щетата кой тегли?*

Ако воловетѣ, които сѫ земени на послуга се изгубѧтъ или откраднѧтъ, щетата е на ступанина.

Примѣръ:

1-о Божинъ зелъ воловетѣ на Русина на послуга, за да си докара сѣнце изъ польето за обора, защото неговитѣ сѫ отишли въ градъ. Съ воловетѣ е отишло момчето Георги. Като стигнѧло до ливадата, испрѣгнѧло ги да пасѧтъ, додѣто то натовари нѣколко навильци сѣно на колата. Като натоварило навильцитѣ, то полѣгнѧло да поспи. Когато се събудило, воловетѣ нѣма; тражило ги тражило, но неможло да ги намѣри. Отива въ село, но и тамо ги нѣма. Обаждатъ на Русина; излиза и отъ тѣхъ да ги тражѧтъ, но немогѧтъ ги намѣри. Минава се день, два, три, па и недѣля, но воловетѣ ги све нѣма.

Дължность е обаче на Божина да ги тражи. Ако се ненамѣрѧтъ, щетата е на Русина. Ако Русинъ е бѣденъ и тия волове сѫ му за «*сва-бога*», а Божинъ е заможенъ, тогава морално е задължень да купи или даде единъ чифтъ волове на Русина. Ако и Русинъ и Божинъ сѫ еднакво бѣдни и двамата иматъ по единъ чифтъ волове, тогава, пакъ по морална длъжность, Божинъ трѣбва да му даде единъ волъ, или да му дава своитѣ волове на послуга, колчимъ ги Русинъ поиска. Ако ли пакъ Божинъ нѣма волове, то и никакво обезщетение, даже и морално е ненуждно.

2-о Божинъ е взелъ воловетѣ на Русина на послуга. Обаче срѣщнѧли го черкезитѣ и откарали воловетѣ. Слѣдствията сѫ сѫщитѣ, както и въ първия случай.

319. *Ако дадената вещь или дадения прѣдмѣтъ на послуга се повредѝ или загуби, какви сѫ слѣдствията.*

Всѣкой, който земе нѣкоя вещь на послуга, както казахме и по горѣ, длженъ е да ѭ повърне по възможности въ това сѫщо положение, въ каквато е тя била. Не върне ли вещьта или

прѣдмѣта здрави, ступанинътъ нѣма право да иска обезщетение, но той «*нѣма вече очи*» да поиска втори пѫть, или, ако поиска, «нѣма да го срѣщне».

Ако вещьта или прѣдмѣта се изгуби, тогава този който е зелъ на послуга, дължен е да даде намѣстото на изгубения прѣдмѣтъ сѫщо такъвъ.

Примѣри:

1 о Николо зелъ колата на Ангела да си послужи; като возилъ дръвата, колата сѫ се счупили. Николо, ако иска да «го посрѣщне» и другъ пѫть, трѣбва да направи осьта, или другата счупена часть. Непоправи ли ги, а върне тѣй счупени, Ангелъ неможе да го накара на сила да ги поправи а ги зима счупени и си ги поправя самъ. «*Да не сѫ ходили на подавци!*» — казва Ангелъ ядосанъ, но отъ туй ядосванье нѣма никаква практическа полза.

Ионъ Ванчовъ отъ Ново село, Видин. околия, далъ колата си на Стоянъ Шопа отъ сѫщето село да си послужи. Изъ пѫтътъ колата се счупили и Ионъ си ги зелъ счупени. «Стоянъ не е си сакалъ да счупи; они сѫ се счупили така както щехѫ да се счупатъ и съ мене» — довръши говора си Ионъ.

2 о Богданъ зелъ бурето на Славко и го изгубилъ. Богданъ е дължен да даде на Славко сѫщо таково буре.

3 о Кръскяна зела бръдото на Иванка да си послужи, но изгубила го. Кръскяна е длъжна да купи на Иванка ново бръдо, или да даде таково, каквото е било нейното.

4-о Стоянови сѫ зели двѣ мотики и единъ тръпокопъ отъ Семовци. Мотикитѣ и тръпокопа сѫ се изгубили. Длъжни сѫ Стоянови да купѫтъ нови мотики и тръпокопъ, или да дадѫтъ намѣстото имъ други мотики и другъ тръпокопъ.

320. *Може ли такава земена вещь да се обърне въ собственность и при какви обстоятелства?*

Всѣкой, който е зелъ нѣкоя вещь или нѣкой прѣдмѣтъ да

си послужи, видѣхме, че трѣбва да го повърне въ тоя срокъ, въ който той е зелъ предмѣтъть: не върне ли го, тогава тоя предмѣтъ е или изгубенъ, или е унищоженъ И въ единия, и въ другия случай, видѣхме, той е дъженъ да го замѣсти, т. н. да даде намѣстого му или сѫщо такъвъ предмѣтъ, или нему подобенъ и новъ. Случи се обаче по нѣкога [а това «понѣкога» можемъ да рѣчемъ «*нѣкога*» или «*по често*»], щото ступанинъть на предмѣта или вещта е, или забравилъ, или се поболѣлъ той или домашнитѣ му, или пакъ умрѣлъ, а при това, този, който е зелъ на послуга предмѣтъть или вещьта, «*нобичква да забрази*» (фраза на дѣдо Лукинъ отъ Прогорелецъ и на дѣдо попъ Иванъ отъ Вълчедръмъ) но еле врѣмето, до когато е трѣбвало да върне заетата му вещь на послуга, не само че се изминѣла, но още и забравено. *Послужникъ* (тая дума чухъ отъ Попъ Ивана отъ Вълчедръма; дали той ѫ каза отъ умѝ си или отъ друго, незнаѫ, но азъ ѫ земамъ, като подходяща на значението) се втилява, че нищо незнае. Като умрѣ този, който му далъ предмѣтъть, или, като той оздравѣе, но слѣдъ дълго врѣме, — *послужникъть* се възползува отъ това обстоятелство и освоява този предмѣтъ, даденъ нему на послуга.

Незнаѫ защо, но еле нашитѣ селени не се оплакватъ, или се оплакватъ много рѣдко. Задоволяватъ се само да кажатъ: «*харамъ да му е!*» или: «*харамъ и катранъ!*»

Отъ изложеното до тука се вижда, че тоя начинъ на получаванье собственость е «харамъ и катранъ», но незнаѫ защо, но той се срѣща много често. Азъ бихъ изложилъ множество събрани примѣри, но понеже такива послужници повечето сѫ живи, то въздържамъ се.

3. СОБСТВЕННОСТЬ.

ОБЩИ ПОЛОЖЕНИЯ.

321. *Какви сѫ начинитѣ, по които може единъ човѣкъ да приобрѣти собственость.*

Видѣхме [224 и 225], че за да стане единъ прѣдмѣтъ, една вещь, или единъ имотъ *мое, твое, негово* и *наше*, трѣбвало би да дойде, или по правъ или кривъ (косвенъ) пѫтъ. *Правия пѫтъ* е: *дедово, татово* (бащино) *женино, братово, сестрино, теткино, лельино*, което съставлява готово наслѣдство и *спечелено, заработено* — което трѣбва човѣкъ да приобрѣти съ потъ, трудъ и рискъ.

Кривия пѫтъ е: *присвоено, намѣрено, иманье* (ископано), *юва, испросено, подарено* и *прѣдища, забравено, оставено* (за пазенье) и *забѫлжено*.

Условията, по които се приобрѣтяватъ имоти по правия пѫтъ, еднитѣ (наслѣдството) сѫ изложени а другитѣ (спечелено и заработено) ще бѫдѫтъ изложени въ *договоритѣ* и *задължения-та*. Тамо ще бѫдѫтъ изложени и условията, съ които сѫ свързани подареното и оставеното за пазенье (аманетъ).

Тукъ ще изложимъ условията, които съпровождатъ приобрѣтяваньето другитѣ имота по кривия пѫтъ.

ПРИСВОЕНО.

322. *Ако вземе нѣкой нѣкое имущество подъ наемъ, може ли туй да бѫде единъ отъ способитѣ да се направи частно владѣние?*

Единъ дръжи, и работи, една нива или градина 10-15 години; между него и ступанина какво става никой не може да знае. Случва се та умрѣ ступанина, умрѫтъ и синоветѣ му и нѣ-

ма, кой да тражи тая нива, или тая градина. Тя остане като владѣние на наемателътъ.

Срѣща се и такъвъ случай:

Единъ дръжи подъ наемъ една кръчма. Днеска дава пари на ступанина, утрѣ дава пари и най послѣ му показва смѣтка, по която той има да зима голѣма сума. Ступанинътъ, като нѣма да му повърне тия пари отстжпва му кръчмата. Такива примѣри има много.

323. *Има ли случай да се завладѣва по тоя способъ черковни, училищни селски, мънастирски имоти?*

Ако не въ всѣкое село, то поне прѣзъ три четири села, като пораспитате, ще Ви посочжтъ нѣкое заможно лице и ще Ви изброжтъ по нѣкога цѣлъ редъ имоти, които сж били или селска мера, или черковно, или мънастирско, а сега сж въ ржцѣтѣ на туй лице.

Способитѣ сж всѣкога нечестни.

Дрешко отъ Ново село, усвоилъ часть отъ двора на черквата и една ньива, която била харизана отъ дѣдо Базирнянъ. Гражо отъ Чупренье, незнаж по какъвъ начинъ направилъ кръчма върху едно черковно мѣсто и днеска владѣе, и мѣстото и кръчмата.

Пуйо отъ Чипоровци, усвоилъ двѣ най-хубави и широки ливади, които сж били нѣкога имотъ на Чипоровския мънастиръ; казватъ, че той ги усвоилъ слѣдъ Турско-Сръбската война (1876) г.

Б., като билъ *князъ*, усвоилъ едно воденичище въ Кривабара, което е било черковно.

Такива примѣри има цѣла верига, но които не се излагатъ, защото мислж достатъчни сж само тия, за да докажжтъ, че охотата да се усвои общо имущество по способъ незаконенъ сжществува между инозина.

Б. НАМѢРЕНО.

« Намѣрила невестата метлата задъ вратата». (Нар. пословица).

56 323. *На кое се казва намѣрено?*

Условията, за да може да се каже и да бѫде единъ предмѣтъ или една вещь намѣрена сѫ:

а) Предмѣтътъ трѣбва да бѫде изгубенъ, или забравенъ, и онзи, който ще го намѣри, да не е знаелъ за туй обстоятелство.

Ако Петко си изгуби или забрави дрѣхата, а Иванъ види това и си замълчи, а послѣ отиде, та ѫ земе, тогава Иванъ не е намѣрилъ дрѣхата, а ѫ откраднѫлъ.

б) Предмѣтътъ да бѫде вещь а не животно домашно.

Петко ходилъ изъ гората и срѣщнѫлъ единъ волъ, конь, овца, или свинья и закарва у дома си, безъ да обади нѣкому. Петко неможе да намѣри туй животно, защото той много добрѣ знае, че то има ступанинъ и че то само ще си отиде.

в) Предмѣтътъ трѣбва да бѫде намѣренъ на таково мѣсто, кадѣто, ако го той не земе, ще го земе другъ, и ступанинътъ нѣма да го види. Предмѣтътъ трѣбва да бѫде изгубенъ или забравенъ въ полето, въ гората, изъ пѫтътъ или и въ селото. Ако предмѣтътъ бѫде въ гумното, въ кѫщи, въ дюкяна, въ кръчма или друго здание, не може никой да го намѣри, а който го земе ще го открадне.

г) За да намѣри нѣкой една вещь, нуждно е да не бѫде съ ступанинътъ на тая вещь заедно, нити пакъ да работи на едно мѣсто съ него.

Петко ходи по пѫтътъ съ Стояна; на Стояна падна дрѣхата и Петко ѫ земе; ако ѫ скрие, ще бѫде откраднѫта, а не намѣрена.

Петко коси на една ливада съ Стояна. Стоянъ си оста-

вилъ калпака на единъ край на ливадата, а Петъръ го скрие. Слѣдователно въ тоя случай не е намѣренъ, а скритъ, отвраднатъ.

д) Недвижимо имущество не може да бѫде намѣрено.

324. *Намѣреното кому принадлѣжи: на тоя, който го намѣрилъ, или на стопанинътъ?*

Намѣрената вещь не може да принадлѣжи никому другому, освѣнъ на стопанинътъ. Лицето, което е намѣрило предмѣтъ, не може да бѫде освѣнъ посрѣдственикъ, чрѣзъ когото стопанинътъ се снабдява пакъ съ своята вещь, изгубена или забравена. Да се повърне една вещь на стопанинътъ е морална длъжность всѣкому, защото сѫщето може да се случи утрѣ и нему. Никой не може да усвои една вещь, ако стопанинътъ ѝ се яви, подъ предлогъ, че е намѣрилъ тая вещь.

325. *При какви условия намѣреното става собственость на лицето, което го намѣрило?*

Намѣрената вещь, казахме, е имотъ на стопанинътъ и има право да си ѫ земе, щомъ се научи, кой ѫ намѣрилъ. Но тая вещь е намѣрена изъ пѫтьтъ, или въ полето; паднѫла е, позната се, или отъ кола или пѫтници, които не сѫ нити отъ туй село, нити отъ ближнитѣ села, а сѫ отъ далечъ, па и да сѫ отъ ближнитѣ села не се знае, кой е стопанинътъ и нѣма възможность да се надири. Въ такъвъ случай намѣрената вещь става собственость на лицето, което ѫ намѣрило.

326. *Ако нѣколко души сѫ вървѣли и единъ отъ тѣхъ е видѣлъ, че вижлъ, та зелъ предмѣта, кому се пада?*

Ако нѣколко души вървѣтъ изъ пѫтьтъ и единъ отъ тѣхъ е видѣлъ, че на пѫтьтъ има дрѣха, или другъ предмѣтъ, затрѣча се и земе дрѣхата, тая дрѣха, ако не се яви стопанинътъ, остава на тогова, който ѫ намѣрилъ; другитѣ му другари нѣматъ дѣлъ въ неѫ.

327. *Ако сѫ видѣли дрѣхата всичкитѣ, затрѣчали се всичкитѣ, но единъ отъ тѣхъ билъ по бързъ та*

варнѫлъ другитѣ и ѫ зелъ, другаритѣ му нѣматъ ли дѣлъ?

Въ такъвъ случай, и другаритѣ му иматъ пръстъ у дрѣхата.

Ако е нѣщо за ѣденье и пиенье, ще го изѣдѫтъ и испиѫтъ братски; ако ли е нѣщо, дѣто не се ѣде и пие, а неможе и да се раздѣли, тогава тѣ, или го продаватъ па паритѣ си раздѣлятъ, или единъ, който го зима, дава по нѣщо пари на другитѣ, или ги почерпва.

Примѣри:

1-о По пѫтьтъ вървѣли Стоянъ, Иванъ и Петко. И тримата видѣли на пѫтьтъ торба; потръчали и тримата, но Стоянъ варнѫлъ и зелъ торбата; въ торбата имало хлѣбъ сиренье и бъклица вино. Хлѣбътъ, сиреньето и виното ще изѣдѫтъ и испиѫтъ братски, а торбата и бъклицата ще земе Стоянъ но ще почерпи и другитѣ.

2-о Сѫщитѣ лица, да кажемъ, вървѣли изъ пѫтьтъ и видѣли една манара. Иванъ успѣлъ да ѫ земе. Иванъ, или ще почерпи другитѣ, за да земе манарата, или ще ѫ дадѫтъ на найблизката кръчма и ще испиѫтъ братски виното или ракията.

328. *Ако се появи ступанинътъ на намѣрената вещь, какъ доказва, че тя е негова?*

Ако се появи ступанинътъ на намѣрената вещь, ще се познае че тя е негова по това, дѣто той пита за тая сѫща вещь и описва всичкитѣ бѣлѣзи.

Примѣри:

1-о Петко и Стоянъ намѣрили една дрѣха и вървѣтъ по пѫтьтъ; на срѣща имъ иде човѣкъ и ги пита: «намѣрвахте ли бе брате, една дрѣха, съ ржкаве и съ червени гайтане. У нея има и една тоболица (кесия отъ кожа) съ тутюнъ?»

Това е доказателство, че намѣрената дрѣха е негова и дава му се.

2-о Петко и Стоянъ намѣрили една манара и вървѣтъ

изъ пѫтътъ. Малко по нататъкъ керванъ пущилъ, та пасе воловетѣ си. Петко и Стоянъ, ако неискатъ да скрииѫтъ манарата, ще попитатъ:

«А бе брате, имали нѣщо отъ вазе загубено?» Всичкитѣ отиватъ при колата си, прѣгледватъ си нѣщата и единъ отъ тѣхъ извика: «Бре, моята манара паднала!» Петко и Стоянъ ще покажѫтъ манарата: «Гледай, тая ли е?» Ако каже, че е тая, даватъ му ѫ.

3 о Сѫщитѣ Петко и Стоянъ изъ пѫтитъ срѣщнѫли керванъ и го изминѫли; малко по далѣчко намѣрили бъклъ на пѫтътъ, който навѣрно е паднѫлъ отъ нѣкои кола отъ заминѫлия керванъ; да се вирнѫтъ назадъ, за да дадѫтъ бъкъла невъзможно, защото кервана е далѣче. Тука наблизо идѫтъ пѫтници съ каруца: «Тоя бъкълъ го намѣрихме; той трѣбва да е падиѫлъ отъ нѣкои кола отъ оня керванъ, дѣто се вижда. Ѝа ви го та го дайте, като ги стигнете!» — Казватъ Петко и Стоянъ и каруцаритѣ сѫ длъжни да прѣдадѫтъ бъкъла на кервана.

329. *Дава ли ступанинътъ на намѣрената вещь нѣкакво възнаграждение на тогози, който ѫ намѣрилъ?*

Ступанинътъ на загубената вещь не е задължепъ да дава никакво възнаграждение на оногози, който ѫ намѣрилъ. Обаче, ако тая вещь струва повечко, ако е тя нѣкоя нова дрѣха, опанджакъ или друго по̀ скѫпичко, той може да даде «*кръчма*», т. н. да почерпи, за дѣто си намѣрилъ пакъ загубената вещь.

330. *Ако намѣрената вещь е изѣдена, испита и ступанинътъ се яви, може ли да иска нѣкакво обезщетение отъ тогози, който ѫ намѣрилъ и ѫ испилъ или изѣлъ?*

Изгубената вещь е за ѣденье и пиенье и този, който е намѣрилъ тая вещь, ѫ изѣлъ или испилъ. Ступанинътъ нѣма право да тражи обезщетение.

Примѣри:

1-о Драганъ намѣрилъ една торба и въ неѫ бъклица съ

вино, прѣспа турта и печена кокошка. Познава се, че тая торба е отивала или на свадба или кръщеньé. Драганъ изѣдва туртата и кокошката, испива и виното. Ступанинътъ го ствгва и го попитва: «Намирà ли торба бе побратиме?» «Намирàхъ» — отговаря Драганъ и му дава празна торба съ празна бъклица. Ступанинътъ се позасмѣе па каже: «Кому наре́чено, а кому обре́чено!» Посмѣятъ се па се раздѣлятъ.

2-о Стоянъ и Златанъ срѣщатъ двѣ три кола отъ кждѣ планината, въ които има овощие. По нататъкъ виждатъ, че паднѫло ли или забравено едно бре́менце съ орехи. Явно е, че това бременце съ орѣхи е паднѫло отъ нѣкои кола, но да го върнѫтъ немогѫтъ, защото колата сѫ вече далѣче, едвамъ се видѫтъ. Стоянъ и Златанъ си подѣлватъ орѣхитѣ, а брѣменцето, ако дойде ступанина даватъ му го. Погълчи ступанина на орѣхитѣ; по надумать си хубави думи, па нищо.

331. *Ако намѣрената вещь отъ употрѣбление овѣхтѣе или се развали и стане негодна вече за употрѣбление, а ступанинътъ се яви, може ли да иска обезщетение отъ онозги, който ѫ намѣрилъ?*

Въ извѣстни случаи може, а въ извѣстни неможе.

Може да иска обезщетение въ тия случаи: ако лицето, което е намѣрило загубената или забравената вещь, е знаяло кому принадлѣжи тя и не е му отнесло; ако ступанинътъ на загубената вещь е питалъ нѣколко пѫти туй сѫщо лице за изгубената вещь, но то всѣкога е отказвало да е намирало таково нѣщо, а послѣ се хване, че то го е намѣрило и забѫшило.

Примѣри:

1 о Стоянъ, като връвѣлъ съ колата си, загубилъ си нова дрѣха — испаднѫла изъ колата. Малко по́ послѣ срѣщнѫлъ Ивана, че отива по противоположна посока. Поприказвали малко и се разминѫли: Стоянъ съ колата си отишълъ за въ село, а Иванъ, да кажемъ зä польето. Като стигнѫлъ Стоянъ у дома си видѣлъ,

че дрѣхата му нѣма; по всѣка вѣроятность, тя е намѣрена и земена отъ Ивана, защото по пѫтътъ никого другого не срѣщнѫлъ, нити пакъ нѣкой го стигнѫлъ. Отива при Ивана и го попитва: «бе Иване, намѣрвà ли дрѣхата ми?» Иванъ отказва.

Стоянъ распитва тогова, оногова; разказва въ кръчмата, каква е работата и пакъ попитва Ивана: «бе, Иване, отъ тебе другъ не е зелъ дрехата! Ако е у тебе дай ми ѭ, че после!»

Иванъ се кълне — попръжа, че не е видвалъ таково нѣщо.

За тая работа знае и старешината. Минава се день, минава се недѣля; дрѣхата нѣма. Минава се мѣсецъ, минаватъ се два и повече — дрѣхата пакъ нѣма.

Единъ день, Стоянъ вижда сѫщата дрѣха на единъ селенинъ отъ друго село. «Бе побратиме! Отъ кого зе тая дрѣха?» «А бе отъ кого? Отъ Ивана Бори Мечковия, та отъ кого?» — отговара селенинътъ. «Коги ѭ зе бе брате?» пита Стоянъ «А бе, коги? Не може башъ да помнимъ, ама има сте́ петъ месѣци».

Установлява се, че тая дрѣха е Стояновата и намѣрена е отъ Ивана, а продадена на селенина отъ съсѣдното село, па го е било срамота да каже.

Иванъ трѣбва да даде сѫщо такава нова дрѣха на Стояна или да му даде шаекъ и заржцѣ на терзията за да ушие сѫщо такава дрѣха, или пакъ да заплати на Стояна стойностьта на дрѣхата.

2 о Златанъ купилъ новъ чъбъръ отъ градътъ, натоварилъ го на колата си и тръгнѫлъ. Изъ пѫтътъ подплашватъ се воловетѣ, ръгнуватъ да бѣгатъ и отъ колата всичкото испопадва. Вече се стъмнило, и нищо се невижда. Тражилъ, тражилъ но неможалъ да намѣри нищо. Отива си въ селото и на сутреньта връща се да види по пѫтътъ стоѭтъ ли му вещатѣ. Намира си едно, намира друго, но чъбъра го нѣма. Распитва тогова, оногова, и никой не се обажда, че е намиралъ чъбъръ.

Отъ расказванията на хората, вижда се, че Божинъ е до-

шълъ отъ града слѣда него и трѣбва чъбъра той да го е намѣрилъ и зелъ. Божинъ обаче хваща бѫхъ; увѣрява, че нищо не видѣлъ, нищо не намиралъ. Обадило се и на старешината.

Минѫло се що се минѫло и Златанъ вижда тоя сѫщъ чъбъръ у Божина. Оплаква се на старешината и той повиква Божина, а казва му и чъбъра да донесе. Божинъ исповѣдва, че го намѣрилъ, но не обадилъ, защото го намѣрилъ. Божинъ се отсѫжда да купи такъвъ сѫщъ новъ чъбъръ на Златана, или да му заплати стойностьта.

Неможе да иска обезщетение въ тия случаи: ако лицето, което е намѣрило загубената вещь не е знаило кому принадлѣжи тя, и при всичко че расказвало за тая намѣрена вещь, никой не се явилъ да ѫ иска. Изминѫло се много врѣме и чакъ тогава явява се ступанинътъ. Той трѣбва да земе вещьта въ таково положение въ каквато се намира.

Примѣръ.

Стоянъ си загубилъ опанджака, а намѣрилъ го Драганъ отъ друго село. Драганъ расказалъ тукъ-тамъ че намѣрилъ единъ опанджакъ и чий е да дойде да си го земе. Минава се день, два, минава се недѣля, мѣсецъ и никой не се обажда. Драганъ носи опанджака, който, нѣма съмнение, овехтѣва. Минѫло се половинъ годинъ и Стоянъ вижда опанджака у Драгана. Зима си го, но иска отъ Драгана да му заплати обезщетение, за дѣто го носилъ. Той иска, но нѣма право да земе нищо, и не зима нищо.

В. ИМАНЬЕ (ИСКОПАНИ ПАРИ).

332. *Какво нѣщо е иманье?*

Иманье е онуй съкровище (пари), което е закопалъ нѣкой въ земльата, съ цѣль да го охрани отъ крадци. Туй иманье може да бѫде закопано отъ нѣкой за́моженъ селенинъ, може да го е закопала нѣкоя чета разбойници, а може и нѣкой Господарь (бей). Народътъ вѣрва, че съкровище закопватъ и змейове.

333. *Малджиитѣ или искатели на имане.*

Малджиитѣ или искателитѣ на закопаното съкровище сѫ людие, които имать тази страсть да ходѣтъ по различни мѣста, та да търсѣтъ, гдѣ има закопано съкровище и да го извадѣтъ.

Малджиитѣ сѫ цѣла компания, съставена отъ людие, свързани помежду си съ клетва, безъ никакви писменни условия. Тѣхъ свързва едно клетвата, а друго интересътъ. За да бѫде нѣкой допустнѣтъ като членъ въ подобна компания, нуждно е да притѣжава качества, изискуеми отъ туй искателство, а именно: да пази тайна, да е нестрахливъ, а въ дадень случай да е и малко разбойникъ, защото при копанье иманье, може да дотрѣбва да се извърши и убийство.

334. *Какъ гледа народа на малджиитѣ.*

Какго се спомѣнѫ за авджиитѣ (268) това сѫщо е и за *малджиитѣ*; относително тѣхното домашно материялно благосъстояние. Ако народа гледа на авджиитѣ като на мързеливи хора, то на малджиитѣ гледа още и като на лоши. Авджиитѣ ходѣтъ на ловъ явно и деньемъ, бивѣтъ врѣдителнитѣ животни и, ако съсипватъ себе си, то понѣ принасятъ полза на обществото.

Не стой тѣй въпросътъ съ малджиитѣ. Тѣ ходѣтъ нощно врѣме и се крийтъ. Копаѣтъ тамо, дѣто тѣхната фантазия или тѣхното суевѣрие имъ покажѣтъ, че има заровено съкровище, па било то лозе, градина, кѫща, чешма или дърво и много пѫти написатъ голѣми поврѣди на людието. Повече нѣщо: споредъ сѫщитѣ свои прѣдразсѫдъци, тѣ понѣкога и убиватъ човѣкъ на туй мѣсто, дѣто ще копаѣтъ за съкровището, ако тѣхното *гадание* имъ покаже, че, за да намѣрѣтъ закопаното съкровище, трѣбвало да се убие човѣкъ.

335. *Ако се копае бунаръ, пивница, кѫща или друго нѣщо и при туй копанье се намѣри иманье, то туй иманье чие е?*

Въ турско врѣме, когато нѣкой намѣреше таково иманье,

трѣбвало е да крие, защото му го зимало правителството. Заради това, ако нѣкой намѣри имание при копанье бунаръ, пивница, кѫща или друго, ще даде по нѣщо на копачетѣ, ако сѫ чужди хора; това имъ дава, не че тѣ иматъ право, а само да мълчѫтъ, да не казвать никому. Мѣстото е на ступанина, копачетѣ за свойтъ трудъ зимать надница, — слѣдователно, нѣма за какво да бѫдѫтъ ортаци съ ступанина на мѣстото, комуто е било късметъ да намѣри туй съкровище.

[Материялътъ по тая часть съмъ събралъ отъ Дѣдо Лашко отъ Лехчево, дѣдо Койчо отъ Вълчедръма, дѣдо Иванъ отъ Орсоя, който е билъ едно врѣме Малджия].

Г. ЮВА ИЛИ ИЗГУБЕНЪ ДОБИТЪКЪ.

336. *Какво нѣщо е юва и кое домашно животно може да бѫде юва?*

Ювà е турска дума и означава животно, което, като се заблудило изъ гората, отишло е въ говедата на друго село или е намѣрено отъ нѣкого отъ друго село. Длъжность е било на селото, било на туй лице, да прибере туй заблудено и изгубено животно, да го охранява и пази, до дѣто се яви ступанинътъ му.

Юва може да бѫде само: волъ, конь, биволъ, крава, кобила, биволица, теле и турме.

Свиня и овца юва не могѫтъ да бѫдѫтъ. Гѫска, пуйка, кокошка, пловка тоже не могѫтъ да бѫдѫтъ юва.

337. *Ако въ селскитѣ говеда или въ селскитѣ конье се яви нѣкое добиче или нѣкой конь, които не сѫ ничии отъ туй село, то говедарьтъ или конярътъ какво трѣбви да сторѫтъ?*

Ако нѣкое добиче (волъ, биволъ, крава, биволица, турме или теле) или конь отъ друго чуждо село се яви въ говедата или коньетѣ селски, говедарьтъ или конярътъ сѫ длъжни да познаѫтъ

туй и още вечерьта да обадѫтъ на старешината като закаратъ и чуждото добиче или конь. Старешината тогава забѣлѣзва какво е това добиче, на колко е годинъ, какви бѣлѣзи има и го прѣдава или на самия говедарь или на другъ селенинъ да храни туй добиче, додѣто се появи ступанина му.

338. *Ако пѫдарьтъ намѣри въ нивитѣ нѣкое добиче, което не е отъ сѫщето село, какво трѣбва да прави?*

Ако пѫдарьтъ намѣри въ нѣкоя ньива нѣкое добиче, което той вижда, че не е на нѣкого отъ сѫщето село, длъженъ е да го докара въ селото и да го затвори въ обора. Старешината, като види, че това добиче е отъ друго село, постѫпва както и въ първия случай, само че сега повечето пѫти се дава на охранение на тогози, комуто въ ньивата туй добиче е направило пораза.

339. *Ако нѣкой другъ селенинъ намѣри въ гората, въ ливадата си, или въ ньивата си добиче, какво трѣбва да прави?*

Ако нѣкой селенинъ намѣри въ селската гора нѣкое добиче, и познае, че то е загубено, може, *ако ще*, да го прибере и закара въ село.

Ако го намѣри въ ливадата, ньивата или бранището си, пакъ ако ще, може да го закара въ село.

Но, и въ единия, и въ другия случаи, тоя селенинъ е длъженъ непрѣмѣнно да увѣдоми старешината за туй изгубено добиче, като го закара да го види и той. Забѣлѣзва се още въ тоя случай: женско ли е или мѫжско добичето, на колко е години и какви бѣлѣзи има на него. Добичето остава въ домътъ на тоя селенинъ да го храни и гледа, додѣто се яви ступанина.

Ако старешината го нѣма, той трѣбва да обади на комисиитѣ си, или на попа или на други селени.

340. *Ако се яви ступанинътъ на загубеното добиче, плаща ли нѣщо за прехрана на добичето си и колко?*

Ако се яви ступанинътъ на загубеното добиче, непрѣмѣн-

но е дължень да заплати за прѣрана. Суммата зависи отъ врѣмето, — колко е хранено, и врѣмето, — кога е хранено. Ако добичето е гледано лѣтно врѣме, когато то е пасло съ селскитѣ говеда, за прѣрана или се плаща нѣщо, или никакъ се не плаща. Ако ли добичето е гледано зимно врѣме, когато то е ѣло било на ясли т. н. ѣло, сѣно или слама, то плаща по̀ скжпичко, като се смѣта колко дни е хранено.

341. *Ако загубеното добиче или конь е направило нѣкому пакость, ступанина плаща ли и за поразата?*

Ако загубеното добиче е хванжто или намѣрено въ ньивата нѣкому и е направило пора̀за, ступанинътъ на добичето плаща и за поразата. Ако обаче тая пораза е малка, въ повечето случаи не плаща нищо, защото вината не е въ ступанина.

342. *Ако добичето умрѣ, селенинътъ комуто е дадено на прерана, дължень ли е да обади нѣкому и кому?*

Ако загубеното добиче е дадено нѣкому на прѐрана и въ туй врѣме, додѣто се яви ступанина му, то умрѣ, той е дължень да обади на старешината или ако не обади да пази кожата. Ако не е обадилъ и ако не пази кожата, отговоренъ е за добичето прѣдъ ступанина му.

343. *Ако добичето е умрѣло и ступанинътъ му се яви, какво право има?*

Ако добичето е умрѣло, и ступанинътъ му се яви, има право да се увѣри че добичето е дѣйствително умрѣло. Ако иска той, плаща за прѐрана и си зима кожата, ако ли не иска, не плаща нищо и кожата остава на този, който е гледалъ добичето.

344. *Може ли отъ ступанина на ювата да се взискатъ насила разноскитѣ било за прераната, било за направената отъ добичете пораза, ако е то умрѣло?*

Ако добичето юва е умрѣло, и ступанинътъ му се яви, не може да се взискатъ отъ него нити разноскитѣ за прѐрана̀та, нити стойностьта на пора̀зата (пакостьта), ако има такава: защо-

то трѣбва да му дадѫтъ дабичето живо, за да имать право да искать отъ него разноски.

345. *До колко врѣме, ако се не яви ступанинътъ на говата, губи право да тражи добичето?*

Срокъ, до кога именно ступанинътъ трѣбва да се яви, за да може да си земе добичето и слѣдъ истичанието на когото той губи това право — като че не е имало.

«До коги? Че знаеме ли до коги, трѣбва сейбията на добичето да дойде? Отъ дека сейбията знае, че добичето е у наше село, та да дойде да си го земе? Когито му кажѫтъ или когито го намѣри човѣка има право да си го земе, ама прераната требва да плати» — отговори дѣдо Койчо отъ Вълчедръма. Въ такава смисъль отговорихѫ и другитѣ. Само ако заплати за прераната за добичето, ступанинътъ има право да си земе добичето когато го нѣмѣри. «Загубено се зима, когато се намѣри, само ако е на мегданъ, т. н. цѣло» — отговори дѣдо Николо отъ Ярловица.

346. *Ако ступанинътъ се не яви, говата кому остива?*

«Некоги немаше тоя адетъ да се продава добичето, както сега; добичето си остава на тогова, кой го хранилъ и гледалъ“ — отговори дѣдо Ликанъ отъ Прогорелецъ. Въ тая смисъль отговорихѫ и другитѣ. По късно, таково добиче продавало го правителството, и отъ стойностьта, земена отъ него, плащало се за прехраната, а остатъка вписано е въ държавната касса. Таково добиче тогава се дръжало единъ мѣсецъ и ако се яви ступанинътъ му, зима си го; ако се не яви, продава се и той губи право за него.

347. *Селянинътъ, комуто е дадено добичето на съхранение, може ли да го впрѣга, може ли да оре съ него.*

Ако загубеното добиче е волъ, конь, или биволъ, които се впрѣгатъ, може да ги впрѣга онзи, комуто сѫ дадени за хра-

ньенье, но на неговъ рискъ: ако отъ това впрѣганье добичето осакатѣе или умрѣ, отговоренъ е прѣдъ ступанинътъ му.

Това обаче става много рѣдко, защото ова става таково добиче, което е младо или което се не впрѣга. Старъ волъ, биволъ, крава или конь мжчно се загубватъ, защото тѣ сами знаѣтъ да си отиджтъ въ домътъ. Сжщо и впрѣгатеѣъ волъ или биволъ мжчно се загубва, защото рѣдко остави безъ пастирь (пасачь).

348. *Ако добичето се отелило или ождребило, тоя природъ кой зима?*

Ако кравата или биволицата се отели, или кобилата ождреби; телето, турмето или кончето си е на ступанина на кравата, биволицата и кобилата.

Ако ли кравата, биволицата или кобилата се водила тука, когато е била дадена за храньенье и послѣ се отели или ождреби, тоя природъ не може да земе ступанина.

349. *Ако добичето е впрѣгано, ступанинътъ има ли право да иска за туй възнаграждение?*

Ако селенинътъ, комуто е дадено добичето за храньенье и гледанье, е впрѣгалъ туй добиче и е работилъ съ него, губи право да тражи отъ ступанина разноски за прѣхрана; тражи ли такива разноски, тогава и ступанина има право да тражи възнаграждение за дѣто е впрѣгано.

[Тоя материялъ за ова е събранъ отъ Иона Ванчовъ отъ Ново-село, Дѣдо Николо отъ Ярловица, Дѣдо Койчо отъ Вълчаръ, Дѣдо Иванъ отъ Малградъ и други].

А. ИСПРОСѢНО.

„Отъ просия очи не искачатъ“
[Пословица народна].

350. *Какво нѣщо е испросено?*

Видѣхме (224), че испросено имущество е онова, което

е приобрѣтено посрѣдствомъ молба, просенье. униженье, плъзенье. Испросеното остава имотъ на оногова въ името на когото се проси.

351. *Какво имущество може да бѫде испросено?*

Испросено имущество може да бѫде само движимо, като: пари, жито, кукурузъ, вино, вариво, агне, овца, или друго животно; вълна, чорапе, дрѣха, риза и др. за обличанье. Може и да бѫде часть отъ покѫщина, като: котелъ, тиганъ, кедро, буре или др.

Недвижимо имущество се недава или много рѣдко на просякъ или на лице, което събира милостиня въ името на нѣкакво богоугодно учрежденне.

352. *Испросеното, веднѫжъ дадено, може ли онзи който го е далъ да се повърне?*

Ако испросеното имущество е дадено на просекъ или друго лице, безъ никакво условие, не може да се повърне.

Ако обаче испросеното е дадено на лице въ името на нѣкое богоугодно заведение или благотворителна цѣль, то е дадено съ условие, че тая вещь ще се отнесе тамо, за дѣто се проси. Ако това условие не е испълнено, лицето, което е дало испросеното, може да си го земе назадь.

Примѣръ.

Дѣдо Петко кръчмара отъ Чорлаво, далъ на Пахомий «Куция калугеръ», който проспалъ милостиня за Добридолския мънастиръ «Св. Богородица», едно свинче. Пахомий зелъ свинчето и го откаралъ на друга кръчма, отъ дѣто щѣлъ да тръгне на мънастира и съ другитѣ испросени нѣща. Слѣдъ два часа, дѣдо Петко видѣлъ си свинчето у цигапе решегари. Попитани, тѣ отговорили, че сѫ купили отъ единъ калугеръ. Дѣдо Петко се разсърдва, зима си свинчето, а дѣдо Пахомний, трѣбрало да върне паритѣ на циганетѣ.

Е. ЗАБОРАВЕНО. (ЗАБОВАРЕНС)

353. *Какво нѣщо е заборавено и какви случаи има?*

Заборавена или споредъ мѣстното нарѣчие *Забоварена*

вещь е оная, която ступанинътъ [на тази вещь или на тоя предмѣтъ] ѫ остави нѣкѫдѣ безъ да ще, и безъ да ѫ предаде или безъ да каже нѣкому.

Заборавяньето може да се извърши при слѣднитѣ обстоятелства:

а) Лицето е забравило предмѣта въ домътъ на частно лице, когато не било възможно да влизатъ въ тоя домъ други чужди людие, освѣнъ домашнитѣ на туй лице.

б) Предмѣтътъ е забравенъ въ домътъ на частно лице, когато е било възможно да влизатъ и чужди лица, като: сборъ, свадби, кръщенье и пр.

в) Предмѣтътъ е забравенъ въ заведение, което е отворено за всѣкого, дѣто влиза и излиза всѣкой, но туй заведение е на частно лице, като: кръчма, дукянъ, воденица и най послѣ

г) Предмѣтътъ е забравенъ въ обществено или правителственно заведение, като: сѫдилище, конакъ, черква, мънастиръ и др.

354. *Какво става съ забравената вещь; ако тя е забравена въ частенъ домъ при първия случай.*

1-о Стоянъ е билъ въ домътъ на Драгана; освѣнъ домашнитѣ, нѣкой другъ не е билъ и не е можалъ да влѣзне въ туй врѣме въ домътъ на Драгана. Като посѣдѣлъ, или като прѣнощувалъ въ домътъ, Стоянъ при тръгваньето си забравилъ си дрѣхата, или друго нѣщо. Като излѣзнѫлъ край село, сѣтилъ се за забравената дрѣха и тутакъси се връща да ѫ земе. Дрѣхата трѣбва да бѫде на яве и не смѣе да бѫде забѫшена. Ако Драганъ въ тоя случай забѫши дрѣхата, както ще видимъ, счита се като че ѫ откраднѫлъ. Стоянъ има право да си ѫ изиска чрѣзъ кмета.

2-о Златанъ Петковъ е прѣнощувалъ въ домътъ на Пуйо Кръстоъ и като си тръгнѫлъ забравилъ—да кажемъ опанджака си. Излѣзнѫлъ изъ селото, минѫлъ двѣ три кръчми изъ пътътъ, отбивалъ се въ тѣхъ, та посрѣбнувалъ, стигнѫлъ си въ селото и още

[illegible] На другия день му до[illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], че е билъ въ [illegible] [illegible] [illegible]

357. *Кѣдѣ [illegible] се [illegible] отъ* **чиновника** *слѣдъ?*

Петко Ѣ[illegible]ъ е забранилъ да се [illegible] или друго нѣщо въ черга, въ [illegible] въ [illegible] или въ друго [illegible] [illegible] Цѣлата е забранена или въ [illegible] или въ [illegible]. Ако цѣлата е забранена въ [illegible] и се [illegible] (зе-нита) отъ кмета, кметъ, [illegible], [illegible] и [illegible] той откаже. Петко [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] чрезъ [illegible], кметъ или [illegible].

358. *Ако забрави нѣкой нѣщо на бачия, на казана, на мѣстото, дѣто се връше сиракъ[illegible], или се връше жито [illegible] и е [illegible] отъ селото, или въ нѣкоя [illegible] — то за изгубената вещь [illegible] [illegible] [illegible]

Каквито и да бѫдатъ обстоятелствата, при които тая вещь е оставена или заборавена, лицето което ѫ забѫшило не може никога да се освободи отъ отговорность и гражданска (материялна) и углавна, защото ступанинътъ на тая забѫшена вещь всѣкога има право да изисква материялно възнаграждение и углавно прѣслѣдване.

Има нѣкои случаи когато забѫшваньето е ненаказуемо углавно; но тия случаи ще бѫдатъ изложени въ углавното право.

3. ПРѢДИЩА.

360. *Какво нѣщо е прѣдище?*

Когато отъ наводнението и нанисанието на рѣката се образуватъ насипи отъ пѣсъкъ и талогъ (каль утайка) и по тоя начинъ се появѫтъ сухи мѣста — тия сухи мѣста се наричатъ *прѣдища* [ед. Ч. прѣдище].

Туй прѣдище може да се образува на срѣдата на една рѣка, като островъ, а може да се образува и на крайя на рѣката като часть отъ брѣгътъ,

Прѣдището всѣкога се покрива съ трѣва и върбалакъ, и става по тоя начинъ ливада покрита съ гора.

361 *Таково прѣдище чия е собственность?*

Таково прѣдище, както и върбалака, който израсте на него, остава собственность на тогова, съ нивата на когото е съпрѣдѣлно то.

Такива прѣдища се срѣщатъ начесто по коритото на рѣката Ломъ, Огоста и Скѫтъ, а много рѣдко или съвсемъ никакъ по коритото на Скомля, Цибръ и Искъръ. Има такива прѣдища и край брѣгътъ на Дунава.

Край гр. Ломъ, рѣката Ломъ е образувала нѣколко такива прѣдища, които сѫ обраснѫли съ върбава гора. Тѣзи прѣдища сѫ частни имущества на Кусиди, Пръванъ Хаджийски, Николчо Пънтовъ и пр.

Прѣдището, което се образува край брѣгътъ на Дунава и което е тоже обрасналo въ гъста върбова гора отъ нѣколко стотинъ дулуми, е частно имущество на турчинътъ, който има ливада край тоя брѣгъ и отъ която часть прави сега и туй прѣдище съ върбовата гора.

362 *Може ли отъ таково прѣдище да зима нѣкой песъкъ или камъци или да сѣче прѣчки за кошъ или връзванье лозе?*

Казахме, че таково прѣдище е частенъ имотъ на туй лице, на което нивата е съпрѣдѣлна съ туй прѣдище и прави часть отъ нея. Да зима нѣкой песъкъ или камъци отъ туй прѣдище позволява се, защото то още се счита като брѣгъ на рѣката и защото още не е се образувало.

Покрие ли се съ трѣва, може още да пасе чуждъ добитъкъ, но покрие ли се съ върбалакъ, ступанинътъ на съпрѣдѣлната нива може вече да забрани сѣченьето върбови прѣчки, било за кошници, било за връзванье лозе.

Ако иска нѣкой да сѣче такива прѣчки, трѣбва да иска прѣдварително позволение отъ ступанинътъ.

363. *Ако прѣдището е острѣвъ или отъ послѣ, вслѣдствие друго наводнение се образувалъ островъ, то кой владѣе върбалаки?*

Ако се образувало прѣдище въ срѣдата на рѣката и на туй прѣдище поникналъ върбалакъ, тоя върбалакъ е селско имущество и не може никой да го ступанисва.

Ако прѣдището по прѣди е правило часть отъ нивата или ливадата нѣкому, а послѣ вслѣдствие друго наводедние, туй прѣдище е откаснато отъ сушата и станало островъ, прѣдишния ступанинъ губи право върху туй прѣдище и върбалака, което става селско владѣние.

Примѣри:

1-о Срѣщу селата: Тополовецъ, Дрѣновецъ, Хасанова Махла,

Крива-бара и др. има въ коритото на рѣка Ломъ десетина такива прѫдища въ срѣдата на рѣката, която, когато дойде голѣма, обиколи всичкитѣ съ вода. Тия прѫдища сѫ обраснѫли съ върбалакъ и тоя върбалакъ не е собственность на частни лица, а на селата,

2-о Срѣщу селата: Криводолъ, Моминъ-бродъ и Дългошевца има нѣколко прѫдища, обраснѫли съ върбалакъ, които, като часть отъ ливади на частни лица, бѣхѫ въ рѫцѣтѣ на тия лица. Въ наводнението, което станѫло прѣзъ 1858 год. или у повогьето» сѫ станѫли острови. Тѣзи прѫдища сѫ селски.

364. *Ако ливадата нѣкому, вслѣдствие наводнение, стане островъ т. н. остане между старото и новото корито на рѣката, губи ли право на владѣние върху тая часть, която е отсѣчена.*

Ако рѣката дойде и чрѣзъ бръзото си течение прѣдсѣче ливадата или ньивата нѣкому, та тя се раздѣли на двѣ части: часть, която остане между двѣтѣ корита на рѣката като островъ и часть, скопчана съ сушата, тая ливада или ньива непрѣстава да бѫде имоть на лицето, което ѫ владѣло и по прѣди.

Примѣри:

1-о Часть отъ ливадата между Ломъ и Моминъ-бродъ, принадлѣжаща на воденицата, нарѣчена «Рушемова» се откѫсна отъ «Повогьето» и рѣката Ломъ си проби ново корито. Тая часть станѫла като островъ, защото лѣжи между старото корито и новото. Тоя островъ съставлява пакъ нераздѣлна часть отъ сѫщата ливада.

2-о Въ Ломското Землище, въ «Гьола» тоже въ врѣмето на повогьето, рѣката Ломъ промѣни коритото си и съ това прѣсѣче ливадата на единъ турчинъ на двѣ. И днесъ Островътъ е имоть на първия ступанинъ.

365. *Ако вслѣдствие наводнение коритото на рѣката се измѣни и си пробие ново корито, то кой брѣгъ се зима за междa или граница.*

Ако вслѣдствие наводнение коритото на рѣката се измѣни

и си пробие ново корито, то за межда или граница споредъ предидущия параграфъ ще се земе старото корито, защото туй не лишава ступанитѣ отъ туй право да владѣятъ онія части отъ ливадитѣ или ньивитѣ си, които сѫ отсѣчени чрѣзъ новото корито, само че въ документитѣ се казва: старото корито или, «старія брѣгъ».

Примѣритѣ сѫ сѫщитѣ, които сѫ положени въ 272.

366 *Ако отъ теченіето на рѣката, брѣгътъ се рони всѣкоя година и по тоя начинъ унищожи цѣла градина, цѣла ливада, а на другія, противоположнія брѣгъ образува прѣдище — ступанинътъ на унищожената градина или ливада — има ли право да претендира за изгубената си градина?*

Рѣката въ своето течение закача градината на Стояна, а въ противоположната страна — ливадата на Драгана. Отъ течението на рѣката, брѣгътъ отъ къмъ градината на Стояна всѣкоя година се изрони по единъ или два метра, а при едно наводнение изрони или събори на веднѫжъ по петъ-шестъ метра. По такъвъ начинъ градина отъ петъ дулуме пространство е останѫло само единъ дулумъ.

На противоположния брѣгъ става противното: всѣкоя година се образувало прѣдище (насипъ) скопчано съ ливадата на Драгана и брѣгътъ се прѣмѣства всѣкоя година по малко къмъ градината на Стояна. Така въ течение на цѣлъ редъ години, ливадата на Драгана отъ петъ дулуме станала деветъ, отъ които четиритѣ сѫ прѣдището.

Не може Стоянъ да иска да владѣе тия четири дулуме прѣдище, което, явно е, се образувало отъ неговата градина, а е владѣние на Драгана.

Примѣри:

Въ Ломското земльище, при Голинската воденица, рѣката Ломъ завива малко къмъ сѣверо-истокъ отъ юго-западъ. При това завиване тя бие въ градинитѣ на нѣколко селени отъ Голинци и

по тоя начинъ рони и събара брѣгътъ всѣкоя година по малко. Отъ това събарание една отъ градинитѣ, най крайната е съвършенно унищожена. На противоположния брѣгъ е ливадата (сега прѣобърнѫта въ градина) на Пръванъ Аджийский; отъ къмъ неговата страна се образувало пръдище, което съставлява часть отъ ливадата му и което пръдище всѣкоя година расте съ таково пространство, каквото пространство рѣката събори отъ градинитѣ.

Туй пръдище, днесь обрастнѫло съ гѫста върбова гора, е имотъ на Първанъ Аджийский.

367. *Ако рѣката пробие корито тамо, дѣто нѣкога е било старото, и пръдището стане островъ, тоя островъ чий ще бѫде?*

Ако сега рѣката Ломъ при теченнето си остави туй корито и пробие пѫтъ пакъ на старото мѣсто между пръдището и между ливадата на Пръванъ Аджийский, а между пръдището и Голинскитѣ градини стане сухо, т. н. ново пръдище, което обрастне съ трѣва или върбалакъ, то, стария върбалакъ, който бѣше имотъ на Пръвана, остава имотъ на Голиченетѣ. Съ туй границитѣ нито на Пръвана, нити на Голинченетѣ сѫ измѣнени, защото както, прѣди тъй и сега остава все рѣката Ломъ, и не смѣе Пръванъ да ѭ гази, както и прѣди ѭ не газихѫ Голинченетѣ.

Такъвъ примѣръ има въ коритото на рѣка Ломъ, въ земльището на селата Ружинци и Дражинци, но имената на ступанетѣ сѫ останѫли незабѣлѣзани отъ мене.

[Съобщаватъ Дѣдо Петръ отъ Влашка махла, Дѣдо Богой отъ Крива бара и Петръ отъ Ружинци].

ГЛАВА ТРЕТЯ

А. ДОГОВОРИ И ЗАДЪЛЖЕНИЯ.

ОБЩИ ПОЛОЖЕНИЯ.

368. *Какви видове договори и задължения и подъ какви названия се срѣщатъ въ народа?*

Въ своитѣ полски работи, въ скотовъдството и въ другитѣ отрасли отъ свойтъ поминъкъ, народътъ е изработилъ различни форми отъ договори и задължения. Тия договори можемъ раздѣли на двѣ категории: договори, на които е основанъ главния поминъкъ на селенина съ земледѣлческо-ступански характеръ, и договори отъ тръговски характеръ, посрѣдствомъ които селенина размѣнява резултата отъ своето земледѣлие, скотовъдство и чисто селската си индустрия съ други хора или за пари и за други нѣща, които сѫ нуждни за неговия животъ и за неговитѣ земледѣлческо ступански занятия подъ указанитѣ термини.

369. *Какво значение имать за народа различнитѣ договори и какви пословици сѫществуватъ относително даденото слово, обѣщание или задължение.*

«Волъ се връзва за рога
Човѣкъ — за езика».
Отъ дека излиза думата,
Отъ тамъ излиза и душата».

Тия двѣ пословици, или както ги нарича народа «прикаски» ще чуете при всѣкое почти сключване на какъвто и да било договоръ, на каквото и да било задължение и тѣ много добрѣ ни рисуватъ значението на единъ договоръ или едно дадено задължение за лицата, които сѫ свръзали тоя договоръ, или които сѫ дали едно задължение.

Дадената дума, стореното обещание, сключения договоръ, уврѣзаното задължение се считатъ отъ всѣкого за священни и ни-

кой не смѣе да се повърне. Повръщанието се счита за лъжа, а въ сѫщо врѣме за грѣхъ.

Като изключимъ нѣколко примѣра, дѣто дадената дума, сключения договоръ сѫ се развалили отъ нѣкои лица, въ цѣлия край на вредъ ми указахѫ на множество примѣри, дѣто само съ една дума сѫ свръзвани и испълнявани договори за много важни работи.

Въ Ломъ, Ионче Тончовъ като билъ единъ денъ въ кафенето и като се говорило върху прихода отъ лозята, искалъ да докаже, че лозето непринася никаква полза, и незнаѫ какъ, но случайно испустнѫлъ дума изъ устата си, че, ако имало нѣкой да му даде 50 напол. за неговото лозе, отстѫпвалъ му го. Отъ туй моментално испущание на Ионча се възползувалъ хитро Младенъ Шавовъ, който веднъга му прѣдложилъ 50 напол. Ионче не се повърнѫлъ отъ думата и приелъ прѣдложението на Шавова. При всичко че лозето струвало повече отъ 120 напол. Шавовъ го зелъ за 50 напол., а сѣтнѣ само отъ плодоветѣ на дърветата и отъ гроздето, както той самъ утвърждаваше, взелъ 60 наполеона. Плачоветѣ на домашнитѣ, увѣренията на сѫдиитѣ и адвокатитѣ, че споредъ закона той може да си земе лозето назадъ, не можли да убѣдѫтъ Ионча да се повърне. Той оставаше само на волята на Шавова, ако ще да не настоява на дадената дума, но понеже Шавовъ твърдоглаво-настояваше на свръшения договоръ то и лозето остана негово. «Дадохъ дума» — казваше Ионче: «и не се повръщамъ да станемъ алчакъ».

Когато това става въ градътъ отъ човѣкъ, който, и знае, и може да поправи погрѣшно дадената си дума; когато това става съ една дума, която е неволно или въ раздразнение испустнѫта; когато това става за имущество съ стойность отъ 120 напол. — то колко повече дадената дума, стореното обѣщание, сключения договоръ и увръзаното задължение, иматъ значение въ село за селенина, направени съ прѣдварително обмислюване и за нѣща отъ по-малка стойность.

88 г. 370. *Има ли дни и мѣсеци, въ които се извършватъ или не, извѣстни нѣкои договори?*

Има дни, когато, споредъ народното повѣрье не трѣбва да се извършватъ никакви договори. По послѣ ний ще видимъ именно какви договори не смѣятъ да бѫдатъ извършени въ извѣстни дни, като вторникъ и четвръткъ.

Сѫщо има и мѣсеци, прѣзъ които могатъ да бѫдатъ извършени извѣстни договори, когато договори прѣзъ другитѣ мѣсеци не могатъ да бѫдатъ свръзвани.

Тия мѣсеци едно зависятъ отъ характерътъ на договора, а друго отъ обичая. Така: договоритѣ, които се свръзватъ за полскитѣ занятия свръзватъ се прѣзъ тия мѣсеци, когато се извършва едно полско занятие; договоритѣ за главяванье се свръзватъ прѣзъ такива мѣсеци, които сѫ установени отъ обичая.

89 · 371. *Има ли нѣкакви обряди, които да съпровождатъ свръзванъето договоритѣ и задълженията.*

Всѣкога, когато се извръшва единъ договоръ или задължение, свръшванъето на договора или задължението се съпроожда съ тѣзи обряди: ржкуване, цѣлуванье ржка, цѣлуванье хлѣбъ, и други, които сѫ различни за различни договори и които ще бѫдатъ изложени при излаганъето съотвѣтствующитѣ договори.

90 · 372. *Ако договора се свръзва между частно лице и община или черква или училище — то кой свръзва договора въ името на селото, черквата или училището и мънастира.*

Ако се свръзва нѣкакъвъ договоръ между едно лице и селото, то отъ страна на селото свръзватъ тоя договоръ старешината и нѣколко душъ пò заможни старци; тоя договоръ е задължителенъ за цѣлото село.

Ако договоръть се свръзва между едно лице и черква, то отъ името на черквата свръзватъ договора старешината, попътъ и нѣколко душъ отъ пò заможнитѣ старци. Когато ставатъ прѣгова-

ранията върху условията на договора, могатъ да присѫтствуватъ всѣкой селенинъ, който обича, но рѣшителния гласъ принадлѣжи на старешината, попа и тия по заможни старци.

Ако договорътъ се свръзва между частно лице и училище, то отъ страна на училището договоръть свръзва старешината, попътъ и по̀ заможнитѣ старци; тоя договоръ е задължителенъ за цѣлото село.

Ако договорътъ се свръзва между частно лице и мънастиръ, то отъ името на мънастира договорътъ се свръзва отъ игуменътъ и тоя договоръ е задължителенъ за мънастира и братията.

§ 373. *Ако договорътъ се свръзва съ задруга, то отъ името на задругата, кой извършва договора?*

Ако трѣбва да се връже договоръ въ името на една задруга, който трѣбва да бѫде задължителенъ за всичкитѣ семейства, които съставляватъ тая задруга, то този договоръ трѣбва да се свръже отъ стàреца въ задругата, като се посъвѣтва и съ другитѣ по̀ стари мѫжье, както е казано въ § 48.

374. *Какви договори и въ какви случаи договоритъ се обличатъ въ писменна форма?*

Всичкитѣ распитани лица едногласно утвърдихѫ, че нѣкога не е имало писменни договори. Началото, исказано въ по̀ горѣ цитиранитѣ двѣ пословици е било толкова силно, щото никой не усѣщалъ нужда отъ писменни условия, писменъ договоръ. Даже и такива договори, които сѫ се касаяли до направата на черква, училище или мънастиръ между дулгеретѣ отъ една страна и селенитѣ отъ друга не сѫ се свръзвали писменни условия или рѣдко сѫ се свръзвали. Всичкитѣ търговски зимания-давания, продавания-купувания, за каквата сумма и да е било, писменни условия сѫ били неизвѣстни.

Даже за купуване-продаване недвижими имоти писменни договори сѫ били неизвѣстни. Едвамъ слѣдъ излизанието на тапиитѣ, влѣзна въ употрѣбление нуждата щото когато се продаде нѣ-

кой имоть, като: земля, бранище, ливада или градина да се вадьть нови тапии, а когато се продаде кръчма, дукянъ, воденица и др. таково имущество — новъ хюджетъ. И въ тия случаи има такива примѣри: продажбата на ньивата, ливадата, бранището градината или дукянътъ, кръчмата станжла, паритѣ сж броени, но вмѣсто да се вади нова тапия или новъ хюджетъ, та да се плаща ресимъ, купувачьтъ се задоволява да земе старата тапия или стария хюджетъ. Само такива договори сж ставали всѣкога прѣдъ свидѣтели.

И днесь всичкитѣ почти договори които иматъ характеръ земледѣлческо-ступански, па даже нѣкои и тръговски се извършватъ безъ писменни условия, само на основание на устнитѣ обѣщания, думата и даденото слово.

Ѳ. 375. При договоритѣ каква роль игражтъ свидѣтелитѣ?

Ако писменнитѣ условия при свръзваньето на различни договори сж непознати и неупотрѣбими, то свидѣтелитѣ игражтъ много важна роль. Почти всичкитѣ договори и задължения било отъ земледѣлческо-ступанский характеръ, било отъ тръговски, се свръзватъ въ кръчмата, въ казанджиника, на купището или на друго мѣсто, дѣто ще има хора, слѣдователно и свидѣтели. За нѣкои договори, които сж отъ по значителна стойность, тия свидѣтели се являватъ като необходимо условие за да бжде договорътъ здравъ, но за договори отъ по-малка стойность, тия свидѣтели се являватъ като посрѣдственници между договарающитѣ се страни и като любители да видьтъ всичко, да чуьтъ всичко и да знаьтъ всичко, що става въ селото.

И въ първия и въ втория случай свидѣтелитѣ се награждаватъ за тѣхното участие въ договора съ черпня или както се казва въ тоя край «кръчма».

Когато свидѣтелитѣ се тражьтъ да присжтствуватъ като нуждни, гледа се всѣкога тия свидѣтели да бждатъ селени, които

сѫ извѣстни като добри, работни безъ да се гледа на тѣхното имущественно материялно положение. Всѣкой селенинъ, който има домъ, който си гледа работата и не хайманува — счита се за добъръ и честенъ. Селенинъ, който се скита по копанье имáнье (малджия) или който обича да намиратъ у дома му чужди нѣща — се счита за хаймана̀ и не минава за добъръ и честенъ, за туй и всѣкой избѣгава такъвъ да му бѫде свидѣтель при извършването на договора.

Ч. 376. *Какво число свидѣтели се счита за достатъчно, за да удостовѣрятъ извършения договоръ и качеството на свидѣтелитъ играе ли роль въ удостоувѣряването на договора?*

Числото на свидѣтелитѣ, за да се удостовѣри единъ извършенъ договоръ не играе много голѣма роль. Може да бѫде само единъ, могатъ да бѫдатъ и повече; но за договори отъ голѣма сумма, двама свидѣтели сѫ необходимо нуждни. Понеже, както споменѫхме и по горѣ, при многого договори свидѣтелитѣ играятъ повече роль на посрѣдственници между договарающитѣ се страни и съдѣйствуватъ много договоритъ да стане хемъ по скоро, хемъ по износенъ и за двѣтѣ страни, за туй и всѣкога договарающитѣ се страни гледатъ да има, колкото се може повече свидѣтели; за туй договоритѣ се и врѣжатъ въ такива мѣста, дѣто има повече хора.

Колкото се касае до качеството на свидѣтелитѣ, т. н. до туй: човѣцитѣ, които щѫ присѫтствуватъ, когато се говори върху подробнитѣ условия на единъ договоръ, да бѫдатъ селени добри и честни — туй играе най сѫщественна роль въ свидѣтелството. Ако щѫтъ да бѫдатъ и 50 такива селени, които сѫ мързеливи, пияници, хаймани, малджии, или похватльйви (обичатъ да похващитъ чуждото) и двѣтѣ договарающи се страни нѣма да извършатъ договора въ тѣхното присѫтствие, едно, защото такива човѣци немогѫтъ да играятъ никаква полѣзна за договарающитѣ се страни роль въ договоритъ, а друго, защото такива людие могатъ

за една чаша ракия или за една литра вино да кажатъ днеска така, а утрѣ съвсемъ другояче.

И този обичай: за да се оцѣнява силата на свидѣтелскитѣ показания не по числото на свидѣтелитѣ, а по качеството на тия свидѣтели се практикуваше въ турскитѣ сждилища.

Помнѣ много добрѣ, какъ кадията прѣди да распита свидѣтельтъ върху условията на единъ договоръ, изискваше отъ него удостовѣрение подписано отъ нѣколко душъ честни и извѣстни граждане или селени и подпечатено съ селския или махленския печатъ, че той е честенъ и добъръ човѣкъ. И ако не можеше свидѣтельтъ да се снабди съ таково удостовѣрение, кадията даже го и нераспитваше, а прѣдлагаше на страната, която го е довела, да доведе другъ свидѣтель.

Това се вършеше само въ такива случаи, когато срѣщу свидѣтельтъ се заявѣше отводъ отъ противната страна.

92. 377. *Лицата, които свръзватъ договора, трѣбва ли да бѫдатъ пълнолѣтни?*

Както изложихме и по̀ напрѣдъ (гл § 105) пълнолѣтието на единъ мѫжъ въ село, па и въ градътъ, не било точно опрѣдѣлено и не е играло такава роль каквато сега. Дѣеспособността на единъ мѫжъ не е зависяла отъ числото на годинитѣ, а отъ негового положение въ задругата или семейството. Слѣдователно, при свръзваньето на нѣкой договоръ се гледало повечето и единственното върху това: лицето, споредъ своето положение въ семейството дѣеспособно ли е; има ли право да извършва договоръ; и ако го извърши има ли възможность да го испълни.

378. *Кои лица се считатъ за дѣеспособни, за да извършѫтъ единъ договоръ или да земѫтъ върху си едно задължение?*

Видѣхме, че когато се извършва единъ договоръ гледа се не на това: да ли лицето е достигнѫло едно извѣстно число години 20, 21 или 30, а върху това: да ли това лице може да

извърши договора и да го испълни. А ако се спинъ за казаното въ § 105 таа дѣеспособность никакъ независи отъ числото на годинитѣ, а отъ положението на лицето въ семейството или задругата.

Ако Петко е ожененъ и е самъ мжжъ въ семейството, нека да бѫде и на 15 години, Петко може да продаде: и жито, и ячмикъ, и вълна, и овца, и волъ и конъ, на даже и нъива, а сѫщо и да купи, и договорътъ, когото той ще свръже съ нѣкого върху нѣщо, е договоръ валиденъ, законенъ и никой не може го развали.

Ако Стоянъ е ожененъ, но не е самъ мжжъ въ семейството, я има баща или по старъ братъ, или чича, които управлявать имуществата на семейството или задругата, нека Стоянъ да е, ако ще и на 40 години, той не може да се счита за дѣеспособенъ и слѣдователно не може да продаде нити жито, нити ячмикъ, нити вълна, нити овца, нити волъ, нити конъ, а пакъ за нъива, ливада, бранища и друго недвижимо имущество не може ни дума да стане. Сѫщо неможе ни да купи нѣщо. Той става дѣеспособенъ ако работи отъ името и по поржчката на баща си, на дало си или на чича си.

Баба Петкана е на 65 години; има синове и внуци; нотн неможе да извръши никакъвъ договоръ върху имота на задругата или семейството, и ако извръши такъвъ договоръ, той е невалиденъ.

Ако Стоянъ е умоповрѣденъ сѫщо неможе да извърши никакъвъ договоръ.

Отъ казаното излиза, че дѣеспособностьта на едно лице, за да извръшва извѣстенъ единъ договоръ, стои въ зависимость отъ положението на туй лице въ задругата, или въ семейството и отъ възможностьта да бѫде той испълненъ.

Ако се касае договорътъ до лични задължения на едно лице, като на пр. до главяване, дѣеспособностьта зависи вече отъ

числото на годинитѣ. Ако момчето Иванъ отъ Милковци 10 годишно хлапе побѣгнало отъ домътъ на баща си и отишло въ градътъ, та се цѣнало въ нѣкого. баща му може да си го земе и отведе пакъ въ село безъ да зима въ внимание туй: земало ли е пари отъ Господарьтъ или не. Ако е земало, баща му може да ги върне. а може и да ги не върне.

Ако Иванъ е обаче момъкъ на 25 години. баща му не може да го земе и заведе въ село. Сѫщето е ако Иванъ е и на 15 години.

2. СВѢЗПѢЧАВАНЬѢ НА ДОГОВОРИТѢ.

91 101. 379. *Когато се извършва единъ договоръ, являва ли се желание между договарающитѣ се страни щото испълнението на тоя договоръ да се обезпечи съ нѣщо?*

Обичайтъ щото договорътъ да бѫде обезпеченъ съ нѣщо, не се срѣща често. Този обичай се практикува много въ онѣзи договори, които иматъ повечего търговски характеръ, въ които, слѣдователно, договарающитѣ се страни повечето пѫти сѫ непознати една на друга. Въ договоритѣ отъ земледѣлческо-ступанска категория таково желание и обичай никакъ се не срѣща, или се срѣща съвършенно рѣдко.

91. 101. 380. *Какво название носятъ видоветѣ на туй обезпечение?*

Обезпеченнето на единъ договоръ може да стане посрѣдствомъ нѣколко начини и второстьпенни договори или задължения. Тия второсгъпенни договори сѫ: а) *Поржчителство* (кефилъкъ), б) *Капара* (задатъкъ или равунъ), в) *залогъ* и г) *пишманлъкъ* (повторение).

А. ПОРЪЧИТЕЛСТВО.

„АКО ИМАШЪ ИЗЛИШНО ВРѢМЕ, СТАВАЙ СВИДѢТЕЛЬ
АКО ИМАШЪ ПОВЕЧЕ ПАРИ, СТАВАЙ КЕФИЛИНЪ"

381 *Въ какво се заключава значението и отговорността на поржчительтъ?*

Лицето, което става поржчитель, за договора и за договарящитѣ се страни има туй значение, че то осигурява испълнението на тоя договоръ, запазва противната страна отъ загуби, избавлява ѭ отъ неизвѣстность: и зима върху си оная отговорность, каквато тежи и върху задължената страна. Въ случай че договорътъ се неиспълни отъ задължената страна, поржчителътъ се задължава да го испълни.

382. *Кога и при какви условия отговаря поржчительтъ?*

Поржчительтъ отговаря само тогава, когато задължената страна не испълни договорътъ и когато нѣма възможность противната страна да получи възнаграждение за причиненитѣ му загуби. Ако има възможность да взиска отъ задължената страна испълнението на договора, поржчительтъ не бива да се безпокои.

Примѣри:

1-о Иванъ Ценовъ отъ село Изворъ продалъ 120 оки вълна на единъ евреинъ отъ Видинъ и зелъ стойностьта на вълната. Поржчитель устно му станѫлъ Цено Ивановъ. Когато откаралъ Иванъ вълната, еврейнътъ заявилъ претенция, че вълната не била чиста и ѭ върнѫлъ. Иванъ продалъ вълната другому само да ѭ не връща пакъ въ село и отнелъ паритѣ на еврейна, но тоя послѣдния поискалъ да му ѭ заплати не по толкова по колкото ѭ купилъ, а съ нѣколко гроша по̀ скѫпо нѣщо, което Иванъ отказалъ. Еврейнътъ се обърнѫлъ къмъ поржчительтъ Цеко и искалъ отъ него да му даде 120 оки вълна. Цеко му отговорилъ, че Иванъ е въ състояние и може да отговори не за 120 оки вълна, а за 1200 и отказалъ да даде вълната.

383. *Поржчительтъ получава ли нѣкакво възнаграждение?*

Поржчительтъ се излага на главоболие, безпокойствие па и рискъ чрѣзъ туй, дѣто той взима върху себе си отговорностьта за неиспълнение на единъ договоръ или на едно задължение. За туй главоболие, на туй безпокойствие, па и за този рискъ поржчительтъ не зима никакво друго възнаграждение освѣнъ едно почерпуванье и едно морално възнаграждение проявено чрѣзъ благодарность и признателность.

Туй обаче всѣкога не става. Има и такива людие, които, за да станжтъ нѣкому поржчители, т. н. за да се изложжтъ на рискъ и загуби, изискватъ отъ лицето, на което ставатъ поржчители или да ги то обезпечи съ нѣкакъвъ залогъ или да имъ даде нѣкакво възнаграждение.

Примѣри:

1-о Стойна Пешова отъ Чупренье искала да земе подъ лихва пари отъ земледѣлската касса или отъ Живко Петковъ, а за поржчитель прѣдставила Иванъ Бокинъ. Тоя послѣдния се съгласилъ, но съ условие, Стойна да му остави като залогъ наниза си.

[Съобщава Сава Станковъ].

2. Цонкинци отъ Комощица зели пари подъ лихва отъ земледѣлческата касса и поржчитель станжлъ Петко отъ сжщето село но съ условие да му даджтъ четири копаче или жътваче. Цонкинци сж се съгласили. [Съобщава дѣдо Димитръ].

384. *Всѣкой може ли да бжде поржчитель или се прѣдпочитатъ нѣкои лица и кои?*

Ако свидѣтель може да бжде всѣкой, който е добъръ и работникъ, безъ да се гледа на имущественното му положение, то за поржчителството не е тъй: тука се прѣдпочитатъ лица, които сж заможни, които сж имотни и иматъ, съ що да отговарятъ ако би задължения да неможе да испълни договора.

385. *Какво гледа народа на кефилика?*

Пословицата, съ която е озаглавенъ § 3829 показва много ясно, какъ гледа народа на кефилика. Ако има нѣкой много пари, нека става поржчитель, нека плаща и отговаря за другого.

Множеството случки, дѣто поржчителитѣ съ отговаряли вмѣсто задължения въ договора, види се, съ създали горната пословица и я поддържатъ между народа. Поради туй всѣкой отбѣгва отъ поржчителство, и ако стане нѣкой нѣкому, то ще бѫде или отъ родство, или отъ голѣмо приятелство («атъръ-беля») или отъ интересъ [залогъ и работа].

Б. КАПАРА (ЗАДАТЪКЪ, РАВУНЪ)

386. *Какво нѣщо е капара?*

Когато се свърже единъ договоръ за нѣкаква работа, договарящитѣ се страни съ заинтересувани тоя договоръ да се испълни точно съ всичкитѣ подробни условия и да не бѫде нарушенъ. За да се уздрави тоя договоръ и да не може да бѫде нарушенъ, една отъ договарящитѣ се страни дава *капара* или задатъкъ въ пари на другата. Тази сумма, която дава една отъ страницѣ на другата при свръшваньето договора нарича се *капара* или *задатъкъ*.

387. *Въ всичкитѣ договори ли се дава капара или има въ нѣкои, за които капара се неупотрѣблява?*

Въ всичкитѣ договори не срѣщаме капарата; има договори, въ които капарата не е нуждна, а има договори, които, ако и да съ свършени, условията ако и да съ опредѣлени, но които, додѣто едната страна не даде капара, а другата приеме капара — договоритѣ съ невалидни и всѣкоя отъ договарящитѣ си страни, ако намира полза въ нарушаванието на договора, може да го наруши, безъ да навлича върху си каквато и да било отговорность или упрѣкание.

Договоритѣ, които стават валидни и задължителни за страницѣ само съ капара съ слѣднитѣ: *надница*, *гьторица*, *гла-*

вяване, купуване-продаване, прѣпродаване, трампа на прѣстой, наемъ (подъ кирия), *заржчване* (поржчка) и *прѣвозване.*

Другитѣ договори, които минаватъ безъ такава капара сж: *зареда, исполица, спрѣживѣци,* отóрица, *бачуване, заемъ, тлака, риболовство, тóковина, уемъ, котленка,* и аманетъ.

Въ всѣкой договóръ отдѣлно, ще бжде изложено кой зима отъ договарающитѣ се страни капара, а кой дава.

388. *Кога капарата се губи, а кога се връща?*

Капарата се зима и дава за сигурность и на двѣтѣ договарающи се страни че договора ще се испълни; ако страната, която е дала капарата, по различни причини се повтори, наруши договора, откаже се да го испълни, тогава, освѣнъ другитѣ загуби, ако е станжло дума въ договора за такива и ако сж причинени такива на другата страна, тя губи и капарата; тая капара остава на другата страна.

Ако обаче страната, която е зела капарата, по различни причини се откаже да испълни договора, или се гуди въ положение да неможе да го испълни — той трѣбва да върне капарата.

389. *Суммата, която се дава като капара зависи ли отъ стойностьта на договора или е произволна.*

Капарата се дава, за да осигури испълнението на договора и да свръже и двѣтѣ договарающи се страни съ задължение, което, ако се неиспълни влѣче не само изгубване капарата, но още и други пагуби. Отъ тука слѣдва, че количеството на капарата не е опредѣлено но зависи отъ стойностьта на договора: ако договора се касае до продажба на имотъ отъ 20000 л., капарата неможе да бжде 5 — 10 лъва, а 500 — 1000; ако имота вреди 500 — 1000 лъва, капарата ще бжде несъмнѣно по малка. Тя зависи отъ стойностьта на договора, но не стой въ никаква съразмѣрность съ нѣж, а е произволна, и се опредѣлява всѣкога отъ договарающитѣ се страни за всѣкой отдѣленъ случай отдѣлно.

В. ЗАЛОГЪ

400. *Какво нѣщо е за̀логъ.*

Стоянъ зима отъ Драгана на заемъ съ условие да върне тия пари до едно уре́чено врѣме. Драганъ се бои да даде Стояну пари, понеже нѣма послѣ що да му земе срѣщу даденитѣ пари. Стоянъ, за да осигури Драгана, дава му покосньака, обецитѣ и пъфтитѣ на жена си, които е тя донела отъ баща си. Тоя покосньакъ, тия обеци и пъфти сж *за.логъ*, заложени срѣщу суммата, която е зелъ Стоянъ на заемъ.

Сава Николовъ отъ село Вълчедръма има нужда отъ 60 гроша, но сега, въ тая минута. Отива при Богдана та иска на за́емъ тия 60 гр. като му се обѣщава да ги върне слѣдъ десетина дни. За да може обаче да намѣри тия пари още на минутата, Саво е зелъ съ себе си и обецитѣ, пъфтитѣ на жена си за да ги заложи. Богданъ му дава тия 60 гроша и зима за̀лога.

За́логъ слѣдователно е драгоцѣнна вещь или друга вещь съ стойность равна на оная сумма, която се зима, която вещь, ступанинътъ ѝ, като не желае да ѫ продава, влага ѫ додѣто събере пари, за да испълни задълженията си прѣдвидени въ договора; всѣкога залогътъ се дава за кратъкъ срокъ и за малки суммы. За дълъгъ срокъ и за голѣми суммы или за пари земени подъ лихва, залогъ се нити дава нити зима.

За̀логъ е: бакърень ссждъ, златни и срѣбрени вещи и накити, а може да бѫде и друга вещь съ стойность. Отъ тука се види, че за̀логъ е само движимо имущество легко за носенье и което не подлѣжи на развала. Недвижими имоти не могѫтъ да бѫдѫтъ залогъ; обаче документитѣ, съ силата на които се тѣ владѣѭтъ, могѫтъ да бѫдѫтъ заложени. Сѫщо немогѫтъ да бѫдѫтъ залогъ и вещи, които сж, или тежки за прѣнасанье, или голѣми по обема си; тоже не могѫтъ да бѫдѫтъ залогъ и такива вещи, които подлѣжѫтъ на развала.

401. *Залогътъ има ли нѣкакво отношение къмъ стойностьта на договора?*

Както видѣхме, залогъ се дава, за да се получи една сума, или друга вещь равна на стойностьта на залога. Отъ туй слѣдва, че всѣкога залогътъ трѣбва да бѫде по своята стойность или равенъ съ сумата, която се зима или по̀ горенъ отъ нея. Всѣкога се гледа щото залогътъ да има по голѣма стойность, а никакъ по̀ малка отъ договора.

402. *Ако договоръть се неиспълни на врѣме, какво става съ залога? губи ли се право върху залога или не?*

Петко Стояновъ е взелъ на заемъ пари отъ Найдена съ обѣщание, че ще ги върне до единъ мѣсецъ; срѣщу тия пари той далъ залогъ гривнитѣ и обецитѣ на жена си. Мѣсецътъ се изминалъ; а Петко неможе да събере паритѣ, за да ги върне; минава се още единъ и Петко пакъ не връща паритѣ. Найденъ му напомнува, че, ако недонесе паритѣ до еди-кога си той ще продаде залога, та да си земе паритѣ, които е далъ; минава се обаче още единъ мѣсецъ и Петко пакъ не донесе паритѣ. Може ли Найденъ да продаде залога другомужга да си земе даденитѣ пари? «Може» — отговори дѣдо Койчо отъ Вълчедръма: «ама треба да обади на старешината» «Найденъ може да заложи гривнитѣ и обецитѣ другому, та да си земе даденитѣ пари, или да иде при старешината и да обади, че ще ги продаде, ако Петко не донесе паритѣ до толко и толко дни» — отговори дѣдо Луканъ отъ Прогорелецъ.

Излиза, че залогътъ обезпечава само искътъ и договоръть, но той неможе да бѫде ни продаденъ нити усвоенъ безъ разрѣшение на законнитѣ власти. Нѣкога, ако старешината е можалъ да позволи, щото заложенитѣ нѣща да бѫдѫтъ продадени или усвоени срѣщу даденитѣ на заемъ пари, туй днесь връши кмета като прѣдсѣдатель на селския общински сѫдъ.

403. *Ако залогътъ се изгуби, дължникътъ какво право има?*

Златанъ Георгиевъ взелъ на заемъ пари отъ Горанъ Недѣлковъ и далъ му като залогъ накита на жена си. Условието е било тия пари Златанъ да върне до единъ мѣсецъ. Минава се единъ мѣсецъ и Златанъ донася паритѣ, но Горанъ му съобщава че пъфгитѣ, обецитѣ и гривнитѣ сѫ изгубени. Какво може да прави сега Златанъ?

«Златанъ може да каже: менѣ тия пъфти, гривни и обеци струватъ 1000 гроша. Пъфгитѣ, гривнитѣ и обецитѣ си сакамъ; а ето ти твоитѣ 60 гр.» — отговори дѣдо Кайчо: «и Горанъ трѣбва да купи такива пъфти, гривни и обеци.»

«Пъфтитѣ, гривнитѣ и обецитѣ се не губятъ, дип. нъ ако сѫ откраднати отъ хайдуци, ако сѫ обирали Горана. Тогава, ако нѣма такива пъфти, гривни и обеци, Горанъ ще даде колко струватъ» — отговори дѣдо Луканъ.

Излиза: ако заложенитѣ вещи сѫ изгубени, заложительтъ има избирателно право: или да иска самитѣ вещи или стойностьта имъ. Ако тия вещи сѫ незаменими, т. е. нѣма възможность да бѫдатъ замѣстени съ други, тогава се плаща стойностьта имъ.

404. *Въ такъвъ случай, какъ може да се опредѣли стойностьта на изгубения залогъ?*

Ако залогътъ е изгубенъ и неможе да се замѣсти, или ступанинътъ се съгласява да му се даде стойностьта, тая стойность се опредѣля отъ старешината посрѣдствомъ експерти. Експертитѣ сѫ или хора, които работятъ изгубенитѣ вещи, или хора, които сѫ купували такива вещи. Стойностьта по тоя начинъ опредѣлена е безпорна и на тѫзи оцѣнка се подчинява, и едната, и другата страна.

Примѣръ:

Обецитѣ, гривнитѣ и пъфгитѣ, които е Златанъ заложилъ на Горана сѫ били: обецигѣ златни, гривнитѣ сребрени, пъфтитѣ сребрени но по-златени. Дѣдо Сгоянъ, Дѣдо Иванъ и Дѣдо Герчо сѫ купрвали такива обеци, гривни и пъфти и казватъ че сѫ ги

купували за 200—300 гр. Златанъ ако склони, добрѣ, ако ли не склони, отиватъ въ градътъ при нѣкой майсторъ златарь и питатъ, като за колко би направилъ такива и такива обеци, гривни и пъфти, като указватъ подробно на бѣлѣзитѣ и качеството. Златарьтъ указва на една стойность, която или е по.голѣма отъ указаната отъ старцитѣ или по малка, или еднаква. Връщатъ се въ село и казватъ на старешината. Ако е равна — споръ̀тъ е рѣшенъ отъ само-себе си; ако е по голѣма или по малка, старешината пакъ въ присѫтствието на нѣколко старци опредѣля колко трѣбва Горанъ, да върне на Златана за изгубенитѣ вещи.

405. *Ако умрѣ ступанинъ̀тъ на залога наслѣдницитѣ му имать ли право да ѫ откупватъ?*

Безпорно е че могѫтъ. Но тия наслѣдници трѣбва да бѫдѫтъ: синь, внукъ, дъщеря, жена, братъ и сестра. Дууги сродници мѫчно могѫтъ зѐ заложената вещь.

406. *Ако дължникъ̀тъ не признава дълга си, а е заложилъ нѣкаква вещь, то тя може ли да се счита за доказателство на заема и какво става съ залога?*

Герго Николовъ е заложилъ единъ котелъ при Стоянъ Кръчмарина та зелъ отъ него нѣкои работи изъ дукянътъ или пари на заемъ. Минава се недѣля минава двѣ, но Герго не му плаща дълга си та да си земе котела. Стоянъ му напомнува за дълга му, а Герго отрича тоя дългъ. Работата стига до старешината. За доказателство на зиманьето си, Стоянъ обяснява обстоятелството и заниса и котелътъ. Герго, който дългува повече отъ колкото струва котела, отказва че дългува на Стояна нѣщо, но котелътъ, когото той заложилъ е силно доказателство: защото Стоянъ не е отишълъ да го открадне отъ домътъ му. Герго трѣбва да заплати дълга си, а котела да си земе.

Г. ПИШМАНЛЪКЪ (ПОВТОРЕНИЕ).

407. *Какво се разбира съ думата пишманлъкъ?*

Между Стояна и Ивана е извършенъ нѣкакъвъ договоръ, да кажемъ за продажба: Стоянъ продалъ на Ивана биволица, и Иванъ му далъ капара. Капарата е връската, която свързва и двѣтѣ страни, за договора и за неговото испълнение. Независимо отъ това, между условнията е станѫло дума и за «*пишманлъкъ*» т. н. оная страна, която се повтори, която се повърне или попишмани за сторения договоръ и откаже да го испълни, длъжна е да даде на другата една извѣстна сумма като глоба за своето повръщанье Тая глоба се нарича *пишманлъкъ*. Тая сумма е и като глоба за неиспълнението на договора и като възнаграждение за загубитѣ. Ако единъ човѣкъ е платилъ «*пишманлъкъ*», не може да бѫде тегленъ да плаща повторно за никакви погуби.

Капарата се счита като «пишманлъкъ» въ такъвъ случай, ако въ условията на договора не е станѫло дума изрично за таково нѣщо.

3. СЪВЪКУПНО (ЗАДРУЖНО) ЗАДЪЛЖЕНИЕ.

408. *Има ли случаи, щото въ единъ договоръ или задължение да участвуватъ нѣколко лица отъ една страна и въ какви именно случаи?*

Много пѫти за да се извръши една извѣстна работа, въ едно кратко врѣме, нуждно е щото задължението за извършването ѝ да земѫтъ върху си нѣколко лица задружно. Такива случаи сѫ: когато се прави кѫща, гради мостъ, чешма, черква или друго здание; когато се прѣвозва сѣно нѣкому; когато се оре землята нѣкому съ пари и други подобни. Въ тия случаи нѣколко душъ съвъкупно зематъ върху си задължение да извръшѫтъ тая рабо-

та, като стават солидарно отговорни за неиспълнението на договора и за загубите, които биха последвали отъ туй неиспълнение.

Примѣри:

1-о Въ селото Голинци има да се прави черква; за нейната направа се явяватъ трима майстори: Георги, Стойко и Кузманъ, всѣкой съ тайфата си. Устно или писменно договорътъ се свързва отъ една страна между селото а отъ друга между тия трима майстори. Както въ тоя случай цѣлото село, всичкитѣ селени прѣдставлявани отъ кмета, попа и нѣколкото по̀ пръвички селени сж отговорни прѣдъ майсторитѣ, било за възнаграждението за направата на черквата, било за други условия, прѣдвидени въ договора, така сѫщо и тримата майстори задружно и солидарно сж отговорни прѣдъ селенитѣ за неиспълнение на договора.

2-о Драганъ има една ливада и иска да ѭ изоре и насади съ кукурузъ, а самъ той е тръговецъ и нѣма волове. Нуждно е да се обръне къмъ орачетѣ. Орачегѣ отъ Орачката махла: Стоянъ, Иванъ и Георги отиватъ при Драгана и съобщаватъ, че тѣ могатъ да изорѫтъ ливадата му. Ставатъ условията и договора се свързва. Драганъ дава капара, която си раздѣлятъ тримата помежду си. И тримата ставатъ отговорни прѣдъ Драгана за неиспълнението на договора.

409. *Може ли единъ отъ тѣзи, задружни задължени да испълни часть отъ договора и ако испълни да се счита за освободенъ отъ задълженията и да си земе припадающата му се часть отъ възнаграждението?*

1. Петко Стояновъ купилъ горà (градиьо) Горний Ломъ и иска да прѣнесе тая горà въ гр. Ломъ. Уславя се съ трима отъ сѫщето село: Марко Живовъ, Тодоръ Нешинъ и Богданъ Живковъ да ѭ прѣкаратъ; възнаграждението се опрѣдѣлило на *гьотуре* за 150 гроша. Гората се състояла отъ три вида градиво: гредя, мартани и шиндри. Марко Живовъ прѣкаралъ гредитѣ, като оставилъ на Тодора шиндритѣ, а на Богдана мартакитѣ. Тодоръ и Богданъ

обаче не можли да докаратъ мартакитѣ и шиндритѣ и Петко е трѣбвало да отиде пакъ въ Горни Ломъ, за да хване нови кираджии за прѣвозванне мартакитѣ и шиндритѣ. Обаче той далъ на Марка припадающата му се часть, а отъ Тодора и Богдана, освѣнъ капарата, зелъ още и по нѣколко гроша пишманлъкъ.

Единъ отъ задружнитѣ задължени може да испълни часть отъ съвокупното задължение въ много рѣдки случаи и то само въ такива случаи ако договорътъ се касае до работи, които могатъ да бждатъ раздѣлени безъ да се поврѣди самата работа.

Б. СПѢЦИАЛНИ ПОЛОЖЕНИЯ.

1. НА ЗАРЕДА.

410. *Какво нѣщо е на зареда?*

На Петко Тумпаловъ, кукурузътъ е раннъ и трѣбва да се прѣкопа вжтрѣ въ нѣколко дни, за да не прѣрасте. Ньивитѣ му, посѣяни съ кукурузъ сж отъ по 200— 300 редове у толко голѣми, щото съ работнитѣ ржцѣ, които Петко притѣжава, не е възможно да се прѣкопа цѣлия кукурузъ въ нуждното врѣме, и кукуруза ще *прѣрасте*, т. н. ще порасте толкова голѣмъ щото ще пожълтѣе, и прѣкопваньето му ще става излишно. Петко се обръща къмъ съсѣдитѣ си, на които кукурузътъ е още *сугàренъ*, т. іе. още малъкъ и не е дошълъ за копанье, та ги кани да му даджтъ работници—копаче, които да помогнжтъ да се прѣкопа кукуруза му, като се обѣщава, че и той ще прати копаче да помогнжтъ при прѣкопваньето на тѣхния кукурузъ.

Туй се казва *на зареда*, т. іе. заредватъ се, помагатъ си въ полската работа. Въ Видинско зарédата се казва «*узàемъ*«

Никола Петковъ Крушковъ има 6 — 7 ньиви отъ по 20-30 дни оранье, па може и да сж съвършенно пó малки, но сж ранни и дошли за жътва; ако се позакжснѣе, може да прѣзрѣи и ще *полѣгне*. Работницитѣ, които той има въ кжщата си нѣма

да смогнѫтъ да пожънѫтъ раннитѣ ньиви уврѣме. Николо Петковъ се обръща къмъ съсѣдитѣ си селени, на които ньивитѣ сѫ още сугарни и не сѫ станѫли за жътва да му помогнѫтъ да ожъне ньивитѣ си, а той ще помогне тѣмъ, когато почнѫтъ и тѣ да жънѫтъ.

Това е пакъ *на зареда*.

Заредата е слѣдователно взаимно спомаганье въ полскитѣ работи и то съ ржчна работа.

Всѣкой, който ще повика да му работѫтъ на зареда, трѣбва да смѣта, колко работници ще може да върне, та споредъ това и да вика работници на зареда.

Заредата е установена, за да се избѣгне паричното възнаграждение, защото, едно, че селенитѣ много не обичатъ да плащатъ за работници, а друго, че и да иска нѣкой да откупи съ пари надничаре, нѣкога, па даже и сега, много мѫчно сѫ се намѣрвали работници и всѣкой има нужда отъ работници; за това по лѣсно даватъ работници на зареда, отъ колкото съ пари.

411. *Заредата само въ полскитѣ занятия ли се приспособлява или и въ други ржчни работи и въ кои?*

Отъ устройството на задругитѣ и семействата видѣхме, че онѣзи кѫщи сѫ заможни, въ които има повече работни ржцѣ. Момчетата се женѫтъ млади, само за да има въ кѫщи повече работни ржцѣ; момитѣ се женѫтъ кѫсно пакъ по сѫщата причина. Изліза, че въ село работнитѣ ржцѣ се цѣнѫтъ много. Това се диктува отъ занятието на селенина, — земледѣлието. Зимно, и пролѣтно врѣме, до дѣто настѫпи копанье кукурузъ, нѣма толко голѣма нужда отъ работници, но, настѫпили лѣтото, настане ли копанье кукурузъ, а слѣдъ него жътва, косидба, врьшидба, и бранье кукурузъ — работницитѣ стават скѫпи и прѣскѫпи. Тая оскѫдность въ работни ржцѣ се причинява отъ туй обстоятелство, че въ туй врѣме всѣкой има нужда отъ работници, всѣкой гледа да прѣ-

копа кукуруза си, да пожъне ньивитѣ си, да овръше снопето си, да обере кукуруза си и да прибере плодътъ на своя лѣтенъ трудъ.

Ето защо онзи, който има повече работни ржцѣ, кжта ги за туй усилено за работа врѣме, а който прѣдполага, че за полската си работа той не ще има достатъчно работни ржцѣ, гледа да се снабди съ такива още отъ рано, още прѣзъ зимата, когато нѣкои семейства иматъ нужда отъ различни нѣща. Отъ тука ний срѣщаме, че заредата се употрѣблява и въ другитѣ ржчни работи, било женски, било мжжски. Така на пр. влачарка (жена) ще влачи нѣкому съ условие, когато бжде у копанье кукурузъ, или у жътва — да ѝ помогне той съ работници. Нѣкой мжжъ помага нѣкому прѣзъ зимата или пролѣтьта, или да буха кукурузъ, да плѣте плетъ, да дига окопъ, да покрива кжща или зимникъ — съ условие щото, когато бжде у копанье кукукурузъ, у жътва, да му отвърне съ работници. Нѣкой шие нѣкому дрѣха, кожухъ, но съ условие, когато бжде прѣзъ лѣтото, да му отплати съ работници. Това ако и да се срѣща много нарѣдко, но све се срѣща.

412. *Въ заредата кои работници се считатъ за равни и могжтъ ли се замѣсти едни съ други?*

Въ заредата мжжътъ, жената, момъкътъ, момата, момчето и момичето сж равни помежду си. Ако единъ е давалъ работници само жени, само мжжье, моми, момци и момчета, то другия може да му отвърне съ каквито вече има работници, безъ да се гледа на това да ли сж мжжье, жени, момци, моми, момчета или момичета. Момчето и момичето, за да може да се считатъ като работници равни съ възрастнитѣ мжжье и жени, трѣбва да нѣматъ по долу отъ 12 — 15 годишна възрасть. Ако момчето и момичето растжтъ на едро и не сж боледували, могжтъ да влѣзнжтъ въ кржга на работницитѣ отъ 12-годишната си възрасть; ако не растжтъ на едро и ако сж боледували, тѣ влизатъ въ числото на съвършеннитѣ работници отъ 15 годишната си възрасть.

Въ Бѣла-слатина момчето и момичето влизатъ въ числото

на работницитѣ отъ 13 — 14-та си годишна възрасть, но има и отъ 12-годишната си възрасть, ако сѫ расли на едро.

413. *Всичкитѣ ли полски работи могѫтъ да замѣстѫтъ една друга, или има разница между нѣкои отъ тѣхъ и то между кои?*

О Всички полски работи немогѫтъ да бѫдѫтъ замѣстени една съ друга, защото всичкитѣ еднакво не сѫ тежки и защото има такива, въ които могѫтъ да работѫтъ и дѣца отъ 8 — 12 години, а има пакъ други, въ които могѫтъ да работѫтъ само възрастни мѫжье. Споредъ това и работитѣ се различаватъ, Копаньето кукурузъ, жътвата, браньето кукурузъ сѫ подеднакво тежки, за това: копачьтъ може да бѫде замѣненъ съ жътвачь и берачь на кукурузъ и обратно: жътвачьтъ може да бѫде замѣстенъ съ копачь или берачь кукурузъ. Косачьтъ може да бѫде замѣненъ само съ косачь. Ако ли би то трѣбвало да бѫде замѣненъ съ работници отъ други полски работи, тогава за единъ косачь трѣбва да работѫтъ двама копаче, двама жътваче, и двама бераче кукурузъ и обратно.

Бранье лозе такожде пада въ полскитѣ работи, но то е толкова лѣгко, щото на него ходѫтъ и дѣца отъ 8 — 12 годишна възрасть. Браньето лозе неможе никога да влѣзне въ категорията на заредата, поне менѣ не ми посочиха нито на единъ подобенъ случай и примѣръ.

О 414. *По какъвъ начинъ става замѣняваньето на полскитѣ работи съ други ръчни неполски работи?*

С Казахме, че много рѣдко неполскитѣ ръчни работи се замѣняватъ съ полски работи, и ако има такива случаи, то тѣ се необикновенни явления. По тая причина, нѣма установена една норма за туй замѣняване, както това е установено при полскитѣ работи, но се опредѣлява отдѣлно за всѣкой случай специяльно отъ договарающитѣ се страни. Така, ний неминдаме установено, че една влачарка се равнява на единъ или двама копаче, жътваче, бера-

че, или единъ косачь; нѣма опредѣлено, че за единъ кожухъ, за една дрѣха, за едно каче, за едно вѣнчило, или др. трѣбва да работятъ толко и толко копаче, жътваче, бераче или косаче, а виждаме, че тукъ баба Пена влачарката е влачила за единъ жътвачь, тамо пакъ баба Кръскяна за единъ двама; тукъ Петко кожухарътъ е ушилъ женски кожухъ на Ионинци за петима жътваче, а тамо Герго кожухарътъ е ушилъ такъвъ кожухъ за шестима жътваче; тукъ Стоянъ терзията ушилъ загарóсано глушче на Мъцанкьовци за шесть копаче, а на Поповци сѫщия терзия ушилъ сѫщо таково глушче за сѣдемъ копаче. Както се вижда, числото на работницитѣ, което трѣбва да замѣни една неполска ржчна работа е прѣдмѣтъ на условия при всѣкой отдѣленъ случай и зависи отъ стойностьта на прѣдмѣта, или отъ работата. А каква стойность има една полска работа, и каква — една неполска, туй ще бѫде изложено въ отдѣлътъ за *надницата*.

415. *Има ли случаи, щото копачь, жътвачь, да се замѣни съ оранье и обратно и какъ става туй?*

Такива случаи се срѣщатъ по-често. Нѣкому умрѣли или продали воловетѣ, нѣкоя вдовица съ дѣца нѣма волове, а иматъ ниви за орань и иматъ работници, за да копаятъ кукуруза или да жънятъ нивитѣ. Въ такъвъ случай прибѣгва се къмъ помощьта на съсѣда, който има нѣколко ярма волове, а ще има нужда отъ работници, когато дойде врѣме за копанье или жътва. Тоя съсѣдъ изорва нивитѣ, а ступанинътъ си ги насадва съ кукурузъ или посѣва съ жито, ичмикъ или лимецъ. Ораньето и влаченьето се счита като оранье. За всѣкой день оранье или влаченье, ще се отвръща съ по три копаче или жътваче, като се счита за орача, и за двата вола по единъ работникъ.

416. *Какви сѫ установенитѣ условия за работницитѣ, които отиватъ на зареда и на ступанитѣ, на които се отива на зареда?*

Всѣкой работникъ, който отива да отвръща на зареда трѣб-

ва да има свой метика або се копа кукурузъ. Вай [illegible] або се жъне и свой хлѣбъ або се коси).

Длъжностьта на стопанинъть на нѣивата, комуто се отврьша на заредъ за храни работницитѣ, както храни и своитѣ домашни работници.

(Материялъть, положенъ тукъ е сторанъ отъ слѣднитѣ лица: Попъ Ванчовъ и Найденъ Крайченъ отъ Ново село Зидин. околия; Живко Петковъ отъ Чупренье. Дѣдо Сѣшо Цневъ и Дѣдо Драганъ Нанковъ отъ Бѣла слатина. Дѣдо Стойнъ Петковъ и Каменo-поље).

2. Исполица

417. *Кѣво разбираме подъ думата исполица.*

Когато нѣкой земе чуждо имущество да го работи и въ замѣна на свойтъ положенъ трудъ той зима часть отъ него, когато нѣкой земе чуждъ материялъ и изработи отъ него вещь, отъ която вещь и той зима извѣстна часть, и когато нѣкой земе чуждо животно и съ него прѣвезе нѣщо, а за свойтъ трудъ земе часть отъ прѣвезанитѣ нѣща — и въ тритѣ случаи договарящитѣ се страни сж дѣйствували на основание на *исполица*. Собственно думата *исполица* означава, че плодъть, изработенитѣ предмѣти или прѣвезанитѣ вещи се дѣлѣтъ по наполовина, но, както ще видимъ, всѣкога не става тъй; има случаи когато се дѣли и на трето, четвърто, осмо, единадесето, а пакъ туй е въ крайта на исполицата. Участницитѣ въ исполицата лица се являвать като съдружници, дѣто едната страна участвува съ свойтъ имотъ, а другата — съ свойтъ трудъ.

418. *Какво е исполицата отъ нѣива, която се сѣе съ кукурузъ?*

Когато се оре и сѣе една нѣива съ кукурузъ може да бждатъ два случая:

а) Ступанинътъ на нѣивата ѫ оре и сѣе съ кукурузъ, а другъ ѫ копа.

б) Ступанинътъ на нѣивата не работи нищо, а дава ѫ другому да ѫ оре, сѣе и копа.

Въ първия случай:

Нѣивата е Стоянова: той ѫ изоралъ и посѣлъ съ кукурузъ, но като неможе да успѣе да ѫ прѣкопа, дава ѫ на исполица. Иванъ зима нѣивата да ѫ копа на исполица.

Кукурузътъ е прѣкопанъ и трѣбва да се дѣли. Дѣлбата става по нѣколко начини: или се дѣли на редове, или се дѣли на стржка, или се дѣли на кошъ.

Ако се дѣли на редове или на стржка, дѣлбата става още прѣди кукурузътъ да е озрѣлъ. Ако нѣивата се състои отъ 150 редове, Стоянъ зима 75 и Иванъ 75; или: Иванъ зима една стржка и Стоянъ зима друга стржка, всѣкой си бере своята часть.

Ако нѣивата не е на всѣкждѣ еднакво добра, т. іе. на единия край е плодородна, а на другия слаба, тогава нѣивата, било на редове, било на стржка, дѣли се *на кржсъ*.

Ако се дѣли на кошъ, тогава кукурузътъ се дѣли само слѣдъ като се обере нѣивата. Въ такъвъ случай, въ обиранието на кукуруза трѣбва да участвуватъ, и ступанинътъ на нѣивата, и копачътъ на кукуруза, и то всѣкой съ свои работници и съ свои разноски. Като се обере кукурузътъ и натрупа на купове, дѣли се съ *кошъ* (кошле което бере до 50 оки) и то кошъ на ступанина, кошъ на копача. Десетъка всѣкой си дава отъ своятъ дѣлъ. Емляка на нѣивата плаща ступанинътъ.

Този обичай е билъ нѣкога. Но види се като е прѣсмѣтнѫто колко сѫ разноскитѣ на ступанина, а колко на копача, обичайтъ е видоизмѣненъ въ слѣдната форма: Стоянова е нѣивата; той ѫ оре и сѣе съ кукурузъ, а Иванъ ѫ копа. Трѣбва Иванъ не само да ѫ копа но още и да обере кукурузътъ и тогава едва ще се дѣли кукурузъгъ съ кошъ.

Въ Видинско обаче, още е запазенъ първия обичай, т. іе. всѣкой ще си бере дѣлътъ или и двамата трѣбва да беряътъ.

Въ втория случай:

Ньивата е Стоянова, но Иванъ ѭ оралъ, сѣялъ съ кукурузъ и копалъ кукуруза. Тоя случай можемъ по̀ лѣсно да отнесемъ въ категорията на наемъть, отколкото въ исполицата, защото тукъ ступанинътъ не участвува никакъ въ работеньето ньивата а зима една часть като наемъ за неѭ. Но понеже на всѣкѫдѣ се казва; дадохъ си ньивата на еди-кого си, не «подъ наемъ», а «на исполица», за туй и азъ гудихъ тоя случай тукъ.

Стоянова е ньивата, а Иванъ ѭ изоралъ посѣлъ съ кукурузъ и копалъ кукуруза. Когато узрѣе кукурузътъ, той го и бере. Тогава се дѣли по тоя начинъ: кошъ зима Стоянъ и то нелупенъ кукурузъ, два коша зима Иванъ. Десетъкътъ всѣкой си дава отъ свойтъ дѣлъ; емляка на ньивата плаща Стоянъ.

419. *Каква е исполицата отъ ньива, която е посѣта съ жито?*

Когато една ньива се оре и сѣе съ жито, могѫть да бѫдѫтъ нѣколко случаи:

а) Петкова е ньивата, а Стоянъ ѭ оре и сѣе съ свое сѣме.

б) Петкова е ньивата, той ѭ изоралъ а сѣмето е на Стояна.

в) Петкова е ньивата, угарьта е Стоянова, а сѣмето Петково.

г) Ньивата е Петкова, сѣмето Стояново, но и двамата орѫть и двама жънѫть.

Първий случай:

Ньивата е на Петко, а Стоянъ ѭ оре и сѣе съ свое сѣме.

Въ тоя случай, ако ѭ пожъне Петко, плодътъ се дѣли на половина между Петко и Стоянъ; ако ли ѭ пожьне Стоянъ, дѣли се на три дѣла, отъ които, два снопа зима Стоянъ, а единъ снопъ зима Петко. Ако не иска Петко да ѭ жъне, а не дава да ѭ жъ-

не и Стоянъ, а иска всѣкой да жъне свойтъ дѣлъ, тогава ньивата се дѣли на четири стржки, отъ които; три стржки зима Стоянъ, а една стржка зима Петко и всѣкой си жъне своята часть. Тая дѣлба се извръшва, още додѣто нивата е зелена. [Гл. примѣр. 5].

Вторий случай:

Ньивата е Петкова, той ѫ изоралъ, а сѣмето е на Стояна.

Ако жънжтъ и двамата, дѣлжтъ снопъ едному, снопъ другому — на̀ половина. [Бѣла-Слатина].

Ако иска всѣкой да си жъне своята часть, тогава се дѣли пакъ на̀ половина, по стржка на Петко и стржка на Стояна и то още додѣто е зелена. Всѣкой жъне своята часть. [Вълчедръма Лом. Околия].

Третий случай:

Ньивата Петкова, а сѣмето Стояново, но и двама орѫтъ, сѣѫтъ и жънжтъ.

Най-напрѣдъ извадѫтъ сѣмето, а останѫлото дѣлѫтъ по на̀половинъ.

Примѣри:

1. Найденъ Крагулевъ оралъ ньивата на Никола Ивановъ и ѫ посѣлъ съ свое сѣме. Като дошло врѣме да се жъне, пожънѫли ѫ заедно и снопето дѣлили по на̀половинъ. (Ново село).

2. Дѣдо Мило Стояновъ изоралъ ньивата на Нанковци и посѣялъ ѫ съ свое сѣме; когато дошло до жътва, пожънѫли ѫ Нанковци и дѣлили снопето на равно.

3. Сѫщия дѣдо Мило оралъ ньивата на Ниновци, посѣялъ ѫ съ свое сѣме и ѫ пожънѫлъ; снопето дѣлили: два снопа на дѣдо Мило, а единъ снопъ на Ниновци (Каменополье).

4. Дѣдо Сейно изоралъ ньивата си, а ѫ посѣяли Белиер[illegible] когато дошло до жътва, пожънѫли ѫ и отъ двѣтѣ кѫщи дѣлили на̀половина, т. іе. снопъ на едного, снопъ на [illegible] Слатина].

[illegible] е била на Божинъ Пръвуловъ Овчаровъ, а и-

зоралъ ѣ и ѣ посѣялъ Първанъ Младеновъ Цолинъ. Нерачили обаче да ѣ жънѣтъ заедно, а си ѣ подѣлили още на зелено. Подѣлили ѣ по тоя начинъ: Първанъ е залъ три стржки, а Божинъ една стржка [Вълчедръма].

6. Стоянъ Ивановъ има кола и волове, но не може да иде да оре. Драганъ оре съ тѣхъ. Той ще оре два дни на Стояна въ ньивитѣ, а единъ день въ своитѣ, послѣ пакъ два дни въ Стояновитѣ ньиви и единъ день въ своитѣ и тъй нататъкъ.

420. *Каква е исполицата, ако се коси една ливада съ исполица?*

Ако нѣкой земе чужда ливада да ѣ коси съ исполица, като покоси трѣвата, дѣли ѣ по тоя начинъ: косачьтъ зима два навильаци, а ступанинътъ зима единъ навильакъ. Всѣкой си пласти своето сѣно. Косачьтъ е длъженъ не само да покоси трѣвата, но още да ѣ прѣтръси и като изсъхне, да ѣ навили на навильци.

Примѣри:

1-о Буздуцитѣ косили ливадата на Барацитѣ, а послѣ дѣлили: два навильака на еднитѣ, а единъ навильакъ на другитѣ. (Барацитѣ). [Метковецъ].

2-о Торньо Кирковъ Мухлинъ косилъ ливадата на Лочовци отъ Горна-Гноеница и сѣното дѣлили: два навильака зелъ Торньо, а единъ зели ступанетѣ на ливадата [Вълчедръма].

Ако трѣвата е много рѣдка или ако прѣзъ пролѣтьта не е падало доволно дъждъ та годината не е трѣвовита и сѣното ще бѫде скѫпо, тогава исполицата се измѣнява: косачьтъ зима единъ навильакъ и ступанинътъ на ливадата зима единъ навильакъ, т. іе. дѣли се по равно.

Примѣри:

Дѣдо Сейно Илиевъ съобщава, че той косилъ една ливада на Вировченетѣ и понеже, трѣвата е била *кѫтъ* (оскѫдна), то сѣното дѣлили: навильакъ зелъ дѣдс Сейно, и навильакъ зели ступанитѣ на ливадата.

Туй става само когато годината не е трѣвовита, т. іе. нѣма трѣва и трѣбва да се счита като исключително явление.

Има и второ исключение:

Ливадата е рѣдка, т. іе. трѣвата е такава, щото расте рѣдко, а ие гѫста и отъ голѣмо пространство се накосва малко сѣно. Трѣбва да се знае, че такава ливада се коси мѫчно и се събира много малко сѣно.

Въ такъвъ случай установено е друго правило: окосената трѣва се направи на навильци и се дѣли на петъ части, отъ които, три части или три навильци зима косачьтъ, а два навильци зима ступанинътъ на ливадата.

Примѣри:

Борчовци косили една ливада на Струнджовци и сѣното дѣлили по слѣдния начинъ: три навилъака зели Борчовци, а два навилъака зели Струнджовци.

[Съобщава дѣдо Николо Попъ Ценовъ отъ Метковецъ].

421. *Сади ли се лозе съ исполица и съ какви условия?*

Иванъ има земля и ѫ дава на Стояна да ѫ насади съ лозе. Стоянъ е дъ̀лженъ: да отбере прѫтъ, т. іе. винови прѫчки, да набоде тоя прѫтъ (да насади прѫчкитѣ), да копае тоя *сàдъ* (младо лозе) първата година седамъ-осъмъ пѫти, споредъ както е трѣвовито или не; на втората година: да го *просàди* т. іе. да насади нови прѫчки на мѣстото на онія, които не сѫ се хванѫли и изсъхнѫли; до го копае пакъ нѣколко пѫти, но не по̀ малко отъ три пѫти; на третата година: да го просади пакъ и да го копае нѣколко пѫти но не по малко отъ три години. Или есеньта на третата година или на пролѣтьта на четвъртата година, ще дойде ступанина на землята, за да раздѣлѫтъ вече лозето. Ако лозето навсѣкадѣ еднакво се хванѫло и ако почвата е еднакво силна (т. іе. сѫе блѫова, сѫе смолница, сѫе връхъ, или сѫе баница или валогъ), дѣлѫтъ лозето на двѣ половини, като брожтъ по

редове и по гьижи (кютуци); сѣтнѣ хвъргать жребие и всѣкой зима оная часть, която му се паднжла.

Ако лозето на единия край е по̀ силно а на другия по̀ слабичко; ако единия край е връхъ, а другия бапка (падина, валогъ); ако почвата на единия край е белюва (по̀ слаба) а на другия е смолница (по силна) — тогава дѣлжтъ лозето *на̀кръсъ*, така щото всѣкому да се падне и връхъ и бапка, или: и силенъ, и слабъ пржтъ, и белюва, и смолница.

Додѣто го сади и копае, Иванъ не дава никакви други разноски, освѣнъ що плаща емляка на мѣстото.

Ако *са̀дѣтъ* породи на третата година, нѣщо, което се много често случава, туй грозде бере Стоянъ, т. іе. онзи, който е садилъ лозето.

Едвамъ на четвъртата година всѣкой става ступанинъ на своята часть.

Случва се много рѣдко, щото ступанинътъ на землята (Иванъ) да се неявлява, нито есеньта на третата година, нити пролѣтьта на четвъртата година и нарочно закжснѣва да приеме, своята часть, едно за да види на кой край лозето ражда повече и има по̀ хубаво грозде, а друго да натовари лозаръть (Стояна) съ повечето разноски. Въ такъвъ случай, Стоянъ ще го покани до три-пжти и то прѣдъ хора, прѣдъ свидѣтели, да дойде да раздѣлжтъ лозето. Ако Иванъ не дойде, Стоянъ ще отиде при старешината и ще го моли да повика Ивана и да го покани да отиде, за да раздѣлжтъ лозето. Старешината ще го покани; ако Иванъ и сега не дойде, тогава Стоянъ съ пждара на лозята и въ присжтствието на четирмата съсѣди около лозето, ако има съсѣди, ще раздѣли лозето по начинътъ, когото указахме по̀ горѣ, ще хвърли нѣкой отъ съсѣдитѣ жребие и която часть му се пада, освоява ж и работи ж като своя; частьта, която се паднжла на Ивана остава като неговъ имотъ. За тая дѣлба, старешината извѣстява Ивана.

Додѣто се извърши дѣлбата по тоя начинъ, Стоянъ е билъ

дължень да копае, да рѣже и др. цѣлото лозе, а като се извърши дѣлбата, има право да тражи отъ Ивана разноски, дѣто е копаялъ, рѣзалъ и гледалъ лозето, което Иванъ трѣбваше да приеме или есеньта на третата година или пролѣтьта на четвъртата.

422. *Копае ли се чуждо лозе на исполица и съ какви условия?*

Стоянъ има лозе отъ 6000 гижи, но неможе да го работи по различни причини, а нѣма и възможность да откупува работници. Иванъ пакъ пска да го работи, но не друго яче освѣнъ съ исполица. Стоянъ му го дава.

Иванъ го отрпнва (отгриба), рѣже, връзва, копа три пѫти и кръшп. Гроздето е вече узрѣло и гроздоберътъ почнува. Всичкитѣ селени сѫ влѣзнѫли да берѫтъ, отива и Иванъ да бере; той поканва и Стояна да дойде да бере, и Стоянъ е дължень да дойде да бере ведно съ Ивана.

Дѣлбата става по равна часть, т. іе. колкото земе Стоянъ, толко ще земе и Иванъ, а се извършва по слѣднитѣ два начини: а), и Иванъ, и Стоянъ, е докаралъ буре и сипватъ единъ чъбъръ въ бурето (возника) на Ивана, и единъ чъбъръ въ возника на Стояна; б) докарали сѫ единъ возникъ и дѣлѭтъ: първия возникъ зима Иванъ, двекия зима Стоянъ, третия зима Иванъ, а четвъртия Стоянъ и тъй нататъкъ. Ако остане грозде малко и неможе, да се напълни едно буре, тогава туй грозде дѣлѭтъ съ чъбъръ.

Берачи трѣбва да доведе, и Иванъ, и Стоянъ по равно число.

Ако Стоянъ има кола и волове и возникъ, а Иванъ нѣма, Стоянъ не зема му никакво възнаграждение за колата и возника. Сѫщето ще направи и Иванъ.

Пѫдарщината плаща Стоянъ т. іе. ступанинътъ на лозето.

Лозиньето, т. іе. лозовитѣ пръчки, които сѫ извадени отъ порѣзваньето на лозето дава материялъ за горенье. Лозиньето зима или Стоянъ, или Иванъ. Ако Стоянъ плати пѫдарщината зима

той лозиньето, ако ли пѫдарщината плаща Иванъ зима той лозиньето.

Изъ лозето Иванъ може да сади бобъ и кукурузъ. Бобътъ и кукурузътъ, който се роди зима Иванъ.

Изъ лозето расте *тлъчница*, трѣва, която се ѣде. Иванъ може да бере тая тлъчница.

Иванъ може да откъсне по нѣкогашъ и игорида, за зачинка, но несмѣе да продава игорида. Той може да набере и нѣкоя крошня грозде за дома си, но не смѣе да продава грозде.

Ако има изъ лозето или покрай междитѣ нѣкое дърво, като: череша, зарзалия, круша, слива, ябалка или орѣхъ, плодоветѣ могѫтъ да ѣдѫтъ и двамата, но орѣхътъ и крушата може да обере само ступанинътъ на лозето.

Иванъ е дълженъ да зарине лозето.

423. *Има ли обичай да се дава вълна, за да се истъче шаекъ или олеви съ исполица и подъ какви условия?*

Петко останѫлъ вдовецъ съ нѣколко дѣца, а има случаи, та сѫ останѫли вдовци въ една кѫща баща и синъ, или двама братия. Нѣма кой да имъ тъче, ни платно, ни шаекъ. Трѣбва, или да откупватъ, или да даватъ да имъ се тъче на исполица. Понеже паритѣ за селенина сѫ много скѫпи, то той прѣдпочита да даде вълна съ исполица, отъ колкото да откупва.

Жената, която зима вълната, за да ѫ истъче на исполица, дължна е да ѫ опере, да извлачи, испреде и истъче. Дребътъ и щимътъ оставатъ нейни.

Неопрана вълна като се опере остава отъ ока половинъ ока като се извлачи и испрѣде остава половинъ ока. Отъ десетъ оки прежда може да се истъче 35-45 лакти шаекъ.

Това е норма, споредъ който се знае приблизително, колко лакти шаекъ или олеви, ще трѣбва да даде жената която е зела вълната на исполица.

Шаекътъ или олевитѣ се дѣлятъ, додѣто сѫ още *бѣло* т. іе. додѣто още не сѫ вàлѣлни (тепани), защото като се валятъ тѣ се степватъ, ставатъ по малко лакти.

Отъ тая норма може да се отстѫпи споредъ качеството на вълната, но по никакъвъ начинъ не смѣе да липсва цѣлъ лакътъ.

424. *Има ли обичай да се плѣтѫтъ чорапи на йсполица и съ какви условия?*

При такива сѫщо условия, каквито изложихъ и за случайтъ въ § 421 се дава вълна, за да се плѣтѫтъ чорапи на исполица. Тоя случай обаче се срѣща много рѣдко. Жената, която ще земе вълната, за да исплѣте чорапи на исполица, е дължна да опере вълната, да извлачи и испрѣде. Нормата, която се зима, за да опредѣлятъ колко чифта чорапи би трѣбвало да исплѣте отъ дадената вълна, зима се: отъ една ока вълна се исплитатъ три чифта мѫжски и единъ чифъ женски чорапи. Ако ли сѫ чорапитѣ само женски, понеже *гòрньщата* имъ сѫ пó високи, то вмѣсто четири зиматъ се три чифта.

425. *Има ли обичай да се тъче платно на исполица и съ какви условия?*

При сѫщитѣ условия се срѣщатъ, ако пакъ много рѣдко, случаи, дѣто се тъче платно на исполица.

Жената, която ще истъче платното на исполица, дължна е да скрóби памукътъ, да основé основата, да ѫ навие на кросното, да ѫ наведѐ въ нищелкитѣ и бръдото и да го истъче. Напослѣ ще го избели.

Ако основата и вътъка не сѫ памучни, а ленени или пръстени (отъ повесма), жената трѣбва да испреде още и преждата за вътъкъ и основа, ако не е испредена.

За норма, по който ще се опредѣли колко лакти платно ще трѣбва жената да истъче, зима се на *гушка* памукъ по единъ лакътъ; а понеже въ една ока памукъ има 20,30,40,50 — 100 гушки, то излиза, че отъ една ока памукъ трѣбва да се истъче

20,30,40,50 — 100 лакти платно споредъ както памукътъ е по дебелъ, по тънъкъ.

426. *Има ли случай да се тъчятъ на исполица слѣднитѣ още нѣща: чърга, възглавници, престилка, завеска, пешкири.*

Понеже за изработването на такива нѣща сж нуждни и голѣми разноски и голѣмъ трудъ, то исполица се не срѣща.

427. *Дава ли се дървенъ материялъ за да се направятъ отъ него на исполица: бъчва, буре, каче, бъкълъ, каца, бучка или другъ дървенъ сждъ?*

На тоя въпросъ Недѣлчо Богдановский отъ селото Чупренье, който е бъчваръ и прави различни дървени сждове отговори, че има такива случаи, но рѣдко, защото всѣкой обича да заплати зарже ако има гора (материялъ).

Ако има нѣкой гора и иска да ѝ даде на исполица, бъчварътъ ще направи сждъ за ступанина на гората, и сждъ за себе. Гората трѣбва да бжде суха.

Той, самъ Недѣлчо е правилъ на исполица бурета, качета, бъкли, кацк, бучки, но бъчва не е правилъ. Ако е ималъ нѣкой суха готова гора за бъчва, прѣдпочиталъ е да плаща зарже 50-60 гроша, отъ колкото да даде гората на исполица.

428. *Дава ли се дървенъ материялъ за да се направятъ отъ него на исполица кола?*

Анто Неновъ отъ село Връшецъ коларъ отговори: «кола съ исполица се неправятъ, защото всѣкога гората (материялътъ) е по евтинъ отъ работата. Въ Горньо-Озирово [село Берковска околия и съсѣдно съ Връшецъ] — казва сжщия Анто: «правятъ кола на исполица, но тия кола не трѣбва да бждатъ заржвани, а за продажба. Такива кола не заржвани сж съвсемъ калпави и неможатъ да даянатъ нити два мѣсеци».

Излиза, че за здрави трайни кола исполица нѣма.

429. *Има ли случай да се дадѫтъ сурови кожи, за да се направѧтъ отъ тѣхъ кожухъ на исполица?*

Томо Върбановъ Мъцанкьовъ отъ Вълчедръма, който е кожухаръ, на тоя въпросъ отговори: «има такъвъ случай:

Нѣкой има овчи кожи и иска да си направи кожухъ (мѫжки или женски) или кожухче; като не иска да дава пари за̀ржце, той се уславя: дава толкова и толкова кожи за такъвъ и такъвъ кожухъ, т. іе. освѣнъ нуждитѣ кожи за кожуха, дава още и нѣколко кожи *за̀ржце*.

Сѫщето се прави и за капа (калпакъ). Кожухарътъ, който ще прави кожуха или калпака, сиѣта колко кожи, купени на сураво, могатъ да замѣнѧтъ възнаграждението на *за̀ржцето* (елекията). Установено е, че за мѫжки бойлия кожухъ нуждни сѫ 15 кожи овчи, за не бойлия 10 кожи; за женски бойлия 8 кожи, а не бойлия 6 кожи; за мѫжско кожухче 4 кожи, а за женско 3 кожи.

430. *Ако нѣкой лови риба съ загажньата или сертмето на другого, рибата какъ се дѣли?*

Когато говоримъ за сдружаването въ риболовството (гл. § 522) ще поговоримъ по подробно. Тукъ ще спомѣнемъ, че който има загажньа или сертме и му даде другому да лови съ неѭ риба, уловената риба се дѣли на двѣ части, отъ които единъ дѣлъ зима ступанина на загажньата или сертмета, а другия дѣлъ зимать риболовцитѣ.

Рибата, ако е ситна, дѣли се съ паница; ако е едра дѣли се на риблета или на ока.

431. *Ако нѣкой ловѣй ловъ съ хрътката или наймата нѣкому, ловътъ дѣли ли се и какъ?*

Петко кръчмарътъ отъ село Чорлъово, казва, че, ако падне ловъ много: два-три зайка, за хрътката дава се единъ зайкъ; ако ли е хванъ само единъ зайкъ, може да прати нѣкоя бѣлка.

Други свѣдения неможихъ да съберѫ.

432. *Има ли случай щото нѣкой съ колата или талигата на другого да вози дърва на исполица и съ какви условия?*

Тия случаи, ако и по рѣдко но све се срѣщатъ, между народа.

Стоянъ има кола и волове, но, или нестига (не му остава врѣме), или пакъ неможе (боленъ е), да отиде да докара дръва; той дава колата си на Ивана да отиде той на дръва. Условията, установени въ този случай съ слѣднитѣ: Ако Стоянъ нѣма бранище, та Иванъ ще докара дръва отъ своето бранище, тогава той ще докара едни кола на Стояна а двое кола себѣ си.

Ако Стоянъ има бранище, а Иванъ нѣма, та Иванъ трѣбва да докара дърва отъ бранището на Стояна, ще бѫде обратното, т. іе. ще докара двое кола на Стояна, а едни кола себѣ си.

Ако и Стоянъ, и Иванъ иматъ бранища, и Иванъ ще докара за себе си отъ своето бранище, а за Стояна отъ неговото, тогава ще докара: двое кола на Стояна, и едни себѣ си, или четри на Стояна, двое себѣ си.

Катранътъ, за да се мажѫтъ колата и сѣно (ако е зимно врѣме) за воловетѣ дава Стоянъ.

Манарата е на Ивана.

Ако би трѣбвало да се отиде за дръва въ топрака на друго село, защото въ топрака на туй село нѣма дръва, както е случайтъ съ всичкитѣ села въ полето, тогава дръвата се плащатъ. Понеже сега дървата трѣбва да се купѫтъ, то, ако Стоянъ плати за себе си и Иванъ за себе си, — ще се докара: двѣ кола Стояну, едни кола Ивану; ако Иванъ плаща дръвата и за Стояна и за Ивана — ще бѫде: двое кола Ивану, едни Стояну или: двѣ *врѣшиньи* (дървета) Ивану, една *врѣшиньа* Стояну; ако за дървата заплати Стоянъ — дѣлбата става обратно.

Дѣлбата на *врѣтиньа*, т. іе. на дърво става тогава, когато Иванъ докара само единъ пѫть и нѣма врѣме да повтори.

Разноскитѣ направени отъ Ивана сѫ за негова смѣтка.

Сѫщето е ако дървата се каратъ съ талига, било съ единъ конь, било съ два.

Ако изъ пѫтьтъ нѣкой волъ осакатѣе или умрѣ или колата се счупѝтъ, щетата и загубата, както и разноскитѣ по направата на колата сѫ на Стояна, т. іе. на ступанинътъ на колата и воловетѣ.

Сѫщето е и съ талигата.

433. *Ако нѣкой работи нѣкому градината (за зеленчукъ) и сади различенъ зеленчукъ, плодътъ какъ се дѣли?*

Градинитѣ сѫ мѣста, въ които селенитѣ работѝтъ и произвождатъ за зимовище: лукъ, пиперъ, зелье, бобъ, а покрай туй зимовище произвождатъ още червенъ и синъ патлиджанъ, бамя, краставици, чубрица.

Драганъ има градина, но по причина на болесть на домашнитѣ, той неможе да ѝ посади съ нищо. За да неостане безъ зимовище, дава ѝ на Златана да ѝ работи и да посади всичко.

Червения лукъ се сади, и отъ арпаджикъ, и отъ сѣме. Първия се нарича *арпаджикъ*, а втория *семенякъ* бѣлия лукъ се сади само отъ глави, нарѣчени чешньови Бѣлия лукъ може да бѫде *пролетнякъ* или *есенякъ*; ако е такъвъ, щото трѣбва да се сади есенно врѣме, около Димитровденъ — нарича се *есенякъ*; ако е такъвъ, който трѣбва да се сади пролѣти — нарича се *пролетнякъ*. Въ градинитѣ садѝтъ повечето пролетнякъ; ако ли е закатана, за да го не крадатъ, сади се и есенякъ; но обикновенно есенякъ се сади въ градини сухи, близо до гумното, та да неможе да се краде.

Зелъето, пиперътъ, червения патлиджанъ, синьия патлиджанъ се сади отъ сѣме, а послѣ като пръникне пръсажда се изново отъ разсадъ.

Сѫщо и лукътъ *семенякъ*.

Краставицитѣ и бамята се не разсаждатъ.

Условията въ тоя случай сж слѣднитѣ:

Лукъ, пиперъ, зелье се дѣли по на половинъ. Другитѣ зеленчуци се не дѣлятъ, но всѣкой (и Драганъ и Златанъ) бере за въ домътъ си, понеже тоя зеленчукъ и плодътъ му е само за лѣтѣ.

Бобътъ такожде дѣлятъ по равно. Сѣмето за всичко трѣбва да даде Драганъ. Ако ли даде сѣмето Златанъ, дѣли се на три дѣла, отъ които Златанъ зима два дѣла, а Драганъ зима единъ дѣлъ.

Чубрицата се не дѣли. Цвѣтьето и то не подлѣжи на дѣлба.

434. *Има ли случай щото нѣкой да изоре мѣстото на другого и да го насади съ любеници на исполица и съ какви условия?*

За бостане се оре повечето въ селската мера; но това не е всѣкадѣ. Въ Видинската околия, селата сж толкова гъсто и землята е толкова оскадна, щото всичката земля е прѣобърнжта на ньиви, а пасищата сж само около селото.

Въ такива мѣстности да се оре за бостане въ селската мера ни дума неможе да бжде, и всѣкой си оре въ своя ньива. А понеже тука стават добри лубеници и много се тражятъ, то и много бостане се сѣятъ.

Стоянъ има мѣсто или ньива въ тая мѣстность, дѣто ще се оре за бостане, но самъ той неможе да оре. Иванъ ѭ изорва и посѣва. Сетнѣ се дѣли: стржка на Стояна, стржка на Ивана, и всѣкой ще си копа дѣлътъ.

Въ друга форма бостань на исполица нѣма, и защото бостанътъ трѣбва да се копае три пжти и слѣдователно изисква се повече трудъ отколкото при кукурузътъ, а освѣнъ това любеницитѣ и диньитѣ сж само за лѣтно врѣме; за това никой не приема да прахосва толкова трудъ, ползата отъ когото ще бжде много по малка отъ колкото отъ житото и кукуруза.

435. *Ако нѣкой съ своитѣ конье врѫше снопето на другого, то какви условия сѫ установени?*

Щомъ се ожънѫтъ ньивитѣ и прѣвозѫтъ снопето, всѣкой гледа часъ по скоро да го овръше, да прибере житото и скѫта сламата. Обичайтъ е установилъ, щото съ връшидбата да се свърши непремѣнно до 15 Авг. до Св. Богородица, защото има една пословица или както ѫ тука наричатъ прикаска: «*Овръше ли се до Богородица и сламата става на жито, остане ли за по Богородица и житото става на слама*» [Чута отъ Дѣдо Койчо отъ Вълчедръма, Дѣдо Димитръ отъ Комощица, Дѣдо Луканъ отъ Прогорелецъ, Дѣдо Сейно отъ Бѣла Слатина и др.] Това обстоятелство е установило цѣли съсловия коняри (връшачи) и виларе, които по туй врѣме тръгватъ по селата и прѣдлагатъ услугитѣ си на селенитѣ, които има да връшѫтъ.

Между ступанинътъ на снопето и между ступанинътъ на коньетѣ, които ще връшѫтъ снопето става спогодба върху тѣзи установени отъ обичайтъ условия:

Конярътъ е дълженъ да гони коньитѣ изъ токътъ и врáхътъ, та да тъпчѫтъ снопето и да го връшѫтъ. Като се свърши овръшваньето на врáхътъ (снопето), неговата работа се свръшва и той отива да пасе коньетѣ си.

Прѣзъ всичкото врѣме, додѣто връше съ коньетѣ си, ступанинътъ на снопето е дълженъ да дава храна. Храната се състоѝ отъ хлѣбъ и гозба и пиелъкъ (вино или ракия). Ступанинътъ храни и въ празднични дни, когато се не връше.

За трудътъ на конярътъ съ коньитѣ си установени сѫ слѣднитѣ условия:

а) 12 шиника на ступанина и единъ на конярътъ [Ново Село].

б) 12 оки на конь и то за единъ день.

в) По двѣ оки на кръстецъ.

г) Десетъ шиника на ступанинътъ, единадесетия на коняра.

д) На гьоторица, споредъ снопето, на сто кръстци 150-200 оки жито. Ако сноповетѣ сѫ правени на *петини* (една петина има седамъ снопа) а единъ кръстецъ — 13 снопа) второто и четвръто условия се не приспособяватъ.

Първото условие.

Туй условие сѫществува въ Видинско. Снопето се овръше, житото се овѣе и събере на купъ около стожера. и дѣлбата почнува. Като се свръши дѣлбата, всѣкой си земе свойтъ дѣлъ. Тази дѣлба става всѣкой день за всѣкой врáхъ отдѣлно.

Второто условие.

Туй условие сѫществува на всѣкждѣ. и зависи отъ споразумѣнието между конярътъ и ступанинътъ.

Като се овръше снопето, овѣе житото и събере около стожертъ, почнува дѣлбата. На коняртъ споредъ туй второ условие се пада да земе на толкова мѣста по 12 оки, съ колкото коня е връшелъ. Ако е връхълъ съ четири коня, ще земе на четири мѣста по 12 оки или 48 оки и то на день. Отмѣрва се съ *мéрата* (шиникъ) най напрѣдъ на коняра, а послѣ другото жито зима ступанинътъ.

Туй условие се срѣща много рѣдко, защото е скопчано съ голѣми недоразумѣния. Така на примѣръ, Иванъ е коняръ и има осъмъ коня. Стоянъ е ступанинъ на снопето. Ако Стоянъ има работници: виларе, които да прѣвръщатъ снопето, може за единъ день да се искаржтъ и два врáха. Но или Стоянъ нѣма нуждното число работници, или се разболѣе нѣкой отъ тѣхъ, но еле двата врáха немогжтъ да се искаржтъ, а Иванъ има право да си иска за осъмътѣ конье по 12 оки на день. Отъ тука дохажда недоразумѣние, па и кавга. За това, прѣдпочитатъ спогодбата на *врáхъ*, *гьоторица* на кръстецъ.

Трето условие.

Прѣброжтъ се колко кръстци сѫ хвърлени въ токътъ и когато се овръшжтъ и житото овѣе, коняртъ земе на толкова мѣс-

та по двѣ оки, колко сѫ били кръстцитѣ. У единъ голѣмъ врàхъ може да се хвърлятъ най-много 30 кръстци; а у малъкъ 4-5 кръстци.

Четвртото условие.

Като се искара токътъ, овѣе житото и събере около стожеръть, дѣлбата почнува. Ступанинътъ зима десетъ шиника, а конярътъ единадесетия.

Петото условие.

Стоянъ има ожънѫти 6 — 7 хиляди сноне и трѣбва да ги овръше пò скоро. Иванъ има 10 — 12 конье и се наема на день да искарва по два голѣми врàха, само да има работници. Да не се бавѫтъ на всѣкой врахъ, спогодѫтъ се на гьоторица. Ако сноповетѣ сѫ голѣми и тежки, конярътъ ще земе на 100 кръстци 200 оки ако ли сѫ пò легки — може да земе 150 оки.

Ако по една или по друга причина нѣма врѣме. щото житото отвѣяно и събрано около стожеръть да се мѣри съ шиници, а би трѣбвало бързо-бързо да се сипе въ амбара или на друго мѣсто, то за да се знае колко шиника или колко оки има въ врàхътъ, народътъ е изобрѣтилъ едно много лѣсно и практическо срѣдство: зима се една тояга или пръть, които да сѫ прави; забоде се тая тояга въ самия връхъ на купътъ та да стигне до днòто и се забѣлѣжи до дѣка е дошло житото. Слѣдъ това, мѣри се съ фàтове за да се види колко фатове е дълбокъ купа. Да кажемъ купътъ е излѣзнѫлъ дълбокъ десетъ фата; тогава въ купътъ ще има на толкова мѣста по десетъ крини а понеже всѣкоя крина има 10 оки то ще бѫде: на толкова мѣста по 100 оки.

По тоя начинъ се мѣри купътъ, ако житото не е събрано около стожера а на страна; ако ли е събрано около стожеръть, тогава вмѣсто пръть или тояга, може да послужи и самия стожеръ. Поради това стожеръть трѣбва да бѫде правъ, сухъ и по възможности тънъкъ.

По тоя начинъ измѣрено жито, увѣряваж ме, дѣдо Иванъ

Петровъ Девенски и дѣдо Герго Томовъ отъ Малоратъ, Орѣховско, кадѣто азъ случайно налѣтѣхъ на таково мѣренье, нѣма да излъже, но само фатоветѣ да се полагатъ внимателно; или ако има грѣшка, тя ще бѫде много малка, на 1000 оки най-много до десетъ оки.

436. *При вършидба. дирендjии какъвъ дѣлъ зиматъ и съ какви условия?*

Дирендjии или виларе сѫ работници. които съ вилитѣ си прѣвръщатъ снопето и съ това ускоряватъ овръхваньето.

Като тръчѫтъ коньетѣ изъ врахътъ та тъпчѫтъ снопето, долния слой се утъпкува, и ако се непрѣвръне остава неовършенъ. За туй, отъ врѣме на врѣме снопето се прѣвръща и коньетѣ тъпчѫтъ туй прѣвърнѫто снопе.

За трудътъ си виларетѣ зиматъ отъ 10 до 15 оки храна отъ този сѫщи врахъ, когото сѫ прѣтрѫсвали и отъ тая сѫща храна, каквато се връхла: жито, ръжъ, ичмикъ или овесъ.

Прѣзъ деньтъ, додѣто работѫтъ, храната имъ дава ступанинътъ.

Ако снопето не е овършено, а прѣзъ туй врѣме се случи недѣленъ и празниченъ день, то както конярътъ, тъй и виларетѣ получаватъ храна отъ ступанинътъ, както и въ работни дни.

Виларетѣ сѫ дължни не само да прѣтрѫсватъ врахътъ, но и да помагатъ въ всичкитѣ други работи, додѣго снопето да се насади, овръше, отвѣе и насипе въ амбара.

Такива виларе въ Видинско. Бѣлоградчишко, Кулско, Ломско, Берковско и въ една часть отъ Вратчанско и Орѣховско нѣма; азъ ги срѣщнѫхъ въ другата часть на Орѣховско и Вратчанско, съсѣдна съ Плѣвненский Окрѫгъ. Такива виларе има и въ Свищовско, Севлиевско, Ловченско, Плѣвненско и Търновско.

437. *Хранѫтъ ли се буби на исполица и съ какви условия?*

Стоянъ има цѣла градина съ дудове или черници и не ис-

ка да ги дава подъ наемъ, а на исполица. Кръскяна нѣма пакъ пари да земе подъ наемъ дудовѣтѣ и се съгласява да храни буби на исполица.

Условията на тая исполица сѫ слѣднитѣ:

Кръскяна бере дудовото лискье на което трѣбва да помага и Стоянъ. Кръскяна води всичката грижа около отхранванъето на бубитѣ. Тя ги кѫпе (праши), тя ги пребира, тя ги пази. Когато дойде врѣме да се завиватъ бубитѣ, то *рáсъ*, за да се завишѫтъ, трѣбва да донесе Стоянъ. Бубитѣ сѫ се завили и станѫли *мелунки* (пашкуле). Кръскяна ги обира отъ *расътъ* и сега иде редъ на дѣлбата.

Прѣди да се раздѣлѫтъ, отбиратъ се: отдѣлно бѣлитѣ мехунки, отдѣлно жълтитѣ и тогава се дѣлѫтъ. Както бѣлитѣ, тъй и жълтитѣ се дѣлѫтъ на два дѣла, ако сѫ били участници само Стоянъ и Кръскяна; но ако Кръскяна не е можла сама да насмогне защото бубитѣ сѫ били много — десетина напръстньака — та е зела още една жена, тогава се дѣлѫтъ на три дѣла, хвърга се жребие, и всѣкой зима тоя дѣлъ, който му се падне, и всѣкой си точи своя дѣлъ.

Тая исполица тоже рѣдко се срѣща

438. *Какви условия сѫ установени при пуканье пуканки?*

Когато гудимъ кукурузъ къ решетка и го печемъ на огънь и то надъ пламъкъ, кукурузътъ се пукнува и цъвнува. Туй сѫ пуканки. Пуканкитѣ сѫ: *джанки* или *булки*, ако сѫ се пукнале добрѣ; *бубанки* или *цигански* ако сѫ само прѣгорѣли.

Въ градоветѣ, който нѣма такива решетки, носи кукурузъ на халваджиитѣ и бозаджиитѣ да го испукатъ на пуканки. Условията сѫ слѣднитѣ.

Ступавинъть, който носи кукуруза за испукванье, отписа и дърва, за да се пукатъ пуканкитѣ. Хал[illegible] зима, като е-

динъ видъ възнаграждение на трудътъ си и като наемъ за решетката си една часть отъ кукуруза, додѣто още не е испуканъ.

Ако кукурузътъ е на кулене, халваджията зима на три едно, т. іе. отъ три кулене, той зима единъ куленъ, а два испуква; ако сѫ четири кулене, той зима единъ и половина, а испуква два и половина.

Ако кукурузътъ е на зърна, тогава за мѣрка халваджията зима своята *шака* и една шака зима за себе а двѣ шаки испуква.

439. *Какви условия сѫ установени, когато се даватъ овчи крака да се чистѧтъ на исполица?*

Прѣзъ цѣлото лѣто се колѧтъ аганца и овци; есенно врѣме се колѧтъ залхани, т. іе. колѧтъ овни или овци за лой и пастръма. И въ единия, и въ другия случай краката изобилствуватъ и ставатъ много евтини. Лѣтно врѣме тѣ сѫ легка гозба; но и като се изсушѧтъ за зимно врѣме, пригатвя се изрядно вариво за прѣзъ блажнитѣ дни. Колкото сѫ въ изобилие, прѣзъ лѣтото, толко сѫ оскѫдни прѣзъ зимата, за това всѣкой гледа да се възползува отъ благоприятния случай и да си насуши за прѣзъ зимата повечко крака.

Евтини сѫ краката, но за тѣзи, които имаатъ пари, а за вдовицитѣ, за бѣднитѣ, които нѣматъ — тѣ сѫ пакъ скѫпи. Въ такъвъ случай, дохажда на помощь пакъ исполицата.

Герго купува 1000 крака, да кажемъ и ги дава на двѣтри вдовици да ги чистѧтъ на исполица. Лицата, които сѫ зели краката, длъжни сѫ да опръѧтъ, да ги очистѧтъ и измиѧтъ и въ таково положение ги дѣлѧгъ. Очистенитѣ крака се нанизватъ и осушватъ за зимовище.

Дървата около опръѧването на краката сѫ за смѣтка на исполѫжнитѣ, т. іе. тия, които сѫ зели на исполица.

Очистенитѣ и нанизанитѣ крака се дѣлѧтъ по равно между Герго и исполѫжнитѣ.

440. *Какви сѫ условията, когато се направи нѣкакво здание върху чуждо мѣсто?*

За да се направи здание на чуждо мѣсто трѣбва туй мѣсто да е на таково положение въ селото, градътъ или на шосето, щото отъ направеното здание да има приходъ, който би покрилъ расхода и би донелъ печалба.

Условията сѫ слѣднитѣ.

1-о Може да се направи здание върху чуждо мѣсто, съ условие строителтъ на зданието да има право да владѣе туй здание прѣзъ течението на извѣстна верига години, а послѣ, като се истекѫтъ тия години, зданието остава като имотъ на ступанинътъ на мѣстото.

2 о Стоянъ има мѣсто на главната улица, но нѣма съ що да направи дукяне и кѫща, които бихѫ принасяли добъръ приходъ. Иванъ има пари и желае да построи на Стояновото мѣсто здание, но на исполица, т. іе. да построи по два дукяне, отъ които единия дукянъ ще бѫде имотъ на Стояна, а другия дукянъ — имотъ на Ивана. Стоянъ се съгласява и договоръть се извръшва.

Такава исполица става всѣкога съ дукяне, а много рѣдко съ кѫща.

441. *Има ли случаи да се берѫтъ плодове на исполица, кои и съ какви условия?*

Череши, дренки, трънки и др. подобни плодове, които се берѫтъ мѫчно, ступанинътъ на тия дървета дава ги да се берѫтъ на исполица.

3. СПРѢЖНЬѢЦИ.

442. *Какво нѣщо сѫ спрѣжньѣци?*

Цѣлина е ливада, която никога не е била орана, и която за прѣвъ пѫть ще се оре, за да бѫде прѣобърнѫта въ ньива. За да може да се изоре тая цѣлина, или, както се произнася народътъ, за да се *цѣпи* цѣлината, ну[illegible] да бѫдѫтъ употрѣбе-

ни три-четири ярма (чифта) волове или биволе: защото съ единъ ярѣмъ (чифтъ) волове неможе, нити да се поклати плуга. Понеже всѣкой нѣма по толкова много ярми волове, то нѣколко душъ се сдружаватъ въ едно, спрѣгватъ всѣкой своитѣ волове и тъй спрѣгнати цѣпатъ цѣлината на нѣкого отъ тѣхъ.

Нѣкога, когато е имало повече такива *цѣлини*, или, може да се каже, когато по̀ голѣмата часть отъ селския топракъ е билъ само цѣлина, тогава спрѣжньъцитѣ сж били не само много распространени, но още и необходими. Ако не бѣхж спрѣжньъцитѣ, ако нѣмаше туй съдружие, земледѣлието бѣ немислимо, защото землята не можеше да се обработва иначе.

Днесь стой съвършенно друго яче. Въ цѣлитѣ: Видинска, Кулска, Бѣлоградчишка, Берковска, Вратчанска, па и Орѣховска околии рѣдко и много рѣдко се срѣщатъ цѣлини, т. іе. ливади, въ които плугътъ не е бутвалъ; само още въ Ломската и Кутловската (Фердинандовската) околии се срѣщатъ такива цѣлини и слѣдователно сѫществуватъ спрѣжньъци въ старинската форма. Въ другитѣ околии, които спомѣнѫхъ сѫществува друга форма, произлѣзнѫла отъ първобитната форма спрѣжньъци, която носи название *на спрега* или *на отврица*. За тая форма ще поговоримъ въ особенъ отдѣлъ.

Условията, установени отъ обичайтъ за спрѣжньъцитѣ, сж слѣднитѣ.

а) Спрѣжньъцитѣ трѣбва да бѫдатъ не по̀ малко отъ петъ ярми.

б) Всѣкой отъ спрѣжньъцитѣ трѣбва да си носи храна, било за себе, било за воловетѣ.

в) Съ всѣкой ярѣмъ всѣкой спрѣжньъкъ трѣбва да испрати човѣкъ, едно, за да кара воловетѣ, а друго да се грижа за тѣхъ. Тоя човѣкъ може да бѫде и момче отъ 12 — 15 години.

г) Воловетѣ, кравитѣ и биволетѣ, ако и да не сж подед-

накво ягки, но считатъ се като равни и неправи се никаква разница между тѣхъ.

д) Цѣлината, като се разцѣпи, насади се съ кукурузъ. Туй трае прѣзъ цѣли четири години

е) Цѣлината до четири години се счита съдружническо имущество на спрѣжньъцитѣ и не смѣе нито да се залага, нити отчуждава.

ж) Щомъ се изоре и посѣе цѣлината, веднъга се раздѣля между спрѣжньъцитѣ и всѣкой копа свойгъ дѣлъ.

з) Дѣлбата се извършва по равно между спрѣжньъцитѣ, т. іе. раздѣля се на петъ равни стржки.

и) Плугътъ има особенъ дѣлъ. За него се оре: или на десетъ дни единъ день оранье, или на десетъ брезди, една брезда, или пакъ на сто реда 10 — 15 реда. Туй оранье зима онзи отъ спрѣжньъцитѣ, чиѣ то е плугътъ.

[Този материялъ е събранъ отъ Дѣдо Петко Ценковъ отъ Метковецъ, Дѣдо Луканъ отъ Прогорелецъ, Първанъ Младеновъ Цолинъ отъ Вълчедръма, Дѣдо Богой отъ Крива-бара и много други].

4. ОТОРИЦА или НА СПРѢГА

443. *Какво нѣщо е оторица или на спрега?*

Когато вече цѣлинитѣ сж били исцѣпени и прѣобърнати на ньиви, когато не е имало нужда отъ четири петъ ярми волове, за да се изоре една ньива, спрѣжньъцитѣ сж получили нова форма, наречена *оторица* или *на спрега*.

Оторицата се являва въ двѣ форми: едната е съвършенно близо до спрѣжньъцитѣ, а другата е малко по далечна.

Първата форма е слѣдната: Петко има орница (ньива), която неможе да изоре самъ съ своитѣ единъ яремъ волове, но нуждни сж два ярма. Съсѣдътъ му съ ньивата или *междѣлникътъ* както се нарича тука, Георги такожде има орница, която и

той неможе да изоре самъ съ своитѣ волове. Спрѣгватъ двата ярма волове и орѫтъ най напрѣдъ угаръ, а послѣ орѫтъ, за да сѣѫтъ. Но ньивата на Петко си остава Петково и ньивата на Георги си остава Гергьева, когато при спрѣжньъцитѣ и цѣпеньето цѣлина, както видѣхме, цѣлината бѣше общо имущество на спрѣжньъцитѣ прѣзъ течението на цѣли четири години.

Втората форма е слѣдната:

Петко има единъ волъ и Стоянъ има единъ волъ. Нити Петко, нити Стоянъ може да оре съ единия волъ. Тѣ спрѣгватъ своитѣ волове и орѫтъ ньивитѣ и на единия и на другия.

Първата форма повечето се срѣща въ Видинско, а втората на всѣкѫдѣ.

444. *Какви сѫ установенитѣ условия при оторицата или спрегата?*

Установенитѣ условия сѫ слѣднитѣ:

а) Участницитѣ въ оторицата или плугàретѣ, ако орѫтъ угаръ, всѣкой носи храна отъ дома си; ако ли орѫтъ, за да сѣѫтъ, тогава храни тоя комуто се сѣе. [Ново село и др. Видинско].

б) Никога не трѣбва да орѫтъ додѣто свръшѫтъ ньивата на едного, а послѣ да орѫтъ ньивата на другого; а орѫтъ по редъ въ ньивитѣ и на двамата. Така ако първия день сѫ орали на Петко, втория день ще орѫтъ на Стояна, третия день на Петко, четвръртия на Стояна и тъй нататъкъ, додѣто свършѫтъ и двѣтѣ ньиви или всичкитѣ ньиви. Може и другояче: орѫтъ два дни на Петко, а послѣ два дни на Стояна; послѣ пакъ два дни на Петко а сетнѣ два дни на Стояна и тъй нататъкъ.

Този обичай е установенъ, за да може да се избѣгне слѣдното неудобство: ако орѫтъ све на Петко, който има оранье за 10 — 15 дни, а послѣ да почнѫтъ да орѫтъ на Стояна, може въ това врѣме да стане суша, та мѫчно да се оре, или да стане много кишовито, та не може никакъ да се оре, и ньивитѣ на Стояна, било съ угаръ, било съ посѣванье ще закъснѣѫтъ 10—

15. на и 20 дни. повече отъ това бе се вирди не малко пръсть на Стопа. установенъ е горния обичай или правило. Този обичай било съ два ярма волове било съ по единъ волъ. сапетчуша на нѣкаде.

в) Угарьта за кукурузъ правятъ пролѣтно много рано. а после орятъ и въ сащето врѣме сѣятъ и кукурузъ. угарьта за жито орятъ всѣкога сѣнъ покошаването. а после когато свършатъ вършитба. или браньето кукурузъ. орятъ пакъ второ и сѣятъ сѣното.

г) Житото се сѣе само есенно и ньивитѣ съ есенно: много рѣдко се сѣе пролѣтно и се нарича ньивитѣ пролѣтни. Въ Видинско. Кулско. Бѣлоградчишко. Берковско. Врачанско и Орѣховско пролѣтни житни ньиви нѣма. а само есенни: само въ Ломско има и есенни и пролѣтни.

Ако би есеннитѣ ньиви да измръзнатъ прѣзъ зимата. тогава ги прѣоратъ и посѣватъ съ пролѣтно сѣне. Въ Видинско въ такъвъ случай не сѣятъ пакъ жито. а кукурузъ.

д) И въ оторицата плугътъ има сащето прѣимущество. какъвто бѣ и при сорѣжньитѣ. И тукъ за него се оре на десеть дни орание единъ день за него т. іе. орятъ единъ день тогука комуто принадлѣжи плугътъ. Ако ораньето е петь дни. за плугътъ ще се оре една падинна.

е) Когато ще се оре. за да се сѣе. тоя день когато се засѣе ньивата. ступанинътъ на ньивата. ще бѫде облѣченъ въ новитѣ си дрѣхи, ще се заколье пѣтелъ (Видинско) или кокошка (въ другитѣ околии) ще се сготви. ще се омеси турта. ще земе вино и всичко това ще бѫде отнесено на ньивата и тамо всичко изѣдено. Въ Ломско отъ туртата ще дадатъ по единъ залчецъ и на воловетѣ.

Прѣзъ тоя день, въ тая кѫща, чията ньива се засѣва, недавать никому нищо било на заемъ, било на послуга. [Туй е въ Видинско].

ѫ) Както въ спрѣжньъцитѣ, тъй и въ оторицата волътъ, кравата и биволътъ, па и коньтъ (въ Видинско) сѫ равни.

[Материялътъ е събранъ отъ сѫщитѣ лица, отъ които е събранъ и онзи за спрѣжньъцитѣ § 442].

5. НАДНИЦА.

445. *Какво значи „да работи човѣкъ съ надница?*

Да работи човѣкъ съ надница, значи да продаде другому свойтъ трудъ за прѣзъ цѣлъ единъ день, отъ момента, когато изгрѣе слънцето, па до момента, когато зайде.

Човѣкътъ, който продава свойтъ трудъ само за единъ день се нарича надничаръ, а заплатата, срѣщу която си продава трудътъ за единъ день се нарича *надница*.

Надничаръ може да бѫде човѣкъ не само самъ съ своята ржчна работа, съ свойтъ личенъ трудъ, но и съ трудътъ на свойтъ добитъкъ, ако само се услови щото този трудъ да бѫде само за единъ день. И тукъ заплатата, която получава за единъ день се казва *надница*.

446. *Какви ржчни работи се работѣтъ съ надница?*

Съ надница могѫтъ да се работѣтъ слѣднитѣ ржчни работи; всичкитѣ полски работи, като: *копанье кукурузъ*, *жътва*, *бранье кукурузъ*, *бранье лозе*, *косенье*, па и *оранье*, *влаченье вълна*, *точенье свила*, *мазанье*, *навожданье*, *копанье лозе*, *връзванье*, *диганье окопъ*, *резанье лозе*, *копанье любеници*, и въобще такива работи, които трѣбѫтъ малко врѣме, нѣколко дни, и при които господарьтъ би можалъ да присѫтствува, та да гледа съ своитѣ собственни очи: качеството и количеството на работата.

Понеже всѣкога и всѣкой господарь не може да сѫди върху качеството на работата, а само върху количеството, за туй повечето се надзирава върху количеството, а качеството остава върху

отговорността на самия надничаръ, ако разбира се работата му е нѣкаква специялность, непонятна за всѣкого. Отъ тукъ сѫ и произлѣзнѫли пословицитѣ:

«*Ако господара не види, то*
«*Господъ не види*».

«*Едно око господарско надѣлева на девет слугински или надничарски* (очи)»

На гьоторица се даватъ такива работи, които трѫкатъ много врѣме, за които, или не е нуждно «*Господарско око*», или, ако е нуждно, нѣма възможность да бѫде при самата работа.

447. *Какви главни условия сѫществуватъ при надницата?*

Когато нѣкой хваща работници съ надница, трѣбва да се опредѣлѫтъ ясно слѣднитѣ условия:

а) Работникътъ ще бѫде ли съ храна или безъ храна. Туй условие се опредѣлява въ градоветѣ, дѣто храната е на «*купило*» (всичко се купува съ пари), а въ селата, всѣкой надничаръ вече знае, че ще бѫде храненъ отъ тогози, комуто работи.

б) Всѣкой работникъ, трѣбва да донесе свойтъ уредъ, съ когото ще работи прѣзъ деньтъ. Така: копачьтъ трѣбва да донесе своя матика, жътвачьтъ свойтъ сръпъ, косачьтъ — своя коса, резачьтъ свой косеръ, влачарката — свой даракъ; който сѣче дърва — своя мънара; който сади лозе — свое садѝло; орачьтъ — свой плугъ.

Исключение правѫтъ ония надничаре, които, или немогѫтъ да донесѫтъ свойтъ уредъ, или за тѣхната работа нѣма уредъ, или пакъ уредътъ споредъ обичайтъ трѣбва да приготви самия господарь. Така: мазачката неможе съ рѫката си но съ кожа или съ четка, която кожа или четка трѣбва да бѫде приготвена отъ господаря; жената, която ще навива или навожда, нѣма да донася никакъвъ уредъ, защото кросното, нищелкитѣ и бр[illegible]бва да бѫдѫтъ приготвени отъ господарката. [illegible] надни-

чарътъ, който ще дига окопъ, който ще вади пъньуги, който ще чисти дръмкашъ, — нѣма да донася свой уредъ, защото лопатата, тръпокопа и мъпарата трѣбва да бѫдѫтъ приготвени отъ господарьтъ.

448. *Какъвъ е размѣрътъ обикновенно на надницата?*

Размѣрътъ на надницата неможе да бѫде опредѣленъ, но зависи отъ характерътъ на работата. Ако за работата се изисква единъ видъ специялно знание или особенна физическа сила придружена съ умѣние, то размѣрътъ на надницата е по голѣмъ; ако работата не изисква нѣкакво специално умѣние, нити пакъ нѣкаква особенна физическа сила. размѣрътъ на надницата е по малъкъ; ако ли работата е толкова лѣсна и легка, щото могѫтъ да ѫ връшѫтъ и дѣца по слаби (маловъзрастни) отъ 12 години, и прѣдставлява единъ видъ забавление, надницата или не сѫществува или е съвсемъ малка. Надничаръ отъ първата категория замѣнява двама надничаре отъ втората категория, а единъ надничаръ отъ втората категория замѣнява двама надничаре отъ третата категория, разумѣва се по размѣрътъ на надницата.

Така на примѣръ: *косачьтъ* (въ полскитѣ работи) замѣства двама копаче или двама жътваче; *рѣзачьтъ* (въ обработваньето на лозето) замѣства двама копаче, двама връзваче, а пъкъ съ берачетѣ неможе за замѣстванье ни дума да стане; тоже садачьтъ на лозето неможе да бѫде замѣстенъ отъ копача.

Една мазачка или перачка, неможе да се сравни съ една влачарка или съ жената която точи свила, а и съ тая, която навожда.

Работникътъ, който дига окопъ, който копа геранъ или който сѣче дръва, неможе да се сравни съ казанджията, който пече рания; съ воденичарътъ, който меле брашно и др.

Отъ тука и надницата е различна за всѣкого отъ тия надничари. Ако копачьтъ, жътвачьтъ зима надница въ единъ извѣс-

тенъ размѣръ, то косачьтъ ще зема надница въ двоенъ размѣръ. Берачьтъ кукурузъ получавалъ сѫщата надница както и копачьтъ и жътвачьтъ. Орачьтъ, ако оре нѣкому съ надница а не на спрега или оторица, двата вола се считатъ за единъ работникъ и самия орачь за единъ работникъ и споредъ това се опредѣлява и размѣръть на надницата му.

Рѣзачьтъ лозе ще зима надница въ двоенъ размѣръ отъ надницата на копачьтъ или връзвачьтъ. Работникътъ, който сади лозе, като неможе да се сравни нито съ единъ отъ тѣхъ, то за туй и той неработи (не сади лозе) съ надница, а всѣкога на гьоторица.

Сѫщето е и съ влачарката, съ точарката (която точи свила) и съ жената, която навожда: размѣръть на надницата имъ ще бѫде двоенъ или троенъ отъ надницата на мазачката, перачката.

Размѣръть на надницата, какъвъто се той плащалъ нѣкога, нѣма за насъ друга важность освѣнъ тая на едно сравнение съ днешния. Копачьтъ, жътвачьтъ и берачьтъ сѫ зимали по петакъ (петъ гроша); косачьтъ — два петака или два *шестака* (шестъ гроша). Въ врѣме на жътва, ако той връзва снопето, понеже тая работа е по тежка отъ жътвата, защото само мѫжъ може и умѣе да връзва, плащало му се надница шестакъ (шестъ гр.).

Ако нѣкой оре съ надница, плащало му се по два петака или шастака.

Влачарката, не е влачила съ надница а съ гьоторица; ако е влачила по нѣкога съ надница, плащало ѝ се по два петака или половинъ ока прана вълна.

На точачката плащало се по два петака; на мазачка по единъ петакъ (въ градоветѣ само).

Освѣнъ надницата, надничарътъ е ималъ право да ѣде прѣзъ деньтъ три пѫти: обѣдъ, пладне и вечера. Косачьтъ е ималъ право да ѣде четири пѫти: *обѣдъ*, *пладне*, *икиндия* и *вечера*. Храната се състояла отъ хлѣбъ, качамакъ или просенникъ

но още и гозба, какво-годе вариво и пиялъкъ (вино или ракия). Съ работницитѣ всѣкога сѫ ѣли и домашнитѣ на Господаря, па и самия Господарь.

449. *Колко бива обикновенно врѣмето на работата на день?*

За работницитѣ въ полето работнитѣ часове вървѫтъ тъй: почнува се сутрѣньта рано, когато вече стигнѫтъ на ньивата или ливадата. Като поработѫтъ колкото два часа, *обѣдватъ*; слѣдъ обѣдътъ нѣма никаква почивка, но веднъга пакъ се залавятъ за работа. Когато дойде слънцето на пладне, (пладне е когато слънцето дойде на меридияна) прѣкъсватъ работата и сѣдатъ да *пладнуватъ*; слѣдъ пладнуванието дохажда отпочивка отъ единъ до единъ и половинъ часъ, споредъ температурата. Ако е много горѣщо прѣзъ деньтъ, *пладнуваньето* (отпочиваньето) трае и два часа. Слѣдъ туй се захваща пакъ работата и свръшва съ захожданьето на слънцето Като зайде слънцето прѣкъсватъ работата, стѣгатъ се и тръгватъ за въ село.

Ако нивата е много отдалечена отъ селото, тогава работницитѣ спѫтъ на нивата.

Косачьтъ ѣде още и икиндия.

За работницитѣ въ домътъ, работнитѣ часове вървѫтъ по тоя сѫщъ редъ, само че тука нѣма пладнуваньето, т. іе. отпочивката на пладне и обѣдваньето. Храньенето на домашнитѣ работници прѣзъ деньтъ е два пѫти, пладне и вечера.

450. *Надничарьтъ ако е условенъ за една работа, може ли да бѫде накаранъ да работи друга?*

Косачьтъ, жътвачьтъ, копачьтъ (кукурузъ) копачьтъ (лозе), рѣзачьтъ, влачарката, точарката, мазачката, перачката, садачьтъ (лозе) въобще работникъ, ако е условенъ да работи една извѣстна работа, неможе да бѫде накаранъ на друга работа, освѣнъ ако е изрично спомѣнѫто, говорено и гудено въ условията.

тенъ размѣръ.
Берачьтъ кук
и жътвачьтъ.
или оторица.
орачь за ед
ръть на на
Рѣ
надницата
лозе, кат
туй и т
торица.

ла) и
ще бя

га,
съ
так
(ш
н
я

пласти на пласть, туй не е дължность на косача; господарьтъ трѣбва да си има други работници за тая работа. Косачьтъ наедне трѣбва да клепе косата си.

2. *Жътвачьтъ.*

Жътвачьтъ е дълженъ ведно съ другитѣ жътваче да кара редътъ си и да не остава на дирѣ. Той ще прави само *ржкойчитѣ* и бибетата, за сноповетѣ и връзваньето на сноповетѣ не е негова длъжность: за тая работа има другъ работникъ Жътвачьтъ жъне съ свой сърпъ.

Жътвачьтъ е дълженъ да жъне само житнитѣ, ячменитѣ, ръженитѣ, овеснитѣ стржкове и класове, а различнитѣ трѣви: паламида, трънье и др. да остава не пожънати на стръньището. Къклицата може да се жъне ведно съ житнитѣ стржкове, защото, да се отдѣлятъ нейнитѣ стржкове е много мжчно и причинява много бавежъ.

Царь ако нѣгдѣ има, жътвачьтъ трѣбва да внимава и да го остави, като обади на Господарьтъ. Царь се казва онзи стржкъ, който е *бракяса.лъ*, т. іе. отъ едно зърно сж изникнѣли два или три стржка. Тоя стржкъ се нарича царь на ньивата.

3. *Копачьтъ кукурузъ.*

Кукурузътъ се копа на редове; всѣкой копачь трѣбва да хване единъ или два реда; да прави огньищата около стржковетѣ добрѣ, да скуби излишнитѣ стржкове и да ги кръни отгорѣ — така щото слѣдъ себе си да оставя цѣлъ редъ китки отъ кукурузени стржкове. Копачьтъ копа съ своя мотика.

4. *Берачьтъ кукурузъ.*

Берачьтъ бере кукуруза по редъ, като хване по три четири редове. Кукурузътъ се бере или лупенъ, или нелупенъ, споредъ както заповѣда ступанинътъ на ньивата. Куленетѣ трѣбва да се хвъргатъ на туй мѣсто напрѣдъ, дѣто е опредѣлено. Всѣкой берачь има право вечерьта да си отнесе *бабарки* [зеленъ куленъ съ зърна рѣдко наредени по канадашката] за печенье, но тия *ба-*

барки не трѣбва да бѫдѫтъ повече отъ ока или на брой петъ шестъ.

Кукуружльакъ остава на грижата на ступанинътъ; да рѣже кукуружльакъ, берачьтъ не е дължанъ.

Ако куленетѣ се берѫтъ не лупени, лупеньето съставлява особенна работа, за кожто трѣбва да се плаща отдѣлна надница на берачетѣ.

5. *Берачь на лозе.*

Берачьтъ на лозе нѣкога не е зималъ надница, защото винобербмата или гроздобера съставлява едно увеселение или нѣкакъвъ праздникъ отъ колкото работа, и всѣкой е отивалъ да бере грозде безъ никакво възнаграждение. Днесь въ градоветѣ се плаща и на берачетѣ.

Въ гроздоберътъ плаща се само на тогози, който носи чъбритѣ.

Берачьтъ е дължанъ да бере на редъ и то по два реда на веднѫжъ. Трѣбва да внимава да не остава зърна, а да ги събира добрѣ. Освѣнъ това трѣбва да внимава да обира гьижата добрѣ та да не остава на неѫ нито едно гроздле.

Вечерьта, когато си тръгне, берачьтъ има право да си отнесе отбрано грозде, наречено *отбиръ* въ тая кошница, крошньа или шинче, въ което е бралъ прѣзъ деньтъ. За равновѣсие на кобилицата ако е мома, позволява ѝ се да си нарѣже и едно *весло* [прѫчкитѣ отрѣзани съ гроздътъ и накитени въ китка, нарича се весло].

Всѣкой берачь трѣбва да има свой ножъ или своя *гроздоберка*, съ които да рѣже гроздоветѣ, за да се не ронѫтъ зърната.

6. *Влачарка.*

Както по горѣ казахме, влачарката трѣбва да има свой даракъ. Прѣди да влачи вълната на дарака, влачарката трѣбва да ѫ расчетка и да ѫ очисти отъ бодилъ или друго трънье, а послѣ да ѫ влачи. Тя трѣбва да отбира мегката вълна, отъ острата;

да отбира сурата вълна отъ чърната, ако има такава ; да отбира щимътъ отдѣлно, дребьта отдѣлно и власоветѣ отдѣлно, защото щимътъ се прѣде за основа, дребьта се маха съ махалки за вѫтъкъ на черга, а власътъ се прѣде за чорапе или за шаекъ. Отъ власоветѣ влачарката трѣбва да увие 6 — 7 *кѫдѣлки* или кудельи и то по 15 — 16 власове въ една кѫдѣля. Влачарката, както ще видимъ работи съ гьоторица.

7. *Рѣзачь на лозе.*

Рѣзачьтъ трѣбва да има свой косеръ, а за да чисти и *главужаньитѣ* (главужаньа е кіотука) трѣбва да има и манарче.

Рѣзачьтъ е дължанъ да рѣже лозето на толкова *пѫпки*, както е прието обикновенно отъ мѣстния обичай (на двѣ) и да внимава, нити да го дига на грозде, (да го рѣже на повече пѫпки), нити да го осакатва (да го рѣже на една или безъ една пѫпка); той е дължанъ да очисти всѣкоя главужаньа отъ сухитѣ части и отъ митильтъ (прѫчки, които никнѫтъ изъ корена, а не отъ главужаньата); той трѣбва да внимава да оставя *отводъ* (цѣлъ прѫтъ не рѣзанъ), дѣто е изгинѫла нѣкоя главужаньа; той трѣбва да внимава на силнитѣ главужаньи да оставя и *канѫтка* (канатка е прѫчка отрѣзана па четири пѫпки). Тѣзи нѣща трѣбва да извръшва около всѣкоя гьижа и когато е свръшилъ всичко, тогава да отиде на съсѣдната гижа.

Лозиньето отъ десетъ гижи той трѣбва да трупа на единъ купъ : на по голѣми купове да трупа, не е негова длъжность.

Ако ще се убива лозето. на рѣзачьтъ е пакъ све едно, защото той работи съ надница. Ако стане особенно условие може и на гьоторица, но пакь се зематъ въ внимание колко надници ще отидѫтъ.

Да се изнесе лозиньето изъ лозето не е въ длъжностьта на резача.

8. *Точарка.*

За да се получи свила отъ мехункитѣ, трѣбва да се то-

чатъ. Точеньето става по тоя начинъ: гужда се въ котелъ вода, котела се гуди на огъньтъ за да кипне, като кипне, гуждатъ се мехункитѣ и се бърка съ дръво, за да се отпустнатъ краищата и точарката хваща жицитѣ на нѣколко мехунки и точи.

Всѣкоя жена неможе да точи, защото се изисква извѣстно умѣние и опитность; за това въ всѣкое село или градъ има само по нѣколко точарки.

Длъжностьта на точарката е, като источи мехункитѣ да уреди свилата и тъй да ѫ прѣдаде на ступанката.

9. *Мазачка.*

Мазачката виждаме само въ градоветѣ, защото въ селата кѫщитѣ или хижитѣ се не мажатъ.

Мазачката е дължна да размѣша само варьта, да измаже стѣнитѣ, да изтрие прозорцитѣ и да измие дъскитѣ, или да помаже съ каль душумето (подътъ).

Да приготви варьта или кальта, то е длъжность на мазачката.

10. *Садачь на лозе.*

Садачьтъ на лозе работи не съ надница а на гьоторица.

Длъжность му е да размѣри мѣстото съ вѫже, да направи *копки*, съ *садилото* да направи дупки, да забоде прѫчкитѣ, да заглави тия прѫчки, да отрѣже всѣкоя заглавена прѫчка и найсетнѣ да ѫ заринe. Съ това се свръшва работата на садачьтъ.

11. *Работникъ, който дига окопъ.*

Работникъть който дига окопъ тоже не работи съ надница, а на гьоторица.

Длъженъ е да издига окопа толкова длъбокъ, колкото е спомѣнѫто въ договора. Като копае, трѣбва отдѣлнитѣ копки да бѫдатъ блани, за да може да се държи издигнѫтата часть. Освѣнъ това, ако ступанинъть иска да се огради и съ тръне, на работника е въ длъжность да натрупа туй тръньe.

12. *Работникъ който сѣче дръва.*

Работникъ, който сѣче дръва, тоже не работи съ надница, а на гьоторица.

Длъжностьта му е да сѣче дървата толкова дълги, колкото му бѫде опредѣлено отъ ступанинътъ безъ да може да възразява, че ако сѫ кратки, ще му отнема повече врѣме. Той е длъженъ да цѣпи по дебелитѣ крайове безъ за туй да се споменява изрично въ условията. Да ги реди или не, туй зависи отъ условията, както е уговорено. Вечерьта, когато си тръгне, обичай е да земе една тънка *врѣшиньа* дърво.

13. *Плеварка.*

Жена, която се повиква да плеви лукъ нѣкога не е земала надница, а сега зима. Длъжностьта ѝ е, да оплеви всичката трѣва а да остави само *кóпрецъ* и *пазúя* (трѣва, която се готви на гозба); трѣбва да цепи долнитѣ пера и да кръши копето; слѣдъ това съ малка мотичка трѣбва да прѣкопа лехата.

Вечерьта ще отнесе лукови пера, които е цепила ведно съ десетина глави лукъ или чесанъ, малко копрецъ или пазúя (растение).

6. ГЬОТОРИЦА НА ГЬОТОРѢ.

454. *Какво нѣщо е гьоторúца?*

При надницата видѣхме, че ступанинътъ на имота трѣбва да внимава не само за количеството на работата, но още и за качеството, т. ie. не само колко е изработено, но още и какъ е изработено.

Има обаче обстоятелства, които прѣчатъ на ступанина да слѣди за количеството на работата, когато за качеството и ще може да се сѫди само слѣдъ като се свръши тя; за да се избѣгнатъ възможни недоразумѣния, подозрѣния па и упрѣкания, работата се дава на работницитѣ на гьоторица, на гьоторе, т. ie. усла-

вятъ се тая работа да извършѫтъ за едно общо възнаграждение безъ да се гледа по нататъкъ за колко дни ще ѫ извършѫтъ. Тая работа е дедена на гьоторица.

Да се даде една работа на гьоторица значи: 1-о Ступанинътъ на имота да даде една обща сумма като възнаграждение на трудътъ и 2-о Той нѣма да се грижа за количеството и́ на день, а само върху качеството и́ и́сцѣло.

Гьоторицата е два вида:

1-о Когато работата се дава и́сцѣло на работницитѣ за едно общо възнаграждение

2-о Когато работата се дава *на парче́*, на ѫсове, и за всѣкое парче се плаща отдѣлно възнаграждение.

1-ий Случай.

455. *Когато работата се дава исцѣло на работницитѣ за едно общо възнаграждение.*

Въ тая категория влиза всѣко́я работа, на ко́ѭто количеството не е извѣстно, която не може да се дѣли на части и слѣдователно и възнаграждението за нейното изработване не може да се опредѣли освѣнъ исцѣло.

Въ тая категория влиза и такава работа, която може да се дѣли на части, но понеже ступанинътъ по различни причини нѣма възможность да слѣди за ежедневното и́ количество т. іе. каква часть отъ тая работа ще изработѫтъ на день, то за да се избѣгне, както спомѣнѫхме и по́ горѣ, различни непріятности съ работницитѣ, дава ѫ на тия работници *на гьоторе* като се уславя съ тѣхъ, че, за извършваньето исцѣло той ще плати обща една сумма.

Примѣри:

а) Стоянъ има три голѣми камàри дръва и иска да ги прѣнесе въ градътъ. Не може да се опредѣли нито колко оки дърва има въ тия камари, нито колко колà. Да се пазари прѣвозването имъ на кола, възможно е щото селенитѣ да гуждатъ по малко дърва, та да излѣзнѫтъ повече кола за плащание наемъ. Да се

пазари прѣнасанието имъ на ока — пакъ невъзможно, на растица е още повече невъзможно, даже и смѣшно. Тогава се прибѣгва къмъ гьоторицата: тия три камари дръва уславятъ за прѣвозване за една обща сумма и ступанинътъ е обезпеченъ.

б) Драганъ има лозе да се копа. Да го даде съ надница възможно е, но Драганъ не може да присѫтствува ежедневно за да слѣди за работата на работницитѣ и възможно е, щото лозето, което въ присѫтствието на ступанинътъ би било прѣкопано за петъ дни отъ петима работници, въ неговото отсѫтствие се прѣкопа за седамъ дни, т. іе. десетъ работници повече. За туй, за да се избѣгне такава една възможность, която ще бѫде послѣдвана отъ голѣми неприятности, Драганъ дава лозето на едного или двама да го прѣкопатъ на гьоторица, но съ условие качеството на работата да бѫде таково, каквото се изисква отъ една добра работа.

2-ий Случай

456. *Когато работата се дава «на парче» на кѫсове и възнаграждението се обусловява съ числото на изработенитѣ части отъ цѣлата работа.*

Работата можала би да се върши съ надница, а може и нѣцѣло, но обичайтъ е установилъ единъ новъ видъ гьоторица, дѣто ступанинътъ на имота или материята е сѫщо тъй обезпеченъ относително количеството на работата, т. іе. нѣма тая потрѣба да присѫтствува неотлѫчно при работницитѣ, защото тия послѣднитѣ ще получатъ таково възнаграждение, каквато часть изработятъ.

Тоя видъ гьоторица се казва «*на парче*». но само за ржчната работа и за всѣкоя друга работа има си особенни названия.

Работитѣ, които се работятъ и извършатъ по тоя родъ гьоторица сѫ слѣднитѣ:

1. *Саденье лозе.*

Саденьето лозе може да се върши и съ надница, но обичайтъ е установилъ, щото лозе да се сади всѣкога съ гьоторица но съ разкѫсаната гьоторица. При саденьето лозе не се пазари за

цѣлото лозе, а на *хилядо*, т. іе. колко хиляди пръчки насади садачьтъ, на толко мѣста ще земе опредѣленото възнаграждение на хилядо.

Какви сѫ задълженията на садачьтъ, тѣ сѫ также установени отъ обичайтъ и върху тѣхъ даже при условията ни дума не става, защото сѫ свързани, съ самия договоръ, тѣ сѫ изложения въ § 453 п. 7.

Само ако се спомѣне нѣщо допълнително, то ще се отнася до видътъ на пръчкитѣ: *гарванъ* ли да бѫде, *зеленика* ли, *бѣло* ли, *резекия* ли, *темянуга* или *врачо грозде*..

2. *Диганье окопъ.*

Нѣкой иска да обгради лозето си, градината си, ливадата си или гумното си съ окопъ. Обичайтъ е установилъ, щото окопътъ да се дига *на рѫстагъ*, т. іе. уславя се едно извѣстно възнаграждение за единъ *рѫстагъ* и колкото растази ископа на длъжъ ще се плати на работника на толкова мѣста по опредѣленото възнаграждение.

Длъбочината на окопа е опредѣлена; тя трѣбва да бѫде такава, щото човѣкъ, като влѣзне вѫтрѣ да му се не види пояса.

Другитѣ условия сѫ также опредѣлени и върху тѣхъ ни дума не става при сключванието на договора.

3. *Копанье геранъ.*

Нѣкой иска да ископае въ дворътъ си геранъ. Работницитѣ, които се уславятъ, за да ископаятъ тоя геранъ, не работятъ по други условия освѣнъ *на растагъ*, само че тука *растагътъ* е на длъбоко, а не на длъжина. Копае се толкова длъбоко, додѣто почне да извира вода. Широчината е опредѣлена и неможе за нея и да се говори; тя е половинъ растагъ въ диаметръ.

Зиданието на герана, не влиза въ длъжностьта на тия които копаятъ, защото за нея работа има специялисти зидари.

4. *Возенье керемиди, тухли или соль.*

Драганъ има 60.000 тухли и 30.000 керемиди и иска

да ги прѣвезе въ градътъ на мѣстото, дѣто му се строѝ кѫщата съ дукяне. Да ги прѣвезе съ надница никой нѣма да се съгласи; да ги прѣвезе съ гьоторица не е въ обичайтъ, тогава ги прѣвозва съ гьоторица но на хилядо, т. іе. пазари се колко ще му земѫтъ за прѣвозване на хилядо тухли и на хилядо керемиди. Като се условѫтъ върху заплатата на хилядата, вече ступанинътъ се не грижа по колко ще прѣвезѫтъ на день; той знае, че колкото хиляди тухли или керемиди прѣвезѫтъ, толкова пари ще получѫтъ.

Сѫщето и съ возенье соль.

Стоянъ Петковъ има въ гр. Ломъ една мааза съ морска и крупа соль. Иска да прѣвезе тая соль въ друга мааза; да наеме кираджии на день, съ надница, не е въ обичайтъ. И тукъ, както и съ тухлитѣ, пазари се пакъ на хилядо, но не парчета, а оки, т. іе. кой колко хиляди оки ще прѣвезе, толкова ще получи.

Тоя случай спада въ отдѣлътъ на прѣвозваньето, дѣто ще се говори по подробно.

5. *Влаченье вълна.*

Влачарката не влачи вълна съ надница, но на *ока*, т. іе. колко ока вълна може да извлачи, толкова ще ѝ плати. Вълната, когато се тегли, теглѫтъ се само кѫдѣлкитѣ, които е направила, а̀ щинѫтъ и дребьта се нѐ зематъ въ внимание.

6. *Предачка.*

Когато една жена зима отъ нѣкого кѫдѣльи вълна за да ги испрѣде, плаща ѝ се не съ надньца или на гьоторица, а̀ на ока; колкото оки кѫдѣли испрѣде, толко ѝ се плаща; много рѣдко се плаща на врътено: колкото врътена испреде, толкова ѝ се плаща.

7. *Плетачка.*

Жена, която зима предено маханье, за да исплѣте отъ тѣхъ чорапи, плаща ѝ се не чифтъ чорапи: колкото чифта е исплела, толкова ѝ се плаща. Прѣдварително обаче се прѣтегли маха-

ньето та се види колко оки има, и послѣ се теглятъ и чорапитѣ, за да се провѣри да не би да има скрито маханье. Знае се обаче, че единъ чифтъ чорапе се исплитатъ отъ четири врътена.

8. *Тъченье платно.*

Жена, която е зимала памукъ отъ другого, за да истъче платно, зимала е възнаграждение за свойтъ трудъ *на лакътъ*, т. іе. колкото лакти платно е изткала, толко и́ се плаща. Прѣдварително се прѣтегли памукътъ, който е за основа, и памукътъ, който е за вътъкъ. Слѣдъ като истъче платното, мерятъ го съ лакътътъ и смѣтатъ, колко трѣбва да и́ се заплати зарѫцѣ. Обичайтъ е установилъ че отъ една ока памукъ, споредъ качеството на памука, може да се истъче толко лакти колкото гушки има въ една ока: 20, 30, 40, 50 — 100. Оката която има 20 гушки е най-дебелия памукъ, а оката съ 100 гушки е най-тънкия.

Длъжностьта на тъкачката, додѣто истъче платното е изложена въ § 425, само че тука, тя не е длъжна да го избели.

9. *Правенье тугли, керимиди и керпиче.*

Петко Стояновъ иска да му се направятъ тугли, керимиди или пакъ само керпиче. Наема 10 — 15 душъ работници, които му извръшватъ работата. Тия работници работятъ съ надница, на гьоторица исцѣло, но понѣкога и *на хилядо*, т. іе. всѣкой колкото хиляди тугли или керимиди прѣдаде за толкова хиляди му се плаща. Туглитѣ или керимидитѣ се считатъ за прѣдадени, ако се прѣдадятъ въ фурнята, въ исъхнало състояние и готови да се пекатъ. Ако туглитѣ или керимидитѣ или керпичетѣ сж ислагани по гуминото (токътъ) да съхнатъ, и въ това врѣме удари дъждъ, та ги развали; тая щета е на работницитѣ.

Длъжностьта на работницитѣ е да копаятъ пръстьта, да газятъ кальта, и да калѫпятъ туглитѣ.

Тия работници обаче съставляватъ едно съдружие, свързани по между си съ извѣстни условия, за които ний ще поговоримъ по́ послѣ.

10. *Калаисванье ссѫдове.*

Георги има 12 тепсии, 15 котли, 16 саханье, 3 тиганье, 8 тенджери, 5 бѣли котли и двѣ котлета и трѣбва да се калаисатъ (ганосатъ). Или ще повика у дома си калайджията, или ще проводи ссѫдоветѣ дома му. Ако калайджията доде въ домътъ на Георги, Георги трѣбва да приготви вѫглища и калай, стипса и памукъ; ако ли ги испрати дома му [въ дукянътъ му], калайджията купува самъ това. Въ първия случай, *зѫржце*-то е по ефтино, а въ втория случай — по скѫпо. Но и въ единия и въ другия случай, плаща се на *парче* на ссѫдъ. Голѣмитѣ ссѫдове се отдѣлятъ на башка, малкитѣ на башка; бѣлитѣ котли, които се калаисватъ и отвѫтрѣ и отвънъ на башка. За всѣкоя отъ тия три групи ссѫдове се опредѣля единичното възнаграждение споредъ както се съгласѫтъ.

Ако калайджията е дошълъ въ дома да калаисва ссѫдоветѣ, ступанинътъ на ссѫдоветѣ трѣбва да го храни и пои.

11. *Зидари на геранъ или калдаръмъ.*

Когато нѣкои зидари се наемѫтъ да иззиджатъ нѣкой бунаръ, зиданьето врѣшѫтъ на *рѫстагъ*, колкото растази е дълбокъ бунара, за толкова растази имъ се плаща. Зидаритѣ сѫ дължни да издѣлятъ камъцитѣ и да ги иззидатъ, а ступанинътъ на бунара е дълженъ да набави каманьетѣ; може да ги храни или не, споредъ както се условили.

Ако тия зидари правѫтъ калдаръмъ, плаща имъ се *зѫржце* на □ растагъ или аршинъ.

12. *Точарка.*

Видѣхме, че на точарката се плаща надница; обаче много често точарката се уславя на гьоторица, *на ока*, мехунки; колко ока мехунки источи, за толко и́ се плаща. Условията сѫ сѫщитѣ, както се каза и по горѣ [§ 453 п. 8].

13. *Кундураджия, Терзия, Абаджия.*

Въ тѣзи занаяти има чираци и калфи, които сѫ цѣнени

за нѣкой обичай или в такива случаи: нѣкой майсторъ прекаралъ и нѣма възможность да отвори дюкянъ, той отива при другитѣ майстори и взима отъ тѣхъ работа и работи въ дома си *на парче* «*Той работи на парче*» — значи бивши майсторъ, който е прекаралъ и който, за да се прѣхрани, взима работа отъ другъ майсторъ.

При кундуриджитѣ и калфитѣ работятъ на парче.

При всичкитѣ тия занаяти, при всичкитѣ случаи, плаща се на работника споредъ изработенитѣ парчета. Ако е кундураджия, плаща му се на чифтъ обуща, чизми или кундури: ако е терзия плаща му се на дрѣха: манга, антерия, джамаданъ: ако е абаджия, плаща му се тоже на дрѣха: палтуре, беневреци, джубе, фермене, джамаданъ, елекъ и пр.

Възнаграждението се опредѣля по взаимно съгласие.

14. *Кълцанье кафе.*

Въ градоветѣ има людие, на които специалното занятие е да пекатъ и да кълцатъ кафе. Да се опече добрѣ кафето и да се скълца — изисква се до нѣкадѣ извѣстно знание и опитность. Такива лица сж повечето турци. Да се кълца кафето съ надница, нѣма обичай; обичайтъ е установилъ кълцаньето да се плаща на ока: колко ока искълца, толко му се плаща *за ръце*. Прѣтегли се кафето сурово, прѣдаде се на този, който ще го кълца и кога го върне искълцано, тоже се прѣтегля, за да се провѣри да ли не липсва нѣщо отъ кафето.

Длъжность на работника е да го отчисти да не би да има нѣкакъвъ камъкъ или пръстъ или друго нѣщо; сетнѣ го гъзда въ долапа, та го искърча, а той послѣ въ чутурата го скълцва и прѣсѣва прѣзъ особенно за кафе сито.

Дървата нужни, за да се испече кафето, сж на смѣтка на работника.

Възнаграждението *на ока кафе* се опредѣля по взаимно съгласие, или е опредѣлено отъ обичайтъ.

Понеже много мъчно може да се познае да ли въ скъпцаното кафе има другъ нѣкакъвъ примѣсъ (ячмикъ или леблебии), то туй обстоятелство дава поводъ за прѣрѣкания, недоразумѣния па и малка кавга между работникътъ и каведжията, който обвинява работника, че взелъ отъ кафето и гудилъ ячмикъ или леблебии.

15. *Чуканье овни, прасци.*

Има специялисти, които чукатъ овни и прасци; тѣ не работятъ съ надница но *на бравче*: колкото бравчета чукатъ, толкова имъ се плаща. Условието е обаче, чуканьето да бѫде сполучльиво. Случва се та послѣ умиратъ нѣкои бравчета; щетата е на ступанина.

Има още много други случаи, но за тѣхъ ще се говори тамо, дѣто имъ е мѣстото.

Орачьтъ оре, както видѣхме или на спрега, на оторица или на исполица. Има обаче случаи, щото орачьтъ да оре съ пари. Въ тоя случай, той оре на гьоторица и то на редъ [единъ редъ се състои отъ три бразди или три бразди съ единъ редъ]. На редъ му се плаща по грошъ; нивата обикновенно е дълга 500 раскраче; ако е по кратка, плаща се по 20 пари, а ако е дълга 250 — 400 раскраче, плаща се по 30 пари на редъ. Единъ добъръ орачь може на день да изоре 15—20 редове дълги 800 раскраче.

[Материялътъ изложенъ въ § 454, 455 и 456 е събранъ отъ Дѣдо Николо Лиловъ отъ Ярловица, Дѣдо Луканъ отъ Прогорелецъ, Дѣдо Сейно Илиевъ и дѣдо Златанъ Нанковъ отъ Бѣла-слатина, Иванъ Крагуевъ и Ионо Ванчовъ отъ Ново-село, Божинъ Първуловъ Овчаровъ, Първанъ Младеновъ Цолинъ, Торньо Кирковъ Мухлинъ отъ Вълчедръма].

7. ГЛАВЯВАНЬЕ (ЦѢНАВАНЬЕ).

457. *Какво нѣщо е главяванье?*

Главяваньето се състои въ това, че едно лице продава

свойтъ трудъ съ извѣстни условия за единъ периодъ отъ повече мѣсеци. Отъ надничарството, главяването се различава само по туй, че тамо трудътъ е заложенъ само за единъ день, когато тукъ той е заложенъ за цѣла верига отъ дни.

По свойтъ характеръ и по условията, съ които е свръзано, главяваньето или цѣнаваньето е отъ двѣ категории. Въ първата категория идатъ онѣзи случаи, дѣто главеното или цѣненото лице има за господарь едно лице и трудътъ му е безусловно заложенъ къмъ туй лице; прѣзъ всичкото врѣме на своето главяванье туй лице трѣбва да връши всичко, що заповѣда неговийтъ господарь. Повече нѣщо, отъ тая категория главенитѣ лица, като че сж заложили до една степень и своята лична свобода.

Въ втората категория идатъ онѣзи случаи, дѣто главеното или цѣненото лице има за господарь не едно лице, а цѣло село или цѣла корпорация, и трудътъ му е заложенъ, но условно заложенъ и никой нѣма право да го накара да връши такава работа за каквато той не е условенъ. Въ извѣстни случаи той може да връши и своята частна работа и личната му свобода никакъ не е ограничена отъ никого и въ нищо. Повече нѣщо, таково главено лице въ извѣстни случаи стои по̀ високо отъ отдѣлни личности, селени и тия послѣднитѣ се нуждаятъ отъ неговото съдѣйствие и помощь. Таково лице се счита напълно равно съ всичкитѣ други селени.

Отъ прѣвата категория, главенитѣ лица се наричатъ: *Прѝставъ*, *багджия*, калфа и чиракъ [послѣднитѣ двама сж въ занаятътъ при майсторъ]. Отъ втората категория се наричатъ: *ждарь*, *говедаръ*, *коняръ*, *свиняръ клисаръ* и *кехая*.

1. ПРИСТАВЪ.

458. *Какво нѣщо е приставъ?*

Приставъ е слуга, който се главява въ единъ чорбаджия за едно извѣстно врѣме, като домашенъ — селскій слуга, съ за-

дължение да върши всичко; що спада въ кржгътъ на селската полско-домакинска работа. Приставътъ може да бжде орачь, копачь, жътвачь, косачь, берачь; може да ходи на дърва, на воденица; може да бжде домашенъ овчаръ, коняръ и говедарь, само не свиняръ.

Прѝставъ произлиза отъ глаголътъ приставямъ се, цѣнявамъ се, главявамъ се. «*Я се приставихъ у Петкови*».

459. *Има ли опредѣлено врѣме, когато само приставетѣ се цѣняватъ?*

Приставетѣ могжтъ да се главяватъ и да се освобождаватъ само два пжти прѣзъ годината: *на Димитровъ день* и *на Герговъ день*; за туй тия дни се казватъ още «*дни на заробванье и отробванье*».

Врѣмето отъ Гергьевъ-день до Димитровъ-день се казва *паша*, *една паша*, а врѣмето отъ Гергевъ-день па до Гергевъ день се казва *двѣ паши* (година много рѣдко) «*я се главихъ за една паша, а Петко се глави за двѣ паши*».

Понеже се вѣрва че има лоши и добри дни, лоши и добри часове, то прието е, щото приставътъ да се не главява и пазари въ четвръ̀тъ — защото «*четвъртъкъ несвръ̀тъкъ*» и приставътъ нѣма да досѣди у чорбаджия си до день. Сжщо се не пазари и главява у вторникъ, защото е лошъ день, и всичката работа на приставътъ ще върви наопаки, а отъ това ще се нанася щета на чорбаджията. Нѣкои не главяватъ и пазарятъ прѝставъ и слѣдъ обѣдъ, защото деньтъ е ударилъ назадъ, та и работата на приставътъ ще върви назадъ.

460. *Каква е наемната заплата на пристава и какви други условия сжществуватъ?*

Наемната заплата е била промѣнчива и се измѣнявала споредъ врѣмето. Когато е била гладна година, заплатата е бивала много ниска, защото являвали сж се много лица за пристави; била ли е годината плодородна, имало ли е берекетъ, наемната заплата

се повишавала, защото се являвали малко лица за пристави. Нѣкога, прѣди 50 — 60 години заплатата за паша е била отъ 50 до 100 гроша; прѣди 20 години е била отъ 100 — 150 гр., а днесъ е отъ 150 — 300 гр. Това се казва «хакъ»: «моя хакъ е 150 гр.»

Освѣнъ това, чорбаджията е дължанъ да храни приставътъ, да му дава царвули (опинки) колкото може да *сдере* (скъса) и още да му дава пари за бръсненье. Ако е бекяринъ или момъкъ и нѣма кой да го пере, чорбаджията е дължанъ и да го перѫтъ у дома му. Ако се разболѣе и нѣма свои, за да го глѣдатъ, чорбаджията неможе да го исхвърли на пѫтътъ, а е дължанъ да го гледа у дома си, додѣто оздравѣе; ако болестьта му се продължи повече отъ мѣсецъ. тогава го испращатъ на роднинитѣ му или ако нѣма нигдѣ никого, испраща го въ нѣкой мънастиръ. Обаче туй рѣдко се случвало.

461. *Какви сѫ отношенията между приставътъ и чорбаджията и какво е положението му въ семейството?*

Приставътъ е слуга, който е заложилъ свойтъ трудъ, па и своята лична свобода, срѣщу едно извѣстно възнаграждение за едно извѣстно врѣме. Това условие изисква, щото приставътъ да се покорява на чорбаджията, да извръшва всичко, щото той нареди, да му се срамува и да го почита. Тѣзи нѣща сѫ дължни и самитѣ дѣца — синове и дъщери къмъ баща си, а камо ли приставътъ Това отношение обаче не измѣнява въ много нѣща неговото положение въ семейството отъ положението на другитѣ членове на туй семейство. Като се почне отъ чорбаджията, главата на семейството, па до най малкото момче, или момиче, всички сѫ дължни да се отнисѫтъ къмъ пристава така, както и той да бѣше членъ отъ туй семейство. И дѣйствително, когато отидете въ нѣкоя селска кѫща, дѣто има приставъ, а незнаете, че има приставъ, Вий мѫчно можете позна̀, че лицето, което е приставъ, е

такъвъ. Чорбаджията, синоветѣ му, дъщеритѣ му, жена му, дѣца-та — всички говорѧтъ съ него весело, смѣѧтъ се съ него, свободни сѫ къмъ него и той къмъ тѣхъ; шегуватъ се съ него и той съ тѣхъ. Сѣднѧтъ ли да обѣдватъ, и приставътъ ще сѣдне заедно съ всичкитѣ домашни, па ако е на работа и тамо е и чорбаджията, той обѣдва редно и съ самия чорбаджия. Прѣдъ туй, което виждате Вамъ трѣбва да кажѧтъ че еди кой си е приставъ; иначе Вий не бихте можали нити да помислите, че таково обхождание е възможно съ приставъ.

Грубото отнасание съ пристава се срѣща много рѣдко, и то толкова рѣдко, щото въ цѣлия край едва ли ми указахѫ на десетина примѣри. Но туй се осѫжда отъ всѣкого и тѣзи селени за туй и немогѧтъ да намѣрѧтъ пристави.

Ако този приставъ е момъкъ, неговото положение въ семейството е още по завидно. Случи ли се та този приставъ момъкъ е добъръ работникъ, хрисимъ, послушенъ, то той неможе да бѫде по̀ злѣ, даже ако бѣ сѫщь синъ на домовладиката. Отъ всичкитѣ хиляди примѣри, дѣто момци сѫ се оженили на кѫща, станѫли сѫ *зетьови на кѫщи*, повечето отъ двѣтѣ трети сѫ такива момци — пристави.

462. *Може ли приставътъ да остави чорбаджия си безъ врѣме и ако може, то по какви причини?*

«День ми дойде — день не седвамъ»

«Ако съмъ се главилъ — та па не семъ се венчалъ»

«На Димитровъ-день и Гергевъ-день се отробватъ и заробватъ приставетѣ».

[Изречения, употрѣбявани отъ слугитѣ]. Горнитѣ изречения опредѣлятъ много ясно положението на приставетѣ, до дѣто дойде деньтъ имъ. Приставътъ по никакъвъ начинъ не може да остави чорбаджия си, колкото и да му е лошо; колкото и да е грубъ и жестокъ. По горѣ видѣхме, какво е положението на единъ приставъ при единъ чорбаджия добъръ; при таково обстоятелство не

може ни дума да стане за излизанье. Случи ли се чорбаджията лошъ, грубъ, неправедльивъ, приставътъ се утѣшава съ това «не съмъ се вѣнчалъ за него», ще дойде скоро деньтъ и той ще се «*отроби*».

Ако обаче чорбаджията го не храни, не му дава опинки, бие го — тогава приставътъ, като заяви на старешината, може да си излѣзне безъ врѣме, а чорбаджията е дъленъ да му заплати за прослуженото врѣме.

463. *Може ли чорбаджията да испѫди приставътъ безъ врѣме и ако може, то по какви причини?*

Туй, което се каза за приставътъ, важи и за чорбаджията; той не смѣе да испѫди слугата прѣди деньтъ по никакви причини. Ако го испѫди ще трѣбва да му заплати цѣлия «*хакъ*».

«Иванъ Чифуцкий отъ Чупренье Бѣлоградчишко, испѫдилъ слугата си Йорданъ Димитровъ безъ врѣме, общинския сѫдъ го отсѫдилъ да му плати цѣлия хакъ».

[Съобщава Живко Петковъ].

Ако слугата е мързеливъ, не ще да работи, кара се съ домашнитѣ, непокоренъ и прави много щети, тогива чорбаджията може да го испѫди, като заплати прослужената часть отъ хака.

464. *Ако приставътъ е лѣжалъ боленъ, ловятъ ли се ни хакътъ му тия дни?*

Ако е лѣжалъ отъ треска нѣколко дни ни дума не може да бѫде, за да му се хванѫтъ тия дни на хакътъ му. Ако обаче е лѣгнѫлъ боленъ отъ друга болесть и е лѣжалъ дома си нѣколко недѣли, па и мѣсецъ и то въ това врѣме, когато е имало най-много работа, та чорбаджията е билъ принуденъ да откупва на негово мѣсто другъ човѣкъ, въ такъвъ случай тия дни се ловятъ и приставътъ трѣбва да отслужи тия дни слѣдъ деньтъ или да му отбие отъ хакътъ.

2. БАГДЖИЯ.

465. *Какво нѣщо е багджия?*

Багджия е турска дума и означава приставъ, който се главява исключително, за да гледа лозе.

Длъжностьта му е: да открие лозето, да го порѣже, да изнесе лозиньето, да го копа три пѫти па и четири пѫти; да го повръже; да го кръши; да закопа оставенитѣ *отводе*. Нуждитѣ лика или пръчки за връзванье, той трѣбва да ги цѣпи или насѣче. Багджията е дъленъ, ако има мѣсто за градина, да насади бобъ, картофи, лукъ, зелье, пиперъ, и да ги копа и полива; ако има мѣсто та чорбаджията е насѣялъ любеници, багджията трѣбва да копа и тѣхъ. Съ една дума, всичко що е за работа въ лозето багджията е дъленъ да работи.

Освѣнъ туй, ако има дръва за сѣченье въ домътъ на чорбаджията, тия дърва ще ги съсѣче пакъ той.

Когато дойде есень и трѣбва да се стега за гроздоберъ, багджията ще запари и измие бъчвитѣ, возника и чъбритѣ; додѣто се бере гроздето, той е дъленъ да помага и да носи чъбритѣ.

Като се обере лозето, той трѣбва да го закрие. Като свърши това, свръшва се и неговата работа въ лозето, освѣнъ ако има да сади и прѣсажда фиданки или отводе или да чисти дръмкашь нѣкакъвъ

Ако чорбаджията е садилъ кукурузъ, багджията не е дъленъ да го копа; за неговото прѣкопаванье трѣбва да се откупѫтъ копаче, но той е дъленъ да помага да го обере.

Ако се пече кумина, багджията е дъленъ да помага. Той не може да бѫде накаранъ у дома да мие паници; но ако се пере и той има врѣме, може да донесе нѣкоя кобилка вода отъ Дунава.

Ако чорбаджията заправи нѣкое здание, багджията неможе да бѫде накаранъ да помага тамо, а да остави лозето, за което е той главенъ.

Съ други думи, багджията е приставъ безусловно задължень да работи всичко, което е свързано съ лозето, а за други работи зависи отъ негова воля и то ако отъ другата работа нѣма да пострадае първата работа.

Багджията е длъженъ да гледа щото въ лозето да нѣма никаква трѣва и да бди да се направи никаква щета на чорбаджията. Въ това отношение, той е не само работникъ, но още и надзиратель.

466. *Какъвъ е хакътъ на багджията и съ какви още условия се придружава?*

Хакътъ на багджията е 150 — 400 па и 500 гроша за туй врѣме, за което се той условя. Освѣнъ хакътъ, чорбаджията е длъженъ да го храни. Храната се състой обикновенно отъ качамакъ и вариво, което той трѣбва самъ да искарва изъ лозето. Само по нѣкога му се купува месо. Пиялъкътъ се състои отъ вино или ракия, понѣкога само едно, а по нѣкога и двѣтѣ заедно.

Още, чорбаджията е длъженъ да му купи царвули (опинки) толкова чифта, колкото може да скѫса, а обикновенно, отъ Благовещъ до Димитровденъ се скѫсватъ петъ-шестъ чифта опинки.

467. *Отъ кога до кога се цѣнява багджия?*

Лозето трѣбва да почне да се открива още отъ Младенци (9 Марта) па да бѫде свършено до Благовещъ (25 Марта) отъ когато ще трѣбва да почне рѣзаньето. Освѣнъ туй, ако ще трѣбва да се прѣсаждатъ фиданки, ако ще трѣбва да се насади лукъ, да се насѣе мирудия — туй всичко трѣбва да се свръши до Благовещъ. Его защо нѣкога се главялъ багджия отъ Младенци; сега най-обикновенно се главятъ отъ Благовещъ.

Както се спомѣна, работата на багджията се свръшва като зарине лозето. За туй, нѣкои багджии се цѣнятъ съ туй условие: «Отъ Младенци, додѣто зарине лозето». Туй условие се срѣща много рѣдко, а най-обикновеннія срокъ е до Димитровъ-день

468. *Може ли вмѣсто главенсто лице, да дохажда да слугува друго лице?*

При приставътъ туй неможе да се допустне, но при багджията обичайтъ е установилъ тъй щото едното лице, което се главило, може да бжде замѣстено отъ друго лице — неговъ баща, синъ или братъ, само съ това условие и туй лице, което ще замѣни първото да бжде толкова ягко (възрастно), колкото и първото.

Понѣкога се срѣщатъ и такива примѣри: главилъ се бащата, послугувалъ единъ мѣсецъ и отива въ село за *препирка* т. іе. да се *прѣблѣче*. Но вмѣсто него дохажда синъ му, който тъй сжщо, като послугува единъ мѣсецъ, отива си и той да се *прѣоблѣче*, нъ вмѣсто него дохажда трето лице, братъ на второто, а синъ на първото. И тъй прѣзъ лѣтото ще се промѣнятъ нѣколко души багджии. Това замѣстване може чорбаджията да отблъсне, ако го намѣри врѣдително за лозето му, т. іе. ако лицата, които замѣстватъ първото главено лице, нѣматъ тая опитность, която се изисква за лозе.

469. *Багджията отговара ли за нѣкакви щети и то за кои?*

Когато багджията ще дойде вече въ чорбаджията, за да почне своето слугуванье, прѣдаватъ му се слѣднитѣ нѣща, нужни, за да се обработва лозето: мотика, дървена и желѣзна лопата, тръпокопъ, косеръ, коса (ако е нужно), манара и манарче; котле за да си прави качамакъ. Тия нѣща багджията е дълженъ на Димитровъдень или когато вече ще си отиде, да прѣдаде въ исправность. Ако мотиката, тръпокопътъ или друго нѣщо сж се счупили отъ употрѣбление, багджията не е отговоренъ за туй; ако котлето е продъното отъ употрѣбление, тоже не е отговоренъ. Ако е изгубилъ нѣщо, трѣбва да гуди на мѣстото му сжщо такъвъ уредъ.

Ако въ неговото отсжтствие нѣкой дойде, та счупи ключътъ на вратата и открадне нѣкой отъ горнитѣ уреди, багджията е неотговоренъ.

Ако нѣкой дойде та искубе лукъ, откъсне краставици, любеници, грозде, или друго, и багджията не е можалъ да го види и хване, тоже не е отговоренъ, и по тѣзи общи съображения: къръ е това, поле е, човѣкъ не може да уварди ако има хайдукъ, който слѣди да украдне. Отъ такъвъ хайдукъ и дома не можешъ си упази, а камо ли на полето.

470. *При главяването, кой дава капара и какво става съ нея, ако една отъ странитѣ се повърне?*

Петко Стояновъ цѣнава Герго Николовъ отъ Ружници за багджия съ условие отъ Младенци до Димитровдень да му плати хакъ 450 гроша. За да си знаятъ и двѣтѣ страни: че Петко си има багджия, и Герго — чорбаджия. Петко дава на Герго капара 30 гроша.

Ако Герго дойде на Младенци и почне работата си, или ако Петко не хване другъ багджия — договорътъ е испълненъ и отъ двѣтѣ страни. По случава се, и то много често, слѣднитѣ примѣри: Герго отишълъ на село, съобщилъ тукъ-тамъ, че се главилъ у Петко Стояновъ за 450 гр. Нѣкой отъ съселенитѣ му го укорява, че се измамилъ; че ето Кръсто Геновъ за по-малко лозе е зелъ 550 гр., че се много измамилъ и пр; или раздумването се базира на други основи: че Петко Стояновъ е много лошъ, зълъ, не храни, не пои, ѣде отъ хакътъ и пр. и пр. лоши качества. Въ едниия и въ другия случай, но Герго се раскайва, повръща се отъ дадената дума, отъ сключения договоръ. Въ такъвъ случай той трѣбва да върне взетата отъ Петко Стояновъ капара.

Петко Стояновъ като цѣнилъ Герго, Николовъ отъ Ружница за 450 гр. съобщава туй въ кафенето или на други граждане. Може да се случи сѫщото: Нѣкой, който познава Герго почне да го кори, че е мързеливъ, краде, лошъ, обича да се кара и пр. и пр. лоши качества, или Иванъ съобщава на Петка, че багджията е цѣненъ много скѫпо; его всичкитѣ сѫ цѣнили багджии по за 250 — 300 гр. защото тая година е гладна и ще има много

багджия. Тъй или инъкъ, но Петко Стояновъ се раскайва, повръща се отъ дадената си дума, развали сключения договоръ и цѣнява другъ багджия, комуто сѫщо тъй дава капара само че по малко.

Дохаждатъ Младенци и Герго Николовъ се явява въ домътъ на Петко Стояновъ, за да почне своята работа, но Петко му съобщава, че си е цѣнилъ багджия. Въ такъвъ случай, Герго си тражи новъ чорбаджия, но взетата капара отъ Петко нѣма да повърне, а остава негова, като «*пишманлъкъ*» на Петко. [Материялътъ за приставетѣ е събранъ отъ Дѣдо Въльчо отъ Ярловица, Дѣдо Богой отъ Крива-бара, Дѣдо Сейно отъ Бѣла-слатина, Дѣдо Стоянъ отъ Камено-полье; материалътъ за багджинитѣ е събранъ отъ личнитѣ ми наблюдения въ Ломъ, Берковица, Враца и Видинъ и още отъ расказитѣ на дѣдо Христо Папазалията Ломъ, Дѣдо Пръванъ Циганский Ломъ, Иванъ Томовъ Василовци, Дѣдо Герго Душилица. — отъ които първитѣ сѫ дръжали багджии, а послѣднитѣ двама сѫ били багджии.

3. ПЖДАРЬ

471. *Какво е селскій пждарь.*

За да се пазятъ ньивитѣ, лозята и бостанетѣ, уславятъ се людие—пазачи, които се наричатъ *пждаре*, и то *пждарь на ньивитѣ*, *пждарь на лозята* и *пждарь на бостанетѣ*

Тритѣ вида пазаче ако и да носятъ едно и сѫщо название, тѣ се различаватъ обаче въ много нѣща и условията имъ немогатъ да бждатъ еднакви.

Пждарьтъ на ньивитѣ се цѣнява отъ Младенци или отъ Благовещъ па до Димитровдень, додѣто се оберѫтъ Кукурузята, а плаща му се на ярѣмь.

Пждарьтъ на лозята се цѣнява обикновенно за година, защото той е дъленъ до пази лозята и зимѣ и лѣтѣ, да не би нѣкой да направи нѣщо пакость; лѣте да не бере грозде, а зимѣ

да не би нѣкой да отсѣче нѣкое плодородно дърво или да изкопа нѣкоя фиданка. Плаща му се *на сигандо*, т. іе. кой колко хиляди гижи има, толко ще и да заплати.

Пждарьтъ на бостанетѣ се цѣнява отъ какъ се свръши третия копъ, защото се копатъ три пжти, а въ нѣкои села отъ Гергевдень, но на всѣкждѣ неговия срокъ е до дѣто се развалятъ бостанетѣ, т. іе. около Св Богородица, а плаща му се на бостань, т. іе. на парче, било то голѣмо, или малко.

472. *Кой цѣнява пждарьтъ?*

Било пждарьтъ на ньивитѣ, било пждарьтъ на лозята, било пждарьтъ на бостанетѣ, цѣнява селото. Подъ думата селото, трѣбва да разберемъ старешината, попътъ и по̀ заможнитѣ старци и селени. Това «село» ще се събере нѣкждѣ на нѣкоя кръчма и тамо ще почне да се съвѣщава, кого да глави за пждарь.

Трѣбва да се помни добрѣ, че «селото» много мжчно мѣнява пждарьтъ, говедарьтъ конярътъ или свинярътъ. Ако само е испълнявалъ своята дължность добрѣ е съвѣстно, единъ пждарь (тука разбираме на ньивитѣ и лозята) може да пждарува прѣзъ цѣлъ периодъ години. Има примѣри, дѣто единъ пждарь е пждарувалъ прѣзъ цѣли 50 години. Пждарьтъ Кжчо, пждарь на Ломскитѣ лозя е пждарувалъ цѣли 50 години и е прѣстанжлъ да пждарува само защото е вече старецъ и неможе да тръча.

Казвамъ, когато се събере «селото» да се съвѣщава, съвѣщанието става за форма, защото кандидатътъ е вече извѣстенъ. На туй съвѣщание може да присжтствува всѣкой, който има волове, и да си дава мнението. Ако има нѣкой да се оплаква срѣщу кандидатътъ, той може свободно да заяви туй свое оплаквание тукъ. За да бжде измѣненъ пждарьтъ съ другъ новъ, трѣбва да има силни доказателства, че той е мързеливъ, че той не пази ньивитѣ, кукурузяга или лозята, че нарочно допуща да се прави пакость и други подобни обвинения. «*Село, кое си менява пждаретѣ и говедаретѣ, не е салгамъ село*» — казва дѣдо Койчо отъ Вълчедръма.

Ако нѣма такива оплаквания отъ селенитѣ, стария пждарь се главява, цѣлува ржка на попа, и договора е свръшенъ.

При сключването на този договоръ, не се дава, нито зима никаква *капара*, защото за пждарьтъ договорътъ е осигуренъ отъ цѣлото село, а за селото договорътъ е осигуренъ отъ самото лице.

По сжщия начинъ се главява и пждарьтъ за лозята, само съ тая разница, че пждарьтъ на бръдото цѣняватъ тѣзи селени, въ топрака на които сж лозята, а не и ступанитѣ на лозята които може да сж отъ друго село.

Пждарьтъ за бостанетѣ се цѣнява едвамъ отъ Гергевденъ, когато любеницитѣ сж никнжли и копали пръвия копъ. Въ много мѣста, пждарьтъ цѣняватъ не отъ първия копъ, а отъ третия, т. іе. отъ тогава, когато, било дѣца, било хора могжтъ да правжтъ пакость на любеницитѣ. Този пждарь не е несмѣняемъ, както двамата пръви, и всѣкоя година може да бжде друго лице.

473. *Какво е възнаграждението и по какъвъ начинъ се събира?*

Възнаграждението на пждарьтъ или хакътъ му се нарича «*пждарщина*». За тримата пждаре, пждарщината не е все еднаква.

Пждарщината на пждарьтъ на ньпвитѣ и кукурузята, както видѣхме, е *на яремъ* (единъ яремъ е единъ чифтъ впрѣгатни волове), т. іе. който впрѣга единъ чифтъ волове, крави, или биволе, плаща една пждарщина: който впрѣга два чифта, плаща двѣ пждарщини. Въ Ново-село, Видинска околия, па и въ цѣло Видинско, пждарщина на тоя пждарь е по 25 оки кукурузъ на куленье и 6 оки жито на всѣкой яремъ.

Сжщата пждарщина е и въ Бѣлоградчишко,

Въ Льешковецъ, Вълчедръма, Вълкова-слатина, Стубелъ и др., т. іе. въ Ломско и Берковско, пждарьтъ зима по 20 оки ку-

курузъ на куленье и 4 оки брашно, което се равнява на 6 оки жито.

Въ Бѣла-слатина, т. іе. въ Орѣховско, пѫдарьтъ зима по 15 оки кукурузъ на яремъ, а въ турско врѣме е зималъ на 50 коша единъ кошъ кукурузъ, но сѫе на куленье. [Единъ кошъ може да дойде 10—15 оки].

Пѫдарьтъ на лозята зима тоже нееднаква на всѣкѫдѣ пѫдарница. Въ опаклискитѣ села лозя нѣма, та нѣма и пѫдаре за лозя; въ полскитѣ села, както се каза по горѣ, въ всѣкое село лозя не е имало, па за туй всѣкое село въ различни врѣмена е садило лозя, а слѣдователно е опрѣдѣлявало и пѫдарщината, на пѫдарьтъ. При опрѣдѣляванието размѣрътъ на пѫдарщината всѣкога се зиматъ прѣдъ видъ размѣрьть въ ближнитѣ и околни села.

За туй и тая пѫдарщина играе между 2 и 4 оки кукурузъ на хилядо гижи или на парче (на лозе), но повечето на хилядо.

Пѫдарьтъ на бостанетѣ зима пѫдарщина по петъ гроша на парче или десетъ оки кукурузъ на зърна, но освѣнъ това и «*капанѫтъ*» е неговъ.

474. *Какво е туй „капанъ“, какъ се зима, кой го зима?*

Цѣлта на пѫдара е да пази да не би да се прави пакость.

Ако хване, че въ ньивитѣ или кукурузята, или лозята сѫ влѣзнѫли: волове, конье, овци и пасѫтъ, пѫдарьтъ ще откара тия волове, конье или овци въ село и ще ги затвори въ обора, направенъ край общинското здание. Ступанинътъ, комуто сѫ затворени воловетѣ, коньетѣ или овцитѣ ще дойде да си ги земе отъ обора, като заплати една глоба. Тая глоба се казва «*капанъ*».

Тоя капанъ въ турско врѣме е зималъ господарьтъ, а послѣ субашата (полякъть); днесь общинското управление дава тоя

приходъ на закупници. «Капанътъ» обаче отъ бостанетѣ е зималъ нѣкога, па и днесь зима пѫдарьтъ на бостанетѣ.

Размѣрътъ на капанътъ е по грошъ на волъ, крава, биволъ, конь и свиня, а по петъ пари на овца. Така е на всѣкѫдѣ; въ цѣлия тоя край; тоже тоя размѣръ е останѫлъ непромѣненъ и до днесь.

Пѫдарьтъ като завари нѣкого, че пасе воловетѣ, коньетѣ и овцитѣ въ ньивитѣ или кукурузята, има право на сила или да откара добитъка въ обора, или да земе отъ пазачьтъ бѣлѣгъ нѣкакъвъ, като: капа, ножъ, манара, дрѣха или друго. Този бѣлѣгъ зима въ такъвъ случай, ако е хванѫлъ воловетѣ на човѣкъ, който е пѫтникъ, т. іе. отива нѣкѫдѣ а е отъ сѫщето или ближното село не познатъ на пѫдара. Въ противенъ случай, ступанинътъ на воловетѣ, коньетѣ трѣбва непрѣмѣнно да отиде въ село, едно да заплати капанътъ а друго да заплати и стойностьта на причинената поразия.

475. *По какъвъ начинъ се опредѣля стойностьта на направената поразия?*

Казахме, че освѣнъ «капанътъ» ступанинътъ на воловетѣ, коньетѣ или овцитѣ, е дължанъ да заплати още и стойностьта на причинената щета. За да се опредѣли тая щета, ступанинътъ на ньивата, ступанинътъ на воловетѣ, коньетѣ или овцитѣ, пѫдарьтъ и още единъ човѣкъ, испратенъ отъ старешина ще отидѫтъ на самото мѣсто, ще прѣгледатъ какво пространство е опасано или стѫпкано и споредъ това опредѣляватъ и колко оки жито или кукурузъ ще трѣбва да се даде на ступанина на ньивата. Ако се съгласи и ступанинътъ на хванѫтия добитъкъ — споръ̀тъ е свръшенъ. Не съгласѣли се, тогава се прѣмѣрва пространството което е опасано, да кажемъ, излѣзне 70 раскраче на дължина и четири на щирочина; прѣмѣрятъ сѫщо таково пространство до опасаното мѣсто. Колко снопове ожъне или колко коша кукурузъ набере отъ туй мѣсто, равно на опасаното, толкова снопове или толко коша

кукурузъ ще трѣбва да даде ступанина на хванѫтия добитъкъ, а самото опасано мѣсто, остава той самъ да го ожъне или да го обере.

По тоя начинъ се опредѣлява и щетата причинена въ нѣкое лозе или въ нѣкой бостанъ, само, че тука поразията и щетата се опредѣля въ пари.

476. *Ако причинителъть на повръдата не е уловенъ, отговара ли пждарьтъ?*

«Срахъ лозе пази»
«Страхътъ прави та пждара се вижда на вредъ».

На пждарьтъ или на пждаретѣ, ако сѫ нѣколко душъ, е дадено да пази пространство, което се обикаля едвамъ за нѣколко часове съ конь, и което е недогледно отъ единия край до другия. Човѣкъ дома си има градинка и све е прѣдъ очитѣ му, па пакъ мине нѣкой и откине нѣщо, а камо ли на полѣто. Пждарьтъ се цѣнява не за туй, за да запази дѣйствително ньивитѣ и кукурузята отъ злосторни хора, а за туй да дава страхъ. «*Страхъ лозе пази*», «Страхътъ прави та пждара се мѣрка на вредъ» и ето защо злосторникътъ, когато ще прави пакость, гледа да извърши пакостьта бързо и да избѣга. Думата е за случаи, когато нѣкой ще вкара воловетѣ си нарочно да пасѫтъ въ нѣкоя ньива, или въ нѣкой кукурузъ, или когато нарочно краде куленье изъ кукуруза. Ако го хване пждарьтъ, то ще бѫде случайно.

Когато нѣкое добиче влѣзне въ нѣкоя ньива, или въ нѣкой кукурузъ, то като не съзнава прѣстѫпностьта на дѣйствието си, пасе си спокойно, додѣто или ступанинътъ му не дойде да го искара, та да се не хване, или пждарьтъ го не види и искара.

По тѣзи съображения, пждарьтъ не плаща никакви обезщетения за пакости и поразии, причинени нѣкому отъ неизвѣстни лица или отъ неуловени говеда.

477. *Ако пждаретѣ сѫ нѣколко душѣ, какъ дѣлятъ по между си пждарщината?*

Нивитѣ и кукурузята сѫ подъ една категория и иматъ едни пждаре. Туй пространство обаче не може да се упази отъ единъ само пждарь, за туй пждаретѣ сѫ нѣколко — двама до четирма. Пждарщината се дѣли по равно между пждаретѣ, съ исключение на «капанътъ», когото, както видѣхме, зима субашата (полякътъ) не на основание на нѣкакво право, а тъй по право на силата, тъй му се ще като на човѣкъ, принадлѣжащъ къмъ владѣющето плѣме.

478. *Какъ се събира пждарщината?*

Пждарьтъ на нивитѣ събира своята пждарщина самъ и то въ село, слѣдъ като сѫ обрани и кукурузята. Като се свръши браньето кукурузъ, пждаретѣ ще земѫтъ едни кола и ще тръгнѫтъ отъ кѫща на кѫща и всѣкой ще имъ дава пждарщината. Слѣдъ като ѭ съберѫтъ, ще си ѭ подѣлѫтъ, както се каза и по горѣ.

Който отъ селенитѣ, не би рачилъ да даде пждарщината, старешината го накарвалъ на сила.

479. *Може ли пждарьтъ да бѫде накаранъ да врѣши други селска работа и каква?*

Пждарьтъ е селски слуга; като такъвъ, установени сѫ отъ обичайтъ още слѣднитѣ обязаности:

Ако стане нужда да се покаже пѫтъ на нѣкое правителственно или частно лице, пждарьтъ, по заповѣдъ на старѣйшината, е дъленъ да съпроводе пѫтника или до ближното село, или само до нѣкждѣ.

Ако ще има да се носи нѣкакво писмо до ближното село, пждарьтъ ще отнесе туй писмо, ако кехаята има друга работа.

Ако ще трѣбва да се повика нѣкой селенинъ отъ нивата, ливадата или бранището (изъ полѣто) заради нѣкаква правителственна работа, или заради даждие, то пждарьтъ ще отиде да го

повика. Той е дълженъ да помага и да се брокътъ снопето, градинитѣ и пр.

480. *Може ли пждарьтъ да връши своя работа и каква?*

Пждарьтъ е съселенинъ; има си домъ, жена дѣца, па може да има и кола. Той е работникъ, както всичкитѣ селени, само че синъ му или братъ му работятъ повечето. Той като селски слуга, неможе да се занимава исключително съ своята работа; може обаче, когато се копа кукурузъ да копа, когато се жъне, да жъне; когато се бере лозе или кукурузъ да помага на домашнитѣ си, но по такъвъ начинъ щото и едното да връши и другата селска работа да неизоставя. Пообиколилъ нивитѣ и отишълъ да копа; пообиколилъ кукурузята и отишълъ да жъне; пообиколилъ кукурузята или лозята и отишълъ да връше или да бере.

Ако пждарьтъ копае своето лозе, не може никой да го упрѣкне въ това.

4. ГОВѢДАРЪ.

481. *Какво е говедарь?*

Говедарътъ е пазачь, който пасе селскитѣ говеда отъ сутрень до вечерьта, а вечерь ги докарва въ селото.

Всѣкоя сутрень, на едно мѣсто всрѣдъ или край селото, се събиратъ всичкитѣ селски говеда, т. ie. тамо всѣкой е дълженъ да докара колкото вече има говеда и отъ тамо говедарътъ ги подкарва на паша.

Говедарътъ е дълженъ да чека на това мѣсто, додѣто слънцето огрѣе; щомъ то истече, веднага ги подкарва, а който е закъснѣлъ, той е дълженъ да гони говедара, ако неиска добитъка му да остане прѣзъ деньтъ въ селото. Вечерьта говедарътъ докарва говедата до край селото и ги вкарва въ селото вѫтрѣ. Всѣкой, който има говедо въ селскитѣ говеда, дълженъ е да излѣзне край

селото и отъ тамо да си прибере говедата, защото тамо се свръшва длъжностьта на говедара, и ако нѣкой не е дошълъ да си прибере говедата, а е отишло, та направило пакость нѣкому, говедаръть не е отговоренъ.

Прѣзъ деньтъ, когато дойде пладне, говедаръть е дъленъ да закара говедата на рѣката или барата, за да ги напой, а сетнѣ да ги закара на *пладнището* да пладнуватъ.

На пладнището говедата ще стоятъ, додѣто слънцето превали къмъ икиндия.

482. *Съ какъвъ срокъ се цѣнява говедаръть и съ какъвъ хакъ?*

Говедаръть се цѣнява по тоя сѫщи начинъ, както и пѫдарьть, т. іе. отъ «*селото*», което, тукъ се разбиратъ сѫщитѣ онѣзи лица, на които указахме и по горѣ.

Срокъть за прѣзъ лѣтото се счита или отъ Младенци или отъ Гергевдень па до Димитровдень; за прѣзъ зимата отъ Димитровдень па додѣто е копно, т. іе. додѣто землята не е покрита съ снѣгъ. Обичайтъ да пасятъ говедата и слѣдъ Димитровдень въ планинскитѣ села липсува. Нѣма го тоже и въ Орѣховско.

Хакътъ на говедаретѣ за трудътъ имъ е на добиче «*наглавъ*», а впрѣгатнитѣ волове, т. іе. които се впрѣгатъ — *на яремъ* и то както слѣдва:

Въ Ново-село и другитѣ села въ Видинско и Кулско се плаща по десетъ оки жито на ялово добиче (крава, теле), а ако нѣкой пуща въ говедата и впрѣгатнитѣ волове да пасятъ, той ще плаща по петъ оки жито на яремъ или по двѣ и половина оки «*наглавъ*».

Трѣбва да се забѣлѣжи, че впрѣгатнитѣ волове се пускатъ въ говедата да пасятъ само слѣдъ Св. Илия, додѣто обикновенно се прѣвезе снопето, а послѣ настѫпва вършидба, когато съ воловетѣ нѣматъ толкова работа. За туй се и плаща половинъ хакъ.

Въ Чупренье, т. іе. въ Бѣлоградчишко и въ другитѣ пла-

нински села отъ Берковско и Кутловско (Превала, Долня и Горня Лука и Митровци) плащатъ на добиче по десетъ оки зеере и три гроша. На впрѣгатнитѣ волове отъ Св. Илия до Димитровдень плаща се половината.

Въ Ломско се плаща по осъмъ оки лѣтѣ, а по шестъ оки зимѣ на добиче; тия осъмъ и шестъ оки трѣбва да бѫдатъ половина кукурузъ, половина жито.

Въ Вратчанско се плаща по 6 — 8 оки на добиче; ако кукурузътъ е на куленье, вади се за какалашкитѣ на една ока по литра.

Прѣзъ зимата плаща се половината.

Сѫщо и половината се плаща за впрѣгатни волове.

Въ Орѣховско се плаща по 10 оки жито на добиче, а на впрѣгатнитѣ волове половината.

Послѣ Димитровдень па додѣто е копно, плаща се половината. Този обичай обаче много рѣдко се срѣща.

Говедаретѣ; както и пѫдаретѣ сами събиратъ хакътъ си и то слѣдъ Димитровдень за прѣзъ лѣтото, а около Коледа за прѣзъ зимата. Тѣ сѫ дължни да ходятъ отъ кѫща на кѫща, и да си искатъ хакътъ.

483. *Ако нѣкое добиче се изгуби или осакатѣе или ако нѣкоя стелна крава се отели и изправи телето си — отговаря ли говедарътъ.*

Ако изъ гората, изъ шумакътъ се изгуби нѣкое добиче, за него говедарътъ не отговара и не плаща, но ступанинътъ има право да му не дава хакътъ, който му се пада. Говедарътъ обаче е дъленъ да го тражи.

Ако нѣкое добиче осакатѣе, говедарътъ не отговара. Но ако туй добиче е осакатѣло вслѣдствие буйното обръщание на говедара съ него, тогава, ако пакъ да не плаща, но поне това ще послужи за мотивъ идущата година да го не цѣняватъ за говедаръ.

Ако има стелни крави въ говедата длъжность е на гове-

е дълженъ тогава той да откара тая *ищира*. Подъ думата *ищира* се разбира онзи добитъкъ, когото правителството е искало отъ всѣкое село въ врѣме на война, за да се коли за войската. Такава ищира трѣбвало е да се закаря тамо, дѣто е центрътъ на военнитѣ дѣйствия. Въ такъвъ случай, никой другъ освѣнъ говедаръ̀тъ е дълженъ да откара тоя добитъкъ, а старешината е отивалъ за да го прѣдаде комуто слѣдва.

5. КОНЯРЪ

486. *Какво е коняръ?*

Въ повечето села особенъ коняръ нѣма, защото коньетѣ и говедата пасѫтъ заедно и ги пази говедаръ̀тъ, т. іе. говедаръ̀тъ е въ сѫщото врѣме и коняръ. Но това е въ тѣзи села, и въ такива случаи, когато въ селото нѣма достатъчно число конье, за да се поддържа коняръ. Има ли много конье, може ли отъ хакътъ да се поддържа коняръ, тогава коньетѣ се отдѣлятъ отъ говедата и пасѫтъ отдѣлно.

Ако говедата пасѫтъ само прѣзъ деньтъ, а прѣзъ нощьта почиватъ въ обора, това не може да бѫде съ коньетѣ. Говедото се напасло прѣзъ деньтъ, а прѣзъ нощьта прѣживля, т. іе. прѣдъвква храната, когато коньтъ не прѣживля, Его защо коньетѣ пасѫтъ, и деньемъ и нощемъ; ето защо конярътъ трѣбва да ги пасе и прѣзъ нощьта, и ето защо коньетѣ се пасѫтъ всѣкога отдѣлно отъ говедата.

Конярътъ като събере коньетѣ и ги откара въ полето да ги пасе, вече не ги докарва въ селото, но комуто трѣбва конь или кобила отива въ *ергелата* и тамо лови конь или кобила. Конярътъ е дълженъ да помогне та да се хване коньтъ.

487. *Съ какъвъ срокъ и съ какъвъ хакъ се цѣнява конярътъ?*

Конярътъ се цѣнява по тоя сѫщъ начинъ, както и пѫдаръ̀тъ и говедаръ̀тъ.

Срокътъ е, както и за говедаря̀тъ, т. іе. отъ Младенци или отъ Гергевдень па до Димитровдень. Прѣзъ зимата е отъ Димитровдень па додѣто е копно, т. іе. додѣто земля̀та не е покрита съ снѣгъ.

Хакъ̀тъ на коняра е всѣкога по голѣмъ отъ колкото хакъ̀тъ на говедара. Ако на говедара се дава десетъ оки на добиче, то на коняра ще се даде по 12 — 15 оки; ако на говедара се дава осъмъ оки, то на коняра ще се даде по десетъ-дванадесетъ оки.

И коняръ̀тъ ще събира свойтъ хакъ самъ, както и говедара.

488. *Какви сѫ другитѣ условия и задължения на коняра?*

Всичко, що се каза за говедара, важи и за коняра. Ако нѣкой конь се изгуби, осакатѣе или умрѣ, коняръ̀тъ неотговаря и не плаща; ако коньетѣ направѧтъ нѣкѫдѣ пакость, тоже не отговаря.

Въ врѣме на връшидба, коняръ̀тъ трѣбва не само да пасе коньетѣ, но още да помага всѣкому да си хване коньетѣ за да връше съ тѣхъ.

6. СВИНЯРЪ

489. *Какво е свиняръ?*

Свиняръ̀тъ е пазачъ на селскитѣ свинье. Неговото главяване става по сѫщия нъчинъ, както и говедаръ̀тъ, коняръ̀тъ и пждаръ̀тъ. Както нѣкога тъй и днесь, българинъ свиняръ не става, а всѣкога цигане сѫ свиняре. Отъ туй ли или отъ друго, но думата свиняръ служи и за укорителенъ епитетъ. Да кажете нѣкому «*свиняръ*», т. іе. да го унизите и оскърбите.

Срокъ̀тъ на свинята е тоже или отъ Младенци, или отъ Гергевдень. но све до Димитровдень.

Хакътъ му е за туй врѣме както слѣдва:

Въ Видинско е по четири оки кукурузъ на зърна и то на свиня.

Въ Бѣлоградчишко и другитѣ планински села въ Берковско и Кутловско се плаща по четири оки зеере или по два гроша на свиня.

Въ Ломско свинярътъ пасе свинѣтѣ и зимѣ и лѣтѣ. За лѣтото се плаща на свиня по 5 — 6 оки жито или кукурузъ на зърно. За зимата, додѣто е копно, плаща се половина.

Въ Вратчанско се плаща на свиня по 6 — 8 оки кукурузъ на зърна.

Въ Орѣховско се плаща по седамъ оки зеере или три оки брашно или по три гроша.

Въ цѣлия тоя край общи условия сж слѣднитѣ:

а) За свиня била голѣма или малка, плаща се като за свиня.

б) Ако прасето е опрасено прѣди Гергевдень счита се за свиня и за него плаща се както и за свиня.

в) Ако прасцитѣ сисатъ, зиматъ се двѣ прасци за едно; ако ли сж съвършенно малки не плаща се нищо.

г) Всѣкой селенинъ обязателно трѣбва да искара свинята си въ селскитѣ свиньи, освѣнъ ако ѭ затворилъ та ѭ храни за кланье.

д) Селенинъ, който не би искаралъ свиньетѣ си, въ свиньетѣ, дълженъ е да заплати хакътъ на свиняра.

Примѣръ:

Въ Ново село Видинско, Ванко Попъ Ивановъ отказалъ да заплати на свинярътъ Дико Паяновъ за три свиньи, а платилъ само за двѣ, защото едната не била ходила у свиньетѣ. Общината обаче го осѫдила да заплати и за тритѣ свиньи. Съображения: Ако всѣкому се позволи да си държи свиньетѣ у село, а да ги неискарва въ селскитѣ свиньи, то, отъ една страна, свиньетѣ ще

ходѣтъ изъ село и ще правѣтъ пакость, а отъ друга, свинярътъ си губи врѣмето съ малко свиньи. Когато се наемалъ за селский свинярь, той е знаилъ числото на свиньетѣ въ селото, расчитвалъ е на извѣстенъ приходъ, за туй е и станѫлъ свинярь; иначе, той би зелъ друга работа.

е) Ако свиня, която е трѣбвало да бѫде искарана въ селскитѣ свинье, е останѫла въ селото и влѣзнѫла да прави пакость нѣкому въ градината и тоя ѫ утрепе, ступанинътъ на свинята нѣма право да иска да му се заплати стойностьта на утрепаната свиня.

ж) Ако свинярътъ изгуби нѣкоя свиня, стойностьта не плаща, а отбива му се хакътъ за свинята.

з) Ако свинярътъ утрепе нѣкоя свиня, плаща стойностьта ѝ.

и) Всѣкоя сутрень, всѣкой селенинъ е дълженъ да искара свиньетѣ си, а вечеръ, когато свинярътъ ги вкара въ село да излѣзне да си ги прибере.

к) Ако нѣкоя свиня, дадена на свиняра, прѣзъ деньтъ направи нѣкому пакость, то свинярътъ е отговоренъ. Неотговоренъ е, ако е вкаралъ свиньетѣ въ село и ступанинътъ не прибралъ своята свиня и тя отишла, та направила пакость.

Забѣлѣжително е това че ако една свиня прави пакость, може да бѫде утрепана, когато това се недопуска за волъ, конь, овца.

7. КЛИСАРЪ.

490. *Клисаръ и неговитѣ обязаности.*

Клисаръть е слуга черковенъ и училищенъ, на когото длъжностьта е да мете черквата и училището, да пали кандилата, да помага на свещенника и на епитропетѣ.

Ако изборътъ на надаръть, говедаръть, коняръть и сви-

[illegible]

[illegible]

[illegible]

има силенъ гласъ: за туй. когато ще цѣняватъ кехая, гледатъ прѣимущественно на туй качество.

2 о Кехаята е общински разсиленъ, слуга и стражаръ. Ако има нужда да се вика нѣкой селенинъ при старешината или въ общинското управление, то кехаята се проважда да го вика.

Ако е дошълъ нѣкой правителственъ човѣкъ и ще трѣбва да му се намѣри квартира, «*конакъ*», то кехаята ще знае, кадѣ, на коя кѫща е редътъ да приеме гости. Квартирата трѣбва да бѫде още и споредъ гостътъ-чиновникътъ; ако чиновникътъ е по-голѣмъ, то кѫщата, дѣто ще нощува, трѣбва да бѫде по чиста, по спрѣтна.

Тази длъжность е много неприятна за кехаята, защото ако *конакътъ* не е добъръ, то чиновникътъ налага съ дърво пакъ него; ако селенинътъ е неблагодаренъ отъ гостътъ, той хука, гълчи пакъ кехаята.

Ако гостътъ трѣбва да се нахрани; а коньтъ му да се назоби. и да му се даде сѣно, то кехаята трѣбва да намѣри: хлѣбъ, кокошка, масло, сиренье, яйца, сѣно, ячмикъ. Ако закѫснье гозбата или хлѣбътъ; или ако баницата не е маслена, пакъ гърбътъ на кехаята ще отговара.

Ако коньтъ на чиновникътъ трѣбва да се истимари (очеше), то това е длъжность пакъ на кехаята.

Понеже не се знае, въ кое врѣме прѣзъ деньтъ или прѣзъ нощьта ще дойде «нѣкое зло», както се изразяватъ селенитѣ за чиновницитѣ, то кехаята е длъженъ денонощно да бѫде около общината, или около оная кръчма, дѣто обикновенно свръщатъ пѫтници, защото, ако дойде нѣкое «голѣмо зло» и него нѣма да се яви на часътъ, то гръбътъ му трѣбва да се стѣга.

Види се туй положение на кехаята е създало явлението, дѣто нито въ едно село кехая нѣма българинъ, а на вредъ е циганинъ, който е нѣкакъ по свикнѫтъ съ тази длъжность. Това е

баше нѣкога, а тъка е и сега. Въ всяка общинска въ нѣкой край, азъ никакъ не срѣщнахъ нѣкой българинъ.

При всичкитѣ тия неудобства, кехаята пакъ е благодаренъ отъ длъжностьта си, защото отъ всѣкъ ако и съ голѣми непріятности, но пакъ извлича голѣма полза. Той храни и себе си и дѣцата си отъ селото и прѣзъ цѣлата година той не дава пари за храна. Отъ дѣто и да поиска, каквото и да поиска, всѣкой му дава и вечеръ го съ праздни ржцѣ, защото много мжчно може селянинъ да контролира има ли нужда за тая храна, който иска кехаята, или нѣма. Дошълъ е чиновникъ въ селото и кехаята трѣбва да се погрижи още съ врѣме да бжде сготвено за него и да бжде приготвено сѣно и зобъ за коньтъ му. Взелъ отъ петъ-шестъ кжщи по едно пиле или кокошка; взелъ отъ петъ-шестъ кжщи масло, яйца или сиренье; взелъ отъ двѣ три кжщи хлѣбъ, а така е и съ сѣното и зобьта. Много пжти, нѣколко пилета, единъ два хлѣба, масло, сиренье, яйца, па и зобъ сж пъхнжти въ ржцѣтѣ на циганьката жена на кехаята, който стой на прагьтъ на цигански си бурдель. И нелиплж какъ, но въ такива случаи, пжтьтъ на кехаята всѣкога е край неговата хижа.

И зимно врѣме, отъ тукъ растичка, отъ тамо суровичка, но еле циганката и цигапчетата му сж огрѣяни

Туй нѣщо българинътъ неможе да направи.

Втора полза е слѣдната.

Той като селска слуга, трѣбва да му плати селого за трудътъ, а плаща му въ натура: толкова оки кукурузъ, или толкова жито или пакъ толкова оки брашно — вече колко сж се спогодили. Туй се вика на кжща: всѣкоя кжща е дължна да му даде, да кажемъ по петъ оки кукуруязъ, или три оки жито или по двѣ оки брашно. Тоя свой хакъ, както всичкитѣ други селски слуги, събира самъ.

Ако на пждарьтъ, говедарьтъ, конярьтъ или свинярьтъ (ако ги) съ кантаръ и всѣкой гледа да откачи отъ тѣхъ

поне по 50 драмъ, то на кехаята се дава безъ тегло, безъ кантаръ, и всѣкой селенинъ гледа да му даде повечко нѣщо. Защо? За това, кехаята прѣзъ годината да довежда на *конакъ* по рѣдко *нѣкое зло* или по възможности *по добро зло*, и той всѣкому се обѣщава, като знае, че колкото и да обѣщава, пакъ нещо да бѫде въ положение да испълни своето обѣщание.

[Материялътъ, изложенъ тукъ, за пѫдаретѣ, говедаретѣ, свинятѣ, конятѣ, клисаретѣ и кехаитѣ е събранъ отъ слѣднитѣ лица: Дѣдо Стоянъ Белчовъ отъ Ново-село Видинско, Дѣдо Николо попъ Ценовъ отъ Метковецъ Ломска Околия, Дѣдо Гено Петковъ Кѫковски и Мано Нинов Горна Кремена Вратчан.; Дѣдо Сейно Илиевъ и Дѣдо Златанъ Нанковъ Бѣла-Слатина Орѣховска Околия.

8. СКОТОВЪДСТВО.

А. ПОДОЙНИЦИ.

492. *Какво нѣщо сѫ подойници и какви обичаи сѫ установени?*

Обичайтъ е на Гергевъ-день въ всѣкоя кѫща да се заколе агне. Овцата, на която агнето е зàклано на Гергевъ-день се казва *подойница* а тикива овци — *подойници*. Думата *подойница*, както иска да каже Дѣдо Койчо отъ Вълчедръма, произлиза отъ *подойвамъ*. Да *подоймъ* едно дѣте, значи туй дѣте е останѫло сираче още на сиса и носи се, ту на тая ту на оная жена, да го *подóй*. Тая жена, която подойва едно сираченце е *подойница*. Сѫщо и овцата. на комѫто агнето е *зáклано* е подойница, защото на такава овца подойватъ онуй аганце, на което майката е умрѣла. Въ Ново-село Видинско, на такава овца се казва *млѣзница* [мн. число *млѣзници*].

Въ нѣкои села тия *подойници* отдѣлятъ отъ другитѣ овци, които сѫ съ аганца и ги даватъ на особенни овчари да ги пасѫтъ отдѣлно и да ги дойтъ за млѣко.

Понеже въ всѣкоя кѫща неще да има по много такива подойници, то отъ 10 — 15 па и 20 кѫщи събиратъ подойницитѣ въ едно *кюмѐ*, даватъ ги на едного и той ги пасе.

Овчаръ̀тъ, който пасе подойницитѣ се казва тукъ специално *подойничиаръ*, а ступанитѣ на подойницитѣ — браушарци (ед. число браушарникъ).

Въ нѣкои села особенъ *подойничиаръ* не цѣняватъ, а подойницитѣ се пасѫтъ по редъ отъ самитѣ ступани, и то тъй щото, който ги пасе, тоя ги и млъзѐ (дои́) и имъ зима млѣкото.

Подойницата е установена съ слѣднитѣ правни обичаи:

а) *Подойницата* се пасе отъ Гергевъ-день па́ до Петровъ-день.

б) Първъ почнува да пасе подойницата този, който има най-много овци подойници.

в) Всѣкой отъ браушарцитѣ ще пасе и ще дои́ подойницата толкова дни колкото овци има, като брои́ на день по три овци.

г) Отъ Гергевъ-день па до Петровъ день всѣкой има право да земе толкова *млѣкà*, колкото овци подойници има въ подойницата.

д) Като кажемъ *млѣкó*, трѣбва да се разбира всичкото млѣко, което излѣзне отъ цѣлата подойница.

е) На день се брожѫтъ такива три млѣка, а въ дѣйствителность подойницата се млъзе само два пѫти, а именно *сутрень* и *на́пладне*, а вечерь, ако и да се брои́ сѫщо като едно млѣко, като че овцитѣ сѫ издоени, не се дожѫтъ.

Примѣръ:

Пегко	е далъ	въ подойницата	. . .	25 овци
Стоянъ	е далъ	« «	. . .	20 овци
Драганъ	е далъ	« «	. . .	18 овци
Иванъ	е далъ	« «	. . .	16 овци
Герго	е далъ	« «	. . .	15 овци
Николо	е далъ	« «	. . .	10 овци

Стойчо е далъ въ подойницата . . . . . 8 овци
Семко е далъ само . . . . . 5 овци.

И тъй, подойницата се състои отъ 117 овци млъзници.

Най-напрѣдъ ще пасе подойницата Петко, послѣ Стоянъ, слѣдъ него Драганъ и тъй по редъ, а най-послѣ Семко. Петко има право да земе 25 млѣка, Стоянъ — 20, Драганъ — 18, Иванъ— 16 и тъй по редъ, а Семко само 5 млѣка, или казано по-ясно: Петко има право да дои цѣлата подойница 25 пѫти, Стоянъ 20 пѫти, Драганъ — 18 пѫти и тъй поредъ, а Семко само петъ пѫти.

И тъй, ако кажемъ, че подойницата е събрана слѣдъ Гергевъ-день на 24 въ деньтъ *ранопо.гия*, когато обикновенно се събира подойницата, то браушарцитѣ ще дояѫтъ както слѣдва:

Петко съ 25 овци ще дои: 24, 25, 26, 27, 28, 29 и 30 Априлий.

1 и 2 май само сутреньта.

Стоянъ съ 20 подойници ще поеме подойницата отъ Петка веднъга, щомъ ѭ той измлъзе, и ще ѭ дои тоя день (2 май) до вечерьта и още: 3, 4, 5, 6, 7, и 8 — май — когато ще му се испълняѫтъ 20 млѣка.

Драганъ съ 18 подойници, ще поеме вечерьта отъ Стояна подойницата, ще ѭ пасе прѣзъ нощьта и ще ѭ млъзѐ: 9, 10, 11, 12, 13 и 14 май — когато ще земе напълно 18 млѣка.

Иванъ съ 16 подойници ще поеме подойницата, както и Драганъ и ще ѭ млъзѐ: 15, 16, 17, 18, 19 и сутреньта на 20 Май, когато ще земе напълно 16 млѣка.

Герго съ 15 подойници ще поеме подойницитѣ отъ Ивана веднъга слѣдъ сутрѣшното издойванье и ще ѭ пасе и млъзѐ тоя день (20) до вечерьта и още: 21, 22, 23 24 и на 25 Май ще земе сутрѣшното млѣко, когато ще му се испълняѫтъ 15 млѣка.

Николо съ 10 подойници, ще поеме отъ Герго подойницитѣ и ще ги пасе и дои до вечерьта тоя день (25) и още: 26,

27 и на 28 Май ще млъзѐ подойницата сутреньта и на пладне, всичко 10 млѣка.

Стойчо съ 8 оци — подойници, ще поеме подойницата отъ Никола веднъга щомъ ѫ̀ издо̀и напладне и ще ѫ пасе до вечерьта безъ да ѫ млъзе́ и на 29, 30 и 31 май само сутреньта — когато ще се испълнѭтъ 8 млѣка.

Семко най сетнѣ ще поеме подойницата отъ Стойчо веднъга, щомъ ѫ той измлъзе на 31-ви сутреньта ще ѫ пасе и млъзе тоя день и още на 1-ий Юний, когато ще му се испълнѭтъ 5 млѣка. Туй свръшено до 2 ий Юний: ако има врѣме, ще се поредѭтъ още по веднъжъ, но вече не по едно млѣко на овца, а на нѣколко овци по едно млѣко или едно ведро на нѣколко овци споредъ числото на подойницитѣ и числото на днитѣ до Петровдень. Въ дадения примѣръ, ако продължимъ по̀ нататъкъ, виждаме, че оставатъ още 28 дни на 117 подойници или, което е све едно на 117 млѣка; ако смѣтнемъ. че прѣзъ тия 28 дни ще има по три млѣка, то цѣлото число на млѣката ще бѫде $28 \times 3 = 84$ млѣка, значи всѣкому нѣма по едно млѣко още, а трѣбва да земе всѣкой една часть отъ цѣлото млѣко или по нѣколко ведра, [ведрото смѣтнѭто по 10 оки а цѣло млѣко 4 ведра]. Отъ изложеното се види, че ако на день и да се брожѭтъ по три млѣка, а въ дѣйствителность, тѣ не сѫ повече отъ двѣ; сутрѣшно и пладнешко — а вечерь се не дожѭтъ.

ж) Кръмилката (соль и трички) ще дава на подойницата, или този, който ѫ пасе и млъзе или купуватъ соль и трици отъ цѣлата подойница, т. іе като се прѣсмѣтне колко оки соль и трици ще трѣбва, дожѭтъ нѣколко дни подойницата и млѣкото продаватъ та купуватъ соль и трици и чакъ тогава почнуватъ да се родуватъ за млѣко. Тъзи кърмилка нѣкѫдѣ не даватъ.

з) Всѣкой отъ браушарцитѣ, когато е подойничаръ трѣбва да пази подойницата, за да не направи пакость въ нѣкоя ньива, защото щетата ще тегли той самъ, а не и другитѣ браушарци.

Такива, въ такава форма сѫществуватъ само въ Ломско и Кутловско.

Б. САГМАЛЪ

493 *Какво нѣщо е сагмалъ?*

Отъ Гергевъ день до Петровъ день овцитѣ се не дойтъ, освѣнъ подойницитѣ, на които аганцата сѫ заклани. На Петровъ-день или една-двѣ недѣльи прѣди Петровъ-день аганцата се вече отлѫчватъ отъ майкитѣ си, прѣставатъ да сисатъ и отъ аганца ставатъ шилета. Както подойницитѣ, тъй и другитѣ овци се събиратъ въ едно и ставатъ *сагмалъ*, т. іе. и еднитѣ и другитѣ се вече дойтъ и млѣкото се бучка за масло и подсирва на сиренье.

До тоя день почти въ цѣлия край, съ исключение на Ломско и Кутловско, подойницитѣ и другитѣ овци ходѫтъ наедно но се недойтъ; отъ тоя день почнуватъ да дойтъ и еднитѣ и другитѣ.

Слѣдъ отлѫчванието шилетата, овцитѣ се дѣлятъ на слѣднитѣ *кюмета*: 1-о *Сагмалъ* — овци, които се дойтъ за млѣко и сиренье; пастиритѣ, които пасѫтъ сагмала, казватъ се *сагмалджии*. 2-о *Шилета*, аганцата, които сѫ отлѫчени отъ майкитѣ си; пастиръ̀тъ, който пасе шилетата, нарича се *шилигаръ*. 3-о *Яловина̀* (ялова стока) — овни и ялови овци, които не сѫ се ягнили; пастиръ̀тъ на яловина̀та се нарича *яловàръ*.

494. *Какво нѣщо е бачѝя и нейнитѣ принадлѣжности?*

Както спомѣнѫхме по̀ горѣ, отъ Гергевъ-день па до Петровъ-день или до прѣди Петровъ день, овцитѣ ходѫтъ размѣсени и не се мълзѫтъ съ исключение на подойницитѣ.

Щомъ дойде Петровъ-день, всичкитѣ овци се искарватъ вънъ отъ селото, сгрупирватъ се нѣколко кѫщи въ едно, цѣняватъ овчари и почнуватъ да ги млъзѫтъ. Тия сгрупирани овци съ овчаретѣ, съ всичкитѣ други принадлѣжности се казватъ *бачия*.

а) *Загóнъ* на бачията трѣбва да има най-напрѣдъ *оборъ* за сагмала, или както се казва въ Чупренье и другитѣ планински села още и *загóнъ*. Безъ *оборътъ* или *загóнътъ* не може да бѫде защото, когато ще трѣбва да се издоятъ овцитѣ (сагмала) нуждно е да се вкаратъ въ оградено и затворено мѣсто. Оборътъ се прави отъ овчаретѣ. Всѣкой оборъ или *загóнъ* има двѣ отверстия: едно, дѣто вкарватъ овцитѣ и се казва вратньичка, а друго, отъ дѣто всѣкоя овца минава, за да бѫде измлъзена и се казва *стржга* или *стругъ* (въ Чупренье и другитѣ планински села).

б) *Вейникъ* и *колиба*. Понеже бачията е вънъ отъ селото, въ полето, то нуждно е да има *зàветъ-подслóнъ* за овчаретѣ. Тоя подслонъ е *колиба* за овчаретѣ отъ дъждъ и *вейникъ* за лицата, които бучкатъ млѣкото. Вейникътъ се състой отъ четири по дебели забити въ землята колове, високи около два метра и върху тѣхъ има прѣпрѣчени прѣки дървета, отгорѣ има шума, сѣно или трѣва. Вейникътъ пази отъ слънчевитѣ лѫчи. Колибата е обикновенна форма направена отъ пръжье и покрита съ слама. сѣно или трѣва.

в) *Ведрици*. За да има въ какво да се млъзѫтъ овцитѣ и въ какво да се подсирва млѣкото нуждни сѫ сѫдове. Тия сѫдове сѫ всѣкога дървени, защото могѫтъ лѣсно да се миѫтъ и да бѫдѫтъ чисти. Тия сѫдове се наричатъ *ведрици* (ед. число *ведрица*) или ведрá и иматъ обикновенна форма на ведро само че е безъ прѣвръзло (дръшка). Една ведрица бере обикновенно 6 — 10 — 12 оки млѣко.

Ступанитѣ на овцитѣ сѫ дължни да дадѫтъ и ведрата и то тѣзи, които иматъ най-много овци.

495. *Какво е устройството на овчаретѣ?*

Овцитѣ, които се искарватъ на бачия сѫ три кюмета: *сагмалъ*. *яловина* и *шилета*. Числото на всичкитѣ овци на бачията играе отъ 400 — 800.

Нѣкога тия три кюмета сѫ пасли отдѣлно, както е запа-

зено и до сега въ нѣкои села въ Вратчанско и Орѣховско (Каменo-поле, Бѣла-Слатина и др.), и то: *сагмалъть* отдѣлно, *яловината* (овнитѣ и яловитѣ овци) отдѣлно и *шилетата* отдѣлно. Шилетата и яловината не събиратъ наедно за туй, защото «яловината трѣбва да се искарва на паша много рано, а шилетата, като още дѣца, нуждно е да си отпочинѫтъ» — казва дѣдо Стоянъ Петковъ отъ Камено поле. Днесь на всѣкѫдѣ шилетата и яловината пасѫтъ заедно и носѫтъ общо название *яловина*.

Лицата, които пасѫтъ тия три кюмета се наричатъ: *сагмалджии, яловаръ* и *шилигаръ*. Ако *яловината* и шилетата пасѫтъ заедно, тогава тѣ се наричатъ *яловина*, а пастиръть — *шилигаръ*.

На бачията всичкитѣ тия пастири сѫ *дружи́на* (сдружници), а между тѣхъ има едно лице, което е тѣхенъ *глава*. Туй лице се нарича *кехая* или *овчаръ* (въ Чупренье и другитѣ планински села). Освѣнъ горнитѣ пастири, на бачията има единъ четвъртий видъ пастиръ нарѣченъ *покарачъ* или *погани́чь* (въ Чупренье и другитѣ планински села).

Всѣкой отъ тия пастири испълнява слѣдната длъжность на бачията.

а) *Кехаята* или *овчаръть*.

Кехаята е началникъ на бачията и главенъ распоредитель. Кехаята се избира испомежду най вѣщитѣ пастири, който трѣбва да има голѣми практически познания върху скотовъдството въобще. Така, кехаята трѣбва да знае: кѫдѣ е удобно да се построи бачията; каква трѣва е най добра за овцитѣ; по какъвъ начинъ се подсирва най-добро сиренье и други подобни. Той трѣбва да знае още да лѣкува овцитѣ отъ различнитѣ болести, които обикновенно боледуватъ овцитѣ. Той въобще е дължанъ да се грижа, щото овцитѣ да сѫ здрави прѣзъ лѣтото и да не *прецвръкнѫтъ*, т. іе. да изгубѫтъ млѣкото си. Ако прѣзъ лѣтото овцитѣ сѫ били здрави

и ако сѫ дали нуждното количество млѣко — туй съставлява хвала на кехаята.

Въ отношение къмъ другитѣ си другари, кехаята е тѣхенъ началникъ, и всѣкой е дълженъ да се покорява нему и да испълнява всичко, щото той заповѣда и нареди.

Ако нѣкой не испълнява неговитѣ наредби, той има право да налага дисциплинарни наказания, като: да врѣши нѣщо когато му е не редътъ, а по нѣкога и да го бие; ако виновния остане непоправимъ, кехаята може да го испѫди отъ бачията безъ никакъвъ хакъ.

б) *Сагмалджиитѣ* сѫ пастиритѣ, които исключително ходѧтъ съ сагмала, т. іе. пасѫтъ само онѣзи овци, които се млъзѫтъ.

Тѣхната длъжность е: да пасѫтъ сагмала и деньемъ и нощемъ; да даватъ кърмилка; да млъзѫтъ и да подсърватъ подъ наблюдението и ржководството на кехаята. Тѣ сѫ дължни да пазѧтъ да не би сагмала да влѣзне въ нѣкоя ньива или градина за да направи пакость, защото за щетата тѣ ще отговарятъ. Сагмалджии бивatъ обикновенно двама до трима.

в) *Яловаръ* е пастиръ само на яловината, т. іе. на овнитѣ и яловитѣ овци. Яловарътъ е самичъкъ и длъженъ е да пази да не би яловинáта да направи нѣкѫдѣ пакость, защото щетата ще тегли той.

Вечерь, когато докара яловината, яловàра е дълженъ да помага на кехаята въ това: да мие ведрата и да чисти цѣдилкитѣ.

г) *Шилигàръ* е пастиръ на шилетата; неговата специална длъжность е да ходи съ шилетата, или съ шилетата и яловината, ако нѣма особенъ яловаръ. Трѣбва да пази тоже да не влѣзнѫтъ шилетата въ нѣкоя ньива или градина, та да направѧтъ пакость, защото щетата е негова. Вечерь, когато докара шилетата дълженъ е да помага на кехаята.

Тия петима-шестима дупъ се считатъ като сдружници, и както ще видимъ, дѣлятъ братски припечалата прѣзъ лѣтото.

д) *Покарачь* или *поганичь* е най-послѣдния другарь въ бачията. Неговата длъжность е; когато се млъзжатъ овцитѣ сутрѣна и напладне да покарватъ овцитѣ къмъ стражата, та да бждатъ измлъзени отъ сагималджиитѣ. Понеже неговата работа е най-лесна, то обикновенно за покарачь се зима момче отъ 12 — 15 година. Покарачътъ не е сдружникъ съ другитѣ пастири и неговия хакъ е отдѣленъ; той се цѣнява отъ кехаята съ съгласието на другитѣ.

496. *Какво е възнаграждението на пастиретѣ?*

Овчаретѣ, които пасжтъ селскитѣ овци сж отъ двѣ категории: овчаре, които се цѣняватъ на Гергевъ день и овчаре, които се цѣняватъ на Петровъ-день.

Първа категория:

До Гергевъ-день всѣкой е държалъ овцитѣ си въ дома, защото до тогава, едно че сж се ягнили, а друго че аганцата, като още слабички, немогжтъ да бждатъ излагани на вѣтърътъ па и студътъ. Гергевъ день, дошлъ веднъжъ, нѣма никаква опастность отъ вѣтъра и студътъ. Слѣдъ Гергевъ день могжтъ вече да се искарватъ на полето безъ страхъ.

Нѣкога, когато задругитѣ сж били многочелядни, когато една задруга е имала по 500 — 600 овци, всѣкоя кжща си имала нарочно човѣкъ за овчарь, както е имала и орачь, косаче и пр. Но по послѣ, когато задружния животъ почнжлъ да се распада, когато почнжли да се дѣлятъ семействата, а ведно съ тѣхъ почнжла да се дѣли и стоката и землята — при земледѣлието се явила нужда отъ спрѣжньци и оторица, а при скотовъдството бачията, бачуванъето и бачоветѣ. Днесь, незнаж защо, ню никждѣ нѣма скотовъдецъ, който да има 500 — 600 бравъ овци, слѣдователно, да нѣма нужда да смѣсва своитѣ овци съ овцитѣ на съсѣда си. Най-богатия скотовъдецъ къ тоя край има по 200—300

брави; има и такива селени, които имать по 20, 30, 50, 60 до 100 брави.

Такива селени сѫ принудени, за поизносно да съединятъ овцитѣ си въ едно и да ги дадѫтъ на особенъ човѣкъ, овчаръ, да пасе овцитѣ имъ отъ Гергевъ-день до Димитровъ-день.

Такива селени, които имать по 20, 30, 40 па и 50 брави, сдружатъ се въ едно и условятъ съ заплата нѣкого отъ своитѣ съселени, който е бѣденъ и има 5 — 10 — 15 свои брави. Такъвъ ще събере отъ 100 — 150 — 200 брави.

Тоя селенинъ сега е овчаръ на тѣзи свои съселени, които за трудътъ му плащатъ извѣстно възнаграждение съ извѣстни условия и задължения.

Възнаграждението на овчаретѣ отъ тая категория е различно за различнитѣ околии и въ цѣлия край сѫ установени слѣднитѣ размѣри и начини:

Въ Ново-село, Видинско и въ околнитѣ села, на овчаръть отъ Гергевъ-день до Димитровъ день се плаща по три гроша на бравче, било овца, овенъ или агне.

Въ Метковецъ, Ломско и въ околнитѣ села, овчаръть или браушарецътъ зима по сто пари на бравче; овца, овенъ, шиле (агне). Туй се плаща обаче отъ Петровъ-день па до Петковъ-день.

Въ *Гушанци*, *Берковско* и въ околнитѣ села, овчаръть зима по два гроша на бравче и то отъ Гергевъ-день до Петковъ-день.

Въ *Горньа-Кремена*, *Вратчанско*, овчаръть зима на бравче по двѣ оки кукурузъ на *зърна* и по десетъ пари. Освѣнъ това, на всѣкои 20 брави, овчаръть зима още по единъ чифтъ опинки биволски.

Въ *Бѣла-Слатина* и въ околнитѣ села въ *Орѣховско*, на овчаръть плащатъ отъ Гергевъ-день до Димитровъ-день по два гроша на бравче (ягне, овца, овенъ). Освѣнъ това, на 20 овци даватъ по единъ чифтъ биволски опинци.

Въ *Елисаветградъ*, *Орѣховско* и въ околните села, на овчарътъ плащатъ по два гроша на бравче (овца, овенъ, агне) и още на 20 овци по единъ чифтъ биволски опинци.

Въ *Великотърново*, Ломско, на овчарътъ плащатъ отъ Гергевъ-день на до Димитровъ-день по три гроша на бравче; ако ли се плаща съ зеере, то даваму се по 4 — 6 оки жито, кукурузъ на зърна, или друго зеере какво вече има. Тукъ опинци нѣма на овци, а отъ общата сумма, могатъ да скъсатъ. Освѣнъ тия пари, които плащатъ *бачовете* (чорбаджиитѣ), овчаретѣ за свойтъ трудъ имать право още и на слѣдното възнаграждение. Както ще видимъ, кехаята съ сагиалджиитѣ сж задължени прѣзъ лѣтото отъ Петровъ-день на до Кръстовъ-день или до Петковъ-день да плащатъ на бачовете едно извѣстно, опредѣлено количество оки млѣко или сиренье. Ако е лошаво лѣтото, и овцитѣ *прекарватъ* още отъ рано и не могатъ да дадатъ ожидаемото количество сиренье или млѣко, бачовете нѣматъ право да искатъ повече отъ туй, което се намѣрило. Ако ли лѣтото е било добро и за овцитѣ не е нужно *прѣкарване*, та сж дали установеното отъ мѣстния обичай количество оки млѣко и сиренье, и всѣкой отъ бачовете си земе своето установено право, останалото млѣко до Петковъ день и сиренье е вече право на овчаретѣ: кехаята, сагиалджиитѣ, шилигарътъ и яловарътъ. Туй млѣко и сиренье тѣ продаватъ и цѣлятъ помежду си братски. И туй е единственното възнаграждение, което мнии най много овчаретѣ, та зимать чужди овци и рискирать съ свойтъ трудъ прѣзъ лѣтото. И дѣйствително, ако да кажемъ овцитѣ и козитѣ сж всичко 600, а овчаретѣ сж петима, по 3 гр. на бравче, цѣлата заплата износва 1800 гроша; като се извади сумматa 100 — 150 гр. за покарача, останалата се раздѣля помежду имъ. Сумматa 300 — 400 гроша, които би се падналa всѣкому ще бѫде недостатъчна. Но ако се притури и сумматa, която бихъ зели отъ сиреньето, ако издоехъ 600 овци и то нѣколко дни наредъ и то тогава, когато млѣкото е най тлъсто, слѣдователно си-

реньето — най-добро и най-скъпо — ползата ще бъде достатъчна. Въ Камено-поле, Вратчанско миналата година, овцитѣ пустнали по осъмъ оки млѣко, но на ступанитѣ имъ (на бачоветѣ), сагмалджиитѣ дали само по три оки, а по петъ оки задръжали за себе. [Съобщава дѣдо Мило Стояновъ].

Тия овчаре, тъй условени, пасятъ овцитѣ до Петровъ-день или нѣколко дни до прѣди Петровъ-день. Като дойде врѣме, да се отлъчятъ аганцата отъ майкитѣ си и да се почне млъженьето, тогава четирма петима такива овчаре, които сж зели да пасятъ чужди овци, сдружаватъ се въ едно, избиратъ отпомежду си *кехая* или *овчаръ*, нареждатъ *сагмалджии*, *шилигарь* и *яловарь*, цѣнявать и *покарачь* или *поганичь*, и бачуваньето почва.

Втора категория.

Всѣкой селенинъ, който има овци, пасе си ги самъ до дѣто дойде врѣме за бачия, т. іе. додѣто дойде да се млъзятъ овцитѣ за млѣко. Тогава сѣбиратъ се петъ шестъ такива скотовъдци, споразумѣвать се и уславятъ людие, които ще пасятъ овцитѣ и козитѣ имъ и ще ги бачуватъ.

Първата грижа е да намѣрятъ кехаята, овчаръ̀тъ, който ще ржководи бачията и бачуваньето, а сѣтнѣ цѣнявать и обикновенитѣ пастире. Цѣняванието на овчара, сагмалджиитѣ и поганича става както обикновенно главяванье съ извѣстни други установени за въ тоя случай отъ обичая условия. Така: кехаята или овчаръ̀тъ е зималъ нѣкога по 400 — . 00 гроша; сагмалджиитѣ (тука е шилигара и яловара) сж зимали по 300, 250, 200 и 150 гр. (най скъпо сагмалджиитѣ, послѣ идятъ шилигара и яловара) а поганича или покарача е зималъ най малко отъ 100 — 120 гр.

Освѣнъ тая заплата, овчаръ̀тъ и сагмалджиитѣ, като падатъ на бачоветѣ припадающата се часть млѣко, а врѣмето още благоприятствува за млъженье, туй млѣко, което измълзятъ е тѣхно. А като се земе прѣдъ видъ, че овцитѣ и козитѣ сж по 800 брав̀ и че случава се, та се дойтъ по нѣколко дни, па още и

сиреньето, като най послѣдно е и отъ най-добро качество, най-маслено, а слѣдователно и най-скжпо, то излиза че ползата не е малка.

Освѣнъ това, нужднитѣ опинци било за кехаята, било за сатмалджинитѣ и други, купува бачията, както ще видимъ по долу.

Въ Метковецъ и околнитѣ села Ломско, на покарача се недаватъ пари, а млѣко. Отъ Петровъ-день па до Пѣтковъ-день, дава му се най-много 10 ведра или 100 оки млѣка.

Както на овчаретѣ отъ първата категория, така и на тия отъ втората, установеното парично възнаграждение се плаща само, когато се свърши бачията, когато всѣкой бачь си отлжчи своитѣ овци и когато се направи овчата свадба и кехаята прѣдаде всѣкому овцитѣ подпълно.

497. *Какъвъ е срокътъ на бачията?*

Врѣмето, кога ще се почне бачията, т. іе. кога ще се отбиятъ аганцата и овцитѣ ще почнатъ да се млъжатъ за млѣко; сиренье и масло, е усганновено почти въ цѣлия край на Петровъ-день. Само въ Чупренье и околнитѣ планински села, бачията почнува шесгъ недѣльи слѣдъ Гергевъ-день, а то значи около 25 дни прѣди Петровъ-день.

Врѣмето, до когато кехаята или овчарътъ трѣбва да издаде всичкото млѣко на бачоветѣ е общо-установенъ деньтъ Кръстовъ-день (14 Септемвр.), само въ Алтимиръ, Орѣховско и околнитѣ села, тоя день може по нѣкога, ако и много рѣдко, деньтъ Св. Богородица (15 Авг.).

Млѣкото е издадено, но още бачията не е развалена, т. іе. овцитѣ не сж отдѣлени, отлжчени, а пасатъ заедно до Св. Лука (18 Окт.) или до Петковъ-день (14 Окт.); додѣто се направи овчата свадба и додѣто свѣкой бачь провѣри и види: не липсва ли нѣкоя бравъ отъ овцитѣ които е той прѣдалъ на овчарътъ на Гергевъ день (по първата категория) или на Петровъ-день (по втората категория).

До туй врѣме — отъ Кръстовъ-день па до Петковъ-день, почти цѣлъ мѣсецъ, ако врѣмето благоприятствува, овцитѣ могатъ да се млъзатъ и туй млѣко е за овчаретѣ. Около туй врѣме, т. іе. слѣдъ Кръстовъ-день, а най-добрѣ прѣди Петковъ-день се млъзе онуй млѣко, отъ което се прави прѣвъсходното сиренье, най-първото качество, нарѣчено *сведенье* или *слѣденье*.

Туй сиренье, което вече е масло, сѣтана, каймакъ зима само кехаята или сагмалджиитѣ, а никакъ не бачоветѣ, се прави по слѣдния способъ и начинъ.

Послѣдното млѣко се посолва съ соль и сетнѣ подсирва. Сетнѣ се събира и се гужда въ приготвеното каче. Като пущи цвикъ, исцѣди се та остане само сиреньето, което вече не е на филии, а се гребе съ лъжица. Туй сиренье е като масло и туй е *слѣденье*.

498. *Какво нѣщо е бачь, бачуванье и стадникъ; въ какъвъ размѣръ и по какъвъ начинъ зиматъ бачоветѣ млѣко отъ своитѣ овци?*

Бачь е ступанинътъ на овцитѣ, кому то е редъ да зима млѣко отъ бачията, той се нарича *бачь* само прѣзъ онуй врѣме, когато зима млѣко, а слѣдъ него дохажда другъ и той става бачь.

Бачувамъ или бачуванье значи зимамъ млѣко отъ бачията тогава, когато ми е редътъ. «Петко днесь бачува» — значи днесь му е редътъ и зима млѣко отъ бачията.

Стадникъ (въ Чупренье и другитѣ околни сели) или *заредникъ* (въ Метковецъ и околнитѣ села) е слѣдното лице:

Въ бачията участвуватъ нѣколко душъ селени; всичкитѣ немогатъ да иматъ еднакво число овци, но единъ ще има повече, другъ по-малко. Този, който има най-много овци въ една бачия се нарича *стадникъ* или *заредникъ*. Думата *заредникъ* произлиза отъ глаголътъ *зареждамъ*, т. іе. почнувамъ да бачувамъ по редъ, а *стадникъ* като ядка на стадото.

Способътъ, по който всѣкой бачь зима млѣко отъ бачията

не е еднакъвъ. Въ цѣлия тоя край сѫ установени два способа или начини.

Първия способъ е установилъ, щото бачуванъето да става по числото на овцитѣ, а втория изисква всѣкоя година ново опредѣлявание размѣрътъ на бачуванъето. По първия способъ всѣкой бачь знае колко оки млѣко или сиренье ще бачува, само ако знае колко овци има, а по втория може да се узнае количеството на бачуванъето, само слѣдъ като се опрѣдѣли, колко млѣко е дала една овца.

Ний ще изложимъ и двата способа.

Първия способъ.

По тоя способъ количеството на млѣкото е още отъ рано опредѣлено, само като се знае колко овци има единъ бачь въ бачията. Но и по тоя способъ бачуванъето не е еднакво въ цѣлия край: нѣкждѣ една овца дава едно млѣко: нѣкждѣ една овца дава едно ведро; нѣкждѣ една овца дава три оки, а нѣкждѣ пакъ двѣ овци даватъ едно ведро. Ний ще изложимъ подробно всичкитѣ видове бачуванье по първия способъ.

Въ Ново-село, Видинско и околнитѣ села, единъ бачь прѣзъ лѣтото — отъ Петровъ-день па до Кръстовъ-день — ще земе толко млѣка, колкото овци има въ общото число. Едно млѣко се разбира млѣкото, което е измлъзено отъ цѣлия сагмалъ. Тая дѣлба *по млѣко на овца* става по сѫщия редъ, начинъ и способъ, както се указа въ § 492 буква *с* и въ примѣра. Ако повторимъ примѣра, ще бѫде: въ бачията, когато се състо́и отъ 400 овци:

Драганъ	ако има.	100	овци,
Иванъ	« «	80	овци,
Петко	« «	60	овци,
Герго	« «	50	овци,
Патруцъ	« «	45	овци,
Ионь	« «	40	овци, а
Динулъ	«	25	овци, — то всѣкой отъ тѣхъ по

тоя начинъ земе и по толкова млѣка, като се броя́ пакъ на день три млѣка, т. іе. двѣ дѣйствителни, а едно фиктивно.

Тука само сѫществува тази разница: кехаята нѣма да даде на веднъжъ Драгану 100 млѣка, Ивану 80, Петку 60 и т. нататъкъ, а по половина, т. іе. Драганъ ще земе само 50 млѣка, Иванъ 40, Петко 30, Герго 25, Патруцъ 22, Ионъ 20, а Динулъ всичкитѣ 25. Като се свръши така редътъ на всичкитѣ и като въ овцитѣ нѣма *прѣцвръкъ*, почнува да бачува пакъ Драганъ, послѣ Иванъ, слѣдъ него Петко и тъй по редъ до край, като всѣкой тоя пѫть си зима всичкото млѣко.

Всичкото млѣко никому се не дава на веднъжъ по тая причина, че може да се случи подобно нѣщо: Драганъ зелъ 100 млѣка, Иванъ 80 и Петко 60; въ това врѣме въ овцитѣ се появлява болесть и млѣкото почнува да прѣцвръкнува, така щото, другитѣ бачове, които иматъ по̀ малко овци, слѣдователно, които сѫ по̀ бѣдни не зиматъ нищо. За да се избѣгне подобна неприятность, дава се изначало само по половинъ отъ онуй, което се пада на единъ бачь.

Въ *Метковецъ*, Ломско и околнитѣ села, бачьтъ зима прѣзъ лѣтото (отъ Петровъ день до Кръстовъ день) по едно ведро на овца; ведрого може да бѫде по 10 — 12 оки.

Ако на примѣръ:

Петко има 100 овци, ще земе 100 ведра. Драганъ съ 80 овци ще земе 80 ведра, а Иванъ съ 75 овци ще земе 75 ведра и тъй нататъкъ.

Туй млѣко обаче нѣма да земѫтъ на веднъжъ, а по половина, и като се изредѫтъ по веднъжъ, повтарятъ пакъ по сѫщия редъ. Тука *заредникъ* е Петко съ 100-тѣ овци, защото той почнува най напрѣдъ да бачува.

Въ *Гушанци* и другитѣ села въ Берковска и Кутловска околии ще има петъ шестъ бачии съ по 500 овци. Бачьтъ прѣзъ

лѣтото ще зиме по три оки млѣко на овца и то не наведнъжъ а по половина.

Въ *Горня-Кремена*, Вратчанско, бачьтъ зима на овца по три оки сиренье не наведнъжъ, а по половинъ.

Въ *Кимено-поле*, Вратчанско, бачьтъ зима на овца по три оки млѣко тоже не наведнъжъ.

Въ Бѣла-слатина, Орѣховско, бачьтъ зима на овца по три оки сиренье сѫщо не на веднашъ.

Въ *Алтимиръ*, Орѣховско, бачьтъ зима прѣзъ лѣтото по три оки сиренье на овца, но не наведнъжъ.

Въ Вълчедръма, Ломско, бачьтъ зима на двѣ овци по едно ведро 8 — 10 — 12 оки млѣко, тоже на два пати.

Втория способъ.

По тоя способъ опредѣлявать количеството на млѣкото, което ще земе бачьтъ прѣзъ лѣтото отъ своитѣ овци въ бачията, само въ Чупренье и другитѣ планински села на Белоградчишка, Берковска и Кутловска околии.

Ето тоя способъ:

Бачоветѣ, като цѣнькъть кехаята, сагмалджиитѣ, шилигаръ, яловаръ и покарачь; като устроькъть бачията и загонъть, пристѫпватъ къмъ бачуванье. Прѣди да се съединькъть всичкитѣ овци и кози на всичкитѣ бачове отъ тая бачия, всѣкой бачь ще си пасе самъ овцитѣ и козитѣ днесь отъ икиндия, цѣла нощь и на другия день дó пладне. На пладне, всѣкой ще измълзе своитѣ овци и кози подъ надзоръть на *овчара* и млѣкото ще държи отдѣлно. Като измълзѫть всички, пристѫпва се да се прѣмѣри млѣкото на всѣкой бачь отдѣлно.

Мѣркитѣ, съ които се мѣри млѣкото сѫ три: цицъ (джиджъ), която бере петъ оки; *ведро*, която бере $^1/_4$ отъ ока или сто драма и *половинъ ведро*, която е $^1/_8$ отъ ока или 50 драма. Първата мѣрка (джиджъть) е котель или ведро, което бере тъкмо

петъ оки или 20 ведра; *ведрото* е кратуна, а половинъ ведрото е тоже кратунка или *цàцарка* (видъ отъ кратунитѣ).

Най-напрѣдъ се мѣри съ джиджа; като нѣма пълнъ джиджъ, мѣри се съ ведрото; а като остане съвършенно малко, мѣри се съ половинъ ведро. Но малка мѣрка отъ половинъ ведро нѣма. Прѣмѣрено по тоя начинъ млѣкото на всѣкого отъ бачоветѣ, да кажемъ, се установява:

Драганъ съ 150 овци получилъ 24 джиджа и 16 ведра=480+16=496 ведра.
Николо съ 120 овци получилъ 20 джиджа и 8 ведра=400+ 8=408 ведра.
Грую съ 100 овци и кози получилъ 16 джиджа и 7 ведра=320+ 7=327 «
Пую съ 90 овци и кози получилъ 14 джиджа и 3 ведра=280+ 3=283 «
Върбанъ съ 80 овци и кози получилъ 11 джиджа и 7 вед.=220+ 7=227 «
Цено съ 70 овци и кози получилъ 11 джиджа и 16 вед.=220+16=236 «
Стойко съ 60 овци и кози получилъ 10 джиджа и 4 вед.=200+ 4=204 «
Русинъ съ 50 овци получилъ 9 джиджа и 8 вед.=180+ 8=188 «
Цвѣтко съ 45 овци и кози получилъ 7 джиджа и 8 вед.=140+ 8=148 «
Божинъ съ 35 овци и кози получилъ 5 джиджа и 16 вед. =100+16=116 ведра

Отъ тукъ слѣдва, че всѣкой отъ бачоветѣ прѣзъ лѣтото ще получи по толкова ведра млѣко колкото кратунки по 100 др. сж излѣзнжли отъ издоеното млѣко. Туй млѣко, както се каза и по горѣ, нѣма да получжтъ на веднъжъ, а по по́ловинъ. И тука, както по̀ прѣди, *стадника*, който тукъ е Дрьганъ, ще бачува най-напрѣдъ.

499. *Кой кани бачоветѣ да бачуватъ и какво става съ млѣкото, ако нѣкой не дойде да го земе.*

Но горѣ казахме, че въ бачията главния распоредитель е *кехаята* или *овчарьтъ* (въ Чупренье). Негова длъжность е да покани бачоветѣ да дойджтъ да бачуватъ, т. іе. да си земжтъ припадающата се часть млѣко. Най-напрѣдъ ще се покани *стàдника* а послѣ по редъ, който има повече овци; най послѣ ще се покани бачьтъ, който има най малко овци. Длъжностьта на *кехаята* да слѣди и внимава, да ли овцитѣ сж здрави и да ли ще може да се даде на всичкитѣ бачове припадающата се часть млѣко и

споредъ това дава половината или тритѣ четвъртини. Най послѣдния бачь ще земе почти всѣкога всичкото млѣко, което му се пада.

Ако нѣкой бачь не дойде когато го покани кехаята да земе млѣко, млѣкото се мълзе́ отъ сагмалджинитѣ, подсирва и насолва въ особенно каче. Това сиренье кехаята продава за соль, която соль, когато се свърши бачията, дѣли се между бачоветѣ и сагмалджинитѣ. Бачьтъ, комуто е билъ редъ, а не дошълъ да си земе млѣкото, нѣма право да претендира за туй млѣко Туй сиренье се продава за соль и солта е на сагмалджинитѣ.

Ако овцитѣ не прѣцвръкнѫтъ и даватъ изобилно млѣко, той може да земе туй млѣко на втория редъ.

500. *Ако въ бачуванието, овцитѣ прѣцвръкнѫтъ и всичкитѣ бачове немогѫтъ да земѫтъ припадающата имъ се часть млѣко, то онези, които сѫ зели повече млѣко повръщатъ ли на тѣзи, които сѫ зели по-малко?*

Както казахме по̀ горѣ, кехаята или овчарътъ (въ Чупренье) когато ще почне да дава млѣко на бачоветѣ, първата му грижа е: да дава по редъ и то не на веднъжъ, а по половинъ отъ онуй, което всѣкой има да зима. Казахме още, че туй се прави по тѣзи двѣ съображения: а) че млѣкото изначало е водно, а по̀ послѣ става све по̀ гѫсто и ако нѣкой земе изначало всичкия си дѣлъ, то той зема по̀-долно сиренье, когато другитѣ ше земѫтъ по-добро; б) случава се та овцитѣ прѣцвръкнѫтъ, т. іе. прѣсѣкнѫтъ съ млѣкото си и отъ тука тѣзи, които сѫ зимали първи, зели сѫ си всичкия дѣлъ, когато другитѣ нѣма да земѫтъ нищо. И това послѣднето съображение е най-силното.

Но вземени сѫ отъ кехаята всичкитѣ мѣрки: давано е всѣкому по половина отъ припадающата му се часть млѣко; стоката е лѣкувана и гледана да не бѫде заразена отъ нѣкаква болесть— но нищо не помогнѫло. Зели сѫ всичкитѣ бачове по половина отъ млѣкото; почнѫли да се пораждѫтъ и вторий пѫть, но овцитѣ се

разболѣли и млѣкото сѣкнѫло, така щото двама сѫ зели всичкото млѣко, а другитѣ само половината.

Може да се случи и друго:

Още като почнѫли да се пораждатъ първия пѫть: зелъ *стадника* (зародника), зели още нѣколко душъ, разумѣва се по половина, но овцитѣ сѫ се разболѣли, и млѣкото прѣцвръзнѫло; за другитѣ нѣма млѣко.

И въ двата случаи тѣзи, които не сѫ зели всичкото млѣко, както и тѣзи, които не сѫ зели хичь млѣко — нѣматъ право да искатъ отъ другитѣ да имъ повърнѫтъ отъ млѣкото (сиренъето), което сѫ тѣ зели. Сърдня дѣйствително има, негодуване има, но работата се свършва само съ сърдня и съ негодуване.

Тия случаи, колкото и да сѫ рѣдки, но пакъ се случаватъ. Така на примѣръ лани Петко Иованчовъ отъ Алтимиръ Орѣховско, останѫло да зема 80 оки сиренье, но посърдилъ се само и нищо повече.

501. *Кръмилка за сагмала по какъвъ начинъ се купува?*

Отъ Гергевъ-день па до Петровъ-день, т. іе. до деньтъ, когато овцитѣ почнѫтъ да се доятъ, кръмилка се не дава, но когато почнѫтъ да се доятъ, кръмилката е необходимо нуждна. Подъ думата кръмилка нѣкѫдѣ разбиратъ само соль, а нѣкѫдѣ и соль и трици. Трицитѣ обаче всѣкога се даватъ на овцитѣ размѣсени съ ситна соль.

Тая кръмилка се купува по два начина:

1-о Въ Ново-село Видинско, дѣто нѣма бачия, а овчаретѣ вкарватъ овцитѣ въ селото всѣкоя вечерь и то въ домътъ на тогова, комуто е редъ да бачува — овчаретѣ купуватъ сольта, а послѣ се прѣсмѣтне по колко се пада на овца и всѣкой бачь плаща споредъ числото на овцитѣ си.

Тоя начинъ обаче се практикува само въ Ново-село и други още нѣколко околни села.

Втория начинъ.

Щомъ се съберятъ овцитѣ на нѣколко душъ въ едно и се направи бачия, кехаята ще се распореди да се млъзятъ овцитѣ (сагмала) една недѣля или повече, млѣкото ще се подсирва, туй сиренье ще се продаде и отъ взетитѣ пари ще се купи колкото соль е нуждно и трици за крѣмилка на овцитѣ. Въ Чупреньо Бѣлоградчишко, въ Метковецъ Ломско, въ Гушанци Берковско, въ Стубелъ Кутловско (Фердинандовско) и въ Вълчедръма Ломско, отъ тая сѫща сумма се купуватъ и нуждното число чифтове опинки за сагмалджинтѣ, шилигарътъ, яловарътъ и покарача.

502. *Кой храни на бачията?*

Обичайтъ е установилъ, щото всѣкой бачь, когато ще бачува, да поси на бачията и нуждно брашно или хлѣбъ за сагмалджинтѣ, шилигара, яловара па и покарача. Освѣнъ брашно, нѣкои отъ бачоветѣ носятъ и вариво, па и пиялъкъ. Но това послѣдното не е задължително, а зависи отъ волята на бача.

Додѣто млъзятъ за крѣмилка, или когато бачьтъ не дойде да бачува, тогава купуватъ брашно: въ първия случай отъ сумата, опредѣлена за купуванье крѣмилка, а въ втория случай отъ сиреньето на бачьтъ, който не дошълъ да бачува.

503. *Козитѣ и овцитѣ еднакво ли се считатъ?*

Козитѣ всѣкога даватъ повече млѣко отъ овцитѣ; така, който има 100 кози, ще намлъзе повече млѣко, отъ колкото онзи, който има 100 овци. Но въ бачията, дѣто сѫ размѣсени и овци и кози, този, който има повече кози, неможе да претендира за повече млѣко.

504. *Устройството на бучкарѣтъ.*

Въ планинскитѣ села, дѣто мѣстността повече благопріятствува за скотовъдство и дѣто то е повечето развито, селянитѣ, прѣди да подсирятъ млѣкото, бучкатъ го въ бучки, та вадятъ масло. За туй при всѣкоя бачия има устроени и бучкарници.

Понеже въ бачията, дѣто има обикновенно много овци

500 — 800 на день се измлъзва много млѣко, то бачътъ, комуто е редътъ да бачува, трѣбва още съ врѣме да си приготви бучкаре, които ще бучкатъ млѣкото.

Бучкаретѣ сж: момичета, моми, невѣсти и момчета. Надница не се плаща, а на *бучка*: колкото бучки избучка единъ бучкаръ, толкова гроша ще земе, като се смѣта по грошъ на бучка.

Освѣнъ тая заплата, бачътъ е дължанъ още да ги храни и той. Туй е обязателно, и ако нѣма нѣкой вино и ракия, той трѣбва да купи и да занесе на бучкаретѣ. Храната е хлѣбъ и гозба (блажна или постна споредъ, както днитѣ постни ли сж или сж блажни).

Въ една *бучка* се сипва, едно ведро и половина млѣко, като се смѣта тука ведрото 12 оки. На день единъ добъръ бучкаръ може да избучка най много три бучки.

Числото на бучкаретѣ зависи отъ числото на сагмала.

505. *Ако нѣкоя овца умрѣ, осакатѣе или се изгуби, отговаратъ ли сагмалджитѣ, шилигаритѣ и яловаритѣ?*

Прѣзъ лѣтото овцитѣ — сагмалътъ, яловината и шилетата като ходятъ изъ гората и може да се случи, щото нѣкое бравче да умрѣ, може да осакатѣе, може влъкъ да го изѣде, а може да се и загуби безслѣдно.

Въ първитѣ два случая въпросътъ е безспоренъ: душа е, умрѣло е; добиче е, осакатѣло е; всѣкой туй вижда.

Втория случай е условно споренъ: сагмалджинтѣ, шилигаръть или яловаръть сж дължни да донесатъ *белéги*, нишанъ, отъ влъкоядината. Тая белега ще бѫде парче отъ разкъсаната кожа, нѣкой кракъ, распръснатата вълна и тогава въпросътъ става тоже безспоренъ; овцитѣ като ходятъ изъ гората, нѣма съмнѣние, че ще бѫдатъ издебени отъ вълкъ, лисица, мечка или другъ звѣръ.

Третия случай е давалъ всѣкога и дава и сега поводъ за голѣми спорове, недоразумѣния и кавги. «Ако овцата е умрѣла,

[illegible] [illegible] [illegible] [

Въ Чупренье Бѣлогадчишко, Виденъ е билъ овчаринъ — сагмалджия и изгубилъ овца на Тоша Ерминнъ; Тошо искалъ отъ Видена да му заплати овцата, но както другитѣ бачове, така и старцитѣ не позволили на Тоша да въвожда новъ законъ, т. іе. да се въведе обичай, щото за изгубеното бравче овчаретѣ да плащатъ. [Съобщава Саво Станковъ Младеновъ въ присѫтствието на 15 душъ. Въ Бѣла-слатина, Баберковци пасли овци, бачия, въ които сѫ били и овцитѣ на Ганчо Петковъ. Прѣзъ лѣтото се изгубила една овца на Ганчо, и той искалъ да му ѭ платятъ Баберковци, но тоже не допустнѫли нити другитѣ бачове, нити селенитѣ.

Въ сѫщето село, Стефанъ Лаловский билъ въ бачията сагмалджия и изгубилъ три овци на дѣдо Сейно Илиевъ отъ сѫщето село. Самъ дѣдо Сейно не искалъ нищо отъ Стефанъ, макаръ той и да не донелъ никаква белега.

506. *Ако сагмала, яловината или шилетата влѣзнѫтъ въ нѣкоѭ нива или градина и направѭтъ пакость, щетата кой плаща?*

Ако сагмалътъ, яловината или шилетата поради невниманието и заспиването на пастиритъ влѣзнѫтъ въ нѣкоя нѭва или градина та направѭтъ пакость, за щетата отговаря този, който е пазилъ стадото.

507. *Магарето въ сагмала или въ яловината, кой дава и плаща ли се нѣщо за него.?*

Сагмалджиитѣ пасѫтъ сагмала и деньемъ и нощемъ, а на бачията дохаждатъ и докарватъ сагмала само сутрень и напладне, когато трѣбва да се млъзе. Съ тѣхъ сагмалджиитѣ, шилигаретѣ зематъ освѣнъ хлѣбъ и бъкълъ съ вода, но още и опанджакъ и нѣкоя друга дрѣха. Туй да се носи на гръбъ е тежко, а особенно лѣтно врѣме.

Освѣнъ туй, нуждно е да се носи сиренье за проданъ или трици и соль за врѣмилка, и всичко туй ако се носи на гръбина, тежко е.

Заради туй на всѣкоя бачия ще има по едно-двѣ магаре-та, които, освѣнъ дѣто носятъ горнитѣ товари, но още и прѣд-вождатъ овцитѣ.

Туй магаре дава кехаята и за него не зима никакво въз-награждение.

508. *Какво става съ суруватката?*

Суруватката е оная вода, която се цѣди отъ сиренъето. Като се отвари, излиза *отвара* или *извара* и съвършенно слаба суруватка, нарѣчена цвикъ: съ тоя цвикъ се хранятъ овчарски-тѣ кучета.

Суруватката зима бачьтъ, комуто е редъ да бачува: ако не зима тая суруватка, а ѫ дава на кехаята и овчаретѣ, бачьтъ се освобождава отъ длъжностьта да храни овчаретѣ.

509. *Овчарскитѣ кучета.*

За всѣкой овчаринъ, кучето повече струва отъ колкото ед-на овца; даже ако едно таково овчарско куче е отъ сой и зло, то струва и като двѣ-три овци.

На бачията кучетата съ още по̀ скжпи. Да убиете едно овчарско куче, равносилно е че сте направили най-голѣма пакость на овчаретѣ; равносилно е като че вълкътъ е отнесълъ петъ-шестъ овци.

Бачия безъ псета е немислима.

Кучетата даватъ бачоветѣ и овчаретѣ, а хранятъ се отъ бачията, било отъ цвика, било отъ ургутъ.

Страчь е кжщичка, въ която лѣжи овчарското куче: та-кива *страчове* има около бачията на петъ-шестъ мѣста. Тия стра-чове правятъ овчаретѣ.

510. *Овча свадба.*

Овчата свадба е конецътъ на бачията и веселба за щаст-ливия исходъ на бачуванъето, която веселба става само въ такъвъ случай, ако кехаята е успѣлъ да даде на всичкитѣ бачове припа-дающата имъ се часть млѣко. Не бждятъ ли овцитѣ здрави, прѣ-

цвръкнѫтъ ли и нѣма млѣко за всичкитѣ бачове, това веселие се не прави.

Овчата свадба става въ нѣкои мѣста на Петковица, Петковъ день, а въ нѣкои на Св. Лука (18 Октомвр.) и се извършва по слѣдния начинъ.

Кехаята съ другаритѣ си ще купѫтъ една овца, ще наготвѫтъ чорба и яхния, ще направѫтъ *овчийкъ*, а по нѣкога и *бель-мяжи*, а бачоветѣ ще донесѫтъ хлѣбъ и вино.

Като всѣкой бачь провѣри своитѣ овци, пущатъ се овнитѣ, шилетата и яловитѣ овци въ сагмала и тъй изново овцитѣ се смѣсватъ, както бѣхѫ и прѣди Петровъ день. Въ нѣкои села всѣкой си отлѫчи и овцитѣ, а въ нѣкои, дѣто овчаритъ е цѣненъ отъ Гергевъ-день до Димитровъ день, отлѫчватъ се само овцитѣ на кюмета, т. іе. всѣкой овчарь си отлѫчва овцитѣ, които той бѣше сѣбралъ на Гергевъ-день да пасе.

Като се извършѫ това, всичкитѣ сѣдатъ около сложената трапеза, и веселието се почнува.

Туй веселие много пѫти се свършва съ кавга, па и съ сбиване поради нѣкоя изгубена овца или друго нѣщо. По туй скарване и туй сбиване е ненаказуемо и неподлѣжи на разглеждание. Почти всѣкога се свършвало съ помирение и *крѫчма* (черпня).

511. *Какви сѫ бѣлѣзитѣ на овцитѣ?*

Макаръ въ една бачия и да има 800 овци и кози, но всѣкой бачь или ступанинъ познава своята овца и може всѣкога, па даже и нощно врѣме доволно да е мѣсечина, да познае и да хване своя овца. Това се дължи, нѣма съмнение, на дългогодишно гледание и отъ туй, че овцитѣ му всѣкога сѫ прѣдъ очитѣ. Но това не е достатъчно, когато овцитѣ се смѣсватъ въ бачия.

Нуждно е да има по сѫществень бѣлѣгъ за да се распознаватъ овцитѣ, коя овца на кого бача е, защото, ако умрѣ, осакатѣе, ако ѫ изѣде вълкъ или се изгуби, трѣбва положително да се знае чия овца е умрѣла, изѣдена или изгубена.

Нѣкои ступани ударятъ дамги съ катранъ, но отъ дъждовете, катранътъ може да слѣти и овцитѣ оставатъ безъ бѣлѣгъ. За да се избѣгне всѣкое съмнение, всѣкое недоразумѣние, всѣкой е дъленъ да гуди бѣлѣгъ на своята овца. Тоя бѣлѣгъ се гуждa обикновенно на ушитѣ.

Бѣлѣгътъ се нарича *целоухъ*, ако на ушитѣ нѣма никакъвъ бѣлѣгъ.

Бѣлѣгътъ се нарича *стрелоухъ*, и ухото е *стрелоухо*, ако отъ горѣ е цѣпнато.

Бѣлѣгътъ се нарича *крѣноухъ* или ухото е *крѣноухо*, ако отъ горѣ. острия край на ухото е окръненъ.

Бѣлѣгътъ се нарича *задирѣзъ* или ухото е *задирезо*, ако е разрѣзано отъ задѣ.

Бѣлѣгътъ е *предирѣзъ* или ухото е *предирѣзо* ако ухото е разрѣзано отъ прѣдѣ.

Бѣлѣгътъ се нарича *бръснoухъ* или ухото е *бръснoухо*, ако отъ крайчеца е земено, отъ бръснѣто.

Бѣлѣгътъ се нарича *вадено перо*, ако отъ задѣ изъ ухото е извадено парче, прилично на перце.

Понѣкога на едното ухо се гуждa единъ бѣлѣгъ, а на другото — другъ бѣлѣгъ, а нѣкого на едно и сѫщо ухо се гуждатъ два бѣлѣзи.

Тѣзи бѣлѣзи сѫ много важни и, както ще видимъ при говедата и коньетѣ играятъ още по важна роль.

[Цѣлия тоя материялъ по скотовъдството е събранъ отъ слѣднитѣ лица: отъ Дѣдо Стоянъ Белчовъ отъ Ново село Видинско въ присѫтствието на 15 — 16 душъ други селени; отъ Сава Станковъ Младеновъ и Димитръ Клицанъ отъ Чупренье тоже въ присѫтствието на 15 — 20 душъ други селени; отъ Дѣдо Петко Цанковъ отъ Метковецъ Ломско въ присѫтствието на много селени въ крѣчмата; отъ Коста Каменовъ отъ село Гушанци Берковско; отъ Мано Нановъ и дѣдо Гено Петковъ-Круковский отъ село Гор-

[illegible]ско, отъ Дѣдо Стоянъ Петковъ и Дѣдо Мило [illegible] Каменополье тоже Вратчанско: отъ Дѣдо Сейно [illegible]манъ Панковъ отъ село Бѣла-слатина Орѣховско; [illegible]ковъ, Петко Ивановъ и дѣдо Мило Стефановъ отъ [illegible]ховско; отъ Пръванъ Младеновъ Полинъ. Божинъ [illegible]. Тарньо Кирковъ Мухлинъ отъ Врачедръма

ЗАЕМЪ (НАЗАЕМЪ)

а) Всяко нѣщо е заемъ или назаемъ.

Давамъ нѣкому нѣщо на заемъ — значи давамъ съ условие да ми го върне въ едно непродължително врѣме; давамъ му съ цѣль да му услужа. Този заемъ се прави още и съ условие, утрѣ да имамъ нужда отъ нѣщо и той да ми даде на заемъ.

Даването има нѣколко видове:

а) Заемъ на нѣща домашни за ѣденье.

б) Заемъ на пари.

Тоя даването *на заемъ* е много распространенъ обичай и може да се каже е основа на селския домашенъ битъ. „*Безъ заемъ не може*“ — казва дѣдо Койчо. Заемътъ и послугата [§ 314 — 320] се различаватъ само въ това, че прѣдмѣтъ на послугата може да бъде животно, сеѫдъ домашенъ и друга движима вещь, когато прѣдмѣтъ на заемъ сѫ различни нѣща за ѣденье и пиенье още и пари и материялъ за вещи.

Когато се земе нѣкоя вещь на послуга, тя се зима съ цѣль само да си послужи човѣкъ и съ условие да ѫ повърне сѫщата неповрѣдена, а когато се земе нѣкоя вещь *на заемъ*, тя се зима съ цѣль да се консумира (изѣде и испие) и ако се върне, връща се друга вещь отъ сѫщето качество.

в) Заемъ на нѣща за ѣденье и пиенье.

513. *Има ли обичай щото единъ другому да дава нѣща за ѣденье и пиенье и какви нѣща се даватъ.*

„Заемъ свети дръжи“

Въ тая узречица или прикаска е исказано мнението на народа върху тоя обичай. Никога неможе човѣка да каже, че въ кѫщи ще има всичко отъ що има нужда; случава се че нѣщо е дотрайяло именно тогава, когато се има отъ него най-голѣма нужда, а нѣма и отъ гдѣ да се набави. Въ такъвъ случай се прибѣгва до услугата на съсѣда и съсѣдътъ е задъленъ да не го върне празенъ.

Нѣща, които се зематъ и даватъ на заемъ сѫ: соль, брашно, яйце, оцетъ, пиперъ, чушки, вино, ракия, сиренье, бобъ, леща, зелье, сѣно, слама, дърва, жито, масло, ячмикъ, овесъ, кукурузъ зейтинъ, орисъ, захаръ, сапунъ, и други нѣща които сѫ за ѣденье или пиенье или за пранье.

На заемъ се дава още: вълна, платно, арничь, свилица, повесма, конци, мъниста, сукно (червено, синьо и др.) и други нѣща, които женитѣ употрѣбяватъ въ тканьето си или да шарѫтъ дрѣхитѣ си.

514. *Какви сѫ мѣркитѣ, употрѣбляеми въ заема?*

Когато се дава или зима *на заемъ*, народа си опредѣлилъ и подходящитѣ мѣрки и съ тѣхъ си се служи. Тия мѣрки за различнитѣ нѣща сѫ различни и употрѣбими сѫ само за тия нѣща. Познатитѣ менѣ мѣрки сѫ слѣднитѣ:

1) Лъжица — мѣрка съ която се дава и зима на заемъ: соль, пиперъ, „Една лъжица соль“ „Двѣ лъжици пиперъ.“

2) Филджанъ — мѣрка за: масло, оцетъ, зейтинъ, па и орисъ. „Единъ филджанъ оцетъ“, „Два филджана орисъ“, „Три филджана масло“ „Единъ филджанъ зейтинъ“.

Бъклица — мѣрка за вино. „Една бъклица вино“

Котле — мѣрка за вино. „Едно котле вино“.

Пинта — мѣрка за ракия „Една пинта ракия“.

Барде́ — тоже мѣрка за ракия.

Кутелъ, *Паница*, *Шиниче* — мѣрки за брашно, трици: „Единъ кутелъ брашно“ „Двѣ паници брашно“ „Едно шиниче брашно“.

Брой — мѣрка за яйца, свѣщье и зелки: „Три яйца“ „една свѣщь“ „двѣ зелки“.

Шиникъ или *мѐра* — мѣрка за брашно, жито, ячминъ, кукурузъ, овесъ, просо и др.

„Единъ шиникъ кукурузъ“ „Двѣ мери жито“ „три мери ячминъ“.

Шиникъ и *Мѐра* сж еднакви по съдържанието си мѣрки (10—12 оки) само че названието имъ е различно.

Филия — за сиренье, качамакъ: „Двѣ филии качамакъ“ „Една филия сиренье“ За сиренье се казва още и *буца*: „Една буца сиренье“.

Пани́ца — мѣрка за бобъ, леща, грахъ и др. варива: „Една паница бобъ“, „Една паница леща“. Като се говори за вариво, употрѣблява се само *една паница*, защото *на зàемъ* се не дава повече отъ една паница.

Шака — мѣрка тоже за вариво.

Оканица, *Половница*, *Литреница* — И тритѣ тѣзи мѣрки сж само за вино или ракия.

Полà — колкото събира престилката въ полата; тая мѣрка се употрѣблява ако и много рѣдко за овощие: круши, сливи, ябалки, зарзалии, орехи. За череши се не употрѣблява.

Кàпа — чърния калпакъ извърнатъ, колкото може да събере; тая мѣрка се употрѣблява тоже само за овощие.

Навúлякъ — мѣрка за сѣно; навилякъть е колкото може единъ човѣкъ да дигне на една вила.

Кóша — мѣрка за слама (плѣва); кошътъ събира слама, колкото може едно момче отъ 12—15 години да носи. Ако се

натъпче, кошътъ събира повече слама. Обикновенно, когато се дава, или зема слама на заемъ, кошътъ се тъпче.

Растица } И двѣтѣ мѣрки сж за дърва.
Връшиня } Растицата е часть отъ връшинята и обикновенно петъ-шестъ растици правѣтъ една връшиня. Растицата е дълга, обикновенно единъ лакътъ.

Калъпъ — мѣрка за сапунъ. Единъ калъпъ обикновенно тежи половинъ ока.

Кждѣля — мѣрка за влачена, а непрѣдена вълна. Въ една кждѣля всѣкога влизатъ 12 власове [§ 453 п. 6]. Ако е за вълна не прѣдена, а се иска по̀ малко отъ кждѣля, употрѣбяватъ се мѣркитѣ: *власъ* и *щипъ*.

Руно — мѣрка за вълна нѐпрана и невлачена „Дай ми едно руно вълна“. Тая мѣрка се употрѣблява много рѣдко, защото има *руно* и *руцѐ*, т. іе. всѣкое руно не тежи еднакво.

Китка за мерудия, за зеленъ лукъ

Глава или *главичка* за зрѣлъ червенъ лукъ, бѣлъ-лукъ и празъ-лукъ.

Сиръ — мѣрка за восъкъ. Единъ сиръ восъкъ обикновенно тежи половинъ ока-

И сирътъ се рѣдко употрѣблява като мѣрка при заѐмътъ, защото много рѣдко се дава и зима назаемъ цѣлъ единъ сиръ восъкъ.

Лакътъ — мѣрка за платно.

Бучка — малъкъ късъ; мѣрка за темянъ, восъкъ и захаръ „Една бучка темянъ“, „три бучки захаръ“.

Трѣбва да се забѣлѣжи, както се спомѣнж и по̀горѣ, нѣща *на заѐмъ* се даватъ въ малъкъ размѣръ.

515. *Какви сж задължениятa и условиятa, когато се зима, или дава на заемъ?*

Лицето, което зима на заѐмъ, трѣбва въ най-непродължително врѣме, да повърне на задъ туй, що е зело на заемъ.

Срокътъ трѣбва да не бѫде по-дългъ отъ три дни, а най-късно до недѣля. Мине ли недѣля, и земената на заемъ вещь не е върнѫта, другъ пѫть нѣма да го срѣщне.

Второто условие е, че лицето, което е зело на заемъ нѣщо, трѣбва да го върне съ сѫщата мѣрка и отъ сѫщото качество.

Ако се зело на заемъ чисто брашно, трѣбва да се върне пакъ чисто, а не кукурзно; ако се е зель на заемъ калънъ сапунъ, трѣбва да се върне пакъ калънъ отъ сѫщъ сапунъ.

Има нѣща за които сборъ не може да бѫде. Такива сѫ: яйца, оризъ, вино, ракия, оцетъ, пиперъ, соль, бобъ, леща, грахъ и др. — които сичко сѫ сѫщи. Така на пр: яйцето не се гледа да ли е по голѣмо или по малко: оризътъ е сичко оризъ; виното е сичко вино: оцетътъ може да бѫде по врѣлъ или по слабъ, но сичко си е оцетъ. Така е и за останалитѣ нѣща.

516. *Има ли нѣкакви суевѣрия въ тоя даванье на заемъ?*

Да се даде нѣкому нѣщо на заемъ, съставлява една отъ първитѣ дължности на доброто съсѣдство. Но тоя даванье е свързано съ нѣкакви суевѣрни условия, които освобождаватъ съсѣда отъ упрѣкание че не е послужилъ съсѣда си съ нѣщо, което му е искано на заемъ.

Така, ако отъ Петкови отидѫтъ та поискатъ отъ Стоянови оцетъ на заемъ по вечерно врѣме, когато слънцето е зашло, Стоянови могѫтъ да върнѫтъ, да не дадѫтъ оцетъ и Петкови нѣматъ право да се сърдѫтъ, защото знаѫтъ много добрѣ, че вечерь, послѣ заодъ-слънце, оцетъ се не дава на заемъ.

На Драганови дотрѣбвало яйце и отишли да поискатъ едно яйце на заемъ отъ Златанови, но случило се деньтъ Четвъртъкъ. Баба Златановица отива да даде яйцето, но въ гърнето, дѣто сторѫтъ обикновенно яйцата нѣма нито едно: трѣбвало би да се земе яйце отъ *полога*, но въ четвъргъкъ се не бърка въ пологъ, защото кокошката ще остави тоя пологъ, и ще почне да носи безъ

пологъ, нѣкждѣ по дупкитѣ. дѣто яйцата немогатъ се намѣри. Бабата е принудена да върне Драганови безъ яйце. и тѣ нѣматъ право да се сърдятъ, защото и тѣ ще направятъ сѫщето.

На Димитровци е дотрѣбвало малко орисъ и малко зейтинъ, защото имъ дотраяло и пращатъ едно момиче въ Станковци съ два филджана да поиска на заемъ единъ филджанъ орисъ и единъ филджанъ зейтинъ, че имать госкье.

Станковци имать и оризъ, имать и зейгинъ. но Георги отишълъ тая зарань да засѣва нивитѣ. за това връщатъ момичето безъ зейтинъ, като казватъ и защо не даватъ. Димитровци нѣматъ право да се сърдятъ, защото и тѣ би направили сѫщето.

Такива сѫ много случаи.

Ако единъ е повърнатъ по тѣзи суевѣрни причини, които се почитатъ отъ всичкитѣ. туй не съставлява поводъ за сърдня, за неудоволствие и не се счита, че заемътъ не е даденъ за туй защото не е се искало, а за туй защото не е се можало да се даде.

б) Заемъ на пари.

Заемъ безъ файда (лихва).

100 517. *Има ли обичай ,да се даватъ пари на заемъ безъ файда и какви сѫ условията?*

Колкото е распространенъ обичайтъ да се даватъ нѣща за ѣденье на заемъ, безъ никаква друга полза, толко е билъ распространенъ и обичайтъ, да се даватъ и пари на заемъ, безъ файда безъ никаква полза. И днесь, тоя обичай още сѫществува и при всичкитѣ усилия на новитѣ обстоятелства да го унищожатъ, сѫщо още сѫществува. Той е распространенъ не само въ селата, но ще го срѣщнете и въ самитѣ градове. Нѣщо най-обикновенно е щото Петко, като има нужда въ дадения моментъ отъ 300 наполеоне да ги земе отъ съсѣдитѣ си безъ никаква файда или друга полза.

Тоя заемъ обаче е свързанъ съ слѣднитѣ условия: а) сум-

мата да бѫде колкото се може малка и б) Врѣмето, за което се зимать пари на заемъ, да бѫде колкото се може по̀ кратко.

518. *Има ли обичай, щото такъвъ заемъ да се прави съ нѣкаква друга полза и каква?*

Заемътъ на пари безъ файда се прави безъ никаква полза. Обаче има и противни случаи, т. іе. или лицето, което дава заема, или лицето, което зима, прѣдлага, щото освѣнъ земенитѣ на заемъ пари, да му даде още нѣщо, или да му изработи нѣщо. Така на примѣръ: Стоянъ дохажда при Драгана и му иска 50 гр. на заемъ, съ условие да му ги върне до една-двѣ недѣльи, па и мѣсецъ. Стоянъ му дава тия пари и Петко си вижда работата. Слѣдъ двѣ недѣльи Петко носи 50-тѣ гроша, но носи му още и единъ чифтъ чорапе „отъ дѣцата" за дѣто ги „*прѣглодалъ у оная нужда*".

Другъ случай: Георги има нужда отъ 150 гроша и отива при Богдана и му поисква тия 150 гроша, за да си заплати даждието, като му съобщава, че тия пари ще му върне най̀ късно до една-двѣ недѣльи, защото има една крава и ще ѫ води у понеделникъ на пазара да ѫ продаде. Но Богданъ, като че не му се иска да даде тия 150 гроша безъ полза; това Георги познава и за да прѣвари, самъ прѣдлага подобно условие: „Дай ми брате тия 150 гр. а па я ще пратимъ момичето да ти пожъне два-три дни!" На туй прѣдложение Богданъ се склонява и паритѣ сѫ дадени.

Слѣдъ двѣ недѣли Георги връща 150-тѣ гроша, а като дойде врѣме за жътва или копанье, момичето отива та жъне Богдану три дни.

Както въ първия, така и въ втория, нито единия чифтъ чорапе нито тритѣ дни жътва се считатъ за файда (лихва) и не се осѫждатъ.

519. *Има ли случай, щото даденитѣ на заемъ пари да се отплащатъ съ друго нѣщо и какъ става туй?*

Петко зелъ отъ Стояна пари на заемъ 65 гр. съ условие

да му ги върне послѣ една-двѣ недѣльи. Дойде това врѣме и Петко не може да събере тия пари; той отива при Стояна и му съобщава, че не е можалъ да събере паритѣ, но ако иска той (Петко) може да ги *отработи*. За Стояна, който има нужда отъ работници е сѫо едно, даже въ нѣкои случаи *отработванье* то му е по полѣзно.

При *отработванъето*, и Петко и Стоянъ сѫ подчинени на всичкитѣ условия на *надницата* [§ 445-453 п. 1-14]

520. *Има ли обичай, щото при даванъето-земанье на заемъ пари да се дава залогъ и по какви условия става това?*

Обичайтъ щото лицето, което зима пари на заемъ да дава нѣкои нѣща като залогъ е много распространенъ, и се срѣща на всѣкоя стѫпка.

Туй даванье залогъ съ всичкитѣ условия е подробно изложено въ § 400-406.

Заемъ съ файда (съ лихва) или „на фаизъ"

521. *Сѫществува ли обичай да се даватъ пари съ файда (лихва) и съ какви условия?*

Нѣкога да се зематъ или даватъ пари съ файда (лихва) е било голѣма рѣдкость, и ако е имало такива лица, които сѫ давали пари съ файда, то сѫ били градлии - - нѣкой хаджия, нѣкой чорбаджия, а никакъ не селенинъ.

Днесь и по селата се срѣщатъ на гѫсто такива лица, било чисто селени било цинцари, които „*правятъ добро на сиромашинята*" както се тѣ изражаватъ.

Файдата (лихвата) нѣкога, па и сега не е била опредѣлена, а е зависяла отъ волята на лицето което е давало пари. Ако се прѣсмѣтне всичката полза, която вади едно таково лице отъ даденитѣ си съ файда пари, файдата достига до 50 %.

Лицето, което се занимава съ даванье пари, се нарича *фаисчия*, и на такъвъ, народа глѣда всѣкога като на изѣдникъ.

Въ тоя край, фаисчилъкътъ не е толко распространенъ; поне́ той се срѣща много рѣдко въ такава форма, въ каквато се разбира отъ самата дума: давамъ пари съ файда, да ми се върнѫтъ пакъ пари съ файдата заедно.

Има другъ родъ фаисчилъкъ, по на него ний гледаме като на купуванье, и ще поговоримъ за него по́ послѣ [17 § 538 560]. Тоя родъ фаисчилъкъ се нарича: *на зелено*, *на гумно* и „*що той дайде*“ — и много пѫти сѫ сѫщо тъй съсипителни за земледѣлието, както фаисчилъкъ.

Имало би що да се каже (и мисльж, че тука му е мѣстото) за сиротскитѣ и земледѣлчески касси, и до колко тѣ помагатъ на земледѣлцитѣ, но божѫ се да не би прибрьзано.

Други обичаи по фаисчилъка нѣма.

[Материялътъ, изложенъ тукъ е събранъ отъ слѣднитѣ лица: Дѣдо Стоянъ Белчовъ отъ Ново-село Видин., Дѣдо Николо Попъ Ценовъ отъ Метковецъ. Дѣдо Димитръ отъ Комощица — Ломско; Дѣдо Мило Стояновъ, отъ Камено-поле Вратчанско и др.]

10. ТЛАКА.

522. *Какво нѣщо е тлака и кога се свиква?*

Когато нѣкой неможе да свърши нѣкоя своя домашня работа самъ а нуждно е да се свърши на бързо, прибѣгва къмъ услугитѣ на съсѣдитѣ си. Тия послѣднитѣ приематъ неговата покана, събиратъ се у дома му и му помагатъ да свърши тая работа скоро.

Туй приканване и туй приемание и събиране се казва *тлака*: тая работа на селенина се свършила съ *тлака*.

Всѣкога тлака не се събира, а само когато работата не търпи отлагание.

На тлака отиватъ само млади хора: моми, момци, а много рѣдко женени людие. Женени людие могѫтъ да дойдѫтъ на тлака

само когато се бухa кукурузь. но обязателно трѣбва да бѫдѫтъ отдѣлно отъ момитѣ и момцитѣ

Тлака се събира въ слѣднитѣ случаи: а) Когато нѣкоя мома вече се стодила и трѣбва въ едно кратко врѣме да и се приготви дарьта Въ такъвъ случай се свикватъ на тлака само моми дружки ит стодената мома, които сѫ момували заедно съ нея. Поселата подобни тлаки сѫ много рѣдко.

б) Когато нѣкой има небуханъ кукурузь и трѣбва да го обуха и отрони за бързо врѣме Въ такъвъ случай, освѣнъ моми и момци, могѫтъ да дойдѫтъ и женени люде (булки и мѫжье), но тия трѣбва да бѫдѫтъ или близки родчени или близки съсѣди. Момцитѣ и мѫжьетѣ бухатъ кукуруза, а момитѣ и булкитѣ тронѫтъ какалажкитѣ

в) Когато нѣкой е бралъ кукуруза си нелупенъ и го докаралъ такъвъ дома си Прѣди да се хвърли въ кошътъ, трѣбра да се олупи. За олупванъето му тоже се свиква тлака.

г) Нѣкой си прави кѫща и които сѫ били нѣкога кѫщитѣ *узели* или хижи, трѣбва да се всѣкога грижѫтъ за кѫщата. Ако остане самъ човѣкъ да ископае граднтъ, той ще го копае нѣколко недѣлји па и мѣсецъ За да се свърши по скоро ископванъето, свиква се тоже тлака. Въ такъвъ случай, тлаката се състой повечето отъ момци: има и моми, които исхвърлятъ прѣстьта.

д) Нѣкой е ископалъ кѫщата си, нагуждалъ е спонцитѣ, бѝлото, мартакитѣ, пржкьето, сламата, а остава да се нахвърля само прѣстьта. Врѣмето е есенно и може да хване киша: за да се избѣгне това, вика се тлака.

Въ тоя случай се викатъ повечето мѫжье.

323. *Въ тлаката, кой храни работницитѣ?*

Въ всичкитѣ изброени случаи, домакинътъ, който свиква тлаката длъженъ е да храни работницитѣ, които сѫ викани и дошли на тлаката.

Храната се състой отъ гозба и хлѣбъ. Ако бухатъ кукуру-

рузъ, ако копаятъ трапъ за кѫща и ако покриватъ кѫща — работницитѣ се и поятъ, дава имъ се вино и ракия.

Ако се влачи вълна, на тлаката присѫтствуватъ и момци и ако и да не работятъ, пакъ домакиньтъ е дъленъ да ги храни ведно съ другитѣ работници моми.

[Материялътъ за тлаката е събранъ отъ слѣднитѣ лица: Дѣдо Николо Лиловъ Ярловица; Дѣдо Димитръ Цековъ отъ Комощица; Дѣдо Луканъ отъ Прогорецъ; баба Стояна отъ Кисша, Орѣховско].

11. РИБОЛОВСТВО.

524. *Какви условия сѫществуватъ между риболовцитѣ, сдружени, за да ловятъ риба съ различни уреди?*

На друго мѣсто (§§ 271—277) ний говорихме за различнитѣ риболовни уреди и за обичаитѣ касателно правото да се лови риба въ различнитѣ рѣки, блата и езерата. Тука ще изложимъ ония условия, върху които ставатъ риболовнитѣ дружески договори между лицата, които се сдружаватъ да ловятъ риба.

Тия условия сѫ особенни за всѣкой особенъ риболовенъ уредъ.

Така:

1. Съ *алóвъ* ако се лови риба, трѣбва да се сдружятъ осъмъ душъ и потрѣбни сѫ: двѣ *лагьи* (ед. ч. лагья).

Уловената риба се дѣли на 16 равни дѣла, отъ които осъмъ дѣла зематъ осъмътѣ душъ работници — риболовци а другитѣ осъмъ дѣла зима *алóва* съ двѣтѣ лагьи.

Обичайтъ е такивъ, щото, който е ступанинъ на *алóва* той е ступанинъ и на лагьитѣ. Отъ тука слѣдва, че осъмътѣ дѣла или половината, зима ступанина на алóва и на лагьитѣ, т. іе. една тайфа ако земе, да кажемъ алóва на Петко. не може да земе лагьитѣ на Стояна, но обязателно ще земе лагьитѣ на Петко, защото, както се изражаватъ съ риболовския езикъ: „*всѣкой алóвъ лови риба съ свои лагьи*“.

Ако въ тайфата е тайфаджия и ступанинътъ на *алдва* и лагьитѣ, което бива почти всѣкога, тогава той си зима особенъ дѣлъ като тайфаджия. Понеже ловятъ риба по дълго врѣме, цѣла недѣля съ исключение само когато е Дунавътъ замръзналъ или вѣтровито, то ловътъ или печалата отъ него дѣлятъ на крайтъ на всѣкой мѣсецъ или на двѣ недѣльи. Прѣди да си подѣлятъ печалата, извадятъ отъ куна онуй, което сж похарчили, било за храна, било за закупванъето на Дунава [на Влашкия брѣгъ се закупва мѣстото, дѣто ще се лови риба и то както слѣдва: За дължина отъ 160 раскраче до срѣдата на Дунава се плаща по 16 пола, а за 40 раскраче по 4 пола. Туй се плаща за цѣла година, когато може да се лови] а чистия остатъкъ дѣлятъ на 16 дѣла, отъ които 8 дѣла зиматъ тайфаджиитѣ, всѣкой по единъ дѣлъ, а другитѣ осъмъ дѣла зима *алдва* съ лагьитѣ.

2. Ако се лови риба съ *навóда*, трѣбва да се сдружатъ шестъ душъ тайфаджии и една лагья. Лагьата е на навóда. Отъ тия шестима тайфаджия, двама държатъ на брѣгътъ на сухо единия край на навóда, а четворицата други сж въ лагьата; отъ тия четворица, единия дръжи кръмата, та управлява лагьата, двама сж на *óпачинята*, т. іе. теглятъ лопатитѣ, а четвъртия хвърга *навóда* и послѣ го прибира. Като тръгне лагьата отъ брѣгътъ, тайфаджията, който е опредѣленъ за навóда почне да хвърга навóда въ водата. Лагьата върви право къмъ срѣдата на Дунава, а щомъ се свръши *навóда*, лагьата почне да криви и прави полукржгъ. Когато стигне лагьата пакъ на края, излизатъ на сухо и почнуватъ да теглятъ на вода и отъ двѣтѣ страни.

Уловената риба се хвърга въ лагьата, или въ друга малка лагья устроена нарочно затова, нарѣчена. . . . .

Уловената риба се дѣли на 12 дѣла, отъ които, 6 дѣла зима навода съ лагьата, а другитѣ шастъ дѣла зиматъ тайфаджиитѣ, всѣкой по единъ дѣлъ.

3. Ако се лови риба съ *чифтове*, т. іе. съ вадици [въ

всѣкой чифтъ има по 30-40 вждици] трѣбва да се сдружѫтъ четворица тайфаджии и една лагьа. Единъ дръжи кръмата. двамата сѫ на *опашната* (на лопатитѣ), а четвъртия хвърга *Чифтоветѣ*. Съ една лагьа може да се хвърлатъ 10—12 такива чифтове. Лагьата се зима отъ товова, който има, но обязателно е щото той да е въ тайфата тайфаджия. Тоже е обязателно, щото всѣкой отъ тайфаджиитѣ да има чифтове; който нѣма чифтове неможе да участвува въ тайфата. Уловената риба се дѣли на *такъме* (на чифтове), т. іе. ако нѣкой има единъ чифтъ, зима единъ дѣлъ; ако има три такъме, зима три дѣла и пр. За лагьата се не зима дѣлъ.

Съ такъме се лови есетрова, моруньова и пестрѫвова (кара-гьозъ) риба.

4 Съ *загажньа* ако се лови риба, трѣбва да се сдружѫтъ трима душъ, отъ които, двамата ще ловѫтъ риба изъ водата, а третия да носи котлето, дѣто ще се гужда рибата и дрѣхитѣ на тия, които газѫтъ изъ водата, понеже всѣкога сѫ съблѣчени.

Ако ловцитѣ сѫ съблѣчени и сѫ оставили дрѣхитѣ си нѣкѫдѣ на брѣга, дѣто пакъ ще се върнѫтъ и ако гуждатъ рибата въ торба, която носи единъ отъ риболовцитѣ тогава тайфаджиитѣ сѫ само двамина.

Уловената риба се дѣли на двѣ части, отъ които едната часть зима ступанина на загажньата, а другата часть се дѣли, на двѣ или три части, споредъ както тайфаджиитѣ сѫ двама или трима.

Ако ступанинътъ на загажньата е тайфаджия, той си зима дѣлъ като такъвъ, а загажньата си зима свойтъ дѣлъ.

Рибата, ако е ситна, дѣли се съ паница; ако има и едра, дѣли се на риблета.

[Материялътъ по риболовството е събранъ отъ слѣднитѣ лица: Дѣдо Цеко Стояновъ Джополовъ Ново-село Видинско въ присѫтствието на 15-16 душъ селени, све рибари; Ионъ Флоричеловъ Ломъ; Станкулъ отъ Долно-Линьво — пакъ рибари.

12. БЕРБА И ВРѢШИДБА НА СМРАДЛЬИКАТА.

525. *Какви сѫ условията, при бербата и връшидбата на смрадльиката?*

Смрадльиката расте въ Орѣховско и Вратчанско на голѣми пространства. Тя расте и се приготвѫ въ Берковската околия (Долньо Озирово), но пространството, на което расте въ тая околия е съвършенно незначително.

За бербата, връшидбата и пригатванъето на смрадльиката когато дойде за туй врѣме, съставляватъ се множество отдѣлни дружини, които бержтъ, връшѫтъ, сушѫтъ и приготвятъ смрадльиката въ туй положение, за да бѫде тя употрѣбима въ индустрията.

Тия дружини иматъ своя организация; отдѣлнитѣ членове сѫ свързани чрѣзъ договори, установени отъ старо врѣме и условията на тия договори сѫ утвърдени отъ обичайтъ.

Организацията на тия дружини, както тѣ сѫществуватъ днесь, се намира въ слѣдната форма:

Когато дойде врѣме да се бере смрадльиката (а това става по мѣсецъ Юлий), събиратъ се нѣколко кѫщи въ едно, сдружаватъ се по 60 и повече душъ мѫжье, жени, момци, моми, момичета и момчета и отиватъ въ топрака на онуй село дѣто расте смрадльиката. Въ Орѣховско смрадльиката расте въ топрака на *Кнеща* и *Чомаковци* и въ другитѣ околни села, а бержтъ и ѫ приготвятъ селенитѣ отъ селата *Горньа-Кремена*, *Долньи-Кремена*, *Каменo-поле* и други села. Всѣкоя кѫща ще има и кола, едно за да закара покривки, черги, постилки брашно и др. нуждни нѣща за челядьта отъ тая кѫща.

Всичкитѣ тия кѫщи прѣди да тргнѫтъ, ще изберѫтъ измежду си едно лице, на което даватъ нѣкакви права. Туй лице се нарича *Калфа*. Калфата има слѣднитѣ права: той нарежда и распорежда, какъ ще връви работата по бербата, връшидбата и

приготвянето на смрадльката; той опредѣля всѣкому работата: кой ще жъне, кой ще готви и кой ще пасе добитъка (воловетѣ, биволетѣ); всѣкой е дъленъ да го слуша и да се подчинява на неговитѣ распореждания и наредби; ако нѣкой се усмѣли да му се противи, той има право да го и бие даже; ако е пакъ мързеливъ, ако не работи, ако се кара съ другитѣ, калфата има право да го испѫди и тоя нѣма право да иска дѣлъ отъ дружината.

Въ тая дружина мѫжътъ, жената, момъкътъ, момата, момче и момиче отъ 15 години на горѣ, зематъ подеднакво равенъ дѣлъ.

Ако едно момче, но малко отъ 15 год., може само да пасе биволитѣ на цѣлата дружина, тогава зима и то само единъ дѣлъ.

По малки момчета отъ 15 години, ако могѫтъ само да пасѫтъ биволетѣ, считатъ се двѣ за едно, т. іе. двѣ момчета зематъ единъ дѣлъ.

Понеже смрадльката е въ чуждъ топракъ, то нѣкога, па и сега ѫ плащали и плащатъ на селото, въ чийто топракъ расте смрадльката, по 10 гроша на едни кола смрадлька приготвена. Колкото може вече да се наложари.

Тѣзи 10 гр. на кола се казва „*токовина*“ (въ Гюряк-кремена) или „*огньищина*“ (въ Камено-поле), т. іе. на токъ, на огньище, а всичката смрадлька, която могѫтъ да наберѫтъ, изсушѫтъ, овръшѫтъ и приготвятъ 60 — 70 дулъ, се трупа на едно огньище.

Нѣкога ушуръ не е имало, а днесъ се плаща ушуръ, но само когато се продаде и тоя ушуръ плаща всѣкой за свойтъ дѣлъ.

Смрадльката се дѣли съ кошъ; всѣкой кошъ не събира по вече отъ 15—20 оки, а има и по малки.

Всѣкой кола, т. іе. всѣкоя кѫща се храни отдѣлно, готви си отдѣлно, пие си отдѣлно, а само работѫтъ наедно.

Всѣкой работникъ трѣбва да има свой сръпъ.

На калфата се не дава повече отъ другитѣ.

Който земе на себе си трудътъ да отиде да намѣри купувачь на смрадликата, плащатъ му калаузлукъ на единъ грошъ — пара.

[Материялътъ е събранъ отъ Мано Ниновъ и Дѣдо Гено Петковъ отъ Горня Кремена и Иванчо Вековъ отъ Камено-поле — всичкитѣ работници на смрадликата]

13. ВОДѢНИЦА И ВОДѢНИЧАРЪ.

526. *Какви сѫ отношенията между ступанинътъ на воденицата и воденичарътъ?*

Ступанинътъ на една воденица не е воденичаринътъ; воденичаринътъ е лице, което се грижа за доброто положение на самата воденица, а особенно за опия нейни части и уреди, съ помощьта на които се меле брашно. Знайно е, че воденицата се състой отъ *вада*, *язъ*, керепъ, *уредътъ* чрѣзъ когото се движѫтъ камъцитѣ та мелѫтъ брашно и *зданието*. Воденичарътъ именно се грижа за уредътъ (воденичния механизмъ), а вадата, язътъ, зданието сѫ грижата на ступанина на воденицата.

Воденичарътъ и ступанинътъ на воденицата сѫ съдружници, но не на воденицата, а на онуй, което тя спечели. Той слѣдователно, не е слуга, както другитѣ, но пакъ, ако го попитате ще Ви отговори че той е слуга и има чорбаджия на главата си. Това произлиза отъ тука, дѣто ступанинътъ на воденицата може да го испѫди всѣкога когато поиска и да го замѣсти съ лице, което той иска.

Воденичарътъ не служи за единъ опредѣленъ срокъ, а службата му е безсрочна; той може да живѣе въ една воденица и да ѫ управлява и повече години, колкото могѫтъ да се споразумѣѫтъ съ господарьтъ. Има воденичари, които сѫ служили въ една воденица повече отъ 20 години, а има и такива, които сѫ провели

въ една и сѫща воденица цѣлия си животъ, и слѣдъ него дошълъ синъ му за воденичаръ.

При това трѣбва да се знае, че между господарьтъ и воденичарьтъ нѣма никакви писменни условия и воденичарьтъ може да остави воденицата, когато ще, както и Господарьтъ може да го испѫди, когато ще. Но види се именно и туй е повлияло, та единъ другого уважаватъ, единъ другому отстѫпватъ и както и по горѣ споменѫхъ, много голѣма рѣдкость е щото единъ воденичаръ да мѣнява воденицитѣ често, както туй става съ слугитѣ.

Отношенията, правата, па и длъжноститѣ, както на воденичара, тъй и на господарьтъ сѫ тъй точно опредѣлени отъ обичайтъ, щото немогѫтъ да дадѫтъ поводъ за никакво стълкновение.

Воденичарьтъ въ отношение къмъ воденицата и господарьтъ има слѣднитѣ права и длъжности:

а) Той е съдружникъ на господара само въ печалата на воденицата; отъ храната, която се събрала, господарьтъ зима двѣ *мѣри*, а воденичарьтъ зима една *мѣра*.

б) Воденичарьтъ неможе да бѫде накаранъ да работи никаква друга работа освѣнъ на воденицата.

в) Воденичарьтъ е длъженъ да *кове* камъцитѣ; да спира водата, ако нѣма мливо, за да се не търкатъ камъцитѣ безъ мливо; да прави *пърата* на колелото и да поправя всичкитѣ други повреждения на нѣкоя часть отъ уреда.

Ако се скине язътъ, ако се насипе вадата, ако се повреди керепа, ако се счупи улейтъ или зданието се повреди — тия нѣща сѫ върху грижата и разноскитѣ на господарьтъ.

Ако трѣбва да се купуватъ нови воденичени камъци; ако трѣбва да се купува *гора* (материялъ) за нѣкакви поправки — туй сѫ разноски на господарьтъ и воденичара не тегли никакви разноски.

527. *Какво нѣщо е мливо, мливиръ и уѣмъ?*

Жито, кукурузъ, просо, или друго зеере, което се закара на воденицата да се смеле и стане на брашно, нарича се *мливо*.

Лицето, което отиде на воденица и откара мливото, за да го смеле на брашно — нарича се *мливарь*.

Туй, което ще земе воденичарътъ като право, като кирия за дѣто ще смеле мливото, нарича се *уе́мъ*. Уемътъ се уемва всѣкога въ натура и то такава храна, каквато е докарана за мливо.

Мливото, прѣди да се сипе въ кошътъ, за да се смеле на брашно, мери се съ *мѣра*. Ме́рата е шиникъ, който бере десетъ оки. Уемътъ, когото уемва воденичара, е установенъ на една *ме́ра* — единъ *кутелъ*. Кутелътъ е малко шинче, което бере една ока или, казано съ други думи: кутелътъ съставлява десетата часть на мерата.

Азъ срѣщнѫхъ и такъвъ кутелъ, който има 350 драма; но туй е исключение отъ общото установено правило.

Уемътъ се зима прѣди да е сипано мливото въ кошътъ да се меле.

Този уемъ се събира отъ воденичара и се сипва въ единъ хамбаръ съ различни *прѣградки*: една за жито, друга за кукурузъ трета за ръжъ, четвръта за просо и про́чее.

Туй е печалата на воденицата. Тая печала се дѣли или въ недѣлята веднѫжъ или въ мѣсецътъ, споредъ както сѫ идвали мливари; ако мливари е имало повече, та хамбаръ̀тъ се напълнилъ, дѣлбата става и по́рано.

528. *По какъвъ ре́дъ мливаритѣ сипватъ мливото.*

Всѣкой мливаръ е дължен да пази и чека редъ, т. іе. да сипва въ кошътъ своето мливо, тогава, когато му дойде редътъ.

Редътъ връви така: който е дошълъ най-напрѣдъ, той ще сипе мливото пръвъ; слѣдъ него ще сипе, който е дошълъ слѣдъ него а послѣ третий и тъй по редъ.

Прередванѣто, т. іе. да сипе нѣкой по напрѣдъ отъ другого, който е дошълъ прѣди него — не се допуска по никакъвъ начинъ. Билъ кой да билъ, не смѣе да прѣреди никого. Прѣредва се само въ такъвъ случай, ако мливаръ̀тъ не пазилъ редътъ си,

а отишълъ на нѣкждѣ; тоя послѣдния нѣма право да се сърди, дѣто сж го прѣредили, защото той е дължень да пази редъ сж и нѣма кой да се грижа за него.

529. *По какъвъ редъ се освѣтлява воденицата, отопляватъ и хранѣтъ мливаретѣ и хранѣтъ мливарскитѣ волове?*

Обичайтъ е установилъ:

Общото освѣтление дава воденицата, т. іе. нуждитѣ разноски се зиматъ отъ хамбарътъ, отъ общото жито.

Туй освѣтление обаче не е достатъчно, защото свѣщьта, фитильтъ или лампата е една въ цѣлата воденица и тя свѣти толкова, колкото да не е мракъ, колкото да се вижда кждѣ какво има. Съ тая свѣтлина мливаретѣ не могжтъ си послужи, защото всѣкому, било когато сипва мливото, било, когато отгрибва брашното въ мжчника — нуждна е поголѣма свѣтлина. Тая свѣтлина е дължень всѣкой мливаръ самъ да си набавя; за туй, всѣкой мливаръ трѣбва да си има свѣщь, фитилъ или лампичка, та, ако му дойде редъ да насипва мливото си нощемъ, да си свѣти при камика и да вижда дали брашното е *мегко* (ситно) или остро (едро).

Въ Плѣвненско и днесь е запазенъ единъ особенъ ссждъ, нарѣченъ *тулешникъ*, който специално е служилъ на мливаретѣ нѣкога да носжтъ свѣщи на воденица, когато ще мелжтъ брашно.

Отоплението на воденицата, или огрѣвката, т. іе. дървата, било да се грѣжтъ мливаретѣ, било да си готвжтъ и правжтъ качамакъ или пекжтъ хлѣбъ — нѣкога, когато гората е била изобилна на всѣкждѣ е давалъ воденичарътъ. Сега, тоя обичай се запазилъ на вскждѣ въ планинскитѣ села и гориститѣ мѣста, дѣто гората и дървата сж въ изобилие; въ полето, дѣто гората е съвършенно истрѣбена и дѣто огрѣвката става повечето съ лайна и слама, тоя обичай е почнжлъ да търпи нарушение. Но туй нарушение трѣбва да се гледа като исключение отъ общото правило и диктувано отъ нужда. Въ такива голи и негористи мѣста, огрѣвката лѣтно врѣ-

ме става съ *сачки* (клечки) които събиратъ мливаретѣ, а есенни и пролѣтни, когато е още студено, всѣкой мливаръ се погрижалъ да донесе отъ дома си, или като е минавалъ прѣзъ нѣкое бранище, е отсѣкълъ нѣкоя и друга връшинка.

Воденичарътъ за това, дѣто дава огрѣвката зима *пасалъкъ*, когото продава по 8—10 пари оката. *Пасалъкъ* се употрѣблява за кърмилка на стоката, па и за храненье свинье.

Храната на воденица.

Мливаретѣ, когато тръгнѫтъ на воденица не зимать съ себе си хлѣбъ. Селенинътъ, който не тръгва на никждѣ безъ хлѣбъ, на воденица не носи; счита се нѣкакъ за грѣхъ да отнесешъ хлѣбъ тамо, отъ дѣто излиза брашното за хлѣбъ. Тоя хлѣбъ се зима отъ воденицата

Не само мливаретѣ, но и всѣкой пѫтникъ ако е гладенъ, има право да се отбие на воденицата и тамо трѣбва да се намѣри или *комапче* хлѣбъ или *фалийка* качамакъ или резанче просеникъ. Воденица, въ кожто нѣма хлѣбъ, не е воденица.

Пуждното жито или кукурузъ за мливаретѣ се зима отъ воденицата, т. іе. отъ амбара водениченъ, прѣди да се подѣли събрания уемъ между господаря и воденичарътъ. Понеже днесь кукурузътъ е всѣкога повитинъ отъ житото, за туй воденичарътъ мелье повечето кукурузно брашно, отъ което мливаретѣ правѫтъ качамакъ.

Всѣкоя воденица е дължна да има своето пасище, т. іе. мѣсто, дѣто мливаретѣ могѫтъ да пускатъ воловетѣ си да пасѫтъ до дѣто си смелятъ мливото. Воденица безъ паша е немислимо.

Туй е пуждно само лѣтно и есенно врѣме, защото, ако е пролѣтно рано, воловетѣ се хранѫтъ или съ сѣно или съ кукурузлякъ — което си носи самъ мливаретъ.

14. ВАЛЯВИЦА.

530. *Какво устройство е установено въ валявицата и при валъньето?*

Валявица е заведението, дѣто се валье (тепа) шаекъ, олеви.

Шаекътъ, додѣто още не е валянъ, нарича се *бало*.

Лицето, което събира шаекъ, нарича се *браничáрь*.

Балото, което събира вальовичарътъ, за да се валье въ валявицата, нарича се *брани́ца*.

Лицето, което вали балото въ валявицата, което притѣжава извѣстно знание и практика какъ се вали бало, нарича се валявичарь. Браничарѣтъ може да бѫде и валявичаръ, ако знае какъ се вали и самъ той вали балото.

Валявици има само въ планинскитѣ села, дѣто водата е и въ изобилие и бърза; въ полето нигдѣ се не срѣща валявица, за туй и браничаре ходѣтъ изъ селата, расположени въ полето, та събиратъ *бранища*, т. іе. бало за валянье.

При събиранье бранища, между браничара и стопанина на браницата (балото), обичайтъ е установилъ слѣднитѣ условия.

1. Всѣкое парче бало, което ще се даде на браничара за валянье, нетрѣбва да има повече отъ сто лакти; ако има повече, тогава трѣбва да се разрѣже на двѣ половини

2. На всѣкое парче бало, жената която го дала, (браницата бало, повече е женска работа, затова жената го дава) трѣбва да зашие свой бѣлѣгъ: чървено, синкьо, или друго парче или пакъ парче чорапно, та по тоя бѣлѣгъ да може послѣ лѣсно да се познае, кое парче чие е.

3. Независимо отъ тоя бѣлѣгъ и браничарътъ поставя свой бѣлѣгъ. Бѣлѣгътъ на браничарътъ е *рабушъ*. Рабушътъ се състои отъ двѣ части: едната, която се зашива на самото парче браница и се нарича *мàтка*, а другата, която се вади отъ матката и се дава на стопанката на браницата, се нарича *окнúлче*.

На всѣкой рабушъ браничарътъ прави рѣзки и отъ двѣтѣ страни: отъ едната рѣже числото на лактитѣ на браницата, а отъ другата рѣже особенъ бѣлѣгъ, по когото той познава, тая браница отъ кое село е земена. Тоя бѣлѣгъ трѣбва да бѫде общъ за всичката браница отъ туй село, а различенъ отъ бѣлѣгътъ на браницата отъ друго село. За всѣкое село, бѣлѣгътъ трѣбва да бѫде отдѣленъ и различенъ.

4. Ако копилчето се изгуби, браничарътъ задържа шаекътъ до тогава, додѣто не разнесе всичката браница, която е той събралъ отъ туй село:

Въ такъвъ случай, шаекътъ се връща на ступанинътъ, слѣдъ като се извършѫтъ слѣднитѣ формалности: а) ако остане само туй парче и отъ туй село, на коего копилчето е изгубено; б) ако бѣлѣгътъ, отъ опакото, на *матката* отговаря на бѣлѣгътъ, когото е гудилъ браничарътъ на рабушетѣ за туй село; в) ако женитѣ комшийки удостовѣрѫтъ, че зашития женский бѣлѣгъ е бѣлѣгътъ на тая жена, ступанка на шаекътъ и г) ако прѣмѣрено парчето излѣзне толко лакти, колкото е рѣзнѫто на рабуша.

5. На рабуша се бѣлѣжѫтъ слѣднитѣ рѣзки:

X „*Кръстажъ*“ ако парчето има сто лакти.

\ „*Мита-рѣска*“, ако парчето има петдесетъ лакти.

| „*Рѣска*“, ако трѣбва да се означи десетица.

// „*Утка*“, ако трѣбва да се означи петъ и се прави само като се рѣзне.

| „*Влачка*“, ако трѣбва да се означи единица.

/ „*Мита влачка*“, означава половина отъ единица.

Така, ако едно парче, прѣмѣрено съ лаката, излѣзне 97 лакте и половина, на рабуша ведно съ копилчето и матката ще се отбѣлѣжи съ слѣдни-рѣзки: \||||

6. Аршинътъ или лакатътъ е мѣрка, съ която браничаретѣ мѣрѫтъ, било балого, било шаека. Дължината на аршина се измѣрва по слѣдния начинъ: трима душъ, отъ които, единия да бѫ-

де пòвисокъ отъ двамата, втория срѣденъ, а третия най нисъкъ — ще измѣрьтъ съ своитѣ *лѣгьи* (пѣдьи) едно дръво или пръчка; получената дължина отъ тия три *лѣгьи*, ще прѣдставлява дължината на аршиньтъ или лакатъть.

7. За бранищата, браничарътъ зима по 6, 8, 10, 12 и по 15 пари на лакатъ дѣто се валье. По шестъ пари се зима отъ най-ближнитѣ села, а по 15 отъ най-далечнитѣ, расположени край Дунава.

8. Ако браничарътъ има своя вальавица, той не плаща нищо. Но ако нѣма своя валявица, както често пъти се случва, тогава той плаща на сгупанина на валявицата, като наемъ слѣдната такса: 4, 5 и 6 гр. на *чутура* или *два бута*, споредъ врѣмето. Когато нѣма много бранища и има праздни валявици, плаща се по 4 гр., когато бранища има много и праздна валявица мъчно се намѣрва, тогава се плаща по 6 гр. Тази такса се нарича *уѣлъ*.

Въ една чутура има *два бута*; въ двѣ чутури *четири бута*.

Въ една чутура може да се извалятъ 100 лакти, ако балото е олеви, а ако е шаекъ (по̀тънко) може и двѣстѣ лакти.

Балого, гудено въ една чутура, може да се ували, да бѫде готово за 24 часа.

[Материялътъ е събранъ отъ Живко Петковъ отъ Чупренье Бѣлоградчишко и Анто Неновъ отъ Врѣшецъ; и двамата съобщаваха тия свѣдения въ присѫтствието на 10-15 душъ селени, които сѫ браничаре или вальевичаре].

15. ПЕЧЕНЬЕ КУМИНА (КАЗАНДЖИЙСТВО).

531. *Какво нѣщо е печенье кумина и какви условия сѫ установени.*

Гроздето, като се стѫпче и прѣкипи, става на вино; като се источи виното, остава *кумѝна* или *пръщѝна*. Тая кумина се вари въ казанье, та се вади ракия. Туй варенье кумината въ казанье, се казва *печенье кумина*, *печемъ кумината*.

Между *кумината* и *пръщината* ако и синоними, но като че има една разница; *кумината* е още непечена и отъ нѣѫ се вади ракия, а пръщина е испечена и съ нѣѫ се хранѧтъ свинье, и др. и употрѣбява се за торь.

Ступанинътъ на казанетѣ се казва *казанджия*, а колибата, дѣто сѫ заложени казанетѣ се нарича *казанджийникъ*. Нѣкога, когато кръчми по селата не е никакъ имало, сборнитѣ мѣста на селенитѣ, дѣто сѫ се събирали та сѫ разсѫждавали върху различни селски и други въпроси — сѫ били казанджийницитѣ. Понеже всѣкой не е можалъ да има казане, за туй въ едно село такива казанджийници ще има само нѣколко, споредъ голѣмината на селото.

Условията, които сѫ установени при печенье кумина, както сѫ запазени днесь сѫ слѣднитѣ:

1. Казанджията, за дѣто пече кумината нѣкому, едно като кирия за казанетѣ и друго като награда за трудътъ си, зема едно извѣстно възнаграждение и то въ натура, въ ракия, което възнаграждение се нарича „*котленка*“

Туй възнаграждение носи таково название отъ самия ссѫдъ съ когото се зима ракия. *Котленката* е когле, което бере около една ока.

Една *котленка* се зима на единъ казанъ.

2. *Единъ казанъ*, *два казана*, и пригукъ означавать

въ сѫщото врѣме и извѣстна мѣрка. „*Има кумина за единъ казанъ*“ или „*има кумина за десетъ казанье*“ — означава: че има едно извѣстно оки кумина и че ще излѣзне едно извѣстно оки ракия.

Единъ казанъ бере два чъбра кумина, а единъ чъбъръ има около 50—60 оки тяжесть, отъ тука излиза, че единъ казанъ означава 100—200 оки кумина.

Понеже единъ казанъ, споредъ силата на кумината, дава ракия 10-16 оки то и единъ казанъ означава 10 16 оки ракия. Ако кумината е стара, суха, то тя ще пустне добра ракия неповече отъ 10 оки; ако ли е *водна* (мокра) и прѣсна, то тя може да пустне добра ракия до 16 оки.

Повече отъ 16 оки, ракията вече става слаба.

Първата ракия, когато потече най напрѣдъ до 5—6 оки се казва *пръвакъ* и тя е най силната ракия.

Послѣдната ракия отъ 16 оки на горѣ е най слабата ракия и се нарича *пàтокъ*.

3-о Ступанинътъ на кумината е дължень да донесе свои дръва, за да се испече кумината и да храни казанджията, додѣто се свръши кумината.

4-о Казанджията е дължень да помага за да се изгребе кумината изъ бъчвата, да се напълнятъ чъбритѣ; той е дължень да закара кумината отъ домътъ на ступанина до казанджийника на свои кола и да наложи казанетѣ, т. іе. да напълни казанетѣ съ кумина, да залѣпи капацитѣ, да накладе огъньтъ и да промѣни водата въ кацата, прѣзъ която сѫ прокарани лулитѣ.

Въ селата, ступанинътъ е дължень съ свои кола да закара кумината; но ако нѣма кола, а казанджията има, тогава казанджията дава своитѣ кола.

5-о Казанджията освѣнъ *котленката* „*на казанъ по котленка*, зима още и *пàтокътъ*, а и въглищата отъ послѣднитѣ казане сѫ негови.

Ракията е *ко́мовица* или *ко́миница*, ако е отъ кумината. *Ка̀леница* — ако е отъ калта, талога и мѫтоляка на виното. *Ка̀леницата* е по силна сравнително съ ко́мовицата. Ако една ракия се пръпече вторий пѫтъ, нарича се *пре́некъ*.

[Материялътъ е събранъ отъ Кръсто Петковъ казанджия въ село Метковецъ Ломско; отъ Дѣдо Стоянъ отъ Камено-поле Врачанско и Дѣдо Койчо отъ Вълчедръма].

16. АМАНЕТЪ.

532. *Какво нѣщо е аманетъ и какви сѫ условията, установени отъ обичайтъ?*

1-о Никола Ивановъ отъ Криводолъ е тръгнѫлъ за село Голинци и ще мине прѣзъ Длъгошевци. Отъ Поповци му дали една торба съ круши да ги занесе въ Бацовци за да ѣдѫтъ дѣцата. Николо отишълъ въ Длъгошевци, и далъ торбата съ крушитѣ на Бацовци.

2-о Герго Николовъ билъ въ градъ Ломъ и си тръгнѫлъ за селото Вълчедръма; изъ пѫтьтъ ще мине прѣзъ селото Мокрешъ, затова Манойло Велковъ му дава едно каче за да го даде на Рѫбинци, съ което той е говорилъ да му солѫтъ сиренье. Герго зима качето, и като минава прѣзъ Мокрешъ, подава качето въ Рѫбинци.

3-о Стоянъ Велковъ заржчалъ си кожухъ въ Ломъ на Торньо кожухара и било уговорено да бѫде кожухътъ готовъ за Димитровдень. По това врѣме тръгва за Ломъ Николо Илиевъ и Стоянъ му заржчва, като отиде у Ломъ, да свръне при Торньо, и, ако кожуха е готовъ, да го земе. Николо направи, както му поржчалъ Стоянъ; случило се та и кожухътъ е готовъ и Николо го зима отъ Торньо и го занеса на Стояна.

4-о Давидъ Стаменовъ тръгнѫлъ отъ Прогорелецъ за махлатѣ; стигнѫлъ до Кошеновци и хванѫло дъждътъ; той се отбилъ

у Ваковци и зелъ отъ тѣхъ опанджакъ. Понеже нѣмалъ да се върне скоро, казано му било да остави опанджака на кръчмата на Тошьо въ Вълчедръма, отъ дѣто Ваковци ще си го зематъ, защото наскоро ще отиде нѣкой отъ тѣхъ въ Вълчедръма. Давидъ сторилъ точно, както му било порѫчано: далъ опанджака на Тошьовата кръчма, като казалъ, че ще дойдатъ отъ Ваковци да си го зематъ.

Зо Велчо Стояновъ тръгналъ отъ Метковецъ да отиде въ Плѣвенъ на пазара, и зелъ коньтъ на Драгана, съ условие да отиде съ него до Горна Гюеница и да го остави у Ченчиловци, като имъ каже до го пратятъ у Метковецъ съ Петко, който е даскалъ у това село.

Велчо стигва въ Горнья Гюеница и оставя коньтъ у Ченчиловци, като имъ порѫча да пратятъ коньтъ на Драгана у Метковецъ съ Даскалъ Петко.

Въ всичкитѣ горни случаи: торбата съ брушитѣ, качето за сиренье, кожухътъ и коньтъ — све сѫ аманети; едни сѫ испратени като аманетъ, а други сѫ оставени като аманетъ.

Споредъ обичайтъ, Николо Ивановъ е дъженъ да занесе и прѣдаде торбата съ брушитѣ на Бацовци, като каже и какво сѫ порѫчали Поповци.

Герго Николовъ трѣбва да прѣдаде качето на Рѫбинци, като каже, че го пратилъ Мановило Велковъ отъ Ломъ, за да му насолятъ у него сиренье.

Николо Шпевъ трѣбва да занесе кожухътъ на Стояна, като съобщи устно какво е заръчалъ Торньо.

Давидъ трѣбва да прѣдаде опанджака у Тошьовата кръчма, като каже, че тоя опанджакъ е на Ваковци отъ Котеновци и отъ тамо му е заръчано да го остави у кръчмата и още, че тѣ скоро ще дойдатъ да си го прибератъ. Кръчмара у Тошьовата кръчма трѣбва да го пази, додѣто дойдатъ да си го зематъ.

Велчо трѣбва да прѣдаде коньтъ здравъ у Ченчиловци, като имъ каже, че тоя конь е на Драганъ отъ Метковецъ и че тѣ

трѣбва да го дадѫтъ на Даскалъ Петко, за да го повърне пакъ у Метковецъ.

И въ петьтѣхъ случаи: Николо, Николо Илиевъ, Давидъ можали сѫ да откажѫтъ, но веднъжъ сѫ приели задължение върху себе си, то трѣбва да го испълнѫтъ.

533. *Туй пазенье и прѣнасанье аманета става ли съ нѣкакво възнаграждение или безъ никакво възнаграждение; ако съ възнаграждение, то именно въ какво се състой туй възнаграждение?*

Нито за пазенье, нито за прѣнасанье аманета не се дава нѣкакво възнаграждение въ сѫщата смисъль на думата. Истина, има нѣкакво ползуване, но туй не може да се земе като възнаграждение.

Така на примѣръ:

Въ пѣрвий случай, Николо Ивановъ за туй, дѣто ще отнесе торбата съ крушитѣ, може изъ пѫтъть да хапне нѣкоя и друга круша и никой нѣма да го упрѣкне за това.

Въ вторий случай, Герго Николовъ за туй, дѣто ще откара качето на Манойло Велковъ у Ржбинци, нѣма нити да помисли да иска нѣкакво възнаграждение за свойтъ трудъ. Ако Манойло му даде нѣкоя чаша ракия или нѣкоя лигреница вино, добрѣ; ако му не даде, Николо нѣма да поиска, освѣнъ ако се случи нѣкой *ягко-окъ*, т. іе. нѣма да го е срамъ да поиска; но такива *ягко-оки* сѫ много рѣдкость и слѣдователно съставляватъ изключение отъ общото правило.

Въ трегия случай, Николо Илиевъ, като земе кожухътъ отъ Торньо, по пѫтъть може да се позамѣтне едно да се посмѣкътъ, а друго да се постопли, ако нѣма. По понеже такива порѫчки се не правѫтъ на лице, което е голгакъ, то и Николо нѣма да направи и тая шега. Като донесе кожухътъ обаче и го прѣдаде на

варя, но пакъ мжчно, защото не е си искалъ да го изгуби, а станжло по погрѣшка.

Въ четвъртия случай, опанджакътъ ако изгине или се скъса, кръчмаринътъ неможе да отговаря; ако ли се изгуби или открадне може да отговаря, но пакъ мжчно, защото нѣма доказателство, че го е продалъ или далъ нѣкому.

Въ петия случай, коньтъ не може да се изгуби, но може нѣкой да влѣзне въ яхърътъ нощно врѣме и да го открадне; тъй сжщо, като добиче може и да умрѣ. И въ двата случая Ченчиловци не могжтъ да бждатъ отговорни.

[Съобщено отъ сжщитѣ лица, които ми съобщихж и материялътъ въ § 534].

536. *Единъ аманетъ колко врѣме най-много може да остане у пазителътъ?*

Ако аманетътъ е прѣданъ нѣкому, за да го прѣдаде другому, разбира се, че той трѣбва да се прѣдаде въ най-кратко врѣме; ако се не прѣдаде уврѣме, то е равносилно съ желание да се забжши и подлѣжи на упрѣкание и, ако се развали прѣдмѣтътъ, на обезщетение. Но ако аманетътъ е оставенъ за пазенье, врѣменно, додѣто, или стопанинътъ или лицето на което е той испратенъ се еви, а туй лице не дойде да си го прибере, туй «врѣменно» не е еднакво напстина за всѣкой прѣдмѣтъ, но той не може да бжде дълго врѣме. Сроковетѣ опредѣлени отъ обичайтъ сж горѣ-долу слѣднитѣ:

За плодове и други нѣща, които подлѣжжтъ на развала трѣбва да бждатъ прибрани най много до недѣля защото, щомъ почнжтъ да се развалжтъ, пазителътъ може да ги хвърли и послѣ не може да бжде подвергаванъ на отговорность.

За сждове, които могжтъ да се разсъхнжтъ отъ неупотрѣбление и джгитѣ да се разглобжтъ, трѣбва да се прибержтъ найкжсно въ течение на мѣсецъ или мѣсецъ и половина; ако се разглоби едно буре, каче, каца или др. пазителътъ не отговаря.

Ако аманетътъ е дрѣха, която може да изгние, да овѣхтѣе,

трѣбва тоже да се прибере до мѣсецъ. За развалата на дрѣхата пазителтъ не отговаря.

Ако аманетътъ е добиче, то трѣбва да се прибере най-късно до 24 часа (день — нощь); ако закъснѣе повече, добичето не е вече аманетъ, а се счита на прѣхрана (прѣрана) [§] и ступанинътъ ще плаща.

537. *Може ли пазителтъ да прѣобърне аманетътъ въ собственость и въ какви случаи?*

Ако ступанинътъ на аманетътъ се не яви да си го прибере; ако умрѣ и ако нѣма наслѣдници, които да потражатъ аманетътъ; или ако се минѫло дълго врѣме отъ какъ е прѣдаденъ аманетътъ за пазенье, пазителтъ може да присвои аманетътъ като собственность. Туй се случава много рѣдко.

[Съобщено отъ сѫщитѣ горни лица, указани въ § 534].

17. КУПУВАНЬЕ-ПРОДАВАНЬЕ [ЗИМАНЬЕ-ДАВАНЬЕ].

ОБЩИ ПОЛОЖЕНИЯ.

538. *Какви мѣрки се употрѣбляватъ за измѣрване: дължина, височина и дебелина?*

Мѣрката за пространство изложихме въ § 228, тукъ ще изложимъ мѣркитѣ съ които се мѣрятъ: дължина, дѫбочина, дебелина, които се употрѣбяватъ въ народа. Тия мѣрки сѫ слѣднитѣ:

а) Мѣрки за дължина:

б) Мѣрки за височина:

в) Мѣрки за дебелина:

г) Мѣрки за дѫбочина:

д) Мѣрки за далечина;

а) *Мѣрки за дължина.* Мѣркитѣ за дължина по свойтъ размѣръ идатъ по тоя редъ, както слѣдва: *фатъ, чиперкъ, педя, лакътъ, аршинъ, разкрачь, фърлякъ.*

Digitized by Google

Фатъ е дължина, която се образува отъ нашата ржка, когато хванемъ едно дърво.

Чеперекъ е дължина, която се образува, когато протегнемъ палецътъ и показалецътъ.

Пегьа е дължина, която се образува, когато протегнемъ палецътъ и *малешката* (малкия пръстъ).

Лакътъ е дължина, която се образува отъ три пегьи на три лица съ различна ръсть. Лакътъ се образува и още когато протегнемъ конецъ отъ лакътя до срѣдния или голѣмия пръстъ и отъ него до китката. Тая дължина е лакътъ или пакъ три пегьи.

Аршинъ е сѫщата дължина, както и лакътъ, само малко по дълга. Аршинътъ въ народа е туй що е и лакътъ, а въ пазаръ̀тъ е по дългъ.

Ра̀скрачь е дължина, която се образува, когато се раскрачимъ колкото можемъ, по обикновенно безъ прѣспляне.

Фърлякъ е дължина, която се образува, когато фърлимъ камикъ съ обикновенна сила безъ прѣсилванье. Единъ *фърлякъ мѣсто* е обаче непостоянна мѣрка, защото едно лице може да хвърли по̀ силно и по далечь, а друго лице по слабо и по близо и разницата по между единия и другия фърлякъ по нѣкога е единъ лакътъ па и повече.

Фатътъ се употрѣблява исключително за мѣренье дължината на дърво.

Пегьа се употрѣблява и за дължина на дръво и за дължина на другъ прѣдмѣтъ па и за разстояние между два прѣдмѣта.

Чеперекъ е дължина, която се употрѣблява като допълненне на *пегьата*: «*двѣ пегьи и чеперекъ*».

Лакътъ се употрѣблява за измѣрване дължината на прѣдмѣтитѣ, а много рѣдко и за разстоянието на два прѣдмѣта.

Ра̀скрачь е мѣрка за измѣрване исключително разстоянието между прѣдмѣтитѣ, а никакъ за дължината на прѣдмѣтитѣ.

Фърлякъ е тоже мѣрка за разстоянията.

б) *Мѣрки за височина.* Мѣркитѣ за височина сѫ сѫщитѣ, които се употрѣбляватъ и при измѣрването дължината. Само една единственна мѣрка се употрѣблява исключително за височина, и то за да се опредѣли колко слънцето или мѣсецътъ, или друга нѣкоя звѣзда [зорницата, вечерницата, квачкате, лъжи-керванътъ, колата и др.] сѫ излѣзнѫли високо надъ хоризонта или колко още стоѭтъ надъ хоризонта или захождането си. Тая мѣрка е *копра̀ля*, земена отъ дървото копраля, съ която каратъ воловетѣ въ плугътъ. Копралята е остенъ, по дългъ отъ него съ двѣ клончета на краѝ и въ всѣкое отъ тѣхъ има заболенъ *болъ*. Копралята е дълга около четири лакти. «*Слънцето е исфръкнѫло три копрални*» или: «*Слънцето захажда*; *има още една копралѧ*».

в) *Мѣрки за дебелина.* Мѣркитѣ, съ които се измѣрва дебелината на единъ прѣдмѣтъ сѫ: *прѫстъ*, *палецъ*, *длань* и *пегьи*.

Дебелината *прѫстъ* се мѣри съ дебелината пръстъ показалецъ (никакъ съ дължината).

Палецъ е дебелината на палеца, който е малко по дебелъ отъ пръстътъ.

Длань е дебелина, която се мѣри съ дебелината на дланьта.

г) *Мѣрки за длѫбочина.* Мѣркитѣ за длѫбочина сѫ: *растагъ* и *бой човечий*.

Мѣрката *растагъ* се употрѣблява за длѫбочина на бунаръ, окопъ и др. когато се говори за окопъ, растагътъ се употрѣблява и за дължина. Сѫщо и дължината на вѫжетата, тръстината се мѣри съ *растагъ*.

Бой човечий или *човечи-бой* е мѣрка, която се употрѣблява исключително за длѫбочина на водата въ рѣкитѣ или бунаретѣ.

Ако се говори за стрѣха, прозорецъ или дръво — разстоя-

нието отъ землята до стрѣхата, до прозореца или до нѣкой клонъ на дървото се мѣри тоже съ *човечий бой*.

д) *Мѣрки за далечина*. Мѣркитѣ, съ които се измѣрва далечината между двѣ села, двѣ мѣстности и пр. сж: *сахатъ, лула тутунъ, фръляка* и *денходъ*. Тия мѣрки, съ исключение на *фръляка* повече означаватъ врѣме което се минава додѣто човѣкъ отиде отъ едно мѣсто на друго, отъ колкото разстояние. И само съ тия мѣрки се мѣрятъ разстоянието между двѣ села, между двѣ мѣстности. И самата мѣрка днесь километръ е сравнена съ горнитѣ мѣрки; така, разстоянието петъ километра е сравнено и се пражава съ мѣрката единъ сахатъ. Ако се каже на примѣръ, че отъ Мокрешъ до Вълчедръма има 5 $^1/_2$ километр., селенинътъ ще означи това разстояние съ мѣрката съ единъ саатъ и малко нѣщо повечко.

Мѣрката *сахатъ* означава, че селото или мѣстностьта ще се стигне. като ходите единъ часъ. «Отъ Мокрешъ до Вълчедръма или единъ саатъ и половина“.

Мѣрката «лула тутунъ» означава, че селото ще се стигне, додѣто испушите една лула тутунъ. Както «*фръляка*» тъй и «лула тутунъ» не прѣдставлява една опредѣлена мѣрка, защото лулитѣ въ всѣкого не сж еднакво голѣми, слѣдователно между «*лулата тутунъ*» на едного и *лулата тутунъ* на другого ще има не малка разница.

Деньходъ е мѣрка, която означава, че за да се стигне до една мѣстность, трѣбва единъ день. День се разбира, отъ къ изгрѣе слънцето, па додѣто зайде. И тая мѣрка не прѣдставлява нѣщо опредѣлено, защото лѣтния день не е еднакъвъ съ зимния. Дѣдо Койчо казва, че *день-ходъ* трѣбва да се разбере лѣтния день, защото зимния день е билъ: «*день-часъ*, а лѣтния: «*день-година*». День трѣбвало още да се счита оня день, когато се работи и има: обедъ, пладне, икиндия и вечерь, а зимния день нѣмало пладне, нѣмало икиндия: «дека му е обеда, тамо му е и пладне-

то; дека му е пладнето тамо му е и икиндията, дека му е икиндията, тамо му е и вечерата, пригури дѣдо Богой.

539. *Какви мѣрки и теглилки употрѣбляватъ селенитѣ при продаване или купуване разни нѣща?*

За всѣкоя вещь почнѣ, селенинътъ е изнамѣрилъ особенна мѣрка, за да прѣтегли тежината, количеството, голѣмината или вмѣстимостьта. Съ тая мѣрка той продава, а съ тая той и купува. Многото отъ тия мѣрки сж въ силата си и днесь, когато се въведоха новитѣ мѣрки, спомѣнжто мимоходомъ, разбъркахж само понятието на селе нина и дадохж лѣснина на нѣкои да го експлоатиратъ повече отъ колкото по прѣди.

Мѣркитѣ, които народътъ употрѣблява каждневно въ своето зимание-даване сж слѣднитѣ:

а) *Мѣрки за тегло*: *ока*, *половинъ ока*, *литра*, *петдесетъ драмъ*; *черéкъ*, *стотина*, *нолá*, *кальнъ*, *руно*, *сиръ*, *клубче*, *гушка*, *кждѣля*, *врѣтено*, *лъжица*, *напица*, *грѣне*, *павилякъ*, *кошъ*, *спонъ*.

б) *Мѣрки за вмѣстимость*: *окапица*, *половница*, *литрениа*, *петдесетньакъ*, *шише пипта*, *бъклица*; *мера*, *шиникъ*, *шинче*, *кутель*, *котелъ*, *котленка*, *котле*, *половякъ*, *чабаръ*, *ведро*.

в) *Мѣрки за брой*: *глава*, *бравче* или бравь *главичка*, *кичка*, *връшния*, *растица*, *кола*, *зелка*.

Мѣркитѣ: ока, половинъ ока, литра (100 др.) и петдесетъ драма се употрѣбляватъ всѣкога въ обикновенна смисъль. Мѣрката *черекъ* се употрѣбява само за месо и то пролѣти, когато агнетата почнжтъ да се колжтъ най-напрѣдъ. Тогава, агнешкото месо не продава се на ока, а на череци, и то прѣдни череци и задни или бутове.

Мѣрката стотина, съдържа въ себе сто ока или други единици. Жито, ячмикъ, кукурузъ, овесъ, лимецъ просо, вино, и зелка, бѣлилукъ, празилукъ се продаватъ на стотина, т. іе. сто ока.

или сто зелки за една извѣстна цѣна и когато се пазари, пазари се цѣната за сто оки, за сто зелки. Това е, когато се купува или продава на едро, на много или на купъ; а когато се продава на малко, тогава се употрѣблява ока и зелка. Така, ако нѣкой отиде да пие въ кръчмата, той нѣма да купува виното на стотина, а на ока; сѫщо, ако нѣкой отиде да купи отъ дукянъ: жито за задушница, пчмикъ, кукурузъ и пр. за гадоветѣ — той ще купи на ока; ако нѣкой иска да купи или продаде зелки нѣколко, то за стотина ни думи не може да стане.

Мѣрката *пола* рѣдко се употрѣблява и то само за овощия: круши, сливи, ябалки зарзалии, когато се даватъ за нѣщо трампа на гьоторица. Въ една пола не може да дойдѫтъ повече отъ 4—5 — 6 оки.

Мѣрката *калъпъ*, както се спомѣнѫ по-горѣ (§ 514) тежи не повече отъ половинъ ока. За да избѣгаватъ постоянно тегленне (мѣренье), мумджиитѣ са направили калъпе и въ тѣхъ лѣѫтъ сапунътъ и послѣ го продаватъ на калъпъ.

Мѣркитѣ: руно (за вълна нѣпрана), сиръ (за восъкъ) клубче (кълбо за прежда), гушка (за памукъ), кѫдѣля (за вълна вече влачена), врътено (за прѣдено маханье), лъжица (за соль, пиперъ), паница (за бобъ, леща, грахъ) сѫ употрѣбими при даванье на заѐмъ (§ 514); тѣ се употрѣбяватъ и при «*зиманье даванье*», но всѣкога се теглѫтъ.

Грѣне, както и *казанъ*, *делва* сѫ мѣрки, съ които се опредѣлява количеството на ископаното *имàнье*. Въ зиманье даванье не се употрѣбяватъ, или само съ тегленье.

Мѣркитѣ: *навилякъ* (за сѣно), *конъ* (за слама), *снопъ* (за жито, овесъ, пчмикъ, но още не овършени) сѫ употрѣбими само въ *заѐма*, или въ *трàпната* а въ зиманьето-даванье не се употрѣбими, или само слѣдъ като се теглѫтъ (§ 514).

Мѣркитѣ: оканица, половница, литреница петдесетнякъ се употрѣбляватъ въ кръчмитѣ; пинта, бъклица — въ заема; *шишкъ*,

мѣра, шиниче — въ заема (514) и въ чаршията, но като се прѣтеглятъ пай напрѣдъ. *Мярата* е мѣрка, която се употрѣблява веднo съ *кутелъта* въ воденицата (§ 527). *Котелъ, котелъ половякъ* — за вино употрѣбими само въ заема (514), а *котленката* е мѣрка, употрѣбима само при печеньето кумина (§ 531); *буре, возникъ* сж употрѣбими само при прѣвозването; *чѣбъръ* е мѣрка употрѣбима при бране лозе, и въ заема. При бране лозе гледатъ на числото на чѣбритѣ, та по тѣхъ намиратъ окитѣ, които сж сипани въ возника, но пакъ чѣбърътъ трѣбва да е прѣтегленъ прѣдварително. *Ведрото* е мѣрка, употрѣбима при бачуването (§ 498), и има различно тегло (8 — 10 — 12 оки).

Мѣркитѣ: *главъ* (за говеда: волове, крави, биволе, конье, *брави* (бравчета) за овци и свинье се употрѣблява на вредъ въ зиманье-даваньето; *главичка* (за лукъ, само въ заема, а ако се говори за бели лукъ, употрѣблява се и въ зиманье даваньето, защото белия лукъ се не продава иначе освѣнъ на главички или стотина. Сжщо е и за празия лукъ. *Китка* се употрѣбява и въ заема и въ продажбата и то само за мерудия, копрецъ и другъ зеленчукъ; *връшиня, растица* — сж употрѣбими само въ заема; *кола* за дърва е мѣрка употрѣбима въ продажбата, защото тукъ дрѣвата се продаватъ само на кола, а никакъ на ока. *Зелка* е употрѣбима въ продажбата само, кога се не продава на стотина.

540. *Какви монети сж били употрѣблявани въ зиманье-даваньето?*

«Бели пари за черни дни»
«Кжща безъ жена и мжжъ безъ пари, огинъ да ги гори!»

Ако вникнемъ въ всичкитѣ зиманье даваньета на селенина, въ всичкитѣ негови договори и сдружавания и въ цѣлия му битъ ще видимъ, че той е цѣнилъ много високо парàта и дойде ли тя въ рѫцѣтѣ му, мжчно е излизала отъ неговитѣ «*девтъ-възли*»,

въ които е тя била вързвана, или изъ неговото «гърненце», въ което е тя била скътвана и закопвана въ землята. Разбира се «деветъ-тѣ възли» сж били за малкото пари, а «*гърненцето*» е дохаждало тогава, когато «деветъ-тѣ възли» сж били тѣсни за скътаната пара.

Ще видимъ, че селенинътъ е оцѣнявалъ свойгъ трудъ, свойтъ потъ, резултатътъ отъ тоя свой трудъ и потъ, много нѣкакъ и не е го жалилъ двойно и тройно само и само да не даде парата изъ «деветъ-тѣ възли. Така напримѣръ, единъ селенинъ го, товъ е да коси нѣкому петъ шестъ дни за нѣкакъвъ си дългъ-само и само да не даде пари; той е готовъ да даде цѣлъ *шиникъ* жито за *шиникъ круши*; руно вълна за едни заструзи; шинче сь брашно за единъ-два лакти ширитъ; цѣлъ шиникъ кукурузь за малко пистилъ и много такива зиманье-даваньята, въ които неговия трудъ, неговитѣ произведения, които той размѣнява, струватъ нѣколко пати повече отъ прѣдмѣтътъ, за когото е той размѣнилъ своето произведение. И тая чърта е види се родила горнитѣ двѣ пословици.

Паритѣ нѣкога сж били много кжтъ, за туй и произведенията на селенина сж били много евтини. Ако и да нѣма голѣмо значение за прѣдмѣтьтъ, но азъ за любопитство ще изложъ цѣнитѣ на различнитѣ произведения и прѣдмѣти каквито сж тѣ имали до прѣди 70 год., т. іе. около 1828 - 29 год., или както се нарича туй врѣме «Мора-кавгаси» и «Едринския миръ». Тѣзи данни ми сж съобщени отъ: Дѣдо Манойло Бояджията, Дѣдо Гено Абаджията (бояджия и абаджия) изъ гр. Ломъ; Дѣдо Къно Кнеза отъ Крива бара, Дѣдо Луканъ отъ Прогорелецъ и то само за Ломско.

Добитъка се продавалъ послѣднитѣ цѣни:

Кравата за 25 — 30 гроша; *волътъ* за 80 — 90 гроша; биволътъ за 160 гр., чифтъ волове за 160 гроша; коньтъ за 80 — 90 — 100 гроша най-добрия; една овца за 5 — 6 гроша съ ягнето заедно.

Домашната гадь: кокошка за 6 — 8 пари, гъска 16 — 20 пари; пуйка 20 — 25 пари а най-голѣмия пуякъ за *зола* (30 пари).

Нѣща за ѣденье:

Яйце — четири яйца за пара. Брашното се продавало по 7 гроша стотината; кукуруза 5 гр. %; ячмикъть по 4 — 4 ½ до 5 гр. %; виното по 4 пари оката; ракията по 8 — 10 пари оката, сольта по 2 — 3 — 4 пари оката; единъ хлѣбъ отъ фурнята се купувалъ за една пара, хлѣбъ половинъ ока. Оризътъ се купувалъ па 20 — 23 — 24 — и 25 пари оката (тогава оризътъ носили отъ кждѣ Пазарджикъ и Селеникъ (Солунъ). Зейтинътъ се купувалъ по три гроша ока [носили сж го отъ кждѣ Селеникъ (Солунъ)].

Нѣща за освѣтление, и други домашни и женски потрѣбности:

Вълната се продавала по 12 пари ока; Сапунътъ по *зола* (30 пари) ока; Единъ чифтъ обуща по 6 гр. Свѣщи лоени по единъ грошъ или двѣ золи (60 пари) ока. За болдисванье една ока прѣжда или шаекъ се плащало по 8 гр.

Нѣщи нуждни за земледѣлието?

Желѣзото (идяло отъ Босна и Самоковъ) се продавало по 16 — 20 пари ока; *стоманата* се продавала по една зола ока; една коса се продавала по сто до сто и десетъ пари; бакърътъ ока по 5 — 8 гроша.

Забѣлѣжително е че захаръ не е имало, а употрѣблявалъ се медътъ. Кафе тоже не е имало. Само *Войводата* и *Господаретъ* сж пили кафе и то безъ захаръ; кафето сж носили изъ Ц-градъ. Изъ градътъ тогава не е имало кафенета; едвамъ въ 1850 год. въ гр. Ломъ сж дошли братия Алквияди търговци за храна и вълна и тѣ сж въвели първото кафене, и обичайтъ да се пие кафе (1).

Монетитѣ които сж били въ крѫго обращение сж слѣднитѣ:

Фрулина или фурлина особенна монета, която се продавала по пазаритъ; фрулинитѣ сж били въ употрѣбление въ черквитѣ и то една фрулина за една пара; фрулинитѣ сж давани на поповетѣ за ржсенье, за миросванье; давани сж на дискуситѣ и още давани сж на просецитѣ. Изъ чаршията не сж циркулирали, Продавали сж се въ пакети. Въ единъ пакетъ по 1000 за сто пари.

Пара. Тя е била всѣкога срѣбрена и е била въ ржгообращение. Сѣчена е въ Ц-градъ

Петаче — мѣдна монета, съ стойность петъ пари; сѣчена е въ Ц-градъ.

Десетаче, тоже мѣдна монета, съ стойность десетъ пари; сѣчена е въ Ц градъ.

Двaесетаче, тоже мѣдна монета, съ стойность двaесетъ пари; сѣчена е въ Ц-градъ.

Всичкитѣ тия монети сж пустнжти въ ржгообращение едвамъ слѣдъ 1850 год Имало е мѣдна монета и грошле, но тя се явила въ тоя край едвамъ въ 1870 год.

Зола, металическа монета, съ стойность тридесетъ пари; сѣчена е въ Австрия.

Грошлé — металикъ, съ стойность четиридесетъ пари; сѣчена е въ Австр. Двѣ двaесетачета правжтъ тоже грошле.

Грошлето се наричало още и *маджарче*; ако сж съ вѣнецъ, ходили сж по грошъ; ако сж безъ вѣнецъ ходили сж по 30 пари. Въ врѣме на Пазвантъ оглу, извѣстния Видинский самостоятеленъ паша, сж пустнжти въ циркуляция особенъ видъ монети съ стойность грошъ и сѣчени тоже въ Австрия. Тая монета се наричала тогава «*Пазвантчета*». Едно подобно пазвантче видѣхъ въ г-нъ Тодораки Димитраковъ въ Враца прѣзъ 1890 год.

Двѣ зола. Двѣ зърна отъ золитѣ правжтъ двѣ зола, съ стойность 60 пари. Золата и двѣтѣ зола сж толкова на населението монети и стойности, щото наименуванието имъ се употрѣблявало до прѣди 5 — 6 години; селенката знае що е това *зола* и

двѣ золи, а не знае каква стойность се изразява съ думитѣ *триесетъ* и *шесетъ* пари.

Стота́че — е металикъ монета, съ стойность отъ сто пари; тя е половината отъ петака; сѣчена е въ Ц-градъ. Има и сребрано стотаче $^1/_8$ часть отъ белата меджедия.

Пета́къ (по тур. бешлъкъ) металикъ монета отъ петъ гроша; сѣчена е въ Ц градъ. Петаци имало сѣчени въ 1222 год. и се наричахѫ «ирминки сенелии»; незнаѫ защо тѣзи монети се считахѫ за калпави и не се приемахѫ въ чаршията.

Шестакъ. Металикъ монета, съ стойность шесть гроша.

Прилична на шестака е имало друга монета, която е имала стойность 5 $^3/_4$ гроша и е била половинка отъ цѣлата монета, която се наричала *икилъкъ*, съ стойность 11 гр. $^1/_2$.

Юзлукъ Тоже металикъ и сребро съ стойность 14 гроша.

Икилъкъ. Металикъ съ стойность 11 $^1/_2$ гр. Половинъ икилъкъ е вървѣлъ по 5 $^3/_4$ гр. и приличелъ на *алтилъка*.

Цванцикъ — монета съ стойность 3 $^1/_2$ гр., сѣчена въ Австрия. Отъ тая монета имало е половинка и се наричала *половинъ цванцъ* съ стойность 70 пари.

Сребрени монети.

Бела-меджедия. Сѣчена въ Ц-градъ съ стойность 20 гр. Белата меджедия е $^1/_5$ часть отъ жълтата меджедия (лирата). Белата меджедия се подраздѣля на: половинка — 10 гр. четвръртинка 5 гр. и осминка сто пари.

Дирекля. Нѣмска монета, съ състойность 24 гроша.

Кръсташъ. Испанска сребрена монета, съ стойность 22 гр.

Тали́ръ. Сребр. монета, съ стойность 6 цванци или 24 гр.

Кушли́й. Англи́йска сребрена монети, съ стойность 23 гр.

Златни монети:

Минцъ или *кръменецъ* Австрийска жълтица, съ стойность 53 гр.

Жълта-меджидия, съ стойность 100 гр.

Наполеонъ, съ стойность 98 гр.

Освѣнъ тия златни монети, които се употрѣбляваха въ заманье-даваньето, имаше още слѣднитѣ, които се нижеха на гердани и се носеха като накитъ — *наниз* и които не сж имали постоянна и опредѣлена стойность.

Махмудия жегсе, турска златна монета, съ стойность 90 гр. Купувала се обаче и по скжпо.

Рубия тоже турска златна монета съ вѣнецъ, съ стойность 12 гр. злат. а безъ вѣнецъ — 9 — 10 гр. злат.

Суфурѣна Австрийска златна монета, съ стойность 250 гр. златни.

Барбукъ, съ стойность 3 гр. зл.

Хаириѣ, съ стойность 24 гр. зл.

Серт махмудия, съ стойность 60 гр. злат. а купувала се и по скжпо.

Половинъ махмудия, съ стойность 30 гр. злат.

Ирмиликъ, съ стойность 20 гр. злат.

Адѣлие, съ стойность 18 гр. злат. Имало е половинка и четвъртинка отъ $^1/_2$ гр. злат.

541. *Кой може да купи и да продаде?*

Всѣкой, който управлява кжщата и имуществото, счита се за дѣеспособенъ и може да продаде и да купи. Дѣеспособностьта се опредѣля не отъ възрастьта на лицето, но отъ неговото положение въ задругата или семейството [§ 37 — 47 и 105].

ПРОДАВАНЬЕ-КУПУВАНЬЕ ДВИЖИМО УМУЩЕСТВО.

542. *При продаванье и купуванье нѣкакво движимо имущество (храна, скотъ, вещь или друго) договорътъ какъ се свръшва: устно ли или писменно?*

Въ § 380 изложихме двѣ афорпзма на народа, отъ кои-

то може да се види какво значение дава народа на единъ договоръ. Купуванье или продаванье на [illegible] е единъ договоръ. Тоя договоръ или *пазарлъкъ* се правилъ и свръзвалъ всѣкога устно безъ никакви други формалности. Тоя пазарлъкъ е ставалъ всѣкога въ присѫтствието на хора селени или други, които въ тоя пазарлъкъ играѣтъ роль не само на свидѣтели, но и на посрѣдственници, за да се свърши пазарлъка и лѣсно и удовлетворително и за двѣтѣ страни.

543. *Отъ кой моментъ се счита, че пазарлъка е станълъ и по кой начинъ се обезпечава?* § 7

Ако странитѣ сѫ се споразумѣли окончателно за цѣната на вещьта или прѣдмѣта, договорътъ още не се счита за свръшенъ. Ако вещьта е на лице, договорътъ се свръшва съ прѣдаване вещьта на купувача.

Ако прѣдмѣтътъ не е на лице, а ще се прѣдаде по послѣ, пазарлъкътъ се счита за свръшенъ като се испълнѣтъ слѣднитѣ установени формалности:

Да са хванѣтъ ржцѣтѣ и като ги поклатѣтъ, да са пустнѣтъ. Отъ тоя моментъ вече, пазарлъка не можа да се развали. Сѣтнѣ, за по голѣмо обезпечение на странитѣ, да се даде и приеме *капара*. Най-послѣ, като вѣнецъ на пазарлъка иде *кръчмата*, т. іе. черпнята.

Капарата играе много важна роль. Като се даде и приеме капарата, вече продадената вещь е вещь на купувача и никой не може да развали станѣлия договоръ. Капарата дава всѣкога купувача, а «*кръчмата*» дава продавача, който зима паритѣ.

Размѣрътъ на капарата не стои въ зависимость отъ стойностьта на продадената вещь, т. іе. ако купи нѣкой волъ, биволъ или конь за 600 — 1000 гроша, може да даде капара само 5 гроша. Капарата се дава «да се знае, че единия е продалъ, а другия купилъ».

«*Кръчмата*» дава продавача и зависи отъ участницитѣ

въ пазарлъка, но обикновенно е установено ока вино и литра ракия. Ако испиятъ тая кръчма, тогава много често пжти части и купувача.

544. *Какъ става продаване и купуване сиренье?* Сиреньето може да се продаде и купи по три способи или начини?

а) Дава се каче на овчара и той соли сиреньето, а послѣ го докарва готово.

б) Овчарътъ донася сиреньето прѣсно и го продава въ такова положение, и

в) Сиреньето е солилъ овчарътъ въ свое каче и го донася тъй солено за продань.

а) *Когато се соли сиренье по първия начинъ*, овчарътъ е продавачь, а другото лице е купувачь. Купувачьтъ е дъленъ да му даде каче свое, въ което ще се соли сиреньето; освѣнъ това, купувачьтъ е дъленъ да даде и соль, нужна, за да се посоли сиреньето. Сольта, която се дава за соленье се смѣта на ока сиренье по 20 драма соль.

Това сиренье трѣбва да стои при овчара до дѣто прѣкипи, т. іе. да стане сѫщинско солено сиренье и само въ такова положение, овчарътъ може да го прѣдаде, а купувачьтъ — приеме.

Когато овчарътъ донесе качето съ сиреньето, най-напрѣдъ се исцѣди *саламурата*, т. іе. солената суруватка, безъ която сиреньето не може да трае. За да се исцѣди добрѣ, купувачьтъ може да продупчи сиреньето до дното на качето на нѣколко мѣста и да се навали качето. Като се исцѣди добрѣ, тогава се прѣтегля. Отъ излѣзналото тегло се изважда *дарата* на качето, т. іе. теглото на качето; дарата на качето се не зима всѣкога; като се прѣтегли веднажъ, теглото му се забѣлѣжи съ рѣзки въ джгитѣ и вече тая дара е постоянна.

Суруватката (саламурата) се не [illegible] внимание. Тоже и сольта, която е дадена на овчарътъ за [illegible] сиреньето и ви-

то е влѣзнѫла въ него не се вади отъ общото тегло на сиренье-то, както туй става съ дарата, понеже сольта е отишла и остава въ саламурата, която, както видѣхме се исцѣдва прѣди да се тегли сиреньето.

По тоя способъ купено сиренье, никога се не плаща съ пари, а всѣкога се размѣнява съ соль. Споредъ врѣмето, когато се соли сиреньето, споредъ здравословното положение на овцитѣ и споредъ цѣната на сольта въ чаршията, нормата за размѣнение не е постоянна, а промѣнлива: нѣкога по̀ голѣма, нѣкога по малка. Така, ако сиреньето се соли по рано, кѫдѣ св. Богородица, ако овцитѣ сѫ здрави и не сѫ *прѣцвргкнѫли*, сольта има обикновенна цѣна, тогава за една ока сиренье се дава по̀ малко соль; ако сиреньето се соли кѫдѣ Кръстовъ-день — за една ока сиренье се дава повече соль. Тая норма играе между $^1/_2$ ока до двѣ оки соль. Никога, или съвършенно рѣдко прѣминава максимумътъ; туй се случва, когато *прѣцвргкътъ* по овцитѣ е общъ въ цѣлия край: тогава, за една ока сиренье може да се даде и 5 оки соль.

Тая норма всѣкога се опрѣдѣлява прѣдварителнo, още когато овчарътъ зима качето.

б) *Когато овчарътъ донася сиреньето прѣсно за продань.*

При туй сиренье споръ не може да бѫде да ли е *бучкано* (бито) или небучкано, защото сиреньето е на лице и купувачьтъ трѣбва да го гледа.

И тукъ сиреньето се купува безъ суруватката; за да се исцѣди сиреньето както трѣбва, купувачьтъ има право да го разрѣже съ ножъ *нàкрѣсъ*, т. іе. на четири части. Нѣкои овчари се противѫтъ на това, но тѣхнитѣ претенции сѫ безъ основа. Купувачьтъ има право да дръжи цѣдилото съ тъй разрѣзано сиренье най-кѫсно до единъ часъ, или до тогава, додѣто суруватката не почне да тече на тънко като игла. Сиреньето има повече суруватка пролѣти и прѣзъ лѣтото, а най-малко суруватка есени; за

това и пролѣти може цѣдилото да се държи повече (но не повече отъ часъ), а есени по̀ малко, даже и веднъга може да се соли.

Купеното по тоя способъ сиренье се плаща съ пари.

Овчаръть е дъленъ да го насоли. Дарата, която се хваща за цѣдилото, е установена отъ обичайть; тя е половинъ ока.

в) *Когато овчаръть донася сиренье, вече насолено въ свое каче.*

Въ тоя случай на купувача остава да избира; сиреньето е прѣдъ очитѣ му, и овчаръть нѣма какво да говори. Да ли е сиреньето бучкано или не, туй трѣбва купувачьть самъ да види, трѣбва самъ да се убѣди и послѣ нѣма право да прави претенция.

И тука, прѣди да се прѣтегли сиреньето, трѣбва да се пощѣди саламурата, та послѣ да се тегли само сиреньето. Дарата, която трѣбва да е забѣлѣжена съ рѣзки на дѫгата на качето, се вади отъ общото тегло.

Овчаръть си зима стойностьта въ пари, или по нѣкога въ размѣна съ соль, или други нѣща; дъленъ е обаче да остави своего каче до на̀пролѣть, додѣто сиреньето се, или продаде (ако е за продань), или изѣде (ако е за дома за ѣденье) и за него (качето) нѣма право да иска *кири́я* (възнаграждение за заемъ).

Купувачьть е дъленъ да прѣдаде качето здраво; ако се изгуби ще плати стойностьта; ако се разсъхне и разглоби, дъленъ е да го стегне на кацаръть или на бъчваръть.

[Тоя материялъ е събранъ отъ Дѣдо Сгоянъ Белчовъ отъ Ново-село Видинско; Сава Станковъ, Димитръ Елпцинъ отъ Чупренье; Дѣдо Петко Цанковъ отъ Метковецъ; Коста Каменовъ отъ Гушанци Берковско; Мано Ниновъ и Дѣдо Гено Петковъ отъ Горна-Кремена; Дѣдо Стоянъ Петковъ и Дѣдо Мило Стояновъ отъ Камено-полье Вратчанско; Дѣдо Сейно Илиевъ отъ Бѣла-слатина].

545. *Когато се продава и купува добитъкъ или друго нѣкое домашно животно, какви условия сѫ установени?*

При продаване и купуване на всѣкое животно отдѣлно

установени сѫ извѣстни условия, които се пазѧтъ неизмѣнно. Тия условия сѫ слѣднитѣ:

а) За *волъ* или *крава*.

Волътъ отъ отелването си па до отрастването, прѣминава прѣзъ извѣстни възрасти, отъ които всѣкоя има своето название. Така:

Теле е додѣто още сиса па до дѣто склопи година; телето се продава ведно съ майка си, ако би тя да се продаде. Селенинътъ никакъ не отбива телето, за да го продаде за кланье. Туй се счита не само за грѣхъ, но още и за лошо въ тая кѫща.

Данѐче — телето става даначе, като мине година; отъ годината си додѣто склопи двѣ години, то е даначе.

Навдникъ за мѫжско теле

Навдница за женско теле. И двѣтѣ като склопѧтъ двѣ години ставатъ *навдници*.

Нателякъ за мѫжско } Като настѫпѧтъ па додѣто скопѧтъ трета година.
Нателячка за женско }

Слѣдъ свършването на третата година, *нателячката* става крава, а нателякътъ — или волъ, или бикле.

Отъ третата година на горѣ, възрастьта на волътъ и кравата се означава съ: крава на едно теле, на два телци, на три телци и пр.

Въ пазаритъ всѣкоя отъ тия възрасти иматъ своето значение, защото иматъ своята цѣна и стойность.

Крава, която е ялова и не се тели, нарича се *щирѝца* или *истиричава* и такава крава има своята цѣна.

Всичкитѣ възрасти на вола се продава „*отъ колѐцъ — на колѐцъ*,“ т. іе. продавачътъ е извелъ волътъ, кравата и купувачътъ го гледа; единственнитѣ недостатци на волътъ може да сѫ: че е старъ, че е *карамджалия*, т. іе. зѫбитѣ му сѫ черни и изѣдени, та неможе да се храни, а за кравата: че е *щирица* или немлѣчна. Тия недостатъци се виждатъ, и купувачътъ трѣбва да си

отвара очитѣ, добрѣ да гледа, ако ли неразбира, да повика свѣдущи людие, защото, щомъ се направи пазарлъка, щомъ му се прѣдаде добичето и той е бронлъ стойностьта му, повръщание нѣма: „*Отъ колецъ на колецъ се врѣзалъ*“.

б) За *биволъ* или *биволица*.

Биволътъ минава прѣзъ слѣднитѣ възрасти:

Турмѐ додѣто още сиса, и се продава съ биволицата майка. Както съ телето, тъй сѫщо и турмето не може да бѫде отдѣлено отъ майка си.

Турмакъ мѫжско } Като напълни година, па додѣто
Турмакиня женско } склопи двѣ години.

Навдникъ мѫжско } Като стѫпѫтъ въ третата година
Навѐдница женско } па додѣто ѫ напълнѫтъ.

Нателякъ мѫжско } Като стѫпѫтъ въ четвъртата го-
Нателячка женско } дина и ѫ напълнѫтъ

Послѣднитѣ години се опрѣдѣлятъ споредъ колко пѫти се отелила биволицата, или колко би се отелилъ биволътъ ако бѣше биволица и по туй се казва: *биволица* или *биволъ* на *едно турме*, на *двѣ турмета*, на *три турмета*, и пр.

Споредъ селенитѣ Дѣдо Сейно, Дѣдо Стоянъ отъ Каменополье, Дѣдо Койчо отъ Вълчедръма, биволицата можала да има най-малко 15 турмета. Послѣ ѫ колѫтъ за пастръма,

При биволътъ и биволицата има единъ недостатъкъ, който не може да се познае, по който може се развали договора и дава право на купувача да върне купената биволица или купения биволъ даже и слѣдъ шестъ мѣсеци отъ какъ се извършила продажбата. Тоя недостатъкъ е *огница*, биволътъ или *биволицата* ако излѣзѫтъ *огничави*, могѫтъ да се върнѫтъ и послѣ шестъ мѣсеци. За туй и при продаваньето и пазарлъка на биволъ или биволица, главното условия е: *да не бѫдѫтъ огничави*.

Болестьта огница лови само биволъ и се познава само [illegible] испролѣтье; огничавия биволъ като дойде пролѣти, почне да

сѣхне, зелена трѣва не пасе, а ѣде сухо сѣно и кукуружлякъ; обича да се пече на слънцето и най-послѣ умира.

Дѣдо Сѣйно отъ Бѣла-слатина и всичкитѣ други старци искатъ да кажатъ, че огницата е болесть на бѫбрецитѣ, които, като се распори такъвъ огничавъ биволъ виждатъ се, че сѫ спечени.

Никола чолака отъ Метковецъ Ломско, продалъ бивола си на едни цигане, и върнѫли му го чакъ отъ Плѣвненско и то слѣдъ четири мѣсеци, защото излѣзнѫлъ огничавъ [Съобщава Дѣдо Николо Попъ Ценовъ отъ сѫщето село].

в). *Конь или кобила.*

Коньтъ или кобилата ще мине прѣзъ слѣднитѣ възрасти:

Конче — което сиса и ходи съ майка си; кончето се не отдѣля отъ майка си, а се продава заедно съ нея.

Ждребе — ако се ождребило пролѣтьта, то прѣзъ лѣтото и есеньта е ждребе.

Изѝмелакъ е прѣзъ зимата.

Ждребето и изимелакътъ се не продаватъ отдѣлно.

Кондàкъ — е конче отъ една година до двѣ години.

Омàкъ за мѫжско
Омакѝня за женско
} Отъ двѣ години до три години.

Яловакъ конь скопенъ, който се не ѣзди и ходи въ ергелата, т. іе. не е ученъ да се ѣзди или да тегли талига.

Ялова кобила, която не се ждреби.

Всѣкоя отъ тия възрасти има значение за джамбазетѣ и за цѣната на коньтъ.

Годинитѣ на коньтъ се познаватъ по зѫбитѣ, и влияѫтъ на цѣната.

Има прикаска „*конь не остарѣва*, а *торба остарѣва*,“ т. іе. ако се храни добрѣ съ ячмикъ, коньтъ не може да остарѣе, но тая прикаска за джамбазетѣ не важи никакъ, защото тѣ всѣкога гледатъ на годинитѣ.

При купуванъето на конье, косъмътъ на коньтъ играе то-

же немалка роль за цѣната. По косъмътъ си коньтъ се нарича; бѣлъ, врàнъ, дорестъ, алестъ, кулестъ, сивъ, и др. най скжпия косъмъ е *врания* и *дорестия*, а послѣ иде: алестъ, кулестъ, сивъ и бѣлъ. Има още единъ косъмъ *зеленъ* на *пулове*, но той не е зеленъ въ обикновенното значение на думата, а е сивъ съ черни пулове.

Ходътъ на коньтъ тоже играе немалка роль за цѣната.

Г'аванътъ — ходъ дава най-скжпа цѣна на коньтъ. *Карагишкинътъ* тоже е между добритѣ ходове.

Недостатъцитѣ на коньетѣ сж слѣднитѣ:

Тутукъ когато ходи съпня се, та пада и човѣкъ, който го ѣзди, ако се не държи добрѣ може да падне да се прибие.

Перделия — очитѣ му се гледатъ здрави, но въ дѣйствителность той не вижда. Перделия може да бжде или само левото, или само съ дѣсното око, а по нѣкога и съ двѣтѣ очи.

Копититѣ му да не държжтъ *плоча*, т. іе толкова сж изѣдени тия копити, щото не може да се заякчи гвоздей.

Текнефесъ болесть въ бѣлитѣ дробове та постоянно кашля.

Има и други нѣкои болести и недостатъци, но тѣ не сж значителни.

Всичкитѣ тия недостатъци сж на явѣ, и купувачътъ трѣбва да си отваря добрѣ очитѣ; измамата при прѣдаванье конь се допуска и веднъжъ коньтъ продаденъ, паритѣ земени и билетътъ изваденъ повръщание нѣма. И коньтъ, както и волътъ се продава на сжщето основание: „*Отъ колецъ — на колецъ*“.

г) *Овца*, *овенъ*, *ягне*.

Овцата или овенътъ има слѣднитѣ възрасти:

Ягне е което сиса и се продава и отдѣлно и съ майка си.

Шиле Отъ Петровдень, когато се отбие ягнето остава шиле, било то мжжско било женско па додѣто склопи година.

Шилето, което е близо да склопи година, нарича се *изимѐлче*, и то *шѝле-изимѐлче*, защо има и *прасе-изимелче*.

Двивецъ или *Двивецъ* мѫжско

Двискà или *Дявискà* женско. Като стѫпи въ втората година, па додѣто напълни втората година.

Мàторецъ е вече овенъ като стѫпи въ третата година па додѣто ѫ испълни.

Овенъ — отъ третата година на горѣ. Овенътъ има слѣднитѣ названия:

Прáзъ ако е още не чуканъ

Ватрàкъ е овенъ, който е подвиванъ, но едното зърно му испустнѫто та останѫло въ кесията.

Кьосѐмъ е овенъ, който прѣдвожда овцитѣ и на когото има звънецъ.

Овцата е *овца на едно ягне*, овца на *двѣ ягнета* на три, на четири и пр. ягнета. Най-много овцата се пуща да бѫде овца на шесть ягнета. Щомъ настѫпи въ тая възрасть, продава се за клание.

Ялова овца, когато не ражда.

Щирѝца, когато се обягнила, а послѣ вече се не ягни отъ нѣкакъвъ недостатъкъ.

Рудѝца е овца съ много хубава и мегка вълна.

Овци, овни или шилета, когато сѫ купени отъ търговецъ за клание се наричатъ *браница*. Ако *браницата* е за салхана, тя може да се състои отъ 500—1000 бравъ.

Нѣгдѣ казватъ и *купеница*, но много рѣдко.

д) *Свиня*, *шипаръ*.

Свинята има слѣднитѣ възрасти и названия.

Прасѐ което сиса и то до половинъ година.

Назимѐлче се казва, ако е минѫло половинъ година, па додѣто склопи година.

Свиня като се опраси, и то свиня на *едно прасе*, свиня *на двѣ прасци*, свиня *на три прасци* и пр.

На повече прасци не достига, защото ѫ колѫтъ.

Шипăръ е мъжкия и той се счита на едно, на двѣ и пр. Както за овцитѣ — *бременца*, тъй и за свинетѣ не гледа се никакъвъ недостатъкъ и веднъжъ оплазарена и купена не връща се.

Овцитѣ се купуватъ съ готови пари, а купуватъ се и на зелено, съ задатъкъ, т. іе. търговецътъ купува овцитѣ прѣзъ зимата, а ги плаща, прибира на Гергевъ-день.

При пазарлъка се казва овца — и се разбира стара овца безъ да се гледатъ други условия: била бела, била черна, била рудица, щипица, ялова или др. — Счита се све за овца.

Овцитѣ се купуватъ по сѫщитѣ условия и на сѫщитѣ основания. И за овнитѣ не се гледа да ли е *врѣзъ*, овенъ или ватранъ.

546. *Съ какви условия се продаватъ дърва?*

Дървата се продаватъ на кола: колкото и да съ дървата, пазарятъ се на гьоторища и плаща се прѣцѣнената цѣна. Когато селянинътъ стовари дървата има право да задържи за себе си: *вършлякъ*, т. іе. тънки клонове, които всѣкога съ върху дървата. Тоя вършлякъ дърваринътъ задържа, за да се топли изъ нятъ по кръчмитѣ, ако е зиме, или да си пие, ако е лѣтѣ, есенъ или прольтѣ. Върху тоя *вършлякъ* купувачътъ на дървата нѣма никакво право, защото той не влиза въ категорията на дървата.

Прольтѣ, тоя вършлякъ е покритъ съ зелена шума и става много сгоденъ *расъ*, т. іе. клонове по които бубитѣ се катерятъ да се завиятъ. Много пати върху тоя *расъ* е ставалъ споръ между дърваринътъ и купувачътъ, но всѣкога дърваринътъ е спечелвалъ, и купувачътъ, ако е искалъ да има *расъ*, трѣбвало е да заплати и за него отдѣлно на дърваринътъ. Цѣната му е нѣколко двайсечета, или двѣ оки.

Дърваринътъ нѣма право да остави отъ дървата нито една вършинка, колкото и да била тя малка.

Цѣната на една кола дръва е била 5-10 гр. а по послѣ порастнала и до 15 гр. Двесъ такива сѫщи кола дръва, т. іе.

сѫщия товаръ се продаватъ за 40-50 гр. Думата е за Ломъ и Орѣхово.

547. *Съ какви условия се продава брашно?*

Брашната ся два вида: *чисто* и *кукуружньо*.

Чистото се меле отъ жито, ръженица и смѣсено жито, за туй, то може да бѫде: *чисто*, *ръженично* и *смѣсено*.

Кукуружньото брашно се меле отъ кукурузъ и то отъ белъ кукурузъ и жълтъ кукурузъ.

Много пѫти, било отъ икономия, било отъ бѣдность, правятъ брашно отъ ячмикъ, а правятъ брашно още и отъ жито и кукурузъ.

Условията, които сѫ установени за брашната сѫ:

1-о За *чистото* брашно, да е отъ чисто жито, ако се продава за чисто и да нѣма вѫтрѣ ръженина; 2-о при туй да не мирише на *главня*. и 3-о Да не е смлето нито много мегко, нито много остро, и 4-о Да нѣма вѫтрѣ гуденъ бѣлъ кукурузъ та да изгледва брашното бѣло.

Брашното се пазари на стотина, т. іе. стотѣ оки, а не на ока.

Купувачьтъ има право да мѣси отъ брашното малко тесто и да го опече въ огъньтъ, за да види въ дѣйствителностъ, какво брашно купува. Отъ хлѣбътъ се вижда да ли брашното съдържа онѣзи качества, които сѫ спомѣнѫти въ пазарлъка, или има измама. Ако има нѣкакъвъ недостатъкъ, то купувачьтъ може да повърне брашното, или да прави новъ пазарлъкъ.

Нѣкои, па и по вечето продавачи селени, които продаватъ брашно, за по голѣмо увѣрение и за избѣгване различни недоразумѣния, ще омеси хлѣбъ отъ сѫщето брашно, и когато го продава на пазара, казва: „*ето отъ това брашно е тоя хлѣбъ!*“ Други подробности нѣма. Купувачьтъ ще омѣси и ако омесеното и опеченото хлѣбче излѣзне като хлѣбътъ на продавача, условията

съ изпълнени; ако неизлѣзне, — постѫпва се както и при горния случай.

За кукурузьното брашно има само едно условие да не горчи, това се лѣсно опитва като се лизне отъ него. Веднъжъ купено, не се връща. И то се продава на стотина, т. іе. стотѣ оки, а не на ока.

548. *Какъ се продава вино?*

Виното се продава по два начина: на *качамакъ* или *самотокъ*.

На качамакъ вино е есени, когато се бере и се продава съ гроздиньето и виното излѣшано. Туй се казва качамакъ.

Самотокъ — вино е когато се отъпочи само виното. Самотокъ вино се продава, когато мѫсьта прѣкипи и стане вино.

Когато се продава и купува вино на качамакъ, още мѫсть, условията съ: въ мѫсьта да нѣма водà и още да нѣма бъзе. Вода наливатъ мнозина продавачи, за да изглѣдва че гроздето е водно, т. іе. пущало много вино, а бъзе гуждатъ ватрѣ, за да изгледва виното чърно и гъсто. И двата случая съставлявать измама, и купувачьтъ трѣбва добрѣ да внимава, защото веднъжъ купено и насипано въ бъчвата, отпослѣ, ако и да се познае измамата — не връща се виното. Има трета още по́-невинна измама; мнозина гуждатъ въ бурето долно грозде (зеленика или бело), а отъ горѣ сипатъ два-три чъбра по хубаво грозде (гарванъ или чърно), та изгледва че всичкото вино е чърно и отъ добро грозде. Купувачьтъ е дъженъ и въ тоя случай да си отвара очитѣ, и тукъ, ако се веднъжъ продаде виното, и налѣе, повръщанье не се допуска.

Виното тоже се купува на стотица, т. іе. пазарьтъ се стотѣ оки.

Самотокъ вино се продава прѣзъ зимата или прѣзъ лѣтото. Продава се въ бурета и тоже на стотина.

Продавачьтъ носи въ една бъклица вино, което трѣбва да бъде отъ сѫщето качество, отъ каквото качество е и виното въ

бурето. Купувачьтъ гледа туй вино въ бъклицата и туй качество пазари; ако отпослѣ виното въ бурето излѣзне по-долно, купувачьтъ има право да го върне или да прави новъ пазарлъкъ, да прѣсича нова цѣна.

Както при продаване брашно, тъи и при продаване вино, дѣто се мѣри брашното и виното, плаща се „*кантаръ-параси*“ по грошъ на стотината. Тоя грошъ дава продавача на брашното или на виното.

Виното се мѣри въ чъбри. Брояtъ се колко чъбри съ налѣти, прѣмѣри се единъ и послѣ се смѣтне колко оки е налѣто.

[Материялътъ въ § § 545, 546, 547 и 548 е събранъ отъ същитѣ лица, които съ указани въ § 542].

549. *Какъ се продава кьумура.*

Кьумуръ се гори отъ дърва. Нѣкога кьумура се продавалъ на кола, на гьоторица. Когато съ всѣкога наговарени нàдъ литритѣ и е смѣстенъ въ единъ кошъ, исплѣтенъ отъ пръкье. Купувачьтъ, когато пазари кьумура, трѣбва да гледа добрѣ, защото отпослѣ нѣма право да претендира, че кьумурътъ има *главньй*. Условието е дѣйствително, кьумурътъ да е сгоренъ добрѣ и да нѣма главньи, но пакъ купувачьтъ трѣбва да гледа.

Съ кьумурътъ заедно се продава и кошътъ, и продавачьтъ нѣма право да го спира или да иска за него отдѣлна цѣна.

[Материялътъ е събранъ отъ Дѣдо Илио Мирчовъ отъ Ярловица].

550. *Какви съ условията, когато нѣщо се продаде и купи на гьоторица?*

На гьоторе, на гьоторица се продаватъ и купуватъ слѣднитѣ нѣща: гроздето въ лозето, додѣто е то още на гьижитѣ; любеницитѣ и диньитѣ, додѣто съ тѣ още на врежоветѣ; трѣвата, додѣто още не е покосена; дърватa въ едно бранище, додѣто още не съ изсѣчени; круши, сливи, ябалки, орѣхи, и други овощия, додѣто съ още на дървото. На гьоторица се продаватъ и купуватъ

още и такива нѣща, за които между продавача и купувача стане взаимно съгласие да ги пазарѫтъ на гьоторица. Съ гьоторицата всѣкога се гледа да се избѣгнѫтъ недоразумѣния и неудоволствия, които могѫтъ да възникнѫтъ въ другакви случаи. При гьоторицата нѣма никакви други условия, било за качеството, било за количеството на продаденитѣ нѣща, защото тѣ се продаватъ и купуватъ въ повечето случаи съ рискъ.

Ако нѣкой купи гроздето отъ лозето нѣкому, нѣма да претендира, че гроздето е долно или малко. Но той не смѣе да се ползува отъ овощията въ лозето; нѣма право и да сѣче прътъ отъ лозето.

Ако нѣкой купи овощието на нѣкое или нѣколко дървета, не може да има претенция че овощията сѫ малко или лоши. Той нѣма право тоже да сѣче нѣкакъвъ клонъ отъ нѣкое дърво или да дава *калѐмъ* нѣкому си за ашлама.

Ако нѣкой е купилъ любеницитѣ отъ бостанътъ нѣкому, той неможе да има претенция, че любеницитѣ сѫ малко и ситни; той тоже не може да бере такви, ако има насѣени около бостанътъ, нити пакъ може да бере просото татарско, съ което обикновенно се ограничаватъ бостанитѣ въ тоя край.

Ако нѣкой е купилъ да изсѣче дръвата изъ бранищата нѣкому, той неможе да има претенция, че дървата сѫ излѣзнѫли пòмалко, отъ колкото е той очеквалъ. Той тоже не може да копа *пънъуги* изъ туй бранище.

[Материялътъ е събранъ отъ Дѣдо Божинъ Цековъ Ярловица, Дѣдо Димитръ Цековъ Комощица, Дѣдо Стоянъ отъ Каменополье].

ПОЧЕКЪ (НА ПОЧЕКЪ)

551. *Какво нѣщо е да се продаде и купи нѣкакъвъ прѣдмѣтъ на почекъ, има ли такъвъ обичай?*

Да се продаде и купи нѣкакъвъ прѣдмѣтъ на по́чекъ, значи; купувачьтъ въ тоя моментъ, нѣма възможность да заплати стойностьта за купеното, а зима ѫ безъ пари съ обѣщание да ѫ заплати въ единъ извѣстенъ срокъ, когато ще бѫде улѣсненъ.

Обичайтъ да се продава и купува съ по́чекъ е много распространенъ и се практикува въ всѣкакъвъ родъ зиманье-даванье.

Главното условие, когато се продаде и купи нѣщо съ почекъ е, срокътъ да бѫде опредѣленъ: до кога именно продавачьтъ е дълженъ да чека и кога купувачьтъ непрѣмѣнно би трѣбвало да бѫде улѣсненъ и да внесе стойностьта на купената вещь.

Има обаче и такъвъ обичай, щото прѣдмѣтътъ се купува на почекъ безъ да се опредѣлява срокътъ за исплащание стойностьта. Тоя срокъ може да се продължи и нѣколко мѣсеци. Въ такъвъ случай, когато при продаваньето и купуваньето не става дума за срока, длъжность е на купувача да внесе стойностьта найкѫсно до три мѣсеци. Повечето чеканье се счита за лошо.

НА ЗЕЛЕНО

552. *Какво значи да се купи и продаде „на зелено“ и какви сѫ условията?*

Петко Стояновъ има нужда отъ пари, защото, или има да плаща данъкъ; па го не чекатъ, или има друга нѣкаква нужда. Отива той при Драгана и му иска пари, но Драганъ не дава нити на заемъ, нити съ файда, а иска отъ Петко да му продаде нѣщо. Петко нѣма, що да продаде, защото храна колкото има нуждна му е да пръхрани дѣцата си до нова храна, сѣно, слама сѫ нуждни за воловетѣ му, а добитъкъ нѣма никакъвъ освѣнъ едни волове, които впрѣга и за искуплението именно на които той е тръгнѫлъ

да тражи пари. Тогава се прибѣгва къмъ едно срѣдство, което е и послѣдното. Това срѣдство е: да продаде храна на зелено, т. іе. да продаде тая храна, която ще набере отъ ньивитѣ си, които току — що сѫ посѣти и изникнѫли. „*На зелено*“ види се за туй се казва, защото селенинътъ продава, а Драганъ купува жито което е още трѣва. И единия продава вѣтъръ и другия купува вѣтъръ; и двамата рискуватъ, но най-много рискува търговецътъ, който дава пари за единъ вѣтъръ; за туй, той иска и да се осигури. Всѣкога житото, ячмика, овесътъ, просото и кукурузътъ се продаватъ и купуватъ на стотина. Стотината на житото, купено „*на зелено*“, се плаща едвали четвъртината отъ цѣната, която тя би се купила на врѣмето. Има жито купено „на зелено“ по 10, 15, 20 гроша стотината, а най-скѫпото е 25—30 гроша.

Слѣдствията отъ тоя родъ продаванье купуванье сѫ много лоши и за двѣтѣ страни, а особенно за селенина.

Петко Стояновъ е взелъ пари 100 гр. отъ Драгана. Драганъ е записалъ на тефтера си или на рàбуша, че Петко му продалъ 1000 ока жито по 10 гр. %. Дохажда арманъ, овръхълъ Петко снопето но намѣрилъ едва 500 оки жито; отъ туй жито той трѣбва да остави за сѣме сто оки и закаралъ е на Драгана 400 оки. 400 оки сѫ „спаднѫти“ отъ 1000-тѣ оки, остава чистъ дългъ още 600 оки.

Тогава, когато е арманъ, житото се продавало по 60 гр. %; а търговецътъ, понеже има „*търговски*“ пари, неможалъ да трѣпи загуба, защото той е продалъ на другия пó голѣмъ отъ него търговецъ стоката и като му не допълнилъ „суммата“ принуденъ е билъ да купи жито по 60 гр. %, а това е станѫло на гърбътъ Петковъ безъ неговото знание и безъ неговото съгласие.

На Петко се правѫтъ тия двѣ прѣдложения, отъ които той трѣбва да избере едно: да заплати 360 гроша сега или да ги „*препише*“ на кукурузъ, на вълна, на овци. [Трѣбва да се забѣлѣжи, че туй „.преписванье“ не може да[illegible]не пакъ на жито;

за него ще му дойде редътъ по послѣ]. Петко овци нѣма, та нѣма и вълна, а има само 100-150 реда кукурузъ, отъ които прѣдполага да набере 2000—3000 оки кукурузъ.

Сега се прави новъ договоръ. „*Преписваньето*“ става сега на кукурузъ. У врѣшидба кукуруза има цѣна едва ли половина отъ дѣйствителната стойность и „*тръговцитѣ*“ купуватъ тогава кукурузъ пакъ „*на зелено*“, защото сега купенъ кукурузъ, който е още на ньивата, е зеленъ, трѣва и ще бѫде докаранъ чакъ „*напролѣть*“, когато кукурузътъ е обранъ, изсъхналъ и сухъ. „*Преписваньето*“ на кукурузъ сега става по слѣдния начинъ:

Петко дължи на Драгана отъ житото, което той не успѣлъ да „*докара*“ всичкото 360 гр., кукурузътъ „*ходи*“ въ това врѣме по 20 гр. % а най-скѫпо по 30 гр.; слѣдователно, тия пари „*прѣписани*“ на кукурузъ прѣдставляватъ слѣднята смѣтка: За 360 гроша, Петко трѣбва на̀ пролѣть идущата година прѣзъ „Праздна недѣля“ да докара 1800 оки кукурузъ и то *на зърна*, жълтъ сухъ, чистъ — да бѫде „*търговска стока*“.

Дохажда бранье кукурузъ. Петко бере своитѣ 150 редове кукурузъ и сипалъ го въ кошътъ. Прѣзъ Коледа дохажда ушурджията, ушурисва го и Петко дава десетъка. Десетъкътъ той ще закара тоже прѣзъ „Праздна недѣля“, защото закупникътъ на десетъкътъ е тоже „тръговецъ“.

Отъ тоя кукурузъ той дава за пѫдаръ, за коняръ, за говедаръ, за свиняръ па и за нѣкой мънастиръ; отъ тоя кукурузъ храни дѣцата си, па трѣбва да скѫта да има чакъ до *новъ кукурузъ*. Тукъ тамо, но кукурузътъ, убуханъ на̀пролѣть, отъ 2000-3000 тѣ оки на куленье, набранъ и сипанъ прѣзъ есеньта въ кошътъ, излиза на зърна едва ли 1000 оки; отъ тѣхъ оки той закарва десетъкъ 300 оки; оставя 200—300 оки и за храна, а остатъка 500 оки закарва на Драгана.

Драганъ сипва тия 500 оки и спада на тефтера: 1800—500=1300 оки, т. іе. остава борчь още 1300 оки кукурузъ.

Сега става ново „преписванье“ и то на жито, което вече не е „*на зелено*“, но *на арманъ* или „*у вършидба*“ 1300 оки кукурузъ по 40 гр. % правятъ 520 гроша; Около туй врѣме житото което е още на ньивитѣ „ходи“ по 30 гр. % слѣдователно, за 520 гроша по 40 гроша. Петко остава на тефтера дълженъ 1300 оки жито, които той трѣбва да докара „у вършидба“.

Дохажда жътва и Петко Стояновъ пожънжлъ ньивитѣ си и нажънжлъ най-много 300 снопа. Преброили снопето му, зели му 30 снопа и останжли му 270 снопа. Като овръхълъ снопето намѣрилъ всичко 800 оки жито. Отъ туй жито той пакъ е оставилъ за сѣме 100 оки, далъ е по нѣкоя ока на пждаръ, говедаръ, коняръ и свинякъ и остатъка око 600 оки е закаралъ Драгану. Пакъ не може да се отплати, защото 1300—600=700 оки житото остава „ачикъ“ на тефтерътъ. У вършидба житото „ходи“ по 80 гроша %., значи за 700 оки Петко трѣбва да брой или 560 гроша или пакъ ново преписванье пакъ на кукурузъ. И тъй, туй „преписваніе“ трае и се продължава безъ свършванье, и Петко плаща безъ надѣжда, че ще дойде день да се отплати. Туй „преписванье“ се свършва съ това че Драганъ най послѣ му продава воловетѣ, лозето па и ньивитѣ, та на „тефтера“ не остава ачикъ.

Така върви работата, ако Петко веднжжъ е зелъ само сто гроша; но ако се прѣдположи, както става въ повечето случаи, че Петко всѣкоя година, било за данъкъ, било за соль и други домашни потрѣбности, зима по сто гроша, които иматъ сжщата участь, както и първитѣ, то положението на Петко става све по-лошо. Той се принуждава да прибѣгва къмъ хитрости: Зима отъ нѣколко „тръговци“ по сто гроша, като не мисли никому да заплати нищо. Туй пакъ прѣдизвиква отъ страна на тръговцитѣ друсъвършено произволна мѣрка. Всѣкой тръговецъ цѣни съ „ай-“ нѣкой гладенъ, но зълъ турчинъ или арнаутинъ, на когото да вади „бакнитѣ“ на тръговеца. Турчинътъ трьгнжлъ съ списъкъ на длъжницитѣ, дохажда въ домътъ на Пет-

ко и нему подобни длъжници, изгриба изъ кошътъ, колкото намѣри кукурузъ, и изъ хамбарътъ, колкото жито намѣри; откара воловетѣ и по тоя произволенъ начинъ, Петко се отдължи, но остане безъ волове.

Това положение бѣ подбудило Турското Правителство, та съ една заповѣдь забраняваше на сждебнитѣ и административни власти да даватъ какво годѣ съдѣйствие на такива „търговци“ а да помагатъ на селенитѣ, на селенитѣ бѣ казано, че тѣ могжтъ да платжтъ дълга си само по доброволенъ начинъ. Туй бѣ, ако помнж добрѣ, около 1875 год. и то съ цѣль, за да привръже населението къмъ себе си.

Подобенъ опитъ стана и въ наше врѣме [Законъ противъ зеленото].

„На зелено“ се купува не само жито, ичмикъ, овесъ, кукурузъ, но още и вълна, овци, вино па и воденични каманье. Въ тия случаи „на зелено“ означава оката на вълната, бравчето овца, воденичния каминъ или бжчвата, да се купжтъ и платжтъ много евтино, почни на половина отъ сжщинската стойность, да се даджтъ паритѣ веднага, а вълната, овцитѣ, камикътъ и бжчвата да се земжтъ слѣдъ истичането на нѣколко мѣсеци.

Вълната, купена „на зелено“ прѣзъ зимата, дава се на търговеца кждѣ Спасовъ-день, когато се стрижжтъ овцитѣ.

Овцата, купена прѣзъ зимата, дава се на търговеца, пролѣтьта, когато събира „*бранища*“.

Сжщето е и съ другитѣ нѣща.

Примѣри за тая търговия на зелено сж толкова многобройни, щото въ всѣкое село, на да ли ще се намѣри една-двѣ кжщи които да не продаватъ произведението си полско „на зелено“. То сжществува и день днешенъ.

Имамъ въ ржцѣтѣ си изводъ изъ тефтеритѣ на нѣколко душъ такива търговци, които изводи говорятъ сами много красноречиво за съсипателното влияние което упражнява търговията „на

зелено“ върху земледѣлието и поминъка на нашия народъ. Туй „на зелено“ по своето съсипателно дѣйствие, надминава лихваджилика и лихваджинитѣ.

Като единъ такъвъ изводъ трѣбва да се земе и горното изложение.

„пощо пойдѣ“

553. *Какво значи да се продиде и купи „пощо́ по́йде“ и какви сж условията.*

Първанъ Герговъ се пазилъ да не продава „на зелено“, но най-послѣ дошла работата до тамо, щото не може вече безъ пари; кукуруза си продалъ, ако ималъ нѣкоя крава и тя е отишла; останѫли му сж воловетѣ и нѣколко брави овци. Ньивитѣ му сж избрани, посѣяни, никнѫли и сж добри; кукурузътъ му е прѣкопанъ и добъръ. Всичко изгледва добрѣ и той нѣма отъ що да се бои. Огива при Кръстьо и му поисква пари, за да си свръши работата. Кръстьо му дава исканитѣ пари, единъ видъ на заемъ, по видимому, безъ никаква лихва или полза, но въ дѣйствителность пакъ съ полза. Кръстьо дава Първану 250 гроша, Първанъ да му продаде 1000 оки жито; туй жито Първанъ ще бѫде дълженъ да го докара на Кръстьо у врѫшидба, а стойностьта му ще се плати по условията на „пощо́ пойде,“ т. іе. Кръстьо ще плати 1000-тѣ оки жито на Първана, когато докара житото по тая цѣна %-ината каквато има житото по туй врѣме, като се спадне 2 гр. и $2^1/_2$ на стотината, вече както се споразумѣѫтъ; тѣзи 2 гр. на %. Първанъ отстѫпва на Кръстьо само заради това, дѣто го прѣгледалъ въ врѣме на нужда, дѣто му направилъ добро.

Този родъ продаванье-купуванье е тоже много распространенъ и се практикува не само за жито и кукурузъ, но още и за вълна, за овци, за вино.

ПРѢКУПУВАНЬЕ И ПРѢКУПУВАЧЬ.

554. *Какво нѣщо е прекупуванье и прѣкупувачь?*

Селенинътъ има жито, кукурузъ, ячмикъ и друга храна; има овци, овни, крави, свинье, конье и другъ добитъкъ; въ гумното си има кокошки, пловки, гъски и друга гадь; има и яйца, масло, сиренье — но тъкмо тогава когато има нужда отъ пари, нѣма възможность да отиде въ градътъ, за да продаде нѣщо отъ свои имущества и мъка, защото градътъ е много пъти далечь, а пакъ и да е близо, работата полска не го оставя да губи врѣме, затова той потражва ,,тръговецъ" купувачь въ село.

Тръговецътъ има пари, а има и нужда отъ жито, ячмикъ или добитъкъ, защото съ туй се той занимава; обаче работата му не го оставя да обикаля селата, пакъ и да ги обикаля, не сгодва оный врѣме, когато селенинътъ ще има нужда отъ пари, или пакъ не разбира отъ нѣщо. Въ такъвъ случай, той намира нѣкого отъ село, който за извѣстно възнаграждение, наема се да купува било зеере, било добитъкъ, било друго нѣщо.

Туй посрѣдничество се казва *прекупванье*, а посрѣдникътъ е *прекупувачь*. Прекупванъето се върши и отъ самостоятелни людие съ свои собственни пари; тѣ купятъ кокошки, гъски, пуйки и др. гадь; яйца, масло, сиренье и др. по евтино въ селата, носятъ ги послѣ въ градътъ и тамо ги продаватъ по́ скъпо.

Отъ туй прѣкупувачетѣ могатъ да бъдатъ два вида и носятъ двѣ названия: *матрапазе* и *калаузе*.

Матрапазетѣ живѣятъ въ градоветѣ и прѣкупуватъ: кокошки, пуйки, пловки. яйца, масло, дръва, кирише, шиндри, па и жито и друга храна, но само отъ пазара и ги прѣпродаватъ съ извѣстна печалба.

Има и такива матрапазе, които прѣкупватъ дърва, брашно вино или друго нѣщо но само по поръчка; въ такъвъ случай, тѣ (матрапазетѣ) зематъ само едно извѣстно възнаграждение.

Калаузинъ е човѣкъ, който купува: жито, кукурузъ, ячмикъ; овци; овни, говеда, свинье по поржчка на другого и съ чужди пари, срѣщу едно извѣстно възнаграждение, което се нарича „*калаузлукъ*“.

„*Калаузлукътъ*“ се опрѣдѣля различно, споредъ родътъ на купената стока. Така: ако купува: жито, ячмикъ, кукурузъ и вино — калаузлукътъ се плаща на стотина, т. іе. на стоки. Нѣкога е билъ обикновенно $1^1/_2$ — до сто пари. Ако купува: овци, свинье, говеда, овни — калаузлука е на бравче, на глава и то различно за овцитѣ и овнитѣ, различно за говедата. Нѣкога за бравче се плащало калаузлукъ по 60 пари, а за овенъ по 3 гроша; за говедо по 10 гроша; а за свиня по 6 гроша. Овци, овни, говеда се събиратъ за салхана; свинье — за клане. Конье не се купуватъ отъ калаузе, защото джамбазетѣ нѣматъ нужда отъ калаузе, понеже сами обикалятъ селата всѣкой день. Ако купува вълна, калаузлукътъ се плаща на ока; нѣкога е било по 20 пари на оката.

Между калаузинътъ и търговецътъ сж установени слѣднитѣ условия

а) Калаузинътъ, ако купува на зелено или съ почекъ, а послѣ не може нищо да се извади отъ продавача, отговаря за бакнитѣ. Той трѣбвало да дава пари само на здрави хора.

б) Ако му е поржчано да събира овни, не може да събира свинье, овци или другъ родъ животни; ако му е казано да събира вълна, той не може да събира свила; ако му е казано да купува вино, той не може да купува жито и обратно.

Изключение прави, ако той е опълномощенъ да купува всѣкакво, каквото се продава.

в) Калаузинъ на търговецъ-житаръ може да купува: жито, кукурузъ, вълна, ячмикъ, овци и вино. Той не може да купува говеда, свинье, конье.

г) Калаузинъ на търговецъ-касапинъ, може да купува:

крави, волове, овци и овни; но не може да купува конье, вълна и друга храна.

д) Калаузинъ на търговецъ-кръчмаръ може да купува само вино.

е) Калаузинъ на търговецъ-вълнаръ може да купува само вълна.

Всѣкаква друга покупка остава за смѣтка на калаузинътъ.

ж) Калаузинътъ отговаря само за родътъ и видътъ на стоката, а никакъ и за качеството, т. іе. той купува само вълна, а че вълната не е отъ пръво качество, той не отговаря; той купува само жито, ячмикъ, кукурузъ или ржжъ, но че тѣ не сж отъ първо качество, тоже не отговаря.

з) Калаузинътъ не е дълженъ да плаща лихва за истеглените пари отъ търговеца.

и) Той не смѣе да употрѣбява паритѣ на търговеца за свои частни работи или да връти другъ родъ търговия, която не отговаря на търговията на неговия чорбаджия.

к) Търговецътъ не може да диктува на калаузина на кои хора може да дава, а на кои не може, понеже той отговаря за всички подеднакво.

л) Калаузинътъ бѣлѣжи точно и ясно кому колко пари е далъ, за каква стока му далъ и съ какви условия, и е дълженъ да «*преписва*» тая своя търговска операция на тефтера на търговеца, за да знае и тоя послѣдния: кждѣ сж неговитѣ пари и какво е купено за тѣхъ.

м) Калаузинътъ, който незнае да пише, дълженъ е да държи рабуши, установени отъ обичайтъ.

Рабушитѣ, които държи единъ калаузинъ, трѣбва да има за всѣкой единъ дължникъ-мущерия отдѣленъ рабушъ. На тоя рабушъ отъ една страна се бѣлѣжи дългътъ му, а отъ друга, колко е далъ.

На рабушътъ се бѣлѣжи дългътъ или дадената часть отъ него, по слѣдния начинъ.

X Кръсташъ означава сто.

\ Митâ резка означава петдесетъ

| Резка означава десетъ

‖ Ушка на рабушътъ означава петъ

/ Резка на резътъ означава единица.

// Ушка на резътъ означава половина отъ единица или 20 пари

• Бодка означава $^1/_4$ отъ гроша или 10 пари

| Влачка означава $^1/_8$ отъ гроша или петъ пари

Така 286 гр. и 25 пари, на рабушътъ ще се отбѣлѣжи: XX\‖‖‖ //|

Ако ли се бѣлѣжытъ оки, тогава на рабушътъ ще бѫде отбѣлѣжено тъй: за 548 оки: XXXXX‖‖‖ ///

А за да помни кой рабушъ чия смѣтка прѣдставлява, калаузинътъ е нанизалъ рабушете на една връвь по такъвъ редъ, както вървѫтъ кѫщитѣ на мущериитѣ по редъ, като почнѫлъ отъ първата кѫща на крайтъ на селото.

[Материялътъ е бранъ отъ Атанасъ Бебовъ отъ Прогорелецъ, Каменъ Ганчовъ Крива-бара, Томо Трифуновъ Вълчедръма и др. които сами сѫ били калаузи или сѫ имали калаузи].

555. *Ако продадената вещь е чужда, ступанинътъ ѝ може ли да ѫ земе отъ ржцѣтѣ на купецътъ и при какви условия?*

«Чуждото и на срѣдъ пѫта се зима» узречица.

[Слушано отъ Дѣдо Койчо отъ Вълчедръма.]

Николо Стойновъ купилъ въ Видинъ отъ пазаръ̀тъ да кажемъ конь, платилъ стойностьта му и си извадилъ билета. Лицето, отъ което е купилъ коньтъ, той не познава, па и що му трѣбва да го познава; на пазаръ̀тъ зеръ всички се познаватъ? Доволно

е да му даде «оправщина», т. іе. билетъ. Билетътъ на коня той има «у *пояса си*» и туй за него е достатъчно.

Доважда коньтъ въ Вълчедръма и го впрѣга, като свой конь, свой имотъ. Минава се една недѣля и дохажда единъ селенинъ отъ кждѣ Видинско, да кажемъ, отъ село Шипотъ и носи отъ общината свидѣтелство, отъ което се вижда, че нему се изгубилъ еднъ конь: «вранъ на петъ години, съ бѣлѣзи на дѣсното ухо кръно ухо а на лѣвото вадено перо. Освѣнъ това, на лѣвата клъка има бѣлко отъ ужулванье». Бѣлѣзитѣ сж сѫщитѣ както и на коньтъ, който е купенъ отъ Николо. И селенинътъ го познава, че е неговъ и си го иска. Работата отива до кмета и кметътъ пръсѫдва: «Селенинътъ отъ Шипотъ да си земе коньтъ». Разбира се, всѣкога това не става мирно, а съ споръ и сѫдба, «ама правото си е на този, комуто се изгубило добичето» — каза дѣдо Сейно отъ Бѣла-слатина, а сѫщето утвърдихж и другитѣ старци.

Ако Николо познава лицето, което му бѣ продалъ коньтъ, той ще го хване за яката и ще си земе паритѣ; ако не познава, той ще отиде въ Видинъ и отъ кръчмарина, въ кръчмата на когото сж пили «кръчма» когато сж направили пазарлъка за коньтъ, ще събере свѣдения: кой е билъ онзи човѣкъ, отъ гдѣ е и гдѣ ще го намѣри. По тоя начинъ еле ще узнае кое е туй лице и отъ него ще си земе паритѣ за коньтъ.

556. *Ако нѣкой пазари нѣщо, може ли другъ да дойде на пазарлъка и да го развали; или ако може, кога и при какви условия?*

Когато нѣкой пазари нѣщо, било дръва, вино, жито, конь, волъ, овци свинья или др., другъ по никакъвъ начинъ неможе да дойде въ врѣме на пазарлъка и да се покаже, че и той желае да купи пазарената вещь и като наддаде да ѭ земе той. Това се счита за голѣма безочливость и първия мущерия има право да пропѫди натурника.

Ако първия мущерия обаче слѣдъ като е пазарилъ една

вещь, прѣдмѣтъ или добиче па не е можалъ да се упазари, а мръдне на друга страна, тогава другъ купувачь може да се намѣси и като наддаде малко нѣщо, да купи прѣдмѣта и първия купувачь нѣма право да претендира, че втория купувачь дошълъ *«на готовъ пазарлъкъ»*.

557. *Какви нѣща се считатъ като неотемлема часть на продадената вещь?*

Бъчвата има врата и врань, и подложена е на по́двале, за да не гниятъ дъгитѣ.

Буре или возникъ има врата, съ които се затвара, когато се напълни.

Кошътъ е положенъ на камъци, за да не бъде на голата земля, та да изгние.

Биволица, конь, крава, когато ще се отведатъ на пазаръ, трѣбва да съ възани съ юларъ или оглавникъ.

Тѣзи нѣща когато се продаватъ, продаватъ се съ изброенитѣ тѣмъ принадлѣжности, които съставляватъ неотемлема часть; когато се продава бъчвата, бурето, кошътъ, биволицата, може никакъ и да не стане дума за вратата и подвалетъ, за каманьетѣ и юларътъ, но щомъ пазарлъкътъ се свърши, продавачьтъ не може да ги задържи или пазарлъкътъ може да бъде разваленъ отъ купувачьтъ и да си земе на задъ капарата (равунътъ) ако е далъ.

ДЪЛЖНИНА, ДЪЛГЪ, БОРЧЬ.

«Плетъ гние — дългъ не гние»

558. *Може ли за дължнина да се продаде къщата на селенина и какъ се гледа на това?*

Колкото и да е задължнѣлъ селенина, даже да е задължнѣлъ *«до ушитѣ»*, както се изразяватъ селенитѣ за неисплатимо задължнѣлия, никъдѣ не срѣщнахъ нито единъ случай да се про-

дало нѣкога гумното съ кѫщата на селенина. Продало се здание, но кръчма, дуренъ, а никакъ не кѫща. Днесь такива случки сѫ по чести. Тръговецъ, който би отишълъ до тамо да продаде кѫщата на селенина, и да исхвърли дѣцата му на улицата, се счита за лошъ човѣкъ и изѣдникъ.

559. *Може ли за длъжнина да се продадѫтъ воловетѣ на селенина, които той впрѣга?*

«*Като му продадешъ воловетѣ, по-добре го убий!*» — отговори Дѣдо Стоянъ отъ Камено поле; «*като му испрѣгнешъ воловетѣ изъ ярема и му оставишъ кѫщата безъ волове, по добре отсѣчи му рѫцѣтѣ!*» — отговорихѫ: Дѣдо Богой отъ Крива-бара, Дѣдо Стоянъ Белчовъ отъ Ново село Видинско, Дѣдо Димитръ отъ Комощица, а въ такава смисьль се изразихѫ и другитѣ старци.

Да се продадѫтъ воловетѣ на селенина за длъжнинà, и то навѣрно станѫла по начинъ, както изложихме въ § 552, равносилно е да убиешъ селенина, или по-слабо — да му отсѣчешъ рѫцѣтѣ. Като се земе прѣдъ видъ, че като му земешъ воловетѣ, ти му отнемашъ възможностьта, да оре, да си прѣвезе снопето, сѣното и др., а съ това ти му отнемашъ най-главното и единственното срѣдство за прѣпитание — тогава не трѣбва да се чудимъ на строгата прѣсѫда на горнитѣ старци. И дѣйствително, не напраздно женитѣ въ една кѫща почнѫтъ да «*плачѫтъ на гробъ*», когато дойде тръговецътъ съ нѣкое заптие та изведе воловетѣ изъ гумното. И ако имахме на рѫцѣ прѣсѫдитѣ на турскитѣ углавни сѫдилища, щѣхме да видимъ отъ всичкитѣ углавни дѣла 50 % сѫ продиктувани отъ такива причини, именно продаванье воловетѣ.

Ето защо въ послѣдно врѣме Турското правителство бѣ забранило продаванье воловетѣ на селенина за дължнина.

560. *Може ли да се продаде нъива и какъ се гледи отъ народа?*

На тоя въпросъ, горнитѣ старци отговорихѫ по мегко: не

е добро, но може; «когато има волове, ньиви — доста!» — отговори дѣдо Койчо отъ Вълчедръма. Това е било нѣкога, когато на всѣкоя кѫща се падало по нѣколко стотинъ дни оранье, но днесь не стои тъй въпросътъ.

Види се, народътъ не гледа толкова строго когато се продаде кѫща и ньива, по тѣзи причини, че ньивитѣ и гумната сѫ били изобилни и всѣкой е можалъ да хване гумно ново и ньива нова; та па и не е имало купуваче на ньиви и гумна.

561. *Може ли за длъжнина да се изгребе изъ коша кукуруза ако е малко и е оставенъ да прѣхрани селенина семейството си и какъ гледа народа на това?*

«Бездушенъ човѣкъ може всичко да направи, оти и това да не направи!» — отговори дѣдо Койчо; «Да остави да умрѫтъ дѣцата му отъ гладъ не е добро, ама има и такива хора» — отговори Дѣдо Стоянъ отъ Камено-поле. Тъй се изразихѫ и другитѣ страци, че е ставало това, но това е бездушие.

562. *Може ли за длъжнина да се продаде сѣното, което е оставено за прѣхранванье на воловетѣ?*

«Когато ще се продаде сѣното, по̀ добре е да се продадѫтъ воловетѣ, отп они ще умрѫтъ о́тглади» — отговорихѫ Дѣдо Койчо отъ Вълчедръма, Дѣдо Стоянъ Белчовъ отъ Ново село, Дѣдо Петко Цанковъ отъ Метковецъ и други.

18. ТРАМПА [РАЗМѢНЕНИЕ].

563. *Какво нѣщо е трамна и при какви случаи се проявлява?*

Подъ името трампа се разбира двама душъ да размѣнѫтъ по между си двѣ вещи, два прѣдмѣта или двѣ животни, които по своята стойность или сѫ еднакви или различни, или сѫ еднородни или разнородни.

1-о Николо има три вола, и единъ конь, а желалъ би да

има още единъ волъ, та да му станѫтъ два ярма; Драганъ има два коньа, конь и единъ волъ и би желалъ да има още единъ конь. Николо и Драганъ се съгласявать да размѣнѫтъ по между си волътъ, съ коньтъ, т. іе. Николо ще даде на Драгана коньтъ, а Драганъ на Никола — волътъ.

2-о Иванъ има една ньива при «Глога», а другитѣ му всички ньиви сѫ при «Копката». Стоянъ напротивъ има едно парче при «Копката», а пѫкъ другитѣ му ньиви сѫ при «Глога». Туй причинява и на двамата голѣмо неудобство, защото, додѣто се отиде отъ еднитѣ ньиви до другитѣ, губи се много врѣме, което врѣме щѣше да бѫде употрѣбено въ работа, ако бѣше и ньивата на Ивана и тая на Стояна до многото имъ ньиви. За да си помогнѫтъ, споразумѣватъ се, та Иванъ дава Стояну своята ньива при «Глога», а Стоянъ дава своята при «Копката».

Това може да стане съ ливада, а много рѣдко съ бранище.

3-о Георги има лозе отъ 10 000 гижи въ Дългошевскитѣ лозя, а Каменъ отъ Дългошевци има едно лозе и една ньива до него въ Ломскитѣ садове. Обработването на едното лозе и на другото става мѫчно; за да се отстрани тая спънка, Каменъ и Георги се споразумѣватъ, та Каменъ дава на Георги лозето и ньивата, които сѫ въ Ломскитѣ садове, а зима лозето на Георги, което е въ Дългошевскитѣ лозя.

4-о Манойло има едно бранище въ Киселевския топракъ, а Драгой отъ Киселево има свое бранище у Буковския топракъ. Споразумѣватъ се та се размѣняватъ съ бранищата.

5-о Баба Стойна има исплѣтени 10 — 15 чифта чорапе, а Стоянъ има вълна; баба Стойна му дава петъ чифта чорапе, а Стоянъ ѝ дава осъмъ оки вълна.

6-о Ахмедъ катранджията продава катранъ по селата. Понеже селенитѣ нѣматъ пари, или ако иматъ, кѫтатъ ги и ги връзватъ въ «*деветъ възли*», продажбата на катранътъ става съ

трампа, т. іе. вмѣсто пари зима жито, кукурузъ, ячминъ, па и вълна.

7 о Въ селата расположени въ полето, докарватъ изъ планинскитѣ села: круши, сливи, ябалки; докарватъ: колà, наплате, ости, кирише, дъски, шиндри; докарватъ: леси, исплетени отъ пржкье. Овощията сж за ѣденье, а колата, наплатетѣ, ситѣ, киришитѣ, дъскитѣ, шиндритѣ и лѣситѣ сж нуждни, било за земледѣлието, било за строение. Селенитѣ пó охотно даватъ зеере отъ колкото пари, а пакъ и на планинскитѣ продавачи зеерето е пó износно, защото, и да земжтъ пари, тѣ ще купжтъ пакъ храна за тѣхъ. Въ такъвъ случай, правжтъ трампа, размѣняватъ крушитѣ и пр. колата, наплатетѣ съ жито или кукурузъ.

При туй размѣнение, уславятъ се за ока круши, сливи, ябалки колко жито или кукурузъ ще се даде; за колата колко, за единъ наплатъ колко, за една ость колко, за една дъска, за стотината на шиндритѣ, за колата кирише и пр.

Отъ изложеното до тукъ се вижда, че трампата се проявлява въ всичкитѣ зиманье-даваньета, и то съ разнородни прѣдмѣти, вещи и животни.

§ 564. *Какво нѣщо е притъ (прúдъ) и кждѣ се являва?*

Притъ се являва всѣкога въ трампата като едно отъ сжществennитѣ спомагателни срѣдства, за да се извършва трампата Безъ притъ трампата въ много случаи би била невъзможна. Притъ е оная сумма, която едно лице дава ведно съ размѣнения прѣдмѣтъ, за да изравни по тоя начинъ способностьта на другия прѣдмѣтъ, когото той зима въ замѣна.

Въ първия примѣръ (§ 563); волътъ на Драгана има поголѣма стойность, отъ колкото коньтъ на Никола; за да се изравни стойностьта на коньтъ съ тая на волътъ, Никола дава *притъ*. Размѣрътъ на тоя притъ се опредѣля отъ Драгана и Никола по взаимно съгласие и съ съдѣйствието на селенитѣ, които присжтствуватъ при трампата.

Въ втория примѣръ (§ 563) може да се случи, щото стойностьта на Ивановата нива при «глога» да е еднаква съ тая на Стояновата. Въ такъвъ случай, нито Иванъ, нито Стоянъ нѣма да даде притъ. Но може да се случи противното, т. іе, нивата на Ивана е отъ 15 дни оране, а на Стояна е отъ 10 дни оране; освѣнъ това, Ивановата нива е по-ягка, а Стояновата по-слаба. Тукъ сега е явно, че Ивановата нива струва повече и Стоянъ трѣбва да даде притъ.

Въ третия примѣръ (§ 563) може да бѫде сѫщето: може лозето на Георги да има по-голѣма цѣна отъ лозето и ньивата на Камена, може да има по-малка стойность, а може да има еднаква стойность. Въ първия случай, Каменъ ще даде притъ, въ втория притъть ще даде Георги, а въ третия никой никому нѣма да дава притъ.

Въ четвьртия примѣръ (§ 563) съ бранищата на Манойло и Драгой може да бѫдѫтъ сѫщитѣ три случаи.

Въ петия примѣръ (§ 563) притъ се не дава и не зима, защото при трампуванието и баба Стойна и Стоянъ ще гледатъ щото стойностьта на чорапетѣ да се равнява съ тая на вълната.

Въ шестия примѣръ става сѫщето и тука притъ нѣма.

Това сѫщето става и въ всички случаи, изложени въ седмия примѣръ.

Притъть, слѣдователно, се явява като необходимо нуждно спомагателно срѣдство, само въ такива случаи, когато размѣненитѣ прѣдмѣти или животни, сѫ разнородни или равнородни, но нѣматъ еднаква стойность и немогѫтъ да се дѣлѣтъ та да се изедначи стойностьта имъ; въ такива случаи, притъть изравнява стойностьта на размѣненитѣ прѣдмѣти.

19. НАЕМВАНИЕ ИМУЩЕСТВО.

565. *Какъ нарича народа различнитѣ видове наемвания?*

Наематъ се и недвижими и движими имущества. Отъ недвижимитѣ имущества наематъ се: кръчма, воденица, ливада; отъ движимитѣ: конь, талига, кола; бъчва, буре, каца, кошъ и различни дървета. Всѣкое отъ тия наемвания има и свое название както слѣдва:

1. Подъ кирия (кръчма, дугенъ)
2. Подъ кесимъ (воденица)
3. За паша (ливада)
4. Лъка (добитъкъ)
5. На прѣрана (добитъкъ)
6. За сеченье (бранище)
7. Подъ кирия (конь, талига, кола)
8. На престой (бъчва, каца, кошъ)
9. За лискье (Дудове)
10. За бранье плодоветѣ (различни дървета)
11. Наемванье за стоварванье нѣщо.

1. ПОДЪ КИРИЯ

566. *Кога обикновенно се даватъ подъ наемъ различнитѣ имущества?*

Къща подъ кирия по селата се не дава, защото селенинъ безъ къща е немислимо. Въ градоветѣ, дѣто има странни, къщитѣ се даватъ подъ кирия. За тѣхъ нѣма установено врѣме, кога се даватъ подъ наемъ.

Кръчми има по селата въ изобилие и само тѣ се даватъ подъ наемъ. Кръчма се зима и дава подъ кирия не по-малко отъ година и то отъ Кръстовдень до Кръстовдень. Причината на тоя обичай се заключава въ това, че единъ кръчмаринъ, който зима

подъ кирия кръчмата, трѣбва да налѣе вино за прѣзъ цѣлата година, да купи сѣно за прѣзъ цѣлата зима, па и за прѣзъ цѣлата пролѣть, и да приготви други работи нуждни за една кръчма.

Виното се налива въ врѣме на винобермата, която става тъкмо около Кръстовдень, за туй, за Кръстовдень кръчмаринътъ трѣбва да е настаненъ, трѣбва да е натъкмилъ нуждните ссъдове, въ които ще налива вино.

Веднажъ налѣти бъчвитѣ съ вино, веднажъ напълнена сламницата (тлакуната), той не може да се сели всѣкой мѣсецъ, нито на шесть мѣсеци, а само на година, защото обикнавенно той е налѣлъ вино само за една година.

Дугени има само по градоветѣ. Дугенъ се зима и дава подъ кирия обикновенно за шесть мѣсеци: отъ Гергевдень па до Димитровдень или отъ Димитровдень па до Гергевдень.

567. *Какво нѣщо е гидъкъ?*

Въ всѣкой дукянъ, кръчма, хлѣбарница и други заведения на различнитѣ занаяти, има нѣща, прѣдмѣти, безъ които дукянътъ, кръчмата или заведението е немислимо.

Прѣди да се отвори дукянъ, кръчма или заведение, трѣбва прѣдварително да се набави *гидъка*. Така напримѣръ:

На единъ *бакалинъ* гидъка ще бѫде: кантаръ, съ когото ще тегли соль и други по-тежки нѣща; *терезии*, съ които ще тегли по-легки нѣща; дъска, на която ще брои паритѣ; чукъ (ако продава и соль), съ когото ще разбива крупи, та да продава соль на ситно.

На *терзията* и *абиджията* гидъка ще бѫде: ножици, аршинъ и напръстнякъ.

На кожухарътъ *гидъка* е много сложенъ; единъ кофухаръ, освѣнъ аршинъ, ножици, ножъ и напръстнякъ, трѣбва да има и онѣзи уреди, които сѫ нуждни да се обработятъ кожитѣ и да се направятъ готови за кроенье и шиенье. Така, единъ кожухаринъ трѣбва да има каца, въ която ще щави кожитѣ; *калафаръ*, съ

когото ще стърже и леши кожитѣ; *тегличь*, на когото ще обтега кожитѣ.

На *хлѣбаря̀тъ* гидикътъ сж: дъскитѣ на които гужда хлѣбоветѣ; лопатата, съ която хвърга хлѣбоветѣ въ фурната и ги вади.

На *папудшията* гидъка е: пъньтъ (тезгяхътъ) на когото сж гудени различнитѣ му принадлѣжности; токмакътъ, съ когото бие и расплеска гьоноветѣ; шилото, съ което прави дупки за иглитѣ.

На *кюмджията* гидъка се състои отъ различнитѣ видове чукчета, клъпе и глинени паници; мехътъ, съ когото се раздухва огъньтъ на огнището, е также въ числото на гидъка; коканята, въ които се мнѣтъ готовитѣ обеци, пръстенье, гривни, тоже е гидъкъ.

На *бъчваря̀тъ* гидъка се състои отъ: тривонъ, съ който се прѣтриватъ различнитѣ дъски, дървета; *шестило* (пергелъ), съ което се *шестичжтъ* (окржжва) дъната; *вторачь*, съ когото длъбае вжтора; *изграбачь*, съ когото се изграбватъ джгитѣ; *сбирачь*, съ когото се събиратъ джгитѣ; *сенвачь*, съ помощьта на когото се свиватъ джгитѣ; *стругъ*, на когото се стружатъ джгитѣ; *скеледже*, което стѣга джгитѣ да се стржжатъ съ теслата; *малтица*, съ помощьта на която се набиватъ обржчетѣ; *кутия*, въ които стои бонта, за да се отбѣлѣжатъ джгитѣ.

Тука принадлѣжатъ още: пила, кесеръ, тесла.

На *кьомюрлюта* гидъка се състои отъ: *длето*, съ което се длъбжатъ главнитѣ; *обирачка*, съ което се дѣлжатъ спицитѣ; *брадва*, съ която се дѣлжатъ пампалитѣ; *сърадли* (четци), съ които се пробиватъ дупки за шпилцитѣ и фатоветѣ; *струмове* (два), на които се стржжатъ главнитѣ и другитѣ части.

Тука иде тривонъ, кесеръ.

На *дюлгерина* гидъка се състои отъ: тесла, тривонъ, кесеръ, *сврълка* и други сечива.

На *каляджията* гидъка се състои отъ: сантрачъ, съ когото изрѣзва копитата на коньетѣ и воловетѣ, когато ще ги кове;

накованья съ чукътъ, съ които приготвя пирoньетѣ, съ които приковава пльочата за копититѣ; *клѣщитѣ*, съ които вади пирoньетѣ изъ копититѣ; *чаталътъ*, дърво, съ помощьта на което се ковътъ воловетѣ и биволетѣ.

На *ковачьтъ* гидъка се състои отъ: мехътъ, съ помощьта на когото раздухва огъньтъ; накованья, на която кове желѣзото; *клѣщи*, съ които държи нажеженото желѣзо, за да го кове; *ножици*, съ които прѣрѣзва желѣзото, когато е нуждно; *кисца*, съ която гаси въглищата отъ врѣме на врѣме, та да траѫтъ повече; шило за пробиванье дупки; *точило* съ камъкъ, съ помощьта на което точи разни сѣчива: манари, косере, мотики, ножове и др.

На *грънчарина* гидъка се състои отъ: тезгяха, на когото той прави грънци, паници и различни други сѫдове; *ръшница*, на която се търка глечьта.

На *дръндарина* гидъка се състои отъ: тетивата и токмака, съ помощьта на които разбиватъ вълна, ярина, козина и др.

На *мутафчията* гидъка се състои отъ: *разбойтъ*, въ когото тъче съ помощьта на *токмака*; *чекръка*, на когото се прѣде козината и ярината, та се прави основа и вѫтъкъ.

На *бояджията* гидъка се състои отъ: *кюпътъ* бояджийский, въ който се топи маханьето за боядисванье.

На *табакътъ* гидъкътъ се състои отъ: коритото, въ което се топътъ кожитѣ та киснѫтъ или се перѫтъ; *косица*, съ която се чисти тръньето отъ вълната; *поставата* за руйта (смрадльиката) въ която се гуждатъ та киснѫтъ кожитѣ, за да се ущавятъ.

На *берберинътъ* гидъка се състои отъ: бръсначетѣ, съ които бръсне; *каишътъ*, на когото глади бръснача; *гладилка*, на която глади бръсначетѣ; *точилото*, съ което точи бръсначетѣ.

На *кръчмаринътъ* гидъка се състои отъ: бъчви, въ които сипва вино; шишета, съ които продава вино, ракия.

На *каменярътъ* гидъка се състои отъ: тръпокопъ, съ когото се изкопва камика; *паушътъ*, голѣмъ чукъ, съ когото се

разбива голѣмата кукла; *заглавка*, което помага да се разбие куклата (камъка); *шестало*, съ което се шести камика; *пуалецъ*, съ когото се раздухва огънь и *наковања*, на които се ковътъ сечивата.

На *казанджията* гидъка се състои отъ: казанетѣ съ капацитѣ, въ които се гъзда кумпната, за да се вади отъ нея ракия; *лулитѣ*, прѣзъ които тече ракията; кацитѣ съ вода, прѣзъ които сж прѣкарани цѣвитѣ; *джибритѣ*, въ които тече ракията.

На *риболовецътъ* гидъка се състои отъ: прѣжитѣ, съ които се лови риба и отъ лагьитѣ, съ които рибаретѣ плаватъ по водата.

На *земледѣлеца* гидъка се счита: копата, воловетѣ, ралото или плуга, и всичкитѣ му орждия като: мотика, коса, косеръ, сръпъ, колесаръ.

На *кафеджията* гидъка се състои отъ: джезветата, филджанетѣ, чибуцитѣ, наргелетата; чутурата, въ която къпца кафето; ситото, прѣзъ което сѣе кафето; маси, столове.

Всичкитѣ тия гидъци не могатъ да бждатъ продадени отъ никого за длъжнина, па даже и за данжкъ; изключение правятъ гидъцитѣ на кръчмарина и казанджията.

Когато се дава дукянъ подъ кирия или зима подъ кирия, всѣкой е дъжженъ да си донесе свой гидъкъ, и ступанинътъ на дукянътъ не е дъжженъ да му доставя гидъкъ.

568. *Когато се дава дукянъ подъ кирия, какви нѣща е дъжженъ ступанинътъ да направи на свои разноски?*

Всѣкое занятие изисква, щото дукянътъ да бжде приспособенъ за туй занятие; туй приспособление е дъжженъ да го направи ступанинътъ на дукянътъ безъ да лови разноскитѣ на кирията. Така напримѣръ: Ако дукянътъ се даде подъ кирия на терзия, абаджия, кожухаръ и бояджия, ступанинътъ е дъжженъ да направи *рафтове* (лавици), гдѣто да се гъзда: памукъ, мантя, антерия,

чиниери, джубета, юлухси и нахлъе бояджийски. Освѣнъ това, ступанинътъ е дъленъ да направи фурна за кюпитѣ бояджийски. Отъ задъ дуканътъ, ступанинътъ е дъленъ да направи *одая* (стая), въ която ще работятъ калфитѣ и чирацитѣ и въ която ще спятъ. Ако дукянътъ се дава на кафеджия за кафене, трѣбва да бѫде приспособенъ за такова, а именно: ступанинътъ трѣбва да направи одакъ, дѣто ще вари кафе и още, около-врѣтъ край-стенитѣ, трѣбва да има сѣдала за посѣтителитѣ.

Ако дукянътъ е фурня, ступанинътъ е дъленъ да направи фурнята, но още е дъленъ да направи още пѫщови, въ които ще се сѣе брашно и мѣсятъ хлѣбове; ще трѣбва да приготви още и амбаръ, гдѣто да се сипва брашното; ще опредѣли мѣсто, гдѣто да се стоварятъ дърва. Ступанинътъ е дъленъ тоже да направи отпрѣде тезгяхъ голѣмъ, гдѣто ще се гужда хлѣба и печеното (пешермѐ).

Ако дукянътъ се присоблява да бѫде кръчма, ступанинътъ е дъленъ да направи одакъ, та да се готви и прави кафе; трѣбва да има ханъ (яхъръ), гдѣто да се връзва добитъка на гоститѣ; трѣбва да има плѣвникъ, гдѣто да се гужда сѣното; трѣбва да направи удобна пивница, гдѣто да стои виното и ракията; трѣбва да направи въ самата кръчма тезгяхъ за шишетата и чашитѣ и около-врѣстъ сѣдалища за гоститѣ.

Ако дукянътъ се присоблява за ковачница, кюмиджиница, ступанинътъ трѣбва да направи огньището, дѣто ще се расналва огъньтъ; освѣнъ това, отзадѣ дукянътъ трѣбва да има одая, въ която ще спятъ калфитѣ и чирацитѣ. На кюмиджискитѣ дукяне трѣбва да има и рафтове.

Дуканъ, който се приспособлява за табачница; освѣнъ улеитѣ врѣвъ които ще тече водата; освѣнъ коритото и пóстава, въ които ще се топятъ кожитѣ и щавятъ, ступанинътъ трѣбва да приготви още мѣсто за да се сушатъ кожитѣ.

Ако дукянътъ се присоблява за грънчарница, ступанинътъ

е дълженъ да направи пещь, въ която ще се пекатъ грънцитѣ, паницитѣ и другитѣ чирепе; тоже е дълженъ да направи стая, въ която да работятъ работницитѣ; той е дълженъ да приготви отъ прѣдѣ дукянъ съ рафтове, гдѣто ще се редятъ паницитѣ и другитѣ чирепе за продань. Той трѣбва да приготви мѣсто сухо, гдѣто ще се сушатъ непеченитѣ—суровитѣ чирепе.

Всичкитѣ тия приспособления сж за смѣтка на ступанина и когато наемательтъ излѣзне, ступанинътъ нѣма право да тражи отъ него никакво възнаграждение.

Освенъ това, ступанинътъ е дълженъ да прави слѣдницитѣ поправки: да прѣвръща кириндитѣ, въ двѣ години веднъжъ или всѣкога колчимъ прокапе. Той е дълженъ да измазва съ калъ или хорозанъ избушенитѣ стѣни. На одаитѣ той е дълженъ да направи врата и прозорци. Въ всѣкоя една *авлия* (дворъ) [въ единъ дворъ може да има нѣколко дукяне] ступанинътъ е дълженъ да направи нуждникъ.

Измазването съ *бадема* (тънъкъ слой варъ) е дължность на наемательтъ.

Ако се счупи брава, шипъ или реза, ступанинътъ е дълженъ да гуди нова брава, новъ шипъ и нова реза. Тоже ако се счупи кепенка, ступанинътъ го поправя

Подъ името ступанинъ трѣбва да се счита още и мутевелията, ако дукянетѣ сж направени, за да поддържатъ нѣкое богоугодно заведение: хамамъ, чешми, мостъ, часовникъ и благотворителни постройки, каквито сж били повечето, да не кажемъ всичкитѣ дукяне въ градоветѣ.

569. *Какъвъ е размѣрътъ на кирията и какви сж условията за исплащанието ѝ?*

Нѣкога на всичкитѣ дукяне, отъ различна категория наемната цѣна (кирията) е била опредѣлена, така щото при наемване[illegible]ща не е ставало никакъвъ пазарлъкъ.

[illegible] примѣръ:

Фурньитѣ сѫ имали опредѣлена годишна наемна цѣна, която никой не е можалъ да измѣни.

Дукянетѣ абаджийски, терзийски, бояджийски, кюмджийски, кожухарски — всѣкой отъ тѣхъ е ималъ опредѣлена наемна цѣна.

Кафенетата, кръчмитѣ сѫ имали тоже своя опредѣлена годишна кирия.

Бакалскитѣ дукени сѫ имали тоже своя кирия.

Киритѣ на различнитѣ дукяне сѫ били опредѣлени особенно на такива дукяне, нарѣчени вакуфски, и не сѫ можали да бѫдатъ измѣнени по никакъвъ начинъ. И никой не е смѣлъ да се опита да наддаде за нѣкой дукянъ та да искара стария наематель. Ако би нѣкой сторилъ подобно нѣщо, то освѣнъ що не би склонилъ на подобно едно прѣдложение самия ступанинъ или мутевеллия, но такъвъ би си навлѣкълъ прѣзрѣние на цѣлия еснафъ и би прѣтърпѣлъ едно извѣстно наказание, което ще му наложи еснафската лонджа.

Ето защо нѣкога цѣла чаршия отъ 50 — 100 дукяне е била заета отъ единъ еснафъ, и единъ дукянъ обитаванъ отъ единъ майсторъ прѣзъ цѣли дълги години, па даже прѣзъ цѣлия му животъ; даже и слѣдъ смъртьта му синътъ му, ако е отъ сѫщия еснафъ ималъ е прѣимущественно право да държи сѫщия дукянъ.

Този обичай е владѣлъ въ всичкитѣ еснафи.

Киринята се плащала мѣсечно на вакуфскитѣ дукяне, а тримѣсечно на нѣкои отъ другитѣ дукяне.

Кирия на фурнитѣ е била по 600 гр. на годишнина, на кръчмитѣ тоже по 500 — 600 гр., на еснафскитѣ дукяне съ ёдаитѣ ведно по 150 — 200 гр., на кафенетата по 300 — 400 гроша, на берберницитѣ по 100 — 200 гроша, на папуджиницитѣ сѫ плащали тоже по 100 — 120 гроша.

570. *Договорътъ за наемъ писменъ ли е бивалъ или устенъ?*

Условията за дукянетѣ, както видѣхме, сѫ били установе-

на отъ обичаитѣ, така щото всѣкой е знаялъ какво е дълженъ наемателтъ, а какво — ступанинътъ; тоже и размѣрътъ на наемната цѣна (киратата) за всѣкой видъ дукянъ, както видѣхме, е билъ почти опрѣдѣленъ, така щото не е имало нужда отъ други подробни излагания на условията. Отъ тука и писменитѣ условия сж били не нужни.

571. *Когато се свършвалъ договора, обезпечавалъ ли се съ нѣщо и именно съ какво?*

Щомъ стане пазарлъка, обичайтъ е щото наемателтъ да даде капаро (равунъ) на ступанинътъ и съ това се осигурява договоръть.

Освѣнъ равунътъ, за да бждатъ повече осигурени и двѣтѣ договарающи се страни, пазарлъкътъ става всѣсога прѣдъ свидѣтели.

572. *Може ли наемателтъ да направи нѣщо на своя смѣтка и като излѣзне отъ зданието, туй направено какво става?*

Наемателтъ е влѣзналъ въ една кжща, но както е тя направена, не е удобна за него за живѣние; той има конь, а въ дворътъ нѣма яхъръ за коньтъ, нито плѣвникъ за сѣното; прозорцитѣ сж единъ катъ, а той желае да бждатъ отъ два ката та да му е топло; той желае да направи нарочно изба за зеленчукъ и други подобни нѣща. Ступанинътъ се отказва да направи тия направки, защото той е направилъ, каквото е нужно, а излишъка то не е негова работа.

Наемателтъ направи яхъръ и плѣвникъ; направи двойни прозорци и изба — всичко на свои разноски.

Когато си излиза изъ кжщата, той може всичко туй да развали и материялътъ да го земе; ако ли ступанинътъ се склони да заплати стойностьта на тѣзи направени нѣща, наемателтъ трѣбва да ги остави.

573. *Може ли ступанинътъ да изпѫди наемателътъ отъ зданието прѣди срока или тоя послѣдния да го остави прѣди врѣме и ако може при какви обстоятелства?*

Както видѣхме, ступанинътъ не изпѫжда наемателътъ даже и тогава когато дойде срокътъ, освѣнъ ако наемателътъ пожелае самъ, а камо ли да го изпѫди прѣди срокътъ; ако обаче наемателътъ не заплати киринята въ опрѣдѣленото врѣме; ако дойде и втория срокъ и той пакъ не внесе, ступанинътъ или мутевелията има право да го изпѫди.

Наемателътъ има право да напустне дукяньтъ само въ опредѣленитѣ срокове, т. іе. на Гергевдень и Димитровдень или на Кръстовдень (за кръчма). Но ако ступанинътъ не направи онѣзи приспособления, които сѫ нуждни за едно занятие, ако той нерачи да прѣвърне киримидитѣ, та капе въ дукяна и развала стоката — тогава наемателътъ има право да излѣзне прѣди срока, като прѣдизвѣсти ступанинътъ за туй си намѣрение.

574. *Ако стане нѣкакво поврѣждание на зданието, кой е дължень да го поправи?*

Казахме: ако киримидитѣ се счупѫтъ и покровътъ капе; ако стѣната се избуши; ако бравата, шипътъ или рѣзата се счупѫтъ — ступанинътъ е дължень да поправи; ако ли се счупи нѣкой джамъ; ако се счупи нѣкой рафтъ (полица); ако се счупи нѣщо отъ тезгяхътъ или друго, което влиза ежедневно въ употрѣбление, тогава наемателътъ е дължень да поправи на свои разноски и когато си излѣзне изъ дукянътъ, да прѣдаде въ такова положение, въ какъвто го приелъ; ако е увѣхтѣло отъ употрѣбление, та станѫло несгодно, не е отговоренъ.

2. ПОДЪ КЕСИМЪ (Воденица)

575. *Кога обикновенно се дава воденица подъ кесимъ и за какъвъ срокъ?*

Воденица, ако се дава подъ кесимъ, дава се обикновенно отъ Коледа или отъ Нова-година. Отъ туй врѣме се дава за това, защото рѣката се смръзнѣла, воденицата не работи и може стария кесемджия, ако ще напуска воденицата, да прѣчисти смѣтката и да прѣдаде воденицата на ступанина заедно съ принадлѣжноститѣ ѝ въ исправность.

Една воденица се дава обикновенно за три до петь години, защото по-малъкъ срокъ не е износенъ, нито за кесимджията, нито за ступанинътъ на воденицата.

576. *Кои имущества сѫ свръзани за воденицата?*

Когато се зима една воденица подъ кесимъ, то ведно съ нея се зиматъ и слѣднитѣ имущества, които се считатъ за неотемлена часть отъ воденицата. Имуществата, които сѫ свързани съ воденицата сѫ: градината, ливадитѣ около воденицата и пасището въ което ще пасѫтъ воловетѣ на мливаритѣ. Понеже около всѣкоя воденица има и гора, която принадлѣжи на воденицата, то когато се дава подъ кесимъ воденицата, кесимджията получава туй право да сѣче отъ тая гора нуждния шумакъ, за да се поправи язътъ, ако се скине. Кесимджията има тоже право да сѣче отъ гората дърва за отопление мливаретѣ, а и нуждния материялъ, за да се поправѧтъ и нѣкои части огъ воденицата.

577. *Кои нѣща поправя кесимджията, а кои ступанинътъ?*

Кесимджията е дъленъ да поправя на свои раскоски слѣдующитѣ нѣща:

Когато се скине язътъ да го направи, като зима нужднитѣ колци и шумакъ отъ гората, която е свръзана съ воденицата.

Ако керенътъ, улейтъ, точилото или друго нѣщо се счупи, да поправи или направи ново.

Ступанинътъ на воденицата е дъленъ да поправя на свои разноски слѣдующитѣ нѣща:

Ако вадата се напълнила и трѣбва да се чисти, то е на грижата на ступанина, или кесимджията чисти на смѣтка на ступанина.

Ако воденицата клони да се срути цѣла или една нейна часть, трѣбва да ѫ направи, или ако ѫ направи кесимджията, то ще бѫде на смѣтка на ступанина.

За други подробности между ступанинътъ и кесимджията стават отдѣлни споразумѣния.

3. НАЕМВАНЬЕ ЛИВАДА ЗА ПАША.

578. *Какви сѫ условията, когато се дава ливада за паша?*

Ливада може да се дава за паша или до Спасовъ-день или прѣзъ цѣлото лѣто.

Ако е дадена ливадата за паша само до Спасовъ-день, тя се дава отъ Гергевъ-день и ако слѣдъ Спасовъ день се *отáви*, то тая *отава* е на ступанинътъ.

Ако е дадена за паша за прѣзъ цѣлото лѣто, тогава, отава се не пуща, па и да се отави, тя е на наемателътъ, а не на ступанинътъ.

Ако е дадена за прѣзъ цѣлото лѣто, то се разбира до Димитровъ-день, когато добитъка трѣбва да се прибира въ домътъ.

Наемателитѣ, било до Петровъ день, било до Димитровъ-день, освѣнъ дѣто ще пущатъ добитъкъ, могатъ още и да косѫтъ доста само да има трѣва и ступанинътъ неможе да имъ забрани.

4. ЛѢКА ИЛИ ЛѢКА.

579. *Какво нѣщо е лѣка?*

Пространно мѣсто покрито съ трѣва, което може да послужи за пасище на множество главъ добитъкъ и расположено край рѣка за напой на добитъка и съ гора за сгодно пладнище се нарича лѣка.

Такава лѣка или лѣкá е или частно или общинско имущество. Лѣтно врѣме — отъ Гергевъ-день до Димитровъ-день — или частния ступанинъ на лѣката, или общината, цѣнява говедаре и събира множество добитъкъ, за да пасатъ въ тая лѣка, като зематъ на всѣкое добиче установена една такса за право на паша.

Била частна, била общинска лѣкàта, т. іе. събиранието добитъкъ да пасе въ лѣката, обичайтъ е установилъ слѣднитѣ условия за нея:

а) Добиче, което се дало «*у лѣката*», прѣдава се на рѫцѣтѣ на кехаята на говедаретѣ; за което ще се заплати прѣдварително, прѣдплатено, установената такса.

б) Таксата не е опрѣдѣлена, а се опрѣдѣлява всѣка година отдѣлно споредъ врѣмето: ако е лѣтото трѣвно, — таксата е но малка, ако е сухо — таксата е по-голѣма.

в) Добиче, което се дало у лѣката, не смѣе да бѫде ѣздено и впрѣгано.

г) Ако има крава или биволица, съ теле или турне, които сисатъ, говедаретѣ могатъ да млъзѫтъ млѣко.

д) Ако даденото «у лѣката» добиче се изгуби, отговоренъ е ступанинътъ на лѣката или общината, която зима таксата, а прѣдъ тѣхъ сѫ отговорни говедаретѣ. Ако е умрѣло, говедаретѣ сѫ дължни да донесатъ за бѣлѣгъ кожата, иначе сѫ отговорни.

Ако добичето е изѣдено отъ вълци или мечка, говедаретѣ сѫ дължни тоже да прѣставятъ бѣлѣгъ. Говедаретѣ сѫ отговорни тоже, ако нѣкое добиче направи пакость. Както се вижда, условия-

та за лжката сж съвършенно различни отъ онѣзи за говедара (§ 483). Причината на това, както казватъ дѣдо Димитръ отъ Комощица, дѣдо Луканъ отъ Прогорелецъ, дѣдо Никола отъ Ярловица, дѣдѣ Стоянъ отъ Чупреньé и други, е защото, селския говедаръ е говедаръ на селскитѣ говеда, а тука е говедаръ самъ за себеси за печала и говедата сж дадени на ржцѣтѣ му и сейбията ги не вижда цѣло лѣто.

5. НА ПРѢРАНА.

580. *Какво нѣщо е да се дава добитъкъ на прѣрана?*

Нѣкой има биволица, крава, конь и за прѣзъ зимата не е приготвилъ нуждната храна, или нѣма мѣсто, кадe да държи туй добиче, принуждава се да го даде нѣкому въ село за да го храни и гледа прѣзъ зимата срѣщу едно възнаграждение, туй се казва: Петко далъ или Стоянъ зелъ *на прѣрана* добиче, т. іе. на прѣхранване.

Тоя обичай се срѣща много често и сж установени слѣднитѣ условия:

а) Добичето, което е дадено на прерана не смѣе да бѫде ѣздено или впрѣгано.

б) Ако се изгуби, не отговаря човѣка комуто е дадено то на прерана; ако умре, нуждно е да се прѣдстави бѣлегъ кожата му, тоже не отговаря ако е изѣдено отъ вълцитѣ.

в) Единъ селенинъ не смѣе да земе на прѣрана много главъ и да ги праща въ селската чарда.

г) Наемътъ за прѣраната не е опрѣдѣленъ, а за всѣкое добиче отдѣлно и между всѣкого отдѣлно.

д) Срокъ на прѣраната е обикновенно отъ Димитровъ-день до Гергевъ-день.

6. НАЕМВАНЬЕ БРАНИЩЕ ЗА СѢЧЕНЬЕ.

581. *Имали обичай да се дава бранище, за да се сѣкжтъ дървата и съ какви условия?*

98 Обичайтъ да се дава едно бранище подъ наемъ, за да се сѣкжтъ само дървата, а послѣ бранището да остава владѣние на ступанинътъ е много распространенъ и съ установени слѣднитѣ условия:

а) Бранището се дава за неопредѣленъ срокъ, но пакъ не по-кжсно отъ една до двѣ зими споредъ пространството, на бранището.

б) Наемната стойность се опредѣля на гьоторица.

в) Ако бранището е голѣмо и не се дава цѣлото, тогава пространството, което ще се сѣче, отмѣрва се съ раскраче: колко раскраче на длъжъ, толкова и на широко и се отбѣлѣзва или съ копки или се отсичатъ връшиньи.

г) Изъ туй бранище наемателтъ не може да вади *пъньуги*, защото отъ тѣхъ трѣбва да израсте нова гора.

д) Наемателтъ може да пуща въ туй което за сѣченье бранище стока да пасе изъ него.

е) Наемателтъ може да продава шума за храна на стоката *(надрѣвньакъ* и *налистньакъ)*

7. НАЕМВАНЬЕ КОЛА, КОНЬ И ТАЛИГА.

582. *Колко случаи наемванье кола, конь, талига, се срѣщатъ?*

Когато се наематъ съ кирия кола, конь, талига, различаваме нѣколко случаи, а именно:

а) Наемванье кола или талига за прѣвозванье стока, и други нѣща.

б) Наемванье кола или талига за прѣвозванье хора.

в) Наемванье конье за прѣнасянье стока.

г) Наемванье конь за прѣнасянье хора.

а) Наемванье кола или талига за прѣвозванье стока и други нѣща.

583. *Съ какви условия става прѣвозваньето на стока отъ едно мѣсто на друго съ кола?*

Селенитѣ изъ планинскитѣ села, дѣто земледѣлието е слабо, а особенно изъ Орханийско, се занимаватъ съ прѣвозванье стока отъ Ломъ и Орѣхове за София и други мѣстности. Тия селени се наричатъ *кираджии*, каратъ съ *кирия*, а възнагражденьето, което зематъ за прѣвозваньето се нарича *кирия*. Ако възнаграждението е голѣмо, се казва *тежка кирия*. Прѣвозването на стоки става по слѣднитѣ установени условия:

а) Кирията се смѣта на стотина, т. іе, кой колко стотини може да натовари, толкова ще земе кирия; рѣдко се смѣта на ока.

б) Кирията се зима или въ пари или въ соль, и то като се прѣсмѣтне пакъ на %. Размѣрътъ на кирията не е опрѣдѣленъ и постоянъ: той се мѣнява отъ врѣмето (зимно и пролѣти по скжпо, а лѣте и есени по евтино) и споредъ траженьето кираджии (ако има много стока за прѣвозванье а малко кираджии, кирията е по голѣма и обратно).

в) Когато се направи пазарлъка, лицето, което товари стоката, дава на кираджинтѣ капара (равунъ). Слѣдъ това, тѣ не смѣжтъ да отиджтъ да товарѫтъ другому стока.

г) Ако натоварената стока се поврѣди или изгуби, кираджията е отговоренъ за загубата.

д) Кираджията е неотговоренъ, когато поврѣдата на стоката или загубата е причинена отъ нѣкакви непрѣодолими случки и явления, като: силни дъждове, счупване кола, счупване мостъ, потъване въ рѣка, извръщане кола и тѣмъ подобни.

е) За да се прѣвезе стоката отъ едно мѣсто на друго, не

може да се положи никакъ срокъ, защото: «*нѣмъ срокъ-нѣма*» казва прикаската. Кираджията ще прѣвезе стоката, когато вече стигне, само съ условие, че той трѣбва постоянно да се намира на пѫть, т. іе. да пѫтува, а не да отиде у дома си и да стои тамо нѣколко дни и да държи хорската стока у дома си.

ж) Кираджията отговаря ако стоката е ексикъ, т. іе вмѣсто 500 оки соль, излѣзнѫло е 456 оки, или вмѣсто 520 оки жито, излѣзнѫло е 500 оки. *Лѝпсата* (недоимъкътъ) той е дължен да заплати.

з) Кираджията е тоже отговоренъ и за качеството на стоката, т. іе. налѣто е въ бурето вино добро, или ракия врѣла, а намѣсто виното е пò долно и ракията слаба. Излиза, че е точено отъ виното и ракията и доливано вода. Тая измама е много обикато пристигне между кираджиитѣ, за туй при пазарлъка туй условие се изрично споменѣва и лицето, което товари, трѣбва да запечати обрѫчетѣ съ канапъ, за да не могѫтъ да бѫдѫтъ измѣстени. Понеже всичкитѣ прѣдохранителни мѣрки не могѫтъ прѣкрати измамата и хитрината на кираджиитѣ, за туй за кираджии се прѣдпочитатъ лица, на които честностьта е вънъ отъ всѣкое съмнѣние.

и) Ако нѣкой кираджия вози не съ свои кола или воловe, кирията се дѣли между него и ступанчнътъ на воловетѣ по слѣдния начинъ:

1. Ако колата и катранътъ сѫ на едного и неговъ е единъ волъ, той самъ е съ колата, а другия волъ е на другого, кирията се дѣли на три: единъ дѣлъ зима съ единия волъ, а два дѣла зима другия, който е ходилъ съ колата, чии сѫ колата, катранътъ и другия волъ.

2. Ако този, който е далъ единия волъ е ходилъ съ колата на другого, който е далъ и катрана, тогава кирията се дѣли *нá половинъ*.

к) Тия условия важѫтъ и за кираджии съ талига, които прѣвозватъ стока отъ едно мѣсто на друго.

б) Наемание кола или талига за пръвозване хора.

584. *Какви сж условията за пръвозване човѣци?*

Ако пръвозването става съ кола, то кираджитѣ сж пакъ селени; ако пръвозването става съ талига, то кираджитѣ сж градлии, на които занятието е пръвозване и срѣдство за пръпитание. Въ турско врѣме се наричахж *талигаджии* или *талигари*, а сега *файтонджии*. Само талигаретѣ не можихж да бждатъ припознати въ турско врѣме за *еснафъ* и тѣ не се считахж за еснафъ-хора.

Било съ кола, било съ талига, при пръвозването, сж установени слѣднитѣ условия:

а) За кирията се пазари всѣкога отдѣлно при всѣкой случай; кирията тукъ става на гьоторица, колкото и да бждатъ душъ въ колата. Много рѣдко се пазари и на човѣкъ и то туй става съ талигитѣ и файтонитѣ.

б) Кираджията е дъленъ да храни воловетѣ и коньетѣ самъ съ свои разноски. Храната на самитѣ кираджии дава лицето, което се пръвоза. Туй е важило за кираджията съ кола, а послѣ е установено и за кираджитѣ съ талига и файтонъ.

в) Ако колата, талигата или файтона се счупи, или нѣкой волъ или конь осакатѣе или умрѣ, щетата е на кираджията. Той е обаче дъленъ да намѣри кола, талига или файтонъ, или волъ и конь, за да закара хората до опредѣленото мѣсто.

г) Капарата (равунътъ) когато се пазари кола, талига и файтонъ е давалъ кираджията; сега дава лицето, което наема колата, талигата или файтонътъ.

д) Кирията се исплаща цѣла, само когато се стигне до опредѣленото мѣсто.

в) Наемванье конье за прѣнасанье стока.

585. *Какви сѫ условията когато стоки се прѣнасатъ съ конье?*

Изъ планинскитѣ села, дѣто употрѣблението на колата става много мѫчно, прѣвозване нѣща и прѣносване хора става повечето съ конье. Отъ тукъ и селенитѣ иматъ повечето конье, отъ колкото волове. Обичай е завладѣлъ щото отъ Ломъ, Видинъ и Орѣхово, па Враца и Берковица, много стоки да се прѣнасятъ на конье.

Условията на тия прѣнасания сѫ сѫщитѣ, както и съ кола, само, че тука кирията е по-голѣма, понеже стоката се прѣнася по бързо.

г) Наемванье конь за прѣнасанье хора.

586. *Какви сѫ условията, когато се наема конь за прѣнасание.*

Когато се наема конь за прѣнасание, може да бѫдатъ тѣзи два случая: коньтъ да се даде безъ ступанинътъ, и съ коньтъ ведно да дойде ступанинътъ.

Първия обичай е распространенъ въ полето, а втория въ планинскитѣ села.

Но и въ единия и въ другия случай условията сѫ слѣднитѣ:

а) Кирията се пазари на день, съ надница. Размѣрътъ е обикновенно петь гроша, а сега десеть гроша на день. Билъ ступанинътъ на коньтъ, или не билъ размѣрътъ се не измѣнява.

б) Наемателтъ на коньтъ е дължанъ да храни коньтъ прѣзъ всичкото врѣме, додѣто го кара; ако е приелъ щото съ коньтъ да дойде и ступанинътъ му, наемателтъ на коньтъ е дължанъ да храни и него.

в) Ако плочитѣ на коньтъ паднѫтъ или би трѣбвало да

се гуждатъ нови плочи, разноскитѣ било за «*Каяръ*» или за нови плочи сѫ за смѣтка на ступанинътъ на коньа.

г) Ако коньтъ осакатѣе или умрѣ, наемателтъ не отговара, освѣнъ ако се докаже, че коньтъ е осакатѣлъ или умрѣлъ отъ безчеловѣчното обръщание съ него или отъ *прѣкарване*.

д) Наемателтъ не смѣе да измине съ коньтъ повече отъ единъ *конакъ* пѫтъ на день, т. іе. тамо, дѣто обикновенно спиратъ пѫтницитѣ нощя и който обикновенно има 12 часа ходъ пѣша.

Ако *прѣкара* коньтъ и отъ туй послѣдва нѣкаква поврѣда за коньтъ, отговоренъ е наемателтъ. [Да се прѣкара конь, волъ или биволъ, значи да се кара да прѣмине за единъ день повече отъ опредѣлени пѫтъ, когото може да прѣмине коньтъ, волътъ или биволътъ. Обаче само коньтъ може да се *прѣкара*].

д) Прѣвозванье вино, тухли, соль и др. въ градътъ.

587. *Какви сѫ условията ако прѣвозвинието етава въ градътъ или околностьта му?*

За прѣвозване въ градътъ или въ околностьта му има нѣколко случаи:

а) Прѣвозване или возенье вино.

б) Возенье соль, тугли, керимиди.

в) Возенье кукурузъ.

г) Возенье лозинье, кукуружлякъ и др.

Условията за всѣкой отдѣленъ случай сѫ слѣднитѣ:

а) Прѣвозване вино.

Гроздоберъ става отъ 14 Септ. (Кръстовъ-день) па до Св. Тома споредъ мѣстностьта.

За прѣвозване мязьта се хващатъ особенни кираджии, които сѫ селени или изъ градътъ. Туй прѣвозване става съ слѣднитѣ условия:

1. Кирията се пазари на буре, на возѫкъ или постава.

2. Размѣрътъ на кирията не е опредѣленъ, а се опредѣлява при всѣкой отдѣленъ случай. Ако между наемателътъ и кираджията кирията не е опредѣлена, тогава наемателътъ плаща такава кирия, каквато плаща съсѣдътъ на лозето.

3) Наемателътъ е дължанъ да храни кираджията и воловетѣ му; ако има ливада, воловетѣ на кираджията могатъ да пасатъ. Въ противенъ случай, кираджията може да отиде съ воловетѣ, за да ги пасе.

4. Кираджията е дължанъ да помага при бербата, т. іе. да носи чъбритѣ, да стоварва виното и др. работи, скопчани съ винобермата.

5. Колкото бурета на день може да докара, толкова ще му се заплати. Ако хване дъждовно врѣме, та не може да се бере, а слѣдователно и нѣма какво той да вози, кираджията не може да има никаква претенция за тая загуба.

6. Веднъжъ кираджията се хванѫлъ въ едного да вози, неможе да го остави и да отиде въ другого, освѣнъ ако е свръшено лозето.

7. Когато се свръши уславяваньето, наемателътъ дава капара (равунъ).

8. Кираджията има право съ всѣкое буре да зима по едно шинче грозде (4 — 5 оки).

б) Возенье соль, тугли керимиди.

Тоя случай съмъ изложилъ въ § 456 п. 4., когато се говорѣше за гьоторицата.

Условията сѫ указани, т. іе. туй прѣвозваньe става на хилядо, т. іе. на хилядо тугли, на хилядо керимиди и на хилядо оки соль и плаща се толко, колкото хилядици е прѣкаралъ.

Освѣнъ това, единъ кираджия наетъ да прѣвезе туглитѣ, керимидитѣ или сольта нѣкому, дължанъ е да ги прѣвезе до край, и не смѣе да остави тукъ, па да отиде на друго мѣсто.

в) Возенье кукурузъ.

Кукурузътъ, като се обере, трѣбва да се прѣвезе. Въ градътъ мнозина копатъ кукурузъ, но нѣматъ кола да го докаратъ отъ нивата, за туй наемватъ се кола.

И тука кирията се плаща на кола, но колата трѣбва да бждатъ натоварени нади литритѣ съ леси и клими, а не обикновеннъ товаръ. Кукурузътъ се прѣкарва на куленье. Кираджията е дъленъ да помага при натоварването и стоварването колата. Наемателътъ е дъленъ да храни кираджията.

Всичкитѣ други условия сж, каквито и при возеньето вино.

г) Возенье лозинье, кукуружлякъ и др.

И тука кирията е на кола, но колата трѣбва да сж натоварени, както се товари сѣно.

Другитѣ условия сж сжщитѣ, каквито и при возеньето вино, кукурузъ.

8. НА ПРЕСТОЙ.

588. *Какво нѣщо е на прѣстой?*

98. Да се даде единъ ссждъ *на прѣстой*, значи да се даде подъ наемъ за едно извѣстно врѣме срѣщу едно извѣстно възнаграждение. *На престой* се даватъ слѣднитѣ ссждове: бжчва, буре, каца, кошъ и амбаръ.

Въ бжчвата и бурето се сипва вино, въ кацата се сѣче яелье, а въ коша се сипва кукурузъ на куленье, а въ амбара се сипва жито и др.

Сипванье вино въ една бжчва се казва: *пълненье бжчва*: *«кой ще пълни вашитѣ бжчви?»*

Условията на наемътъ *на престой* сж слѣднитѣ:

а) Кирията се опредѣля за всѣкой ссждъ отдѣлно, за всѣкоя бжчва, за всѣкое буре, каца, кошъ и амбаръ. Размѣрътъ на кирията се опредѣля за всѣкой случай отдѣлно и се исплаща или съ пари, или въ натура, т. іе. съ вино, кукурузъ или жито.

б) Ако сждътъ, който ще се даде *на престой* е негоденъ и се нуждае отъ поправка, тая поправка извършва наемателътъ на свои разноски безъ да се лови на цирията.

в) Наемателътъ, който е зелъ на *престой* нѣкой сждъ има право да се ползува отъ нѣкои второстепенни сждове, които сж нужни за да се пълни бъчвата или да се влива въ кеща и амбара; така, ако е нуженъ чъбъръ, котле, котелъ и стѫпанинътъ на сжда има тия нѣща, трѣбва да ги даде *на послуга*.

г) Наемателътъ има право всѣкога да влиза въ дворътъ, дѣто е кошътъ или амбарътъ или въ пивницата, дѣто е бъчвата, за да прѣгледва бъчвата, кошътъ, амбарътъ въ какво положение се намиратъ.

д) Ако бъчвата тече, или ако кошътъ и амбарътъ капатъ, стѫпанинътъ не отговаря.

е) Наемателътъ има право да зима всичкитѣ прѣдохранителни мѣрки, каквито намѣри за нуждно, за да му се не прави пакость, като: да запечати бъчвата, кошътъ или амбарътъ и никой не може да му забрани това.

ж) Срокътъ *на престой* е неопредѣленъ; той трае додѣто се изпразднi бъчвата, кошътъ и амбарътъ, но това не може да бѫде по дълго отъ година, т. іе. отъ новата виноберна или новото бранье кукурузъ и вършидба. И въ тоя случай, срока трѣбва да бѫде неколко недѣли по-напрѣдъ; така, за амбара срокътъ трѣбва да бѫде кждѣ Св. Илия, за бъчвато кждѣ Сѣкновенье, а за коша кждѣ Кръстовдень, та да има врѣме да бждатъ поправени за новъ престой.

з) Сждъ даденъ *на престой*, обикновенно остава въ домътъ на наемателътъ; туй става, понеже прѣнасанието на бъчвата, кощътъ и амбарътъ е скопчано съ голѣми затруднения. Буре и каца могатъ да бждатъ прѣнесени въ домътъ на наемателътъ.

и) Ако сждътъ, даденъ *на престой*, е въ домътъ на

стъпанинътъ и стане послѣ съвършенно негоденъ за употрѣбление, наемателътъ не отговаря.

Ако е вземенъ въ домътъ на наемателътъ па се изгуби или повреди, наемателътъ е оттоворенъ.

9. НАЕМВАНЬЕ ДУДОВЕ ЗА ЛИСКЬЕ.

589. *Има ли обичай да се даватъ дудове подъ наемъ, за да имъ беритъ лискьето и какви сж условията?*

Храненьето на буби е било много распространено нѣкога; почти всѣкоя кжща е считала *за добро* да храни колкото и да е буби; то се считаше като единъ видъ мода; буби хранѣхж не само бѣднитѣ кжщи, но и богатитѣ, и нито една отъ женитѣ, била тя бедна, била тя чорбаджийка (тогава кокони нѣмаше) не се срамуваше да земе бохчата да я напълни съ лискье и да я принесе на главата си.

Въ това врѣме се садѣха и дудовитѣ дървета и цѣлата околность на градътъ Ломъ бѣше накитена съ градини и бахчи, пълни съ разнородни плодовити дървета, между които личехж множество дудови дървета.

Понеже всѣкой нѣмаше достатъчно дървета дудови, то трѣбваше да се зематъ подъ наемъ само за лискьето. Даваньето дудоветѣ, за да се бере лискьето е ставало по слѣднитѣ условия:

а) Кирията за дудоветѣ се опредѣляла на дърво, на дудъ и то споредъ голѣмината на дървото. Размѣрътъ, при всичко че не е билъ установенъ, но обикновенно се плащало на дудле по 5 гр., а за дудъ 15 гроша, па и 20 гроша.

б) Срокътъ за наемътъ на дудътъ е додѣто се *завилятъ* бубитѣ, т. іе. отъ буби станжтъ мехунки, или по-добрѣ казано, додѣто бубитѣ почнжтъ да ѣджтъ за *расъ*.

в) Веднжжъ бубитѣ завити, правото на наемателътъ прѣстава да бере лискье, освѣнъ ако има още буби.

г) Единъ дудъ наетъ, а лискьето недобрано, наемателтъ може да го прѣпродаде другому, но све въ кржгътъ и врѣмето на първото храненье, което трае отъ Априлъ па до Май.

д) За второто храненье буби, което става отъ Юлий по нататъкъ, дудътъ даденъ за първото храненье, не смѣе да се бере па не смѣе и да се прѣпродава другому, защото по туй врѣме, на мѣстото на обраното лискье е никнжло ново. Ако нѣкой храни втори буби, а има нужда отъ дудъ, трѣбва да заплати нова кирия за дудоветѣ.

е) Наемателтъ на дудътъ нѣма право и не може да сѣче клончета, които сж лански; може обаче да цепи млади, още зелени филисчета, които сж искьрали тая пролѣть.

ж) Дудитѣ може да бере наемателтъ, ако достигне до тѣхното зрѣенье, нѣщо необикновенно, защото дудитѣ зрѣжтъ прѣзъ Юний, а бербата на лискьето се свършва още прѣзъ Май, и друго, защото ведно съ лискьето се бержтъ и зеленитѣ още дуди.

з) Наемателтъ на дудоветѣ смѣе всѣкога да влиза въ тая градина, бахча или дворъ за да бере лискье, но не смѣе да бере плодове отъ другитѣ дървета.

10. ДАВАНЬЕ ПОДЪ НАЕМЪ ДРУГИ ПЛОДОНОСНИ ДЪРВЕТА САМО ЗА ПЛОДЪТЪ.

590. *Има ли обичай да се даватъ подъ наемъ плодоносни дървета само за плодътъ и съ какви условия?*

Ако и да не е распространенъ обичайтъ да се даватъ подъ наемъ плодоносни дървета само за плодътъ, но све съществува и сж установени слѣднитѣ условия:

а) Даватъ се подъ наемъ дърветата за да се бере само плодътъ имъ: орехъ, слива, ябълка, круша, череша, зарзалия, кестенъ, лешникъ, мушмула, бадемъ, дренъ (ако е въ градина). Нае-

мателитѣ сѫ обикновенно дукянджии — *емишчии*, които прѣпродаватъ тия плодове.

б) Кирията или по-добрѣ стойностьта на плодоветѣ се прѣсича за всѣкое дърво отдѣлно и на гьоторица.

в) Пазарлъкътъ може да се направи и когато плодоветѣ сѫ още зелени, а и когато сѫ зрѣли; повечето обаче става когато плодоветѣ почнѫли да *упръгнуватъ*, въ началото на зрѣнието. Стойностьта на плодоветѣ се плаща всѣкога прѣдплата

г) Ако, послѣ пазарлъкътъ и заплащанието, плодоветѣ се повръдѫтъ или унищожѫтъ отъ градъ, отъ мана или насѣкоми, загубата е на наемателтъ, а никъкъ на ступанинътъ.

д) Наемателтъ нѣма право да бере други плодове; освенъ плодоветѣ на наетитѣ дървета.

е) Наемателтъ, когато бере плодоветѣ, дъленъ е да пази да не чупи клоноветѣ, отъ които дървото би се повръдило и изсъхнѫло. За всѣкое повръждание той е отговоренъ.

11. НАЕМВАНЬЕ ПРАЗДНО МѢСТО.

591. *Съ какви условия става наемванъето на праздно мѣсто?*

Много пѫти става нужда да се стовари каменъ-въгленъ, тухли, керемиди или другъ материялъ и за тая цѣль се наемва праздно мѣсто, което въ дадения моментъ е непотрѣбно на ступанина.

Условията, по които става туй наемване сѫ слѣднитѣ:

а) Кирията за наемътъ се опрѣдѣля на гьоторица, т. іе. додѣто стоѝ стоварения материялъ, а размѣрътъ се опрѣдѣля между ступанинътъ на мѣстото и наемателтъ. Тя се прѣдполаща още когато се свръже договорътъ.

б) Срокътъ, ако не е опрѣдѣленъ при сключванието на договора, се счита за неопрѣдѣленъ, т. іе. когато туглитѣ, керемидитѣ или въглищата се продадѫтъ и дигнѫтъ.

Ако прѣди тоя срокъ правдното мѣсто потрѣбва на ступанинътъ за постройка, мѣстото може да бѫде испразднено само, когато се продадѫтъ стоваренитѣ вещи или ако по испразднуванието на мѣстото харчи ступанинътъ на мѣстото.

[Материялътъ въ § 566. 567. 568. 569, 570, 571, 572, 573 и 574 е събранъ отъ монтѣ лични наблюдения, а още и отъ Николчо Пънтовъ, Лико Никовъ, Манойло Велковъ, Иванъ Пеневъ всичкитѣ отъ гр. Ломъ — дукянджии, бояджии, терзии, бакале, кръчмаре.

Материялътъ въ § 575 — 577 е събранъ отъ Бъно Бнеза и Каменъ Ганчовъ Крива бара; Пончо Тончовъ Ломъ; Махмудъ Бей Рушеновъ и Османъ Ефенди Ломъ.

Материялътъ въ § 578 е събранъ отъ Дѣдо Бойчо Вълчедръма и Дѣдо Богой Крива бара Ломско.

Материялътъ въ § 579. 580 и 581 е събранъ отъ Дѣдо Николо Пиевъ Ярловица Ломско, Дѣдо Болью отъ Сливата, Дѣдо Стоянъ отъ Камено-поле и др.

Материялътъ въ § 581 — 591 е събранъ отъ Дѣдо Богой Крива бара, Дѣдо Луканъ Прогорелецъ и Дѣдо Бойчо Прогорелецъ Ломско; Дѣдо Стоянъ Белчовъ Ново-село Видинско, Дѣдо Сейно Бѣла-Слатина, Дѣдо Лило Камено-поле и други].

20. ПОРѪЧВАНЬЕ.

Порѫчванье, или както се казва въ тоя край *заряѫчванье* се състои въ това: да порѫча нѣкой нѣкому, за да му направи нѣщо, което му е потрѣбно. Туй спада све пакъ въ отдѣлътъ *купуванне*, [§ 538 — 562], но понеже се отличава малко по своитѣ услов[illegible] ме тоя материялъ въ особенъ отдѣлъ, съ горнето заг[illegible]

Пор[illegible] за дрѣха, обуща, за сѫдъ, за

уредъ или орждие, за всѣкоя вещь, която се счита като нуждна за селенина.

Поржчкитѣ на горнитѣ нѣща и потрѣбности ставатъ при слѣднитѣ майстори, работници и занаятчии:

1. Заржчванье кожухси и капа, на кожухара.
2. Заржчванье дрѣха, глухче, и др. на селския терзия.
3. Заржчванье нови сждове, на бжчвара.
4. Даванье маханье да се боядисва, на бояджията.
5. Заржчванье кола, на колара.
6. Заржчванье ново и поправянье старо бръдо, на бръдарина.
7. Заржчванье решето, дръмонъ, протокъ, честина, на решетарина.
8. Поржчванье воденични камаци, на каменярина.
9. Купуванье врътена, отъ врътенара.
10. Купуванье катранъ, отъ катранджията.
11. Поржчванье корита, отъ коритара.
12. Поржчванье котли, отъ котлара.
13. Поржчванье кошници, отъ кошничарина.
14. Поржчванье разбой (станъ), на коларетѣ.
15. Поржчванье плугъ и др. сечива, на ковача.
16. Поржчванье варъ, на варджията.
17. Поржчванье килиме.
18. Поржчвание обеци, пжфти на златаретѣ.

1. Заржчванье кожухси, различни видове, и капа при кожухарина.

592. *По какъвъ начинъ и съ какви условия се заржчвало кожухси и капа на кожухарина?*

Селенетѣ носжтъ зимно врѣме кожухси, тия кожухси сж отъ различни видове: мжжский бойлия, женский бойлия; мжжский небойлия, женский небойлия; мжжко кожухче, женско кожухче.

Бойлия кожухъ е голѣмъ и широкъ а не бойлия е по тѣсенъ кожухъ. Кожухче е кратко, до пояса кожухче безъ ржкаве.

Ако се поржча какъвто и да било единъ отъ тия кожухси на кожухаринъ въ градъ, нѣма нѣщо особенно, а само ще се опредѣли цѣната на кожуха, при което лицето, което е поржчало кожуха, ще даде капара (равунъ) на кожухарина и ще се опредѣли врѣмето, до кога ще бжде заржчания кожухъ готовъ.

Ако кожухътъ дойде добрѣ и се допадне на селенина, той го зима, ако не дойде добрѣ и нему се допадне, той може да го земе за сжщата цѣна, а може да иска да му направжтъ новъ кожухъ; капарага обаче кожухаринътъ не връща.

Много пжти обаче селенинътъ не иска да даде пари, а дава кожи на нѣкой кожухаринъ въ село да му направи кожухъ отъ даденитѣ кожи. Въ такъвъ случай, кожухаринътъ, или му прави кожуха на исполица, или отъ кожитѣ, а зима само *заржчъ* (елекия).

Въ тоя случай е установено, че ако иска нѣкой да му направи кожухарина мжжский бойлия кожухъ, трѣбва да му даде 15 кожи овчи или овнови; ако иска да бжде небойлия, трѣбва да даде 10 кожи овчи и овнови; ако иска да му направи женский бойлия кожухъ, трѣбва да му даде 8 кожи овчи, или овнови, за небойлия — 6 кожи; ако иска мжжско кожухче кратко, безъ ржкаве, трѣбва да даде 4 кожи, а за женско кожухче, три кожи.

2. Заржчванье дрѣха, глухче, дорамче, долакатникъ и др. селски дрѣхи при селскитѣ терзии.

593. *По какъвъ начинъ и съ какви условия се заржчвали различнитѣ селски дрѣхи?*

Както указахме въ «*Жива-старина*» втора книга, селенитѣ си иматъ своя носия, кояго не сж промѣнили ни до деньднешенъ. Тия свои селски дрѣхи тѣ поржчватъ на своитѣ селски

терзии, които живѣѭтъ само въ селата, и ако и да спадатъ въ кржгътъ на абаджиитѣ, не съставляваѭ обаче никакъвъ еснафъ и нѣмаѭ нищо общо съ абаджиитѣ, които шиеѭ само чакшире, патуре, джубета, ферменета и други дрѣхи, които носи турското население и градлиитѣ българе. Едвамъ въ най-ново врѣме, до прѣди 20 — 30 години, въ абаджийскитѣ дукяне въ Ломъ и Видинъ, ще се *мѣрне* по нѣкоя селска дрѣха. Туй стана отъ нужда, защото градлиитѣ почнаѭ да носѭтъ панталоне и сурти, — дрѣхи, които абаджиитѣ незнаѭтъ да шиѭтъ. Въ Вратца и Берковица, дѣто панталонитѣ въ турско врѣме не намираѭ гостоприемство, абаджиитѣ никакъ не шиеѭ, па и днесь не шиѭтъ селски дрѣхи. Понѣ азъ неможихъ да видѫ.

И тъй, селскитѣ дрѣхи се шиеѭ и шиѭтъ отъ селскитѣ терзии.

Селскитѣ терзии не държеѭ и недържѭтъ и днесь дукяне, защото, както казахме, въ селата не е имало дукяне. Това е установило обичайтъ, щото всѣкой селенинъ, ако има да крои и поржча нѣкаква дрѣха за себе или домашнитѣ си, ще вика терзията въ домътъ си. Понеже селскитѣ дрѣхи не се шиѭтъ и поржчватъ всѣкога, защото една дрѣха може да носи по 10 — 20 години, то когато ще се вика терзията въ кѫщи да шие, то трѣбва да се набере повече работа, т. іе. гледа се да се скроѭтъ дрѣхи на повечето отъ домашнитѣ.

Терзията се викалъ и отивалъ по редъ, т. іе. отивалъ е да работи томува, който го викалъ най-напрѣдъ, а послѣ томува, който го викалъ по̀ послѣ и тъй на татькъ. Понеже и терзията, както всичкитѣ други селени се занимавалъ още и съ полски работи, то терзийската работа той вършялъ само зимѣ и то отъ Димитровъ-день па до Младенци или до Благовецъ, т. іе. до тогава, когато, както и всичкитѣ селени ще трѣбва да излѣзне «*въ полето*».

Днитѣ, когато ще дойде терзията въ кѫщата на селенина

да работи, съставляватъ за дѣцата па и за възрастнитѣ домашни, нѣщо като забѣлѣжителни дни, защото прѣзъ тия дни ще се готви и повечко, и по̀ хубавичко за терзията; та покрай него ще се облажатъ и домашнитѣ.

Условията, които сж установени за селскитѣ терзии сж слѣднитѣ:

а) Селския терзия шие на дрѣха, като зима за всѣкоя дрѣха особенно възнаграждение.

б) Шаекътъ или олеьитѣ, гайтанетѣ, сиия вала или червена, различнитѣ ширити, съ които се украсяватъ и китатъ женскитѣ дрѣхи, трѣбва да бѫде купено и приготвено отъ ступанинътъ на шаека. Концитѣ сж само на терзията.

в) *Еликията* или *заржето* се опредѣлявало за всѣкой случай отдѣлно, т. ie. нѣкому е шилъ по евтино, а нѣкому по̀ скжпо. Тази елекия е зималъ въ пари, но зималъ е и въ храна или вълна.

г) Ступанинътъ, комуго е шилъ терзията, е дъленъ да храни и той терзията и неговитѣ чираци и калфи, ако е ималъ съ себе си такива. Храната, ако е било блажно, трѣбвало е непрѣмѣнно да се състои отъ гозба и чистъ хлѣбъ; ако ли е било постъ, отъ варива. Освѣнъ храната, трѣбвало е да има ракия прѣди, ѣденье и вино въ врѣме на ѣденьето. Понеже всѣкой терзия е обрѫщалъ особенно внимание на храната и пиялъка, и отъ това е зависило да скрои и съшие добри и удобни дрѣхи, то всѣкой селенинъ сж е стараялъ да го угости колкото може по̀ добрѣ.

3. *Заржчванье нови сждове или поправянье ветхитѣ на бжчварина.*

594. *Какви сж условията при заржчванье нови сждове и поправенье ветхитѣ?*

Подъ име сждове и то дървени, разбираме: бжчва, буре, возникъ, каца, каче, бучка, бъкълъ, ведро.

Бъчвитѣ могатъ да бъдатъ отъ чамъ, а могатъ да бъдатъ отъ *горунь* (дѫбъ); първитѣ се казватъ *чамдови*, а вторитѣ *горуньови*.

По своята вмѣстимость, бъчвитѣ се опредѣлятъ на ока, така: най-голѣмата бъчва бере 6000 — 5000 оки, а по малкитѣ могатъ да берятъ: 3000 — 2500 — 2500 — 2000 — 2000 — 1500 — 1000 — 800, и тя е най-малката бъчва; отъ 800 оки почнуватъ буретата и то 800 оки е най-голѣмото буре.

Стойностьта на бъчвитѣ зависяла отъ вмѣстимостьта имъ; така: 6000 оки (300 гр.), 5000 (300 гр.), 4000 (280 — 250 гр.), 3000 (200 — 150 гр.), 2000 (150 — 140), 1500 (100 — 80 — 120 гр), 1000 (100 — 80 гр.), 800 оки (60 — 70 гр.).

Буре или както се казва другояче «*возникъ*», съ което се вози вино, вода, се прави тоже отъ *чамъ* — *чамово* или отъ горунь — *горуньово*.

Вмѣстимостьта и на бурето се опредѣля на оки; така: най-голѣмото буре е 800 оки и много рѣдко се срѣща, защото много мъчно се вози съ него; послѣ идятъ буретa наредъ: 700 оки за 70 — 60 гр., 600 оки за 60 гр., 500 оки за 50 гр., 400 оки за 40 — 45 гр., 300 оки за 30 гр. до 35 гр. Това е най-малкото буре «возникъ»; по малко буре вече не е «возникъ», а буре, съ което се не вози нищо.

Буретата могатъ да бъдатъ *винени* за вино и *ракийни* за ракия.

Бурета сѫ тоже или *чамдови* или *горуньови*, но повечето сѫ отъ горунь. По вмѣстимостьта си тѣ могатъ да бъдатъ: 200 оки за 30 — 35 гр., 100 оки за 25 — 30 гр., 50 оки за 25 — 20 гр., 20 оки за 15 — 10 гр., 10 оки за 12 — 10 гр. и туй е най-малкото ракийно буренце.

Ако се е забѣлѣжило, стойностьта на бъчвитѣ се опредѣля на хилядо, на возницитѣ на стотина, а на буретата на ока.

Каца за зелье се прави само отъ горунь; вмѣстимостьта ѝ се опредѣля споредъ числото на зелкитѣ, които може да събере, и то: каца отъ 200 зелки за 200 гр., каца отъ 150 зелки за 150 — 120 гр., каца отъ 100 зелки за 100 гр., каца отъ 80 зелки за 80 гр., каца за 70 — 60 — 50 зелки за 70 — 60 — 50 гр. Тая е най-малката каца.

Слѣдъ нея идѫтъ качета, на които вмѣстимостьта се опредѣля на оки: 60 за 30 гр., 50 оки за 25 гр., 40 оки за 20 — 25 гр, 30 оки за 20 — 15 гр., 20 оки за 15 — 10 гр., 15 оки за 10 гр. 10 оки за 12 — 10 гр. Качетата се употрѣбяватъ за сиренье—*сиринево*, за чушки «отъ чушки», за туршия «отъ туршия« и пр.

Бучка се прави тоже отъ горунь; много рѣдко отъ чамъ. Вмѣстимостьта ѝ се опредѣля на ведро, и то: най-голѣмата бучка събира двѣ ведра 20 — 24 оки и се прави за 20 гр.; послѣ идѫтъ по редъ бучки: едно ведро и половина 15 — 18оки за 18 гр., едно ведро 12 — 10 оки за 15 гр., половинъ ведро 6 — 5 — 4 оки за 10 гр.; най малката бучка бере по малко отъ половинъ ведро — 4 оки.

Бъчварътъ, който прави бучката, дъленъ е да направи и буталото.

Бъкълътъ и ведрото се прави само отъ горунь, но прави се още и отъ дудъ, а много рѣдко и отъ други дървета: ясенъ, яворъ, брестъ, кленъ.

Вмѣстимостьта на бъкълътъ се опредѣля на ока: 20 оки най-голѣмъ, 18 — 15 — 10 — 9 — 8 — 7 — 6 — 5 оки; най-малкото е 4 оки и се казва *бъклѣ*.

Правѫтъ се: 20 оки за 20 гр., 18 — 15 — 10 — 9— 8 — 7 — 6 — 5 — оки за 18 — 17 — 16 — 15 — 14 — 13 гроша.

Бъчварътъ, който прави бъклитѣ, дъленъ е да пробие дупки за гърлото или устата и за цифунь̀тъ, а самия цифунь ще

гуди ступанинътъ на ковача; тоже трѣбва да му гуди гривни (желѣзни обръче).

Ведрото е отъ два вида: ведро, съ което се носи вода и ведро, въ което овчаретѣ млъзжтъ млѣко, или пó-добрѣ казано: домашно ведро и овчарско ведро.

По вмѣстимостьта си то може да бжде най-голѣмо 12 оки, а най-малко 8 оки. Нити пó голѣмо отъ 12 оки, нити пó малко отъ 8 оки нѣма.

Прави се за 15 — 10 гроша.

Бжчваръ̀тъ е дължен̀ъ на домашното ведро да провръти на ушитѣ дупки, да гуди гривни, послѣ *повръзлото* гужда ступанинътъ при ковача; па ако ще прави го и *ковано ведро* съ различни дрънкулки.

Чамътъ нѣкога е билъ изобиленъ въ Балканътъ «Св. Никола», отъ дѣто селенитѣ въ Чупренье сж секли, но днесь понеже е опустошено, забранено е да сѣкжтъ, и за туй правжтъ ссждове отъ горунь; Горуньовитѣ дървета сѣкжтъ отъ Стакьовския балканъ, дѣто пакъ изобилува джбовата гора.

Порjчваньето различни ссждове става по слѣднитѣ условия:

1-о Джгитѣ трѣбва да бжджтъ направени отъ суха гора (дърво) и да бжджтъ на струга тъй ударени, щото да сж приклопени една до друга като че сж залѣпени и да не може да се прозира прѣзъ тѣхъ.

2-о Джгитѣ да сж тоже добрѣ и здраво вглавени въ *вжтора*.

3-о Бжчваръ̀тъ трѣбва да прорѣже горѣ врàнь, а на едно отъ дната врата.

4-о Обрjчетѣ да сж ягки, или отъ яворъ, или отъ ясенъ. Могжтъ да бжджтъ и отъ лескà, но само че таково дебело дръво лесково нѣма и обрjче отъ него могжтъ да бжджтъ на бурета и возници.

Обрѫчетѣ сѫ отъ дърво и не е дълженъ да гужда желѣзни обрѫче.

5-о На бъклъ и ведро, бъчварътъ гужда желѣзни обръче.

6-о При пазарлъка, лицето, което заръчва, дава капара (рапуна) и то споредъ стойностьта на заръчания сждъ.

7-о При заръчваньето, този, който заръчва, трѣбва да спомѣне и укаже точно отъ каква вмѣстимость ще бѫде сждътъ, т. е. колко оки ще бере, бъчварътъ е дълженъ да направи точно такъвъ сждъ.

8-о Трѣбна тоже да бѫде точно опредѣлено като до когя, до кое врѣме най-сжсно заръчания сждъ трѣбва да бѫде готовъ. Бъчварьтъ е дължень да се потруди да го свръши до условеното врѣме.

9-о Ако лицето, което поръчва, бъчвата, бурето, кацата, не е отъ сжщото село, а отъ друго село или отъ градъ, бъчварьтъ е дължень, когато свръши сждътъ, да го закара на човѣка ни домъ.

10-о Всѣкои заръчванието и условията за направата на сждъ сжщо сжщи на присжтствието на свидѣтели и договоръть се писмено устно

11-о Ако бъчварьтъ нѣкоя отъ горнитѣ условия поръчанъ или врѣме за когато сждътъ и да си вено да-

12-о Ако поръчанъ, дали и не вземе да ужие на нѣ-

[illegible]

[illegible]

4. *Даванье маханье за боядисванье на бояджията.*

595. *Какви сѫ условията, когато се дава маханье, или шаекъ за боядисванье на бояджията?*

На всѣкѫдѣ, дѣто попитахъ било жени било бабички, всичкитѣ знаѭтъ кои растения каква боя пущатъ и какъвъ цвѣгъ могѫтъ да дадѫтъ на вещьта, която е потопена въ водата, варена съ едикакво си растение.

Така: нашитѣ майки знаѭтъ, че

Бледо боядисва сръпеца.

Червено боядисва риганътъ или мѣтваца.

Жълто боядисва *ореховина*.

Турунджиево отъ дървото на смрадльиката.

Чѣрно се боядисва отъ шумата на смрадльиката, отъ чурупкитѣ на зеленитѣ орехи и отъ мекиша.

Зелено се боядисва отъ синьило, но най-напрѣдъ се вари въ шума отъ ясенъ и сърпецъ и много други бои и растения, които ще бѫдѫтъ подробно описани въ една отъ идущитѣ книги отъ «Жива-Старина».

И сега, женитѣ въ Чипоровци, Копиловци, Желѣзна и Влашко-село, въ които села тъкѫтъ килимитѣ, сами боядисватъ всичката прежда съ разноцвѣтни бои, които имъ сѫ нуждни, за да шарѫтъ килиметѣ.

Но, за да се боядисва маханьето и шаека у дома, нуждни сѫ сѫдове, удобства, нѣщо което липсва на повечето кѫщи, за туй и прибѣгватъ до бояджинитѣ.

Бояджии има и по селата, но еснафътъ е всѣкога въ градътъ. Подъ име бояджия се разбира не само който боядисва, но още който продава различни бои и други нѣща — женска работа. Така, на бояджийския дукянъ трѣбва да има: памукъ, тире, иглички, медени игли, топлийки, различни ширити, фръгулки, мъниста и други дреболии — които момитѣ и женитѣ употрѣбляватъ за да

китѫтъ и шарѫтъ своитѣ ризи, престилки, завески глухчета, забрадки и др.

Условията, които сѫ установени при даваньето маханье или шаекъ за боядисванье сѫ слѣднитѣ:

1-о Жената, която ще даде маханьето или шаека, трѣбва да опредѣли каква боя ще се боядише.

2- Бояджията е дължанъ веднъга да връже на маханьето таково парченце, каквато боя ще се боядисва; освѣнъ това, на парчето ще се връже рабушъ, на когото се бѣлѣжи, колко оки е маханьето, а отъ другата страна — колко гроша ще се заплати за боядисваньето. Матката остава на маханьето, а копилчето зима жената, която е дала маханьето.

3-о Жената трѣбва да пази туй копилче, защото безъ копилчето не може да си земе никакъ маханьето. Изгуби ли копилчето, изгубва и маханьето.

4-о Ако бояджията изгуби даденото за боядисванье маханье, длъженъ е да заплати стойностьта му.

5 о Врѣмето, до когато трѣбва маханьето да бѫде готово, не се опредѣлява, защото бояджията събира маханье и го боядисва само тогава, когато се набере за еднъ кюпъ отъ една боя. Тоя срокъ обаче не може и не трѣбва да мине повече отъ три мѣсеци.

5. *Заржчванье кола на колара.*

596. *Съ какви условия става заржчваньето кола?*

Кола се правѫтъ отъ коларе. Коларе има почти въ всѣкое село, които работѫтъ нови кола и поправѫтъ стари, но въ полето липсва нуждна гора, та коларе се повече срѣщатъ въ планинскитѣ села. Даже има села, на които изключителното занятие и прѣпитание е коларството. Такива села сѫ: Салашъ, Стакьовци, Горни Ломъ, Долни Ломъ въ Бѣлоградчишка околия; Превала, Дъл-

ги-дѣлъ, Дива Слатина, Клисура, Връшецъ, Долно Озирово и Горно-Озирово Берковска Околия. Отъ тия села, а особенно отъ Горни-Ломъ, Долни-Ломъ, Горно-Озирово и Долньо-Озирово — каратъ готови кола въ всичкитѣ села на Видинско, Ломско, Орѣховско и Вратчанско.

Ако иска нѣкой да има добри, здрави и якги кола, първото и най-главното условие е *да ги заржчи*, а да не купува *готови*, които, дѣйствително сж и по евтини, но за това пакъ и нетрайни.

Условията, които сж установени при заржчваньето кола, сж слѣднитѣ:

1-о Да сж колата направени отъ суха гора, а частитѣ на колата отъ слѣднитѣ видове гора (дървета):

Главинитѣ да сж отъ орѣхъ.

Наплатетѣ да сж отъ букъ, церъ, граница; ако ли колата сж за *шина*, тогава наплатетѣ да сж отъ ясенъ.

Тегличьтъ да бжде отъ дренъ; може и отъ друго, но якго върво.

Лисицитѣ да сж отъ горунь или орѣхъ; друго дръво не може.

Спицитѣ да сж отъ горунь или ясенъ.

Оститѣ да сж отъ букъ.

Ярѣмътъ да е отъ яворъ, защото е мегко та не убива вратътъ на воловетѣ. Може да бжде и отъ орехъ.

Пилелцитѣ да сж отъ горунь; ако сж отъ друго дръво, могжтъ лѣсно да прѣгнижтъ.

Другитѣ части могжтъ да бжджтъ направени отъ всѣкаково дръво.

Когато се каже въ условието: колата да сж направени добра, разбира се: да бжджтъ направени отдѣлнитѣ части отъ горѣ-изложенитѣ видове дървета. Ако не бжджтъ направени отъ указаната гора, тогава колата не сж добри и заржчвачьтъ може да

ги върне и да иска отъ колара да му направи други кола отъ указаната гора, или да му върне равунътъ, та да заржча кола при другъ коларъ.

2-о Колата, като бждатъ готови, заржчвачьтъ има право да ги употрѣбява едно извѣстно врѣме, и ако се укажатъ лоши или слаби, да ги повърне пакъ на колара и да иска отъ него да му направи други кола, или да му върне стойностьта, та да поржча кола при другъ коларъ.

3-о Срокътъ до който заржчвачьтъ има право да опитва колата е три мѣсеци; повече отъ три мѣсеци неможе да се употрѣбляватъ.

4-о Коларътъ, въ случай че заржчвачьтъ му върне колата слѣдъ три мѣсеци, нѣма право да иска никакво възнаграждение за туй употрѣбление.

5-о Тия условия не могатъ да важьтъ за кола, които не сж заржчвани, а които сж купени *на гледъ*; такива кола се продаватъ и купуватъ на гледъ, безъ по нататашни условия; щомъ се упазарьтъ и платьтъ, колата сж на купувачьтъ, и ако излѣзнатъ слаби и лоши, нѣма право да ги върне на колара или на продавача.

6-о При поржчване колата, заржчвачьтъ дава капара (равунъ, пей) и се условяватъ за срока.

7-о Срокътъ, до когато колата трѣбва да бждатъ готови, е най-много три мѣсеци. По голѣмъ срокъ се неполага. Ако до това врѣме коларътъ не успѣе да направи колата, заржчвачьтъ има право да си земе капарата. Но повечето гледатъ да се спогодьтъ.

8-о Договоръть се прави при свидѣтели и устно.

9-о На исполица кола се не правьтъ.

10-о Едни кола добри сж се правили за 120—140 гроша.

11-о Заржчвачьтъ е дъленъ да отиде самъ да земе колата; освѣнъ ако е станжло особенно съглашение, щото коларътъ да му ги закара на домътъ.

[Материялътъ е събранъ отъ Живко Петковъ Чупренье, Анто Нешовъ Връшецъ, Иванъ Антовъ Горни Ломъ, Марко Тодоровъ Долний-Ломъ и Еленко Богинъ Стакьовци].

6. *Зарѫчванье ново бръдо и поправянье старо на бръдарина.*

597. *Съ какви условия се порѫчва ново бръдо и поправя старо?*

Бръдото е единъ отъ уредитѣ въ станътъ, съ помощьта на което се тъче. Бръдата правятъ особенни майстори — цигане, нарѣчени *бръдаре*

Условията, щото едно бръдо да бѫде добро сѫ: 1-о зѫбцитѣ да сѫ мегки, та когато се тъче да се подаватъ; туй бръдо се казва мегко — зѫбо; лошото бръдо е *коловѝто*, въ което зѫбитѣ сѫ твърди (коловѝти), та кинятъ основата. 2-о Да нѣма *слѣпцѝ*, т. іе. слѣпени неисчистени зѫби, та неможе да минава прѣзъ тѣхъ основата, неможе бръдото да връви лѣсно.

Когато се порѫчва на бръдарина ново бръдо, изисква се да бѫдатъ испълнени и отъ двѣтѣ страни слѣднитѣ условия:

1-о Бръдарина е дължънъ да направи мегко-зѫбо бръдо, на което зѫбитѣ [тръстьта, понеже зѫбитѣ сѫ отъ тръсть] да бѫдатъ отъ мегка тръсть, та когато се тъче да се некине основата.

2-о Да нѣма слѣпци-зѫби.

3-о Зѫбитѣ да сѫ добрѣ вглавени въ горнята и долнята *витва*, та да не мърдатъ.

4-о *Витвитѣ*, или както ги казватъ още въ Орѣховско, *кобилицитѣ* или *магаренцата* въ Старопатица Кулско, трѣбва да стѣгатъ и свръзватъ витвитѣ и зѫбцитѣ и да не мръдатъ. Ако мръдатъ бръдото е слабо направено.

5-о *Четницитѣ* и *главитѣ* въ бръдото трѣбва да бѫдатъ обозначени съ особени боядисани зѫбове, та лѣсно да се ви-

дѣтъ. Главитѣ и четницитѣ трѣбва да съдържѫтъ точно число зѫби безъ погрѣшка. Ако нѣкоя глава е погрѣшна, побърква основата. Три зѫба правѫтъ една четница, а десеть такива четници правѫтъ една глава.

6-о Жената, която поржчва ново бръдо, трѣбва точно да спомѣне: бръдото отъ колко глави трѣбва да бѫде, и бръдаринътъ е дължен да направи бръдо съ опредѣленитѣ глави. Бръдата могѫтъ да бѫдѫтъ: 9 главъ, 10 главъ, 15 главъ, 20 главъ а най-много 25 главъ. Отъ главитѣ зависи и дължината на бръдото, а слѣдователно и широчината на платното. Най краткото бръдо е отъ 9 глави и съ него се тъче най-тѣсното платно; най-дългото бръдо е отъ 25 глави и съ него се тъче най-широкото платно. Но толкова широко платно нѣма, за туй съ бръдо отъ 25 глави се тъче чърга и се нарича чържено бръдо.

Споредъ главитѣ, и зѫбцитѣ трѣбва съразмѣрно да сѫ дебели или тънки. Така, въ бръдо отъ 9, 10, 15 глави, зѫбцитѣ трѣбва да сѫ и тънки и мегки, защото съ таково бръдо се тъче платно; въ бръдо отъ 20 — 25 глави, зѫбцитѣ трѣбва да бѫдѫтъ по ягки, защото ще вѫчѫтъ дебелъ вѫтъкъ.

Освѣнъ това, зѫбцитѣ и бръдото трѣбва да бѫдѫтъ направени удобни за тънко свилено платно, за по дебело, за прътено, за престилки, за олеви, и за черга. Това знаѫтъ женитѣ, трѣбва да знае и бръдарина.

Бръда за свилено платно нашитѣ бръдаре, не могѫтъ да правѫтъ, защото, споредъ както ми съобщи Каменъ бръдарина въ Стубелъ, нѣмало такава тръсть въ насъ; за туй, такива бръда носѫтъ отъ Ц. градъ.

7 о Ако иска нѣкой добро и трайно бръдо, трѣбва да поржча, защото готовитѣ не сѫ добри и не сѫ трайни.

8-о Ако нѣкой купи готово бръдо, нѣма право да го върне въ случай че то излѣзне лошо.

9-о Цената на бръдото зависи отъ главитѣ, но освѣнъ то-

ва и отъ тънкостьта на зѫбцитѣ. Най скѫпото бръдо е 5 — 6 лъва, а най евтиното е два лъва. Чръженото бръдо и за тънкото платно сѫ най-скѫпи.

Да се поправи едно старо бръдо, т. іе. да се извадѧтъ стари, негодни счупени или изгнили зѫбци, а да се гудѧтъ на тѣхното мѣсто нови зѫбци — туй се нарича *наплитанье бръдото, да се наплѣте бръдото.* Бръдарина, който ще *наплетѣ* едно старо бръдо, дължень е да наплете всичкитѣ зѫбци, които той намѣри за негодни; ако остави нѣкой старъ негоденъ зѫбецъ не-наплетенъ, той е отговоренъ; неможе да се извини съ това, че ступанинътъ на бръдото не е му показалъ кои зѫбци е трѣбвало да наплита, защото, щомъ му е казано: «*наплети това* (*бръдо*)» — това значи: «*наплети всичкитѣ стари зѫбци, които намѣришъ за негодни!*» и той, като майсторъ, трѣбва да знае: кои зѫбци сѫ негодни. Когато наплита бръдото, бръдаринътъ се пазари на гьоторина, като прѣгледа, разбира се, прѣдварително добрѣ бръдото и види каква работа има въ него. Размѣрътъ на туй възнаграждение све пакъ зависи отъ числото на повредѣнитѣ зѫбци, които ще трѣбва да се наплѣтѧтъ.

Бръдаринътъ е тоже дължень да исчисти всичкитѣ *слепци*, т. іе. слѣпени зѫбци.

7. *Заржѫванье решето, дръмонь и др. или поправянье стари на решетарина.*

598. *Какви условия сѫ установени кога се поржѫва решето, дръмонь и др., или се поправятъ стари на решетарина?*

Между покѫщината на селенина, завзематъ едно не долно мѣсто и различнитѣ видове сита, съ които той отсѣйва и чисти различнитѣ видове храна. Тѣ носѧтъ различни казвания, едно споредъ широчината на дупкитѣ, а друго споредъ употрѣблението. Така:

Дръмонь има широки дупки и съ него се дръмоньи ку-

курузътъ, за да се очистятъ какалашкитѣ. Съ дръноньтъ се дръноньи кукурузъ само когато се буха.

Решéто има по тѣсни дупки и съ него се чини жито, за да се очисти отъ различнитѣ клѣчки, слама и др.

Протокъ е сжщото, което, и решето, само съ друго название.

Чéстина има най тѣсни дупки, и съ него се чини жито за воденица за задушница; прѣзъ дупкитѣ пада: къклица и други ситни сѣмена, а житото неможе да прѣмине прѣзъ неговитѣ дупки. Съ чѣстината сѣятъ още кукурузно брашно.

Всичкитѣ тия видове сита се правятъ отъ кожа: агнешка, ярешка и овча; майсторетѣ на тия сита се казватъ *решетаре* и сж цигане.

Ако иска нѣкой да има чисто решето, дръноньи или честина, трѣбва самъ да даде своя кожа, защото решетаретѣ правятъ решето, дръноньи и честини отъ различни кучешки и мачешки кожи, които сж нечисти.

Когато се зарачва дръноньи, решето, протокъ или честина между решетаритѣ и зарачвачьтъ се установяватъ слѣднитѣ условия:

1-о Дубътъ е на решетарина, ако се прави ново решето; може да бжде и старъ дубъ. Дубътъ се купува или прави отъ решетаретъ.

2-о Кожата, ако не е дадена отъ селянина, трѣбва: за дръноньи да е отъ овца, за решето отъ яре, а за честина отъ агне. Послѣ трѣбва да бжде чиста и да не бжде отъ куче или мачка.

3-о Дупкитѣ да бждатъ въ всѣко отъ тѣхъ тай направени, за да отговарятъ на числа, т. е. да броятъ зърната на зърето гаме, които трѣбва да бждатъ броеставни, а да ги спиратъ гаме въ честината дето трѣбва да бждатъ затворени.

4-е Възнаграждението се опредѣля при всѣкой случай от-

дѣлно, и се плаща веднѣга щомъ поржчката е свршена и прѣдмѣтътъ готовъ.

5-о За поправка, т. іе ако закрѣпи нѣкое скъсано рѣшето, рѣшетаринътъ се пазари за възнаграждението.

8. *Поржчванье воденични камъци, ръшници на каманяретѣ.*

599. *Съ какви условия става заржчваньето воденични камъци, ръшници и др. на каманяретѣ?*

Воденицитѣ не бихѫ можали да сѫществуватъ безъ камъцитѣ. Тѣ сѫ, които именно мелѧтъ и правѧтъ житото, кукурузътъ, ръжьта, ячмикътъ и просото на *брашно* или *ярма*.

Воденични камъци сѫ два: *горнякъ* и *долнякъ*. *Долнякътъ* е издълбанъ и въ него влиза и се врътѝ *горняка*. Двата камика заедно се наричатъ чифть.

Ръшника се състоѝ тоже отъ два камака: *горнякъ* и *долнякъ*, но тука *горняка* се врътѝ съ ржка. Съ *ръшницата* се мele соль, глечь въ грънчаретѣ и *ярма* за воловетѣ. Зимно врѣме, когато воденицитѣ зѫ замръзнѫли и нѣма брашно, кукурузътъ се чука въ чутура, а послѣ счупенитѣ зърна се мелѧтъ въ ръшница.

Селенитѣ, които се занимавать исключително да дѣлатъ воденични камъци и ръшници се наричатъ *каменяри*. Нѣкога за своѝтъ занаятъ не сѫ плащали нищо; тоже не сѫ плащали за каманьетѣ, които сѫ дѣлали, а днесь плащатъ патентъ, и за каманьетѣ.

Воденичнитѣ камъци се работѧтъ само отъ камъкъ наречень *рудалѝя*; рудалията камъкъ може да бѫде: бѣлъ, синь, чървенъ.

Воденичнитѣ камъци по голѣмината си бивать:

Шестакъ, *петакъ*, *четвръткъ* и *трекякъ*.

Голѣмия камъкъ, отъ когото се чупѧтъ и дѣлатъ воде-

ничнитѣ камъци се нарича кукла. За да може камъкътъ да бѫде окрѫглъ, трѣбва да се *обшеста* съ *шесталото* (пергелътъ).

Камениретѣ сѫ троица, четворица, па и шестима. Отъ тѣхъ единъ ще гори въглища и ще клепе чуковетѣ, а другитѣ ще копатъ камъка и ще го дѣлатъ. Всичкитѣ се считатъ за сдружници и зимать по равна часть

Единъ отъ тѣхъ се счита като майсторъ и той се разпорежда за всичко, само при пазаряньето на камъцитѣ ще се допитва и до другитѣ.

Тамо, дѣто работи една дружина, друга дружина неможе да работи, а може по долу или по горѣ, но на извѣстно разстояние.

Между каманиретѣ и зарѫчвачьтъ сѫ установени слѣднитѣ условия:

1-о Зарѫчвачьтъ трѣбва да опредѣли точно какъвъ камъкъ иска: *шестакъ петакъ*, *четвръткъ*, *трекякъ* или ръшница. Освѣнъ това, чифтъ ли иска или само *горнякъ* или *долнякъ*.

2-о Каманиретѣ сѫ дължни да изберѫтъ добъръ *рудалия* камъкъ, добрѣ да го *обшестатъ* и да бѫде дебелъ съразмѣрно споредъ голѣмината. *Грълото* на срѣдата, прѣзъ дѣто ще влиза храната за мелење, да бѫде съразмѣрно широко.

3-о Цѣната, на всѣкой видъ камъкъ, не е опредѣлена и подлѣжи всѣкога да се опредѣлява при всѣкой отдѣленъ случай.

Тая цѣна на камъцитѣ, както се тѣ работятъ днесъ е слѣднята: *шестакъ* 50 — 60 лъва; *петакъ* 20 — 25 лъва; четвръткъ 10 — 15 лъва, *трекякъ* за 6 — 7 лъва. Ръшница за 5 лъва.

4-о Когато се зарѫчва камъкъ, всѣкога трѣбва да се даде капара (равуна, пей).

5-о Ако камъкътъ не излѣзне споредъ условието, капарата се връща, или каманиретѣ правятъ новъ камъкъ.

6-о Каманиретѣ сѫ дължни да направятъ камъцитѣ и да ги смъкнатъ съ *влачѣка* до таково мѣсто, дѣто могатъ да прѝ-

идѫтъ кола, та да се натоварѭтъ. На зарячвачьтъ е длъжность да си дигне камъкътъ отъ тамо.

7-о *На зелено* заряченъ камъкъ се плаща още прѣзъ зимата, а каманяретѣ ще го работѭтъ прѣзъ лѣтото. Такъвъ камъкъ се плаща на половинъ отъ указаната по горѣ цѣна.

8-о Долняка поряченъ самъ отдѣлно, плаща се три черека отъ установената цѣна.

[Материялътъ събранъ отъ Божинъ Стояновъ Връшецъ въ присѫтствието на 20 душъ други каменяре].

9. *Купуванье врътена отъ врътенаретъ.*

600. *Какви сѫ условията при купуванъето врътена отъ врътенаретѣ?*

Врътената сѫ нуждни на женитѣ, защото съ тѣхъ тѣ прѣдѭтъ прежда било за основа, било за вѫтъкъ, било за чорапе.

Врътената се стружѭтъ на стругъ и се работѭтъ отъ буково дърво. Майсторътъ на врътената се казва *врътенаринъ*. Днесь, врътенаретѣ сѫ исключително циганье. Да ли нѣкога врътенаре е имало и българе, туй никой неможѐ да ми обади; сѫществува истина една узречица: «*Майсторъ Гюро на врътена: отъ три буки двѣ врътена и едно каламисано*», съ която се днесь изсмѣява всѣкой неумѣтенъ майсторъ, който незнае занаята си добрѣ, но това още не доказва, че врътенаре е имало българе.

Врътенаръ, освѣнъ врътена, прави още и *кръковци* или *скрибцитѣ* въ стана.

Врътенаретѣ правѭтъ още и *чекрѫцитѣ* и *сукалата*.

Когато нѣкой купува или поряча врътена, скрипци или чекръкъ и сукало, гледа на слѣднитѣ нѣща:

1-о Врътеното, било то голѣмо, или малко, да се връти легко и лѣсно; врътеното се връти легко и лѣсно тогава, когато е съвършено право, и когато *корубестата* часть — половината

е исѣкнала съразмѣрно съ крайтѣ и врѣхътъ на врътеното. Ако се не врѣти лесно, вреща се на врътеара.

Когато се нарѣчатъ скрипци, гледа се *трѣскалецѣто* да е правиленъ кржгъ и да се врѣти лесно и лѣсно около остьта си (чивия пѣна, трѣбва да е направено отъ ясенъ, яворъ и клепъ.

Не врѣти ли се трѣскалецѣто лесно, не е ли правиленъ кржгъ и направено ли е отъ друго дрѣво, — вреща се на врътеара.

Когато се нарѣчатъ чекрѣци или сукала, гледа се:

Да чекрѣка дрѣвото да е направено отъ лесно дрѣво, като [illegible] врѣти лесно врътеното да се врѣти лесно на кржгъ.

[illegible] краката и краката могатъ да бѫдатъ отъ [illegible] дрѣво.

[illegible] е направено да е отъ ясенъ, яворъ, клепъ; [illegible] дрѣво.

[illegible] врѣщатъ се на врътеара.

[illegible] 2—3 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

помацитѣ, които сѫ се наричали *кантранджии*. *Пъкоръ* не е имало.

Катранътъ трѣбва да е добъръ и чистъ и да не остава много глечь по точилата. Ако е чистъ, то колата, когато непрѣстано се каратъ, както е туй у возенье снопе, ще се мажатъ два пѫти прѣзъ деньтъ; ако има въ него нѣкаква смѣсъ, или ако има *гѫстенякъ* и *трупчинякъ* отъ катрана, тогава трѣбва да се мажатъ три-четири пѫти на день. Кога е станѫло нуждно да се мажатъ колата, познава се отъ това, че почнуватъ да скръцкатъ.

Ето защо, когато се купува катранъ, катранджията се пита за тия условия. Всѣкой катранджия си е хванѫлъ мущерии и тѣ не купуватъ катранъ отъ другого освѣнъ отъ свойтъ катранджия.

Катранътъ, както видѣхме въ § 563 п. 6 се продавалъ съ трампа и то по три оки жито за ока катранъ. Тая цѣна не е била постоянна, а се измѣнявала споредъ цѣната на житото и споредъ изобилието на катрана въ Родопитѣ; обаче, щомъ дойде единъ кантранджия въ едно село, прѣди да почне да продава катранъ, най-напрѣдъ старѣшината съ нѣколко душъ старци и священиика прѣсичатъ цѣната: колко оки жито за ока катранъ ще зима и катранджията е дъленъ да продава по тая цѣна на цѣлото село.

Ексикътъ е строго забраненъ. Ако се хване нѣкой катранджия, който самъ тегли съ свойтъ кантаръ и катранътъ и житото, че е далъ нѣкому ексикъ, старѣшината му забранявалъ да продава катранъ въ туй село.

[Материялътъ е събранъ отъ Атанасъ Бебовъ Прогорелецъ, Дѣдо Димитръ Комощица].

11. *Поржчванье корита, чутури и лубове на коритара.*

602. *Какви сѫ условията при заржчванье корита, чутури и лубове на коритарина?*

Коритото и чутурата сѫ также часть отъ селската по-

кащина. Коритото служи да се перѫтъ дрѣхитѣ, а въ чутурата се клъца соль.

Масторетѣ на коритата и чутуритѣ сѫ коритаретѣ. Коритаретѣ и врътенаретѣ много пѫти сѫ една и сѫщи майстори, т. іе. врътенаринътъ прави освѣнъ врътена още и корита, а коритарътъ прави и врътена. Но понеже сѫществуватъ тия двѣ специални названия и ний ги отдѣлихме.

Коритаретѣ сѫ тоже цигане.

Нѣкои коритаре правѫтъ и заструзи.

Коритата сѫ различни видове:

Пóстава — голѣмо корито, въ което се сипва кумина.

Корито за пранье, въ което се перѫтъ ризитѣ; туй корито може да бѫде пó голѣмо и по малко.

Корито за дѣца, въ което се гуждатъ та се люлѣятъ дѣцата.

Копанья, много малко корито, въ което се сипва цвикъ на овчарскитѣ кучета, или дома се гужда въ тѣхъ нѣщо или се сипва нѣщо.

Нѣщови, корито исключително употрѣбимо за да се мѣси въ него тесто за хлѣбъ или просеникъ.

Пахарче по малко отъ копаньата, въ което се сипва гозба на дѣцата.

Доброто корито трѣбва да бѫде издълбано отъ родоветѣ на върбата; буковото корито се лѣсно пука, за туй го и избѣгаватъ; тоже добро корито може да бѫде и отъ кленъ.

Когато се поржчва корито, гледа се да сѫ испълнени слѣднитѣ условия:

1 о Коритото да бѫде отъ върба, кленъ или липа; ако е отъ горунь връща се.

2 о Да бѫде правилно издълбано та да се пере въ него лѣсно. Ако сѫ нѣщови, трѣбва да е издълбано *разлято* и дното да е плоско.

3 о Ако коритаринътъ е познатъ дава се капара, ако ли е непознатъ, само се упазарва, какво корито ще бѫде, отъ какво дърво, колко голѣмо и за колко гроша. Цѣната се плаща, когато се донесе коритото.

4-о Цѣната на коритата не сѫ днесь такива, каквито сѫ били нѣкога. Нѣкога една пòстава се купувала за 30 гр. а днесь за 100 гр. Корито за пранье, споредъ голѣмината, по 10 гр. а днесь по 20 — 30 гроша.

Нъщови нѣкога по 5 гр., а сега по 20 гр.

Чутурата се дълбае отъ топола; друго дръво не може да послужи. Добрата чутура трѣбва да е издълбана правилно, а днòто равно-плоско. Освѣнъ това, днòто трѣбва да бѫде дебело, та да се не продъни или расцѣпи.

Една чутура се продава за 20 гроша.

12. *Поржчванье котли на котларина.*

603. *Какви сѫ условията когато се заржчватъ котли на котларина?*

Котлитѣ сѫ една отъ много важната часть на селската покѫщина.

Котлитѣ сѫ отъ различна величина; за туй носѫтъ и различни названия:

Арани́я голѣмъ котелъ, който бере 40 — 50 оки вода.

Котелъ *половякъ*, който бере 10 — 12 оки.

Котелъ обикновенъ, който бере 6 — 7 оки.

Котлѐ качамачѝно, въ което се прави качамакъ и бере 3 — 4 оки вода.

Котлѐ винено, въ което се точи вино, и което бере 1 — 2 оки.

Котлѐнце ракийно, въ което се точи ракия и което бере $^1/_2$ — 1 ока.

Освѣнъ това, обикновенните котли могатъ да бѫдатъ *черни котли*, които се качатъ на веригата, та се грѣе въ тѣхъ вода за пране или друго, и *бѣли котли* или *мѣнци*, въ които се носи само вода отъ кладенца, чешмата или извора.

Котлитѣ се правятъ отъ котларина.

Котларетѣ въ турско врѣме сѫ съставяли еснафъ.

Освѣнъ котлитѣ, котларина е правилъ още различни сѫдове:

Тепсии, въ които се пекло месо, баница и др.

Тигани, въ когото се пръжилъ лукъ, яйца и др.

Тенджера, въ която се варила гозба.

Сахани, въ когото се сипвала гозба.

Котлитѣ, и другитѣ изброени сѫдове сѫ съставяли покъщина, наѣстна подъ общото название *бакъръ*.

Въ селата, освѣнъ котлитѣ, употрѣбявани сѫ: тепсия и тиганъ, а тенджера и сахани сѫ употрѣбявани само въ градоветѣ.

Когато се поржчва на котларина котелъ, или другъ мѣденъ сѫдъ, изискватъ се слѣднитѣ условия:

1-о Бакърътъ да бѫде женски, ако е станало дума за това.

2-о Котелътъ, котлето, тепсията и др. да сѫ направени отъ нова бакъръ и да не сѫ нѣкадѣ закърпени.

3-о Ушитѣ на котела да сѫ прикрѣпени добрѣ за котела, та да не се откършатъ лесно.

4-о Котлето за качамакъ да бѫде правилно цилиндръ, т. е. колкото е широко дното, толкова да бѫде широко и устието.

5-о Тепсията или тигалътъ да бѫде точно толко дълбоко, колкото е устието — три пръста.

6-о Котларина прочее сѫдоветѣ голи, не калайсани; калайсването става на разноскитѣ на заржчвачътъ.

Ако не сѫ изпълнени горнитѣ условия, сѫдътъ пакъ да бѫде върнатъ.

7-о При зарѫчването на нѣкой бакърджи сѫдъ пакъ се пазари.

8-о Ако се купува готовъ котелъ или другъ сждъ, въ случай че има нѣкакъвъ недостатъкъ а послѣ се открие, котларинътъ не отговара; съ исключение, ако на закръпеното или на друго мѣсто тече. Има обичай и то много распространенъ, щото котларетѣ да правятъ трампа новъ бакъръ съ ветхъ, т. іе. даджтъ новъ котелъ, нова тепсия или новъ тиганъ, та зематъ за него ветхъ, счупенъ, изгорѣлъ котелъ, или тепсия или тиганъ. Въ такъвъ случай, котларинътъ прѣтеглюва стария бакъръ, прѣтеглюва и новия, и оцѣнява стария на половина отъ цѣната на новия, и по тоя начинъ извръшва трампата.

Бакърътъ се продава на ока. Нѣкога, както указахме въ § 540 се продавалъ по 8 гроша, а сега по 25 — 30 гроша: 25 гроша мжжския, а 30 гр. женския бакъръ.

13. *Порѫчванье крошньи отъ крошньичаретѣ.*

604. *Какви сѫ условията, когато се порѫчватъ крошньи или поправятъ стари?*

Крошньи или кошници селенитѣ плѣтѫтъ сами отъ върбови прѫчки, но за въ дома, за да се кѫтѫтъ кждѣльи, власове, щимъ, дребъ, врътена, насучени цѣви, масури и каломи или испрѣдена прѣжда, много често купуватъ крошньи, направени отъ крошньичаретѣ.

И крошньичаретѣ сѫ цигане, както и коритаретѣ, врътенаретѣ и решетаретѣ.

Крошньитѣ се плѣтѫтъ отъ дървени ленти (цепленки) издѣлани отъ лескови клонове; цепленкитѣ сѫ широки два пръста, а дълги около единъ лакъть. По голѣмината си сѫ различни: има, които берѫтъ 10 — 8 — 5 — 3 — 2 оки; най-малката е която бере $^1/_2$ ока и се нарича *ташка*.

Освѣнъ крошньитѣ, крошньичаретѣ плѣтѫтъ лъжичньъци, въ които се гуждатъ лжжицитѣ.

За да бѫде една крошня здрава, трѣбва да е исплѣтена добрѣ, т. іе. лектитѣ да сѫ стѣгнѫти. Освѣнъ това, трѣбва дръжката да е дълбоко захванѫта въ крошньата.

Зарѫчанитѣ крошньи се плѣтѫтъ по̀ внимателно и по твърдо отъ готовитѣ Зарѫчанитѣ, ако неизлѣзнѫтъ направени споредъ горнитѣ условия, връщатъ се.

Старитѣ се поправятъ, наплитатъ но много на рѣдко.

Цѣната на крошньитѣ е: 4 — 3 — 2 — 1 грошъ.

14. *Порѫчванье старъ (разбой) на коларина.*

605. *Какви сѫ условията, когато се зарѫчва станъ?*

Станъ или разбой е цѣлъ уредъ съ когото се тъче.

Има два видове стана: *ко́панъ станъ* и *обикновенъ станъ*. Съ *ко́пания станъ* тъчѫтъ вълнени и прътени платове въ избитѣ, дѣто е влажно, та прежда̀та се некине. Съ обикновенния станъ се тъче платно, пешкире и др.

Копания станъ прави всѣкой селенинъ по упѫтството на всѣкоя баба; обикновенния станъ, който изисква една извѣстна дръводѣлска и стругарска работа, селенинъ не може да работи. Въ градоветѣ обикновеннитѣ станове сѫ работили тоже дуграмаджинитѣ (турци), а въ селата сѫ ги работили коларетѣ.

За да се направи единъ разбой или станъ добъръ, трaенъ, трѣбва да бѫде порѫчанъ, защото готовитѣ не сѫ направени съ това вниманіе и не сѫ добри.

Когато се порѫчва единъ станъ има условия, които трѣбва да бѫдѫтъ спомѣнѫти, а има условия, които сѫ установени и за тѣхъ нѣма нужда да се спомѣнва.

Условията, които трѣбва да бѫдѫтъ спомѣнѫти сѫ: цѣната на стана, срокътъ, до кога ще бѫде готовъ и отъ какво дърво ще бѫде направенъ.

Цѣната не е опредѣлена и при всѣкой отдѣленъ случай се опредѣлява; единъ станъ се купувалъ нѣкога за 20 — 30 гр., а сега за 50 — 60 гр. Срокътъ, до когато трѣбва да бѫде готовъ, се тоже опредѣлява отъ странитѣ при всѣкой отдѣленъ случай. Тоя срокъ обаче не може да бѫде по̀ дългъ отъ мѣсецъ. Дървото, отъ което се прави станъ, е буково; става обаче и отъ ясенъ, кленъ, яворъ, и горунь. Най-легкия е отъ яворъ.

Условията, които нетрѣбва да се споменѫтъ сѫ: дължината на разбойтъ, направата на отдѣлнитѣ части и какви части колара е дълженъ да направи а какви ступанинътъ ще си набави отпослѣ. Дължината на стана е установена: два метра до два и половина метра, по̀-дългъ или по̀ кратъкъ не се прави.

Дограмаджийскитѣ или кадънскитѣ станове сѫ по-кратки, но тѣ се правѫтъ отъ ясенъ, или както се споменва въ пѣснитѣ, отъ чемширово дърво.

Направата, или формата на отдѣлнитѣ части на станътъ трѣбва да бѫдѫтъ направени тъй, щото да отговарятъ на своята цѣль; освѣнъ това, трѣбва да бѫдѫтъ направени правилно.

Частитѣ, които майстора е дълженъ да направи, сѫ слѣднитѣ:

а) *Сапкитѣ* [смокове или плазове) — двѣтѣ голѣми дървета, които сѫ и главнитѣ съставни части на стана.

На сапкитѣ трѣбва да сѫ прикрѣпени добрѣ прѣдньитѣ и задньитѣ *корунки*. Освѣнъ *корункитѣ*, на задния край на стана трѣбва да има *чáпоньи*, които ще дръжѫтъ задното кросно, а въ прѣднитѣ *коруньки* изрѣзано мѣсто, дѣто ще стоѝ прѣдньото кросно. Тѣзи двѣ кросна трѣбва да бѫдѫтъ положени, щото основата да прави една наклонна повръхнина.

Краката на разбойтъ трѣбва да бѫдѫтъ направени умѣрено високи.

Корункитѣ трѣбва да бѫдѫтъ съединени и свързани чрѣзъ *преложки*; на прѣдѣ, при прѣднитѣ корунки и на задѣ при заднитѣ корунки — трѣбва да има прѣки дъски. Цѣлта на преложки-

тѣ и на тия дъски е: като се намѣсти стана, да бѫде добрѣ закрѣпенъ и да се не клатушка и не мръда. Другитѣ части: кросната, набрѫдѣлки, подноже, — които тоже се работѧтъ отъ коларетѣ, а работѧтъ се и отъ врътенаретѣ, и коритаретѣ, — коларътъ не е дължанъ да направи: тѣхъ селенинътъ ще си набави отдѣлно.

Всичкитѣ части на разбойтъ трѣбва да бѫдѧтъ направени отъ сухо дърво, така щото послѣ да се не искривятъ. Ако тѣзи условия въ единъ заржчанъ станъ не сѫ испълнени, станътъ се връща и коларинътъ трѣбва, или да направи новъ станъ, или пъкъ да върне капарата, ако е зелъ такава.

15. *Поржчванье палежникъ и ралица и други сѣчива при новача.*

606. *Какви сѫ условията, когато се заржчва палежникъ, ралица и други сѣчива при ковачина?*

Плугътъ и ралото сѫ уреди, съ които селенинътъ оре; главната часть на плугътъ и ралото е ралицата (палежнина) или ралника. Той е желѣзенъ. Освѣнъ него, важна часть е и чиряслото, тоже отъ желѣзо. Другитѣ части сѫ отъ дърво и тѣхъ правѧтъ самитѣ селени, а ралника и чиряслото правѧтъ ковачетѣ.

Ковачетѣ сѫ тоже работили: мотики, косере, тръпокопе, манари, лопати желѣзни, кесере, сръпове и др.

Никога тѣзи сѣчива не сѫ се купували готови, а всѣкога сѫ се заржчвали, защото тогава ковачинътъ направялъ нѣщо ягко и трайно.

При заржчваньето на каквото и да било отъ горнитѣ сѣчива, и двѣтѣ страни е трѣбвало да испълнѧтъ слѣднитѣ условия:

1-о Желѣзото, което е нуждно за сѣчивото, както и стоманата, трѣбвало е да купи селенинътъ, а ковачинътъ е употрѣбявалъ трудъ, майстория и въглища.

2 о Опредѣлявало се възнаграждението за направата на сѣчивото, което възнаграждение се плащало, като е било сѣчивото вече готово.

3-о При ралника, ковачътъ трѣбва да прилѣпи ушитѣ, щото при всичкия напонъ въ цѣлината, да не могатъ се открои. Ако ушитѣ на ралника се откроятъ лѣсно и скоро, ковачинътъ е дължанъ да ги запои безъ възнаграждение; освѣнъ това, тоя ковачинъ не е добъръ майсторъ.

4-о Майсторлъкътъ на ковачина е и при *надата*, т. іе. когато гужда стоманата. Отъ надата зависи, щото сѣчивото да бѫде остро, а слѣдователно и добро. При ралника, *надата* тоже играе важна роль.

5 о При мотиката, освѣнъ *ушитѣ* и *надата*, които трѣбва да бѫдатъ направени споредъ указанитѣ условия, важна е и направата на *перята*. Ако мотиката има остри, тънки а при това и ягки пера, тя е добра мотика. Освѣнъ това, добра мотика е още и тая, която, като сѫ направени ушитѣ, надата и перята ягки и добрѣ, е още и легка, та не уморява работника скоро.

6-о Манарата, освѣнъ ушитѣ и надата, трѣбва да бѫде тежка, та при замахваньето да сѣче дълбоко и лѣсно.

Другитѣ сѣчива нѣматъ никакви особенни условия освѣнъ общитѣ указани по-горѣ.

За да стане едно сѣчиво добрѣ, селенинътъ, трѣбва да стои при ковачина, а при това не трѣбва да забрави да занесе и нѣкоя пинта съ ракия: тогава *желѣзото се ковало по-лѣсно.*

Клепеньето на сѣчивата не изисква нѣкакви особенни условия.

16. *Поржчванье варь.*

607. *Съ какви условия се заржчва варь на варджиитѣ?*

Варьта се употрѣблява за хорозанъ и за мазанье.

Варьта се гори отъ камъци и ѣ горятъ селени.

Горьнето варь е съставлявало главния поминъкъ на извѣстни села, на които почвата е камениста и неудобна за земледѣлие.

Варьта се гори отъ камъкъ варовитъ, нарѣченъ *белъ камикъ*; гори се и отъ синия камикъ, но варьта едно че излиза синя, а друго не е толко добра.

Въ една фурна може да се изгори на веднажъ 20,000 оки, а може и 30,000 оки варь. За първата фурна ще бѫдатъ нуждни 20—25 кола дръва, а за втората 30—35 кола дърва, споредъ врѣмето. Една фурна може да излѣзне за три дни и три нощи, като гори непрѣстанно, а може и за 4 дни и 4 нощи, когато е дъждовно и вѣтровито.

Една варница може да бѫде на едного а може да бѫде и на дружина. Ако е на дружина, всѣкой отъ тѣхъ трѣбва да вади камъкъ, да налага *куклитѣ* въ *околището*, а послѣ да пара дърва. Приходътъ се дѣли по равно.

Околището, т. іе. трапътъ, дѣто се гуждатъ куклитѣ е владение на едного и другъ не смѣе въ него да гори варь, освѣнъ ако му се позволи.

Добрѣ сгорената варь не трѣбва да съдържа несгорени камъци, нито пъкъ да има много прахъ.

Варьта се продава на хилядо, т. іе. хилядо ока на веднъжъ, както и тухлитѣ. Цѣната не е опредѣлена и трѣбва да се опредѣлява при всѣкой отдѣленъ случай; нѣкога се продавало хилядото по 50—60 гроша, а днесь 100—120 гроша.

Въ условието влиза и това, варджинитѣ трѣбва да докаратъ варьта на мѣстото, дѣто се строи черквата, мостътъ или друго здание. Това обаче трѣбва изрично да се спомѣне.

Много пѫти варджинитѣ докарватъ варь съ кола за продань.

Въ такъвъ случай, или ѣ продаватъ пакъ на хилядо, или на ока. Ако е на хилядо, вѫтрѣ влиза и прахътъ и несгоренитѣ добрѣ кукли; ако ли на ока, тогава прахътъ и несгоренитѣ кукли

сѫ негови, които той послѣ или хвърга, или продава по-евтино на сапунджинитѣ [несгоренитѣ кукли безусловно се хвъргатъ, защото тѣ не сѫ потрѣбни за нищо].

[Материялътъ въ § 592 е събранъ отъ Томо Върбановъ отъ Вълчедръма; въ § 593 отъ Дѣдо Стоянъ Белчовъ Ново село Видин.; Дѣдо Николо Попъ Ценовъ Метковецъ Ломско и Дѣдо Мило Стояновъ Камено полѣ Вратчанско; въ § 594 отъ Недѣлчо Богдановски Чупренье Бѣлоградчишко и Анто Нешовъ Връшецъ Берковско; въ § 595 отъ Канди Каменовъ и Александръ Ицовъ Ломъ; въ § 597 отъ Баба Стана Криводолъ, Баба Гана Вълкова Слатина — Ломско Баба Иона Раковица Кулско и Баба Сава Кнежа Орѣховско; въ § 598 отъ Дѣдо Стоянъ Ново село, Дѣдо Димитръ Комощица и Дѣдо Мило Камено-полье; въ § 600 отъ сѫщитѣ и Дѣдо Кончо; въ § 602 — 603 и 604 отъ Дѣдо Николо Лиловъ Ярловица, Дѣдо Моно Петковъ Орсоя, Дѣдо Стоянъ Камено полье: въ § 605 отъ Анто Нешовъ Връщецъ, Недѣлчо Богданоски Чупренье и Баба Пена Ристова Стубелъ; въ § 606 — 607 отъ Найденъ Крагуевъ Ново-село; Дѣдо Николо Попъ Ценовъ, Дѣдо Мило Камено-полье и др].

КРАЙ.

СЪДЪРЖАНИЕ

ГЛАВА ПЪРВА

Семейно право

	Плѣме	стр. 3
Б.	Кнезь	стр. 7
В.	Господаръ и Господарлъкъ	стр. 15
Г.	Община и Общински власти	стр. 28
Д.	Еснафъ и устройството му	стр. 33
Е.	Влака	стр. 48
Ж.	Задруга	стр. 50
З.	Семейство	стр. 105
И.	Завѣщание	стр. 134
К.	Наслѣдство	стр. 137
К.	Бракъ	стр. 141
Л.	Раждане	стр. 168
М.	Смърть	стр. 174
Н.	Опекунство	стр. 177

ГЛАВА ВТОРА

А. *Владѣние, ползование и собственность*

Общи положения. . . . . стр. 185

Специални положения

1. Владѣние. . . . . стр. 190
2. Ползованье отъ чуждо имущество. стр. 205

А. Ползованье отъ мѣсто, материалъ, инструменти и др. . . . . стр. 205

Б. Ловенье разни животни-птици . . . . . стр. 210
В. Риболовство . . . . . стр. 215
Г. Пчеларство . . . . . стр. 222
Д. Пътища . . . . . стр. 224
Е. Мостове . . . . . стр. 230
Ж. Наважданье (наврачванье) и поливанье . . стр. 233
S. Напой и паша . . . . . стр. 239
З. Послуга . . . . . стр. 247

3. Собственность

Общи положения. . . . . стр. 255
А. Присвоено . . . . . стр. 255
Б. Намѣрено . . . . . стр. 257
В. Иманье (ископани пари) . . . . . стр. 263
Г. Юва или изгубенъ добитъкъ . . . . . стр. 265
Д. Испросено . . . . . стр. 269
Е. Заборавено (забоварено) . . . . . стр. 270
Ж. Забѫшено . . . . . стр. 273
З. Пръдища . . . . . стр. 274

РЛАВА ТРЕТА

А. *Договори и задължения*
1. Общи положения . . . . . стр. 281
2. Обезпечаванье на договорникъ. . стр. 282
А. Поржчителство . . . . . стр. 290
Б. Капара (задатъкъ, равунъ) . . . . . стр. 292
В. Залогъ . . . . . стр. 294
Г. Пишманлъкъ (повторение) . . . . . стр. 298
3. Съвъкупно (задружно) задължение стр. 298
Б. *Специални положения*
1. *На зареда* . . . . . стр. 300
2. *Исполица* . . . . . стр. 305

3. *Спрѣжньвцм* . . . . . стр. 326
4. *Оторица* или на спрега .. . . . стр. 328
5. *Надница* .. . . . . стр. 331
6. *Гьоторица*—на гьоторе . . . . стр. 341
7. *Главяванье*, (цѣнаванье) . . . . стр. 349
1. Приставъ. . . . . стр. 350
2. Багджия . . . . . стр. 355
3. Пждарь . . . . . стр. 359
4. Говедарь . . . . . стр. 366
5. Коняръ . . . . . стр. 370
6. Свиняръ . . . . . стр. 371
7. Кисаръ . . . . . стр. 373
8. Кехая . . . . . стр. 374
8. *Скотовъдство* . . . . . стр. 377
А. Подойници . . . . . стр. 377
Б. Сагмалъ . . . . . стр. 381
9. *Заемъ* (на заемъ) . . . . . стр. 404
10. *Тлака*. . . . . стр. 412
11. *Риболовство*. . . . . стр. 414
12. *Берба и вргшидва на смрадликата* стр. 417
13. *Воденица и воденичаръ* . . . . стр. 419
14. *Валявица* . . . . . стр. 424
15. *Печенье кумина (казанджийство)* стр. 427
16. *Аманетъ*. . . . . стр. 429
17. *Купуванье-продаванье*, (*зиманье-даванье*) . . . . . стр. 435

Общи положения

Продаванье-купуванье движимо имущество . . . . . стр. 446
Почекъ, (на почекъ) . . . . . стр. 461
На [illegible] . . . . . стр. 461
[illegible] . . . . . стр. 466

Прекупуване и прекупувачь . стр. 467
Дължнина, дългъ, борчь . . стр. 472
18. *Трапа, (размѣнение)* . . . . стр. 474
19. *Наемване имущество* . . . . стр. 478
1. Подъ кирия . . . . . стр. 478
2. Подъ кесимъ (воденица) . . стр. 488
3. Наемване ливада за паша . стр. 489
4. Лѣка или лѣка . . . . . стр. 490
5. На прѣрана . . . . . стр. 491
6. Наемване бранище за сѣченье стр. 492
7. Наемване кола, конь и талига стр. 492
а) Наемване кола или талига за прѣвозване стока и други нѣща стр. 493.
б) Наемване кола или талига за прѣвозване хора . . , . . стр. 495
в) Наемване конье за прѣнасане стока . . . . . стр. 496
г) Наемване конь за прѣнасане хора. . . . . стр. 496
д) Прѣвозване вино, тухли, соль и др. въ града. . . . . стр. 497
8. На престой . . . . . стр. 499
9. Наемване дудове за листье . стр. 501
10. Даване подъ наемъ други плодосни дървета само за плодътъ стр. 502
11. Наемване праздно мѣсто . . стр. 503
20. *Поржчване* . . . . . стр. 504
1. Зарѣчване кожухи различни видове и капа при кожухарина . . . стр. 505
2. Зарѣчване дрѣха, глухче, доламче, долакатникъ и др. селски дрѣхи при селскитѣ терзии. . . . . стр. 506

3. Заржчванье нови сждове или поправянье ветхитѣ на бжчварина . . стр. 508
4. Даванье маханье за боядисванье на бояджията. . . . . стр. 513
5. Заржчванье кола на колара . стр. 514
6. Заржчванье ново бръдо и поправянье старо на бръдарина . . . стр. 517
7. Заржчванье решето, дръмонь и др. или поправянье стари на решетарина . . . . . стр. 519
8. Поржчванье воденични камъци, ръшници на каманяретѣ . . . . стр. 521
9. Купуванье врътена отъ врътенаретѣ. . . . . стр. 523
10. Купуванье катранъ отъ катранджинтѣ . . . . . стр. 524
11. Поржчванье корита, чутури и лубове на коритара . . . . . стр. 525
12. Поржчванье котли на котларина стр. 527
13. Поржчванье крошньи отъ крошньичаретѣ. . . . . стр. 529
14. Поржчванье старъ (разбой) на коларина . . . . . стр. 530
15. Поржчванье палешникъ и ралица и други сѣчива при ковача . . . . стр. 532
16. Поржчванье варь . . . . стр. 533

А

Б [illegible] – 133.

В [illegible] – 157.
В [illegible] – 161.

Г.

Д.

Е

Ж.

3

Л.

Изложение. 134.

М.

Н.

К.

Оборудование отд. 133.

